

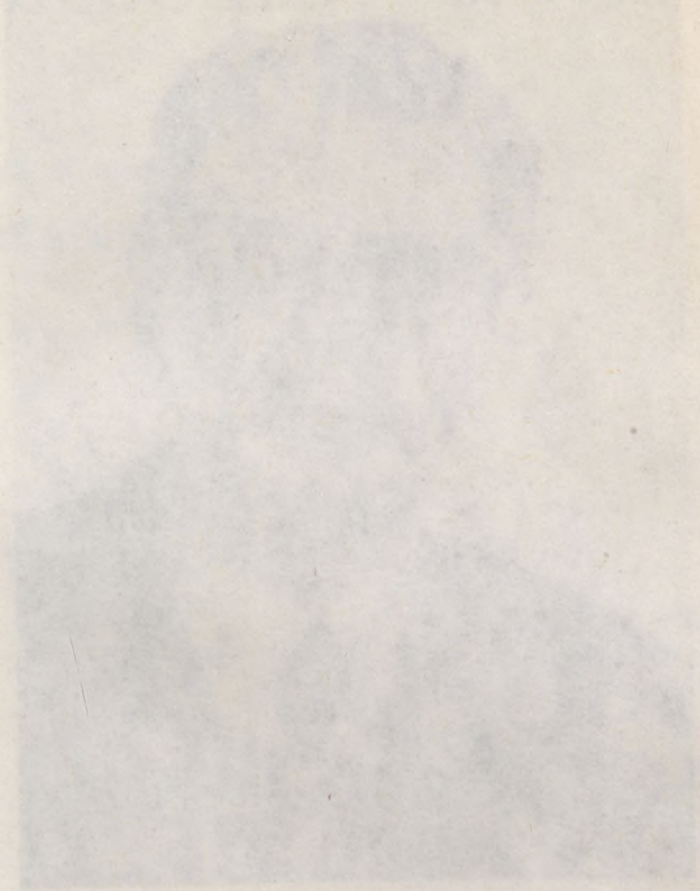
CSIZMADIA ERNŐ

válogatott művei

sajtó alá rendezte
FEKETE FERENC

Akadémiai Kiadó · Budapest

CSIZMADIA ERNŐ
VÁLOGATOTT MŰVEI

CSIZMADIA ERNŐ

MTA
KIK

1982

CSIZMADIA ERNŐ
VALÓDAROLT MŰVEI

CSIZMADIA ERNŐ

7272

CSIZMADIA ERNŐ VÁLOGATOTT MŰVEI

Sajtó alá rendezte

FEKETE FERENC

**MTA
KIK**

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST 1988

MTA KIK

507.622

Csizmadia Ernő :
Csizmadia Ernő válogatott
művei

1228/89

1228/89

ISBN 963 05 52817

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1988

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója

Felelős szerkesztő: Baik Éva

Műszaki szerkesztő: Szakács Sándorné

A kötéstervezés Gerhes Gábor munkája

Terjedelem 44,33 (A/5) ív

88.17993 Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat

Felelős vezető: Hazai György

Printed in Hungary

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

ELŐSZÓ

Ezzel a kötettel a Magyar Tudományos Akadémia és közelebbről az Agrártudományok Osztálya olyan maradandó emléket kíván állítani egykori tagjának, amely felvillantja érdemeit szakterületének, az agrárgazdaság tudományának elhivatott művelésében, és amely gazdag szellemi erőforrást teremt időszerű és távlati feladataink eredményes megoldásához. Csizmadia Ernő 1984-ben - 60 esztendőskorában - bekövetkezett halála előtt 11 esztendővel lett az MTA levelező tagja. 1979-ben választották rendes taggá. 1976-tól Osztályunk elnökhelyetteseként is aktívan tevékenykedett.

Az 1972 őszen kelt levelező tagsági ajánlás hangsúlyozta, hogy "tudományos munkássága az agrárgazdaságtan és a szövetkezetpolitika területén igen jelentős. Nagy szerepe volt a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek, elsősorban a termelőszövetkezetek korszerű termelés-szervezetének kialakításában, a belterjes és sokoldalú fejlesztés alapelveinek tisztázásában, a gazdasági mechanizmus reformja termelőszövetkezeti vonatkozásainak kidolgozásában." Ez az ajánlás azt is megállapítja, hogy szerteágazó elméleti munkásságának és nagyszámú publikációinak közös jellemzője az eszmei szilárdság, az elméleti igényesség, a széles körű nemzetközi tájékozottság, a hazai valóság alapos ismerete, az éles logika és a világos, közérthető fogalmazás. Külön szól az ajánlás a jelölt ama törekvéséről, hogy ne csak regisztrálja a helyzetet, az eseményeket, hanem utat mutasson és aktívan segítse a mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági megszilárdulását, intenzív irányú fejlődését, s összefoglalásképpen leszögezi:

"Több tanulmányával hozzájárult ahhoz, hogy a mezőgazdaság helyét reálisan lehessen megítélni népgazdaságunkban."

Az akadémiai rendes tagságra történt, 1978 őszén kelt ajánlás, amelynek magam is egyik szerzője voltam, abból indult ki, hogy Csizmadia Ernő "tudományos munkásságával a felszabadulás óta felnőtt marxista közgazdász nemzedék élvonalába emelkedett. A szakmai közvélemény az agrárközgazdasági elmélet kiváló művelőjeként tartja számon, aki egyúttal a szövetkezetpolitika tudományos megalapozásában is jelentős részt vállalt." Aláhúzza ez az ajánlás azt is, hogy Csizmadia Ernő hazánkban az elsők között hívta fel a figyelmet a mezőgazdaság iparosodására, a velejáró gazdasági és társadalmi következményekre, s elméleti eredményeit a központi irányító szervek hasznosították a gyakorlati munkában, és munkásságával nemzetközi érdeklődést keltett. Az ajánlás arra is utal, hogy a jelölt eredményes kísérletet tett az agrárgazdaság iparszerű fejlődési törvényszerűségeinek a feltárására és az élelmiszertermelési gazdaságtan tudományos alapjainak lerakására oly módon, hogy tevékenységében az elmélet és a gyakorlat szorosan egybekapcsolódott, s kutatásaiban mindig azok az elméleti kérdések és feladatok álltak előtérben, amelyek egyúttal a legégetőbb gyakorlati problémák megoldását szolgálták.

Az a válogatás, amit most a kezében tart az olvasó, úgy vélem, nemcsak ízelítőt, hanem átfogó képet ad Csizmadia Ernő elméleti munkásságáról és publikációs tevékenységéről. Jól szolgálja gazdasági-társadalmi fejlődésünk, kibontakozásunk új jellemzőinek alaposabb megértését és égető teendőink sikeres elvégzését számos kapcsolódó területen. Ma is tanulságosak Csizmadia Ernő vizsgálati eredményei mezőgazdaságunk fejlődésének társadalmi jellemzőiről és az agrárökonómia-diszciplína alapproblémáiról. Nemcsak történelmi értékű, hanem napjainkban is időszerű és útmutató jellegű az a szemlélet és tudományosan jól megalapozott megközelítési mód, amellyel Csizmadia Ernő gazdaságpolitikánk élelmiszergazdasági vonásait feldolgozza és rendszerezi. Elvi feltáró jelleggel is és napi aktualitással is bírnak azok a Csizmadia-írások, amelyek gazdasági mechanizmusunk és a gazdaságirányítási reform agrárgazdasági területeit és kapcsolódásait vizsgálják. Tájékoztató jellegű és a kutató olvasónak külön is hasznára lehet a Csizmadia Ernő pályáját tükröző válogatott do-

kumentumok és publikációk jegyzékének közreadása. Az utószó hű képet vázol Csizmadia Ernőről, a korszerű agrárpolitikusról, az elhivatott nevelőről és a termékeny szakíróról.

E válogatás jól tanúskodik arról, hogy Csizmadia Ernőnek az Akadémia új levelező tagjaként sikerült megvalósítani a Magyar Tudomány 1974.5. számában közzétett "ars poeticá"-ját: "A mezőgazdaság fejlődése ... egyre szervezettebben illeszkedik abba a nagy horderejű átalakulásba, amit a gyakorlatban a szocializmus teljes felépítése jelent. Tudományos munkám lényege a 60-as évek elejétől kezdve ezeknek a változásoknak a nyomkövetése, a kibontakozó újnak: a szocialista nagyüzem és a szocialista falu társadalmi-gazdasági viszonyainak az elemzése." Publikációs és egyéb munkái ezért gondolatébresztők ma is, és segíthetik az eligazodást a jövőbeni változások bonyolult útvesztőiben. Ezért ajánlom jelen kötetünket nemcsak az agrárszakma és a tudomány, hanem a tágabb körű olvasótábor szives figyelmébe is.

1987. október

Tamássy István
akadémikus
a MTA Agrártudományok Osztályának
elnöke

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó

v

Első rész

MEZŐGAZDASÁGUNK FEJLŐDÉSÉNEK TÁRSADALMI JELLEMZŐI

A Viharsárok egy falva a földreform után	3
Gazdasági-társadalmi változások	26
A mezőgazdaság szocialista átalakításának magyar tapasztalatairól	66
A termelészövetkezeti mozgalom győzelmének 20. évfordulója Magyarországon	74

Második rész

AZ AGRÁRGAZDASÁGTAN ALAPPROBLÉMÁI

Az agrárgazdaságtan tárgyáról	87
A mezőgazdasági nagyüzem fölénye és a termelészövetkezetek erősítése népi demokráciánk fejlődésének új szakaszában	102
Új vonások a hetvenes évtized magyar mezőgazdaságában	118
Folytonosság és változások agrárfejlődésünkben a nyolcvanas évek elején	135
A szövetkezetek a szocialista gazdaságban	154
A magyar agrárszerkezet	176
Az élelmiszergazdaság helye a népgazdaságban	183
A vállalati struktúra alappillérei: az állami gazdaságok és a termelészövetkezetek	197

Vállalati együttműködés, társulások, közös vállalatok, termelési rendszerek	229
A termelési tényezők és a hatékonyság	258
A termelőszövetkezeti gazdálkodás újabb tapasztalatai	302

Harmadik rész

AGRÁRPOLITIKA ÉS GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS

Az ötvenes évekről	313
Az intenzív gazdasági fejlődés és a mezőgazdaság	316
Gazdasági kérdésekről - illúziók nélkül	336
Agrárpolitikánk alapkérdéseiről	341
Agrárpolitikánk alapkérdései	352
Ezer szállal összekötve	362
Mezőgazdaságunk fejlődése és ennek főbb feltételei	367
A gazdaságirányítás rendszere a mezőgazdaságban Magyarországon	393
Gazdaságunk új növekedési pályájáról és mechanizmusáról	404
Észrevételek a gazdaságirányítás fejlesztéséről készült előterjesztéshez	409

Negyedik rész

DOKUMENTUMOK CSIZMADIA ERNŐ ÉLETÚTJARÓL

Önéletrajz	415
Ajánlás akadémiai levelező tagságra	419
Akadémiai rendes tagságra történő ajánlás	422
Az Akadémia új levelező tagja	425
Interjú egyetemünk nyolcadik rektorával Dr. Csizmadia Ernővel	428
Tanévnyitóra	435
A művelődési miniszter ajánlása a rektori tisztség meghosszabbítására	440
Csizmadia Ernő	443
Dr. Csizmadia Ernő	445
Csizmadia Ernő műveinek bibliográfiája	447

UTÓSZÓ

467

Első rész

MEZŐGAZDASÁGUNK FEJLŐDÉSÉNEK TÁRSADALMI JELLEMZŐI

OKÁNY az 1941-es népszámlálás adatai szerint 5129 lakost számlál, 12.292 kat. hold határral. Bihar megyében van, az ország délkeleti csücskén, vagy ahogy ők maguk is mondják: a Viharsarokban. A román határ csak 20 kilométerre van ide, és Vésztő, a legközelebbi szomszéd falu 8 km-re, már Békés megyében. Ha Pestről közelítjük meg Okányt, egy teljes napi utazásba kerül átszállással és egy kis gyaloglással. A vasútvonal Gyoma-Szeghalom-Vésztő felől Kötegyán és Békéscsaba felé köti be a forgalomba. Viszont a vonatot nem szívesen használják utazgatásra, mert a mostani gyér közlekedés miatt még a legközelebbi hely is egy napba kerül. Így aztán, ha az okányiaknak dolguk akad, inkább mennek gyalog, vagy biciklin, esetleg szekérral. Különösen nehéz a közlekedés észak felé. Berettyóújfalú, a vármegye székhelye még szekérral is félnapi járóföld, vonattal meg két nap. Vármegyerendszerünk, vagyis a közigazgatási beosztás visszasságait így érzi minden okányi ember még ma is a saját bőrén, ügyesbajos dolgain felül ráadásul. Az igazi forgalom nem is észak felé nyílik, hanem a pesti fővonalakra: Békéscsaba felé, régebben meg Szalonta és Nagyvárad voltak az irányok.

A tájról el kell még mondani annyit, mint jellemzőt, hogy itt vagyunk a Sárrét szélén. A szomszéd falu, Vésztő határában már a Kis-Sárrét kezdődik. A Sárrét közelsége ma már csak a határ hullámzásán vehető észre, meg a szétszórt laposokon, amelyek vizes esztendőkből bizony jó, ha májusban felszáradnak. Ilyenkor aztán nagyon sok szegényparaszt családnál kevesebb a kenyér.

* Valóság, 1947. július, 512-527. old.

Okány történetére vonatkozólag egyedül a *Magyarország Vármegyéi és Városai* sorozat „Biharvármegye” kötete tartalmaz néhány adatot. Ezek ugyan nem nyújtanak felvilágosítást Okány gazdasági szervezetének változásairól, mert legfeljebb annak a dokumentumai, hogy hogyan csináltak a magyar vidéken történelmet. Híven tükrözi ez a könyv a vidéki értelmiség gondolkozásmódját, amely a templomok építését és legfeljebb a földbirtokosok változását tekinti a községi élet legjelentősebb eseményeinek. Ezek az adatok mégis figyelemreméltók, mert a legöregebbek elbeszéléseivel és volt tisztartók visszaemlékezésével kiegészítve mégiscsak megrajzolhatjuk legalább nagy vonalakban Okány életének és gazdasági szervezetének alakulását, jellemző vonásait.

A NAGYBIRTOK SZORÍTÁSÁBAN

At 1880-as adatok szerint 431 háza és 2487 lakosa volt Okánynak. Egy 1895-ös statisztika szerint 370 volt a gazdaságok száma, a falu határa pedig így oszlott meg: 8566 kat. hold volt a szántóterület, 2439 hold a legelő, 1173 hold a rét és 139 hold a belterület. Ugyancsak ekkor volt Okányban 823 ló, 2377 szarvasmarha, 8000 sertés, 12.104 juh és 12.331 tyúk. A szarvasmarha-, sertés- és juhállomány egy külterjesen gazdálkodó hatalmas nagybirtok körvonalait mutatja, a tyúkállomány pedig egy erősen szegényparaszti jellegű - kisbérlő, zsellér és cseléd - lakosság jelenlétére vall.

1848 előtt az egész falu jóformán a Szlávi család birtoka volt; a legöregebbek még visszaemlékeznek a két testvér földesúrra, Miklóusra és Lászlóra. Övék volt a határ. A múlt század második felében a Szlávi birtok is ugyanarra a sorsra jut, mint a nagybirtokok és nagybirtokosok legnagyobb része ekkor Magyarországon: eladósodik. 1848 után már a vő: Gorovi kezére jut a birtok egy része, majd egy Noszlopi nevű valaki kerül ide. Ugyanekkor megjelenik a színen a helybeli Schwarz szatócs család is, mely hitelezésekkel addig is kapcsolatban volt a Szláviakkal. Szinte máról-holnapra kerülnek a falu élére, mind földesurak. Ők vásárolják meg a földek egy részét, a kastélyt és ez lesz az az Okányi-Schwarz család, amelynek 1907-ben már 46.000 holdja van az ország különböző részein.

A fontos a falu élete és gazdasági szervezete szempontjából persze nem az, hogy hogyan csúszik át egyik kézről a másikra a nagybirtok, hanem maga a nagybirtok jelenléte. Ez pedig jóformán a falu szántóterületének 90%-a még ekkor. A Schwarzok persze most már törődnek a gazdálkodással is. Az 1880-as évek körül megkezdődik a tanyák építése. Eleinte - míg csak kevés föld van a kezükön (Szlávi ugyanis lassan ment tönkre) - Szlávival megegyezve. Ezek a tanyák majorsági épületek voltak. Minden tanyában istállót építettek az igavonó állatoknak, jármos ökröknek, lovaknak. Utána a hozzávaló cselédségnek. Aztán fokozatosan birkaólakat, sertéskutricákat létesítettek. 1890 körül öt ilyen major volt már teljesen felépítve. Névszerint a Nyárfás major, Romogy, Tóhegy, Ebüllő és Varjas. Voltak ezenkívül kisebbek is. Szórványos kisebb tanyák, ahol istálló volt a cselédlakás. A cselédek száma egy tanyán kb. 30 család volt. Minden tanyán volt egy béresgazda, egy kulcsos gazda, volt két csósz, illetve mezőőr, 17-18 béres, 5-6 kocsis. Pásztor is volt bőven: minden tanyán legalább három kondás, egy juhász és legalább egy gulyás. Ráadásul mindenütt egy gazdatiszt. 1914-ig állandóan épültek ezek a tanyák, az első háború óta azonban megállt az építkezés. Részben azért, mert a múlt háború után már kisebbek lettek a birtokok a földreform folytán, az épületek viszont megmaradtak, tehát nem volt szükség, hogy tovább építkezzenek.

A nagybirtok termelése jóformán csak szemtermés volt. Egy volt intéző adatai szerint 50%-ban búzát, 20%-ban tengerit termeltek. Csak 5% volt a cukorrépa, 5% a kender, 5% borsó és 15% a takarmány. Gépesítése alig említésreméltó. Traktorokat csak a világháború után vettek. Sem tejgazdálkodás, sem növény- és állatnemesítés nem volt, annak ellenére, hogy rengeteg volt a jószág a birtokon. Az egyes birtoktestek teljesebb kihasználása helyett inkább új területeket törtek fel. Így került sor 1906-ban az egyik rét- és legelőrésze, még előbb pedig a volt kákás földek és a nádas egy részére.

A Schwarzok tehát a gazdálkodás terén átvették a magyar földesúri hagyományt, nem is szólva arról, hogy életmódban és magatartásban különösen. A megrenovált és 16 szobával berendezett ősi kastélyban, gyógyörű parkkal, fényűzően élt az új arisztokrata földesúri család. A Zichy grófok voltak a leggyakoribb ven-

dégeik. Bizonyos „nagyvonalúság” jellemezte az Okányi-Schwarzoknak nemcsak az életmódját, hanem a gazdálkodását is. Ez a két háború között az intenzív gazdálkodás felé való hajlásban is megnyilvánult. Így megpróbálkoztak egyszer 10 holdon gyapottal, de akkor ősszel már szeptember 5-én egy korai fagyhullám az egészséget elvitte. Ugyanúgy próbálkoztak párszor 5-15 holdon retek-, uborka- és salátamaggal, ami jó hasznot hozott. Sikerült a rizstermelés is. 1939-ben 40 holdon vezették be, később 55 holdon állami részvénytársasági alapon napszámosokkal megdolgoztatva, tehát házilag kezelve termelték.

Volt ennek a „kicsire nem adunk” stílusnak a cselédségre és a falu földtelen zsellérségére nézve kevés haszna is. Nem az, mintha itt magasabb lett volna a konvenció vagy a napszám, még csak nem is abban, hogy kevésbé használták volna ki a munkásokat és cselédeket, mert ez éppen úgy megtörtént, sőt még jobban, mint más vidékeken. Hanem az, hogy volt ennek a nagyvonalúságnak egy olyan korrupt vagy - nem is tudom, mi lenne itt a helyes szó - félkorrupt oldala is. Az, hogy az intézőknek seholsem néztek általános szokás szerint az ilyen nagybirtokon mindig a körmére. Az intézők így szépen gyarapodtak, de itt az okányiakban megvolt még az a „betyárbecsület”, hogy többet engedtek az alattuk lévőknek is. Így aztán a cselédeknek is csepent néha valami, sőt az ügyesebbje úgy megszédte magát, hogy - különösen a pásztorfélék, gazdák - házat, sőt földet is szereztek a faluban. Szóval nem néztek mindenkinek olyan szigorúan a körmére. Ennél sokkal többet azonban nem jelentett az okányiak számára - különösen a zselléreknek és cselédeknek nem - a Schwarzék nagyvonalú élete, sem a végbemenő kisebbmértvű racionalizálódás.

Egy valamit meg kell még említenünk a nagybirtokkal kapcsolatban, mert döntő és szorosan hozzátartozik már a parasztság helyzetének a jellemzéséhez. Azt, hogy az itteni nagybirtok akármilyen szorosan ölelte is körül a falut, ennek a szorításnak nem volt olyan halálosan fojtó jellege, mint az ország többi részén vagy például már mint a szomszéd faluban is. Nem volt pedig azért, mert az Okányi-Schwarzok kivételével a másik két birtok állandóan aprózódott. Bérbeadások, eladások voltak időnként, sőt jelentős Okányban ebből a szempontból a huszas föld-

reform is. A kiegyezés tájékán még a határnak körülbelül 90%-a nagybirtok, az 1935-ös adatok szerint pedig már csak 30%-a van ezer holdon felül. Még ha a 100-500-as és 500-1000-es kategória adatait hozzáadjuk, akkor is csak 50%. Ez eléggé fontos, mert azt jelenti az okányi parasztság életében, hogy ha Okány távol is esik az ország központjától, ha sehol a környéken komolyabb munkaalkalommal szolgáló gyár vagy ipartelep nincs is, az elproletarizálódás mégsem olyan súlyos, mint néhol, ahol ez a szegény parasztság teljes elnyomorodásához és a paraszti életforma csődjéhez vezetett. Okányban ahogy szaporodik a szegényparasztság, ahogy növekedik az agrárproletariátus, úgy koptatja ez az erő a nagybirtokot, egy-egy darabot szakítva ki magának, még ha mindjárt haszonbérletbe is.

Már 1867-ben, mikor az uradalom tagosított, elkezdődött ez. Akkor a Fokrétből szakítottak ki házhelyek részére 76 holdat. Aztán az 1890-es években a határ északkeleti részén a Gorove birtokból kaptak sokan úgynevezett „részvényföldeket”. A világháborúig aztán nem történt újabb változás. A parasztok persze szaporodtak, több lett a munkáskéz és a kenyeret kérő száj. Az agrárszocialista mozgalmak idejéből nincs feljegyzés sehol sem a faluról, de az öregek visszaemlékezései szerint az 1890-92-es években működött a munkáskör itt is. Tény az, hogy az okányiak nem nagyon érezték magukat otthon ebben a rendszerben. Mutatja ezt a helyzet radikális megváltoztatására irányuló törekvés 1919-ben, aminek kirobbantója az éveken át felgyülemlett társadalmi feszültség volt. Az itteni parasztok ugyanis nem várták meg 1919-ben, míg az állam intézkedik, hanem kiszakítottak maguk a nagybirtokból 3359 kat. holdat. Kényszerítették a földesurat, hogy adja ki kishaszonbérletbe. Ny. Nagy Elek, Gila Béla, Szilágyi Károly zselléremberek voltak a földosztók. Igaz, hogy később a „rend visszaállása után” meg is itták ennek a földosztásnak a levét. *Visszacsinálni azonban már semmiféleképpen nem lehetett*, úgyhogy 1922-ben az első földreform végrehajtásakor, mint a földreform által juttatott földeket, 2359 kat. holdat ebből véglegesen ki is osztottak s csak 1000 holdat kellett visszaadni az uradalomnak. A földeket 710 igénylő kapta meg. Ugyanekkor kiosztottak még 340 házhelyet is, a Balassi és Thurzói részen, amire legnagyobbrészt a két világháború között fel

is épültek a házak. Jelentősebb földvásárlási alkalom még három ízben volt 1945-ig. 1928-ban Szlávi László adott el 1800 holdat kisparcellákban, 750 pengőért holdját. Majd a maradék Szlávi birtok 600 holdja, ami dollár-kölcsönökön úszott el, 1935-36-ban került eladásra. Schwarz József 1940-ben szintén 600 holdat parcellázott föl. Igaz, hogy 400 hold egy tagban maradt, mert így vette meg Bertóti, az orosházi szolgabíró 1941-ben, a többit azonban 5-15 holdas tagokban adták el.

Persze, beszélni kellene még ezekkel az eladásokkal és kishaszonbérékkel kapcsolatban sokmindenről, a földreformról, amikor 1922-ben a kiosztott és bérelt 2615 hold 1267 darabban volt a határ különböző, nem is olyan jóltermő részein. A fontos azonban mégis ez: a kishaszonbérletek és az időnként bekövetkezett parcellázások. Mert ezek jelentik tulajdonképp az előbbrehaladást Okány paraszttársadalmában. Igaz, hogy inkább a törpeparasztok és kisbirtokosok számára, mert lényegében az okányi agrárszegénység életében annyi ez, mint egy csepp víz a tengerben; de hogy még ez is milyen jelentős a parasztság élete és szaporodása szempontjából, mutatja az is, ha összehasonlítjuk Okány lakosságának kétszeresére való duzzadását a szomszéd falu adataival, ahol sokkal kisebb volt a szaporodás.

Év	Okány	Vésztő	Sarkad
1880	2489	6336	7601
1900	3385	7945	8760
1910	4085	8918	9587
1920	4340	9373	10751
1930	5161	10287	12223

Okány tehát negyven év alatt kétszeresére szaporodott, holott bevándorlás egyáltalán nincs, inkább elvándorlás. Ezek a számok és összefüggéseik eszünkbe juttatják még azt is, hogy hol állna ma a magyar paraszti társadalom, ha az úri feudális Magyarországnak nem 1945-ben, hanem már egy évszázaddal azelőtt felszámolódik.

AZ OKÁNYI PARASZTTÁRSADALOM

Eddig a nagybirtok jegyében tárgyaltuk az egész okányi társadalmat, nézzük most magát a parasztságot.

Azt a tipikus nagygazda, zsírosparaszt réteget, ami különösen jellemző pedig alföldi falvainkra, Okányban nem találjuk meg. Nemcsak ma nincs, de nem is volt. Az okányi kisgazdák birtokaikat a 48-ban lefolyt úrbéresi rendezés alkalmával kapták. Statisztikával szemléltetni ezen a területen nem érdemes, mert az összes meglévő statisztikák adókataszteri összesítés alapján készültek annakidején s lényeges hibáik vannak. A kataszter alapját ugyanis a telekkönyvi bejegyzések teszik s ezért a statisztika nem a gazdaságok, hanem a telekkönyvi tulajdonok eloszlását tükrözi vissza. Az egyik nagyvenholdas birtok például, amely egy gazdaság, de a telekkönyvben a feleség, a mostohafiú és a saját tulajdonaképpen szerepel, itt három birtoknak van felvéve. Egy azonban kétségtelenül kivehető, hogy a gazdaságok zöme a 0-20 holdig terjedő kategóriába esik. 20 holdon felül alig 30-35 család gazdálkodik, ezek is csak a két háború közti összevásárlásokkal emelkedtek a 20 hold fölé. A zsírosparasztok helyét Okányban tehát a kisgazdák töltötték be, nagyon vékony rétegben. Elenyészőek a törpegazdaságok és zsellérség arányával szemben, alig volt pár közöttük, aki cselédet tartott, a nagyobb része maga is ugyanolyan gürcölő paraszt volt, mint a 20 holdon aluliak. A nincstelének, zsellérek és kisbirtokosok annál jelentősebb rétegét tették az okányi parasztságnak. Ha ehhez hozzávesszük még a nagybirtokok cselédségét, lényegében ennek a három rétegnek a sorsa és élete Okány igazi, hű rajza.

A kisbirtokosok és törpegazdák helyzete ugyanaz itt is, mint az ország nagy részében. Életük a napról-napra való gürcölés és tengődés a nagybirtok szorításában. Tengődésük egyik fő oka a gazdálkodásban és a földek szétaprózottságában keresendő. Gazdálkodásuk a háromnyomásos szemtermelés jellemző parasztgazdálkodása, amelynél a föld intenzív megműveléséről szó sem lehetett. A felaprózás pedig a többszörös öröklés, házasodás, vétel és elajándékozás folytát a legnagyobb mértékű. Az 1920-as földreform még csak fokozta ezt. Ráadásul a földek legnagyobb részét a falutól távol, nem is legjobban termő területekből szakított-

ták ki. Ezért volt az is, hogy az akkori újgazdák nagyrésze, ha el nem is adta, de bérbeadta a kapott földet, ő maga pedig cselédkedett, vagy napszámba járt, mert úgy jobban jött ki.

Legnehezebb sorsa volt a zsellér, a nincstelen, a napszámos rétegnek. Ezek teljesen a nagybirtoktól függtek. A három birtok a nyári időkből 3-400 hónapszámot és napszámot vett fel. Télen csak 120-150-et. De már hajnali négy órakor kint kellett lenni az egyes tanyákon annak, aki azt akarta, hogy aznap ne maradjon munka nélkül. Munkaerejük kihasználása pedig attól függött, hogy milyen hajcsárt osztottak be melléjük. Volt olyan is, aki úgy hajtotta az embereket, hogy a gyengébbek estére alig bírtak hazavánszorogni. Volt, amelyik még a beszélgetést sem engedte meg munkaközben. Ráadásul a napszámot a birtok diktálta. Hogy az uradalom megmutassa hatalmát, több esztendőben nógrádi summásokkal dolgoztatott. Így aztán volt idő, amikor valósággal éhbérért dolgoztak, különösen a 30-as években. Aratás is ment egyidőben tizenegyedén, sőt tizenötödén is.

Ebből a sorsból a felemelkedés igen ritka volt. Bizonyos kis réteg felemelkedett a 19-es haszonbérletekkel - a szegényparaszt-ságnak körülbelül 20%-a - annyira, hogy tudott magának rekeszteni két kis lovat. Így fuvarozással és másnak való szántással ezek keresni tudtak. Ugyanakkor azonban a bankuzsora a két világháború között majdnem annyit cselédsorsra juttatott. A felemelkedés útja volt még az is, ha valaki elment csendőrnek vagy útkaparónak. Így egyesek 10-15 holdat is szereztek. Volt olyan is, aki a szegényparaszság rovására gazdagodott meg abból, hogy a 20-as földreform által juttatott földeket vásárolta össze, a hasán megkoplalt pengőkből. Szegedi Antal például így szerzett 67 holdat.

Sokan eljártak már az első háború előtt is, de különösen a két háború között, kubikolni. Nekivágtak 150-200-an, több csoportban is. Voltak, akik a közeli ármentesítő társulathoz, voltak, akik messze vidékre eljártak. Később ezekből kerültek ki a „szocialisták”, a két háború közt a Szociáldemokrata Párt, most pedig a MKP legharcosabb szellemű emberei. A szegénység, a rájuk nehezedő elnyomás osztályérzést, öntudatot nevelt ki bennük. S a falu többségét ők adták, mivel a nagybirtok szorítása által lenyomott birtokos kisparasztok is együtt tartottak velük. Ennek

az öntudatnak a jelenlétéről beszél már az 1919-es földfoglalás is.

Vagyis lényegében az okányi parasztság baloldali volt már a két világháború között. Ezt ők úgy mondták, hogy nem voltak megelégedve semmivel. És ami fontos, határozottan szembenálltak a földesurakkal és a körülöttük legyeskedő néhány úri intéző, gazdasíttal, a falu úri társaságával, vagy ha úgy tetszik a faluvezető intelligenciával, mely a rendszert képviselte. Magyarázza ezt az is, hogy különösen a két világháború között beálló szaporodás, a „népfelesleg” elvándorolni sehová nem tudott, így a helyi agrárproletariátust növelte. Ez a baloldaliság nemcsak olyan szokásos falusi „malom alatti politizálás” volt, hanem komoly megnyilvánulásai is voltak.

Politikailag a két réteg volt legjobban elmaradva. Azok, akik a maguk földjén meg tudtak élni. Ezeknek sem újság, sem könyv nem kellett. Elég volt nekik az, hogy megszántották a földjüket, megkapálták, learatták, ősszel megint felszántották, télen végezték a házkörűli munkát, egyébbel nem nagyon törődtek. A másik elmaradott réteg a cselédség volt, ami érthető is.

- Nekünk kellett az utat keresnünk, - mondja az egyik újgazda - az ilyen magamfajtájú egyéneknek, a pár hold földeseknek, akik a cselédséget is elkerültük és nem voltunk kiscgazdák sem.

25-30 főnyi híve volt már itt régóta a marxizmusnak, akik a huszas idők után is összejárogattak. 1905-ben alakult meg először a Szociáldemokrata Párt. Járt a Népszava, a könyvtárban megvoltak Marx és Engels könyvei s jónéhány baloldali könyv. A párt azonban csak 1929-ben alakult meg ismét. 600 tagja lett egyszerre. Olyan sikerült népgyűléseket tartottak, hogy mindig a csendőröknek kellett szétverni s másfél év múlva be is szüntették ismét a pártot.

Az 1930-as évek közepén megalakult a Kiscgazdapárt is, azonban egyetlen választás körül lezajlott megmozdulásán kívül más itt sem történhetett.

Az okányi parasztságot tehát ez a társadalmilag, gazdaságilag és politikailag alárendelt állapota határozta meg a múltban, az, hogy nem volt köze ahhoz, ami vele történt, hogy valóban tömegében és érdekei szerint nem vehetett részt a község, vagyis a saját ügyeinek irányításában.

SZABADSÁG ÉS POLITIKA

Igy köszöntött rá 1944 ősze, a nagy változás, mely gyökeresen új feltételeket teremtett és elindította a társadalmi fejlődés új útjain az okányi parasztságot.

A harcok hamar átfutottak itt, nagy pusztulás, nagyobb károk nem estek. Az állatállományban beállt veszteség is kevesebb volt, szóval szerencsésebb volt a helyzet, mint pl. akár a szomszéd faluban, akár országos viszonylatban. Igaz, hogy a nagybirtokról elvitték a felszerelést és igát maradéktalanul, de a parasztok kezén lévő 300 igából kb. 200 megmaradt. A szegény embernek a lovát ha el is vitték, adtak helyette rosszabbat, ami az ő kezén mégis csak iga lett. A sertésállomány ritkult még meg, de ez sem annyira, mint más vidékeken. És ami a legfontosabb, a gabonához hozzá sem nyúltak, hanem az ellátatlanoknak rögtön az első napokban 200 q-t osztottak ki az oroszok.

Október elején bomlott fel a régi rend. A faluvezető intelligencia elmenekült, a falu pedig sáncokat, futóárkokat ásott. Pár ember, akik a Kommunista Párt illegális szervezetének tagjai voltak, továbbá egy tanító vették kezükbe a falu ügyeinek intézését. Rövid egy hét alatt a faluvezetés szilárdabb formát öltött, október végére már teljesen elült minden izgalom.

Nov.12-én hivatalosan is megalakult a *Magyar Kommunista Párt*. Az alapítók - 30-40 főnyi mag - a régi Szociáldemokrata Párt mozgatóiból kerültek ki, régi szocialisták mind. Érdekes végigkísérni a párt két éves útját. A 30-40-es magból hamarosan, még 1945 telén, 350-400 taglétszám lett. Közvetlenül a választás előtt 700. A választáson 1126 szavazatot kaptak, kb. 200-zal többet, mint az utánuk másodiknak befutó kispapok. A tagok száma közben állandóan emelkedett. 1946 tavaszán 1100, most pedig kb. 1200 a taglétszám. De nemcsak számban, hanem a község ügyeinek vitelében, munkában, kezdeményezésben is ők jártak elől. A község ügyeinek intézése két és fél hónapon keresztül teljes egészében összenőtt a párt életével. Ott volt a nagybirtok, őszi vetés pedig jóformán semmisen volt. Sürgősen cselekedni kellett. A későbbi végleges rendezés tervével, hogy ne maradjon mégse ugaron a föld, még az ősszel búzát osztottak ki s be is vetettek decemberben 250 holdat. Ugyanakkor kb. 26-28 ember ment el a faluból önként a demokratikus hadseregbe.

Így indult meg a falu élete. Januárban meglakul a Szociáldemokrata Párt, majd a Kisgazda és a Nemzeti Parasztpárt. Ettől kezdve a pártok együttműködése és az ugyancsak januárban már működő Nemzeti Bizottság veszi át a község életének irányítását. A MKP a kezdeményezés terén továbbra is megtartja szerepét. A termelés megindításában, az igásmunkák megszervezésében, a földosztásban, majd a szövetkezet elindításában. Az első évben a községi munka és a község gazdasági újjáépítésébe való fokozottabb bekapcsolódás a jellemző. A tulajdonképpeni pártmunka és nevelőmunka csak a választások előtt indult meg, szemináriumok, pártiskolák tartásával. Meg kell még említeni, hogy rögtön a pártalakulás elején létrejött a Földmunkás Szakszervezet. 1946-ban panaszirodát is tartottak fenn. Minden kérdésben itt kerestek orvoslást még a nem kommunisták is.

Januárban kb. egyidőben - mint már mondtunk - megalakult a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt. Mi vitte bele az embereket? Mind a két pártnál az a bizonyos történelmi múlt. A *Kisgazdapártnál* a helyzet az, ami országos viszonylatban is: a Kommunista Párt ellensúlyozására törekszenek. A régi gazdák egy-két aktívabb embere, akiknek nem volt egészen ínyére a szegény-paraszti kommunista faluvezetés, csoportosította maga körül a hasonló gondolkodásúakat. A politikailag legkevesbé öntudatosodott 15-30 holdasokból áll a törzs, 1-2 ugyanúgy politikailag tájékozatlan volt cseléd újjgazdával. Taglétszámuk mindig alacsonyabb volt a másik három párténál, a pártélet is aktivitásban jóval alul maradt. A választásokon mégis másodikként futottak be: 924 szavazatot kaptak.

A *Szociáldemokrata Párt* is teljesen új alakítású. A régi szociáldemokratákból egy sincs benne, mert azok mind a Kommunista Pártban vannak ma. Van egy bizonyos kisiparos jellege, a döntő számot azonban a parasztok, legnagyobb részben cselédekből lett újjgazdák adják. De ahány szociáldemokrata paraszttal beszéltünk, egyetlenegy sem tudta megokolni, miért van épp ebben a pártban. Már az alakulásánál is volt egy olyan motívum, hogy az alapítók csak azért hozták létre, mert ők is be akartak jutni a faluvezetésbe és ehhez egy új párt kellett. Maga a párt elnöke is így mondja el: „Eleinte csak 10-12 taggal működtünk.

Aztán jött egy hullám, amikor szétterjedt a faluban, hogy mindenkinek be kell iratkozni valamilyen demokratikus pártba. Ekkor felszaporodtunk 260-ra. Aztán megint szétszóródtunk és most van kb. 120 tagunk." Akik aktívabb tagok, azokat is inkább a régi párt harcos szelleme és harcos múltja, aztán személyi barátságok tartják ma már a pártban, nem a politikai öntudat. A választáson 472 szavazatot kaptak.

Legutóljára alakult a *Parasztpárt*. Eleinte úgy látszott, mint-ha a Kisgazdapárt fiókpártja lett volna, mert abból szakadt ki. Kifejezetten úgy indult, mint a volt uradalmi cselédség és új törpebirtokosok pártja. 65-en iratkoztak be, rögtön az alakuló ülésen. A legérdekesebb az, hogy a párt teljesen új volt előttük, egyáltalán nem ismerték céljait s pusztán az hozta őket össze, hogy a Kisgazdapártban már meglátták, hogy az nem az ő pártjuk, mert „ott a régi gazdák mosolyognak egymásra”. A választáskor még nagyon kevesen voltak. Ők kapták a legkevesebb szavazatot, 175-öt. Azóta azonban már sikerült valamennyire aktivizálni és beállítani maguk közé a cselédek egy részét és a kisbirtokosokat. Azóta már öntudatosodott bennük a paraszti osztályhelyzet és ma a Kommunista Párt mellett a legaktívabb pártélet itt folyik. A négy párt erőviszonyai már nagyon sokat változtak a választások óta is, a helyzet ma kb. ez: a MKP mellett a Nemzeti Parasztpárt sorakozik fel másodiknak, a szociáldemokraták és kisgazdák kb. egyformán állnak. Az okányi koalíció helyzetrajza ma pedig ez: a baloldali pártok egyetértése és erős vonalvezetése a falu minden ügyében és amellett a Kisgazdapárt csendes asszisztálása.*

Ma már van valami kialakult, határozott, a más vidékről idekerült emberben bizonyos biztonsági érzetet keltő vonása az okányi demokráciának. A közös munkának, a pártok és parasztszervezetek lényegében mégiscsak egyetértő akarásának eredményei ezek. Annak, hogy az okányi parasztság ténylegesen a maga ura lett. Okányban az élet nem merevedett meg, mint ahogy nagyon sok helyen az országban, az első fellángolás után. Talán az magyarázza ezt, hogy az itteni parasztság sokkal öntudatosabb, mint az ország bármelyik vidékén. Éppen ezért képes volt arra, hogy kezébe vegye a

* 1947-es februári helyzet.

saját ügyeinek intézését. Annál is inkább, mert tudta, hogy érdekének és szavának súlya és hatása csak akkor van, ha valójában bekapcsolódik a község ügyeinek vitelébe, vagyis hogy a falu csak így lesz valóban az övé és nem az új, hivatalbeliéké.

A FÖLDREFORM

Az okányi demokráciában otthon érzi magát ma már a falusiak zöme és ennek megvannak az eredményei is.

Már 1945 januárjában megalakult a Nemzeti Bizottság - akkoriban a falvak igazgatásának legfontosabb szerve. Eleinte csak a három nagy párt, majd később a márciusban megalakuló Nemzeti Parasztpárt együttműködésével indul, illetve megy tovább az élet. Intenzív munka folyik, a község összes ügyeit a Nemzeti Bizottság intézi.

Közben márciusban megjön a földreform, ettől kezdve aztán lázas az élet Okányban. A földosztás jelenti a mozgatóerőt, a Nemzeti Bizottság munkája háttérbe szorul és a Földigénylő Bizottság lesz a minden. Április elején alakul meg 30 taggal. Összetétele: 4 kiskgazda, 4 nemzeti parasztpárti, 22 szociáldemokrata, kommunista és szervezett földmunkás. Azonban megválasztott vezetőségével csak alig pár napig működik, mert ápr. 14-én valami korrupcióra jöttek rá. Az elnök és az egyik tag egy hizlaldát a maguk részére bontottak le. Nagy részük volt egy 50 holdas birtok visszaítélésében is, amit a többség nem helyeselt, mert ezzel 10-12 ember alól húzta ki a földet, márpedig az igénylőkhöz viszonyítva úgyszólván kevésnek mutatkozott a föld. Erre új vezetőséget választottak, majd három napon keresztül összeírták az összes igénylőket, mert a tavaszi munka is sürgetett. Tömegesen jelentkeztek. Az agrárproletariátus teljes egészében: 1500 igénylő közül 700 teljesen nincstelen volt, a többi törpebirtokos.

Három héten mérték, karózták a földet a „mezítlásos mérnökök” - ahogy itt mondják. Legelsősorban az uradalmi cselédségnek osztottak, aztán kaptak a többiek. A juttatás mértéke: minden család 5 holdat kapott vagy 5 holdra egészítették ki a földjét. Legények 3 holdat kaptak, a többi családtag után pedig

1-1 holdat. Így osztottak ki rögtön az első héten 716 család között 3100 kat. holdat. A földeket lehetőleg úgy parcellázták, hogy minden juttatott birtok kétharmad része jó termőhelyen, az egyharmad része pedig laposokon és rosszabb termőhelyeken jusson. A kiosztás kockahúzással történt. Így akarták elkerülni az elégedetlenséget és a háborúságot. Ez nagyjából sikerült is.

Hogy voltak bajok és panaszok, az inkább onnan származott, hogy rögtön, még a földosztás kezdetén a kommunista újjgazdák azzal a kéréssel állottak elő a Földigénylő Bizottságnál, hogy ők nem külön, parcellázva akarják a nekik juttatandó földet, hanem egyben. Vagyis termelőszövetkezetbe akarnak tömörülni, „kolhozba”, ahogy itt a falusiak nagyobb része, különösen az asszonyok még ma is mondják. Erre a Földigénylő Bizottság úgy csinálta, hogy felhívta az igénylőket: aki akar, iratkozzon a kolhozosokhoz, azok együtt kapják meg a földet, aki pedig nem akar, az húzzon kockát és megkapja külön. Így alakult meg kb. 600 holdon 4 termelőszövetkezet. Azok az újjgazdák, akik ezt eltervezték, úgy gondolták, hogy a földet közös erővel munkálják majd meg és csak a termést osztják fel mindenkinek a juttatott földek, tehát a kapott holdak és a ledolgozott munkanapok arányában. A munkát pontozással állapították volna meg. A közös termelés gondolatára az vitte őket, hogy az újjgazdáknak akkor még sem felszerelésük, sem igájuk nem volt. Viszont így a termelőszövetkezetek megkapták volna a nagybirtoktól visszamaradt felszerelést, gépeket. Sőt számítottak arra, hogy mint termelőszövetkezet, majd ígához és felszereléshez is könnyebben hozzájutnak, vagyis támogatásban lesz részük. Azonkívül a termelésben is sokkal intenzívebben indulhatnak, mint a szétaprózott földű és minden bajjal megvert többi újjgazda. Csak azzal nem számoltak, hogy az öntudatosodásnak bizony még a legelején járó cselédség - mert a kolhozosok legnagyobb része a cselédekből toborzódott - határozott irányítás és a termelés megszervezése nélkül, ugyanakkor pedig telítve mégis az önállóság és a magántulajdon vágyaival, erre nem lesz képes. Olyan pedig köztük nem volt, aki ehhez az irányításhoz és megszervezéshez értett volna. És még egyet: maga az egész kísérlet ilyen formában majdnem egyedülálló volt az országban és ebben a megvalósulási formában bizonyos mértékben ellenmondott a földreform, a földosztás tö-

rekvéseinek, mely önálló, életképes kisbirtokok ezreinek a létesítésére irányult. A négy szövetkezet közül három még abban az esztendőben fel is bomlott, a negyedik is pár hónap múlva; ez volt a legnagyobb: 200 holdon 40 család dolgozott benne. Pedig ha a magyar mezőgazdaság jövőjének távlataiban gondolkunk és a most alakulóban lévő új magyar agrárszervezet problémáit vizsgáljuk, nem is volt olyan ésszerűtlen gondolat, amikor az okányi parasztság két évvel ezelőtt ezt a formát meg akarta valósítani.

Nem is maga a tény okozott bizonyos komplikációkat, mert az szinte természetes kíváncsággént indult ki az újjazdák egy csoportja részéről és a többiek legfeljebb kíváncsian várták, hogy mi lesz ennek a vége. Hanem inkább az, hogy az egyik szövetkezetnek a határ legjobban termő részén hasították ki a földeket. Mikor pedig a szövetkezet felbomlott, a tagok természetesen szétkarózták maguk között. Sőt nem is kellett nagyon karózni, mert ezt már előbb megcsinálták, hisz az egyik legnagyobb hiba talán úgyis az volt, hogy mindenki tudta, melyik az ő földje és amikor munkára került sor, bizony nem szívesen ment a máséba. Szóval ezeknek az újjazdáknak lényegesen jobb föld jutott, mint a többieknek, ami aztán velük szemben irigységet keltett. Sőt azt a vádat, hogy az egész kolhoz-ügyet csak azért csinálták, mert így jobb földeket kaptak. Persze ez nem igaz, és nem is maradt így, mert a Földigénylő Bizottság a megyei tanács segítségével aztán megcsinálta, hogy amelyik gazdának nagyobb részben rossz minőségű föld jutott, annak innen cserélték ki a földjét. Így cserélték el a Nyárfásiak földjének egyharmadát rosszabb minőségűre másüvé.

Így zajlott le Okányban a földosztás. Tulajdonképpen már 1945 áprilisában megtörtént és azóta csak kiegészítések voltak még és egy-két új igénylő kapott. A végső eredmény: 1947 februárjáig 900 igénylő között 4000 holdat osztottak szét. Egész Okányban csak egyetlenegy család kapta vissza a kisajátított földet. Felsőbb intézkedésre kb. 700 holdat kellett volna visszaadni, azonban a megyei és országos tanács rendelkezései ellenére sem adtak vissza semmit, még a régi birtokosoknak a törvény által meghagyott 100 holdat sem. Pedig Okányi-Schwarz Andor, Szlávi és Bertótiné még el is jöttek Okányba, de megfenyegették őket és erre hamarosan eltávoztak.

A földreform tehát Okányban a legradikálisabb formában valósult meg. Ennek az egész radikalizmusnak az alapja pedig az a szoros kapcsolat, ami a Földigénylő Bizottság és a parasztok között volt. A bizottságot az okányiak a saját szervüknek érezték, amelyik képviselőjükben harcol a földért. Itt tehát a földreform úgy viszonyult a parasztsághoz, hogy a Földigénylő Bizottság mint népi szerv egész természetesen képviselte a falut a régi világgal szemben és képviseli a kialakuló új világban is. A földreform Okányban így valóban a demokratikus átalakulás lehetőségét adta meg, mégpedig a valóban radikális demokráciát akaró parasztok számára. Az egész tehát úgy, ahogy történt, nemcsak új korszakot határoz meg az itteni parasztság életében, hanem meghatározza azt is, hogy milyen úton fejlődhet tovább ez a parasztság.

Okány társadalmában a földreform lényeges szerkezeti változásokat hozott. Legjobban szemlélhető ez, ha fölrajzoljuk a mai földbirtokmegoszlást. Különösen, ha összehasonlítjuk a legutóbbi, 1935-ös adatokkal.

Az 1935-ös statisztika - eléggé hibásan - egy kategóriába veszi a 5-50 holdat, így a tulajdonképpeni kisbirtokos parasztság (5-10, 10-20, 20-30 holdas) tagozódása nem vehető ki. Az 1947-es viszont csak a szántóterület megoszlását mutatja. Azonban a végbement lényeges szerkezeti változás még az így kikerülő összehasonlításból is jól kivehető. A 100 holdon felüli kategória teljesen megszűnik és az egész földterület nagyobb része áttolódik az 1-10 holdas kategóriába. Tudjuk, mit jelent ez. Azt, hogy azon a területen, ahol azelőtt 10 család gazdálkodott, most majdnem 1000 család keresi meg kenyerét és építi biztos alapokra a jövőjét, vagyis a falusi agrárproletariátus emelkedett a legnyomorultabb életsorsból a szabad kisparaszti életformába.

A nincstelenekből tehát új törpebirtokosok lettek, a törpebirtokosok egy csoportja pedig kisbirtokossá emelkedett, míg azonban a régi kisbirtokos réteg valamennyire mégis csak felszerelt gazdaságban gazdálkodik, igája is van, az újjgazdáknak azon a földön kívül, amit kaptak, semmijük sincs. Az a 200 lófogát, ami volt a faluban, nagyjából 20 holdasoké volt.

1 9 3 5		
kategória	család	birtok
0-1 hold	180	47 hold
1	109	52
1-5	531	1422
5-50	342	4328
50-100	2	159
100-500	6	1467
500-1000	1	739
1000-3000	3	4078

1 9 4 7		
kategória	család	birtok
0-1 hold	100	100 hold
1-3	209	527
3-5	384	1631
5-10	637	3650
10-20	171	2186
20-30	19	1109
30-50	20	829
50-100	3	192
100--	---	---
-----	---	---
-----	---	---

Ebből a szempontból a régi törpebirtokosok és párholdasok helyzete ugyanaz volt, mint az újjgazdáké. Vagyis még ha vetőmag volt is, az iga- és felszerelésihiány az újjgazdákat a régi birtokosok segítségének az igénybevételére szorította. A Termelési Bizottság, amely az okányi gazdálkodás népi szerve és amely kb. a Nemzeti Bizottsággal egyidőtől működik, rá is szorította erre a régi birtokosokat. Minden lovas embernek 20 hold földet kellett megművelni, ill. ehhez igát adni. Az újjgazdák az igáért holdanként 5 gyalognapszámmal fizettek. Még így is jobban kijöttek, mint az a 20-25 volt cseléd újjgazda, aki kiadta a földjét bérebe s így fele terméséért vett tulajdonképpen igásmunkát.

A törpebirtokosok az egyforma bajok, az infláció, a háború után beállott gazdasági nyomorúság által egyformán sújtva egymásra találtak. Éppen ez az együttérzés állította aztán bizonyos mértékben szembe őket a régi kisbirtokos gazdákkal. A régi gazdák különösen az első esztendőben, de még tavaly is, a legnagyobb mértékben „szegényellenesek” voltak, mondják Okányban. A is érezhető ez még valamennyire, bár azóta már nagyobb részében felszámolódott az ellenszenv. Hogy megvolt, az tisztán a földosztásból, magából a gazdasági körülményekből magyarázható. És amint az okok megszűnnek - mint ahogy Okányban megszüntette őket az, hogy ma már nagyon sok újjgazdának van igája és nem szorulnak a régiekre - a szembenállás is felszámolódik.

TERMELŐMUNKA AZ ÚJ VISZONYOK KÖZÖTT

Az okányiak iga nélkül is megmutatták, már az első esztendőben, hogy jó parasztok és tudnak termelni. Sok helyen nekilátott az egész család és felásózták a földet, kapával kapálták be az árpát. Az a visszaesés a termelésben, ami a földreformot ország-szerte követi, itt csupán a háborúvesztés következménye. Hogy egy-két számadattal is bizonyítsam ezt (a Termelési Bizottság kimutatásai alapján): a kiosztott majdnem 4000 holdból az első esztendőben csak 200 hold maradt bevetetlen. A második esztendő tavaszán már csak 34 hold.

„Annyira elfogott bennünket az iga után való vágyódás, - mondja a Termelési Bizottság egyik újgazda tagja, hogy inkább nélkülöztünk, ruhátlankodtunk, én pl. a családom szájából adtam el a hízódisznómat, hogy csak igásállatot szerezhessenek. Amit tudtunk, pénzzé tettünk. Már tavaly volt foganatja nagyon soknak. Éves, másféléves borjúkat befogtunk. A múlt őszön legalább 350 borjú jött be a faluba, amit az újgazdák vettek. Nagy a reményem, hogy az idén már nem szorulunk arra, hogy máshoz menjünk igáért.” Valóban, a gazdák kb. 80%-ának van már igavonó állatja. Erről beszél a Termelési Bizottság kimutatása is:

Az állatállomány változása 1944-47-ig

1944	576 marha	635 ló	3000 sertés
1945	---	---	---
1946	587	435	1213
1947	800	500	700

Az 1947-es adatok még februárból valók, s nincsenek benne az egyik kerület adatai. A sertésállomány óriási csökkenése csak részben tudható be a sertésvésznek; legnagyobbbrészt eladták, mert kellett a pénz lóra, borjúra, vagy házra. Különösen sokat segített az újgazdákon a múlt ősz jólsikerült cukorrépatermése, aminek a hozamát elsősorban igára és felszerelésre fordították.

1946-ban a határ 10.224 hold szántójából kb. 2.500 holdon volt búza, - ipari növény, napraforgó és főleg cukorrépa 300 holdon. Takarmány volt a föld 5%-ában. A többi árpa- és kukorica-

vetés. Külön az új gazdák vetésterületének megoszlása a következő: 30% búza, 20% tavaszi kalászos, 35% tengeri, 5% takarmány, 5% cukorrépa és 4% vetemény. A termés azonban az 1946. évi fagy és vízkár meg a szárazság következtében 50%-ban tönkrement. Az idén már 500 holdon termelnek cukorrépát. 17 termelő jelentkezett dohánytermelésre is.

Okányban tehát nem állja meg a helyét az a kisbirtokkal szemben elfoglalt álláspont, hogy a kisbirtokon való termelés meg sem közelíti és soha el nem érheti a nagybirtok intenzív termelésének a színvonalát, mert igenis elérte, sőt ha ezekhez hozzávesszük még a szövetkezet eredményeit és a rizstermelést, hamarosan túl is szárnyalja. Ezek az adatok már a jövő kisbirtokosi intenzív gazdálkodás útjait mutatják Okányban, vagyis azt, hogy kisbirtokon is lehetséges fejlett gazdálkodást megvalósítani. Az okányi gazdálkodást nagymértékben determinálja még az, hogy a nagybirtok a múltban szemtermelésre rendezkedett be. Különösen kivehető ez, ha bemutatjuk az okányi határnak művelési ágak szerinti megoszlását:

szántóterület	10.224	kat.	hold
rét és legelő	1.218	"	"
szőlő	22	"	"
gyümölcs	158	"	"
erdő	32	"	"
<u>belterület</u>	<u>638</u>	<u>"</u>	<u>"</u>
összesen:	12.292	kat.	hold

A szőlő és gyümölcsös területe feltűnően kicsi. Nem hiszem pedig, hogy az okányi határ ne bírná a gyümölcsfákat. Ezt persze majd a jövő gazdálkodása dönti el.

Ezek lennének nagy vonalakban a földreform társadalmi és gazdasági hatásai és jövőbeli perspektívái Okányban. Szorosan hozzátartozik ezekhez még egy: a szövetkezet.

AZ OKÁNYI SZÖVETKEZET

A Földműves Szövetkezet megalakulásának a gondolata nem maguktól az újbirtokosoktól indult ki, mint annakidején a Termelőszövetkezet, hanem az akkori értelmesebb faluvezetők gondolták rá. Eleinte eléggé idegenkedtek, mert ott volt már előttük nem-sikerült példaként a termelőszövetkezet kísérlete. Különösen ellene beszéltek a volt konvenciós iparosok. Ők csalódottnak érezték magukat a földreform után, mert mint iparosok földet nem kaptak és azt szerették volna, ha a volt uradalmi gépeket nekik osztották volna szét. Az egyik volt gépész pl. egész nyíltan követelte, hogy ő kapjon egy garnitúra cséplőgépet. A falu vezetői tudták, hogy a nagybirtoktól visszamaradt gépi és egyéb felszerelést egyéni juttatásba nem lehet adni, hanem a Földműves Szövetkezet tulajdonába megy át mindenütt, és ugyanakkor látták a szétszóródott felszerelés és egyéb értékek pusztulását, aminek senkisésem veszi hasznát. Ez volt aztán a döntő indítók.

Ilyen előzmények után alakult meg 1946 március 21-én a szövetkezet 123 földhözjuttatottal Okányban. Ennek 90%-ban kommunista tagjai voltak, a másik 10%-ot a Szociáldemokrata és a Párzspárt tette ki. A tagok 2.812 forint terményüzletrészt jegyeztek. Ez volt az alaptőke; terményben adták be. Sokan a szájuktól vonták el, november végére azonban már mindenki befizette. Első ténykedésük az volt, hogy leltározták a vagyont. Az összes található értéktárgyakat behozták egy telephelyre. Találtak három kovácműhelyt, amiből egyet sikerült felállítani. A kéziszerszámok legnagyobb része ugyanis eltűnt. Találtak még két traktort, két gőzekét, öt cséplőszekrényt, egy magánjárókazánt és három igen rossz állapotban lévő huzatós kazánt. Az apróbb felszereléseket akkor már rég kiosztotta a Földigénylő Bizottság az újjgazdáknak, néhány kettes eke, három vaseke volt még meg, amit nem tudtak a kisüzemi gazdálkodásban használni.

Öt cséplőgarnitúrát javítottak meg, s erre egész üzletrésztőkéjük ráment. Nyáron mind az öt géppel kimentek csépelni. Igaz, a gyakorlatban ennek nem sok haszna volt, mert a huzatós gépekhez a traktornak kellett menni sokszor egyik határszélről a másikra. Ezen okulva, az idén csak két cséplővel akarnak kimenteni. Számításaik szerint a keresetből így be tudnak majd még

szerezni egy traktort és jövőre a negyedik hajtóerő is traktor lesz. Azért akarják így, mert tavaly nagy volt a rezsiköltség, javítás, gépszíjak, olaj stb. és a huzatással is sok üzemanyag pocsékolódott el.

Volt az uradalmaknak Okányban magtárak is. Hogy ez se vesszen kárba, a szövetség már a nyár elején megszerezte az iparengedélyt a gabonakereskedéshez. Így bekapcsolódtak az adó, dézsma stb. beszolgáltatási gabonagyűjtésbe. A gazdák legnagyobb része - még a szövetséget ellenzők is - ide hozta a gabonáját. A kereskedők ugyanis, amikor a gabonát átveszik, leszázalékolják. Öt-tíz, sőt a napraforgónál még 15%-ot is levonnak. A szövetség viszont csökkentette a levonást, búzánál 0%-ra, az árpánál 1%-ra, a napraforgónál pedig 5%-ra. Így a másik két falusi kereskedő is kényszerült ugyanezt csinálni. Az okányi szövetségnek ezzel sok gazda rokonszenvét sikerült megnyerni. Most már azt tervezik, hogy ebben az esztendőben a szomszéd faluban, Újszászban is nyitnak egy fiókot. A Földműves Szövetség ugyan ott is megalakult, de nem működik. Tőlük bérlik ki a magtárt.

Még az elmúlt év májusában elindítottak egy fogyasztási szövetséget is, mégpedig egy fillér tőke nélkül. Ez az üzlet ma 16.000 forint árukészlettel rendelkezik. Van benne fűszer, rövidáru, háztartási cikkek, kapa, villa, vasanyag, textiláru. Érdekes megfigyelni, hogyan jutottak idáig, már csak azért is, hogy lásuk, az üzlethez is értenek az okányi parasztok. A faluban tekintve, hogy nincs villany - óriási petróleumhiány volt. Ha lehetett is kapni, 35 dkg zsírért adtak egy litert. A szövetség behozott egyszerre 5000 liter petróleumot a központ segítségével. 10 dkg zsírért mérték ki literenként. Az 5000 liter 4-5 nap alatt elfogyott. Ez volt az üzlethez az indítási tőkénk. Ugyanígy csináltak 1500 liter ecettel is. A petróleum és az ecet hasznábol szerezték be aztán fűszert és egyéb cikkeket, úgyhogy ma már az a bérelt üzlethelyiség, ahol vannak, kicsi, és a szövetség székházába akarják áthozni a boltot.

A kovácsműhelyt már említettem. Van még ezenkívül egy darálómalmuk és most a tavaszon állítottak fel egy bognárműhelyt. Ugyancsak most indult a rizstermelésük is 55 kat. holdon. Külön rizstermelési csoportot alakítottak és közösen dolgoznak. A mun-

kát pontozással ellenőrzik. Ki milyen arányban vesz részt a termelésben, olyan részt kap majd az eredményből. A szövetkezet maga is egy termelőnek számít. A terv az, hogy a rizstelepi hozamból az őszre száz birkát állítanak be. A rizsszalma ugyanis jó takarmány és a szövetkezetnek legelője is van.

Mérleg szerint a szövetkezet vagyona jan. 1-én 39.463 forint volt. Ez a 2800 forintos alaptőkének a haszna, s ez csupán a gabonakereskedés, fűszerüzlet és a darálómalom hozama. Van még ezenkívül két lovuk is, amit 5000 forintért vettek.

A jövőben meg akarják szerezni a kereskedési engedélyt baromfira és tojásra. Tervük még, hogy az ősszel felállítanak egy hizlaldát. Kb. 50-60 gazda kapcsolódik ebbe bele.

A Szövetkezetnek ma 281 üzletrészes tagja van. A tagok száma tehát egy esztendő alatt megkétéfélszereződött. Jelenleg úgy áll a dolog, hogy ez a szám is még ebben az esztendőben megduplázódik. Pedig eleinte nehezen indult, meg el is tévesztették azzal, hogy csak 10-15 szakcsoportba osztották be a jelentkezőket. Ezen azonban már régen túl vannak. Ma már a szövetkezeti vonalon is bebizonyították az okányi parasztok, hogy képesek az összefogásra, közös munkával és közös küszködéssel falusi társadalmunk előbbrevitelére.

PARASZTDEMOKRÁCIA

Beszélni kell még valamiről egész röviden. Az, hogy az okányi parasztság otthon érzi magát a demokráciában, különösen jól megfigyelhető a község ügyeinek vitelében. Az okányiak saját kezükbe vették életük és jövőjük irányítását. Okányban a hivatalos szervek és hivatalbeliek visszaszorultak a ténylegesen őket megillető helyre és szerepbe. Vagyis nem a községháza és a többi falusi bürokratikus szerv igazgatja és irányítja az életet, hanem maga a falu közössége szabja meg a hivatalosoknak a tennivalókat. Külső megnyilvánulása pedig ennek a nyilvános *pártközi értekezlet*, mely ma már - Márkus István cikke révén - ismeretes.

Ennek a faluvezetésnek köszönhető, hogy Okányban talán már az idén lesz villany és hamarosan kórház az Okányi-Schwarzok hatalmas kastélyából. Villany lesz nemcsak Okányban, hanem a szomszéd falvakban is - hisz csak bevezetik, ha mellettük jön el - és kórház nemcsak Okánynak, de a környéknek is, és ezentúl nem kell 25-30 km-t szekerezni a betegekkel.

Ezt jelenti a demokrácia Okányban. És jelenti még azt is, hogy szinte új falu nőtt a réginek a helyén: múlt évben száznál több új ház épült Okányban a földosztáskor kifarcellázott házhelyeken. Az okányiak öntudatát hatalmasan megnövelik ezek az eredmények. „A falu már a miénk, de én hiszem, hogy az ország is nemsokára. Igaz, hogy ma is sokat kell küszködni, talán többet, mint azelőtt, de van értelme,” - mondta az egyik újjgazda a Földigénylő Bizottság feloszlásakor tartott banketten. Szavai egy fejlődő falu s az elnyomás nyűgétől megszabadult osztály öntudatát fejezik ki.

GAZDASÁGI-TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK*

A MAGYAR GAZDASÁG A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A két világháború közötti Magyarország - mind a gazdasági fejlettség, mind a társadalmi szerkezet szempontjából - Európa egyik legelmaradottabb országa volt, s ez meghatározta agrárstruktúráját is. Az egy főre számított nemzeti jövedelem 1937-ben csak 60%-a volt az európai átlagnak. 1945-ig fennmaradt a nagybirtokrendszer számos feudális vonása.

AZ IPARI FEJLŐDÉS

A magyar ipar fejlődése a múlt század második felében megkésve kezdődött. Magyarország az első világháborúig agrárállam maradt. Változás a két világháború között következett be, amikor az ország agrár jellege agrár-iparivá lett. Mutatja ezt a nemzeti jövedelem névleges értékének a megoszlása is. Amíg 1925-1926-ban az ipar 27,5, a mezőgazdaság pedig 42%-os arányt képviselt, addig 1937-1938-ban az ipar súlya 34%-ra emelkedett, a mezőgazdaságé pedig 38%-ra csökkent. A külkereskedelemben még továbbra is a mezőgazdaság részesedése tette ki az összes forgalom mintegy kétharmadát.

Az első világháború végén, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után a jelenlegi Magyarország területén a korábbi gyár-

* Az MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság c. könyvből. Kossuth Könyvkiadó, 1984, 7-42. old.

telepeknek és munkáslétszámnak csak a fele volt található. A gyáripari termelés is csak felét érte el az 1913. évinek. A huszas években azonban állami támogatással az ipar erőteljes fejlődésnek indult. Az ipari termelés 1921-hez képest a negyvenes évek elejéig megötszöröződött. Az ipari munkáslétszám 137 ezerről több mint félmillióra emelkedett. A fejlődés azonban nem volt törésmentes. Az 1929-1933-as válság időszakában a magyar ipar fejlődésében is jelentős hullámvölgy tapasztalható. Számottevően visszaesett a termelés, növekedett a munkanélküliség.

A válságból való kilábalás elhúzódott. Az ipari termelés csak 1936-ban érte el az 1930. évit és csak 1937-ben az 1928. évit. Mindez egybekapcsolódott azzal is, hogy mialatt a nyugat-európai tőkés országokban gyors ütemben fejlődött a nehézipar és a gépipar, Magyarországon a két világháború között nem került sor az ipari struktúra lényeges átalakítására. Továbbra is az élelmiszeripar adta az ipari termelés 29, a könnyűipar pedig a 26%-át. A vas- és fémipar részesedése 13, a gépiparé és a vegyiparé 9% volt.

A harmincas évek második felében jelentősen meggyorsult az ipari koncentráció. 1933-ban a nagyipari munkások mintegy 38%-a dolgozott az 500-nál több munkást foglalkoztató vállalatokban, 1938-ban már mintegy 50%-a, 1943-ban pedig 52%-a. 1938-ban a vállalatok alig 2%-a (mindössze 94 vállalat) a munkások 36%-át, a termelésnek viszont több mint 43%-át összpontosította.

1931-ben 256 kartell működött Magyarországon, amiből 71 nemzetközi kartell volt, 1933-ban már 304-re, 1938-ban pedig 357-re emelkedett a kartellek száma. A gyáripar termelésének 1931-ben 32%-át, 1938-ban pedig minimális becsléssel is legalább a felét a kartellek tartották kezükben.

A monopóliumok megerősödése természetesen eredményezte, hogy tovább gyarapodott és a gazdasági élet mind több pozícióját kerítette kezébe néhány legnagyobb tőkés és földbirtokos család (mintegy 50 család), az agrártőkével összenőtt fináncoligarchia. A bankok és iparvállalatok igazgatóságaiban, felügyelő bizottságaiban a grófok, bárók, földbirtokosok komoly vezető szerepet játszottak. A finánc-tőke szerveiben ugyanaz a néhány száz nagybirtokos és nagytőkés ült, akik a politikai hatalom birtokosai voltak. A gazdasági és politikai hatalom egy kézben

történő összpontosításával a nagyvállalatok, kartellek igen nagy előnyöket tudtak biztosítani maguknak. Ezek az előnyök a két világháború között tovább gyarapodtak, mert a nagybirtokos és finánciókés osztály szövetségén belül az erőviszonyokban további eltolódás mutatkozott a finánciók javára. A magyar monopolkapitalizmus fejlődésének fontos mozzanata volt főképp a harmincas évektől kezdve, a válság idején és a második világháború alatti években az állammonopolista tendenciák nagymérvű megerősödése.

Az első világháború után a magyar finánciók jelentősen önállósodott. A külföldi tőke érdekeltsége a korábbi évtizedekhez képest mennyiségileg is csökkent. Ez az önállósodás azonban egyáltalán nem vezetett a függőség felszámolására. Míg az első világháború előtt a külföldi tőke behatolásában vitathatatlan volt az osztrák finánciók szerepe, a huszas években a különböző kölcsönök révén az angol-amerikai tőke behatolása volt erőteljesebb, a harmincas évek második felében pedig a német tőke uralma vált egyre erősebbé, míg a második világháború éveiben az ország függősége a fasiszta Németországtól - gazdasági és politikai tekintetben egyaránt - teljessé vált.

A gyáripár erőteljes koncentrációja mellett a két világháború között is jellemző volt Magyarországon a kisipár jelentős aránya, amely az ipár munkások 45%-át foglalkoztatta (a ruházati ipárban ez az arány 88, az építőipárban 77, a faipárban 71% volt), az ipár termelésnek pedig kb. egynegyedét állította elő. Ezek az arányok még a második világháború konjunktúrája idején sem változtak meg.

MEZŐGAZDASÁG ÉS ÉLELMISZERIPAR

Magyarországon a termőföld hasznosításában lényeges változás a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben következett be. Az ipár fejlődésével, a városi lakosság növekedésével fokozódott a gabona iránti kereslet. Növekvő mértékben törték fel a réteket, legelőket, és alakították át szántóvá. A szántóföld területe 1869 és 1883 között mintegy 30%-kal nőtt, főképp a legelő és a rét rovására, részben pedig az ármentesítések során felszabadított területek révén. A századforduló után még tovább növekedett

a szántóföld s kismértékben a kert- és szőlőterület aránya. A két világháború között azonban lényeges változás már nem következett be, a szántóföld aránya 60% körül alakult. A mezőgazdasági termelés szempontjából igen nagy fontossággal bír a föld minősége. A szikes és homokos területek viszonylag nagy arányt tesznek ki az összterületből. Mintegy félmillió hektár a szikes és több mint másfél millió a homokterület. Javításukra a két világháború között inkább csak kísérletek történtek. A talajjavítási munkálatok túlnyomóan a mocsaras területek lecsapolásából álltak.

A szántóföldi termelés termékcsoportok szerinti megoszlása azt mutatja, hogy Magyarországon a két világháború között egyoldalú gabonatermelés folyt. A vetésterület szerkezete igen lassú belterjes irányú fejlődésre utal, és a hozamok növekedése is igen csekély volt.

Négy-öt évtized alatt alig emelkedtek a növénytermelés hozamai, és nemzetközi összehasonlításban is igen alacsony szint körül ingadoztak. A termésátlagok színvonala alapján a két világháború között Európában az utolsó helyezettek között voltunk. A szarvasmarha- és lóállomány nagysága - összehasonlítható országterületen számolva - az ezredfordulótól a második világháború kezdetéig alig változott. A sertés- és baromfiállomány növekedése volt jelentős. A juhállomány számottevően csökkent. Az állatállomány mennyiségi mutatóihoz képest a minőségi fejlődés (vágósúly, tejhozam stb. növekedése) kedvezőbb volt. Jelentősen nőtt például a tejhozam, amely a szarvasmarha-állomány kedvező irányú szerkezeti változásának volt köszönhető. A nagyobb hozamú magyar tarka szarvasmarha aránya az 1895. évi 27%-ról 1935-ig 82%-ra emelkedett.

A múlt század hetvenes éveiben az igaerő volt a szinte kizárólagos vonóerő a magyar mezőgazdaságban. A századfordulóig csak a cséplés gépesítésében történt jelentős előrehaladás. Még 1925-ben is csak 1183 szántótraktor dolgozott a mezőgazdaságban, 1935-ben 7 ezer, 1942-ben pedig 10 ezer. Az összes vonóerőből a gépi vonóerő aránya a traktor megjelenésével a két világháború között 6%-ról 12%-ra nőtt. A gépesítés azonban főleg a szántásra, cséplésre terjedt ki, és egy traktorra több mint ezer hektár mezőgazdasági terület jutott, háromszor annyi, mint Nyugat-Európában.

Alacsony volt a műtrágyázás színvonala is. 100 hektárra számítva mindössze 12 kg műtrágyát használtak fel, amely hatóanyagban számítva 2 kg-ot tett ki.

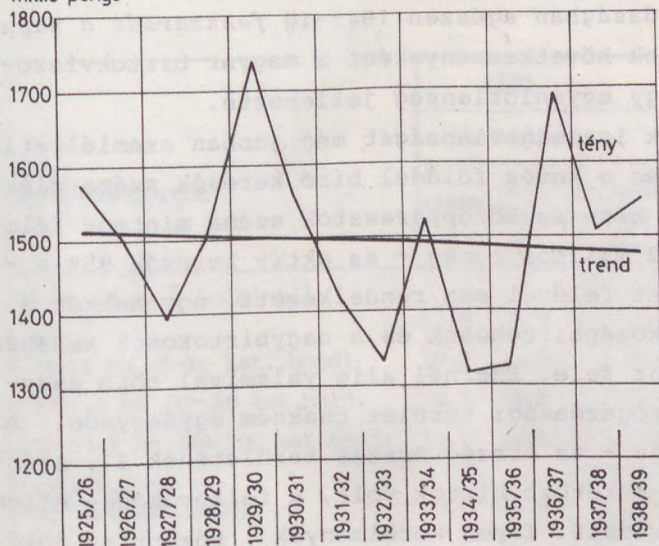
A termelőerők vontatott fejlődése következtében a mezőgazdasági termelés, sőt árutermelés színvonala a két világháború között alig emelkedett, sőt a húszas évek elejéhez képest vissza is esett. Jelentős szerepe volt ebben annak is, hogy a szántóterület egyharmadán gazdálkodó 10 hektár alatti parasztgazdaságok - főleg a rosszabb felszereltség miatt - átlagosan 30%-kal alacsonyabb hozamokat értek el, mint a nagybirtokok.

A mezőgazdasági termeléshez szorosan kapcsolódó *élelmiszeripari feldolgozás* az első világháborúig az egész gyáriparon belül döntő súlyú és egyik legdinamikusabban fejlődő ágazat volt. Főleg a malom-, cukor- és szeszipar termelése növekedett, bővült a termelő kapacitás, új gyárak épültek. Az élelmiszeripar 1898 és 1913 között megkétszerezte termelését. Ezen belül a cukortermelés megnégyszereződött.

A húszas évektől az élelmiszeripar fejlődésében hanyatlás következett be. Az 1913-as termelést 100-nak véve (változatlan áron és összehasonlítható országterületen számolva) a termelés a harmincas években visszaesett. Csak néhány új ágban mutatkozott előrehaladás. Ilyen volt a konzervipar, különösen a gyümölcs- és paradicsomkonzerv-gyártás, amelyet nemzetközi viszonylatban is nagyteljesítményű, modern ágazattá építettek ki. A főzelék- és húskonzervgyártás a második világháború első éveiben lendült fel.

A két világháború közötti magyar gazdasági élet jellemző vonása volt, hogy a mezőgazdaság és az élelmiszeripari feldolgozás közepes eredmények mellett is a belső fogyasztást rendszeresen meghaladó exportálható mennyiségeket termelt. Búzából és dohányból a termés egynegyede, cukorból és hüvelyesekből több mint egyharmada, baromfiból és tojásból kb. egynegyede, húsból és gyümölcsből egyhatoda került exportra. Ez a dolgozó tömegek alacsony fogyasztási szintjével is összefüggött, amely akkor kalóriában számolva is jelentős mértékben elmaradt az európai országoké mögött. Különösen alacsony volt a cukor-, a hús-, a tej- és a tojásfogyasztás.

Áruterelés
millió pengő

1. ábra. A mezőgazdasági termelés fejlődésének tendenciája az első világháború után (az áruterelés alapján, változatlan árakon)

A mezőgazdasági export 1929-ben érte el csúcspontját. Addig a külforgalom egyenlege passzív volt, 1930-ban jelentkezett először kiviteli többlet, ami aztán meg is maradt a két világháború közötti időszak végéig. A mezőgazdasági kivitel jelentőségét jól mutatja, hogy 1933-1937 átlagában a mezőgazdasági kivitel az összes kivitelnek 68%-a volt. Ennek 43%-át állati termékek adták, egyötödét pedig a búzakivitel.

A két világháború között a mezőgazdasági kivitel egyre nagyobb része irányult a fasiszta tengelyállamok, különösen Németország felé. 1935-ben Német- és Olaszország részesedése a magyar kivitelben elérte az 50, néhány év múlva pedig a 80%-ot. Így alakult ki a magyar mezőgazdasági kivitelnek és ezzel az ország gazdasági sorsának függése a fasiszta Német- és Olaszországtól.

A NAGYBIRTOKRENDSZER

A magyar mezőgazdaságban egészen 1945-ig *fennmaradt a nagybirtokrendszer*. Ennek következményeként a magyar birtokviszonyokat rendkívül nagy egyenlőtlenség jellemezte.

A birtokviszonyok igazságtalanságát még jobban szemlélteti, hogy a földnélküli és a kevés földdel bíró keresők száma elérte a másfél milliót. A kis- és középparasztok száma mintegy félmilliót tett ki. Ez a 2 milliós tömeg - az aktív keresők 95%-a - a mezőgazdasági terület felével sem rendelkezett, ugyanakkor a gazdagparasztok, a középbirtokosok és a nagybirtokosok kezében volt a föld több mint fele. Ezernél alig valamivel több nagybirtokosé volt a mezőgazdasági terület csaknem egynegyede. A nagybirtokok többsége - az ország összes területének 27, szántóterületének 20%-a - kötött birtok volt, a felaprózódás ellen jogi védettséget élvezett. Ilyen körülmények között - föld vagyis megélhetés hiányában - a falusi nincstelének százezrei vándoroltak ki az ezredfordulón és a 20. század elején főleg a tengeren túlra, az Egyesült Államokba és Kanadába.

A birtokviszonyokban kialakult szélsőségek, a megmerevedett és kötött földtulajdon-viszonyok lehetetlenné tették, hogy a falusi szegénység földet szerezhessen. Az egyik oldalon a magyar dolgozó parasztság egy évszázad óta állandó harcot folytatott a földért. A másikon a burzsoázia és földbirtokos osztály a nagybirtokrendszer konszolidálására törekedett, és megátolta a parasztságot jogos követeléseinek kielégítésében.

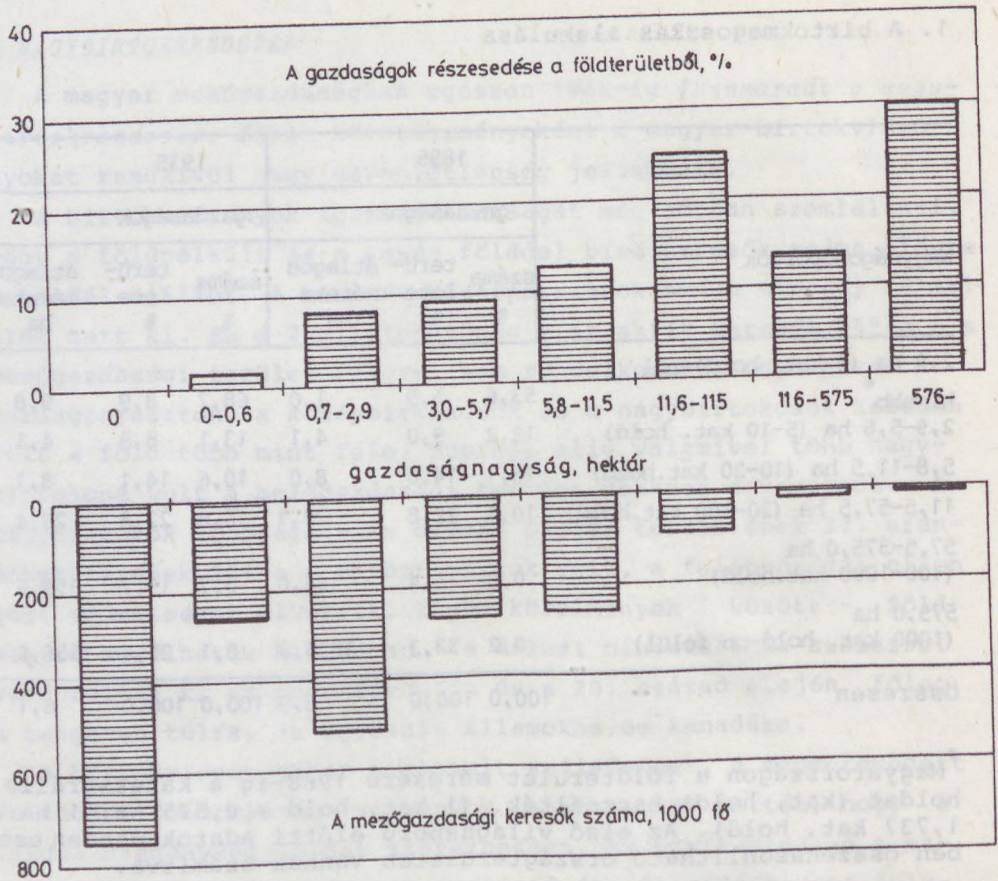
E politika eszközei voltak a két világháború közötti földreform-kísérletek is. Ezek közül legismertebb az 1920. évi XXXVI. tc. alapján végrehajtott ún. *Nagyatádi-földreform*. Ez a földreform igénybe vett néhány százezer hektárt a nagybirtokok területéből, és ezzel megduzzasztotta a legszétaprózottabb törpebirtokok számát. A törvény átlagosan 1,7 hektárban állapította meg a juttatás maximumát, annál azonban a valóságban sokkal kisebb területeket osztottak ki, hiszen 412 ezer törvényes jogcímmel bíró egyén kapott összesen 402,5 ezer ha-t, vagyis egyenként kevesebbet mint egy hektárt. Mindezt úgy, hogy a nagybirtokok közvetlen szomszédságában minél több embernek legyen kis magántulajdona, és emellett a nagybirtok se csonkuljon meg, sőt bőven álljon rendelkezésére olcsó munkaerő.

1. A birtokmegoszlás alakulása

Nagyságcsoportok	1895			1935		
	gazdaságok			gazdaságok		
	száma %	terü- lete %	átlagos mérete ha	száma %	terü- lete %	átlagos mérete ha
2,9 ha (5 kat. hold)-nál kisebb*	53,6	5,9	1,0	68,7	8,9	9,8
2,9-5,8 ha (5-10 kat. hold)	19,2	9,0	4,1	13,1	8,9	4,1
5,8-11,5 ha (10-20 kat. hold)	16,1	14,6	8,0	10,6	14,1	8,1
11,5-57,5 ha (20-100 kat. hold)	10,1	22,8	20,1	6,8	22,8	20,4
57,5-575,0 ha (100-1000 kat. hold)	0,8	15,4	164,0	0,7	19,7	159,6
575,0 ha (1000 kat. hold-on felül)	0,2	32,3	1816,0	0,1	25,6	1556,6
Összesen	100,0	100,0	8,9	100,0	100,0	6,1

* Magyarországon a földterület mérésére 1968-ig a katasztrális holdat (kat. hold) használták. (1 kat. hold = 0,575 ha; 1 ha = 1,737 kat. hold). Az első világháború előtti adatok minden esetben összehasonlítható országterületen vannak számítva.

A mezőgazdasági termelés szabadabb fejlődését az szolgálta volna, ha a parasztság megváltás nélkül, ingyen vagy nagyon alacsony megváltási áron juthatott volna földhöz. A két világháború közötti földreformkísérletek alkalmával magas megváltási árakat fizettettek a földért a paraszttal. A földreformtervek, -kísérletek másik jellemzője volt, hogy kishaszonbérletek útján tervezték földet osztani. Az ilyen tervek még az előbbieknél is hátrányosabbak voltak, mert lényegében kétszer kellett fizetni a kapott földért: egyszer 20-25 évig a haszonbért, utána pedig a megváltási árat. A harmincas években még ezek a lehetőségek is lecsökkentek, a két világháború közötti földreformtervek jórészt papíron maradtak.

2. ábra. A mezőgazdaság birtokviszonyai és keresői gazdaságnagyság szerint, 1935

A DEMOKRATIKUS AGRÁRÁTALAKULÁS MAGYARORSZÁGON

Az 1944-es esztendő döntő fordulatot hozott a magyar történelemben. A Szovjetunió Vörös Hadserege 1944 végére az ország jelentős részét felszabadította a fasiszta uralom alól. 1944 decemberében összeült Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely december 22-én megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. A kormány nagy lendülettel fogott a háborús károk helyreállításához, a gazdasági élet megszervezéséhez.

A háború okozta katasztrofális helyzetet jól jellemzik a háborús veszteségek:

emberáldozat	420 ezer fő,
elpusztult	
az aktív keresők	10%-a,
a nemzeti vagyon	40%-a,
a gyárpar	50%-a,
az ipari épületek	29%-a,
a műszaki létesítmények	44%-a,
a gabonafélék	50%-a,
az állatállomány	56%-a,
az igaerő	64%-a,
a traktorok	50%-a,
a lakóépületek	7%-a,
a közúti járművek	90%-a,
a vasúti járművek	80%-a,
Budapest hídjainak	100%-a.

A magyar gazdaság összes háborús veszteségeinek 17%-a, a termelőágazatokat ért károknak 53%-a a mezőgazdaságot sújtotta. Pusztán a mezőgazdasági terményekben okozott kár elérte 4 millió hektár szántó (a szántóterület 71%-a) egy évi hozamának értékét. Parlagon maradt a szántóterület 14%-a. Az 1945. évi szarvasmarha-állomány 43, a ló- 60, a sertés 79, a juh- 80%-kal volt kevesebb az 1938. évinél. Igen leromlott az állatállomány kondíciója, a tenyésztésre szánt fiatal állatok a gyenge takarmányozás miatt lemaradtak a fejlődésben. Adatokkal nem mérhető az a

kár sem, amely a föld termőképességében bekövetkezett. Minimálisan csökkent a trágyázás, különösen a műtrágyázás, romlott a talajművelés. A trágyázatlan földek kimerültek, a parlagon hagyottak elvadultak.

A mezőgazdasági termelésben okozott károk súlyos élelmezési nehézségekhez vezettek. A szállítási nehézségek és az infláció erősödése 1945-1946-ban tovább rontották a helyzetet, nehezítették, hogy a megtermelt és értékesített élelmiszerek eljussanak a városi lakossághoz.

1945 telén a központi ellátásra szoruló magyar lakosságnak az összegyűjtött élelmiszerkészletekből a létfenntartáshoz szükséges kalóriaminimum egyharmada jutott. Ez kevesebb volt, mint amennyit akkor a német lakosság és az angol fegyencek kaptak.

A földbirtokosok jelentős része 1944 végén az országból elmenekült. Ahhoz, hogy a mezőgazdasági termelés meginduljon, a dolgozók ellátása valamennyire biztosítva legyen, oda kellett adni a földet azoknak, akik semmitől vissza nem riadva, pusztá kezükkel is vállalták a földek megművelését. De ezt kívánta a történelmi igazságtévis is, hogy a föld azé legyen, aki megműveli. A földosztás következetes, gyors megvalósításának köszönhető, hogy 1946-ban már felére csökkent a parlagterület. 1947-ben pedig a vetésterület nagysága lényegében elérte a háború előtti színvonalat.

A földreform végrehajtását sürgette, hogy a környező országokban, Lengyelországban, Romániában már 1944 végén, 1945 elején megindult a földosztás, a nagybirtokrendszer felszámolása. Ennek hatására Magyarország egyes részein a türelmetlen, földéhes parasztság elkezdte a nagybirtokok területének felosztását. A levelek és küldöttek százai sürgették a kormányt, hogy mielőbb hozzon döntést a földkérdésben.

Végül a földreform gyors megvalósítását sürgette - és egyben lehetővé tette - az a körülmény is, hogy 1945 tavaszán a demokratikus erők fölényben voltak. A szétvert fasiszta reakciós erők még nem találtak magukra, s nem tudták megakadályozni a demokratikus átalakulást.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány már megalakulásakor programnyilatkozatában meghirdette a földreformot. Ennek megfelelően elkezdtek a földreformtervek készítését. A Magyar Kommunista

Párt az azonnali földosztást sürgette, a Nemzeti Parasztpárttal együtt elkészítette a földreformrendelet tervezetét. Ennek elfogadásával született meg a magyar népi demokrácia, az Ideiglenes Nemzeti Kormány első történelmi jelentőségű határozata: a 600/1945. számú földreformrendelet, amely az 1945. március 18-i nyilvánosságra hozatalával el is indult a megvalósulás útján.

A nagybirtok kisajátítására és felosztására vonatkozó kormányrendeletek előírták a fasiszta vezetők, háborús és népellenes bűnösök birtokainak elkobzását, az ezer kat. holdnál (676,6 hánál) kisebb úri birtokok 100 kat. holdon (57,5 hektáron), a paraszti birtokok 200 kat. holdon (116,1 hektáron) felüli részének igénybevételét. Az ezer kat. holdnál nagyobb birtokokat teljes egészében kisajátították. Azok, akik az antifasiszta küzdelmekben kiemelkedő szerepet játszottak, 300 kat. holdig (172,6 hektárig) az igénybevétel alól mentesítést kérhettek.

A rendelet megjelenése bátorítást és határozott irányvonalat adott a földosztás végrehajtásához. A *községi földigénylő bizottságok* létrehozásával megteremtette a gyors végrehajtás szerveit is. E bizottságok gyors és jó munkát végeztek. Nemcsak a földosztás technikai lebonyolítása fűződik nevükhöz. Emellett nagyarányú, szívós felvilágosító és nevelőmunkát fejtettek ki a tájékozatlan vagy félrevezetett, az éledező reakció által megfélemlített nincstelenek és szegényparasztok között. A bizottságok az igénylőkkel karöltve maguk mérték ki az újjgazdáknak a földet. Sok helyen 3-4 nap alatt, de az egész országban is lényegében már 1945 tavaszán befejeződött a földosztás.

A végrehajtás során az ország összterületének közel 35%-a (3,2 millió hektár, azaz 5,6 millió kat. hold) cserélt gazdát. Ennek több mint fele szántó, negyedrésze erdőterület volt. Közel 110 ezer gazdasági cseléd, több mint 260 ezer mezőgazdasági munkás, majdnem 214 ezer törpebirtokos, 33 ezer kisbirtokos, kb. 24 500 egyéb - összesen mintegy 642 ezer - igényjogosult kapott átlagosan 3 hektár földet. A mezőgazdasági munkásoknak mintegy 49, a cselédeknek 53, a törpebirtokosoknak 56, a kisbirtokosoknak 20%-a jutott földhöz. A földosztás után minden harmadik magyar paraszt - részben vagy egészben - újbirtokos lett. A juttatottak 90%-a a korábban nincstelen vagy igen kevés földdel rendelkező szegényparaszt volt; ők kapták a kiosztott terület 93%-át.

A végrehajtással megszűnt a régi nagy- és középbirtok, vele együtt a régi nagy- és középbirtokos osztály. Kihullt a régi rend egyik fontos osztálypolitikai tartópillére; megindult a tőkés osztálypiramis lebontásának nagy munkája.

A földosztás után, minthogy a földet a juttatottak megváltás ellenében magántulajdonba kapták, a kistulajdon lett az uralkodó tulajdonforma a magyar mezőgazdaságban. Míg a reform előtt a 200 kat. holdnál nagyobb birtokok az összes birtokok területének mintegy harmadát képviselték, addig a földosztás során ez a kategória igen lecsökkent. Egyidejűleg a 20 kat. holdig (11,5 hektár) terjedő birtokok területi részesedése 32%-ról 56%-ra, az 50 kat. holdnál (28,8 hektár) kisebbeké 45%-ról 71%-ra, a 100 kat. holdon aluliaké pedig a reform előtti 52%-ról 79%-ra emelkedett. A mentesített 21 birtokon kívül gyakorlatilag eltűnt az összes 100 kat. holdon felüli úri és tőkés gazdaság, a 100 kat. holdon felüli parasztbirtokok és az állami birtokok maradtak meg ebben a kategóriában.

A mezőgazdaság legfontosabb termelőeszközének, a földnek az újraelosztása alapvetően átalakította a falu osztályviszonyait. Az agrárproletariátushoz sorolható falusi népesség száma a földosztás következtében több mint 63%-kal, a gazdagparaszti és más tőkés birtokos kategória tagjainak száma mintegy 60%-kal csökkent, miközben a kisárutermelők osztálya a földreform előttihez képest majdnem 68%-kal nőtt. Ennek következtében a mezőgazdasági népességben belül az agrárproletariátus számaránya az 1941. évi 46%-ról 17%-ra, a gazdagparaszti (és más tőkés birtokos) kategóriáé 7%-ról 2,8%-ra csökkent, a kistermelőkhöz tartozó népesség aránya pedig kb. 47%-ról 80%-ra emelkedett.

A falu átalakulása olyan alapvető, annyira mélyreható volt, hogy szükségképpen kihatott a társadalmi összképre is. Ezt mutatja, hogy 1948 végére a kisárutermelők osztálya az ország összes népességének már több mint 43%-át tömörítette, szemben az 1941. évi nem egészen 27%-kal. Egyidejűleg az agrárproletariátus társadalmi súlya 22%-ról 8%-ra esett vissza. A bérből élők aránya (munkások és alkalmazottak együtt) 61%-ról 49%-ra csökkent. Lényegében csak a munkásosztály, ezen belül az ipari munkásnépesség társadalmi részaránya maradt változatlan (kb. 28, ill. 17%).

2. A földbirtok megoszlása a földreform előtt és után

Birtokegység (kat. hold) *	Birtokviszonyok a földreform előtt			Birtokviszonyok a földreform után		
	a birtokok			a birtokok		
	száma	%	területe (kat.hold)	száma	%	területe (kat.hold)
0- 5	1	72,5	1 631 246	1	10,1	2 871 950
5- 10	204	12,5	1 477 376	388	18,8	3 388 657
10- 20	144	8,8	2 025 946	175	8,5	2 789 353
20- 50	73	4,5	2 172 300	71	3,4	2 359 004
50- 100	15	0,9	1 036 162	14	0,7	1 295 506
100- 200	5	0,3	805 164	5	0,3	714 512
200-1000	5	0,3	2 124 801	4	0,2	1 352 728
1000-3000	768	0,1	1 250 599	504	0,0	796 007
3000-	302	0,1	3 558 250	91	0,0	513 919
Összesen	1 634	100,0	16 081 844	2 066	100,0	16 081 844

Forrás: Szakács Sándor: A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon 1945-1948. Akadémiai Kiadó, 1971.

*1 kat. hold=0,575 ha

A változások mélységét, dinamizmusát és tendenciáit érzékelhető adatok jelzik, hogy a földreform valóban történelemformáló következményekkel járt. Átvitt értelemben és szó szerint is megrengette a földet a régi rend alatt. Kisajátította a magántulajdonban levő összes nagy- és középbirtokot, felszámolta a nagy- és középbirtokos osztályt, ezzel igen jelentős osztályokat választott le a tőkés uralmi szövetségről, a kereskedelmi, bank- és ipari tőke oldaláról. A föld paraszti kézre juttatásával új gazdasági és társadalmi rendet, munkás-paraszt szövetséget alapozott meg. Új alapokra helyezte mind a falusi társadalmat, mind a mezőgazdasági termelést. Felszámolta a nagy- és középbirtokhoz kapcsolt kizsákmányolási formákat, a nincstelenek és szegényparasztok százezreinek földhözjuttatásával pedig általában csökkentette kizsákmányolásuk lehetőségeit.

A földosztás mélyen demokratikus megvalósítását mutatja, hogy nemzetiségre, fajra és vallásra való tekintet nélkül egyenlő elbánásban részesített minden jogos igénylőt. A szlovák, a román, a szerb és egyéb nemzetiségű volt cselédek, szegényparasztok ugyanannyi és ugyanolyan jó földet kaptak, mint a magyarok.

A földreform nemcsak a földet vette el a nagybirtokosoktól, és adta át a dolgozó parasztságnak, hanem a nagybirtok élő és holt felszerelését is, amit döntően az újjgazdák közt osztottak szét, illetve a gépi felszerelés a földművelésszövetkezetek kezelésébe került. Az újjgazdáknak ez esetenként számottevő segítséget nyújtott a gazdálkodás, a termelés megindításához.

A földreform alapjaiban változtatta meg a mezőgazdaság szerkezetét, új szakaszt nyitott annak fejlődésében. Csaknem kétszeresére növelte a 10 hektár alatti gazdaságok számát és mintegy 50%-kal növelte ezek területét is. *A földosztás eredményeképpen a magyar faluban a kis- és középparaszti gazdaságok váltak uralkodóvá.*

A dolgozó parasztnak, különösen az újjgazdák igen nehéz körülmények között, hiányos és elavult felszereléssel, de nagy szorgalommal láttak hozzá a termeléshez, a mezőgazdaság helyreállításához. Ennek ellenére 1945-1946-ban a főbb növényfélék teljes termelése jóval alatta maradt az 1938. évinek. Ez nem annyira a vetésterület csökkenésével, mint inkább a háború utáni alacsony termésátlagokkal volt kapcsolatos.

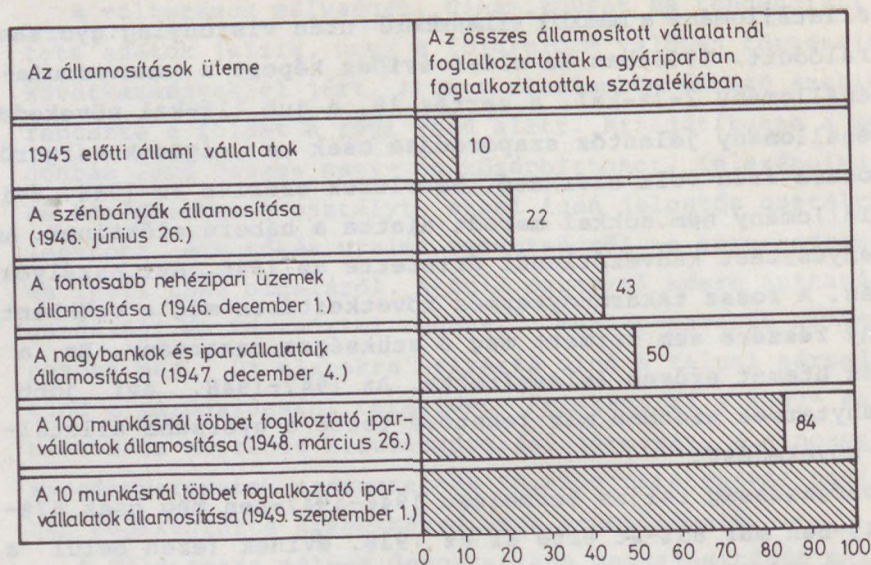
Az állatállomány a második világháború után viszonylag gyorsan regenerálódott. 1946-ban az előző évihez képest a szarvasmarha- és tehénállomány 2-3%-kal, a sertés 19, a juh 12%-kal növekedett. A sertésállomány jelentős szaporodása csak a vágások szigorú korlátozása árán volt elérhető. Becslések szerint az 1946. évi baromfiállomány nem sokkal maradt alatta a háború előttinek. Az állattenyésztést kedvezőtlenül érintette az 1946. évi aszályos időjárás. A rossz takarmánytermés következtében még a csökkent állomány részére sem termelt meg a szükséges takarmány. Ez a fejlődés ütemét erősen lelassította. Az 1947-1948. évi jobb takarmánytermés azonban már lehetővé tette a gyorsabb állatállomány-növekedést.

A mezőgazdaság teljes termelése 1946-1947-ben még csak 57%-át, 1949-ben már 85%-át érte el az 1938. évinek (ezen belül a növénytermelés 77, az állattenyésztés 95%-át).

A földreform nagy gazdasági jelentősége tehát a dolgozó parasztság életkörülményeinek javulása, a parasztság fokozatos felemelkedése mellett abban állt, hogy a termelés fellendülésével biztosítani lehetett az ország jobb élelmiszer-ellátását. Így a földreform közvetlenül hozzájárult az egész dolgozó nép életszínvonalának emelkedéséhez is. Mivel a föld azok birtokába került, akik megművelték, ez a változás rövid időn belül éreztette hatását a termelésben is. A földosztás szükségességét tehát utólag a mezőgazdasági termelési eredmények is igazolták.

A SZOCIALISTA AGRÁRÁTALAKULÁS MAGYARORSZÁGON

A magyar társadalom és gazdaság átalakulásában a második világháború után történelmi változások kezdődtek. Az 1945. évi földreform után rövid idővel elkezdődött a társadalmi tulajdon kialakulása. 1946-ban megtörtént a szénbányák és a nehézipar legnagyobb vállalatainak az államosítása. 1947 végén államosították a nagybankokat az érdekeltségükhöz tartozó vállalatokkal együtt. 1948 márciusában a szocialista állam tulajdonába került minden 100 munkásnál többet foglalkoztató iparvállalat. 1949 végén a fokozatos államosítások eredményeként teljesen megszűnt a tőkés tulajdon a bánya- és gyáriparban, a közlekedésben és a nagykereskedelemben. Elkezdődött az állami és szövetkezeti kis-

3. ábra. A társadalmi szektor kialakulása Magyarországon

kereskedelem, a szövetkezeti ipar és a szövetkezeti mezőgazdaság fejlesztése.

Az első állami gazdaságok és termelőcsoportok már a földreformmal egyidőben létrejöttek. Állami gazdaságok nagyobb számban azonban csak az ötvenes évek elején alakultak ki. A termelőszövetkezetek szervezésében két alkalommal is (1953-ban és 1956-ban) visszaesés következett be. 1956 végén a termelőszövetkezetek 63%-a feloszlott, majd egy része 1957 elején újjáalakult. 1957-1958-ban a 2755 mezőgazdasági termelőszövetkezet a mezőgazdaság összes termelésének csupán 12%-át adta. Az állami gazdaságok aránya is hasonló mértékű volt.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése 1959 elején bontakozott ki harmadszor. 1961-ben a mezőgazdasági területből 74,5%-ban, a mezőgazdasági termelésből 70%-ban részesedtek a termelőszövetkezetek, amelyeknek az 1958. évi 140 ezer helyett 1961-ben már 1115 ezer tagja volt.*

A mezőgazdaság viszonylag gyorsan és rövid idő alatt megvalósított szocialista átszervezését több kedvező feltétel együttesen

* Fazekas Béla: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, 1976.

segítette elő. Döntő feltétele a Magyar Szocialista Munkáspárt és a magyar kormány politikája volt, amely kiváltotta a dolgozó parasztság bizalmát és élvezte támogatását. E politika főbb jellemzői a következők voltak:

1. Az 1956-os ellenforradalom napjaiban újjáalakult Magyar Szocialista Munkáspárt egyértelműen szakított a korábbi szubjektivistai politikai gyakorlattal, levonta a tanulságokat, újr gondolta és megváltoztatta a politikát. Az első időszakban a politikai hatalom konszolidálása állt előtérben a párt újjászervezésével, továbbá a párt és a dolgozó tömegek kapcsolatának az új alapokra való helyezésével. Az osztályharc élezésének a politikáját felváltotta a *nemzeti egység újrakövacsolásának* a politikája a következetesen folytatott *kétfrontos harc*, annak a jelszónak a jegyében, hogy aki nincs ellenünk, az velünk van.

Már 1956 végén elkezdődött az új agrárpolitikai tézisekkidolgozása, amelynek középpontjába az *emberi viszonyok, az életkörülmények javítása, a paraszti-falusi elmaradottság fokozatos felszámolása került*. Ennek jegyében, az MSZMP és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány már az ellenforradalom leverésével egyidőben olyan intézkedéseket tett, amelyek kiváltották a dolgozó parasztság bizalmát. Megszüntette a beadási rendszert és helyette áttért a kereskedelmi módszerekre, a szerződéses felvásárlásra. Ezzel egyidőben jelentősen felemelte a mezőgazdasági termelői árakat, csökkentette az adóterheket. Nyíltan elítélte az 1956 előtti hibákat, az erőszakos szövetkezetszervezéseket, a földcseréket és orvosolta az ezekkel kapcsolatos sérelmeket. Számottevő támogatást nyújtott az állami gazdaságoknak és termelőszövetkezeteknek gazdálkodásuk rendbetételéhez, de egyúttal segítette az egyénileg dolgozó parasztság termelését, anyagi helyzetének javítását is. Politikájában azt az elvet követte, hogy az életszínvonal javításával kell a parasztság bizalmát megnyerni, a paraszti tömegeket a szocializmus mellé állítani, nem pedig az adóztatás útján, a jövedelmek csökkentésével vagy egyéb korlátozásokkal termelőszövetkezetekbe kényszeríteni. Ez a politika egyrészt elősegítette az ország jobb ellátását, egyúttal az általános konszolidációt, másrészt közelebb hozta a dolgozó parasztságot a munkásosztályhoz, növelte a kommunisták befolyását és tekintélyét falun.

Mindez olyan körülmények között bontakozott ki, amikor az emberekkel való bánásmódban egyre következetesebben érvényesült az egyéni akaratot szem előtt tartó önkéntesség, a kölcsönös érdekek tisztelete és a demokratizmus. Ezt a politikát az MSZMP és a magyar kormány a termelészövetkezetek szervezésének egész időszakában betartotta, és tovább folytatta a hatvanas években, amikor meghirdette a munkások és a parasztok közötti jövedelem- és életszínvonal-különbségek fokozatos megszüntetését.

A hazai gyakorlat tehát bebizonyította, hogy a parasztság szövetkezeti mozgalma fellendítésének bármiféle gazdasági vagy politikai nyomásnál sokkal biztosabb alapja az emberek sorsával való törődésre, munka- és életkörülményeinek javítására épülő politikai bizalom kialakulása. Ezt igazolja az is, hogy a termelészövetkezeti mozgalom fellendülése viszonylag magas és emelkedő paraszti életszínvonal közepette következett be. A szövetkezetszervezés az első időben (1959-ben) az ország olyan vidékein volt nagyobb arányú, ahol az átlagosnál magasabb volt az egyénileg dolgozó parasztok életnívója.

A parasztság politikai magatartását lényegesen befolyásolta néhány fontos felismerés. Erre az időszakra már világossá vált legjobbjai előtt, hogy a szocialista fejlődéssel történelmi szükségszerűségként együtt jár az egyéni gazdálkodás megszűnése, és számukra előnyösebb, ha ebben tevőlegesen, sőt vezetőként vesznek részt, mert ebben az esetben érdekeiket is érvényesíteni tudják. Másrészt az ötvenes évek végén már a parasztcsaládok jelentős része közvetett vagy közvetlen kapcsolatban volt valamilyen szocialista szervezettel, és meggyőződött arról, hogy a szocialista szektorban végzett munkából is „meg lehet élni”, sőt néha még könnyebben is, mint a nehéz paraszti munkából. Munkaalalom bőven volt, senkit sem fenyegetett munkanélküliség. Mindez megkönnyítette a termelészövetkezetek szervezését, mert segítette a földhöz, a magángazdálkodáshoz való görcsös ragaszkodás feloldásában.

2. A termelészövetkezetek 1959 és 1961 között lezajlott tömeges szervezésének fontos jellemzője volt, hogy egy-egy község egész parasztsága vagy annak túlnyomó többsége egyidejűleg lépett a szövetkezeti gazdálkodás útjára. Ez a kisebb földterületű és kevesebb lakosú községek többségében lehetővé tette az „egy falu egy szövetkezet” megvalósulását.

Az a tény, hogy egy-egy község, sőt vidék egész parasztsága egyszerre lépett a szövetkezetbe, politikailag és gazdaságilag egyaránt számos előnnyel járt. Nagy előnye volt, hogy a paraszti közvélemény alakulását kedvező irányban befolyásolta, elősegítette más helyeken is a mezőgazdaság szocialista átszervezésének meggyorsítását. Jelentősen csökkentette az ingadozókat, a szövetkezetből kihúzó erők hatását, és erősítette a szövetkezethez tartozás gondolatát.

Ezek a kifejezetten politikai előnyök gazdaságilag is nagyon fontosak. A szövetkezeti nagyüzem kiépítésének módja ugyanis jelentős mértékben a szövetkezeti mozgalom előrehaladása során kialakult feltételektől függ. A szövetkezeti község a közös munkában való részvétel kedvező feltételeit teremtette meg. Erősítette az összefogás szükségességének érzését. Elősegítette az összefogás és az egyéni boldogulás szoros összefüggésének felismerését. Üzemszervezési téren pedig megkönnyítette és meggyorsította a nagyüzem kiépítését. Az ilyen községekben nem kellett tagosítani, a földrendezés, a nagyüzemi táblák kialakítása, az állattenyésztő telepek elhelyezése rövid idő alatt és kedvezően megoldódott.

3. Az MSZMP és a magyar kormány a termelőszövetkezetek 1959-1961. évi szervezését elsődlegesen a *politikai feltételek* megteremtésére alapozta. Szembeszállt azokkal a nézetekkel és törekvésekkel, amelyek a gazdasági feltételek szerepét eltúlozták. *A termelőszövetkezetek nagyüzemi gazdálkodásának a kialakulását azonban a megalakulás első pillanatától kezdve egybekapcsolta a termelés és a termelőerők fejlesztésével.* Fő követelményként kezelte, hogy a termelőszövetkezetek megszervezése ne szakadjon el gazdasági céljától, vagyis a többtermelés, a nagyobb termelési teljesítőképesség megvalósításától, amely az ún. „kettős feladat” megfogalmazásában jutott kifejezésre. Ez a célkitűzés teljesült. A magyar szövetkezetszervezés figyelemre méltó eredménye, hogy a *szocialista átszervezés éveiben is sikerült növelni a mezőgazdaság termelését és árutermelését.* Az állam által felvásárolt mezőgazdasági termékek összmenyisége 1958-hoz képest 1961 végéig 12%-kal emelkedett. Az átszervezés éveiben nőtt az ország állatállománya, jelentősen kiterjedt az

öntözött terület. Fejlődött a munkaigényes, nagy befektetéssel járó zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermesztés. Végbement tehát a szövetkezeti átszervezés, és közben növekedett a mezőgazdasági termelés is.

A termelőszövetkezetek megszervezése ugyanis szorosan egybe- kapcsolódott a nagyüzemi gazdálkodás anyagi-műszaki megalapozásával: a gépesítéssel, a kemizálással, a nagyobb hozamú növény- és állatfajták egyre szélesebb körű alkalmazásával.

A népgazdasági beruházásokon belül a mezőgazdasági beruházások aránya az 1950-1954. évek átlagában mindössze 14% volt. Ennek túlnyomó többsége a gépállomások fejlesztését szolgálta, és csupán a szántás-vetés gépesítését tette lehetővé. A hatvanas években a mezőgazdasági beruházásokra már háromszor annyit fordítottak, mint korábban, részesedési arányuk az összes beruhásból megközelítette a 20%-ot. Nekilendült a növénytermesztés valamennyi munkájának gépesítése és elkezdődött a nagyüzemi állattenyésztő telepek kiépítése is.

A gépesítéssel egyidőben megkezdődött a mezőgazdaság kemizálása is. A műtrágyázás a korábbi alacsony szintről néhány év alatt többszörösére emelkedett. Egyre nagyobb területeken folyt talajjavítás, öntözéses gazdálkodás. Mindez a nagyhozamú fajták elterjesztésével egyidőben kedvezően befolyásolta a hozamok alakulását is.

Az 1956 után megújult beruházáspolitikai, műszaki fejlesztés, a nagyobb hozamú fajták elterjesztése eredményeként a magyar mezőgazdaság a szocialista nagyüzemi gazdálkodás megszervezése óta nemzetközi viszonylatban is kedvező eredményeket ért el.

4. A magyar mezőgazdaságban a hatvanas évek elején túlsúlyba kerültek a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok. A vállalati struktúrát azonban kezdettől fogva a sokszínűség jellemzi, amely főleg a következőkben tükröződik:

- A termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok erősen koncentrált nagyüzemek, átlagos területük már a hatvanas évek elején elérte az ezer, illetve az állami gazdaságok esetében a 4 ezer hektárt, azóta pedig tovább növekedett. (A nyolcvanas évek elején a termelőszövetkezetek átlagterülete 4 ezer, az állami gazdaságoké pedig 7600 hektár volt.) Kezdetben jobbra növénytermeléssel foglalkoztak, fokozatosan kifejlesztették azonban a

nagyüzemi állattenyésztést, számos gazdaság pedig a kertészetet is. Jellemző, hogy a nagygazdaságok tevékenysége már kezdettől fogva vertikális irányban bővült, a hatvanas évek közepétől pedig többségük ipari tevékenységgel (takarmánykeverék-gyártás, élelmiszer-feldolgozás, építés, karbantartás, gépjavítás, gép-ipari, vegyipari, könnyűipari termékek gyártása stb.) is foglalkozik. Mezőgazdasági nagyüzemeinkben ma már számottevő ipari termelés folyik.

- A nagyüzemek belső viszonyait illetően sem egysíkúak. Kezdetről fogva olyan, a változatos adottságaiknak megfelelő szervezeti formákat, elosztási módszereket alkalmaznak, amelyek termelőerők színvonalával (a technikai felszereltséggel, dolgozók, vezetők kulturáltságával) összhangban vannak. A gépesített nagyüzemi termelés-szervezés mellett például széles körben alkalmazták a családi művelést, a részművelést és más, a parasztgazdálkodásra jellemző egyszerű megoldásokat. A vállalatvezetés szervezésének és munkadíjazásnak, premizálásnak is többféle formája megtalálható. A kormány a legjobban bevált szervezési, vezetési, elosztási módszerek alkalmazását irányelvek kiadásával segíti, de a központilag előírt sémák erőltetése 1956 óta ismeretlen a magyar gyakorlatban. A túlzott centralizáció visszafogná a helyi kezdeményezést, nehezítené s helyi lehetőségek, adottságok ésszerű kihasználását.

- Az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek mellett kezdettől fogva működnek más vállalati formák is, például egyszerűbb szövetkezetek, amelyekben csak néhány termék termelése folyik közösen. Megtalálhatók továbbá a társulások, közös vállalatok is. A társulások főleg a hatvanas évek közepétől kezdve terjedtek el.

- A nagyüzemi termelés meghatározó túlsúlya mellett számottevő szerepet töltenek be Magyarországon a kiscgazdaságok. A szövetkezeti háztáji gazdaságok, továbbá a munkások és alkalmazottak kiegészítő gazdaságai adják a mezőgazdaság összes termésének egyharmadát. A kistermelést azonban Magyarországon a nagyüzemek és más szocialista szervezetek integrálják. Ennek egyik elterjedt formája a háztáji termelésre kötött szerződéses rendszer, amelynek keretei között a nagygazdaságok biztosítják a háztáji termeléshez szükséges állatokat, takarmányt, gépi munkát és egyéb szolgáltatásokat, a szerződésben lekötött termékeket

pedig a nagyüzemek értékesítik. Az árbevételből levonják az általuk nyújtott ellenértékét, a többi pedig kifizetik a kistermelőknek. A termelészövetkezet többsége úgy oldja meg, hogy a háztáji termelést önálló üzemággént szervezi, megfelelő szakemberek irányításával. Más nagyüzemek egy-egy termék előállítására szakcsoportokat szerveznek, amelyben saját dolgozóikon kívül bárki más is részt vehet, aki kistermeléssel foglalkozik. Legelterjedtebbek a kisállattenyésztő (nyúl, baromfi, galamb, méhész) és a kertészeti (zöldség, gyümölcs, szőlő, gombatermelő) szakcsoportok, amelyek főleg a termeléshez szükséges anyagok, felszerelések beszerzésével és a termékek szervezett értékesítésével foglalkoznak.

Mindebből jól látszik, hogy a magyar mezőgazdaság vállalati struktúrája mennyire sokszínű: a gyakorlatban valósítja meg a nagygazdaságok és a kistermelés ésszerű kombinációját, együttműködését. Ez a sokszínűség egyik jelentős forrása a magyar mezőgazdasági eredményeknek, ezért várható, hogy a jövőben is tovább erősödik.

5. Az 1956 utáni lendületes magyar agrárfejlődés következő fontos tényezője a *gazdaságirányítás fejlesztése*. Ennek főbb jellemzői a következők:

a) A magyar gazdaságirányítás általános reformját, amely 1968-ban kezdődött, egy évtizeddel megelőzték a mezőgazdasági irányítás (tervezés, gazdasági szabályozás és szervezeti rendszer) fejlesztését szolgáló intézkedések. A kötelező beszolgáltatási rendszer eltörlése egycsapásra megszüntette a mezőgazdaság túlsúlyban levő két szektorában - az egyéni parasztgazdaságokban és a termelészövetkezetekben - a tervlebontáson alapuló, direkt típusú irányítást és megváltoztatta az agrárpolitika egész rendszerét. Az egyéni gazdaságok és a termelészövetkezetek számára megszűntek a kötelező vetési tervek, valamint az értékesítési kényszer, helyébe a termelés befolyásolásának indirekt eszközei léptek: az ár-, adó-, hitel- és támogatáspolitikák, az új termékforgalmazási rendszer. A gépállományok áttértek az önálló vállalati gazdálkodásra, később pedig gépeiket eladták a termelészövetkezeteknek. Az állami gazdaságokban radikálisan csökkentették a kötelező tervmutatók számát, fokozatosan bevezették a nyereségérzésesedést.

b) 1959 és 1961 között a magyar parasztság túlnyomó többsége termelőszövetkezetekbe lépett, a mezőgazdaságban túlsúlyba kerültek a termelőszövetkezetek. Az új helyzetnek megfelelően a kormány továbbfejlesztette a közgazdasági szabályozórendszert, amelynek alapelvei azóta is érvényesek. Ezek a következők:

- A kormány az ár, a támogatás és a hitelezés útján a korábbinál hathatósabb segítséget nyújt a mezőgazdasági nagyüzemeknek és a fejlesztés terheit megosztja velük. Intézkedései tehát egyúttal a vállalati önállóság fokozását, annak anyagi megalapozását szolgálják, vagyis megfelelő vállalati jövedelmet biztosítanak a nagyüzemek bővített újratermeléséhez, amelyből azok fejlesztéseiket is finanszírozhatják.

- A kormány jelentős mértékben ösztönzi a vállalati kezdeményezéseket, és az állami segítséget a beruházások támogatásán túl - a gazdasági szabályozás, az ár-, a pénzügyi rendszer felhasználásával - a gazdasági eredményhez, a gazdaságos termelésnövekedéshez kapcsolja. A termelői árak a minőségtől függően differenciáltak, a támogatás és a hitelezés a többtermeléshez és a megtérüléshez kötött. A dolgozók és vezetők bérezése, anyagi ösztönzése szorosan összekapcsolódik a termelés, a gazdálkodás eredményével. A gazdaságirányítás tehát a társadalmi, vállalati és egyéni érdek minél jobb összehangolására törekszik. A gazdasági szabályozással, az állami támogatással igyekeznek a vállalati, szövetkezeti erőforrásokat és az egyéni ambíciókat a társadalmi célok, a népgazdasági tervek megvalósításának a szolgálatába állítani.

c) A vállalati önállóság és anyagi érdekelttség fontos alkotórészét képezi a termelési és értékesítési biztonság. Ennek egyik fontos összetevője a szükséges anyagokkal, energiával és termelőeszközökkel való ellátás, az alkatrész-kereskedelem, amely a gazdálkodás egyik gyenge pontja, és hosszú idő óta csak fokozatos javulás tapasztalható. A kiegyensúlyozott gazdálkodás másik fontos tényezője a fogyasztó érdekeit szem előtt tartó, jól szervezett értékesítés. Ennek különösen megnőtt a jelentősége azóta, hogy a nagyüzemi gazdálkodás megszilárdulásával jelentősen emelkedett a termelés. Főleg a felvásárlás esetenkénti szervezetlensége és a felvásárló vállalatok egyoldalú érdekérvényesítése nemegyszer aláásta már a termelési kedvet,

pl. a zöldség-gyümölcsfélék esetében. Magyarországon ezért lehetővé tették a nagyüzemek számára a többcsatornás értékesítést, beleértve saját bolthálózat és vendéglátóipari egységek üzemeltetését is.

d) A magyar agrárpolitika állandó, tartalmában folyamatosan megújuló eleme az önkéntesség, a fokozatosság és a demokratizmus. Ezeknek az elveknek a betartása különösen nagy szerepet játszott a parasztság termelészövetkezetekbe való belépésénél. Megvalósításukat segítette például a többféle szövetkezeti forma, a szövetkezeteken belüli változatos munkaszervezési és elosztási formák, a földjáradék bevezetése, az öregek részére nyugdíj és járadék fizetése, a szövetkezetekbe bevitt szerszámok, eszközök és állatok ellenértékének a kifizetése. A felszerelések és állatok megváltási árát a legtöbb helyen azonnal kifizették. A nyugdíjazás a hetvenes években általánossá lett, a korhatár mindenki számára azonos, férfiaknál 60, nőknél 55 év. A bevitt földek után a termelészövetkezeti tagok ma is megkapják a földjáradékot, amely 8-15 kg étkezési búza állami felvásárlási áron számított forintösszege lehet aranykoronánként (egy hektár szántó után ez átlagosan 1,5-3 q búza ára), amelyet a közgyűlés állapít meg.

Az önkéntesség és a fokozatosság az idők folyamán új tartalmat kapott és a vállalati önállóság erősödésével egybe is fonódott. A szövetkezetek külső kapcsolataiban - például szerződéskötés, társulásokban való részvétel - ez ugyanúgy megnyilvánul, mint a belső tervezési, szervezeti és gazdálkodási kérdések önálló eldöntésében.

TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK

Hazánkban a szocialista fejlődés eredményeként jelentős társadalmi változások mentek végbe, melyek számottevő kihatással voltak agrárfejlődésünkre is.

Sikerült a teljes foglalkoztatottságot megvalósítani. Megszűnt a munkanélküliség. A szocialista építés egyik legnagyobb vívmánya ez, amelynek egyrészt a társadalmi életre, másrészt a gazdasági növekedésre gyakorolt hatása számottevő.

A népesség és a foglalkoztatottak számának alakulása a

gazdasági fejlődésben meghatározó. Korábban a fejlesztéshez bőven volt munkaerő, legfeljebb kulturális és szakmai színvonala, továbbá szakmai struktúrája hatott korlátozó feltételként. Az utóbbi évtizedben ezt már nem mondhatjuk el. Az aktív keresők száma az 1950. évi 4107 ezer főről 1970-ig csaknem 5 millió főre emelkedett. A növekedés azonban a hetvenes években lelassult, az aktív keresők száma 1980-ban 5074 ezer fő volt, 1981-ben 60 ezerrel, 1982-ben további 12 ezerrel kevesebb. Az aktív keresők számának növekedése tehát megállt, s ez a stagnálás lényegesen a jövőben sem fog változni. 1982-ben az össznépesség száma kétezer, 1983-ban pedig már 13 ezer fővel volt kevesebb, mint 1981-ben.

Az utóbbi években 100 lakosból 46-47 tartozik a keresők közé. Ehhez hasonló arány az európai szocialista országokban alakult ki. Az európai tőkés országok egy részében (pl. Portugáliában, Olaszországban) ez az arány 32-33%, más országokban (pl. Svájcban) 45% körül mozog.

Magyarországon a foglalkoztatottak számának alakulásában az utóbbi időben *fordulat* jelei tapasztalhatók. Ennek két fontos megnyilvánulása van: az egyik a munkaerőlétszám szűkülése, a másik a munkaerő-struktúra átalakulása.

1950 és 1980 között az aktív keresők létszámának növekedése jelentős, összesen 967 ezer fő volt. Amíg azonban 1950 és 1960 között 628 ezerrel nőtt a foglalkoztatottak száma, 1960 és 1970 között már csak 245 ezerrel, 1970 és 1980 között a bővülés mindössze 94 ezer fő.

A munkaerő-struktúrával kapcsolatban - amelynek főbb típusai az ágazati, a területi és a szakmai struktúra - mindenekelőtt az ágazati szerkezet alakulása érdemel figyelmet. *Az iparosodással egyidőben gyökeresen megváltozott a keresők összetétele.*

Először: Erőteljesen növekedett a nem mezőgazdasági ágazatok súlya, miközben tartósan csökkent a mezőgazdaságé. Az ipari és építőipari aktív keresők létszáma az 1950. évi 922 ezerről 1980-ig 2100 ezerre emelkedett, a mező-, erdő- és vízgazdálkodásban dolgozóké viszont 2135 ezerről 1100 ezerre csökkent. A mezőgazdaságban dolgozó aktív keresők száma 1960-ban még 1784 ezer volt, 1980-ban már csak 980 ezer. A szállításban és a hírközlésben az 1950. évi 165 ezerrel szemben 1980-ban 407 ezer fő dolgozott, a kereskedelemben pedig 218 ezerről 488 ezerre nőtt a dolgozók száma.

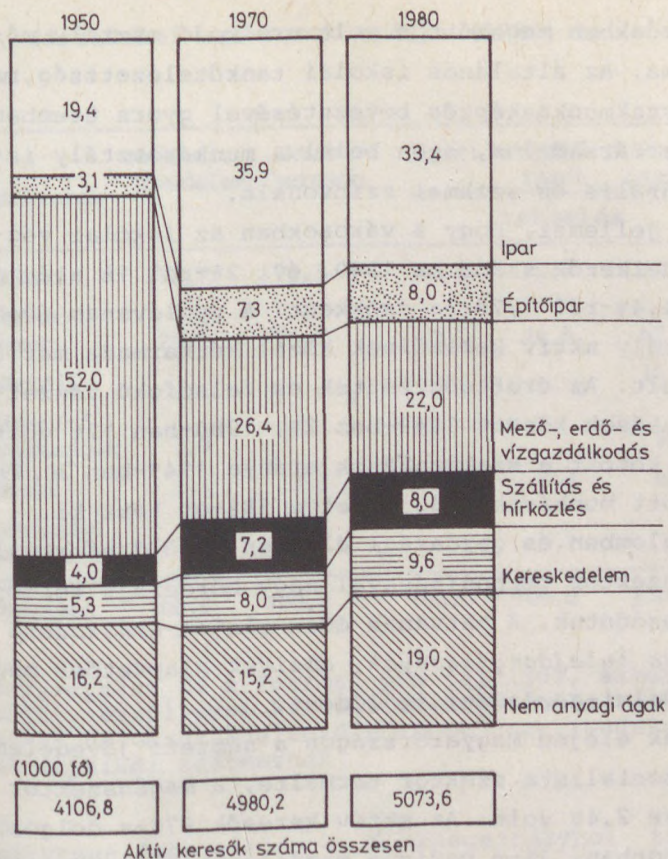
3. A magyar népesség összetétele a gazdasági aktivitás szerint

Év	Népesség	Aktív keresők	Inaktív keresők és eltartottak	Aktív keresők a népesség százalékában	100 aktív keresőre jutó inaktív keresők és eltartottak száma
	száma (1000 fő)				
1950	9 293	4107	5186	44,2	126
1960	9 961	4735	5226	47,5	110
1970	10 322	4980	5342	48,3	107
1975	10 501	5086	5423	48,4	107
1980	10 710	5074	5636	47,3	111
1981	10 713	5014	5699	46,8	114
1982	10 711	5002	5709	46,7	114

Másodszor: Az utóbbi időben csökkent az iparban foglalkoztatottak száma. Egyes iparágakban (villamosenergia-ipar, vegyipar) továbbra is növekedés tapasztalható, másokban viszont - a kohászatban, a könnyűiparban, az építőanyag-iparban - a növekedés megállt, sőt esetenként csökkenés következett be. Csökkent a munkaerőlétszám a bányászatban is.

Harmadszor: A kereskedelem, a közlekedés, valamint a kifejezetten szolgáltatás jellegű ágazatok (személyi és lakásszolgáltatás, egészségügyi és kulturális szolgáltatás), közigazgatás és egyéb szolgáltatás aránya a foglalkoztatottak megoszlásában szintén tartósan növekszik. A hetvenes években ez utóbbi ágazatok létszáma emelkedett a legnagyobb mértékben, s ezekben egyúttal igen magas - 1977-ben 70% volt - a nők foglalkoztatási szintje, amely egyes területeken (az egészségügyi és kulturális szolgáltatásban) még ezt az arányt is jóval meghaladja.

Negyedszer: A munkaerő-struktúrában bekövetkezett változások fontos jellemzője, hogy a szellemi foglalkozásúak létszámemelkedése túlszárnyalja a fizikai dolgozókéét. Ez az anyagi termelés ágaiban gyorsabb, mint az egyéb ágakban. Tartós és kedvező folyamat ez, bár vannak kedvezőtlen jegyei is. Ilyen például, hogy az újonnan munkába lépő fiatalok részéről nem kielégítő a fizikai munka iránti érdeklődés. Ez részben a magyar oktatási

4. ábra. Az aktív keresők megoszlása fő ágazatok szerint, 1950-1980 (%)

struktúra és a közvéleményben kialakult helytelen szemlélet következménye. Közrejátszanak benne a kedvezőtlen munkakörülmények és a nehéz fizikai munka számottevő részaránya.

A technikai fejlődés fontos társadalmi következménye a munkaidő csökkenése és ezáltal a szabadidő, illetve a termelésen kívüli tevékenységekre fordítható idő növekedése. Ez kedvező mind a munkaerő újratermelődése, mint a dolgozók kulturális színvonalának emelése, egészségének megőrzése szempontjából. A munkaidő csökkenése a hetvenes években elkezdődött. 1980-ban már a dolgozók 90%-a heti 44 órát dolgozott. 1981-ben megkezdődött az áttérés az ötnapos munkahétre, amely azóta a mezőgazdaság kivételével általánossá vált. 1984-ben elkezdődött az áttérés a 40 órás munkahétre.

Az utóbbi évtizedekben megszűnt a volt uralkodó osztály műveltségi monopóliuma. Az általános iskolai tankötelezettség, majd az iskolarendszerű szakmunkásképzés bevezetésével gyors ütemben emelkedett az egész társadalom, ezen belül a munkásosztály iskolázottsági, kulturális és szakmai színvonala.

A változást jól jellemzi, hogy a városokban az iskolai végzettséggel nem rendelkezők száma az 1960. évi 2%-ról 1% alá, a községekben pedig 4,4%-ról 1,7%-ra csökkent. A nyolcvanas évek elején a munkásosztály aktív keresőinek közel kétharmada már 8 vagy több évig tanult. Az érettségizettek és felsőfokú végzettségűek aránya a munkások között 1949-ben 2%, 1980-ban 12% volt. A fizikai dolgozók között a szakmunkások aránya 1949-ben 30, 1980-ban 45%, a betanított munkásoké 14, illetve 38%-ot tett ki.

A magyar társadalomban és gazdasági életben a földreformmal, majd a társadalmi szektor térhódításával nagy horderejű történelmi változások kezdődtek. A hatvanas évek elején *uralkodóvá lettek a szocialista tulajdonviszonyok*, amelyek alapvetően meghatározzák a társadalmi-gazdasági fejlődést.

A nyolcvanas évek elején Magyarországon a nemzeti jövedelem túlnyomó részét a szocialista szektor termelte, a magánszektor részaránya mindössze 2,4% volt. Az aktív keresők 97%-a dolgozott a szocialista szektorban, 3%-a pedig a magánszektorban. Ez aképp az utóbbi években lényegesen nem változott.

A társadalmi átalakulás következtében az alkalmazásban állók - lényegében az állami szektorban dolgozók - és segítő családtagjaik aránya az 1949. évi 41%-ról 1980-ban 84%-ra emelkedett. Az 1949-ben az aktív keresők fél százalékát kitevő szövetkezeti tagok és segítő családtagok aránya 1965-ben volt a legmagasabb (csaknem 27%), 1980-ban csak 13%. A magánszektorban dolgozó önállóak és családtagjaik aránya az 1949. évi 58,5%-ról 1980-ban 3%-ra csökkent.

A tulajdonviszonyok szocialista átalakítása mellett a magyar társadalom struktúráját a termelőerők fejlődése, a szocialista iparosítás, a népgazdasági ágak strukturális eltolódása közvetlenül befolyásolta. Hatására gyökeresen átalakult a magyar társadalom osztály- és rétegszerkezete.

A szocialista iparfejlesztés eredményeként gyors ütemben nőtt a munkásosztály létszáma és népességben belüli aránya. Már a

4. Társadalmi szektorok aránya (1980, %)

Szektorok	Nemzeti jövedelem	Aktív keresők	termelés			Kiskereskedelmi forgalom
			Ipari	Építő- ipari	Mező- gazdasági	
Állami	73,7	70,3	93,8	70,1	20,1	62,0
Szövet- kezeti	20,9	26,7	5,5	16,5	57,8	37,2
Háztáji					11,8	
Kisegítő gazdaságok	3,0				9,6	
Magán	2,4	3,0	0,7	8,3	0,7	0,8
Lakossági saját erő				5,1		
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: Ha a forrást nem jelöljük, akkor az adatok a KSH adott, évről évre készült évkönyveiből, valamint a MÉM Statisztikai és Gazdaságelemző Központjának rendszeresen megjelent kiadványaiból származnak.

hetvenes évek elején a munkásosztályhoz tartozók alkották a magyar társadalom többségét. Növekszik az értelmiségiek és a szellemi foglalkozásúak aránya is. Csökken viszont a termelő-szövetkezeti tagoké és a kisárutermelőké.

Ez utóbbiak - a magán-kisárutermelők -, akik valamikor a népesség többségét alkották, a nyolcvanas években már elenyésző társadalmi kisebbséget képviseltek. Így például 1980-ban a kisiparosok, kiskereskedők és segítő családtagjaik száma 79 800 aktív keresőt tett ki, a teljes népességet beszámítva is nem egészen 200 ezer főt, amiből alkalmazottaik és ipari tanulók száma kb. 20 ezer fő volt. A népesebb kisipari szakmák közé tartoztak a női- és férfiszabók, építő kisiparosok, géplakatosok, asztalosok, cipészek, autószerelők, órássok. A mezőgazdasági önálló és segítő családtagjaik száma 1980-ban 63 650 fő volt, a teljes népesség pedig az eltartottakkal és inaktív keresőkkel együtt 86 200 főt tett ki. A magánkisiparosokat, kiskereskedőket, egyéni parasztokat a párt- és kormánypolitika a magyar

5. Az aktív keresők osztály- és rétegtagozódása 1941 és 1980 között (%)

Osztály, réteg	1941	1949	1960	1970	1980
<i>Munkásosztály</i>					
fizikai dolgozó	53,6	37,6	49,3	54,4	56,0
termelés közvetlen irányítója	0,4	1,2	1,5	2,7	1,8
együtt	54,0	38,8	50,8	57,1	57,8
<i>Szövetkezeti paraszt</i>	-	0,3	12,0	17,4	12,0
<i>Értelmiségi és egyéb szellemi</i>	7,0	8,3	16,0	22,3	27,4
<i>Kisárutermelő</i>					
kisiparos, kiskereskedő és					
segítő családtagja	8,8	8,1	2,4	1,6	1,2
mezőgazdasági önálló és					
segítő családtagja	25,8	42,6	18,7	1,6	1,6
együtt	34,6	50,7	21,1	3,2	2,8
<i>Tőkés, földbirtokos és egyéb</i>					
<i>kizsákmányoló</i>	4,4	1,9	0,1	-	-
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Bálint József: Társadalmi rétegződés és jövedelmek. (Második, bővített kiadás.) Kossuth Könyvkiadó, 1983.

dolgozó társadalom hasznos rétegének tekinti, munkáját igényli és segíti, ami magas szintű jogszabályokban is kifejezésre jut.

Az utóbbi évtizedekben végbement nagy társadalmi átalakulás igen jelentős néptömegeket érintett. Milliók életmódja változott meg, fordult túlnyomórészt kedvezőbbré. A változások számos konfliktust is okoztak, milliók adták fel korábbi magántulajdonosi egzisztenciájukat és alkalmazkodtak az új munka- és életkörülményekhez.

A társadalmi mobilitásra jellemző, hogy a felszabadulás előtti munkások fiainak több mint egynegyede, leányainak pedig csaknem kétötöde szellemi foglalkozású lett; jelentős részük dolgozik vezető beosztásban. A parasztcsaládok gyermekei közül igen sok lett munkás és szellemi foglalkozású. A mai vezetők és értelmiségiek többsége munkás- és parasztszármazású, a mai magyar munkásságnak pedig körülbelül a fele parasztszármazású.

Jellemző a háztartások (családok) társadalmi osztályok és rétegek szerinti megoszlása is. A hetvenes években végzett felmérések szerint az összes háztartások 27%-a vegyes kategóriájú, 10%-a nyugdíjas, 39%-a tisztán munkás, 9,5%-a tisztán paraszt, csaknem 13%-a szellemi, 1,5%-a pedig a kisárutermelő kategóriába tartozik.

A munkásosztály tagjainak több mint egyharmada élt vegyes összetételű háztartásban (családban), amelyben még termelőszövetkezeti paraszt, szellemi foglalkozású vagy más kereső is található. A szövetkezeti parasztságnak fele élt vegyes háztartásban, leggyakrabban a munkásosztályhoz, illetve a más társadalmi réteghez tartozó aktív keresővel együtt. *Megfigyelhető az a tendencia, hogy a vegyes háztartások, családok aránya egyre inkább növekszik.* Ezekben a családokban a munkások és a szövetkezeti parasztok, illetve a szellemi dolgozók életmódja, életkörülményei egyre inkább hasonlóak.

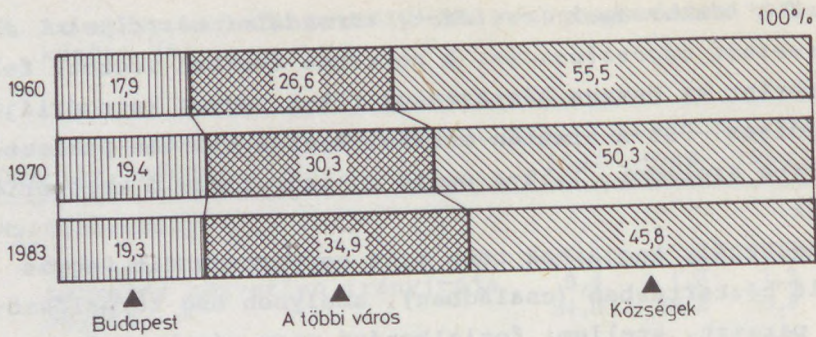
VÁROS, FALU, TANYA

A nagyarányú társadalmi átrétegződés *urbanizálódással* együtt megy végbe. Ez a folyamat egyrészt újabb városok kialakulása és a városi népesség növekedése, másrészt a falu városiasodása útján halad előre. 1945 előtt Budapesttel együtt 50 város volt Magyarországon, 1980-ban 96. 1949-ben az összlakosság mindössze egyharmadát tette ki a városi lakosság. 1980-ban 53%-át, 1983-ban pedig már több mint 54%-át.

A városiasodás fő iránya a vidéki városok népességének gyors növekedése volt:

1949 és 1980 között a községek népessége 400 ezer fővel csökkent, Budapesté 1,6 milliőről 2 millióra nőtt, a többi városé pedig 2,2 milliőről 3,6 millióra emelkedett. Az itt jellemzett tendencia az utóbbi években is tovább erősödött.

A 96 város mellett 3026 község volt Magyarországon 1980-ban, több mint 5 millió fő népességgel. A községek száma 1960 és 1980 között 184-gyel csökkent, népességük pedig csaknem 800 ezer fővel. A községek népességének abszolút csökkenésén belül olyan változások tapasztalhatók, hogy jelentősen csökkent az 500 lakosnál kisebb falvak és a tanyák lakóinak száma, kismértékben

5. ábra. A népesség lakóhely szerint (január 1.)

Budapesten élt 1949-ben a népesség 17,3, 1980-ban 19,2%-a; városokban élt 1949-ben a népesség 24,0, 1980-ban 34,1%-a; községekben élt 1949-ben a népesség 58,7, 1980-ban 46,7%-a.

6. A főbb társadalmi osztályokhoz és rétegekhez tartozó aktív keresők megoszlása települési formák szerint (1980)

Osztály, réteg	Budapesten élők megoszlása, %	Az egyes osztályhoz, réteghez tartozók hány %-a él Budapesten	Városokban élők megoszlása %	Az egyes osztályhoz, réteghez tartozók hány %-a él városokban	Községekben élők megoszlása, %	Az egyes osztályhoz, réteghez tartozók hány %-a él községekben
Munkásosztály	49,6	17,7	59,9	36,3	58,0	46,0
Termelősövetkezeti parasztság	2,5	4,2	4,3	12,3	22,2	83,5
Szellemi dolgozó	46,2	33,1	33,7	41,1	16,2	25,8
Kisárutermelő	1,7	12,8	2,1	26,9	3,6	60,3
Összes aktív kereső	100,0	20,3	100,0	34,5	100,0	45,2

csökkent a nagyobb községek és növekedett 5000 lakosnál népesebb községek lakossága. A községekben lakó, de városokban dolgozók száma 1960-ban még 636 ezer volt, 1980-ban azonban már meghaladta az 1 milliót. A községekben lakó nem mezőgazdasági foglalkoztatottak igen jelentős része bejáró dolgozó, tehát *ingázik*.

1945 előtt Magyarországon a parasztság és a mezőgazdasági munkásság túlnyomó része a falvakban, az ipari munkások és szellemi foglalkozásúak pedig a városokban éltek. A községekben élő aktív keresők több mint háromnegyede még 1949-ben is a mezőgazdaságban dolgozott. Az utóbbi évtizedekben bekövetkezett társadalmi átalakulások során gyökeresen megváltozott a városokban és a községekben élők társadalmi összetétele.

Az összes aktív kereső 45,2%-a él községekben, 20,3%-a a fővárosban, 34,5%-a pedig városokban. A mezőgazdasági termelészövetkezeti tagok több mint 80%-a jelenleg is községekben él, a községek lakosságán belül azonban arányuk már mindössze 22%-ot tesz ki. A munkások 46%-a lakik községekben, amelyek népességén belül már ők vannak túlsúlyban (58%). Egy másik adatcsoporthoz tartozás szerint 1980-ban a községek aktív keresőiből 52%-ot tett ki a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók aránya, 16,8%-ot a szellemi foglalkozásúaké, 1,6%-ot a kisiparosok, kiskereskedők, 2,2%-ot az egyéni parasztok és segítő családtagjaik és 27,5%-ot a mezőgazdasági fizikai dolgozók aránya.

Egy fél évszázaddal ezelőtt még egyenlőségjelet lehetett tenni a falu és a mezőgazdaság közé, a nyolcvanas években már alig található nálunk olyan falu, ahol a termelészövetkezeti tagok, illetve a mezőgazdasági dolgozók vannak többségben. Az ipari, az építőipari és a szállítási munkások jóval többen vannak a községekben, mint a mezőgazdaságban fizikai munkát végzők együttvéve. Ennek a ténynek a jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Egyrészt azért, mert a mai magyar munkásságot nem lehet a városi munkássággal azonosítani. A munkásosztály helyzetét érintő intézkedésekben számolni kell ezzel. Másrészt mert a falu életének, arculatának formálásában a munkások és a szellemi foglalkozásúak szerepe válik egyre meghatározóbbá, ami pedig a falupolitikában nem elhanyagolható körülmény.

Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy a szocialista mezőgazdaság befolyása a falvak jelentős részében továbbra is

igen erőteljes. Mert bármennyire is igaz, hogy a falu már nem azonos a mezőgazdasággal, a mezőgazdaság fő települési bázisa továbbra is a falu. Ezért amennyiben mezőgazdaságunk jól fejlődik, kedvező számára a politikai, a gazdasági, a természeti klíma, akkor ebből a falvaknak is előnyük van, és mindez természetesen fordítva is igaz. A falu urbanizációjához, a falusi társadalom, életmód és kultúra fejlődéséhez fűzött reményeinkből kevés valósulhat meg, ha a mezőgazdasági termelőerők és termelés fejlődése elakad.

Az MSZMP és a magyar kormány politikájának kezdettől fogva fontos irányvonala a város és a falu közötti lényeges különbségek csökkentése. Ezt szolgálja az ipar elhelyezésének javítása, a vidéki ipartelepítés preferálása, a mezőgazdaság korszerűsítése, az úthálózat bővítése, a közlekedés és közművesítés fejlesztése, a vidék kereskedelmi és kulturális ellátásának javítása. Ennek eredményeként a második világháború óta *nagy változások következtek be a falvakban is*. Ezekre később még visszatérünk.

A társadalmi és gazdasági átalakulás lényeges jellemzője és következménye továbbá a *paraszti társadalom átalakulása*. Az egyénileg gazdálkodó parasztok száma a falusi aktív népességnek 1980-ban mindössze a 2%-át tette ki. A mezőgazdasági aktív keresők között túlsúlyba kerültek a szocialista szektorban - azon belül is a termelőszövetkezetekben - dolgozók. Igen jellemző azonban, hogy a szövetkezeti parasztság létszáma hosszabb időszakot véve szintén csökkent, miközben a nemzedékváltás jelentősen előrehaladt.

A nemzedékváltás a termelőszövetkezetek gazdálkodásában is érezteti hatását. Az új nemzedék már lényegesen különbözik az előzőtől. Egyrészt nem volt földmagántulajdona, másrészt műveltebb, szakképzettebb, jól tudja alkalmazni a korszerű technikát. Egyúttal igényei is lényegesen megváltoztak, mások, mint elődeiké voltak, gondolkodásmódja, magatartása egyre közelebb kerül a munkásosztályéhoz. Kollektíváik olyan közösségekké formálódnak, ahol a fő értékmérő a munka, a hozzáértés és a közösségi magatartás.

A változások jól tükröződnek a mezőgazdasági aktív keresők struktúrájának alakulásában is, amelyen belül az alkalmazottként (munkásként) dolgozó fizikaiak és a szellemi foglalkozásúak aránya nő.

7. A mezőgazdasági aktív keresők megoszlása foglalkozási viszony szerint (%)

Megnevezés	1960	1970	1980
Önálló és segítő családtag	51,2	6,3	6,2
Termelészövetkezeti tag, fizikai	30,7	60,9	44,8
Alkalmazásban álló, fizikai	15,4	24,6	35,9
Szellemi foglalkozású	2,7	8,2	13,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az alkalmazotti viszony térhódítása a termelészövetkezeti fizikai dolgozók körében az utóbbi években sem mérséklődött. Korábban ezt azzal magyaráztuk, hogy a szocialista és egészségügyi ellátásban az alkalmazottak nagyobb juttatásban részesültek, mint a termelészövetkezeti tagok. A hetvenes években azonban ezek a különbségek megszűntek. Ennek ellenére különösen a fiatalok és a szakmunkások továbbra is szívesen vállalják az alkalmazotti munkaviszonyt, mint a termelészövetkezeti tagságot. Ebben számos jel szerint az játszik szerepet, hogy az alkalmazotti viszony jogilag szabadabb, könnyebben változtatható köteléket jelent, mint a tagsági viszony.

A falura, társadalmi struktúrájára, az ott élők igényeinek változására nagy hatással van az itt bemutatott folyamat. Az átalakulás azonban a társadalom erőforrásaitól függően csakis fokozatosan bontakozhat ki. Jelenleg még eléggé nagy különbségek vannak a községi települések között is. Egy utóbbi időben végzett csoportosítás szerint Magyarországon a nyolcvanas években a következő főbb falutípusok figyelhetők meg:*

- *A hagyományos falu*, amelyre jellemző a mezőgazdasági tevékenység meghatározó szerepe, az önellátás nagy aránya, a kisebb méretek, a hagyományos falukép és a nagyüzemi gazdálkodás, a szocialista viszonyok kedvező hatásainak vontatott kibontakozása.

*Romány Pál: Agrárviszonyaink, falvaink szocialista átalakulása. Társadalmi Szemle, 1983. 1.sz.

lényegében tanyákon lakik. A külterületi népesség Magyarországon 1949-ben csaknem 1,6 millió, 1970-ben valamivel több mint 700 ezer, 1980-ban pedig csaknem 500 ezer fő volt. A tanyán élő népesség létszáma tehát jelentős mértékben csökken. Gyorsabb a csökkenés a külterjes gabonatermeléssel és állattenyésztéssel foglalkozó vidékeken, lassúbb a szőlő- és gyümölcsstermelő területeken. Vitathatatlan, hogy a tanyákon lakók sok tekintetben hátrányosabb helyzetben vannak (pl. a gyerekek iskoláztatásában, a kereskedelmi, a kulturális ellátásban stb.) a községekben lakókhöz képest. Az életszínvonal és a kereseti lehetőségek javulásával ezért egyre több tanyai lakos költözik községekbe, városokba kulturáltabb, jobb megélhetést nyújtó településekre.

Hazánkban a város és a falu közötti különbségek számottevő csökkenése tapasztalható. Ahogy arról korábban már szó volt, az urbanizáció előrehaladásával egyre inkább alapvető elemi ellátássá válik a villamosítás, a csatornázás, az iskolázás, az orvosi szolgálat, a gyors közlekedés a vidéki lakosság számára is. A foglalkozásváltoztatás, az iskolázás, a rádiózás-televíziózás, a fogyasztási szokások átalakulása máris jelentősen mérsékeltek a korábbi igen nagy város-falu közti különbséget. Különösen figyelemre méltó kiegyenlítődés tapasztalható a lakásállomány minőségében. A falun épült lakások többsége is vízzel, csatornával (házi derítővel) ellátott. A lakások mérete jelentősen felülmúlja a városi átlagot. Elmarad azonban a lakások komfortossága. Fürdőszoba és vízöblítéses WC a községi lakások mindössze egy-negyedében található (a tanyai lakásoknak pedig csak néhány százalékában), szemben a vidéki városi lakások 64, a budapestiek 71%-ával.

A háztartási gépek beszerzése jóval kevesebbe kerül, mint a lakásépítés és komfortosítás, ezért ebben kisebb különbségek vannak a falusi és városi háztartások között. A háztartási gépekkel (hűtőgéppel, mosógéppel és centrifugával vagy automata mosógéppel) jól felszerelt háztartások aránya a községekben 41, a vidéki városokban 66, Budapesten 63% volt a hetvenes évek végén. Csaknem teljes kiegyenlítődés következett be a rádió és televízió használatában. Közel áll egymáshoz az óvodai elátottság is. A bölcsődei ellátásban azonban a falvak hátránya az utóbbi évtizedben fokozódott. Ehhez hasonló képet kapunk más alapvető

- Az *átalakult falu*, amelynek jellemzője az erős, jól gazdálkodó mezőgazdasági nagyüzem, az iparosodás kibontakozása, az urbanizáció egyes, kezdeti jelei.

- A *városias falu*, amelynek városias jellege - épületek, úthálózat, járda, kereskedelmi és kulturális ellátás - nemcsak külső jelekben, hanem az ott élők gondolkodásában, az érték- és érdekviszonyok sorolásában megjelenik.

- A *városjelölt falu*, amely számottevő vonzást gyakorol a környező településekre. Rendelkezik a városa jellemző iparral, szolgáltatásokkal, kereskedelemmel, közlekedéssel, egészségügyi és iskolahálózattal, kommunális ellátással stb. Ezeknél a várossá nyilvánítás rövid időn belül bekövetkezhet.

- A *szórványfalu*, amely valójában tanyacsoport, mezőgazdasági majorok és lakóházak együttese. Tömörülése egy falumaghoz, lakótelephez kialakulóban van. Egy részük bizonyos időn belül önállósul, egy részük hosszú ideig megmarad bolygófalunak, esetleg beolvad a közeli nagyobb településbe.

A falvak mellett létezik még egy fontos vidéki települési forma: a *tanya is*. A tanya mezőgazdasági szórványtelepülés, amely a 14-15. századtól kezdve fokozatosan alakult ki. Kezdetben nem állandó lakóhelyként, lakásként szolgált, mint Nyugat-Európában, hanem eleinte főleg pásztorok és halászok, később földművelők átmeneti szálláshelyeként, ahol nyáron többen, télen kevesebben, vagy egyáltalán nem laktak. Kialakulása szorosan egybekapcsolódik a mezőgazdaság fejlődésével. Állandóan lakott tanyák nagyobb számban a 19. század közepén, második felében alakultak ki. Egy részük olyan gazdagparasztok tanyája volt, ahol állandóan csak a cseléd lakott, mert a gazda a városban, illetve községben élt. Más tanyákon a bérlők laktak, mert a tulajdonosok szintén városban éltek. Végül a tanyák egy része - a „farmtanyák” - olyan kistulajdonos parasztoké volt, akik családjukkal együtt ott laktak és földműveléssel foglalkoztak. Az 1945. évi földreform után sok ilyen tanya keletkezett. Ebben az időben több mint másfél millió ember, a lakosság 18%-a, a mezőgazdasági népesség 31%-a élt tanyákon. Egyes alföldi megyékben a parasztság fele vagy még nagyobb része is tanyai lakos volt.

A hazai statisztika rendszeresen kimutatja a városok és falvak belterületén kívül élő, ún. *külterületi* népességet, akik zöme

szolgáltatások terén is, pl. a körzeti orvosi ellátásban, a kiskereskedelmi ellátottságban.

Mindez természetesen összefügg a családi jövedelmek eltéréseivel is. A községi lakosok egy főre jutó átlagos havi jövedelme a hetvenes évek elején 69, a hetvenes évek végén 86%-a volt a budapestiekének és 83, illetve 98%-a a vidéki, városi lakosokénak. A különbség tehát gyors ütemben csökken. Ennek értékelésénél azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a községben élők családi jövedelmének igen lényeges része, legalább egyötöde (a mezőgazdasági foglalkozásúak családjában több mint egyharmada) a háztáji és kiegészítő gazdaságokból származik.

A községekben lakók családi jövedelme mögött tehát jelentős háztáji és kiegészítő gazdaságban végzett többletmunka áll. E nélkül a községi jövedelemszint még jobban elmaradna a városi, különösen a fővárosi átlag mögött.

E különbségek értékeléséhez természetesen az is hozzátartozik, hogy a falusi települések sem egyformák. Ahogy korábban már jellemeztük, a községeknek is a hagyományos falutól a városjelölt faluig többféle típusuk van. A falusi hálózat egy kisebb része gyorsan urbanizálódik, részben kiemelkedik (vagy már ki is emelkedett) a falusi településhálózatból; jórészt már kisvárosi funkciókat tölt be, vagy városi agglomeráció részévé vált. Mindössze 200-250 község tartozik ebbe a csoportba, de népességük kb. 1,8 millió. Ezeket a községeket már nem nevezhetjük falvaknak; a községek infrastrukturális beruházásai elsősorban ide irányulnak és itt valósulnak meg.

A másik községcsoportban kb. ugyanennyien élnek. Ide csaknem 1000 község tartozik (nagyjából az alsófokú központok). Ennek fejlődése nem azonos irányú: mintegy felük stabilizálta népességét és jól halad a falusi központfunkció betöltése felé (amely színvonalas alapszolgáltatást nyújt társközségei számára is), másik felük viszont kevésbé fejlődik és népességéből erősen veszít.

Végül két falusi település csoportra - a szórványfalura és a hagyományos falvakra - az életkörülmények elmaradottságának fokozódása jellemző. Lakosaik száma több mint félmillió. Ezeknek a településeknek a népessége fogy, társadalmi szerkezetük eltorzul, a falvakat a korábban meglévő alapvető intézmények is

elhagyják. Ehhez a csoporthoz sorolhatók a tanyák is, további félmillió lakossal. Több mint egymillió embernek - koruktól, foglalkozásuktól, munkájuktól függetlenül csupán azért, mert meghatározott településkategóriában élnek - alapvető ellátottsága hátrányosabb az országos átlaghoz képest. Ezek a települések sem az iparosodó mezőgazdaság, sem a falusi népesség infrastrukturális-civilizációs igényeit nem tudják kielégíteni, ezért a velük való törődés a mindkét területen kívánatos változtatás miatt fokozott gondosságot igényel.

A MEZŐGAZDASÁG SZOCIALISTA ÁTALAKÍTÁSÁNAK MAGYAR TAPASZTALATAIRÓL*

MAGYARORSZÁGON a mezőgazdaság szocialista átalakítása 1948 őszén kezdődött. Ekkor alakultak meg az első termelőszövetkezetek, az első állami gazdaságok és gépállomások is. Az 1950-es évek első felében az állami gazdaságok a szántó 12 százalékán gazdálkodtak, a termelőszövetkezetek pedig kb. egyötödén, csaknem 1,2 millió ha-on.

A szocializmus építése a falun együtt járt az új, haladó eszmék ellenzőivel vívott kemény küzdelemmel, az ellenforradalmárok elleni harccal. Az ellenforradalmárok elsősorban a termelőszövetkezetekre támadtak, de nem tudták megsemmisíteni a magyar falu szocialista átalakításában az addigi elért eredményeket.

Az ellenforradalom leverése után, 1957-1958-ban, a Magyar Szocialista Munkáspárt és a kormány a mezőgazdaságban több intézkedést tett a mezőgazdasági termelés növelése és a szövetkezeti mozgalom újabb fellendítése érdekében. Emellett támogatta és több termelésre ösztönözte az egyéni parasztságot is. E politikájával sikerült az ország ellátását megjavítani. A párt és a kormány befolyásra és tekintélyre tett szert a falun.

A dolgozó parasztság figyelmét felhívták a nagyüzemi gazdálkodás kifejlesztésére, miközben a szövetkezeti mozgalom nagyarányú támogatást kapott. E politika meghozta gyümölcsét. A dolgozó parasztság egyre több bizalommal tekintett a kommunisztákra és érdeklődéssel fordult a termelőszövetkezetek felé.

Ilyen körülmények között kezdődött el 1958 decemberében a

*Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, 1969. 4. 6-9.old.

termelőszövetkezetek tömeges szervezése. 1961 végén a termelőszövetkezetek az ország szántóterületének már több mint háromnegyedén gazdálkodtak. Három év alatt (1959-1961) csaknem egymillió parasztcsalád lépett termelőszövetkezetekbe. 1962 tavaszán már nemcsak az iparban, közlekedésben és kereskedelemben, hanem a mezőgazdaságban is a szocialista vállalatok voltak túlsúlyban. Ma a szántóterület alig 2%-án gazdálkodnak magánparasztok.

Ezzel befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása Magyarországon.

A termelőszövetkezetek tömeges szervezésének eszméi és anyagi megalapozása. A mezőgazdaság szocialista átalakítását több kedvező feltétel segítette elő. A siker alapja a Magyar Szocialista Munkáspárt marxista-leninista politikája volt, amely kiváltotta a dolgozó parasztság bizalmát és élvezte támogatását. De a fordulatot nagy mértékben segítette a béke és szocializmus növekvő ereje, a nemzetközi helyzet kedvező alakulása is. A testvéri szocialista országok példája szintén kedvezően hatott a parasztság és a szövetkezeti dolgozók viszonyára.

A mezőgazdaság szocialista átalakítását az MSZMP politikailag és gazdaságilag jól előkészítette. *Idejében fellépett a szervezést nehezítő jobb-és baloldali nézetek ellen.* Határozottan elutasította azokat az elgondolásokat, amelyek szerint gazdasági nyomással, adóemeléssel kellett volna a dolgozó parasztságot szövetkezetekbe kényszeríteni. De leszámolt a jobboldali megalakuvással is. Elvetette az olyan nézeteket, amelyek a falu forradalmi átalakítását a nagyipari építkezések és más gazdasági tényezők pusztá függvényévé akarták tenni és lebecsülték a politikai munka jelentőségét. A magyar tapasztalatok azt mutatják, hogyha a kommunisták gazdasági és politikai tevékenységükkel elnyerik a parasztok bizalmát, akkor sokkal könnyebb megnyerni őket a szövetkezetekbe való belépésre. Mihamar felismerik, hogy a párt a szövetkezetek megszervezésével az ő érdeküket szolgálja.

A szövetkezetek mellett azonban, természetesen nemcsak agítani kell, hanem hatékony gazdasági intézkedésekre is szükség van. Magyarországon 1959-1961-ig csaknem 19 milliárd forintot - az összes beruházások kb. egyötödét - ruházták be a mezőgazdaságba. Három év alatt több mint kétszeresére emelkedett a gépesítés és a műtrágyázás színvonala. Nagyarányú építkezések kezdődtek.

Kedvezően hatottak a szövetkezeti tagok személyes anyagi érdekeltségét fokozó intézkedések is. Bevezették a nyugdíjat, az öregségi segélyt, a családi pótlékot. A szövetkezeti tagok a többi dolgozókhöz hasonló betegellátásban részesültek. A földdel belépett parasztok 1959-től kezdve a bevitt föld után földjáraadékot kaptak.

A parasztság megnyeréséhez komoly mértékben hozzájárult az is, hogy lehetővé tették, hogy a szövetkezeti parasztság maga válassza ki vezetőit, alkalmazhasson szakembereket, mezőgazdasági mérnököket, könyvelőket. Az új szövetkezetek olyan munkaszervezeti és munkadíjazási formákat alkalmaznak, amelyet a helyi viszonyok között a legalkalmasabbnak tartanak, s amelyek elősegítik, hogy nemcsak a tagok, de a családtagok is minél többen bekapcsolódjanak a közös munkába. A parasztság százezres tömegei a meggyőzés és az önkéntesség elvének alapján léptek be a szövetkezetbe. Ezt a politikai fordulatot lényegében súlyosabbhibák nélkül sikerült elérni.

Természetesen ilyen nagy horderejű, óriási tömegeket érintő mozgalomban előfordulnak hibák is. A hibákra azonban a párt gyorsan reagált és fellépett. Azokat idejében orvosolta. Ezzel sikerült az újabb hibáknak elejét venni.

A dolgozó parasztság tömeges belépése valóban politikai fordulat eredménye volt. A gyakorlat bebizonyította, hogy a szövetkezeti mozgalom fellendítésének alapja a kommunista propaganda és a parasztnak a párt iránti politikai bizalma volt. Ezt igazolja az is, hogy Magyarországon a szövetkezeti mozgalom fellendülése viszonylag magas paraszti életszínvonal alapján következett be. Az első időkben az ország olyan vidékein volt nagyobb arányú, ahol az átlagosnál is magasabb volt az egyénileg dolgozó parasztnak életműve.

A kis- és középparasztnak - felismerve a szövetkezeti gazdálkodásban rejlő előnyöket, s bízva a párt politikájában - sok helyütt maguk is a szövetkezeti mozgalom tevékeny szervezőivé váltak. A szervezésben természetesen a kommunisták jártak elől. Az egész szervezés alapja a kommunisták egységes fellépése és a párt határozott vonalvezetése volt.

Egy falu - egy szövetkezet. A szövetkezés fő útjává Magyarországon a mezőgazdasági termelőszövetkezet vált. 1959-1961-ben

főként mezőgazdasági termelőszövetkezetek alakultak. Ezekre az a jellemző, hogy nemcsak a növénytermesztés, hanem az állattenyésztés is társadalmiasított. A föld is közös használatba került, de magántulajdonban maradt.

Az ország nagyobb részén a mezőgazdasági termelőszövetkezet vált kizárólagossá, néhány vidéken azonban még a szövetkezés alacsonyabb, egyszerűbb formái - termelő csoportok is léteznek.

A szövetkezeti mozgalom viharos fellendülésének velejárója volt a szövetkezeti községek tömeges alakulása. *Egy-egy község egész parasztsága, vagy annak túlnyomó többsége együttesen lépett a szövetkezeti gazdálkodás útjára.* Ez a legtöbb kisebb községben lehetővé tette az egy falu - egy szövetkezet elvének megvalósítását.

Az a tény, hogy egy-egy község, sőt vidék egész parasztsága együttesen, egyszerre lépett a szövetkezetbe, igen nagy jelentőségű volt. A paraszti közvélemény alakulását kedvező irányban befolyásolta, elősegítette a mezőgazdaság szocialista átszervezésének meggyorsulását.

A parasztság tömeges szövetkezése gazdaságilag is nagyon fontos volt. A szövetkezeti nagyüzem kiépítésének módja ugyanis jelentős mértékben a szövetkezeti mozgalom előrehaladása során kialakult feltételektől függött. A szövetkezeti község a közös munkában való részvétel kedvező feltételeit teremti meg. Erősíti az összefogás szükségességének érzését, az összefogás és az egyéni boldogulás szoros összefüggésének felismerését. Megkönnyíti az üzemszervezést. Az ilyen községekben nem kell tagosítani, a földrendezés, a nagyüzemi táblák kialakítása, a majorok elhelyezése rövid idő alatt kedvezően megoldható.

A szövetkezeti fejlődés fokozatossága. A szövetkezeti keretek szocialista és nagyüzemi tartalommal való kitöltése hosszú, bonyolult folyamat. Ezt a következők miatt csakis fokozatosan lehet megvalósítani:

a nagyüzemi gazdálkodás anyagi-műszaki és személyi feltételei nem egy csapásra, hanem csak lépésről-lépésre alakítható ki;

a parasztgazdaságban a közös és a háztáji termelés igen szorosan egybekapcsolódik. A háztáji gazdaság csak a korszerű nagyüzemi gazdálkodás kiépítésével együtt, a termékbőség megteremtésével, a város és a falu közötti lényeges különbségek fokozatos megszüntetése talaján szűnhet meg;

a parasztgazdaságok társadalmosítása során nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a tegnap még egyénileg gazdálkodó parasztnem válik egyik napról a másikra az új társadalom emberévé.

Ezért kellett Magyarországon a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket fokozatosan fejleszteni. Magyarországon a fejlettebb típusú szövetkezetek mellett még jelenleg is több száz termelőcsoport és egyszerűbb szövetkezet működik. Ezek a termelésnek csak egyik vagy másik ágában (pl. szántóföldi termelés, szőlő- és gyümölcsstermesztés) gazdálkodnak közösen. Főleg a kedvezőtlen feltételekkel bíró vidékeken találhatóak ezek. Nagyrészt jól gazdálkodik és a közös, nagyüzemi tevékenység erősítése jellemző működésükre.

Még figyelemreméltóbb tapasztalatokat szereztünk a legfejlettebb termelőszövetkezeteken belül a fokozatos társadalmosítás terén. Ezek az artel-típusú szövetkezetek közös nagyüzemi gazdálkodást folytatnak. Tapasztalataink azt mutatják, hogy lehet két termelőszövetkezet jogi keretét tekintve azonos, gazdasági viszonyait - a nagyüzemesítés színvonalát, a gazdálkodás formáit - tekintve pedig eltérő. Az egyikben főleg a szántóföldi termelés társadalmosított, de az állattenyésztés nagyrészt még a háztájiban folyik, a másikban pedig már az állattenyésztés is közös. Továbbá az egyikben egészen kezdetleges paraszti munkaszervezés és díjazás található, a másikban pedig a legkorszerűbb gazdálkodási módszereket alkalmazzák. Ennek megfelelő a munkaszervezés és a munkadíjazás is. Minden annak a függvénye, hogy a termelők mennyire fejlettek és itt nemcsak a gépekről van szó, hanem az emberek kulturáltságáról, szakmai hozzáértéséről is.

A munkaszervezés és a munkadíjazás formáinak tökéletesítése.
Népgazdaságunkban a mezőgazdaság fejlesztését szolgáló anyagi erőforrások - bár ma sokkal nagyobbak, mint korábban voltak - ma is korlátozottak. Ezért az összes termelőszövetkezetek nagyüzemi kiépítése még hosszabb időt vesz igénybe és semmi esetre sem nélkülözheti az egyszerűbb eszközöket és módszereket. Ha nincs elegendő aratógép és kombajn, elkerülhetetlen az egyszerűbb eszközök használata. Ha nincs elég vegyszer és kultivátor, kézzel kell megkapálni a kukoricát. Ha nem bírunk építeni még több nagyüzemi istállót, az állatállomány nagyrésze a háztájiban marad.

Közgazdászaink egy időben sokat vitáztak arról, hogy a termelőszövetkezetekben csak a brigád a szocialista szervezeti forma és a munkaegység a szocialista elosztás formája. Az élet megtanított bennünket arra, hogy a termelőszövetkezetekben igen változatos szervezeti és elosztási formák létezhetnek. A családi művelésre kiosztott kapások gyakran még többet termettek, mint azok a földek, ahol csak brigádszervezet volt és a munkaegységet alkalmazták.

Jól tudjuk, hogy a korszerű nagyüzemi szervezeti keretek és a haladó munkadíjazás a lehető legkedvezőbb anyagi feltételeit teremti meg a többtermelésnek és egyúttal a szövetkezeti parasztság szocialista tudata kialakításának. Amely gazdaságban azonban nincs elegendő korszerű eszköz, ott elkerülhetetlen az évszázados paraszti módszerekkel végzett munka. Ezekben az esetekben rendszerint egyszerűbb munkaszervezési és munkadíjazási megoldásokhoz kell folyamodnunk. Mindezzel egyidőben természetesen törődni kell azzal, hogy ne csak a szövetkezeti tag találja meg számítását, hanem a közös gazdaság is gyarapodjék, és az ország is megkapja a szükséges termékeket.

Sikerünk titka: a Magyar Szocialista Munkáspárt rugalmas szövetkezeti politikája. A párt kezdettől fogva arra hívta fel a szövetkezeti vezetők, falusi pártszervezetek figyelmét, hogy akkor cselekednek helyesen, ha mindig az adott helyzetet elemezve tesznek intézkedéseket. Nem tűznek ki olyan célokat és nem használnak olyan módszereket, szervezeti vagy díjazási formákat, amelyeknek megvalósítására még nem értek meg a feltételek. Ugyanakkor munkálkodjanak a feltételek javításán és új körülményeket kialakítva, bátran fejlesszék tovább a vezetést, a szervezést, a díjazás módszereit. Ez a politika biztosítéka annak, hogy a gazdasági irányítás, üzemi vezetés, szervezés, munkadíjazás formái nem rekednek meg egy adott szinten, hanem a termelők és a termelési viszonyok fejlődésével együtt tökéletesednek.

A Magyar Szocialista Munkáspárt falusi munkájának tartalma és lényege a korszerű szocialista nagyüzemi gazdálkodás állandó erősítése, fejlesztése. Ennek megfelelően a termelőszövetkezetek gazdálkodásában a legnagyobb súlyt mindig a közös gazdálkodás építésére, a szövetkezeti közös alapok gyorsütemű fejlesztésére helyeztük.

A termelőszövetkezeti közös gazdaságok erőteljes fejlesztése mellett azonban nem hanyagolhatjuk el a háztáji gazdaságot sem. Törődünk a háztáji gazdaság lehetőségeinek a kihasználásával is. Ez érthető, hiszen az állatállománynak jelentős része még a háztáji gazdaságban van. Az ország szarvasmarhaállományából például jelenleg a háztáji még csaknem 40, a tehénállományból mintegy 48, a sertésállomány pedig 40%-ot tesz ki. A hárommillió falusi lakost a legtöbb élelmiszerből ma még a háztáji gazdaság termelése elégíti ki. Ezenkívül a háztáji gazdaság még a városi lakosok részére is termel árut.

A magyar párt és a kormány kétféle túlzás ellen küzd. Harcol egyrészt a háztáji gazdaság szerepének lebecsülése ellen. Küzd azért, hogy amennyiben az ország ellátásához szükség van, kihasználják a háztáji gazdaságok lehetőségeit. Ugyanakkor azonban küzd a háztáji gazdaságnak a közös rovására történő fejlesztése ellen is. Következétesen fellép az olyan törekvésekkel szemben, amelyek a háztájit a közös rovására igyekeznek fejleszteni.

A párt és a kormány arra törekszik, hogy az egész szövetkezeti parasztság minél hamarább felismerje: boldogulásának fő útja a közös gazdaság fejlesztése és a közös munka.

A termelés alakulása az átszervezés óta. A mezőgazdaság szocialista átalakításának eredményeképpen nőtt a mezőgazdaság árutermelése. A mezőgazdaság teljes termelése 1959-1961-ben átlagában az előző három évihez képest 8,5%-kal, az állam által felvásárolt mezőgazdasági termékek össz mennyisége pedig 1958-hoz képest 1961 végéig 13%-kal emelkedett. Az átszervezés éveiben nőtt az ország állatállománya, jelentősen kiterjedt az öntözött terület, valamint a szőlők és gyümölcsösök területe is.

Belterjes irányban változott a vetésszerkezet. A termelés színvonalának alakulását jól jellemzi a fontosabb termények hozamának emelkedése. Különösen jó eredményeket értünk el a búzatermesztésben. A búza átlaghozama Magyarországon a két világháború között hektáronként 13-14q volt. A magánparaszti gazdálkodás idején alig 12 q-val javult az átlag, most pedig már évek óta több mint 20 q. 1968-ban a rossz időjárás ellenére 25 q volt. Ennek köszönhető, hogy 1964 óta nem szorulunk importra, saját termésből látjuk el az országot.

Magyarországon korábban a legmagasabb kukorica termésátlag mindössze 18 q volt hektáronként. Mióta nagyüzemi alapon gazdálkodunk, 30 q körül mozog. A második világháború előtti tehenenkénti átlagos tejhozam 1600 literről 2400 literre emelkedett. A többi hozammutató is 20-30 %-kal javult.

A szocialista átalakulás előtt a mezőgazdaság összes termelése az évi 1%-os emelkedést sem érte el. Az utóbbi öt évben ez a növekedés évente 2,5%-os. Ugyanilyen ütemben nőtt a lakosság egy főre jutó élelmiszerfogyasztása is.

Amellett, hogy a belső fogyasztás növekvő igényeit is kielégítjük, 1938-hoz képest a magyar mezőgazdasági és élelmiszeripari export csaknem megkétszereződött. Az export jelentős növekedése szintén a szocialista nagyüzemesítés eredménye.

A termelészövetkezeti rendszer győzelmével határtalan lehetőségek nyílnak a mezőgazdasági termelés fellendítése, valamint a dolgozó parasztság és az egész nép felemelkedése előtt. Olyan történelmi jelentőségű győzelem ez, amely kedvezően hat az ország egész társadalmi-gazdasági életére.

Befejezésül csak annyit: nem csekély eredmények állnak mögöttünk a falu szocialista építésében. A Magyar Szocialista Munkáspárt vezetésével a mezőgazdasági dolgozók meggyőződéssel haladnak a szocializmus teljes felépítése felé vezető úton. Ebben biztos iránytű számunkra a marxizmus-leninizmus, amely pártunk egész tevékenységét áthatja és politikáját megszabja. Nagy segítséget nyújtanak a testvéri szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió. Ezt eddig is élveztük és erre a jövőben is biztosan támaszkodhatunk.

A TERMELŐSZÖVETKEZETI MOZGALOM GYŐZELMÉNEK 20. ÉVFORDULÓJA MAGYARORSZÁGON*

A MAGYAR TÖRTÉNELEM ÚJ SZAKASZA 1945-ben kezdődött. Ekkor valósult meg a felszabadulás első hónapjaiban történelmünk első és egyetlen igazán radikális, demokratikus földreformja. Itt gyökereznek a magyar termelőségmozgalom kezdetei is. Már ezekben az években is akadtak, akik messzebbre láttak, és termelőcsoportokat szerveztek, majd később a kialakuló állami gazdaságokkal és állami gépállomásokkal együtt új utaknak vág-
tak. Fordulat azonban csak 1959-1961 között következett be. Ekkor váltak uralkodóvá a magyar gazdaságban a szocialista termelési viszonyok, s ettől kezdve gyorsult meg a termelőerők és a termelés növekedése, fejlődtek a szocialista viszonyok, átalakult a paraszti élet.

20 éve tehát, hogy befejeződött Magyarországon a termelőszövetkezetek szervezése és elkezdődött a korszerű szocialista nagyüzemek kialakítása a magyar mezőgazdaságban. Tekintsük át röviden ennek az útnak a főbb jellemzőit, tapasztalatait.

Termelőszövetkezetek. Magyarország lakosainak a száma 1981. jan. 1-én 10,7 millió fő volt, az ország területe pedig 93 ezer km². Városokban él a lakosság 53%-a, 47% pedig községekben, falvakban. Az 5,1 millió fő aktív keresőből 980 ezer (19%) dolgozik a mezőgazdaságban, a többiek az iparban, szállításban, kereskedelemben.

A mezőgazdaság részaránya az ország bruttó és nettó termeléséből 16%, a bruttó eszközállományból pedig 12%.

*Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, 1982, 1. 16-19. old.

Magyarország társadalmi és gazdasági életében a szocialista szektor van túlsúlyban, részesedési aránya a nemzeti jövedelemből meghaladja a 98%-ot, a magánszektor aránya 2% alatt van. A szocialista szektoron belül az állami tulajdon és az állami vállalatok vannak túlsúlyban. Állami tulajdonban van a termelőeszközök és a természeti erőforrások túlnyomó része. A nemzeti jövedelem 73%-át állami vállalatok, 21%-át szövetkezetek, mintegy 4%-át a szocialista szektorban dolgozók kiegészítő gazdasági adják. A foglalkoztatottak 68%-a az állami, 27,5%-uk a szövetkezeti, 4,5%-uk pedig a magánszektorban dolgozik.

1. táblázat

AZ AGRÁRSZERKEZET JELLEMZŐI 1979-BEN A TÁRSADALMI SZEKTOROK SZERINT, %-BAN.
MAGYARORSZÁG ÖSSZESEN = 100

Megnevezés	Állami szektor	Szövetkezeti szektor a)	Ebből közös háztáji		Kiegészítő és egyéb kisgazdaságok b)
Földterület	30,8	63,7	57,9	5,8	5,5
Ezen belül					
szántóterület	14,5	81,4	75,4	6,0	4,1
kert	9,2	28,4	4,9	26,5	62,4
gyümölcsös	25,3	61,5	46,8	14,7	13,2
szőlő	17,3	62,9	30,8	32,4	19,8
Mezőgazdasági bruttó termelés	20,2	69,5	54,3	14,2	11,3
Aktív keresők	16,1	74,2	62,8	-	9,7
Állatállomány					
ló	6	50	38	12	44
szarvasmarha	15	75	57	18	10
sertés	18	53	25	28	29
juh	15	69	63	6	16
baromfi	8	51	17	34	41

a) Az állatállomány adatai csak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös és háztáji állományának adatait tartalmazzák. A szakszövetkezeteké a kisgazdaságokéval együtt szerepel.

b) Ezen belül a magánszektor aránya a földterületből 1,4, a szántóból 1,2, a kertből 12,1, a gyümölcsösből 3,4, a szőlőből 5,7, a mezőgazdaság bruttó termeléséből 1,2, aktív keresőkből 5,8%.

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1980.

Jelenleg mintegy 4600 vállalat működik a magyar népgazdaságban. Ezeknek több mint fele ipari, mezőgazdasági és fogyasztási szövetkezet, vagy szövetkezetek vállalata. A szövetkezetek a népgazdaság csaknem valamennyi ágazatában megtalálhatók. Birtokukban van a mezőgazdasági terület 78%-a, a népgazdaság állóeszközeinek egytizede. A szövetkezetekből származik az össztermelés 18%-a.

Az agrárszerkezet jellemzőit jól mutatja az 1. táblázat.

A magyar mezőgazdaság alapvető szervezeti formái a következők:

Az állami gazdaságok és kombinátok a szocialista állam tulajdonában levő eszközökkel gazdálkodó nagyüzemek. Szerepük a mezőgazdaság vetőmag-, szaporítóanyag- és tenyészállat-ellátásában, a korszerű technika, technológia és szervezési módszerek meghonosításában, elterjesztésében meghatározó.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek a tagok személyes és vagyoni közreműködésével vállalati gazdálkodást folytató társas nagyüzemek, amelyekben a közös gazdaságokkal - amelyek meghatározók - szerves egységben működnek a háztáji gazdaságok.

A halászati termelőszövetkezetek fő tevékenysége a haltenyésztés, a halászat és halértékesítés. Földterületük kevés, mezőgazdasági termelésük kiegészítő jellegű, nem számottevő.

A szakszövetkezetek a kedvezőtlen adottságú területeken alakultak. Csak egy-két termelési ágban folytatnak nagyüzemi gazdálkodást. A közös gazdálkodásba be nem vont ágazatokban tagjaik még egyénileg és kisüzemi módon termelnek.

A kisgazdaságok körébe tartoznak a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságai, a munkások és alkalmazottak kisegítő gazdaságai és a magángazdálkodást folytató mezőgazdasági termelők gazdaságai.

A kisgazdaságok szférájában működnek a mezőgazdasági szakcsoportok, a kistermelők társulásai. Résztvevőik többségükben munkások, szellemi dolgozók, nyugdíjasok stb. A szakcsoportok főleg a termelés-szervezésben, a beszerzésben, értékesítésben segítik a kistermelőket. A szakcsoportok nem önálló jogi személyek, ha-

nem a fogyasztási szövetkezetek, a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok keretei között, tehát szocialista szervezeteken belül működnek.

A felsoroltakon kívül még mintegy 600 társulás (közös vállalat, egyszerű társulás, 4 agráripari egyesülés) is működik.

Milyen arányt képviselnek a termelőszövetkezetek Magyarországon? Az összes földterület több mint 60%-át mezőgazdasági termelőszövetkezetek művelik. A termelőszövetkezeti tagok száma eléri a 900 ezret, amelynek fele aktív kereső, fele pedig nyugdíjas. Ezenkívül dolgozik még 116 ezer alkalmazott is a termelőszövetkezetekben. Az aktív termelőszövetkezeti tagok és alkalmazottak az összes magyar aktív keresőknek 12, a mezőgazdasági aktív keresőknek 62%-át teszik ki.

Mezőgazdasági termelőszövetkezetekben van az ország állatállományának túlnyomó része. A mezőgazdaság föld- és állatállomány nélkül számított termelőeszköz-állományának kétharmada ugyancsak a termelőszövetkezetekben hasznosul. Az összes mezőgazdasági termelés és az áruforgalomba került termékek túlnyomó részét szintén a termelőszövetkezeti közös és háztáji gazdaságok állították elő az utóbbi években. Hasonló arányban járultak hozzá a mezőgazdaságból származó nemzeti jövedelemhez is.

A magyar termelőszövetkezetek eredményei.

Abban, hogy a magyar mezőgazdaság termelése ma csaknem kétszeresen haladja meg a háború előttit, igen nagy része van a termelőszövetkezetek jó munkájának. A magyar mezőgazdasági termelés 30 év alatt elért növekedésének háromnegyede az 1961 utáni időszakra esik, lényegében a termelőszövetkezetek megszilárdulásával következett be.

A mezőgazdasági szövetkezetek népgazdasági súlyát e számszerű arányoknál is jobban mutatja, hogy a jelentős mértékben növekvő belső fogyasztással egy időben a mezőgazdaság - főleg növekvő aktív export-import egyenlegével - lényegesen bővítette a magyar gazdasági fejlődés forrásait. Mindez javarészt szintén a termelőszövetkezeteknek köszönhető.

A 2. táblázat adatai gyors ütemű fejlődésről tanúskodnak. A szarvasmarha- és sertésállomány kivételével az arányok egyértelműen a közös nagyüzemi termelés javára módosulnak. A termelőszövetkezeti közös gazdaságok termelésének növekedési üteme az utóbbi évtizedekben felülmúlta a mezőgazdaság átlagát, elérte az ipar évi növekedését, sőt több esztendőben megközelítette a leggyorsabban fejlődő ágazatokét.

Az eredményekkel együtt az utóbbi évek gondokat, megoldásra váró feladatokat is hoztak. Miközben a műszaki, biológiai és technológiai szempontból gyors ütemben korszerűsített ágazatokban (gabona, kukorica, baromfi, sertés) a termelési színvonal számottevően emelkedett, a munkaigényes és hagyományos technológiával termelő ágazatokban (zöldség, burgonya, ipari növények, szarvasmarha) nem fejlődött kielégítő mértékben. A termelés mennyiségi növelésével nem tart lépést a hatékonyság fokozása, az új beruházások létesítésére irányuló törekvésekkel pedig a meglévő kapacitások jobb kihasználása. A termelőszövetkezetek mintegy harmadában a gazdálkodás nem eléggé kiegyensúlyozott, a szövetkezetek egy részének fejlődése vontatottan halad.

Mindez szorosan összefügg azzal, hogy a mezőgazdaságban, különösen a termelőszövetkezetekben egyrészt a természeti, másrészt a gazdasági feltételekben megnyilvánuló különbségek (kedvezőtlen talajviszonyok és éghajlati feltételek, a terület eltarthatóságához viszonyított nagy népsűrűség, az átlagos körülményekre jellemző költségekre épülő árrendszer stb.) a gazdálkodás eredményében is számottevő differenciákat szülnek. Jelenleg a termelőszövetkezeteknek kb. egyharmada gazdálkodik kedvezőtlen adottságú (szik, futóhomok, hegyvidék stb.) területeken. Művelésükkel jóval nagyobb befektetéssel is kevesebb jövedelmet lehet elérni, mint az ország jó talajú vidékein.

E helyzet megváltoztatása hosszú időn át tartó következetes munkával, sokrétű intézkedésekkel lehetséges. A termelőszövetkezetek ésszerűbb földhasználatát, az adottságoknak megfelelő termelési szerkezet (pl. a hegy- és dombvidékeken húsmarha- és juhtenyésztés, a nagy népsűrűségű vidékeken szerződéses ipari bedolgozás) és termelés-szervezés útján keresik a megoldást, a jobb foglalkoztatást és megélhetést az ott élő tagoknak. Mindezt a szocialista állam is megfelelő intézkedésekkel segíti. Ezek

2. táblázat. A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEK FŐBB ADATAI

Megnevezés	1961	1970	1980	Index 1961=100
Gazdaságok száma, 1000	4 204	2 441	1 338	31,8
Egy gazdaság átlagos területe, ha	1 100	1 985	4 291	390,1
A közös és háztáji gazdaság együttes mezőgazdasági területe,				
1000 ha	5 277	5 357	5 299	100,4
Ebből háztáji, 1000 ha	738	707	441	49,8
Termésátlagok, kg/ha				
Búza	1 820	2 070	4 740	260,4
Rozs	1 160	1 130	1 920	165,5
Kukorica	1 790	3 400	5 580	311,7
Cukorrépa	17 750	28 780	37 280	210,0
Burgonya	6 590	11 420	17 750	269,3
Egy állatra jutó termelés				
Tej, liter	1 960	2 410	3 506	178,9
Tojás, db	73	198	226	309,6
Gyapjú, kg	4,1	4,1	4,2	102,4

Forrás: A Magyar Statisztikai Zsebkönyv és a Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv évente megjelenő kötetei.

a gazdaságok a mezőgazdasági termelés fejlesztése és a megélhetéshez szükséges személyes jövedelem biztosítása végett évről évre állami támogatásban részesülnek.

A termelészövetkezetek vezetői és dolgozói is igyekeznek leküzdeni az itt vázolt nehézségeket. A feltételek ehhez a legtöbb helyen adottak. A közös gazdaságok területi méretei jelentősen megnövekedtek, felszerelésük egyre korszerűbb, termelésük szakosodik, gazdálkodásuk tervszerűen fejlődik.

A hetvenes évtized közepéig a földkoncentráció volt erőteljes. Az átszervezés végén, 1961-ig megalakult 4500 termelészövetkezettel szemben az egyesülések eredményeként 1979-ben már mindössze 1350 gazdálkodott, átlagterületük közben megkétszereződött, a foglalkoztatottak átlagos állományi létszáma pedig túlhaladta a 460 főt.

A hetvenes évek közepén különösen gyors ütemben nőttek a termelőszövetkezetek területi méretei. Az átlagos területi nagyság szakosított termelés esetén már a legtöbb ágazatban képes a fejlett technika és technológia befogadására. További vállalati összevonásokat tehát a technika jobb kihasználása nem sürget. Sokkal inkább előtérbe állítja viszont a hatékonyságot.

Tapasztalatok, következtetések. Hogyan is születtek meg a mai magyar szocialista mezőgazdaság emberi és gazdasági értékei?

Több évtizedes tapasztalataink alapján a következőkben foglaltatjuk össze mezőgazdasági eredményeink legfontosabb összetevőit:

1. A mezőgazdasági eredmények növekedésének tartós alapja Magyarországon is az a biológiai, műszaki-technológiai és jelentős részben szervezeti korszerűsítés, amely a nagyüzemek kialakításával kezdődött, s napjainkban is tart. Ez a változások első csoportja, amelynek eredményeként a magyar mezőgazdaság a termelőszövetkezetek megszervezése óta nemzetközi viszonylatban is kedvező pozíciót ért el. Főbb jellemzői: a hatvanas évek közepétől kezdve egyre több ágazatban (búza, kukorica, baromfi stb.) nagy hozamú, világviszonylatban is versenyképes fajták terjedtek el. A mezőgazdaság szocialista átszervezése (1961) óta az egy hektárra jutó műtrágyahatóanyag felhasználás 60 kg-ról 300 kg-ra nőtt. A növényvédőszer-felhasználás tizennyolcszorosára emelkedett. A traktorok vonóerő-teljesítménye háromszorosára nőtt. Jelentősen emelkedett az öntözésre és meliorációra fordított beruházás. Több száz szakosított szarvasmarha-, sertés- és baromfi-telep lépett termelésbe. Főleg az állattenyésztési termékeket feldolgozó élelmiszeripari ágazatokban jelentős fejlesztés és korszerűsítés történt. A magyar élelmiszer-termelés tehát a leg-alapvetőbb ágazatokban rendelkezik azokkal a biológiai, kémiai, technológiai és műszaki feltételekkel, amelyek elérik a fejlett országok színvonalát, s amelyek a korszerű termeléshez és az igények kielégítéséhez szükségesek.

2. A magyar agrárfejlődés másik igen jelentős forrása a munkaerő kulturális és szakmai színvonalának az emelkedése, a dolgozók, köztük a parasztság életszínvonalának, élet- és munkakörülményeinek számottevő javulása. Jellemző, hogy napjainkban a magyar

agrártermelés, a nagygazdaságok kialakulása előtti évekhez képest 7%-kal kisebb földterületen, feleannyi munkaerővel 80%-kal többet termel. A hetvenes évek végén, csaknem változatlan munkaerőlétszámmal jelentős termelésnövekedést ért el az élelmiszeripar is. Mindebben igen nagy szerepet játszik az, hogy gyökeres fordulat következett be a szakemberellátásban, a szakmai színvonalban, a dolgozók anyagi érdekeltségében és életfeltételeiben.

A hetvenes évek végén a nem egészen egymillió mezőgazdasági aktív keresőnek 20%-a volt szakmunkás, ezenkívül 46 ezer felsőfokú és 60 ezer középfokú végzettségű szakember is dolgozott a mezőgazdaságban.

A hatvanas évek második felétől kezdve lényeges változások következtek be a dolgozók anyagi és erkölcsi elismerésében. Az anyagi ösztönzésnek a termelés eredményével történő szoros összekapcsolása következtében nagymértékben nőttek a paraszti jövedelmek. A falusi életkörülmények közelebb kerültek a városihoz, a szövetkezeti parasztság jövedelem-színvonala előbb megközelítette, majd a hetvenes évek elején elérte a munkások és alkalmazottak jövedelem-színvonalát. A szociális és egészségügyi juttatásokban, a nyugdíjazás feltételeiben fokozatosan megszűntek, illetve minimálisra csökkentek az ipari és mezőgazdasági dolgozók ellátásában korábbi időszakból örökölt különbségek.

A magyar szövetkezeti parasztság nemcsak könnyebb munkát, biztosabb megélhetést, magasabb szintű szakmai felkészültséget kapott, hanem kulturáltabb, emberibb életmódot mondhat magáénak a magángazdálkodás időszakához képest. A magyar mezőgazdasági sikerek fontos forrása ez, s az agrárfejlődés egyik legerősebb mozgatórugója.

3. Mezőgazdasági eredményeink következő fontos összetevője az ésszerű szervezeti struktúra. A hetvenes évek végén 131 állami gazdaság, 1350 termelőszövetkezet, 70 szakszövetkezet és mintegy 600 vállalati (nagyüzemi) társulás gazdálkodott. A kistermelők száma a háztáji gazdaságokkal együtt csaknem elérte a másfél milliót, amelynek fele szövetkezeti tagok háztáji gazdasága, fele pedig munkások és alkalmazottak kisegítő gazdasága. Az állami gazdaságok átlagterülete 7600 ha, a termelőszövetke-

zeteké 4000 ha. A háztáji gazdaságok átlagosan háromnegyed, a kiegészítő gazdaságok fél hektáron gazdálkodtak.

A nagyüzemi termelés meghatározó túlsúlya mellett számottevő szerepet töltenek be a kisgazdaságok. A háztáji gazdaságokkal együtt a kisgazdaságok adják a mezőgazdaság összes termelésének egyharmadát.

A termelőszövetkezetek tevékenysége a hatvanas évek közepétől jelentős mértékben specializálódott, de egyúttal vertikális irányban bővült, többségük például ipari tevékenységgel (takarmánygyártás, élelmiszer-feldolgozás, építés, gépjavítás stb.) is foglalkozik.

Ez a sokszínűség a magyar mezőgazdaságban jelentős forrása a növekvő vállalati eredményeknek, ezért várható, hogy a jövőben is tovább erősödik.

4. Mezőgazdasági eredményeink további figyelemreméltó forrása, hogy a magyar mezőgazdaságpolitikát az utóbbi két évtizedben egyre jobban áthatotta az a felismerés, hogy korszakunkban az élelmiszer - amelynek termeléséhez a magyar mezőgazdasági adottságok kedvezőek - stratégiai cikké vált. Igaz, hogy a modern társadalomban és gazdaságban az iparnak van vezető szerepe, nem másodrendű azonban az élelmiszer-termelés sem. Magyarországon a mezőgazdasági és élelmiszer-termelés növekvő szerepet tölt be nemcsak a lakosság ellátásában, hanem a kiegyensúlyozott és arányos gazdasági fejlődésben is.

A magyar gazdaságirányítás általános reformját, amely 1968-ban kezdődött, évekkel megelőzte a mezőgazdasági irányítás (tervezés, gazdasági szabályozás és szervezeti rendszer) reformja. Ennek központi kérdése volt a mezőgazdaság, az élelmiszeripar, valamint a kapcsolódó iparok (vegyipar, gépipar) és kereskedelem összehangolt fejlesztése. Ez a törekvés öltött testet az élelmiszer-gazdaság koncepciójában, illetve annak fokozatos megvalósításában.

A magyar agrárpolitikában mindig megfelelő súlyt kapott a központi irányítás fejlesztésével egy időben a vállalati önállóság növelése. A vállalati koncentrációnak, az agráripari integrációnak, a szervezeti formáknak, a vállalaton belüli szervezeti és elosztási módszereknek többféle módozatát, változatát alkalmazták, azokat, amelyek a termelők fejlettségi szintjével

összhangban vannak. A központilag előírt sémák erőltetése, a túlzott centralizáció nehezítené a helyi lehetőségek, adottságok ésszerű kihasználását.

Lényeges vonása a magyar tervgazdálkodás mechanizmusának az is, hogy jelentős mértékben támogatja a vállalati kezdeményezéseket, de a segítséget - a gazdasági szabályozás, az ár-, a pénzügyi rendszer felhasználásával - a gazdasági eredményhez, a gazdaságok termelés növeléséhez kapcsolja. A társadalmi, vállalati és egyéni érdekek minél jobb összehangolására törekszik. A gazdasági szabályozással, az állami támogatással igyekeznek a vállalati, szövetkezeti erőforrásokat, az egyéni ambíciókat a társadalmi célok szolgálatába állítani.

Íme, a mezőgazdasági eredmények legfontosabb összetevői: az anyagi-műszaki megalapozás, beleértve első helyen a biológiai alapok fejlesztését is; a dolgozók kulturális és szakmai színvonalának emelésével együtt az életszínvonal, az élet- és munkakörülmények számottevő javulása; a változatos szervezeti (vállalati) formák, a sokszektorúság ésszerű alkalmazása; végül a tervgazdálkodás ésszerű mechanizmusa. Mindezek olyan források, amelyek nemcsak Magyarországon, hanem a testvéri szocialista országokban is egyre növekvő mértékben járulnak hozzá a jobb élelmiszer-ellátáshoz, a javuló életszínvonalhoz és gazdasági eredményekhez.

Második rész

AZ AGRÁRGAZDASÁGTAN ALAPPROBLÉMÁI

A Szovjetunióban hosszabb ideje vita folyik az ágazati gazdaságtanok tárgyáról. Vita folyik erről hazánkban is. Ebbe bekapcsolódva, nemrég az agráregyetem agrárgazdaságtani tanszékén vitát rendeztünk az agrárgazdaságtan tárgyáról. Az ott részletesebben kifejtett véleményemet röviden ismertetem.

I. AZ AGRÁRGAZDASÁGTAN TÁRGYÁVAL KAPCSOLATOS NÉZETEINK BÍRÁLATA

Az agrárgazdaságtan tárgyáról alkotott korábbi nézeteink lényege: az agrárgazdaságtan közgazdaságtudomány, amely a tulajdonviszonyokkal, az anyagi javak termelésének és elosztásának törvényeivel, tehát a gazdasági viszonyokkal foglalkozik. Az agrárgazdaságtan, minthogy tárgya a termelőviszonyok vizsgálata, azonos a többi közgazdaságtudománnyal, de mint ágazati gazdaságtan mégsem teljesen azonos a politikai gazdaságtannal, mert (mint például az ipargazdaságtan is) a népgazdaság egyik ágában, a mezőgazdaságban vizsgálja a termelőviszonyokat. Nézeteinket először az 1950-1951-ben előadott tananyagban fejtettük ki részletesen. Hivatkoztunk Engels ismert tételére, amely szerint a kereskedelem a termelés mozgásától való általános függésén belül „saját törvényeit” követi. Azt állítottuk, hogy a mezőgazdaságnak - mint a népgazdaság egyik ágának - a többi népgazdasági ágtól eltérő, teljesen más törvényszerűségei is vannak (például a sokoldalú fejlődés, a belterjesség stb.). Később, ismereteink

*
Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle, 1954.4. 377-387.old.

gyarapodásával elvetettük ezt az álláspontot. Erre főképp az vezetett el bennünket, hogy hosszú időn át hiába kerestük, kutatunk a mezőgazdasági termelés úgynevezett „speciális”, a gazdaság egészétől eltérő, saját törvényeit, nem találtunk ilyeneket. Sőt, azokról az „állítólagos” törvényekről, amelyekről azelőtt mint „a mezőgazdaság külön törvényeiről” beszéltünk, kutatásaink során egymás után kiderítettük, hogy a gazdaság más területén is megtalálhatók, s a mezőgazdaságban legfeljebb lényeges, vagy lényegtelen sajátossággal érvényesülnek. Ez az álláspontunk mostanáig még jobban megszilárdult. Nyilvánvaló, hogy teljesen elferdítettük Engelsnek Schmidthez írt levelében az áruforgalom és a pénzforgalom „saját” törvényeire vonatkozó megállapításait, amikor arra a következtetésre jutottunk, hogy a népgazdaság különböző ágazatainak „saját” törvényeik vannak, s ezért megokolt a politikai gazdaságtan népgazdasági ágak szerint történő differenciálódása, vagyis a különböző ágazati gazdaságtanok létezése. Pedig Engels leveléből éppen ellenkező következtetésre kellett volna jutnunk. A marxista politikai gazdaságtan tanítása szerint a társadalom gazdasági viszonyai bonyolult rendszert alkotnak, s gazdaságon nemcsak a szűkebb értelemben vett termelést kell értenünk, hanem a termékek elosztását, forgalmát és fogyasztását is. Mindezek együtt adják a gazdaság történelmileg változó rendszerét. Ezért a politikai gazdaságtan - bár a termelésből indul ki - nem korlátozódik csak a szűkebb értelemben vett termelés vizsgálataira, hanem vizsgálja az elosztás, a forgalom és a fogyasztás problémáit is, tehát az egész termelést: a gazdaságot. Egyébként Engelsnek és Sztálinnak a politikai gazdaságtan tárgyáról ismeretes meghatározásai világosan, félreérthetetlenül kifejezik ezt. A forgalom „saját” törvényeinek vizsgálata tehát ugyanúgy a politikai gazdaságtan tárgya, mint az egész termelés, vagyis végsősoron a gazdaság más törvényeinek a vizsgálata. Marx főműve, *A tőke* is ezt bizonyítja. Ezért helytelen minden kísérlet, amely például a forgalom „saját” törvényei alapján akarja megalkotni a kereskedelem gazdaságtanát is, az ipar vagy a mezőgazdaság „saját” törvényei alapján az ipar, illetve a mezőgazdaság külön gazdaságtanát stb.

A hibát fölismernünk nem könnyű, de ha fölismertük, ki kell javítanunk. Tanszékünk már korábban elindult ezen az úton. A

legutóbbi tanévben már csak azt tanítottuk, hogy a gazdasági törvények a mezőgazdaság társadalmi és természeti sajátosságai miatt sajátosan érvényesülnek a mezőgazdaságban, s ezért szükséges a politikai gazdaságtanon kívül agrárgazdaságtan.

Vizsgáljuk meg tanszékünknek ezt az álláspontját.

Az az állításunk igaz, hogy a mezőgazdasági termelésnek nálunk is, a Szovjetunióban is vannak az ipartól eltérő társadalmi és természeti, technológiai sajátosságai. Az is helyes, hogy a gazdasági törvények ezeknek a sajátosságoknak megfelelően az ipartól eltérően, sajátosan érvényesülnek a mezőgazdaságban. Ez a Szovjetunióban a szocialista tulajdon két formáján, nálunk pedig az átmeneti időszaknak megfelelő tulajdonviszonyokon alapul. Állításunk bizonyítására vizsgáljunk meg egy-két példát.

A munkaszerinti elosztás szocialista elve a szocialista iparban és mezőgazdaságban egyaránt érvényesül. De az össznépi tulajdonhoz tartozó ipari és mezőgazdasági üzemekben a munkaszerinti díjazás szocialista elvének érvényesülése közt csak lényegtelen különbségek (a munka körülményeiből, az eltérő technológiai sajátosságokból eredő különbségek), az állami és a termelőszövetkezeti üzemek közt ellenben még a mezőgazdaságban is lényeges különbségek vannak. A szocializmus elosztási elve a szocialista szövetkezeti tulajdon alapján működő termelőszövetkezetekben sajátosan, a munkaegység által valósul meg. Megemlíthetünk más példát is, amikor a termelés természeti, technológiai sajátosságaiból származó különbségek a jellemzőbbek. Például a társadalmi munkamegosztás törvénye az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt érvényesül. Csakhogy az iparban a társadalmi munkamegosztás fejlődése során az egyes termékek termelése, sőt sokszor fogyasztásra való előkészítésük is teljesen önálló iparággá különül el, a mezőgazdaságban ellenben a fejlődés során kialakult különböző termelőágak sohasem szakadnak el egymástól teljesen. Az észszerűen, helyesen szervezett mezőgazdasági üzemben a növénytermeléssel együtt mindig megtalálható az állattenyésztés, sőt több más mellékág is. Az észszerűen szervezett mezőgazdasági üzemeket tehát a sokoldalúság jellemzi.

Sorra vehetnénk a többi kérdést is. Akár az értéktörvényt nézzük, akár a tervszerű, arányos fejlődés törvényét, vagy a termelőerők jellege és a termelőviszonyok kötelező összhangjának törvényét, mindegyiknél megtalálhatnánk azokat a lényeges

vagy lényegtelen különbségeket, amelyek az egyes törvényeknek a mezőgazdaságban való sajátos érvényesülését jellemzik. Itt tehát nem tévedtünk. De akkor miben hibáztunk? Abban, hogy nemcsak különválasztottuk a politikai gazdaságtant és az agrárgazdaságtant, hanem szembe is állítottuk egymással, s helytelenül arra következtettünk, hogy ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata nem a politikai gazdaságtan, hanem az agrárgazdaságtan tárgya. Tehát különválasztottuk a politikai gazdaságtan egyes részeit, s önálló tudományágot, agrárgazdaságtant alkottunk belőlük.

A politikai gazdaságtant olyan tudományágnak tekintettük, amely csak nagy általánosságban, „népgazdasági szinten” foglalkozik az egyes törvényekkel, az agrárgazdaságtant és más ágazati gazdaságtanokat pedig olyan tudományoknak, amelyek ugyanazeknek a törvényeknek konkrét érvényesülését, „megnyilvánulási formáit” tanulmányozzák. Ez a helytelen álláspontunk nem utolsó sorban azért alakult ki, mert a politikai gazdaságtanban rosszul értelmeztük a differenciálódás folyamatát, mint a tudományok fejlődésének egyik útját; azt állítottuk, hogy ez a differenciálódás az egyes termelési ágaknak, sőt az egyes ágak vállalatainak megfelelően sablonosan történik. Ezen az alapon még az a vélemény is elhangzott, hogy *A tőke* harmadik kötete már nem is politikai gazdaságtan, hanem a földjáradékkal foglalkozó részében agrárgazdaságtan, a kereskedelmi tőkével foglalkozó részében kereskedelmi gazdaságtan stb. Véleményem szerint a politikai gazdaságtan ilyen értelmezése helytelen. A mi szakmánkban csak a polgári, vagy a kispolgári közgazdánál, például Mattyasovszkynál, Czettlernél stb. találunk ilyenfajta csoportosításokat. Ők beszélnek külön agrárgazdaságtanról, amely tulajdonképpen a polgári közgazdaságtannak a mezőgazdasági tőkével foglalkozó része. Ez a különválasztás végsősoron arra vezet, hogy az osztályérdekeket védő polgári közgazdák tagadják a tőkés társadalom törvényeinek érvényesülését a mezőgazdaságban.

Természetesen előfordulhat, különösen szűkkörű vagy hiányos politikai gazdaságtani oktatás esetén, hogy külön tárgyban összegezzük a politikai gazdaságtannak a mezőgazdasággal kapcsolatos tanításait. Erre a mi gyakorlatunkban is volt példa. Az is megtörtént, hogy a marxizmus-leninizmusnak csak a parasztkérdéssel foglalkozó tanításait ismertettük részletesen (például agrár-

politikai tanfolyamokon). Mindez bizonyos esetekben érthető. De ilyenkor sohasem állítottuk, hogy „külön” tudományágat alkottunk, sőt tévedések elkerülése végett hangsúlyoztuk, hogy nem „külön” tudományról van szó, hanem az agrárkérdés marxista elemzésének részletes tanításáról, vagy a politikai gazdaságtannak a mezőgazdasággal foglalkozó fejezeteiről. A kérdés ilyen kezelése helyes.

Hibáink másik oldalával is érdemes foglalkoznunk. A *szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban* című sztálini mű megjelenése után tanszékünk egy ideig úgy vélte: Jarosenko elvtárs hibáinak bírálatából az következik, hogy az agrárgazdaságtannak mint közgazdaságtannak nem kell foglalkoznia gazdaságpolitikával. Később olyan álláspontra jutottunk, hogy a törvények vizsgálata és tanítása elképzelhetetlen gazdaságpolitika nélkül, mert máskülönben csak a politikai gazdaságtan tananyagának ismételtetésére szorítkoznánk. Tehát ebben a tekintetben is bizonytalanság és zavar jellemezte nézeteinket. Nézzük meg, mi itt a helyes álláspont.

Mint ismeretes, a politikai gazdaságtan a tulajdonviszonyokkal, az anyagi javak termelésének és elosztásának törvényeivel, tehát a gazdasági viszonyokkal foglalkozó tudomány. A gazdaságpolitika tárgya nem azonos a politikai gazdaságtanével. A gazdaságpolitika tárgya: a termelés megszervezése, irányítása, vezetése. A gazdaságpolitika tehát nem a termelőviszonyokkal, nem a gazdasági törvényekkel, hanem a gazdasági törvények felhasználásával foglalkozik. A politikai gazdaságtan és a gazdaságpolitika ilyen elválasztása, elhatárolása Sztálintól származik. Sztálin elvtárs tanítása szerint: „A termelőerők észszerű megszervezésének, a népgazdaság tervezésének stb. problémái nem a politikai gazdaságtan tárgya, hanem a vezetőszervek gazdasági politikájának tárgya. Két különböző terület ez, és ezeket nem szabad összekeverni... A politikai gazdaságtan az emberek termelési viszonyainak fejlődéstörvényeit tanulmányozza. A gazdaságpolitika levonja ebből a gyakorlati következtetéseket, konkretizálja azokat és erre építi mindennapi munkáját.” (Sztálin. *A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*. 72. old. Szikra, 1953). Ebből az elhatárolásból két fontos kérdésre kapunk választ. Az egyik: mi a különbség a politikai gazdaságtan

és a gazdaságpolitika közt? A másik: mi az összefüggés a politikai gazdaságtan és a gazdaságpolitika közt? E két kérdés tisztánlátása megóv minden veszélytől, amely eddig eltérített bennünket tulajdonképpeni munkánktól, a mezőgazdaság irányítása, vezetése kérdéseinek elemzésétől, s helytelenül az úgynevezett „saját törvények” kutatása felé sodort. De megóv azoktól a veszélyektől is, hogy a gazdaságpolitikát elszakítsuk a gazdasági törvényektől, tőlük függetlenül vizsgáljuk, s így prakticismusba vagy kalandorságba süllyedjünk.

A politika, s így a gazdaságpolitika is, mint a párt és az állam gyakorlati tevékenysége, nem téveszthető össze a tudománnyal. A tudomány a természetről, a társadalomról és a gondolkodásról felhalmozott ismeretek összessége. A tudomány tárgya a természet, a társadalom és a gondolkodás törvényeinek feltárása, összefoglalása. A gazdaságpolitika tehát nem nevezhető tudománynak.

Bár a gazdaságpolitika nem tudomány, ez még korántsem jelenti, hogy nem tudományos. A mi gazdaságpolitikánk, miként pártunk és kormányunk egész politikája is, tudományos politika, mert a gazdasági élet, a társadalom törvényeinek tudományos feltárásán és helyes alkalmazásán alapul. Ez a politika teljesen megfelel dolgozó népünk érdekeinek, ezért élvezzi milliók támogatását.

A mi gazdaságpolitikánk gyökeresen különbözik a tőkésállamok gazdaságpolitikájától. A tőkésállamok gazdaságpolitikája némiképp befolyásolhatja ugyan a tőkés gazdaság fejlődését, de képtelen a gazdaság tervszerű fejlesztésére, nem lehet a gazdasági építés eszköze. Ez a gazdaságpolitika a kizsákmányolás fenntartására irányul. Ez a gazdaságpolitika nem a gazdasági törvények tudományos feltárásán és helyes alkalmazásán alapul, tehát tudománytalan.

A gazdaságpolitika tudományos voltának tisztánlátása azért is fontos, mert csak így érthető, hogy mennyiben tudományos pártunk és kormányunk gazdaságpolitikájának elméleti kifejtése, hogy miért beszélhetünk a szocializmusban, de már az átmenet szakaszában, tehát hazánkban is a politikai gazdaságtan alapján új közgazdasági tudományágak keletkezéséről. Gazdaságpolitikánk elméleti kifejtése akkor tudományos, ha a politikai gazdaságtan alapján tanulmányozza és ismerteti az egész népgazdaság, vagy a

különböző népgazdasági ágak vezetésének módszereit és eszközeit. A gazdaságpolitikával foglalkozó tárgyaknak tehát tudományosan kell elemezniük, hogy a különböző gazdaságpolitikai intézkedések milyen gazdasági törvények és kategóriák felhasználására épülnek, miért avulnak el a vezetés módszerei a gazdasági viszonyok változásának megfelelően, milyen új módszerek, eszközök felhasználása válik szükségessé az elavultak helyett. Ha a gazdaságpolitikával foglalkozó tárgyak anyagának elkészítésekor megvalósítjuk ezt, akkor tudományos munkát végeztünk, munkánkban helyesen érvényesítettük az elmélet és a gyakorlat egységét.

Tehát az ágazati gazdaságtanokat, köztük az agrárgazdaságtant is, nem tekinthetjük gazdaságpolitikánk leírásának, valamiféle rendeletmagyarázatnak. Az ágazati gazdaságtanok, s így az agrárgazdaságtan is, olyan új tudományágak, amelyek a marxista politikai gazdaságtan alapján keletkeztek, s a politikai gazdaságtan törvényei alapján tudományosan elemzik, vizsgálják a gazdaságpolitikai intézkedéseket, módszereket, a vezetés módszereit. Véleményem szerint mindazok a tudományágak ide tartoznak, amelyek a politikai gazdaságtan törvényeiből kiindulva, a gazdaság vezetésével foglalkoznak, akár az egyes népgazdasági ágak, akár az egyes üzemek viszonylatában. Ezek az új tudományágak nálunk kialakulóban vannak, a Szovjetunióban pedig már többé-kevésbé kialakultak. Összefoglalóan közgazdaságtudományoknak nevezhetjük ezeket a tudományágakat. De itt nem a politikai gazdaságtan ágazatok szerinti differenciálódásáról van szó, mint ahogyan korábban hangoztattuk, hanem a politikai gazdaságtan alapján olyan új tudományok keletkezéséről, amelyeknek tárgya a politikai gazdaságtani törvények felhasználása, s az e törvényeknek megfelelő gazdaságpolitikai intézkedések kidolgozása.

A népgazdaság vagy a különböző ágazatok és üzemek vezetésével szervezésével foglalkozó különböző közgazdaságtudományok alapja a politikai gazdaságtan. Ezek a tudományágak tehát nem az egyes népgazdasági ágak „saját” törvényeivel foglalkozó „elkülönült” tudományok, hanem a politikai gazdaságtan törvényeinek felhasználásával foglalkozó tudományok. A különböző közgazdaságtudományokat tehát nemcsak azonosítani, de szembeállítani sem lehet a politikai gazdaságtannal. Ezek a tudományágak nem lehetnek meg a politikai gazdaságtan nélkül.

Az ezen a területen dolgozó tudományos kutatóknak az a fő feladatuk, hogy a politikai gazdaságtan törvényei alapján olyan új eszközöket, módszereket, szervezési elveket dolgozzanak ki, amelyek elősegítik a termelés, a gazdálkodás vezetésének, szervezésének megjavítását, tökéletesítését. A gazdaságpolitikával foglalkozó tárgyak előadóinak pedig az a fő feladatuk, hogy tudományos színvonalon oktassák a gazdasági vezetés minden egyes kérdését, a fiatal szakemberekben kifejlesszék a gyakorlati gazdaságvezetés készségét. Ez a munka csakis a politikai gazdaságtan alapján, csakis a gazdasági vezetés gyakorlatának szüntelen tanulmányozása alapján végezhető el sikeresen. (Ezt a munkát tehát csak közgazdák végezhetik eredményesen, de olyan közgazdák, akik egyszersmind jól ismerik a megfelelő szakterületet is.)

Végül föl kell vetnünk tárgyunk elnevezésének kérdését. Tantárgyunk elnevezése körül nagy a tájékozatlanság, a zűrzavar. Az agráregyetem „A szocialista mezőgazdaság gazdaságtana” elnevezést, tehát szó szerinti fordításban a szovjet elnevezést fogadta el hivatalosan. A közgazdasági egyetemen ugyanennek a tárgynak „Mezőgazdasági gazdaságtan” az elnevezése. A Tudományos Akadémia és az idén már az egyetemek is az „Agrárgazdaságtan” elnevezést használják. Kétségtelen, hogy valamennyi közül még az utóbbi elnevezés a legszerencsésebb. De az agrárgazdaságtan elnevezés pontosan az előbb kifejtett hibás álláspont megfelelője. Helyette - véleményem szerint - sokkal kifejezőbb volna az „agrárpolitika” elnevezés. Az agrárpolitika hazánkban régen meghonosodott elnevezés, pontosan kifejezi azt a tartalmat, hogy a politikai gazdaságtan törvényeinek alkalmazásával, a mezőgazdaság irányításának, szervezésének kérdéseivel, a termelés fejlesztésének politikájával foglalkozunk. Ezentúl az agrárpolitika elnevezést használom.

II. AZ AGRÁRPOLITIKA TÁRGYA ÉS TARTALMA

Térjünk át az agrárpolitika tárgyának és tartalmának elemzésére.

Az agrárpolitika tárgya: a politikai gazdaságtan törvényeinek felhasználása a mezőgazdaságban, népi demokratikus államunk

mezőgazdaságfejlesztő politikai és gazdasági intézkedéseinek, mezőgazdaságunk állami vezetésének elemzése.

Hazánk mezőgazdasága az iparon kívül népgazdaságunk legfontosabb ága. Mezőgazdasági termelésünk vezetésének különböző módszereit egyrészt az átmeneti időszak társadalmi sajátosságai, másrészt a mezőgazdasági termelés természeti, technológiai sajátosságai szabják meg. Ezek határozzák meg ugyanis a gazdasági törvények érvényesülésének sajátosságait a mezőgazdaságban. Ezért a gazdasági törvények sajátos érvényesülésének elemzése alapján négy nagy csoportba oszthatjuk e törvények felhasználásának, a mezőgazdasági termelés vezetésének és szervezésének kérdéseit. Egyes vezetési módszerek és eszközök az egész mezőgazdaságra, mint népgazdaságunk egyik ágára, mások a termelőszövetkezetekre, ismét mások a gépállomásokra, illetve az állami gazdaságokra vonatkoznak. A gazdasági törvények felhasználásának, a vezetés kérdéseinek első nagy csoportja jelenleg az „agrár-gazdaságtan” (helyesebben az agrárpolitika) tárgykörébe tartozik. A másik három kérdéscsoporttal: a termelőszövetkezetek, a gépállomások és az állami gazdaságok vezetésének kérdéseivel pedig „A szocialista mezőgazdasági üzemek szervezése” című tantárgy (röviden: a mezőgazdasági üzemtan) foglalkozik. Bennünket elsősorban az első tárgykör érdekel. Milyen kérdések tartoznak ide? Csak azok, amelyek az egész mezőgazdaság termelésének és áru-termelésének fejlesztésével kapcsolatos eszközöket, vezetési módszereket foglalják össze. Nem mesterkélte-e az ilyen kérdések elkülönítése a szocialista mezőgazdasági üzemek szervezésének kérdéseitől? Nem. Ez a különválasztás a valóságban is fennáll. Például mezőgazdaságunk gépesítésének, a talajerő fenntartásának és fokozásának, az egyes mezőgazdasági ágak fejlesztésének politikája, a tervszerű állami vezetés és befolyásolás eszközei - mint például az árpolitika, a begyűjtési politika - ezek mind az egész mezőgazdaság állami vezetésének a valóságban meglévő különböző területei, amelyeket okvetlenül külön és még az egyes szocialista üzemek vezetése kérdéseinek elemzése előtt kell tárgyalnunk.

Az agrárpolitika és a szocialista mezőgazdasági üzemek szervezése tárgykörének szétválasztása tehát nem hasonlítható ahhoz a mesterkélte elkülönítéshez, amely a politikai gazdaságtanban

az „agrárgazdaságtan” kedvéért egész mostanáig megvolt. Az agrárpolitika különválasztása korántsem jelenti, hogy külön tanít-suk az általános elvi kérdéseket és külön az egyes üzemek vezetésének konkrét gyakorlati kérdéseit. Igaz, a vezetés kérdései így is szétválaszthatók. Csakhogy mindenképp tudománytalan volna, ha például a munkaszervezés elvi kérdéseivel az agrárpolitika, a termelősövetkezetek, a gépállomások és az állami gazdaságok munkaszervezésének gyakorlati kérdéseivel pedig az üzemtan foglalkozna. Megjegyzem, az ilyenfajta szétválasztásra hajlamosak vagyunk, ez korábban többször előfordult velünk. Persze az tarthatatlan helyzet, hogy az agrárpolitika tárgyalja a vezetés és a szervezés általános elvi kérdéseit, az üzemtan pedig a vezetés konkrét, gyakorlati kérdéseit. Az üzemtannak éppúgy meg kell valósítania az elmélet és a gyakorlat egységét, mint az agrárpolitikának. Nevetséges volna például, ha az üzemtanban a megfelelő elméleti kérdések ismertetése nélkül tanítanánk a munkaegységgel kapcsolatos gyakorlati szervezési kérdéseket.

Az agrárpolitika és az üzemtan tárgykörének elhatárolása tehát csak akkor helyes, ha megfelel a valóságnak. Hazánkban még az is szükségessé teszi ezt a különválasztást, hogy az üzemtan tárgykörében csak a szocialista mezőgazdasági üzemek vezetésének kérdéseivel foglalkozunk, a nagyszámú kisárutermelő üzem fejlesztésének és befolyásolásának eszközeit pedig csak az agrárpolitikában tanítjuk.

Természetesen látnunk kell e két tárgy szoros összefüggését is. Mindkét tantárgy agrárgazdasági törvények felhasználásán, a politikai gazdaságtanon alapszik. Ezért helytelen hazánkban az a jelenlegi gyakorlat, hogy a mezőgazdasági üzemtant a mezőgazdasági technikai tudományok körébe sorolják. A mezőgazdasági üzemtan közgazdasági tudomány, tehát a társadalomtudományok körébe tartozik. Ezért az sem káros, ha az agrárpolitikát és az üzemtant egy tantárgy keretében ugyanaz a tanszék tanítja, különösen a mezőgazdasági főiskolákon, ahol szervezési nehézségek vagy káderhiány miatt egyelőre lehetetlen a különválasztás.

Az agrárügyetemen külön tanszék, külön tárgyként oktatja az agrárpolitikát. Ez a rendszer az egyetem fejlődése során alakult ki. Az agrárpolitika külön tárgyként való oktatásának meg is

vannak a feltételei. Érdeemes röviden áttekintenünk tárgyunk tartalmának alakulását, fejlődését.

Hat évvel ezelőtt, amikor Nagy Imre elvtárs megkezdte az agrárpolitika* tanítását, az agráregyetem agrárpolitikai tananyaga három részre oszlott. Az első rész a politikai gazdaságtannak a mezőgazdaság tőkés fejlődéséről szóló tanításait, a második pedig a Szovjetunió szocialista mezőgazdasága kialakításának és fejlődésének főbb kérdéseit tartalmazta. Ez a két rész könyv alakban is megjelent *Agrárpolitikai tanulmányok* címmel. A tananyag harmadik része a magyar mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdaság állami vezetésének egyes kérdéseivel foglalkozott. Az agrárpolitikai tananyag ilyen csoportosítása 1948-1949-ben teljesen megfelelt az egyetemi oktatás akkori követelményeinek. Az agráregyetem hallgatói akkor még egyáltalán nem tanultak marxizmus-leninizmust és politikai gazdaságtant: e tárgyak oktatása csak később, 1949-1950-ben kezdődött meg. 1950-1951-ben, amikor már némileg rendszerezettebb formában folyt a marxizmus-leninizmus alapjainak és a politikai gazdaságtannak az oktatása, fölvetődött a kérdés, hogy az agrárpolitika helyett a Szovjetunióban már kialakult „A szocialista mezőgazdaság gazdaságtana” című tárgyat tanítsuk, illetve agrárpolitikai tematikánkat ennek megfelelően átalakítsuk. Így alakult ki a szovjet program alapján a mai „agrárgazdaságtan” tananyaga; de ebből már 1951-ben teljesen kihagytuk a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdéseit. Az „agrárgazdaságtan” egészen a mai napig három részre tagolódott. Az első rész tárgyalta az általános kérdéseket: a mezőgazdasági munka, a mezőgazdaság gépesítése, belterjessége, tervezése, specializálása és a begyűjtés kérdéseit. A második rész az egyes mezőgazdasági ágak (a gabona-, az ipari növény-, a burgonya-, a zöldség-, a gyümölcs- és a szőlőtermelés, illetve az állattenyésztés) gazdaságtanával foglalkozott. A harmadik rész pedig a termelőszövetkezetek, a gépállomások és az állami gazdaságok gazdaságtanát tárgyalta.

* Természetesen itt népi demokráciánk agrárpolitikájának tanításáról beszélek, mert az egyetemen régebben is tanítottak agrárpolitikát, de ez a földbirtokosok és a tőkésék érdekeit szolgáló agrárpolitika volt.

E tananyag nagyobb fogyatékoságai a következőkben foglalhatók össze:

a) Nem tárgyaltuk a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdéseit, s elhanyagoltuk a kisárutermelés állami vezetésének, befolyásolásának elemzését.

b) Több kérdés eléggé elvont, nem tükrözi a magyar valóságot, ezért a tananyag egyes részeit az elmélet és a gyakorlat egységének hiánya jellemzi.

c) Az anyagban még mindig található a szovjet mezőgazdasági főiskolákon tanított „A szocialista mezőgazdaság gazdaságtana” című tantárgyból mechanikusan átvett részek.

d) A tananyag második részében túlteng a gazdaságtörténet.

e) A tananyag harmadik része rövid és elnagyolt összefoglalása a mezőgazdasági üzemtannak, tehát teljesen fölösleges.

Véleményem szerint legsürgősebb feladatunk, hogy népi demokráciánk viszonyainak megfelelően dolgozzuk át az agrárpolitika témáit és az egyes témák tartalmát. Ez azt jelenti, hogy egyrészt nagy figyelmet kell fordítanunk a kisárutermelők gazdálkodásának kérdéseire, a kisárutermelés állami vezetésének, befolyásolásának eszközeire, másrészt a szocialista mezőgazdasági üzemek irányításának kérdéseit is a mi viszonyainknak megfelelően kell tárgyalnunk. A mi termelészövetkezeteink még nem kolhozok, gépállomásaink és állami gazdaságaink is elmaradnak a Szovjetunió gépállomásaitól és szovhozaitól; ezzel a körülménnyel okvetlenül számolnunk kell a vezetésben. Arra is ügyelnünk kell, hogy az átmeneti időszak sajátosságainak általános kérdései közt előtérben legyenek fejlődésünk mostani szakaszának kérdései. Tudományosan elemeznünk kell tehát a gazdasági törvények felhasználását a magyar mezőgazdaságban, s ebből a szempontból kell megvilágítanunk a mezőgazdaság vezetésének minden kérdését. Agrárpolitikai tudományos tevékenységünknek és oktatómunkánknak is ez legyen a mércéje.

Az elmondottak után röviden meghatározhatjuk az agrárpolitika tartalmát.

Az agrárpolitikának - véleményem szerint - a következő témákat kell tartalmaznia: 1. Mezőgazdaságunk tervszerű, állami vezetése. A mezőgazdasági termelés tervszerű elhelyezése és specializálása. 2. Mezőgazdaságunk belterjessége. A talaj termő-

erejének fokozása és a talajvédelem. 3. A magyar mezőgazdaság gépesítése. 4. A gabonakérdés és a gabonatermelés fejlesztése hazánkban. 5. Az ipari növénytermelés gazdaságpolitikai kérdései. 6. A burgonya- és a zöldségtermelés fejlesztése. 7. A gyümölcs- és a szőlőtermelés fejlesztése. 8. A takarmánytermelés és az állattenyésztés fejlesztésének gazdaságpolitikája. 9. Munkaerő-gazdálkodás és szakképzés mezőgazdaságunkban. 10. A mezőgazdasági adó- és árpolitikánk. 12. Mezőgazdaságunk árutermelése. Begyűjtési politikánk.

Ezek a témák felölelik a gazdasági törvények felhasználásának összes fontosabb kérdéseit az egész mezőgazdaság vezetése szempontjából.

A felsorolt témákon kívül az agráregyetemen és a mezőgazdasági főiskolákon okvetlenül tanítanunk kell a magyar mezőgazdaság szocialista átszervezésének, a kisárutermelés szocialista útra való átvezetésének politikáját is. Ma az agráregyetemen és a mezőgazdasági főiskolákon egyetlen tantárgy keretében sem tárgyaljuk részletesen, alaposan a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdéseit. A marxizmus-leninizmus alapjai című tantárgy és a politikai gazdaságtan sem foglalkozik mélyrehatóan ezekkel a kérdésekkel. Ezért a fiatal szakemberek százai úgy kerülnek ki az agráregyetemről és a mezőgazdasági főiskolákról az életbe, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezéséről körülbelül ugyanannyit tanultak, mint a szocialista iparosításról, a nemzeti kérdésről, vagy a marxizmus-leninizmus bármely más alapkérdéséről. Ez a helyzet tűrhetetlen. Megszüntetése végett az agrárpolitikai tananyag bevezetőjeként okvetlenül fel kell vennünk és részletesen kell elemeznünk az agrárkérdés olyan témáit, mint például 1. a demokratikus agrárátalakulás Magyarországon; 2. a mezőgazdaság szocialista átszervezésének feltételei és az átszervezés fő útjának, a lenini szövetkezeti tervnek megvalósítása Magyarországon; 3. a kisüzem és a nagyüzem kérdése mezőgazdaságunkban; 4. a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek fejlesztésének és megszilárdításának jelenlegi politikája hazánkban.

E tananyag kidolgozása komoly, tudományos feladat, amely egyrészt a tudományos kutatás, másrészt a tudományos oktatás munkakörébe vág. Ezt a feladatot tehát csakis olyan elméletileg jól képzett közgazdák oldhatják meg sikeresen, akik jól ismerik a

mezőgazdasági termelést, s otthonosak a mezőgazdasági termelés vezetésének, szervezésének gyakorlati munkájában is. Tanáraink jó közgazdasági képzettségük alapján képesek is erre. De ennek a munkának vannak objektív nehézségei, amelyeket még máig sem sikerült megszüntetnünk. Elsősorban arra gondolok, hogy a tanszékek kötelező oktatási óraszám (oktatási normája) olyan nagy, hogy az órák megtartásán és az előadásokra való felkészülésen kívül megakadályozza más munka végzését. A nagy oktatási óraszám megállapítását az a bürokrata szempont diktálta, hogy az egyetem feladata az oktatás, s külön tudományos intézetek feladata a tudományos kutatás. E szempont érvényesítői nyilván azt gondolják, hogy a tanszékek rendszeres tudományos munka nélkül is képesek hosszabb időn át egyre magasabb színvonalon oktatni. Arról nem is beszélünk, hogy a közgazdaságtan területén még semmilyen tudományos kutatóintézet sem működik, s a fiatal tanári kar alig 2-3 éve munkálkodik. A másik elháríthatatlan akadály - különösen a politikai gazdaságtani és a különböző gazdaságpolitikai tanszékek munkájában - a minimális gazdaságstatisztikai tájékoztatás hiánya. Tanszékvezető egyetemi tanárok és docensek a gazdasági élet alakulásának legegyszerűbb kérdésében tájékozatlanok, mert jóllehet 5-6, esetleg 10-20 üzem munkáját ismerik, és szüntelenül figyelemmel kísérik, ebből mégsem vonhatnak le az egész mezőgazdaságra érvényes általános következtetéseket. Az egyes állami szervek nem vonják be ezeket a tanszékeket egyetlen tudományos kutatást igénylő kérdés vizsgálatába sem. Ehelyett szívesen adnak megbízást olyan közgazdasági feladatok megoldására, amelyekkel jórészt a minisztérium alkalmazottainak kellene foglalkozniuk. Véleményem szerint nem véletlen, hogy a közgazdasági tudományos munka annyira elmaradott hazánkban, s ha valamit fejlődött, ez elsősorban azoknak a közgazdáknak köszönhető, akik az állami vezetés különböző területein dolgoznak, s hozzájuthatnak egy-egy kérdés teljes statisztikai anyagához. De ezek az eredmények nem fémjelezhetik tudományos haladásunkat, hiszen ezek a közgazdák elsősorban gyakorlati munkát végeznek.

Úgy látom, hogy mostani tudományos munkánknak ez a két legfőbb akadálya. Szerintem ez nemcsak az agráregyetemen van így, hanem másutt is, például a közgazdasági egyetemen. Ha változtatni

akarunk a közgazdasági tudományos kutatómunka elmaradottságán, azon a helyzeten, hogy még most sem vizsgáljuk tudományosan a termelési tapasztalatokat, a termelés vezetését, szervezését, elsősorban az említett feltételeket kell megjavítanunk. Biztos vagyok benne, hogy az egyetemek közgazdasági és gazdaságpolitikai tanszékei a kívánatos feltételek megteremtése esetén rövidesen szép eredményeket érnének el a közgazdasági tudományos kutatásban. Persze vannak tőlünk függő feltételek is, de ezeket hamarosan megjavíthatjuk.

Befejezésül: egyes hazai közgazdák fölöslegesnek tekintik az ágazati gazdaságtanról folyó vitát. Szerintem helytelenül vélekednek, mert ez a vita hasznos mind tudományos, mind oktatási szempontból, előbbre viszi az ezen a területen dolgozó közgazdákat, s minden bizonnyal hozzájárul az egyetemi és a főiskolai oktatás színvonalának emeléséhez. Ilyen értelemben igyekeztem kifejteni véleményemet.

A mezőgazdasági nagyüzem fölénye és a termelőszövetkezetek erősítése népi demokráciánk fejlődésének új szakaszában

A kisüzem-nagyüzem kérdése fontos helyet foglal el az agrárkérdés marxista elméletében. A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy a nagyüzem a mezőgazdaságban is fölényben van a kisüzemmel szemben. A nagyüzem fölénye marxista-leninista elemzésének jelentős szerepe van a kommunista pártok agrárpolitikájának tudományos megalapozásában.

A kisüzem-nagyüzem kérdése hazánkban ma leginkább úgy vetődik fel, mint a szocialista mezőgazdasági nagyüzem — főként annak termelőszövetkezeti válfaja — és a kisparaszti gazdaság viszonyának, a dolgozó parasztság szövetkezeti útra való átvezetésének problémája. A falu szocialista átalakításának, politikánknek, gyakorlati és szervező munkánknek alapja a nagyüzem fölényéről szóló marxista tanítás.

Ezért fontos a nagyüzem fölényének vizsgálata mezőgazdaságunkban. Elvi és gyakorlati szempontból jelentős kérdés, hogy a párt és a kormány politikája népi demokráciánk fejlődésének új szakaszában hogyan segíti elő a termelőszövetkezetek mint szocialista mezőgazdasági nagyüzemek fölényének kibontakozását.

A kisüzem-nagyüzem kérdése mezőgazdaságunkban

A marxizmus-leninizmusnak azt a tanítását, hogy a nagyüzem a mezőgazdaságban éppúgy fölényben van a kisüzemmel szemben, mint az iparban, igazolta az élet, és ma is számos tény bizonyítja. Miben rejlik a nagyüzemi termelés fölénye a kisüzemivel szemben a mezőgazdaságban?

A nagyüzem legfontosabb jellemvonása, hogy sokkal többet termel, mint a kisgazdaság, hogy teljes termelése és árutermelése sokkal nagyobb, mint a kisüzemé. A nagyüzem azonban nemcsak a gazdaság egészét tekintve, hanem egységnyi területre vagy egy dolgozóra számítva is töb-

*Közgazdasági Szemle 1954. 1. 21-36. old.

bet termel. Ebben fejeződik ki, hogy a nagyüzem sokkal több és jobb gépet használ, több munkaerőt alkalmaz, több és jobb minőségű állatot tart, s a legtöbbször nagyobb földterületen is gazdálkodik, mint a kisüzem.

A nagyüzem fölényének kézzelfogható, legbiztosabb jele tehát a mezőgazdaságban a nagyobb teljes termelés, a több áru, a nagyobb hozam. Ha nem ebből indulunk ki, ha nem erről az oldalról közelítjük meg a kérdést, könnyen tévedhetünk. Az a tény, hogy valamely gazdaság nagy területen gazdálkodik vagy nagy gépeket alkalmaz stb., egymagában még nem jelent fölényt: ezek pusztán azok a tényezők, amelyek lehetővé teszik, hogy a gazdálkodás során a nagyüzem fölénye ténylegesen kibontakozzék. A nagygazdaságnak tehát sok lehetősége van arra, hogy fölényét a kisgazdasággal szemben érvényrejuttassa. Melyek ezek a lehetőségek?

Az egyik ilyen lehetőség *a termelés nagyfokú gépesítése és a gépesítés előnyeinek kihasználása.* A mezőgazdaság legfontosabb termelőeszköze a föld, fejlett gazdálkodás azonban elképzelhetetlen modern technika, korszerű gépek nélkül. A kisüzemi gazdálkodás méretei egészen szűk lehetőségeket biztosítanak a gépesítés számára. Kisüzemben csak a legegyszerűbb kézi eszközök, kisgépek használhatók gazdaságosan. A nagygépek itt vagy egyáltalán nem, vagy csak bizonyos korlátok közt dolgozhatnak. A kisüzemek ezért elesnek mindazoktól az előnyöktől, amelyek a nagygépek használatával együttjárnak, s amelyeket a nagyüzemek korlátlanul élvezhetnek. A nagyüzemben a gépek gyorsan és olcsón dolgoznak. Azonos körülményeket feltételezve például 1 kh közép kötött talaj közép mély szántásához 75 perccel több idő szükséges kisüzemben, mint nagyüzemben, nem is beszélve arról, hogy a szántás legalább 15—18 forinttal többbe kerül. Kis- és középparaszti gazdaságainkban a nagygépek alkalmazása az esetek többségében költségesebb volna, mint a kézi munka.

A nagyüzemnek a gépesítésen kívül nagy lehetőségei vannak a korszerű *agrotechnikának* és az agrártudományok vívmányainak gyakorlati alkalmazására is. Ez szorosán összefügg azzal, hogy a nagyüzem több hozzáértő munkaerőt foglalkoztat, termelését szakképzett vezetők irányítják. A kisüzemi gazdálkodás színvonalát ezzel szemben az apáról fiúra öröklődő ismeretek, munkatapasztalatok, gyakorlati fogások jellemzik.

A kisüzemtől eltérően nagy lehetőségeket biztosít a nagyüzem a *munkaerő* észszerű felhasználása tekintetében is. A kis- és a középparaszti gazdaságokban minden munkát maga a család végez. A nagyüzemek, pusztán üzemi méreteiknél fogva, élhetnek mindazokkal a lehetőségekkel, amelyeket a *nagyüzemi munkaszervezés* nyújt. A munkamegosztásos kooperáció, a nagyüzemi munkaszervezés fő jellemzője, jelentősen elősegíti a termelőeszközök és a munkaerő hatékonyabb felhasználását.

Mindezek a lehetőségek — vagyis a korszerű technika, a tudomány vívmányainak alkalmazása, a szakképzett vezetés, a nagyüzemi munkaszervezés — képezik az alapját annak, hogy a nagy üzem többet és olcsóbban termeljen, gazdaságosabban használja fel a termelőeszközöket és a munka-

erőt, állandóan fokozza a munka termelékenységét. Ezek a vonások a termelés nagyüzemi méreteivel függenek össze, ezért általában jellemzik a nagygazdaságot.

De nagy különbség van közöttük, ahogyan a nagyüzem fölénye kibontakozhat a tőkés rendszerben, illetve a szocializmusban, ahogyan a nagyüzem általánosan elismert előnyei tőkés, illetve szocializmusépítő társadalomban érvényrejutnak.

A tőkés nagyüzem fölénye a mezőgazdaságban is az egyre fokozottabb kizsákmányolás, a dolgozók kifosztása, a kis- és a középparasztok tömegeinek elnyomorodása árán érvényesül. Bár a termelés koncentrációja a tőkés mezőgazdaságban nem válik olyan mértékűvé, mint a tőkés iparban, a kapitalizmus döntő és fő tendenciája mind az iparban, mind a mezőgazdaságban a kisüzemi termelés kiszorítása. A felszabadulás előtt Magyarországon évente több ezer dolgozó parasztot árvereztek el, az 1930-as években ez a szám az évi 15.000-et is meghaladta. A legnagyobb imperialista országok mezőgazdaságában ez a folyamat napjainkban méginkább kiéleződött. Amerikában a legutóbbi évtized alatt 2 millió farmer, Franciaországban az utóbbi 20 évben minden harmadik 10 hektárnál kisebb birtokú paraszt ment tönkre, sőt nagyobb időszakot figyelembevéve — 1892-től 1946-ig — az összes gazdaságok száma is egyharmaddal csökkent.

A polgári közgazdászok és a burzsoázia jobboldali szociáldemokrata lakájai e vitathatatlan tények ellenére tagadják a nagyüzem fölényének érvényesülését a mezőgazdaságban, és érveket, adatokat sorakoztatnak fel a kisüzem életrevalósága, stabilitása mellett. Érveik „tudományos” megalapozottságára jellemző, hogy a gazdaságok csoportosításának egyetlen módszerét alkalmazzák: az egész földterület nagysága szerinti csoportosítást. Márpedig ismeretes, hogy a mezőgazdaságban nagy különbség van a gazdaságok teljes és megművelt területe közt, hogy kisebb területeken is lehet belterjes nagyüzemi gazdálkodást folytatni.

Végsősoron persze a földterület nagysága szerinti birtokcsoportosítás sem igazolja a kisüzemi fölényt. Magyarországon például az 1930-as évek átlagában a 20 holdnál kisebb gazdaságok holdanként kb. 1,5—2 mázsával kevesebb gabonafélét termeltek, mint az 1000 holdon felüli nagybirtokok. a burgonya- és a répatermelésben pedig legalább 20—30 q volt a különbség. Az állattenyésztés vizsgálatakor is azt látjuk, hogy a 20 holdon aluli kiscgazdaságok — jóllehet állatállományuk viszonylag nagyobb volt, mint a nagybirtoké — állattenyésztésük hozamát tekintve jóval elmaradtak a nagybirtokok mögött. A 20 holdnál kisebb gazdaságokban például az egy tehéntől kifejt tejmenyiség átlagosan naponta 4 literrel volt kevesebb, mint a nagybirtokokon. Mindez törvényszerű, mert a kisparasztgazdaságoknak egészen minimális lehetőségeik voltak termelésük fejlesztésére, s főként családjuk munkaerejére támaszkodhattak. Az 5 holdnál kisebb gazdaságok közül csak minden hatodik gazdaságra jutott egy-egy eke. Műtrágyát a kisparaszti gazdaságok egyáltalán nem használtak rendszeresen, tehénállományuk jelentős részét pedig igázták. Ha ehhez még

hozzászámítjuk a kedvezőtlen értékesítési lehetőségeket, az egyre súlyosbodó eladósodást, akkor egyre jobban kibontakozik előttünk a kisüzemi gazdaságok sanyarú helyzete. Egyesek a kisüzemi gazdálkodás „életrevalóságának” bizonyítására gyakran hivatkoznak a kisparaszt hangyaszorgalmára, igénytelenségére és arra a tényre, hogy ha csökken is a kisüzemek száma, de ez egyáltalán nem bizonyítja a kisüzemek kiszorítását, mert egyidejűleg a nagy gazdaságok földterülete is csökken, s parcellázások útján állandóan létesülnek kis üzemek. Valóban igaz, hogy a kisparasztgazdaságok minimálisra csökkentik fogyasztásukat, s rendkívül nyomorúságos viszonyok közt mind a tíz körmükkel belekapaszkodva kicsiny földjükbe, nagyon sokáig képesek tengetni életüket. De ez csak azt bizonyítja, hogy a mezőgazdaságban a kisüzemek kiszorítását nem pusztán számuk csökkentése mutatja. A kiszorításhoz hozzátartozik a kis- és a középparasztság egyre nagyobb mérvű elnyomódása, gazdasági feltételeik és életlehetőségeik állandó rosszabbodása. Az elszegényedés, a kiszorítás folyamata megnyilvánul tehát a mértéken felüli munkában, az egyre rosszabb táplálkozásban, a föld rosszabb megmunkálásában, az állattartás rosszabbodásában, az eladósodásban, s végül a kis gazdaságok tönkremenésében.

Másképpen vetődik fel a nagyüzem fölényének kérdése a szocialista építés idején. A szocialista nagyüzemek fölénye a kisüzemekkel szemben már a gyakorlatban igazolódik. Bebizonyul a szocialista nagyüzemek fölénye, nemcsak a kisparaszti gazdasággal, hanem a tőkés nagyüzemekkel szemben is. Ez a fölény a nagyobb teljes- és árutermelésben, a nagyobb hozamokban és nem utolsósorban abban nyilvánul meg, hogy a dolgozó parasztság a tőkésrendszerben teljesen elérhetetlen *jómódba* jutott. A dolgozó paraszttömegek jóléte — a nagyüzemi gazdálkodás fölényének jellemző új vonása a szocialista mezőgazdaságban.

A szocialista mezőgazdasági nagyüzemek fölénye ezért a nagyüzemi termelés általánosan ismert lehetőségein kívül új lehetőségekből, új forrásokból is táplálkozik. Ezek legfontosabbika: a dolgozók legközvetlenebb *anyagi érdekeltsége* a termelés növelésében. A szocialista mezőgazdasági nagyüzemekben teljesen érvényesülhet a dolgozók anyagi érdekeltsége. Az anyagi érdekeltség biztosítása a termelés fokozásának, a nagyüzemi fölény kibontakozásának nagy lendítő ereje. De a szocialista mezőgazdasági nagyüzemekben a nagyüzemi termelés általánosan ismert lehetőségei is sokkal fokozottabban érvényesíthetők. Itt ismeretlen a profit állandó növelésére való törekvés korlátja, amely a modern technika, a tudomány vívmányai, a szakképzett munkaerő és vezető alkalmazása tekintetében a tőkés mezőgazdaság elé áthághatatlan akadályokat gördít.

Lényeges különbség van aközött is, ahogyan a nagyüzem fölénye a kapitalizmusban, illetve a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idején érvényesül. A kapitalizmusban a nagyüzem a kisüzemek romjain, a kis- és középparaszti gazdaságok pusztulására arán győzedelmeskedik. A szocialista nagyüzem ellenben a kisparasztgazdaságok felemelkedése, a kisüzemek önkéntes egyesülése alapján alakult át.

A kisüzem és a nagyüzem kapcsolatában, a kisparasztgazdaság perspektívája tekintetében tehát gyökeres változás következik be a szocializmus építésének időszakában. A népi demokrácia támogatja a dolgozó parasztokat termelésük fejlesztésében, elősegíti szövetkezetekbe való egyesülésüket, ezzel megnyitja számukra a felemelkedés egyetlen biztos útját. Ebből következik fejlődésünk jelenlegi időszakának az a sajátossága, hogy *a termelőszövetkezetek fölényének kibontakozása időben egybeesik a kisüzemek termelésének fejlesztésével.* A kisüzemek és a szövetkezetek termelésének fejlesztése azonban, bár időben egybeesik, korántsem azonosfokú: Pártunk és kormányunk sokkal több segítséget nyújt a termelőszövetkezeteknek. Ez a politikánk egyrészt a kisüzem lehetőségeinek és korlátainak, másrészt a termelőszövetkezetek fölénye kibontakozása objektív folyamatának mérlegelésére épül.

Termelőszövetkezeteinknek jelenleg még nincs meg a nagyüzemi gazdálkodás minden olyan lehetősége, amely általában jellemzi a fejlett szocialista nagyüzemeket. Sőt, szövetkezeteink mind a mai napig a már meglévő lehetőségekkel is csak kevéssé tudtak élni. *Termelőszövetkezeteink nagyüzemi fölényének biztosítása ma még sokkal inkább kialakulóban lévő folyamat, mintsem befejezett tény.*

Népi demokratikus államunk fokozott segítsége szükséges ahhoz, hogy a termelőszövetkezetek valóban kihasználhassák a nagyüzemi gazdálkodás lehetőségeit. Az állami támogatásnak ezért jelentős szerepe van a termelőszövetkezetek megerősítésében, nagyüzemi fölényük kifejlesztésében.

De hiba volna, ha az állami támogatás szerepének hangsúlyozásakor elfeledkeznénk azokról a lehetőségekről, amelyek nem utolsósorban a termelőszövetkezeti tagságtól, a termelőszövetkezetek gazdálkodásától függenek. Népi demokratikus államunk támogatása megteremti a feltételeket, hogy termelőszövetkezeti parasztságunk szorgalma, jó munkája kibontakozzék. De végsősoron termelőszövetkezeti parasztságunktól függ, hogy termelőszövetkezeteink mielőbb bebizonyítsák fölényüket az egyéni gazdálkodással szemben. Helytelen lenne tehát, ha termelőszövetkezeteink fölényének kialakulásával kapcsolatban túlbecsülnénk, vagy ellenkezőleg, lebecsülnénk akár az állami támogatásnak, akár a szövetkezeti tagságnak a szerepét.

Végül utalunk még egy jellemző tényre a termelőszövetkezetek mint szocialista nagyüzemek fölényével kapcsolatban. *A termelőszövetkezetek fölényének kibontakozása népi demokráciánkban a legszorosabban összefügg a szocialista építés egész menetével.* A szövetkezeti gazdálkodás fölénye kifejlesztésének eredménye: a termelőszövetkezetek megszilárdulása. Gazdaságilag, szervezetileg, politikailag megerősödött termelőszövetkezeteink már ma is messze maguk mögött hagyják az egyéni gazdaságokat, kézzelfoghatóan példázzák a nagyüzemi gazdálkodás fölényét. Termelőszövetkezeteink fölényének megmutatása és termelőszövetkezeteink megszilárdítása tehát lényegében ugyanaz a folyamat, azonos politika eredménye. Ugyanígy egybeesik a termelőszövetkezeti fölény kibontakozásának

és a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlődésének, a mezőgazdaság szocialista átalakításának folyamata is. Minél előbb és minél nagyobb mértékben előzik meg termelőszövetkezeteink a kis- és a középparaszti gazdaságokat, annál sikeresebben haladhat előre a falu szocialista átalakítása. Ha termelőszövetkezeteink a gyakorlatban bebizonyítják a dolgozó parasztok százezreinek a szövetkezeti gazdálkodás fölényét, ezzel azt bizonyítják, hogy a felemelkedésnek, a biztos jólétnek a termelőszövetkezet az egyetlen célhozvezető útja. A szövetkezeti gazdálkodás fölényének kibontakozása tehát egyszersmind a dolgozó parasztok szocialista útra való önkéntes áttérésének, a szövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésének is az egyetlen elfogadható, járható útja.

A termelőszövetkezetek fölénye kibontakozásának feltételei fejlődésünk új szakaszában

Népi demokráciánk új fejlődési szakaszának legfontosabb kérdése, hogy a *mezőgazdaság nagyarányú fellendítését és a mezőgazdaság szocialista átalakítását szoros egységben valósítsuk meg.* A mezőgazdasági termelés lényegesen magasabb fokának biztosítása ugyanis csak a mezőgazdaság szocialista átépítése alapján lehetséges. Az egész mezőgazdaság általános fellendítésében ezért különösen fontos a szövetkezetek termelésének fejlesztése. A termelőszövetkezetek hozamainak, teljes- és árutermelésüknek fokozása fontos egyrészt, mert jelentősen elősegíti dolgozó népünk életszínvonalának gyors növekedését, — így a termelőszövetkezeti parasztság életszínvonalának azonnali emelkedését is —, másrészt, mert csak így oldhatjuk meg sikeresen a mezőgazdaság szocialista átalakítását. Mind az ország egyre jobb ellátása, mind a kisüzemi parasztgazdaságok igazi felemelkedése csak az egyéni gazdaságoknál sokkal többet termelő, nagyhozamú, sok árut adó termelőszövetkezetek alapján lehetséges. A termelőszövetkezetek nagyüzemi fölényének kibontakozását elősegítő politikánk tehát helyes és szükséges politika: ez a politika — bátran mondhatjuk — nemcsak a termelőszövetkezeti parasztság, hanem egész dolgozó népünk ügye is.

Ma már többszáz olyan termelőszövetkezetünk van, amely példamutatóan, jövedelmezően gazdálkodik, amelynek tagjai jobbmódúak a középparasztoknál is. De termelőszövetkezeteink jelentős részében mind a gazdálkodás színvonala, mind a tagok életszínvonala alatta marad a jól gazdálkodó középparasztokénak és különösen azoknak a lehetőségeknek, amelyek a nagyüzemi gazdálkodás már jelenleg is nyújthat. Ezért hazánkban a termelőszövetkezetek általában még nem tudták bebizonyítani a nagyüzemi gazdálkodás fölényét. A termelőszövetkezetek teljes- és árutermelése csak néhány területen mutat kedvezőbb képet, egyébként termelésük, különösen állattenyésztésük a legtöbb esetben ma még nem példázza a nagyüzemi gazdálkodás fölényét.

Mi az oka, hogy termelőszövetkezeteink jelentős részében mind a mai napig nem bontakozhatott ki a nagyüzemi gazdálkodás fölénye? Kétségtelen, hogy ennek főoka a *nagyüzemi gazdálkodás bizonyos feltételeinek hiánya, illetve a meglévő feltételek elégtelen kihasználása*. A feltételek hiánya javarészt azokkal a gazdaságpolitikai hibákkal függ össze, amelyek az új szakasz előtt egész szocialista építésünket jellemezték. Az a tény, hogy a mezőgazdasági termelés fejlesztését elhanyagoltuk, hogy a termelőszövetkezetek gyorsütemű, számszerű fejlesztésére törekedtünk, önmagában is olyan helyzetet teremtett, hogy a termelőszövetkezetek megszilárdítására irányuló törekvéseink nem érvényesülhettek. Nem is szólva arról, hogy népi demokratikus államunk az új kormányprogram előtti időszakban nem nyújtott kielégítő anyagi segítséget a termelőszövetkezeteknek. Bár a szövetkezetek élveztek bizonyos kedvezményeket, mégis sok szempontból hátrányosabb helyzetben voltak — például beadás, termelési szerződések tekintetében —, mint az egyéni gazdaságok. Termelőszövetkezeteink többsége ezért nem tudott megerősödni. Ezenkívül persze vannak egyéb okai is annak, hogy termelőszövetkezeteink fölénye nem bontakozhatott ki a kívánt mértékben. Elsősorban azokat az objektív nehézségeket említsük meg, amelyek a nagyüzemi gazdálkodás *kezdeti nehézségeiként* termelőszövetkezeti mozgalmunkban még ma is megtalálhatók. Ilyen például, hogy a nagyüzemi gazdálkodás olyan befektetéseket követel (istállók és egyéb épületek létesítése, az állatállomány, a gépek, a gazdasági felszerelés beszerzése stb.), amelyek a szövetkezet megalakulásával válnak szükségessé, s amelyekre egy fiatal szövetkezet saját erejéből teljesen nem képes. Igaz, hogy pusztán az egyesülés, maga az a tény, hogy a dolgozó parasztok összeszik meglévő termelőeszközeiket, pótlólagos termelőerőt, nagy lehetőségeket jelent, de ez nálunk egymagában nem elegendő ahhoz, hogy kibontakozzék a termelőszövetkezetek fölénye — mint a kolhozok „manufaktura korszakában”. Nálunk ugyanis nincsenek művelés alá vonható jelentős szűzterületek, hanem a termelés növelésének szinte egyetlen útja a belterjes gazdálkodás. Ez pedig egységnyi területre több élő- és holtmunka befektetést igényel. Nem beszélve arról, hogy hazánkban a gazdálkodás viszonylag fejlett, ezért a már eddig elért termelési színvonal megőrzéséhez is bizonyos befektetések szükségesek.

Megnehezíti továbbá termelőszövetkezeteink helyzetét, hogy *termelőszövetkezeti parasztságunk szocialista tudata* csak lassan fejlődik ki. Dolgozó parasztságunk azzal, hogy belép a szövetkezetbe, az egyik napról a másikra még nem válik szocialistává. A termelőszövetkezeti parasztság zöme hosszú ideig még a régi módon gondolkodik. Kezdetben sok szövetkezeti tag nem érzi még magát a szövetkezet gazdájának. Mindez visszahat az egész gazdálkodásra. Nem véletlen tehát, hogy termelőszövetkezeteinkben laza a munkafegyelem, s ez szövetkezeteink nagyrésztében a munkaerőhiánnyal párosulva odavezet, hogy a szövetkezetek nem tudják idejében elvégezni a különböző munkákat, kevesebb lesz a termés, kisebb a jövedelem.

Fel kell vetnünk végül a vezetésben, a termelés szervezésében, a gazdálkodásban elkövetett hibákat is. Termelőszövetkezeti parasztságunk egy része ma még járatlan a nagyüzemi gazdálkodásban, nincs elég tapasztalata a nagygazdaság vezetésében, szervezésében. Termelőszövetkezeteink ezért a már meglévő nagyüzemi lehetőségeket is csak kevésbé hasznosítják.

Termelőszövetkezeteinknek tehát fölényük kibontakoztatásában sok nehézséggel kell megküzdeniük. Ahhoz, hogy a termelőszövetkezetek túljussanak e nehézségeken, és élvezhessék a fejlett szocialista nagyüzemeket jellemző összes előnyöket, elsősorban *bizonyos idő* szükséges. Termelőszövetkezeteink fölényének kibontakozása tartós folyamat, s nem egy vagy két esztendő kérdése.

A termelőszövetkezetek fölénye kialakulásában, a szocialista nagyüzemi gazdálkodás lehetőségeinek biztosításában fejlődésünk jelenlegi szakaszán elsőrendű szerep jut az állami támogatásnak. Népi demokratikus államunknak minden segítséget meg kell adnia, hogy termelőszövetkezeteink messze megelőzzék a kis- és középparaszti gazdaságokat. Lenin *A szövetkezetekről* című cikkében a következőket írta: „A szövetkezeteket politikailag úgy kell megszerveznünk, hogy a szövetkezetek általában és mindig bizonyos kedvezményeket élvezzenek, mégpedig merőben vagyoni kedvezményeket...” (Lenin Művei: 33. kötet. 469. old. Szikra 1953.) A termelőszövetkezetek támogatása nem csupán a közvetlen anyagi támogatásban jut kifejezésre, hanem a párt és a kormány általános politikájában, egész gazdaságpolitikájában is. Ezért bontakozik ki előbb-utóbb a termelőszövetkezetek eredményes munkája, vezethet biztos sikerre a termelőszövetkezeti parasztság szorgalma, erőfeszítése.

A nep helyes alkalmazása és a termelőszövetkezetek fölényének kibontakozása

Népi demokráciánk fejlődésének új szakaszában már maga az a tény, hogy a túlzott iparosítás helyett a mezőgazdaság fejlesztése került gazdaságpolitikánk homlokterébe, hogy megszüntettük a termelőszövetkezetek erőltetett számszerű fejlesztését, kedvező helyzetet teremtett a termelőszövetkezetek fölényének kialakulására. Különösen fontos tényező, hogy pártunk és kormányunk ma sokkal sikeresebben valósítja meg az átmenet időszakának gazdaságpolitikáját: a nep-et.

1953 június előtt a nep alkalmazásában elkövetett hibák súlyosan érintették termelőszövetkezeteink gazdálkodását, jövedelmezőségük alakulását. Az ekkor még érvényben volt piaci korlátozás, a falu és a város elég szűk térre szorult piaci kapcsolata hátrányosan befolyásolta nemcsak a kisárutermelők, hanem a szövetkezetek termelését is. Túlzottan nagy volt termelőszövetkezeteink *beadási kötelezettsége*, s különösen az állat- és az állati termék-beadás mértéke a termelőszövetkezetek még fejletlen közös állattenyésztéséhez képest. Tervező szerveink abban az időben ugyanis olyan magas termelési és szaporulati átlagokat „terveztek” a szövetkezetek számára, amelyeket csak teljesen fejlett szocialista nagyüzemek érthettek

volna el. Tévesen feltételezték, hogy pusztán a termelőszövetkezetbe való bevitellel azonnal nő a bevitt földek terméshozama, nő az állatok produktivitása.

A szerződéses termelés rendszere az egyéni gazdaságoknál is kedvezőtlenebbül érintette a termelőszövetkezeteket. A helytelen árpolitika miatt az egyénileg dolgozó parasztság nem vállalta el a különböző szerződéses növényeket, így azokat legtöbb esetben a termelőszövetkezeteknek kellett megtermelniük. Ez a helytelen gyakorlat kedvezőtlenül hatott a különben is munkaerőhiánnyal küzdő termelőszövetkezetek egész gazdálkodására, jövedelmezőségükre. A beadás túlzott mértéke, a termelési szerződések hibás rendszere, a helytelen árpolitika azért érintette különösen súlyosan termelőszövetkezetünket, mert teljes termelésükből nagyon kevés maradt a szabadpiacra, s így a szövetkezetek az egyénieknél is sokkal kisebb mértékben használhatták csak ki a különben is szűk piaci lehetőségeket.

Az új szakasz gazdaságpolitikája változtatott ezen a helyzeten. A nep következetes érvényesítése végett megszüntettük az összes piaci, forgalmi korlátozásokat. 25—30 százalékkal, sőt egyes termékekben ennél is nagyobb arányban csökkentettük a termelőszövetkezetek beadási kötelezettségét, kijavítottuk a szerződéses rendszer hibáit, felemeltük a felvásárlási árakat. Ezek, és még egyéb intézkedések is mind azt célozták, hogy ne csak az egyéni termelők, hanem a termelőszövetkezeti parasztság irányában is érvényesítsük azt a nagy ösztönző erőt, amelyet a szabadpiaci lehetőségek biztosítása, lényegében a nep helyes alkalmazása, az anyagi érdekelttség érvényesülése révén jelent. A tapasztalat azt mutatja, hogy hazánk átmeneti gazdasági viszonyai közt a termelőszövetkezetek termelését nem szabályozhatjuk pusztán a tervelőírásokkal, — amelyek egyébként eddig többnyire merevek, túlzottak voltak, és egyáltalán nem mérlegelték a termelőszövetkezetek helyzetét —, hanem fel kell használnunk erre a nagyobb szabadpiaci lehetőségek biztosítását is. A szabadpiaci eladás kiterjesztése az az ösztönzőerő, amely legjobban megfelel a hazánkban túlsúlyban lévő kisárutermelők gazdasági viszonyainak, de hatása alól nem vonhatjuk ki a termelőszövetkezeteket sem. Fel kell tehát használnunk ezt az erőt a szövetkezetek fölényének kibontakoztatására is.

Intézkedéseink kedvező hatása már tapasztalható, fordulat azonban még nem következett be. A termelőszövetkezetek árutermelésének színvonala és szerkezete még jelenleg is kedvezőtlen képet mutat. Még most is alacsony, sőt sok termelőszövetkezetünkben egészen jelentéktelen a szabadpiaci eladás aránya az egész árutermelésben. A szabadpiaci értékesítés aránya sok szövetkezetünkben nem éri el az összes áruértékesítések 10 százalékát. A termelőszövetkezetek szabadpiaci értékesítése általában lényegesen elmarad az egyéni gazdaságok szabadpiaci eladásaitól. A szabadpiaci értékesítés kedvezőtlen aránya miatt nem kielégítő módon alakul a szövetkezetek pénzbevétele. Az árutermelés és a pénzbevétel alacsony színvonalával függ össze, hogy csekély a termelőszövetkezeti tagoknak a közös gazdaságból származó pénzüvédelme.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában a gazdaságpolitikának az átmenet gazdasági viszonyaihoz kell igazodnia. Népi demokráciánkban az árutermelés, az értéktörvény felhasználása, a szabadpiaci lehetőségek biztosítása nemcsak a kisárutermelő gazdaságok számára fontos, hanem termelőszövetkezeteink termelése fokozásának is jelentős eszköze. Helytelen politikát folytatnánk, ha termelőszövetkezeteinket kikereszenénk azokból a lehetőségekből, amelyek az egyéni gazdaságoknak adódnak. Számolni kell azzal is, hogy a kistermelők eleinte, amíg gazdálkodásuk kisüzemi keretei engedik, sokkal könnyebben kihasználhatják a nép által az új szakaszban nyújtott lehetőségeket, mint a termelőszövetkezetek. De az új szakasz gazdaságpolitikája termelőszövetkezeteinknek ezen a területen is sokkal nagyobb lehetőségeket biztosít. A szabadpiaci lehetőségek kiterjesztésével az anyagi ösztönzés révén nemcsak a teljes- és az árutermelés általános fellendülését érjük el, hanem kedvezően befolyásolhatjuk a helyes termelési arányok kialakítását is a termelőszövetkezetekben. Elérhetjük például, hogy termelőszövetkezeteink kifejlesszék a legjövedelmezőbb állattenyésztési ágakat és létesítsenek néhány jövedelmező melléküzemágot is.

Fontos feladatunk tehát, hogy a nép helyes alkalmazásával is elősegítsük a termelőszövetkezetek fölényének kibontakozását. Népi demokráciánk fejlődésének új szakaszában nagy gondot kell fordítanunk arra, hogy *termelőszövetkezeteink jobban kihasználhassák a szabadpiaci lehetőségeket*. A termelőszövetkezetek piaci eladásai tekintetében nem tűrhetünk semmiféle forgalmi korlátozást. Sőt, elő kell segítenünk, hogy a termelőszövetkezetek a piacon se maradjanak alul a lehetőségek kihasználásában a kisárutermelőkkel szemben. Azoknak a gazdaságpolitikai eszközöknek — a beadásnak, a felvásárlásnak, a piaci értékesítésnek, az árpolitikának —, amelyek a piacon keresztül hatnak termelőszövetkezeteink gazdálkodására, nagy szerepük lehet a termelőszövetkezetek megszilárdításában, fölényük kibontakozásában, ha fejlődésünk új szakaszában helyesen alkalmazzuk őket.

A fejlett nagyüzemi gazdálkodás műszaki feltételeinek biztosítása

Szövetkezeteinknek nagy lehetőségeik vannak a gépesítés előnyeinek kihasználására is. Termelőszövetkezeteink azonban egymagukban nem teremthetik meg, s nem fejleszthetik termelésük modern technikai alapját. Ezért nagyjelentőségűek az állami gépállomások, amelyek legfontosabb feladata a termelőszövetkezetek műszaki kiszolgálása.

A gépállomások szervezését 1948-ban kezdtük el. Azóta évről-évre növekedett gépparkjuk. A *gépállomások gépparkjának fejlődése* azonban egészen 1953-ig mindinkább *elmaradt a termelőszövetkezetek területi növekedése mögött*. Mutatja az elmaradást, hogy 1952-ben és 1953-ban az egy traktorra jutó termelőszövetkezeti szántóterület 1951-hez képest megkétszereződött. Ezáltal a termelőszövetkezetek termelésében nem érvénye-

sülhetett eléggé népi demokratikus államunk anyagi-technikai segítségével. Pedig a gépállomások 1952-ben és 1953 első felében csaknem teljesen a termelőszövetkezeteknek dolgoztak, az egyéni gazdaságoknak alig végeztek munkát. A termelőszövetkezetek tehát éppen abban az időszakban, amikor a legtöbb kezdeti nehézséggel kellett megbirkózniuk, amikor a legnagyobb anyagi és műszaki segítségre lett volna szükségük, nem támaszkodhattak eléggé a gépállomások munkájára. Ennek nagy része van abban, hogy sok termelőszövetkezetünk nagyüzemi gazdálkodása a mai napig sem fejlődött ki, hogy a szövetkezetek általában nem tudták a termelésben megelőzni a kisáruterelő parasztgazdaságokat. A gépesítés fejlődése ugyanis nemcsak a termelőszövetkezeti terület növekedéséhez képest maradt el, hanem a termelési színvonal kívánatos növekedéséhez képest is.

A nagyüzemi termelés anyagi-műszaki alapjának lassú fejlődése az 1953 június előtti időszak túlzott iparosításával függött össze. Ebben az időszakban az ipari termelőeszköztermelés növekedése messze maga mögött hagyta a mezőgazdasági termelőeszköz-termelést. Pártunk és kormányunk az új szakaszban gyökeresen változtatott ezen a politikán, s ennek eredményei máris érezhetőek. A gépállomások gépkapacitása azonban jelenleg is elmarad a termelőszövetkezetek termelésnövelési szükségleteihez képest. Legkedvezőbb a helyzet a talajmunkák gépesítése tekintetében, ezzel szemben nagy a lemaradás a növényápolásban és általában a betakarítás gépesítésében. Súlyosbíttja a helyzetet, hogy a szövetkezetek birtokában sincs megfelelő fogatos gépállomány, a legszükségesebb majori gépekben is hiány van.

A párt és a kormány fejlődésünk új szakaszában nagy gondot fordít a termelőszövetkezetek nagyüzemi műszaki alapjának gyorsított fejlesztésére. Gépesítésünk alapkérdése, hogy a gépállomások gépparkját olyan színvonalra emeljük, amely megfelel a mezőgazdasági termelés növelésére irányuló célkitűzéseinknek. Ez fontos feltétele a szövetkezetek termelése fejlesztésének, nagyüzemi fölényük érvényesülésének. Különösen fontos, hogy *megszüntessük a növényápolás, valamint a kapásnövények és a takarmány betakarításának gépesítése tekintetében tapasztalható lemaradást.* Pártunk és kormányunk mindent megtesz, hogy a szövetkezetek rövidesen a megközelítően szükséges mennyiségű univerzál traktort, függesztett kultivátort, kukorica négyzetbevetőgépet, fűkaszát és rendfelszedőt, kukoricaszárvágógépet, ezenkívül különféle fogatos és majori gépeket kapjanak.

Az új gépek biztosításán kívül nagy szükség van a gépkihhasználásban mutatkozó hibák, fogyatékoságok megszüntetésére. Itt nemcsak a gépállomásoknak, hanem a termelőszövetkezeteknek is bőven akad tennivalójuk. Először is le kell szerelnünk a termelőszövetkezetekben még ma is megtalálható gépellenes hangulatot. Nagyrészt ennek köszönhető, hogy a termelőszövetkezetek a meglévő gépkapacitást az idén sem használták ki. A különben is alacsony gépállomási gépkapacitás 70—80 százalékos, sok

esetben 50 százalékos kihasználása sok mázsa termény és egyszersmind jelentős jövedelem kiesését eredményezi.

Termelőszövetkezeteink egy részének gépellenessége több okra vezethető vissza: egyrészt több hazai gyártmányú gép silány minőségére és a gépállomások rossz munkájára, másrészt a kedvezőtlen gépállomási díjtételekre. Mezőgazdasági gépgyártásunk ma sem fordít elég gondot a gépek minőségére. A traktorosok munkája az idén már javult, de a legtöbb esetben még mindig csak a mennyiségre, s nem a minőségre törekednek. A traktorosok nem kielégítő munkája elsősorban szakmai képzettségük alacsony színvonalával és a bérezési rendszer hibáival függ össze. 1953 őszén az előző rendszerhez képest jelentős változtatást hajtottunk végre a gépállomási munkák díjazási rendszerében. Kormányunk 24 százalékkal csökkentette a termelőszövetkezetek gépállomási munkadíját. Azt a lehetőséget is megteremtettük, hogy a termelőszövetkezetek ne csak terményben, hanem pénzben is fizethessék a gépállomási díjakat. De a tapasztalatok szerint a szövetkezetek még most is drágálják a gépállomások munkáját.

A termelőszövetkezetek *gépállomási díjtételeinek jelenlegi rendszere* valóban nem mérlegeli eléggé, hogy termelőszövetkezeteink zöme még nagy kezdeti nehézségekkel küzd, hogy a termelőszövetkezetek még fiatal nagyüzemek és csak nemrég indultak el a fejlett szocialista nagyüzemmé válás útján. Pedig ezt mérlegelni kell. A termelőszövetkezetek ellenszolgáltatásának megállapításakor nem elsősorban a gépállomások jövedelmezőségének követelményéből kell kiindulni. A jövedelmezőséget népi demokráciánkban nem értelmezhetjük ilyen szűklátókörűen. A gépállomás munkájáért járó ellenszolgáltatás módjának és mértékének megszabásakor most az legyen a döntő szempont, hogy a gépállomás, a termelőszövetkezetek anyagi támogatásának ez a formája, közvetlenül a termelés növelése révén segítse elő a termelőszövetkezetek megerősödését, fölényük kibontakozását. Nem is szólva a gépi munkának a dolgozó parasztság irányában érvényesülő vonzó hatásáról: a dolgozó parasztnak rájönnek, hogy a gép megkönnyíti a nehéz paraszti munkát és így a gépesített termelőszövetkezetekben könnyebb, vidámabb az élet.

A pénzügyi támogatás

A közvetlen termelési segítségen kívül a termelőszövetkezetek pénzügyi támogatása is nagyjelentőségű nagyüzemi fölényük kibontakozásában. Lenin nem egyszer hangoztatta a szövetkezetek pénzügyi támogatásának jelentőségét a szocializmus győzelme szempontjából. „Minden társadalmi rendszer — írta *A szövetkezetről* című munkájában — csakis egy bizonyos osztály pénzügyi támogatásával jön létre... ezidőszerint az a társadalmi rendszer amelyet a szokottnál nagyobb mértékben kell támogatnunk: a szövetkezeti rendszer!” (*Lenin Művei*. 33. kötet. 469. old. Szikra 1953.)

Népi demokráciánk az új kormányprogram előtti időszakban is jelentős hiteltámogatást adott a termelőszövetkezeteknek. Ennek a hiteltá-

mogatásnak azonban mégsem volt kézzelfogható eredménye a szövetkezetek zömének megerősítésében. Több szövetkezet meggondolatlanul vett fel hiteleket, eladósodott.

Különösen súlyosan terhelte a termelősövetkezeteket, hogy 1951 december 1-e után a különböző építkezési anyagokat a közületi árnál sokkal drágábban, például a cementet 344, a fűrészárut 174, a vasárut 100 százalékkal drágábban kapták. Egy termelősövetkezetnek például 100 férőhelyes tehénistálló építése esetén 200 000 forint forgalmi adót kellett befizetnie, ha az építést a szövetkezet végezte, s mintegy 300 000 forintot, ha vállalattal építettett. Az ilyen pénzügyi politika azt eredményezte, hogy az a szövetkezet járt jól, amelyik nem építkezett, nem vett fel beruházási hiteleket. Az a szövetkezet ellenben, amelyik nagyüzemi gazdálkodását biztos alapokra akarta helyezni és ezért a beruházásaihoz jelentős állami hiteleket vett igénybe, súlyosan eladósodott. A termelősövetkezetek eladósodása kedvezőtlenül hatott az egyénileg dolgozó parasztságra, emiatt sokan elidegenedtek a termelősövetkezetektől.

Pártunk és kormányunk a lenini tanítások szellemében cselekedett, amikor tavaly ősszel elengedte a szövetkezeti terhek egyrészét, mintegy 360 millió forint esedékes hiteltartozást pedig meghosszabbított, és egyzsersmind kidolgozta a termelősövetkezeteknek nyújtandó hitelek új rendszerét.

A legutóbbi év során a hiteltámogatásban bekövetkezett változások már éreztetik hatásukat termelősövetkezeteink életében. Ma már egyre kevesebb az eladósodott szövetkezetek száma. *Rövidlejáratú hiteleket a termelősövetkezetek jelenleg kisebb mértékben vesznek igénybe, ezzel szemben lehetőségük van arra, hogy közép- és hosszú lejáratú hitelek segítségével jelentős beruházásokat valósítsanak meg. Jelenlegi hitelpolitikánk elősegíti, hogy a szövetkezetek éljenek ezzel a lehetőséggel, s ezáltal megalapozzák nagyüzemi gazdálkodásukat.*

Népi demokráciánk fejlődésének új szakaszában az eddig említetteken kívül a párt és a kormány az állami támogatás sok más formájának felhasználásával is igyekszik elősegíteni a termelősövetkezetek megerősödését. Fokozottabban ellátjuk a termelősövetkezeteket műtrágyával, védőszerekkel, nemesített vetőmaggal, tenyészállatokkal. Az állatorvosi szolgáltatás ingyenessé tétele évente 10 millió forint megfizetésétől mentesíti a termelősövetkezeteket. Népi demokráciánk sokezer gépállomási agrónomus és gépész munkábaállításával, a termelősövetkezeti vezetők nevelésével, képzésével arra törekszik, hogy megjavítsa a szövetkezetek szakmai irányítását.

A termelősövetkezetek legfontosabb feladatai

Termelősövetkezeteink nagyüzemi fölényének kibontakozása természetesen nem csupán a párt és a kormány politikájától függ, hanem — és elsősorban — a termelősövetkezeti parasztságtól. *A szövetkezeti tagok szorgalmas munkája, a szövetkezetek jobb gazdálkodása: ez a fő eszköze a*

termelőszövetkezetek felemelkedésének. De fejlődésünk új szakaszában csak akkor bontakozhat ki teljesen a termelőszövetkezeti parasztság szorgalma, tehetsége, erőfeszítése, ha biztosítjuk a nagyüzemi gazdálkodás lehetőségeit, nagy támogatást nyújtunk a termelőszövetkezeteknek.

A szövetkezetek nagyüzemi fölénye kibontakozásának fontos feltétele az *anyag érdekeltség* érvényesítése termelőszövetkezeteinkben. Az anyagi érdekeltség elvének érvényesülése elsősorban a jövedelemelosztás szocialista elvének következetes megvalósításától függ. Ehhez egyrészt helyes arányt kell kialakítanunk az állami kötelezettségek teljesítése után maradt szövetkezeti jövedelem felosztásakor a közös gazdaság fejlesztésére, tehát a saját felhalmozásra, illetve a kiosztásra kerülő rész közt, másrészt a munkaegységrendszer fejlesztésével — a földjáradék kifizetésével egyidejűleg — jobban meg kell valósítani a „mindenkinek munkája szerint” elvet. Egyszersmind az alapszabálynak megfelelően biztosítani kell a tagok részére a háztáji gazdaságot.

A termelőszövetkezetek gazdálkodásának másik fontos kérdése a *közös gazdaság belterjes és sokoldalú fejlesztése*. Ez azt jelenti, hogy minél hamarabb meg kell szüntetni termelőszövetkezeteinkben az állattenyésztés, különösen a szarvasmarhatenyésztés elmaradottságát, a kenyérgabona vetésterület egészségtelen túlméretezését, s mindent meg kell tenni, hogy a termelőszövetkezeti tagok minél szorgalmasabban dolgozzanak, minél több munkát fordítsanak a közös föld megművelésére, a közös állatok gondozására.

Végül, a gazdálkodás megjavításának, a termelés észszerű szervezésének fontos feltétele termelőszövetkezeteinkben a *szövetkezeti demokrácia*, az erőskezű, szilárd vezetés kifejlesztése. Ez most különösen időszerű feladat. A termelőszövetkezeti parasztok nemcsak dolgozói, hanem teljesjogú gazdái is szövetkezetüknek. Tapasztalatukkal, véleményükkel feltétlenül előmozdíthatják a gazdálkodás eredményesebbé válását. A szövetkezeti demokrácia következetes megvalósítása lehetővé teszi, hogy a közös gazdaság fejlesztése végett teljesen kibontakozzék a tagság kezdeményezése, szorgalma. Ez a szövetkezeti demokrácia nagy ereje. A szövetkezeti demokrácia előnyei persze csakis szakképzett, tapasztalt, erőskezű vezetés esetén bontakozhatnak ki igazán.

Ezek azok a fontosabb belső feltételek, amelyekről nem kevéssé függ, hogy termelőszövetkezeteink az új szakaszban a párt és a kormány nyújtotta segítség felhasználásával bebizonyíthassák gazdálkodásuk fölényét.

Kiváló termelőszövetkezeteink eredményei a nagyüzemi gazdálkodás fölényének kétségbevonhatatlan jelei

Termelőszövetkezeteink zöme még alig két-három éve alakult. Legrégibb szövetkezeteink is csak hat éve gazdálkodnak. Mégis sokszáz olyan termelőszövetkezetünk van ma már, amely kiváló eredményeket ért el. Ezek a szövetkezetek messze túlhaladták a kis- és a középparaszti gazdaságok termelési színvonalát, sőt egyesek a régi tőkés nagybirtokét is.

Termelőszövetkezeteink fölénye már a szövetkezeti mozgalom kezdetén is megmutatkozott. Az egyébként nem mintaszerű nagyszénási Dózsa termelőszövetkezet például 1949-ben 10,6 mázsás búzatermelési átlagot ért el, szemben a falu egyéni parasztságának 7 mázsás átlagával, s holdankénti 30 mázsás kukoricatermésével is jelentősen túlszárnyalta az egyéniek 24 mázsás termelését. A nagyszénási szövetkezeti tagok átlagos jövedelme ebben az évben körülbelül azonos volt egy 7 holdas újgazda jövedelmével. Az első szövetkezetek eredményes gazdálkodását mutatja, hogy 1949-ben egy munkaegységre országos átlagban 24,50 forint jutott.

Különösen jól példázza a termelőszövetkezeti gazdálkodás fölényét, hogy az 1952-es rendkívül rossz időjárású évben legjobb szövetkezeteink az országos átlagot messze meghaladó eredményeket értek el. A balfi *Micsurin* termelőszövetkezet 12,2 mázsás és a peresztegi *Szabadság* 16,5 mázsás búzatermésátlaga több mint kétszerese volt az országos átlagnak. Szép eredményeket értek el legjobb szövetkezeteink az állattenyésztésben is: a kisújszállási *Petőfi* termelőszövetkezet 46 tehenének átlagos évi tejtermelése 3100 liter volt, a szentesi *Vörös Hajnal* termelőszövetkezet pedig, amely az idei Mezőgazdasági Kiállításon is több díjat nyert, 1952-ben 23 tehéntől átlagosan 3715 liter tejet fejt, benne 10 tehéntől átlagosan 5600 litert. A jól gazdálkodó szövetkezetek éppen ezért még az 1952-es rendkívül rossz gazdasági évben is szép jövedelmet biztosítottak tagjaiknak.

Méginkább bebizonyosodott a termelőszövetkezeti gazdálkodás fölénye az 1953-as jótermésű évben, amikor a jól gazdálkodó, nagyjövedelmű termelőszövetkezetek száma többszázra emelkedett. Ma is újabb és újabb termelőszövetkezetek emelkednek az élenjárók soraiba.

Egy év alatt például a legjobb termelőszövetkezetek közé küzdötte fel magát a Veszprém megyei nagyalásnyi *Táncsics* termelőszövetkezet. Ez a szövetkezet már 1953-ban átlagosan 1 mázsával több kalászoszt termelt holdanként, mint a helybeli egyéni gazdák. *Kukoricatermelése 11 mázsával, cukorrépatermelése 10 mázsával haladta túl az egyéniek eredményeit, s holdanként 100 mázsa burgonyát, vagyis majdnem kétszer annyit termelt, mint az egyéni parasztgazdaságok. Előnye az idén tovább növekedett, például kenyérgabonatermelése holdanként majdnem 2 mázsával haladta meg az egyéniekét. Sőt a Táncsics termelőszövetkezet fejlett állattenyésztéssel is dicsekedhetik. 10 olyan törzskönyvezett tehene van, amely évente több mint 3000 liter tejet ad. Az idén már 140 hizottsertést adtak el 142 kg-os átlagsúlyban. Mindez a szövetkezetnek szép jövedelmet biztosít. Munkaegységenként tavaly 5 kg kenyérgabonát osztott, az idén már 7 kg-ot oszt. Az idén a szövetkezet már minden hónapban tudott biztosítani készpénzelőleget tagjainak, s az előzetes számítások szerint a tavalyi 8,50 forint helyett az idén legkevesebb 25 forint készpénz jut majd egy munkaegységre. Egy munkaegység értéke ily módon a tavalyi 47 forintról az idén 75 forintra emelkedik. Ebben a szövetkezetben a tagok jómódúak, s a közösből jutó részesedésen kívül szép jövedelmet biztosít részükre a háztáji gazdaság is. Szüntelenül gyarapodik a közös vagyon is. A Táncsics*

egy év alatt 50 férőhelyes tehénistállót, 22 férőhelyes borjúistállót, 4 db. 100 köbméteres betonsilót épített, és háromtonnás teherautót vásárolt.

Legjobb termelőszövetkezeteink példái azt mutatják, hogy termelőszövetkezeti parasztságunk felhasználva a szövetkezeteknek nyújtott jelentős állami segítséget, szorgalmas munkával viszonylag rövid idő alatt szép eredményeket érhet el. Ezek a szövetkezetek példájukkal bizonyítják a nagyüzemi gazdálkodás fölényét az egyéni gazdálkodással, a kisüzemmel szemben. A környékbeli dolgozó parasztok pedig hamar felfigyelnek a jó példára. Az idén már sok helyről érkezett hír arról, hogy egyre növekszik a termelőszövetkezet iránt érdeklődő, a belépni szándékozó dolgozó parasztság száma. Az utóbbi időben több új termelőszövetkezet is alakult.

Kiváló termelőszövetkezeteink jó példája kedvezően hat mind a termelőszövetkezeti tagságra, mind a még egyénileg dolgozó parasztságra. De fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy a példa ereje méginkább megszorozódna, ha legjobb termelőszövetkezeteink többet törődnének a gyengébb szövetkezetek patronálásával és az *egyéniakkal való jó viszony kialakításával*. A kapitalizmusban kíméletlen verseny folyik a nagyüzemek közt, s még kíméletlenebb harcot vívnak a nagyüzemek a kisüzemek ellen. A termelőszövetkezeteknek mint szocialista nagyüzemeknek, a kölcsönös baráti kapcsolatok, az egyéniakkal való jó viszony alapján kell fejlődniük; ez egyik fontos vonása a szocialista nagyüzem fölényének. Van már példa ma is a baráti együttműködésre. A kisbér-battyánpusztai *Virágzó* termelőszövetkezet elnöke és vezetői gyakran ellátogatnak a környező szövetkezetekbe. A teveli *Alkotmány* jóminőségű vetőmag kölcsönzésével, a nagydorogi *Felkelő* termelőszövetkezet dohánypalántáival, a kiskunmajsai *Alkotmány* apaállat átengedésével segített az egyénieknek.

Azok a termelőszövetkezetek, amelyek az új szakaszban a népi demokráciánk által nyújtott sokoldalú segítséget jól, okosan használták fel, és ilymódon már megszilárdították gazdaságukat, sürgősen szüntessék meg a befeléfordulást, segítsenek minél többet az elmaradott szövetkezeteknek, és létesítsenek jó kapcsolatot az egyéni gazdákkal. Helyes, ha ez a baráti együttműködés kiterjed nemcsak a közvetlen gazdasági segítségre, hanem a társadalmi és a kulturális kapcsolatok fejlesztésére is.

A termelőszövetkezetek fölényének kibontakoztatása ma gazdaságpolitikánk és falusi munkánk fontos feladata. Fejlődésünk jelenlegi szakaszának központi kérdése, a mezőgazdaság nagyarányú fellendítése és mezőgazdaságunk szocialista átépítése, a legszorosabb kapcsolatban van ennek a feladatnak a megvalósításával. A termelőszövetkezetek megerősítése, terméshozamuk, ártermelésük, jövedelmezőségük emelése olyan reális feladat, amelyet a nagyüzemi gazdálkodás lehetőségeinek kihasználásával, népi demokratikus államunk hathatós támogatásával szorgalmas termelőszövetkezeti parasztságunk a következő időkben teljes sikerrel megoldhat és meg is fog oldani.

ÚJ VONÁSOK A HETVENES ÉVTIZED MAGYAR MEZŐGAZDASÁGÁBAN*

CSIZMADIA ERNŐ

az MTA levelező tagja

MSZMP Központi Bizottsága, Budapest

Szűkebb kutatási területemen, az agrárviszonyokban a változások az utóbbi időben különösen felgyorsultak. Egy évtized alatt többet változott a falusi társadalom és a mezőgazdasági termelés, mint korábban félévszázad alatt. Gyors ütemben iparosodik a mezőgazdaság, erősödnek a falvainkon kialakult szocialista viszonyok. A társadalmi és gazdasági fejlődés azon az úton halad, amelynek eredményeként a mezőgazdasági munka fokozatosan az ipari munka válfajává válik. Az állami vállalatokra és a szövetkezetekre egyaránt jellemző közös, szocialista vonások erősödésével fokozatosan közelebb kerül egymáshoz a két szektor, valamint a város és a falu. *A mezőgazdaság fejlődése tehát nem távolodik az ipartól, népgazdaságunk vezető ágától és szilárd bázisától, hanem technikai és társadalmi tekintetben egyaránt jobban igazodik hozzá, s ezen az úton egyre szervezettebben illeszkedik szocialista gazdasági életünkbe, abba a nagy horderejű átalakulásba, amit a gyakorlatban a szocializmus teljes felépítése jelent.*

Tudományos munkám lényege kezdettől fogva ezeknek a változásoknak a nyomon követése: a kibontakozó újnak, a szocialista mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodásnak és a falu társadalmi-gazdasági viszonyainak az elemzése. Kutatómunkámban, elméleti tevékenységemben mindig azokat a kérdéseket igyekeztem a marxista politikai gazdaságtan boncképe alá venni, amelyek szocialista fejlődésünk égető feladataihoz támpontot nyújthatnak. Gyakorlati munkámban pedig elvi alapokon, a felismert objektív törvényszerűségekre építve cselekedtem. Ez a programom a jövőre is. *Fő törekvésem: szüntelenül szembesíteni az eszméket és a valót, egyeztetni az elméletet a gyakorlattal, a közgazdaságtudomány absztrakt igazságait rendszeresen alávetni a valóság kritikájának, hogy helyesen jelölhessük ki a gyakorlati cselekvés útját.* Ezt igyekszem érvényesíteni mai székfoglalómban is, melyben három kérdést fogok tárgyalni: az agrárfejlődés ütemének és hatékonyságának javulását, a mezőgazdaság iparosodását és az agrárviszonyok szocialista vonásainak erősödését.

*Akadémiai székfoglaló előadás, elhangzott: 1974. április 16-án.

Agrártudományi Közlemények 1975. 34. 5-21. old.

A fejlődési ütem gyorsulása és a hatékonyság

Sokan vannak közöttünk, akiknek közvetlen személyes tapasztalataik vannak arról, hogy a magyar mezőgazdaság hosszú évtizedeken át egy helyben topogott, s európai viszonylatban e század közepéig sem tudott kiemelkedni a sereghajtók közül. Nagy öröm, hogy még többen vannak viszont, akik fáradságot nem kímélve küzdöttek és küzdenek azért, hogy az agrárviszonyok szocialista átalakításával és a termelés korszerűsítésével mezőgazdaságunk az élvonalba kerüljön s ezt a helyét tartósan megőrizze.

A két világháború között mezőgazdasági termelésünk évente legfeljebb 1%-os növekedést tudott felmutatni. A magyar kommunisták politikája és népi demokratikus államunk intézkedései ezen már az ötvenes években javítottak, a fejlődés üteme gyorsult, ez azonban nem bizonyult tartósnak. Lényeges változások csak a hatvanas években, a szocialista nagyüzemi gazdálkodás talaján következtek be.

A mezőgazdasági termelés évi átlagos növekedése

1956—1960 években 0,4

1961—1965 években 1,2

1966—1970 években 2,8

1971—1973 években 5,6%-ot tett ki.

A hetvenes években bekövetkezett számottevő ütemű mezőgazdasági termelésnövekedés — ha nem is tartósodik az elért 5—6%-os magas szinten — gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt igen figyelemre méltó. *Egyrészt* azért, mert a mezőgazdaság ezekben az években a magyar gazdasági élet dinamikusan fejlődő ágai közé került. Fejlődési üteme közeledett az iparéhoz, gazdálkodása tervszerűbbé vált. *Másrészt*, szocialista mezőgazdaságunk bebizonyította életrevalóságát nemcsak a korszerű technika széles körű alkalmazásában, hanem a lakosság jobb ellátásában, sőt az élelmiszerexport számottevő növelésében, ezáltal devizaforrásaink bővítésében is.

Az 1960-as évtized elején még importból kellett fedezni a lakosság kenyér és liszt ellátásának egy részét. Azóta megoldottuk a gabonakérdést Magyarországon. A búza átlagtermését kétszeresére növeltük, hozama tavaly már 34,8 q volt hektáronként. A kukorica hozama is megkétszereződött és túlhaladta a hektáronkénti 40 q-t. Több fontos szántóföldi növény termésátlaga 40—50%-kal emelkedett. A baromfi- és tojástermelésben, továbbá a sertéshústermelésben szintén kiváló eredmények születtek: a termelés a szocialista átszervezés befejezése óta csaknem megkétszereződött.

Az élelmiszer fogyasztás az utóbbi évtizedekben ugyancsak gyors ütemben emelkedett. Húsból pl. az egy főre jutó évi fogyasztás kétszerese a felszabadulás előttinek és 1973-ban csaknem elérte a 66 kg-ot, cukorból három és félszerese (fejenként 36 kg), tojásból közel háromszorosa, zöldség-gyümölcs-

félékből és a többi alapvető élelmiszerekből is 50—60%-kal több — kivéve a tej- és tejtermékek fogyasztását, ahol a növekedés lassú, mindössze 15—20%-os. A kenyér, liszt és burgonya fogyasztása csökken: ez az életszínvonal emelkedésével, az egészségesebb táplálkozással törvényszerűen együttjáró tendencia.

A lakosság javuló élelmiszerellátása mellett 1960 óta — a szocialista nagyüzemi gazdálkodás megszilárdulása eredményeként — ötszörösére emelkedett az élelmiszerexport értéke is, természetbeni mennyisége a legtöbb cikkből megkétszereződött, néhányból pedig — pl. szalámi, húskonzerv, friss gyümölcs, bor — 3-4-szeresére nőtt. Aránya népgazdaságunk összes exportjából az 1960. évi 21,3%-ról 1973-ban 25%-ra emelkedett. Szocialista mezőgazdaságunk eddigi eredményeit csökkenő termőterület és csökkenő munkaerő létszám mellett — *tehát egyértelműen az intenzív gazdálkodás és a munkatermelékenység fokozása útján* — érte el. A növekvő termelést nemcsak viszonylag, hanem abszolút mértékben is kevesebb munkaerővel állítja elő. Másfél évtizeddel ezelőtt, a magángazdálkodás időszakában egy mezőgazdasági foglalkoztatott 5—6 fő részére volt képes megtermelni a szükséges élelmiszert. Jelenleg ennek kétszeresét — 11-12 főt — lát el jobb színvonalon és kedvezőbb választékban élelmiszerral. Ez a folyamat tovább erősödik és a munkatermelékenység folyamatos növelésével jól szolgálja a társadalom alapvető érdekeit. A társadalom számára ugyanis kétségkívül az az előnyösebb, ha minél kevesebb munkaerőt kell lekötnie a szükséges élelmiszerek megtermelésére. Sőt még előnyösebb, ha mindezt nemcsak kevesebb élőmunkával, hanem jóval kevesebb össz munka felhasználásával tudja elérni. Elengedhetetlen ez azért is, mert erőforrásaink végesek, és az élelmiszertermelés fokozásánál szocialista építésünknek fontosabb célkitűzései is vannak. Ez arra ösztönöz, hogy a beruházásokat és a pénzügyi forrásokat még gazdaságosabban használjuk fel. Ezzel a gyakorlattal — a források szétaprózása helyett azok koncentrálásával — viszonylag rövid idő alatt jelentős mértékben lehetett növelni eddig is a termelést. Igaz, hogy egyes ágazatok (főleg a munkaigényes növények, a zöldségfélék, a burgonya) fejlesztése lemaradt. A nehézségek fő oka, hogy a termelésből kiöregedő munkaerőt ezekben az ágazatokban nem sikerült technikai eszközökkel pótolni. Az emiatt keletkezett feszültségeket — fontossági sorrendet tartva — fokozatosan lehet a következő években megszüntetni.

Van tehát eredmény, de van bőven tennivaló is. Érdemes ezt hangsúlyozni, mert amennyire helytelen lenne elhallgatni vagy kisebbíteni az eredményeket, legalább olyan hiba lenne eltúlozni azokat és megfelekedezni a tennivalókról. Hasonlóképpen törődnünk kell azzal is, hogy eredményeink reális számbavételét senki sem érthesse félre, hiszen sohasem az öndicséret volt ezzel a célunk — vagy más népgazdasági ágak eredményeinek a lebecsülése —, hanem éppen szocialista építésünk egyik nagy vívmányának, a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság életrevalóságának a reális bemutatása. Ezt mi mindig így fogtuk fel, mert természetesnek tartottuk és tartjuk, hogy *gazdasági nő-*

vekedésünk fő tényezője az ipar fejlődése. Ipari termelésünk jelenleg csaknem hatszorosa a negyedszázaddal ezelőttinek és szilárd alapja kiegyensúlyozott gazdasági fejlődésünknek. *Szocialista iparunk és iparfejlesztésünk tehát kulcszerepet tölt be gazdasági életünkben és fejlődésétől függ az élelmiszertermelés sorsa is.* De ennek hangsúlyozásában se legyünk egyoldalúak, mert a magyar és nemzetközi tapasztalatokból az is jól kitűnik, hogy az olyan gazdasági fejlettségű és szerkezetű országokban, mint hazánk, a gazdasági növekedésnek és stabilitásnak egyik *elhanyagolhatatlan összetevője az élelmiszertermelés alakulása is.*

Egész népünk, munkásosztályunk jól felfogott érdeke tehát, hogy a mezőgazdaság az életszínvonallal, az igényekkel összhangban, a népgazdaság fő ágaival arányosan fejlődjék. Az utóbbi évtized pártpolitikájának, gazdaságfejlesztésének egyik nagy eredménye, hogy ezt elérte, a mezőgazdaságot kiragadta több évtizedes elmaradottságából, sőt fejlődési ütemét a hetvenes években meggyorsította. Az eredményekben meghatározó szerepe van a párt helyes politikájának és a munkásosztály aktív támogatásának, amely megalapozta és ösztönzi a korszerű élelmiszergazdaság kibontakozását hazánkban. Parasztságunk, élelmiszergazdasági dolgozóink és vezetőink pedig — élve a párt és a munkásosztály irántuk tanúsított bizalmával — többnyire jól gazdálkodtak a népgazdaság rájuk bízott eszközeivel és forintjaival. *Mindex közös erőfeszítés eredménye, amelyet az élelmiszergazdaság dolgozói és vezetői — munkások, parasztok, értelmiségiek — a szocialista állam és a munkásosztály erkölcsi, politikai és anyagi támogatásával együttesen értek el.*

Az intenzív fejlesztés eredményei mezőgazdaságunkban eddig főleg az emelkedő hozamokban, a növekvő mezőgazdasági árutermelésben és a munka-termelékenység javulásában jelentkeztek. Az élőmunka termelékenységének emelkedésével együtt azonban kevésbé tapasztalható a hatékonyság javulása. Népgazdaságunknak pedig nem csak egyszerűen több élelmiszerre, hanem egyúttal hatékonyabban előállított többletekre van szüksége mind a belső ellátáshoz, mind az exporthoz. *Nemcsak a termésátlagok növelése tehát a célunk, hanem az anyagi és szellemi erőforrások gazdaságos felhasználása útján elérhető hozamnövelés.* Biztató, hogy a hosszú ideig tartó lassú fejlődés után a hetvenes években a mezőgazdaság nemzeti jövedelem-termelése a tervezettnél gyorsabban és jelentős mértékben növekedett, sőt — az 1973. évi előzetes adatok szerint — a termelés az anyagi ráfordításoknál nagyobb mértékben nőtt. Ezt a tendenciát kell erősíteniünk és tartóssá tennünk.

Annak, hogy ezt megvalósítsuk, több fontos összetevője van. *Az egyik,* hogy az új kapacitások létesítésénél, a beruházásoknál a szakosított, nagytömegű árutermelést és a munka hatékonyságát szolgáló befektetések kerüljenek előtérbe azok, amelyek a ráfordításoknál gyorsabban emelkedő összhozamot eredményeznek. *A másik fontos feltétel a gazdaságos üzemeltetés,* amely ésszerű munka- és üzemszervezéssel a lehető legtöbbet igyekszik ki-

hozni a kapacitásokból. Ezért célszerű előnyben részesíteni a gépesítést, a kemizálást, a technológia fejlesztését, a rövidebb idő alatt megtérülő és a munka hatékonyságát szolgáló korszerűsítéseket, a rekonstrukciót, a termelésszervezés korszerűsítését. Ez utóbbiakat azért is, mert tapasztalható, hogy a hatékonyság számottevő mértékben függ a már meglévő kapacitások jobb kihasználásától. Egyes irányító szervezetben, vállalatokban és a gazdaságokban viszont ez a felismerés csak lassan hódít teret.

A meglévő kapacitások jobb kihasználását szolgálja a hagyományos nagyüzemi, a háztáji és egyéb kisüzemi termelés ösztönzése is. Ennek az a célja, hogy a hagyományos, sok esetben kézi munkára alapozott nagyüzemi keretek között folyó termelés, továbbá a háztáji gazdaságok és egyéb házkörűli kiskertek termelése ne csökkenjen nagyobb mértékben annál, amilyen mértékben a korszerű nagyüzemi termelés fejlesztésével azt pótolni tudjuk. Kedvezőbb esetben pedig az új nagyüzemi kapacitás minél nagyobb részben a termelés bővítését szolgálja. Mindéz a Magyar Szocialista Munkáspárt politikájának az ellenforradalom óta sarkalatos elve és következetesen folytatott gyakorlata, s a jövőben is tartós irányelve marad.

A továbbiakban — részletesebb kifejtés nélkül — szeretném hangsúlyozni még a következő tényezők szerepét a hatékonyság fokozásában:

— Gyorsan terjed a nagyobb kapacitású gépek, berendezések használata a nagyüzemekben. Növekszik az érdeklődés a nagykapacitású traktorok, kombájnok, munkagépek, a nagy befogadóképességű állattenyésztő telepek iránt.

— Széleskörűen tért hódít az automatika, amely lehetővé teszi az eszközök és a termelés programozását, csökkenti a hátrányos, szubjektív eredetű tényezők hatását.

— Új vegyianyagok, gyógyászati hatóanyagok, műanyagok terjednek.

— A régi fajtákat nagyobb hozamú új fajtákkal váltják fel, egyre szélesebb körben alkalmazzák a biológiai tudomány eredményeit, és igyekeznek rövid idő alatt átültetni azokat a gyakorlatba.

— A technikával együtt korszerűsödik a technológia, a munka- és üzemszervezés, terjed az iparszerű termelésszervezés, fejlődnek a vezetési módszerek.

— A koncentráció és szakosítás előrehaladásával együtt bővülnek a gazdasági kapcsolatok, erősödik a kooperáció, az együttműködés.

— Egyre több tevékenység szakmunkává válik, nő a szakmunkások, a szakemberek száma és szerepe a mezőgazdaságban. Jobban előtérbe kerül a dolgozók és a vezetők képzése, továbbképzése, anyagi és erkölcsi elismerése, az élet- és munkakörülmények javítása.

A hatékonyabb termelés szubjektív feltételei az utóbbi években kedvező irányban változtak. Átléptünk a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi építésének abba a szakaszába, amikor a *szövetkezeti parasztság túlnyomó többsége már*

véglegesen elfogadja és magáénak tarja a mezőgazdaságban a szocialista nagyüzemi gazdálkodási rendet. Nemcsak megélhetésük fő forrásának tekintik a termelőszövetkezetet, hanem küzdenek is annak fejlesztéséért. Gyökeresen más magatartás ez, mint az egy évtizeddel ezelőtti volt. Eredményeként nemcsak új típusú, korszerű nagyüzemi gazdálkodás, hanem kultúraltabb, szakképzettebb szocialista módon gondolkodó és élő emberi közösségek formálódnak termelőszövetkezeteinkben. Erősödik szövetkezeti parasztságunk hűsége testvéri szövetségese, a munkásosztály iránt és fokozódik a párt politikájába vetett bizalma, közös felelőssége a szocializmus ügyéért. E pozitív tendenciák és nemes törekvések további erősítése különösen a szektor kommunistáinak és vezetőinek fontos feladata, de van mit tenni ezért a tudományos területen dolgozóknak is.

Az iparszerű termelés térhódítása

A kézi munkára és igaerőre alapozott mezőgazdaságban nemcsak a gépésítés és kemizálás, hanem a szakosítás, ezzel együtt az egyes termelési rész-folyamatok összehangolása, a kooperáció is igen alacsony fokú volt. A korszerűsödő, iparosodó nagyüzemi mezőgazdaságra a specializált nagy tömegű termeléssel együtt a kooperáció erősödése, a szűkebb értelemben vett mezőgazdasági termelésnek ipari tevékenységgel, szolgáltatással és értékesítéssel való egyre szorosabb és sokrétűbb egybekapcsolódása jellemző. *A hetvenes évtized a technikai forradalom térhódításával, a koncentráció és szakosítás fokozódásával egyidőben a kooperáció, sőt az integráció kibontakozásának az időszaka is az élelmiszertermelésben.*

Az iparban ez a folyamat a múlt század végi technikai forradalommal egyidőben kezdett kibontakozni. A hazai élelmiszertermelésben most van kifejlődőben. Egyre jobban sürgeti az életszínvonal emelkedése, ezáltal a fel dolgozott élelmiszerek iránti kereslet gyors ütemű növekedése. Sürgeti továbbá az extenzív termelésről az intenzív gazdálkodásra való áttérés is, mert ez nyit utat a korszerű technika széles körű alkalmazásának, a termelőerők, és a termelés további gyors ütemű fejlődésének.

Ezt a folyamatot nevezi a szakirodalom az *élelmiszergazdaság* kialakulásának, amely az ágazati elkülönüléssel szemben a végtermék-előállítás összefüggő gazdasági folyamatának valamennyi láncszemét felölelő gazdaságszervezési elvet és gyakorlatot helyezi előtérbe a vállalati gazdálkodásban csakúgy, mint a vállalatok közötti kapcsolatokban. Ennek az objektív tendenciának az erősítése előnyös egyrészt, mert a végtermékben megtestesülő népgazdasági igények — tehát a társadalmi érdekek — következetes érvényesítését segíti a gazdasági folyamat összefüggő láncolatának minden láncszemében. Másrészt, mert az elhatározott népgazdasági célkitűzések (végtermék-előállít-

tás) megvalósításához szükséges valamennyi komponens nemcsak horizontális, hanem egyúttal vertikális összefüggéseibe ágyazott reális számbavételét követeli meg a tervezésben és a gyakorlati cselekvésben, a kivitelezésben egyaránt. Élelmiszertermelésünkben azonos tendencia ez azzal, amely az iparban már évtizedekkel ezelőtt kialakult, s amely a munkamegosztás fejlődésével, a specializációval együtt a részek harmonikus összeillesztését erősíti. Eredményeként fokozatosan megszűnik a hagyományos mezőgazdaság. Az iparosodó növénytermesztés, állattenyésztés és kertészet pedig az élelmiszertermelési vertikum egy-egy láncszemeként szervezettebben illeszkedik az egészbe, az élelmiszergazdaságba, amely az iparszerű termelés térhódításával egyre szorosabbra fűzi kapcsolatait a népgazdaság más ágaival, nem távolodik azoktól, hanem egyre jobban beépül az ágazatközi kapcsolatokba. Gazdálkodását egyúttal egyre jobban átszövik az egész népgazdaságban uralkodó és fejlődő szocialista viszonyok is.

Melyek e folyamat főbb összetevői és tartós alapjai? A hazai és a szocialista nemzetközi tapasztalatok alapján főleg a következők:

- a műszaki és technológiai forradalom kibontakozása;
- a biológiai tudomány vívmányainak széles körű és gyors ütemű térhódítása a termelésben, ezáltal nagyobb hozamú és értékesebb beltartalmú élelmiszer-alapanyagok tömeges előállítás;
- a műszaki forradalom szerves részeként a munka- és üzemszervezés, a termelés-szervezés, a vállalatvezetés korszerűsítése, a koncentráció, a szakosítás és kooperáció erősödése;
- végül a dolgozók általános kulturális színvonalának, szakképzettségének a növelése, az élet- és munkakörülmények javulása, az urbanizáció erősödése, a társadalmi feltételek kedvező irányú változása, amely a mi körülményeink között a szocialista viszonyok erősödésével a város és a falu, a munkásosztály és a parasztság közeledésével egyértelmű.

Az itt jellemzett folyamat eredményeként a mezőgazdaság természeti és biológiai sajátosságai nem tűnnek el, de a nagyarányú gépesítéssel és kemizálással szerepük változik, technikai és társadalmi szempontból egyaránt az iparral azonos, illetve hasonló vonásai erősödnek. *A változás lényege, hogy a mezőgazdaság iparosodik, a mezőgazdasági munka fokozatosan az ipari munka válfajává válik.*

E folyamat kibontakozásának egyik figyelemre méltó új vonása napjainkban *a vállalati (termelőszövetkezeti) termelés méreteinek a növekedése mind a koncentráció, mind a centralizáció útján, továbbá a vállalaton (termelőszövetkezeten) belüli szakosodás és kooperáció erősödése.*

Hazánkban hosszú ideig a munkamegosztás és specializáció formális, egyoldalú felfogása és gyakorlata érvényesült a szocialista mezőgazdaságban. Jogszabályok tiltották a legegyszerűbb és szorosan a gazdálkodáshoz kapcsolódó ipari tevékenységeket, pl. a takarmánykeverést, gépjavítást is. A mező-

gazdasági nagyüzemek termelési profiljába jelenleg már szervesen beépülnek mindazok a gazdasági tevékenységek (gépjavítás, építés, karbantartás, feldolgozás, szállítás), amelyek az élelmiszertermelés vertikumán belül a nagyüzemi gazdálkodás sikeres végzéséhez, bővített újratermelésének zavartalan viteléhez elengedhetetlenek. Bővül és sokrétűbbé válik a gazdaságokon belüli vertikális irányú kooperáció, amelynek eredményeként gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt új alakulatok körvonalai bontakoznak ki. Az utóbbi időben két állami gazdaság — a tokajhegyaljai és a bábolnai — kombináltá alakult. Több állami gazdaság és termelőszövetkezet bár formailag nem alakult át agráripari egyesüléssé vagy — a hovatovább divattá váló kifejezéssel élve — kombináltá, de működése tartalmilag már eljutott erre a fokra. (Magyarországon először az 1958. évi bábolnai üzemszervezési ankéton fogalmazódott meg a kombinátok gondolata. „Nehéz túlbecsülni annak a jelentőségét, ha egy-egy állami gazdaságunk valóban mezőgazdasági kombináltá fejlődik” — olvashatjuk a vitaindító referátumban.)

A vállalati méretek növekedésének a mezőgazdaságban egyik jellemzője a földkoncentráció erősödése. *Hazánkban a szocialista átszervezés óta a gazdaságok erőteljes centralizációja, s ezzel együtt igen jelentős földkoncentráció ment végbe.* 1960—1961 telén, amikor befejeztük a szövetkezetek szervezését, összesen 4507 termelőszövetkezetünk volt, 1961 végén 4204, tizenkét év múlva, 1974 tavaszán pedig alig valamivel több kétezerrel. A termelőszövetkezeti csoportok és szakszövetkezetek száma 1961-ben 443 volt, jelenleg mintegy 200. Az állami gazdaságok száma az 1960. évi 333-ról 1974 tavaszáig 150-re csökkent összeolvadások révén.

A gazdaságok számának a csökkenésével egyidőben a nagyüzemek átlagterülete megkétszereződött. Egy termelőszövetkezet átlagos összterülete 1973 közepén már 2200 ha volt. 1973 közepén az országban már mindössze 60 termelőszövetkezet gazdálkodott 500 ha-nál kisebb területen, 261 termelőszövetkezet pedig 500 és 1000 ha között. Mintegy 529 termelőszövetkezet már 1973-ban 3000 ha-nál nagyobb területen gazdálkodott, s hozzájuk tartozott a szövetkezeti földek több mint 40%-a. Az állami gazdaságok átlagterülete már 1973-ban csaknem elérte a 6000 hektárt. A termelőerők és a termelés fejlődésével összehangoltan évről évre csökken a kisterületű gazdaságok száma és növekszik a nagyterületűeké. *A földkoncentráció természetesen nem öncél, hanem a több és hatékonyabb termelés egyik eszköze, amelyet annak szolgálatában célszerű alkalmazni.*

A termelés szakosításában, koncentrációjában és kooperációjában rejlő előnyök nem korlátozódnak vállalaton belüli folyamatokra. Ez érthető, hiszen a nagyobb méretű vállalatok és gazdaságok sem képesek önerőből megoldani számos feladatot, amelyre pedig a termelőerők, a technika fejlődése ma már lehetőséget nyújt. *Ez időszzerűvé teszi a szakosításban és a koncentrációban rejlő előnyök jobb kihasználását a gazdaságok közötti kooperáció útján.* A magyar és

a nemzetközi tapasztalatok egyaránt azt mutatják, hogy a termelés méretei és hatékonysága a gazdaságok összevonása (egyesítése) útján csak bizonyos határokig növelhetők. Messze kitágíthatók viszont ezek a határok a gazdaságok kooperációja és integrációja révén megvalósítható *gazdaságok közötti szakosítás és koncentráció fejlesztésével*. Ezért igen figyelemre méltóak *azok a kooperációk, amelyek a termelészövetkezetek között, illetve a szövetkezetek és állami vállalatok, továbbá a mezőgazdasági nagyüzemek és a feldolgozó vállalatok között (tehát agráripari kooperációként) hazánkban is kibontakozóban vannak.*

1973-ban mintegy 500 társulás működött a mezőgazdaságban. Ebből 300 volt önálló jogi személy, a többi egyszerű társulás. Ezekben összesen mintegy 6200, átlagosan egy-egy társulásban 13—14 gazdasági egység vesz részt. A résztvevők 80%-a termelészövetkezet. Közülük több száz termelészövetkezet nem egy, hanem több társulásnak is tagja. De résztvesz a társulásokban valamennyi állami gazdaság, fogyasztási szövetkezet, az ipari szövetkezetek többsége, továbbá számos élelmiszeripari és kereskedelmi állami vállalat is. Termelésük az utóbbi három évben csaknem megkétszereződött. Számuk tavaly csak kisebb mértékben emelkedett, de tevékenységük jelentősen bővült, résztvevőik száma nőtt, s a résztvevők vagyoni hozzájárulása a társulások működéséhez 1970 óta évente kétszer gyorsabb ütemben emelkedett, mint korábban.

A társulások között jelentős arányt képviselnek az építőipari kooperációk. Ezek zömét a termelészövetkezetek hozzák létre, mert építkezésükhöz így tudtak építőipari kapacitást biztosítani. De gyorsuló ütemben fejlődik a nagyüzemek együttműködése a mezőgazdasági és élelmiszertermelésben is. Ide sorolhatók az ipari termelési rendszerek is, amelyekkel együtt mintegy 100 mezőgazdasági termeléssel foglalkozó közös vállalkozás működik.

Nem jellemző, de említést érdemel egy további formáció is. 1971 óta lehetővé tettük, hogy azok a termelészövetkezetek, amelyek termelésében számottevő arányt tesz ki a mezőgazdasági termeléshez nem kapcsolódó ipari tevékenység, agrár-ipari termelészövetkezetekké alakuljanak. Jelenleg 14 agrár-ipari termelészövetkezet, illetve szövetkezetek által létrehozott társulás működik.

Az agrár-ipari kooperáció erősödése, az iparosodás, a szövetkezeti és állami vállalatok együttműködésének szorosabbra fonása kedvezően hat a termelőerők fejlődésére, s ennek révén a társadalmi viszonyokra. Elősegíti a két szocialista tulajdonforma talaján kialakult viszonyok közeledését is. *Ez azt jelenti, hogy az ilyen kooperációk előmozdítása hazánkban nemcsak szűk termelési érdek, hanem alapvető társadalmi és politikai érdek is, amelyre a jövőben nagyobb figyelmet célszerű fordítani.*

Különösen érvényes ez az iparszerű termelési rendszerekre, amelyeknek az a fő jellemzőjük és lényegük, hogy jól képzett szakemberek a termelés folyamatának minden szakaszában a hozzáférhető legkorszerűbb termelési elemeket (nagy hozamú

fajta, gép, növényvédőszer, takarmány, munkaerő stb.) komplexen alkalmazzák. Mindezek szoros összehangolásával olyan technológiai rendszer jön létre, ahol minden tennivaló pontosan meghatározott és időzített (programozott). Ez a megoldás tehát felöleli egy-egy termék előállításának valamennyi "gyártási" előírását, szabályát, szigorú technológiai fegyelem keretébe foglalja a termelés biológiai, kémiai, műszaki, emberi tényezőit. Mindezt jogosan lehet ipari vagy iparszerű termelésszervezésnek nevezni, mert a termelés koncentrációja, tervezhetősége, programozottsága, a szervezés színvonala és a technológiai fegyelem hasonló a jól szervezett ipari üzemekéhez. Az ipari termelési rendszer szíve az élelmiszertermelésben a nagy hozamú fajták kapacitáskihasználásához szükséges korszerű gépsor, valamint kemizálás, az ezekkel együttjáró technológia, amelyek optimális kihasználásához és üzemeltetéséhez kellő szakképzettségű munkaerő, meghatározott nagyságú terület, épület és termelési volumen (sorozat-nagyság) tartozik.

Hazánkban kezdetben főleg azokban a mezőgazdasági ágazatokban terjedtek el az iparszerű termelési rendszerek, amelyekben a termelési folyamat a legjobban függetleníthető volt a külső — elsősorban az időjárási, környezeti — tényezőktől. Ezek a baromfihús és tojástermelés, majd ezt követően a sertéshús termelés iparszerű rendszerei voltak. Az iparszerű baromfihús termelés 21 állami gazdaságban üzemenként évi 700—800 ezer db-ot, mintegy 400 termelőszövetkezetben egyenként 220 ezer db-ot előállító telepeken folyik, 34 állami gazdasági tojásgyár egyenként évi 14 millió db, 209 tsz pedig átlagosan 4 millió db tojást termel. Mindezt néhány gazdaság (gesztor) szervezi. Közülük a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát a legnagyobb, amely már 1972-ben 56 millió, a Hernádi Március 15. Termelőszövetkezet 32 millió, a Gödöllői Kisállattenyésztési Kutatóintézet 25 millió, a Bolyi Állami Gazdaság 5 millió naposcsibét állított elő. E gazdaságok termelése évről évre nő és kielégíti az ország teljes szükségletét. Sőt Bábolna évente mintegy 30 millió naposcsibét még exportál is. A pulykahústermelést az egész országban a Nádudvari Vörös Csillag Termelőszövetkezet szervezi, amely 1,5 millió napospulykát állít elő 5 partner gazdasága részére. Elkezdődött a sertéshús termelő ipari rendszerek kialakítása is. Iparszerűen üzemelő sertésletelepeink száma csaknem 300, amelyek évente 2,5 millió hízót bocsátanak ki. Ez jelenleg a központi ellátás céljára felvásárolt hízók kb. felét adja.

Az állattenyésztésben szerzett tapasztalatok, valamint a tudományos és technikai fejlődés hatására kezdődött el az utóbbi időben a szántóföldi növénytermesztési rendszerek szervezése. A növénytermesztésben először a kukoricatermesztés rendszerének kidolgozására és kísérleti alkalmazására került sor 1970—1971-ben. A kedvező eredmények alapján 1972-ben 85 000, 1973-ban pedig már 250 000 hektáron folyt iparszerű kukoricatermesztés. A kukoricatermesztésben szerzett tapasztalatok alapján 1973-ban ilyen rendszerben már 4 központ szervezésében 70 gazdaság részvételével 16 000 hektár cukorrépát, to-

vábbá kisebb területen burgonyát, napraforgót, rizst, szóját is termesztettek, 1974-ben az iparszerű kukoricatermesztést 447 ezer ha-ra tervezik kiterjeszteni, a nagyüzemi kukoricatermesztés felére. Növelik a cukorrépa és más növények termesztési rendszerének területét is.

Az iparszerű termelési rendszerek többsége szervezeti formáját tekintve egyszerű szerződéses társulás, a bábolnai kukoricatermesztési rendszer pedig közös vállalat. Ezek a szervezeti formák régóta ismertek a magyar gyakorlatban. Az ipari termelési rendszerek bevezetése azonban új tartalommal töltötte meg a régi keretet, új vonásokkal gyarapítva a társulások működését. Új az, hogy a termelés korszerűsítése az ipari termelési rendszerekben nem szűkül egyetlen közös vállalat alapítására és annak tevékenységére, illetve egy-egy társulás közös akciójára — mint általában a hagyományos kooperációk esetében —, hanem kiterjed a résztvevőknek a rendszer keretei között folytatott egész termelőtevékenységére, illetve gazdálkodására.

A termelési rendszert szervező és irányító gazdaságok (gesztorok) a közvetkező szolgáltatásokat nyújtják partnereik részére:

- kiképzik a partner gazdaságok dolgozóit;
- szaktanácsadó szolgálatot tartanak fenn;
- segítenek a gépek beszerzésében, (épületek megépítésében, a technológiai berendezések beszerelésében), és vállalják azok karbantartását, javítását, alkatrészellátását;

- gondoskodnak a szükséges vetőmagvakról, műtrágyákról és növényvédőszerokről;

- a résztvevő gazdaságok számára adaptálják a kidolgozott termelési technológiát;

- szervezett kutatómunkával előmozdítják termelési rendszerük továbbfejlesztését.

A termelési rendszerek szervezői és irányítói tehát nem hivatalok, hanem termelő gazdaságok (vállalatok) — esetenként kutatóintézetekkel szorosan együttműködve —, amelyek maguk is gazdálkodnak és közvetlenül érdekeltek tevékenységük eredményében. A kezdeményezők hazánkban a legkorszerűbben gazdálkodó állami gazdaságok voltak, — közöttük is legelső a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát. Az utóbbi időben azonban felsorakozott melléjük néhány jól felkészült termelőszövetkezet és kutatóintézet is, amelyek a partner gazdaságok részére — térítés ellenében — segítenek a korszerűen gépesített iparszerű termelés megszervezésében. Az 1974. évi félmillió hektár kukorica termelését — nagyüzemi kukoricatermesztésünk felét — pl. négy rendszer-központ (Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát, Nádudvari Vörös Csillag Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Bajai Állami Gazdaság, Szekszárdi Állami Gazdaság), szervezi és irányítja az arra vállalkozó több száz termelőszövetkezetben és állami gazdaságban.

Az iparszerű termelési rendszerekkel újabb lendületet kapott hazánkban

az a folyamat, amit egy évszázaddal ezelőtt Marx úgy fogalmazott meg, hogy a mezőgazdasági munka fokozatosan az ipari munka válfajává válik. Elterjesztésével a lehető leggyorsabban át lehet ültetni a gyakorlatba a tudomány és technika legújabb vívmányait. Ennek megoldása hosszú időn át foglalkoztatta a tudósokat és gyakorlati szakemberek legjobbjait, de részben a termelés szétaprózottsága, a vállalati elkülönülés, részben a szükséges feltételek és azok összehangolásának a hiánya igen lelassította ezt a folyamatot.

A termelési rendszerek megjelenése tehát a tudományos-technikai forradalom kibontakozása szempontjából is nagy horderejű. Ez a megoldás módot ad a szellemi és anyagi erőforrások koncentrációjára közvetlenül a termeléshez kapcsolva, gyorsítja a tudományos eredmények és a korszerű technika széles körű, hatékony alkalmazását.

Az eddigiekből is jól kitűnik, hogy a termelési rendszerek hatása és következményei az élelmiszergazdaságban igen jelentősek és széleskörűek. Legkézzelfoghatóbb a műszaki fejlesztésre gyakorolt hatásuk. *A termelési rendszerekben alkalmazott gépek, berendezések méretei és teljesítőképessége (traktorlőerő, munkagép szélesség, munkasebesség, minőség stb.) messze meghaladja a hagyományos gépekét.* Az univerzál traktorok pl. 140—160 lőerő kapacitásúak, sőt annál nagyobbak. Egy ilyen univerzál traktorhoz és gépsorához, illetve szakszemélyzetéhez a bábolnai rendszerben jelenleg 790 ha kukorica tartozik. Cukorrépából a megfelelő egység szintén több száz hektár. A nagy teljesítményű gépsorok alkalmazásának egyértelmű előnyei: 1. nagy tömegű munka is optimális időben végezhető el; 2. lényegesen javul a munka minősége; 3. többszörösére emelkedik a teljesítmény és lényegesen csökken az élőmunka felhasználás.

A termelési rendszerek alkalmazása nemcsak üzemi szinten eredményez jelentős változást a gépesítésben. A tapasztalatok alapján át kell értékelni gépesítésfejlesztési irányelveinket is, mert beigazolódtott a nagy teljesítményű gépek üzemi és népgazdasági előnye: az alkalmazásukkal elérhető gazdaságosabb termelés.

A rendszerekben működő korszerű gépek többségét eddig tőkés országokból importáltuk, mert a szocialista országok mezőgépipara még nem gyárt hasonló teljesítményű gépeket. Mezőgazdaságunk gépesítését azonban eddig sem nyugati importra alapoztuk, hiszen a gépállomány túlnyomó többsége — a traktorok, kombájnok, munkagépek, berendezések — a Szovjetunióból és a többi szocialista országból, továbbá hazai gyártásból származik. Így ez a jövőben is. *A termelési rendszerek gépigényét a hazai ipari háttér potenciális lehetőségeit jobban hasznosítva — megfelelő kooperációk kialakításával is segítve — tartósan a KGST tagországok egyre szorosabbá váló együttműködésére alapozzuk. Az iparszerű termelési rendszerek alkalmazása kihát a munkaerőgazdálkodásra is, mind a munkaerő létszám alakulására, mind a szakképzettség színvonalának emelésére. Ezek, valamint egyéb kedvező és kedvezőtlen hatások vizsgálatára még*

több figyelmet kell fordítani, hogy idejében levonhassuk a szükséges következtetéseket. Küzdjük le a technokrata szemléletet és túlzásokat, ha jelentkeznek. A feladatokat célratörően, de túlzásoktól mentesen, társadalmi és gazdasági összefüggéseibe ágyazva, a népgazdaság erőforrásaival összehangolva valamennyi előrelátható következménnyel idejében számolva valósítsuk meg, szem előtt tartva, hogy a termelési rendszerek minden előnyük mellett sem egyedüli és mindenható eszközei élelmiszertermelésünk fejlesztésének.

Az agrárviszonyok szocialista vonásainak erősödése

Az iparosítás és a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi átszervezése gyökeres átalakulást indított el a falu társadalmi viszonyaiban. Ez az átalakulás, amely már a hatvanas évtized elején kezdődött, a hetvenes években újabb vonásokkal gyarapszik, lényege: *a szocialista viszonyok fokozatos kiteljesedése, a két szocialista szektor közös vonásainak, a szövetkezetek szocialista jellegének erősödése.*

Korábban, a hagyományos szóhasználatban a falu egyet jelentett a parasztsággal, a mezőgazdasággal. Napjainkban ez már aligha mondható el, a jövőben pedig még kevésbé. A falun élő családok mindössze 17%-a olyan, ahol mindenki a mezőgazdaságban dolgozik. Az olyan kettős foglalkozású családok aránya is csupán 24%, amelyben valaki paraszti munkát is végez. A falvakban tehát már kisebbségben vannak a mezőgazdasági foglalkozásúak. A falusi lakosság többsége már az iparban, a kereskedelemben, a vendéglátóiparban, a szolgáltató ágazatokban tevékenykedik. Az ipar, a kereskedelem, a szolgáltatás fejlődésével a falu életében, arculatának formálásában egyre inkább a munkásoknak, az alkalmazottaknak, az értelmiségnek növekszik a szerepe. Az ipari munkások csaknem fele falun lakik.

A szövetkezetekben elkezdődött a nemzedékváltás. Ennek eredményeként azt a korosztályt, amely 30 évvel ezelőtt felnőttként (30—40 évesen) érte meg a földreformot, s amelynek életmódját és gondolkodását még a régi paraszti világ formálta, fokozatosan felváltja a mai 40—50 évesek, sőt a 20—30 évesek csoportja. Őket pedig már a szocialista rendszer nevelte, közülük egyre többen már a termelőség-szövetkezetekben, a korszerű nagyüzemekben értek felnőtté, a munkához, illetve a termelőeszközökhöz való tudati kapcsolódásuk lényegesen különbözik az idősebb — a magánparaszti gazdálkodásban nevelkedett nemzedékétől.

A nagyüzemi gazdálkodás korszerűsítésével az állami gazdaságokban, de a termelőség-szövetkezetekben is egyre több az egyetemet, főiskolát és középiskolát végzett ember. Ma már az 550 ezer aktív termelőség-szövetkezeti tag és 120 ezer termelőség-szövetkezeti alkalmazott együttes létszámából mintegy 200 ezer fő lényegében ipari szintű szakmunkát végez (gépészek vagy más szakmun-

kások). Mindez az általános kulturális színvonal emelkedésével együtt következett be, s így az átlagos falusi dolgozók kulturális és szakmai műveltségének a színvonala közel került a városi munkásságéhoz, igényeiket illetően már nemigen különböznek városi dolgozó társaiktól.

A társadalmi változások nemcsak azért figyelemre méltóak, mert átalakul a falu arculata, hanem azért is, mert fokozatosan átalakul a mezőgazdasági dolgozók, a parasztok egész gondolkodásmódja, magatartása. A kibontakozó társadalmi és gazdasági változások abba az irányba haladnak, hogy *a munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság mind több és több közös vonással rendelkezik*. Ezzel egyidőben erősödnek az állami vállalatok és szövetkezetek közös szocialista vonásai.

Tartósnek tekinthető-e ez a folyamat? Igen tartósnek és egyre erősödőnek. Szilárd pillérei és fő jellemzői a következők:

1. *A termelőerők általános fejlődése*, az iparosodás, a műszaki haladás, amely fő mozgató rugója az egész átalakulásnak. Ennek hatása nem korlátozódik a termelésre, a városra és a munkásosztályra, hanem kiterjed az egész életmódra, a települések többségére, a falura is. Ösztönzi és megalapozza a nagyüzemi gazdálkodás korszerűsítését a mezőgazdaságban, segíti az *urbanizációt*, amely nem áll meg a jelenlegi és az újabb városok határainál, hanem tért hódít a többi településen is. *A termelőerők és a termelés fejlődése által megalapozott — társadalmunk valamennyi rétegére egyaránt kiterjedő — életszínvonalemelkedés talaján már az utóbbi években lényegesen közelebb kerültek egymáshoz a két alapvető osztály, a munkásság és a szövetkezeti parasztság életviszonyai*. Különösen nagy jelentősége volt annak, hogy a reáljövedelmek a hatvanas évtized végén kiegyenlítődtek. Csökkentek — a jövőben pedig fokozatosan megszűnnek — a szociális és egészségügyi ellátásban korábbról visszamaradt különbségek is.

Az iparosodás, a mezőgazdaság korszerűsödése és az urbanizáció a mi viszonyaink között nem gyengíti, hanem tovább erősíti a szocialista gazdálkodást, nem távolítja, hanem közelebb hozza egymáshoz annak fő ágazatait és szektorait. Eredményeként a korszerű eszközökkel, technológiával és iparszerű munkarendben, munkaszervezetben dolgozó, az iparosodó és városiasodó községekben élő mezőgazdasági munkás és szövetkezeti tag életvitele, igényei közelítik az iparra, illetve városokra jellemző életformát és munkás-gondolkodást. Szocialista építésünk olyan újabb eredményei ezek, amelyek már eddig is szorosabbra fűzték, a jövőben pedig még tovább erősítik a két alapvető dolgozó osztály, a munkásság és a szövetkezeti parasztság testvéri összefogását, népünk szocialista nemzeti egységét.

2. A technikai forradalom kibontakozásával, a munkamegosztás fejlődésével erősödik *a gazdálkodó egységek közötti kooperáció*, amely előmozdítja a gazdálkodás szervezetének, módszereinek és színvonalának egymáshoz való közeledését. Nemcsak szorosabbra fűzi a szövetkezetek és állami vállalatok

kapcsolatait, hanem fokozatosan egybeötvözi gazdálkodásukat és ezáltal megkönnyíti sajátosságaik változását, mérsékli a köztük levő különbségeket.

A kooperáció nem törli el a szocialista állami és szövetkezeti szektor különbségeit, de egyengeti egymáshoz való közeledésük útját, előmozdítja gazdálkodásuk azonos, szocialista vonásainak erősödését. Kedvező feltételeket teremt a ma még meglevő társadalmi és gazdasági különbségek csökkentéséhez minden olyan esetben, amikor a kooperáció révén a termelőerők fejlődnek és a termelékenység valóban lényeges mértékben növekszik, a kapcsolatok szorosabbra fonódnak, sőt egybeötvöződnek. A kooperáció a gazdálkodó egységek közötti (szövetkezeti, illetve a két szektor közötti) közös vagyoni kialakításával és gyarapításával a szocialista tulajdonviszonyok fejlődését is kedvezően befolyásolja.

3. A népgazdaság egészében, az állami és a szövetkezeti szektorban egyaránt biztosított az össznépi érdekeket kifejező központi akarat, *a népgazdasági tervcélkitűzések, a kormányzati szintű döntések és tervek elsődlegessége.* A szövetkezetek — az állami vállalatokhoz hasonlóan — a szocialista tervgazdálkodás rendszerébe szervesen illeszkednek. *A központi irányítás fokozatosan azonos feltételeket (közgazdasági környezetet) teremt az állami vállalatok és a szövetkezeti gazdaságok működése számára.* 1968 óta azonosak a tervezési, beruházási, ár- és hitelfeltételek. Nincs különbség a preferenciákban sem. Azonosak a felvásárlási feltételek és az értékesítési csatornák. Történt közeledés, de még mindig számottevő különbség tapasztalható a jövedelemszabályozásban és az adózásban, ezzel együtt az alapképzésben és keresetszabályozásban. A jövőben azonban ezek a különbségek sem növekednek, hanem fokozatosan tovább mérséklődnek. Az azonossá váló külső környezet kedvező feltételeket teremt a termelőerők és a gazdasági kapcsolatok fejlődéséhez, s egyúttal a vállalaton belüli mechanizmusban, a belső viszonyokban még tapasztalható jelentősebb különbségek mérsékléséhez is.

4. Az itt jellemzett változások szervesen egybekapcsolódnak *a szövetkezetek és állami vállalatok belső életének fejlődésével is.* A gazdaságok belső viszonyai, többek között a munkavállalói és a tagsági jogok, illetve köteleességek, a vezetés és igazgatás tehát a belső élet közös jegyei tovább erősödnek. Ennek lényeges összetevője az üzemi demokrácia fejlődése csakúgy, mint a szövetkezeti demokrácia erősítése. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a munkavállalói érdekeltség érvényesítésében a közeledés már eddig is erőteljesebb volt. Az állami vállalatokban dolgozó munkások és a termelőszövetkezeti tagok főleg ma sem szocialista munkavállalóként különböznek jobban egymástól, hanem bizonyos fokig mint szocialista tulajdonosok. Ebben a minőségükben azonban a tulajdonviszonyokban folyamatban levő változások következtében szintén nem távolodni, hanem egyre inkább közeledni fognak.

5. Az eddig jellemzett folyamatok *a szocialista tulajdon- és elosztási viszonyok erősödésével és továbbfejlődésével kapcsolódnak egybe,* illetve annak tala-

ján bontakoznak ki. Ez igen lényeges összetevője egész szocialista fejlődésünknek, s az állami és szövetkezeti szektorra egyaránt jellemző. A gazdálkodást ugyanis mindkét helyen szocialista tulajdonú álló- és forgóeszközökre alapozzák, a kizsákmányolás újraéledése kizárt. *Fokozatosan kialakul a szocialista szövetkezeti földtulajdon, gyarapszik az oszthatatlan szövetkezeti tulajdon, illetve közös vagyon.*

Az egyes kollektívák fel nem osztható közös szocialista tulajdona mellett több szövetkezeti kollektíva közös tulajdonának, továbbá a szövetkezetek és az állami vállalatok közös szocialista tulajdonának a megjelenése és gyarapodása a szocialista tulajdonviszonyok fejlődésének jövőbe mutató útja.

A tulajdonviszonyokkal együtt fejlődnek a szocialista elosztási viszonyok, közelednek az állami vállalatokban és szövetkezetekben alkalmazott elosztási formák. A garantált munkadíjazás bevezetésével, a termelési eredményekhez közvetlenül kapcsolódó ösztönzési formák elterjesztésével már az utóbbi években is jelentős közeledés következett be, amely a jövőben még erősödni fog.

A hagyományos háztáji gazdaság szerepe és funkciója is fokozatosan átalakul. Egyrésztük a közös gazdaság háztáji üzemágává válik, más részük pedig a munkáscsaládok mintegy felénél is meglevő házkörűli kertészkedéssé, állattartássá alakul.

6. Az oktató- és nevelőmunka, a közművelődés eredményeként erősödik a szövetkezeti parasztság szocialista gondolkozása, erkölce és magatartása. Mindez adatokkal aligha jellemezhető, a mindennapi tények azonban meggyőzően bizonyítják, hogy a termelés és az elosztás szocialista nagyüzemi bázisán formálódik a szövetkezeti parasztság életmódja, szocialista tudata, mind határozottabbá válnak eszmei-politikai arculatának, magatartásának szocialista vonásai. *Új társadalmi értékmérő honosodik meg: a munka és a közösségi magatartás.* A másfél évtizeddel ezelőtti, zömében még egyénileg dolgozó parasztság mindjobban elsajátítja a szocialista nagyüzemi gazdálkodás alapvető ismereteit. Gyarapodnak technikai, szakmai ismeretei és növekszik politikai érdekldése. A dolgozók kollektíváiból szocialista közösségek formálódnak, amit jól bizonyít a szocialista munkaverseny és szocialista brigádmozgalom erősödése is.

Mindez persze nem egyik napról a másikra, nem spontánul és céltudatos munka nélkül, nem nehézségektől és ellentmondásoktól mentesen, hanem hosszabb idő alatt és fokozatosan alakul ki.

A tapasztalatok azonban jól mutatják, hogy az állami vállalatokban és a szövetkezetekben kibontakozó társadalmi-gazdasági változások egyre inkább a munkásosztály és a termelészövetkezeti parasztság közös vonásainak az erősödése irányában haladnak. Ennek a folyamatnak a pontosabb feltárását és elemzését nehezíti, hogy a termelészövetkezetek társadalmi és gazdasági viszonyai még igen heterogének. A szövetkezetekben még élnek a paraszti örökség

maradványai és az általuk táplált ellentmondások, de már fellelhetőek az új, a valamennyi szocialista vállalatra, illetve az állami szektorban dolgozó munkásságra jellemző jegyek és az ezekkel egybekapcsolódó új vonások, sőt új ellentmondások is.

Történelmi jelentőségű ténynek tekinthetjük viszont, hogy az utóbbi években már olyan változások kibontakozása a jellemző, amelyek az állami és szövetkezeti szektorban, az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt a közös szocialista vonások erősödését szolgálják. A hetvenes évek olyan új vonása ez, amely a jövőben még inkább erősödni fog. *A szocializmus teljes felépítésének előrehaladásával ezért a város és a falu, az állami vállalat és a szövetkezet, a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság közötti különbségek nem növekednek, hanem az ezt szolgáló változások és következetes munka eredményeként fokozatosan mérséklődnek. A mezőgazdaságban tapasztalható újabb jelenségek tehát szervesen illeszkednek abba a történelmi átalakulásba, amit hazánkban az egységes szocialista társadalom, a szocializmus teljes felépítése jelent.*

FOLYTONOSSÁG ÉS VÁLTOZÁSOK AGRÁRFEJLŐDÉSÜNK BEN A NYOLCVANAS ÉVEK ELEJÉN

CSIZMADIA ERNŐ

az MTA rendes tagja

Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest

„Gondosan kell tanulmányoznunk az új hajtásokat, a legnagyobb figyelmet kell tanúsitanunk irányukban, minden eszközzel elő kell segítenünk növekedésüket...” (Lenin Összes Művei, 39. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1973. 20. l.)

Szűkebb kutatási területemen, az agrárfejlődésben a változások az utóbbi időben különösen felgyorsultak. Két évtized alatt többet változott a falusi társadalom és a mezőgazdasági termelés, mint korábban fél évszázad alatt. Tudományos munkám lényege kezdettől fogva ezeknek a változásoknak a nyomon követése: a kibontakozó újnak a kutatása. Ez indított arra, hogy mottóul Lenin itt idézett gondolatát válasszam. A mai alkalommal mégsem pusztán az „újat” szeretném hangsúlyozni, hanem a folytonosságot és a változásokat együttesen.*

Agrárfejlődésünk és agrárpolitikánk tartóoszlopai ma ugyanazok, mint 1957—1959-ben vagy a hatvanas évek közepén, illetve a hetvenes évek első felében voltak. Közülük a leglényegesebbek:

— A mezőgazdasági termelés növelésével, a többtermeléssel együtt a gazdaságos hozamnövelés megvalósítása, tehát a hatékonyság fokozatos előtérbe kerülése és a szocialista viszonyok együttes fejlesztése.

— A mezőgazdasági termelés anyagi-műszaki alapjának gyökeres megújítása, állandó korszerűsítése.

— A társadalmi, az egyéni és a csoportérdekek következetes összehangolása. A mezőgazdasági dolgozók, köztük a szövetkezeti parasztság életszínvonalának lényeges emelése, az élet- és a munkakörülmények tartós javítása, a kulturális színvonal és a szakképzettség növelése. Az anyagi ösztönzésnek a termelés (a munka) eredményével történő szoros összekapcsolása az ezt szolgáló, a helyi adottságoknak legjobban megfelelő munkadíjazási formák alkalmazásával. Mindezekkel együtt az erkölcsi megbecsülés fokozása, a paraszti tudat és magatartás fokozatos átalakítása, a szocialista erkölcs és gondolkodásmód erősítése.

— A szocialista nagyüzemek gyors ütemű fejlesztésével együtt a háztáji és a kisegítő gazdaságok termelésének céltudatos segítése, a nagyüzemi és a kistermelés összehangolása; technikai és technológiai oldalról nézve pedig a korszerű és a hagyományos módszerek összehangolt alkalmazása.

* Akadémiai székfoglaló előadás, elhangzott 1980. április 18-án.

Agrártudományi Közlemények 1981. 40. 99-117. old.

— A mezőgazdaság szocialista átalakítása lenini alapelveinek — az önkéntességnek, a fokozatosságnak, a szocialista demokrácia erősítésének, az állami támogatás elvének — az adott körülményekre adaptált, a feltételek változásához hozzáigazított következetes alkalmazása.

— A mezőgazdaság és az élelmiszeripar, valamint a kapcsolódó ipar és áruforgalmazás összehangolt fejlesztése. (Ez az, amit röviden az élelmiszer-gazdaság, illetve tágabban az agrár-ipari komplexum fejlesztésének mondunk.) Az ezzel kapcsolatos tennivalóknak egész társadalmi és gazdasági fejlődésünkbe történő beágyazása, tehát az agrárkérdéseknek társadalmi és gazdasági életünk egészébe jól illeszkedő, a szocialista fejlődést szolgáló megoldása.

Mindezek azt mutatják, hogy a nyolcvanas évek agrárfejlődése kipróbált úton halad előre. Képletesen szólva: *a kipróbált pályát építjük tovább, de mindig a változó körülményekhez igazítva*. Különösen hangsúlyozni kell ezt napjainkban, mert az utóbbi években olyan területre érkezünk, ahol az alapozási, az építési és az egyéb feltételek mások, mint a korábbi szakaszon voltak. Ezért elkerülhetetlen a „pályamódosítás”. A helyesen választott és kipróbált úton ugyanis a megváltozott körülmények között nem lehet lényeges korrekciók nélkül továbbhaladni.

I.

Hazánkban a mezőgazdasági és élelmiszertermelés növekvő szerepet tölt be a lakosság ellátásában, az exportban és mindezek alapján a kiegyensúlyozott és arányos gazdasági fejlődésben.

Hat évvel ezelőtt bizonyos körök részéről súlyos bírálatot kapott ez a megállapítás. Sőt akadtak, akik a KSH ezzel kapcsolatos dokumentációját sem fogadták el bizonyítékként, hanem önálló számításokba kezdtek gazdaságpolitikánk e sarkalatos tételének a megcáfolására.

A gyakorlat igazolta állításunk helyességét, mégsem árt azonban hangsúlyozni, hogy azokban az országokban, ahol a belső élelmiszer-ellátást is importból fedezik, egész más helyet foglal el a mezőgazdasági és élelmiszertermelés a nemzetgazdaságban, mint az önállótó vagy az élelmiszer-exportőr országokban — mint amilyen hazánk is. Az egyik helyen ugyanis az élelmiszerimporthoz szükséges devizát is iparcikkek exportjával teremtik elő, a másik helyen fordítva: a mezőgazdasági és élelmiszerexport által létrehozott forrásokból az élelmiszertermelés mellett bővítik az ipart is, illetve, ahol az adottságok ehhez kedvezőek, ezt a forrást is igénybe veszik a gazdasági és a társadalmi fejlesztéshez. Hazánk ez utóbbi országok közé tartozik. Nálunk éppen ezért a mezőgazdaságnak és az élelmiszeriparnak a lakosság élelmiszerellátásában betöltött szerepe — legalapvetőbb feladata — mellett még további kézzelfogható funkciói:

— az élelmiszerexport növelése révén *gazdasági fejlődésünk forrásainak a bővítése*;

1. táblázat

Az egy főre jutó élelmiszer- és tápanyagfogyasztás

Megnevezés	1970	1975	1979
Húsfélék összesen (kg)	60,4	71,2	73
Tej- és tejtermékek ^a (kg)	109,6	126,6	157
Tojás (darab)	247,0	274,0	324
Zsiradékok, összesen (kg)	27,7	29,1	30
Ebből: vaj (kg)	2,1	1,7	2
étolaj, margarin (kg)	2,8	4,6	6
Liszt (kg)	124,1	117,9	118
Rizs (kg)	4,1	4,3	
Burgonya (kg)	75,1	66,8	60
Cukor (kg)	33,5	39,4	36
Kávé (gramm)	1 645,0	2 614,0	270
Tea (gramm)	72,0	81,0	9
Bor (liter)	37,7	34,2	35
Sör (liter)	59,4	72,3	86
Égetett szeszes italok ^b (liter)	5,4	7,2	9
Napi tápanyagfogyasztás			
Kilojoule (kJ)	12 971,0	13 574,0	13 600,0
Fehérje (gramm)	97,9	100,7	103,5
Zsír (gramm)	115,5	127,7	133,0
Szénhidrát (gramm)	419,2	425,1	411,0

a) Vaj nélkül.

b) 50°-os szeszre átszámítva.

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1980.

— a mezőgazdasági és élelmiszerexportra alapozott importforrások bővítése révén — részben a mezőgazdasági eredetű nyersanyagtermelés növelésével is — az egész gazdasági fejlesztés szolgálata;

— a mezőgazdasági és élelmiszer-külkereskedelem aktív egyenlege, tehát a növekvő nettó devizahozam révén, továbbá a lakosság élelmiszerellátásának a javításával a kiegyensúlyozott és arányos gazdasági fejlődés alapjainak erősítése.

A közepes fejlettségű országokban, ahol az adottságok ehhez kedvezőek, a gazdasági stabilitás egyik alapvető összetevője a mezőgazdasági és élelmiszertermelés alakulása, a gazdaságos agrártermelés. Ez érthető. Amíg a lakosság minden fogyasztásra kiadott forintjából harminc-negyven fillért költ élelmiszerekre, nyilván igen érzékenyen reagál minden olyan változásra, amely a fogyasztása — sőt életszínvonala — döntő részét kitevő tételre érinti. Ennek belpolitikai jelentőségét nem szükséges részletezni.

Az utóbbi évtizedekben a magyar élelmiszer-fogyasztás alakulása kedvező képet mutat. (1. sz. táblázat)

Harminc év alatt az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás lényegében megkétszereződött. Kedvezően alakult az export is. Ennek hatása egész gazdasági

2. táblázat

A külkereskedelmi forgalom áruösszetétele országcsoportonként, 1979-ben
(Százalékos megoszlás)

Megnevezés	Szocialista országok	Nem szocialista országok	Összesen
	Behozatal		
Energiahordozók, villamos energia	23,6	4,8	14,8
Anyagok, félkész termékek, alkatrészek	36,1	59,0	46,8
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	26,4	17,0	22,0
Fogyasztási iparcikkek	10,8	5,2	8,2
Élelmiszeripari anyagok, élő állatok, élelmiszerek	3,1	14,0	8,2
Ebből:			
mezőgazdasági termékek, élő állatok	0,4	6,4	3,2
élelmiszeripari termékek	2,7	7,6	5,0
Összesen	100,0	100,0	100,0
	Kivitel		
Energiahordozók, villamos energia	1,5	6,9	3,8
Anyagok, félkész termékek, alkatrészek	25,7	38,3	31,1
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	39,8	11,1	27,6
Fogyasztási iparcikkek	14,5	19,5	16,6
Élelmiszeripari anyagok, élő állatok, élelmiszerek	18,5	24,2	20,9
Ebből:			
mezőgazdasági termékek, élő állatok	7,7	8,2	7,9
élelmiszeripari termékek	10,8	16,0	13,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1980. A dollárelszámolású népgazdasági exportban az élelmiszergazdaság aránya 32%.

életünkre igen figyelemreméltó. Amíg az exportban számottevő szerepe van a mezőgazdaságnak és élelmiszertermelésnek, jó termésű években kiegyensúlyozottabb az export-import egyenleg, rosszabb időjárású években az export kiesése vagy az import növekedése kedvezőtlenül hat a külkereskedelmi egyensúly alakulására is. A magyar tapasztalatok ezt kézzelfoghatóan mutatják, hosszabb időszakban csakúgy, mint az utóbbi években.

Élelmiszergazdaságunknak a külkereskedelemben betöltött szerepét jól szemlélteti a 2. sz. táblázat.

Igaz, hogy a gazdasági fejlődés motorja egyetlen iparosodó és ipari országban sem a mezőgazdaság, hanem az ipar. Az is figyelemre méltó tapasztalat azonban, hogy a legfejlettebb ipari országokban egyúttal igen korszerű és magas színvonalú a mezőgazdaság, továbbá az élelmiszertermelés is. (Például az iparilag fejlett Egyesült Államok egyik legjelentősebb exportágazata a mezőgazdaság). Számos példa bizonyítja, hogy fejlett ipar csakis fejlett mezőgazda-

ságra támaszkodhat, különben az élelmiszer-ellátás indokolatlan mértékben köti le a gyorsabb gazdasági fejlődés forrásait.

A gazdaságilag közepesen fejlett országokban, ahol az adottságok kedvezőek — mint amilyen hazánk — a gazdasági növekedés gyorsítása, az erőteljesebb ütemű iparosítás egyik számottevő forrása az élelmiszergazdaság. Ez a forrás pedig annál bővebben buzoghat, minél korszerűbb a mezőgazdasági és élelmiszertermelés.

Minél vontatottabb a mezőgazdaság és az élelmiszeripar korszerűsítése, annál később lehet továbbjutni a közepes ipari fejlettség szakaszából a fejlett ipari társadalomba. Az élelmiszer-gazdaság korszerűsítése viszont gyorsíthatja az egész előrehaladást, mert bővíti forrásait.

Ez a közepesen fejlett ipari társadalom törvényszerű jellemzője, ha csak az ipari fejlesztés nem támaszkodhat a népek testvéri összefogására vagy — éppen ellenkezőleg — a gyarmatosításra, esetleg kimeríthetetlen nyersanyagforrásokra. Egyébként ez a törvényszerűség elvileg mindaddig érvényesül, amíg az ipar el nem ér arra a szintre, hogy lényegében fedezi saját maga fejlesztési forrásait. Amikor eléri ezt a szintet, akkor már az egész fejlődési ütemet — benne a mezőgazdaságét is — teljes egészében az ipar határozza meg. Ez azonban nem teszi feleslegessé kedvező mezőgazdasági adottságaink kihasználását a távolabbi jövőben sem. Nem szükséges részletezni, hogy az ipari exportnak ilyen esetben egész kivitelünk bővítését kellene szolgálnia, nem pedig a versenyképes mezőgazdasági és élelmiszerkivitel lecserélését, helyettesítését.

Mindebből mi a tanulság?

Leglényegesebb talán az, hogy a mezőgazdasági és az élelmiszertermelés szerepe gazdasági életünkben nem csökkent, hanem nőtt, sőt előreláthatóan növekedni fog a nyolcvanas évtizedben is. Emellett szól az a tény, hogy az élelmiszer az olajhoz és más energiahordozókhoz hasonlóan stratégiai cikké vált. Élelmiszerexportunk szerepe a tőkés külkereskedelemben a konjunkturális ingadozások, egyes országok — illetve országcsoportok — diszkriminatív és protekcionista intézkedései ellenére sem csökkent, hanem növekedett. Az élet-színvonal emelkedésével együtt növekszik az élelmiszerek iránti igény a szocialista országokban is, amelyek beszerzésüket fontos nyersanyagokkal, ipari féltermékekkel és konvertibilis devizával fizetik. Ilyen körülmények között pedig a mezőgazdasági és az élelmiszer-termelés kedvező hazai adottságainak fokozottabb kihasználása a reális gazdaságpolitika tartós eleme.

Az itt vázoltak hangsúlyozása egyesek szemében úgy tűnhet, mintha a gyors ütemű iparosítással valamiféle agrárfejlesztést állítanánk szembe, illetve távlatilag nem a korszerű nagyiparra, hanem az élelmiszergazdaságra építenénk gazdaságfejlesztési perspektívánkat.

Az „ipari perspektívának” valamilyen „agrár perspektívával” való helyettesítése akár a közeljövőben, akár a távlati fejlesztésben teljesen irreális. Ahogy a történelem kereke nem forog visszafelé, a gazdasági fejlődésen sem lehet erőszakot tenni egyetlen országban, még az élelmiszertermeléshez legjobb feltételekkel bíró országokban sem.

A gazdasági elmaradottságból való kiemelkedés történelmileg egyedül járható útja az iparosítás. Az élelmiszer-gazdaság mielőbbi korszerűsítése is ennek jegyében ésszerű.

Egész eddigi fejlődésünkéből következik azonban, hogy ne halasszuk a távoli jövőbe azt, amit már tegnap meg kellett volna tennünk. A korszerű élelmiszergazdaság kiépítése a ma és a közeljövő sürgős feladata. Nem valamilyen öncélú agrárfejlesztés diktálja ezt számunkra, hanem adottságaink reális számbavétele alapján éppen az intenzív iparosítás, a gyorsabb és kiegyensúlyozottabb gazdasági növekedés igénye. Nem az iparfejlesztéssel szemben vagy ahelyett van tehát szükségünk az élelmiszergazdaság korszerűsítésére, hanem annak szolgálatában, az ésszerű iparosítás szerves kiegészítéseképpen, és nem is a távoli jövőben, hanem erőforrásainktól függően minél hamarabb.

Fontos tanulság viszont az is, hogy a hetvenes évek közepétől megváltozott külgazdasági körülmények egész gazdasági életünkre kihatnak. Nem kivétel ez alól az agrárszféra sem. Sőt itt, az agrárfejlesztésben, mivel a mezőgazdasági termelés növekményének kétharmada exportra kerül, még kevésbé lehet elfeledkezni a változó külső körülményekről. Az ebből adódó feladatokra a következőkben részletesen is rátérek.

II.

A következő kérdéscsoport, amely mind a folytonosság, mind a változások szemszögéből nézve kulcsfontosságúnak tekinthető, a mezőgazdaság iparosodása és a hatékonyság. A mezőgazdaság iparosodásával a tudományos kutatásban és a szakirodalomban az ötvenes évek végén — már a szövetkezetek 1959—1961 közötti tömeges szervezése előtt — találkozhattunk. Először úgy jelent meg ez a kérdés, mint a tudományos-technikai forradalom mezőgazdasági kibontakozásának a vizsgálata, amelyet azonban az agrárközgazdasági szakkörök kezdettől fogva a mezőgazdaság iparosodásaként jellemeztek. Az első időkben ez a megfogalmazás nagy vihart kavart, a viták eredményeként azonban a hatvanas évek végén gazdaságpolitikai körökben is elfogadottá vált. Részletesebben nem kívánok most ezzel foglalkozni, mert kutatóink tudományos alaposítással feltárták a kérdést. A folyamat lényegét azonban szükséges röviden jellemezni.

A mezőgazdaság iparosodásának a következő lényeges összetevői vannak:

Először: A legújabb technikai, kémiai és biológiai tudományos eredmények általános alkalmazása, amely egybekapcsolódik a dolgozók kulturális

3. táblázat

A mezőgazdasági termelés főbb mutatói

Megnevezés	1938	1950	1960	1970	1975	1978
Összes termelés (%)	113	100	120	146	183	201
ebből növénytermesztés (%)	121	100	121	135	177	186
állattenyésztés (%)	101	100	118	162	193	221
Nemzeti jövedelem (%)	106	100	102	98	110	111
Búza (1000 t)	2688	2085	1768	2723	4005	5678
Kukorica (1000 t)	2662	1820	3543	4072	7088	6581
Cukorrépa (1000 t)	969	1640	3370	2175	4089	4192
Zöldség (1000 t)	739	1009	1364	1517	1632	1945
Gyümölcs (1000 t)	310	587	737	1308	1355	1302
Szőlő (1000 t)	495	611	491	743	812	786
Vágóállat (1000 t)	751	893	1070	1343	1848	1957
Tej (millió l)	1525	1403	1899	1807	1920	2266
Tojás (millió db)	844	955	1848	3280	4001	4748

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1979., Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1980.

színvonalának és szaktudásának emelkedésével, amit a közgazdák röviden úgy jellemeznek, hogy a mezőgazdasági munka az ipari munka egyik válfajává válik.

Másodszor: E folyamatba épülve a mezőgazdaságban is kialakul az iparra jellemző nagy tömegű árutermelés. A vállalati termelés méretei megnövekednek, koncentrációja, szakosodása meggyorsul és ezzel együtt fokozatosan javul gazdaságossága. A vállalatszervezés a nagy tömegű, koncentrált és gazdaságos termelés szolgálatában korszerűsödik.

Harmadszor: Az iparosodó mezőgazdaság fontos jellemzője mindezzel együtt a kooperáció és az integráció erősödése, amely a mikroszférában a vállalaton belüli tevékenység vertikális bővüléseként, továbbá vállalatok közötti együttműködésékként, a makroszférában pedig az élelmiszer-gazdaság és az agrár-ipari komplexum formálódásaként jelenik meg.

A mezőgazdaság iparosodásának eredményei kézzelfoghatóak. Míg 1961—1965 között a mezőgazdaság összes termelése az előző öt év átlagához képest mindössze 1,4%-kal emelkedett, 1966—70 között 3, 1971—75 között 3,5%-kal nőtt, s az V. ötéves tervben is várhatóan mintegy 3%-kal növekszik. A Világbank adatai szerint a hatvanas években az élelmiszer-termelés növekedésében a világ ranglistáján az első Hollandia, a második Magyarország. A mezőgazdasági termelés alakulását jól mutatja a 3. sz. táblázat.

Néhány kivételtől eltekintve a mezőgazdasági ágazatok túlnyomó többségében számottevően nőtték a hozamok is. A búza és kukoricatermelésben elért eredményeinket a legjobbak között tartják számon. Lényegesen javult a legfontosabb természeti erőforrás, a termőföld kihasználása, hasonlóképp a munkaerőé is. Két évtizeddel ezelőtt egy mezőgazdasági foglalkoztatott

mindössze 5—6 fő részére termelte meg az élelmiszert, az utóbbi években 11—12 fő részére, a korábnál összehasonlíthatatlanul jobb ellátási színvonalon, miközben a mezőgazdasági és az élelmiszerexport is megsokszorozódott.

Vajon egyszerű mennyiségi fejlődés volt-e az itt jellemzett folyamat? Egyáltalán nem. Ennek is voltak igen jelentős minőségi összetevői. Ezt a kérdést és feleletet azért érdemes megfogalmazni, mert manapság hajlamosak vagyunk a változás lényegét a mennyiség kérdésére leszűkíteni. Pedig vita tárgyát sem képezheti, hogy a hektárhozamok számottevő növekedése, az egy foglalkoztatottra jutó termelés ugrásszerű emelkedése, a növekvő árukibocsátás, a lakosság lényegesen jobb élelmiszer-ellátása és a többszörösére emelkedő export egyúttal minőségi mutatók is. Mindez a mezőgazdaság iparosodásának arra a tartós sajátosságára épül, hogy kibontakozásával az igaerőt és a kézi munkát gépi erővel helyettesítik, ami csökkenti a mezőgazdaság saját termelésű fogyasztását. Továbbá az iparosodó mezőgazdaság energia- és anyagigényét növekvő mértékben más népgazdasági ágak elégitik ki, ezért az erre korábban lekötött forrásait is árutermelésre fordíthatja. Nem is szólva a termőképességnek a földbe fektetett tőke eredményeként bekövetkező javulásáról, a növények és az állatok biológiai teljesítőképességének a növeléséről, kihasználásáról, valamint a korszerűbb termelőeszközökkel ellátott szakképzettebb munkaerő sokkal termelékenyebb munkájáról mint lényeges minőségi mutatókról.

Azt jelenti-e ez, hogy a mezőgazdaságban a hatékonysággal minden rendben van? Nem! Az adatok és a tapasztalatok azt mutatják, hogy a nemzeti jövedelem csak igen mérsékeltten emelkedik. Az eszközhatékonyság az iparosodás eddigi szakaszán jóval elmarad a föld és a munkaerő kihasználása mögött.

Az eszközállomány egységére vetítve viszonylag alacsony termelési értéket kapunk, és annak növekedése is mérsékelt, sőt időszakonként a növekedést csökkenés váltja fel. Az eszközre vetített jövedelem adatai pedig kifejezetten alacsony színvonalú kihasználást mutatnak, és a nagyüzemek jelentős csoportjában csökkenő tendenciájúak.

Kutatóink idejében, már a hatvanas évek végén felhívták erre a figyelmet. Az is megállapítható, hogy a hatékonyság követelménye már a IV. ötéves terv agrárcélkitűzései között szerepelt, és azóta se került le napirendről. Az utóbbi években széles körű vita bontakozott ki, amelybe elméleti és gyakorlati szakemberek egyaránt bekapcsolódtak.

Az eszközhatékonyság növelése tehát nem manapság került napirendre a mezőgazdaságban, hosszabb ideje tartós eleme agrárfejlődésünknek és agrárpolitikánknak. Lényegét korábban is úgy fogalmaztuk és ma is úgy fogalmazzuk meg, hogy nemcsak több élelmiszere, hanem egyúttal gazdaságosan előállított többletekre van szükségünk mind a lakosság ellátásához, mind az exporthoz. Nem pusztán a termésátlagok növelése tehát a célunk, hanem a gazdaságos hozamnövelés. „Ebből kiindulva a következő időszak termelésfejlesztését tö-

möven úgy lehet jellemezni, hogy a termelés minőségi mutatói javulásának kell mennyiségi növekedést eredményezni.”*

Az eszközhatékonyság növelése mint tartós célkitűzés azonban eléggé nehezen ültethető át a vállalati gyakorlatba. Az idő ugyanakkor telik, a körülmények pedig változnak. Az utóbbi években kialakult új körülmények között (ilyenek: a mezőgazdaságban felhasznált ipari eredetű anyagok és eszközök szűkössége, egyúttal nagymérvű drágulása; a beruházások és a fejlesztések mérsékelt, a népgazdaság egészében is behatárolt bővítési lehetőségei; a minőségi követelmények erősödése a hazai és az exportpiacokon stb.) újra kell fogalmazni a hatékonysággal kapcsolatos követelményeket is, hozzáigazítva az egész szabályozórendszert.

Mindezek a gazdaságpolitikai és a vállalati gyakorlatban két fontos feladatsoporra hívják fel a figyelmet. Az egyik, hogy a kapacitások bővítésekor, illetve új kapacitások létesítésekor az eszközhatékonysággal párosuló, a versenyképes és nagy tömegű árutermelést szolgáló fejlesztések kerüljenek előtérbe. A másik fontos feladat a gazdaságos üzemeltetés, amely az álló- és forgóeszközök gazdaságos felhasználásával, ésszerű munka- és üzemszervezéssel a lehető legjobban hasznosítja az eszközöket és a munkaerőt.

A korszerű gazdálkodás — beleértve a fejlesztést és az üzemeltetést is — fő követelménye tehát napjainkban a ráfordítások és a hozamok optimális arányának kialakítása. Ennek sok összetevője van. Tartós és változó elemeit egyaránt mérlegelve, részletezés nélkül is elengedhetetlen legalább a következők felsorolása:

- a beruházások és az ipari háttér fejlesztése, az eszközellátás és a technológia színvonalának emelése;
- a biológiai teljesítőképesség ésszerű növelése és kihasználása;
- a munkaerő általános kulturális és szakmai színvonalának emelése és hatékony foglalkoztatása (anyagi ösztönzés);
- a termékminőség és a választék lényeges javítása;
- a termelési szerkezet javítása, az adottságokhoz igazodó szakosítás és vállalati szervezet kialakítása, továbbá a vállalatok közötti együttműködés erősítése;
- a gazdasági szabályozók fejlesztése.

III.

Mezőgazdaságunk korszerű anyagi-műszaki megalapozásában jelentős eredményeket könyvelhetünk el, de még korántsem tekinthetjük befejezetteknek. „Úgy is fogalmazhatunk, hogy a nagyüzemi termelés még nem minden részle-

* Zsuffa Ervin: A vállalati stratégia lehetőségei a mezőgazdaságban. Társadalmi Szemle. 1979. 10. sz. 29. l.

tében valóban korszerű . . . Általános hiba, hogy összehangolatlan a termelési folyamatban részt vevő gépek teljesítménye, gyakori a részleges épület-, gép-, illetve forgóeszköz-hiány. Egyre nagyobb nehézséget okoz az infrastruktúra elmaradottsága is, ami a mezőgazdaságban még az átlagosnál is gyengébben fejlett, s kevés kivételtől eltekintve meg sem közelíti a termelőkapacitások színvonalát . . . Az eredményes nagyüzemi termelés megszervezését nehezíti, hogy a *biológia* csak némely ágazatban (például a gabonatermesztésben, a baromfi- és tojástermelésben) tudott lépést tartani a műszaki fejlődéssel. A ráfordításokat jól hasznosító, a technológiával összhangban levő fajták hiányában viszont a termelőeszközök növekvő mértékű használata nem jár nagyobb hatékonysággal, sőt átmenetileg költségnövelő hatása is lehet . . . Az említett nehézségeken túl problémát okozott, hogy a mezőgazdaságban *dolgozók felkészültsége, tudati színvonala* a kezdeti időszakban elmaradt a műszaki fejlődés iramától . . .”*

Számolni kell azzal is, hogy az új eszközök részben a kieső földterületet és munkaerőt, valamint a termelésből fokozatosan kieső korábbi eszközök lecserelését is szolgálják. Ezután sem eredményez tehát minden beruházás bővítést. Az viszont elvárható, hogy csak gazdaságos beruházásokat és fejlesztéseket — beleértve a technológiát is — valósítsunk meg.

A mezőgazdaság iparosodásának technokrata felfogását és gyakorlatát sem hagyhatjuk szó nélkül. A mezőgazdaság iparosodása ugyanis nem szűkíthető az egyre több új épület, gép, eszköz, vegyi anyag körére, sem a más országokban fellelhető „korszerű” technika és technológia sablonos átültetésére. A hatékonyság romlásával együtt járó „korszerűsítést” megkérdőjelezte az élet.

Mindez természetesen felveti az *ipari háttér* problémáját is. A hagyományos módon folytatott, főleg kézi munkára és igaerőre alapozott mezőgazdasági termelésnek minimális volt az ipari eredetű anyagok és eszközök iránti igénye. A korszerű mezőgazdaságban viszont a *műszaki fejlesztés kezdeményezője és aktív tényezője a termelőeszközöket gyártó ipar*. Az élelmiszer-feldolgozás hatékonysága szintén ennek színvonalától függ. A kis országok ipara természetesen nem vállalkozhat arra, hogy minden, a mezőgazdaság számára szükséges eszközt és anyagot gyártson. A főbbek gyártására azonban — különösen más országok mezőgazdasági piacát is bekapcsolva — bátran vállalkozhat.

A mezőgazdaság és az élelmiszer-feldolgozás nemcsak mennyiségi igényeket, hanem fokozódó minőségi követelményeket is támaszt a termelőeszközgyártó iparral szemben.

Alapvető követelmény, hogy az ipari eszközök és anyagok minősége kifogástalan, színvonala magas legyen. Alkalmazásuk akkor válhat széles körűvé,

* Zsuffa Ervin:—Zsuffa Ervinné: Változó körülmények, növekvő követelmények a mezőgazdaságban. Közgazdasági Szemle. 1980. 5. sz. 584—685. l.

tömegessé, ha a gépek vezérlése, üzemeltetése, a különféle anyagok felhasználásának technológiája egyszerű és könnyen elsajátítható.

A másik fontos követelmény a termelőeszközt gyártó ipar magas fokú termelékenysége. A mezőgazdaságban hasznosított ipari eredetű termelőeszközöknek ugyanis elvileg hatékonyabbnak kell lenniük annál a munkaerőnél és eszköznél, amelynek a helyébe léptek. Felhasználásuknak tehát együtt kell járni a hozamnövekedéssel, illetve (nyersanyag-feldolgozás esetén) több hasznosanyag nyerésével.

Vannak országok, ahol a mezőgazdaság lényegesen több ipari eredetű termelőeszközt használ fel, mint például hazánkban, de a mezőgazdaság ágráfordításai mégsem kötnek le akkora részt a bruttó termelési értékéből, mint nálunk. Ez csak annak az eredménye lehet, hogy egyrészt a mezőgazdaságban hatékonyabb gazdálkodás folyik, másrészt az ipar termelékenyebben dolgozik, és nagyobb hatásfokú eszközöket gyárt, harmadrészt olyan gazdaságpolitika érvényesül, amely megfelelő súllyal számol ennek a folyamatnak a pénzügyi következményeivel a mezőgazdaság szabályozórendszerében, a vállalati jövedelmek alakításában. Úgy tűnik, hogy mezőgazdaságunkban mindhárom területen bőven van még tennivalónk az iparosodás és a hatékonyság ellentmondásának feloldásában.

Szocialista mezőgazdasági nagyüzemeinkben és élelmiszeripari vállalkozásainkban a hatékonyság fokozásának legfontosabb napirenden levő tennivalói:

— a meglévő állóeszköz-kapacitás minél gazdaságosabb kihasználása (ez a követelmény érvényes a forgóeszközök kihasználására is);

— a munkaerővel való ésszerű gazdálkodás;

— olyan vállalatszervezés, amely közvetve vagy közvetlenül a hatékonyság növelését szolgálja.

A meglévő kapacitások jobb kihasználását segíti *a hagyományos nagyüzemi, a háztáji és az egyéb kisüzemi termelés ösztönzése is*. Ennek az a célja és értelme, hogy a hagyományos, sok esetben kézi munkára alapozott, nagyüzemi keretek között folyó termelés, továbbá a háztáji gazdaságok és az egyéb házkörűli kiskertek termelése ne csökkenjen nagyobb mértékben annál, mint amilyen mértékben a korszerű nagyüzemi termelés azt pótolni tudja. Kedvezőbb esetben pedig az új nagyüzemi kapacitás minél nagyobb részben ne csak pótolja a kieső háztáji termelést, hanem egyúttal a termelés és ellátás bővítését is szolgálja. Mindez a Magyar Szocialista Munkáspárt politikájának az ellenforradalom óta következetesen folytatott gyakorlata s a jövőben is tartós irányelve.

Összegezve az eddigieket: van tehát eredmény, de van bőven tennivaló is. Ezért amennyire helytelen lenne elhallgatni vagy kisebbiteni az élelmiszertermelésben, -ellátásban és -exportban elért eredményeket, legalább olyan hiba lenne eltúlozni őket, és megfélemedezni a feladatokról. Nem téveszthető szem elől az sem, hogy mindaz, ami a mezőgazdaságban történt, nem pusztán „paraszti érdem”, hanem a párt helyes politikája alapján egész népünk együttes

erőfeszítésének és szorgalmas munkájának a gyümölcse, amely szocialista államunk és munkásosztályunk támogatásával jött létre. Ezen az úton a legutóbbi években átléptünk a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi építésének abba a szakaszába, amikor a szövetkezeti parasztság túlnyomó többsége már véglegesen elfogadja és magáénak tartja a mezőgazdaságban a szocialista nagyüzemi gazdálkodási rendet. Nemcsak megélhetésük fő forrásának tekintik a termelőszövetkezetet, hanem küzdenek is annak fejlesztéséért. Gyökeresen más magatartás ez, mint a másfél évtizeddel korábbi volt. Eredményeként nemcsak új típusú, korszerű nagyüzemi gazdálkodás, hanem kulturáltabb, szakképzettebb, szocialista módon gondolkodó és élő emberi közösségek formálódnak termelőszövetkezeteinkben. Erősödik szövetkezeti parasztságunk hűsége testvéri szövetségese, a munkásosztály iránt, és fokozódik a párt politikájába vetett bizalma, felelőssége a szocializmus ügyéért. E pozitív tendenciák és nemes törekvések további erősítése, a hiányosságok megszüntetése fontos feladatunk.

IV.

Folytonosság és változások jellemzik agrárfejlődésünk vállalati szféráját is.

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar vállalati struktúrája változatos képet mutat. Alapvető szervezeti formái: az állami vállalat (állami gazdaság, kombinát), a termelőszövetkezet és a kisgazdaságok (a háztáji és a kisegítő gazdaságok). További szervezeti formák a trösztök (az állami gazdaságok országos központja), a társulások — beleértve az agrár-ipari egyesüléseket is — és a közös vállalatok.*

1. Viszonyaink között a vállalati szervezeti formák változatossága indokolt. A kialakult szervezeti keretben gondjaink jelentős részét meg lehet oldani. Legfontosabb tennivalónk az alapvető vállalati formák megszilárdítása és ezzel együtt a megalapozott, fokozatos fejlesztés, új szervezeti megoldások kipróbálása. Hangsúlyozni kell, hogy a vállalati struktúra fejlesztése nem kampányfeladat, hanem körültekintő, következetes munka, amelynek fő követelménye a hatékonyság fokozása és az ezt szolgáló szervezeti stabilitás, illetve fejlesztés. Tennivalóink között különösen nagy figyelmet érdemel a nagyüzemek és a kis-termelés összehangolt fejlesztése, a vállalati termelés méretei növekedésének, koncentrációjának és szakosodásának a segítése, továbbá a vállalati együttműködés (kooperáció és integráció) erősítése.

2. A mezőgazdaságban igen jelentős szerepet töltenek be a szövetkezetek. (Lásd a 4. táblázatot). A termelőszövetkezet hazánkban nem egyik válfaja a nagyüzemi gazdálkodásnak, hanem a fő és meghatározó formája a szocialista

* *Csizmadia Ernő—Székely Magda: Vállalati gazdálkodás és gazdasági irányítás a mezőgazdaságban. Mezőgazdasági Könyvkiadó. 1978. 13—33. l.*

4. táblázat

A mezőgazdasági nagyüzemek száma és átlagos területe

Megnevezés	1961	1970	1975	1979
<i>Üzemek száma év végén</i>				
Állami gazdaságok, kombinátok	271	184	150	131
Mezőgazdasági termelészövetkezetek				
közös gazdasági	4204	2441	1598	1350
háztáji gazdaságai (ezer)*	994	892	800	767
Társulások összesen	84**	453	526	595
Mezőgazdasági szakszövetkezetek	453***	243	144	70
<i>Egy gazdaság átlagos területe (ha)</i>				
Állami gazdaságok, kombinátok	3740	5548	6602	7598
Mezőgazdasági termelészövetkezetek közös gazdaságai	1100	1985	3161	3903

* Családok száma. Ennél a háztáji gazdaságok száma valamivel kevesebb, mivel több családnak nincs háztáji gazdasága, ahhoz képest, hogy bizonyos családokban két háztáji gazdaság is van, mivel minden tag jogosult háztáji gazdaságra.

** 1965. évi adat.

*** Termelészövetkezeti csoportok és szakszövetkezetek.

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1980.

mezőgazdasági vállalatnak. A termelészövetkezetek teljesítik a társadalom iránti kötelezettségeiket, s ezzel egyidőben a szocialista állam törvényes keretek között biztosítja vállalati önállóságukat, és segíti, irányítja, ellenőrzi működésüket. A társadalom érdekeit az állam a szövetkezetekben a szocialista tervgazdálkodás alapján és módszereivel, gazdasági befolyásolással, jogszabályokkal, az állami felügyelet és ellenőrzés útján érvényesíti. Az állami hatósági szervek nem avatkoznak a szövetkezetek gazdálkodásába, helyettük nem gazdálkodnak. A szövetkezetek önállósága — csakúgy, mint az állami vállalatoké — a szocialista tervgazdálkodás rendszerében érvényesül, amelyben viszont biztosított a népgazdasági szintű döntések és tervek elsődlegessége a szövetkezeti (vállalati) döntésekkel és tervekkel szemben.

Az állami vállalatok és a szövetkezetek kapcsolatának meghatározója az egyenjogúság elismerése, amely a kölcsönös előnyökre és kockázatvállalásra épül. Az állami vállalatok a szövetkezetekkel szemben hatósági jogkört nem gyakorolnak. Mivel a fejlett szocialista társadalom további előrehaladása nem a szocialista tulajdonviszonyok gyökeres megváltoztatását, hanem az állami és a szövetkezeti tulajdonviszonyok erősítését, továbbfejlesztését igényli, ezért a termelészövetkezetek a jövőben is társadalmi és gazdasági szerepüknek megfelelően fejlődnek.

3. Viszonyaink között a nagyüzemi gazdálkodás a mezőgazdaságban szervesen összekapcsolódik a kistermeléssel. A nagyüzemek kialakulásának első időszakában, az ötvenes években az ezzel kapcsolatos szervező munka főleg a termelészövetkezeti háztáji gazdálkodásra szorítkozott, s annak szükségességét

— a szocialista országok példájára — a tudomány és az agrárpolitika abban jelölte meg, hogy a háztáji gazdaság intézménye megkönnyíti a parasztság belépését a termelészövetkezetbe, áttérését a nagyüzemi termelésre. Azáltal ugyanis, hogy a háztáji révén bizonyos tere, alapja megmaradt a korábban megszokott egyéni tevékenységnek, ez az intézmény elősegítette az egyéni gazdálkodáshoz való kötődés fokozatos feloldását, a szövetkezeti tagok bevonását a nagyüzemi munkába.

Az 1959—1961 között lezajlott szövetkezetszervezés időszakában a szocialista országokban meghonosodott gyakorlathoz és elmélethez képest a hazai agrárfejlődésben a háztáji gazdaság az ország ellátásában nélkülözhetetlen, a meglévő paraszti termelőkapacitásokat jól hasznosító kistermelésként illeszkedett be. Az agrárpolitika a háztáji gazdaságokat kezdettől fogva a szocialista mezőgazdasági termelés szerves részeként kezelte. Ez a felfogás és gyakorlat a hetvenes évek közepén bekövetkezett ingadozás után az utóbbi 5—6 évben még inkább megerősödött. Lényege, hogy a szocialista mezőgazdasági termelés együttesen alapozódik a nagyüzemi termelésre és a kistermelésre, s bár nagyobb arányt képviselnek benne a nagy gazdaságok, a kisgazdaságok is pótolhatatlan szerepet töltenek be. Számos ok játszik közre ebben. A leglényegesebb, hogy a gazdaságos, korszerű nagyüzemi termelés a mezőgazdaságban csakis fokozatosan, a tárgyi és a személyi feltételekkel összehangoltan alakítható ki. Ezért a kisgazdaságok az ellátásban, a lakosság foglalkoztatásában, jövedelmében, a termelői kapacitások gazdaságos kihasználásában nélkülözhetetlenek. Ebből következik, hogy egyetlen járható út van: a szocialista vállalatoknak integrálniuk kell a kistermelést. Ez annál is inkább szükséges, mert a hetvenes években végzett statisztikai felmérések kimutatták, hogy a háztáji gazdálkodás hatóköre jóval tágabb a termelészövetkezeti és a szakszövetkezeti háztáji gazdaságokénál. A kistermelés az aktív keresők és a nyugdíjasok igen széles körét érinti, jelentős rétegek, nagyobb és növekvő részben a mezőgazdaságon kívül foglalkoztatott munkások és alkalmazottak életkörülményeit befolyásolja. Agrárpolitikánk levonta az ebből adódó következtetéseket a mezőgazdasági termelés fejlesztésében.

4. A hetvenes években nagyarányú vállalati egyesítések történtek mezőgazdaságunkban. 1970 és 1979 között az állami gazdaságok száma 184-ről 131-re csökkent, átlagterületük pedig 5548 hektárról 7598 hektárra emelkedett. A termelészövetkezetek száma 2441-ről 1350-re csökkent, átlagterületük pedig 1985 hektárról 3903 hektárra nőtt. A területi koncentrációt nem követte a termelés hasonló arányú koncentrációja és szakosodása, ezek keretei azonban kétségtelenül létrejöttek az összevonásokkal. Az egyesítések a legtöbb esetben egybekapcsolódtak a termelés területi átrendezésével, nagyobb táblák, telepek kialakításával, sőt bizonyos szakosítással is.

A fejlődés fő útja a következő években a kialakult nagyüzemi kereteken belül a természeti adottságokhoz jobban igazodó, ésszerűbb (a gazdaságos

5. táblázat

Az élelmiszeripari trösztök főbb adatai 1978-ban

Tröszt neve	Vállalatok száma	Telephelyek száma*	Termelési érték (milliárd Ft)**	Létszám (éves átlag, fő)
Állatforgalmi és Húsipari Tröszt	23	56	31,5	34 430
Baromfifeldolgozó Vállalatok Trösztje	9	26	7,1	10 893
Tejipari Vállalatok Trösztje	17	97	15,6	18 731
Konzervipari Vállalatok Trösztje	16	73	11,6	26 628
Gabona Tröszt	21	296	20,1	22 305
Cukoripari Vállalatok Trösztje	12	13	8,3	11 226
Szeszipari Vállalatok Trösztje	6	64	3,8	5 858
Borgazdasági Vállalatok Trösztje	7	205	6,0	9 924
Söripari Vállalatok Trösztje	5	25	4,1	8 815
Dohányipari Vállalatok Trösztje	8	44	5,1	6 490

* Ipartelepek száma kutatóintézettel együtt.

** Csak az élelmiszeripari ágazatba sorolt vállalatok bruttó termelési értéke folyó áron.

Forrás: Gazdasági tájékoztató. MÉM STAGEK, 1979.

termelést segítő) termelési szerkezet kialakítása a helyi adottságok jobb kihasználásával. A fejlesztés lényege nem a termelési szerkezet minden áron való leegyszerűsítése, hanem az, hogy a gazdaságok az adottságoknak legjobban megfelelő termékek gazdaságos előállítására rendezkedjenek be. A sokrétű termelési szerkezet fejlesztése során célszerű előnyben részesíteni a gazdaságos, a konvertibilis export bővítését szolgáló termékeket, mert így a belső ellátással egyidőben növekedhet a kivitel is.

5. Élelmiszeriparunkban trösztök és országos vállalatok működnek, de az előbbiek vannak túlsúlyban. (Lásd az 5. táblázatot.) A tröszt a vállalati gazdálkodás és irányítás széles körben alkalmazott szervezeti formája. A trösztök egyrészt középírányító szervek, másrészt olyan vállalati központok, amelyek hierarchikusan, de egyúttal anyagi érdekeltségen alapuló irányítási kapcsolatban vannak az alárendelt, önálló jogi személyként működő trösztvi vállalatokkal. A működésükkel kapcsolatos legfőbb kifogás az, hogy a hatáskörök, illetve a vállalati funkciók túlnyomó részét centralizálják, vállalataik önállósága jelentős mértékben formális, a vállalati nyereséget teljes egészében, esetenként túlnyomó részben centralizálják és újraelosztják, ami számos esetben nem közös érdekű fejlesztéseket szolgál, hanem nivellálódást eredményez, a gyengébben gazdálkodók megsegítését célozza, ezáltal nem vállalati kezdeményezésre, kockázatvállalásra ösztönöz, hanem kényelmességre vezet. Ezek miatt felvetődik a trösztvi szervezet korszerűsítése, amelynek többféle módja lehet. *Egyik járható út* a túlzott centralizáció megszüntetése, a trösztvi vállalatok önállóságának számottevő növelése, az értelmetlen kötöttségek feloldása, a bürokratikus, formális módszerek megszüntetése. *Másik reális megoldásnak* tekinthető — a szervezeti decentralizáció, a vállalatok, gyáregységek teljes önállósí-

tása (a tröszt megszüntetése), illetve a vállalatok egy részének az önállósítása. Ez olyan esetben lehetséges, amikor a szakágazati irányítás gyakorlatilag minimális, a centralizáció számottevő előnyökkel nem jár, a vállalatok gazdálkodása szorosabb koordinációt nem igényel. *További járható út* a tröszti funkciók (a gazdálkodás és az igazgatás) megosztása, a jól körülhatárolt igazgatási feladatok ellátására országos központok létrehozása. Ez a megoldás — amelyhez hasonló az Állami Gazdaságok Országos Központja — ott tartható reálisnak, ahol a tagvállalatok száma nagy, illetve egymásra utaltságuk erős, az országos koordináció egyértelműen előnyökkel jár.

V.

A vállalati kooperáció és integráció emlegetése napjainkban egyre divatosabbá válik, a fogalmak értelmezésében azonban zavarokkal, tisztázatlansággal találkozhatunk.*

1. *A kooperáció*: együttműködés a termelési, gazdasági kapcsolatok összehangolt rendezése, szorosabbra fűzése, amely a gazdaságilag önálló résztvevők kölcsönös érdekeire épül. *Az integráció*: a kooperáció magasabb foka. Lényege, hogy a részt vevő vállalatok kölcsönös érdekeik alapján tevékenységüket, illetve tevékenységük egy részét nemcsak koordinálják, hanem részben vagy túlnyomórészt alárendelik az integráló partnernek, vagy a közösen létrehozott szervnek. Ezért mondhatjuk, hogy az integráció sokkal szorosabb egymásra utaltságot, kapcsolatot, kötődést jelent, mint a kooperáció, mert lényegét tekintve önálló (szervezetileg elkülönült) gazdálkodó egységek meghatározott tevékenységeinek egy kézbe fogott vezérlése, egységes láncolatba való összekapcsolása. Az integrált tevékenységek, illetve döntések kikerülnek az integrációban részt vevők hatásköréből, és velük egyetértésben ugyan, de az integrátor — illetve az ezt a feladatot ellátó szerv — határoz azokban, irányítja, szervezi és segíti megoldásukat.

Az integráció során a tevékenység egyes elemei szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Ez a kapcsolódás a termelési egységek önállóságának részleges vagy teljes feladását is jelentheti a jobb együttműködés érdekében. Az integráció a gazdasági életben mégsem egyszerű alá- és fölérendelés, hanem a kölcsönös érdekekre, a kölcsönös előnyökre és a kockázatvállalásra épülő együttműködés.

A horizontális és a vertikális kooperáció, integráció a gyakorlatban igen gyakran összefonódnak. Mindkettőnek és összefonódásuknak is igen gazdag változatai vannak. A termékértékesítési szerződéses kapcsolatokban például — amelyekre általában a kooperációs együttműködés jellemző — megjelennek az integrációs kapcsolatok is. Az integráció rendszerint elkülönült szervezeti keretek között bontakozik ki, vagyis az integráció fejlődése magával hozza a

* Bővebben lásd Csizmadia Ernő—Székely Magda: i. m. 71—90. l.

korábbi szervezeti keretek változását, új vállalatközi és vállalati szervezetek megjelenését is. Az integráció erősödése és a vállalati fejlődés között tehát igen szoros kölcsönhatás tapasztalható, amely a gyakorlatban az integrációs formák gazdag választékát eredményezi.

2. A kooperáció és az integráció erősödése a vállalaton belül és a vállalatok között egyaránt tapasztalható. A vállalaton belüli szférában egyik figyelemre méltó új vonása az utóbbi két évtized agrárfejlődésének az ipari tevékenység kialakulása.

Mezőgazdasági nagyüzemeinkben az univerzális paraszti termeléshez képest szűkül a profil, de egyúttal vertikális irányban bővül, mert a szakosodó gazdaságok a választott profilhoz vertikálisan kapcsolódó ipari tevékenységekre is igyekeznek berendezkedni. Ezek a változások társadalmi és vállalati szempontból egyaránt előnyösek.

— A vertikális irányú fejlesztés mindenekelőtt több árut eredményez, hozzájárul az áruellátás választékának javításához, többek között például a jobb élelmiszerellátáshoz; elősegíti a nagymérvű ipari centralizációval egybekapcsolódó áruhiány megszüntetését; bizonyos mértékben pótolja a hiányzó kis- és közép-vállalatok tevékenységét.

— A belső kooperáció fejlődése, a mezőgazdasági termelést alátámasztó ipari szolgáltatások megszervezése korszerűbb termelést tesz lehetővé, előmozdítja a termelők fejlődését, a dolgozók munkaidőalapjának jobb kihasználását.

— Bővülnek a gazdaságok jövedelmi és ezáltal felhalmozási forrásai, aminek eredményeként számos gazdaságban csökkent, sőt megszűnt a mostoha adottságokkal összefüggő állami támogatás.

— Lényegesen előrehalad a vállalati fejlődés, bővülnek a kooperációs kapcsolatok, amelyek pedig a termelés társadalmisítása szempontjából is figyelemre méltóak.

A mezőgazdasági tevékenység vertikális bővítése több irányban is célszerű, egyrészt a szolgáltatásokkal (építés, gépjavítás, takarmányellátás, kemizálás stb.), másrészt az élelmiszer-feldolgozással összekapcsolva, nem utolsósorban pedig a mezőgazdasághoz nem kapcsolódó, de népgazdasági szempontból szükséges ipari tevékenységek fejlesztésével is. A gazdaságok területi méretei lehetővé teszik az ilyen irányú bővítést, vagy ha nem, akkor több vállalat együttműködésével kitárgíthatók a keretek.

3. A termelés koncentrációjában, szakosításában és kooperációjában rejlő előnyök nem korlátozódnak vállalaton belüli folyamatokra. Ma már mezőgazdasági nagyüzemeink egész gazdálkodását, működését átszövik a vállalatközi kapcsolatok. Egyik fontos területe ennek a mezőgazdasági nagyüzemek, a felvásárló kereskedelem és az élelmiszeripar között kialakult szerződéses kapcsolatok rendszere, amelyen belül az integrációra jellemző vonások erősödnek. E folyamat lényege az, hogy a szerződéses rendszer a hagyományos kereskedel-

mi kapcsolatok kereteit átlépve, egyre inkább az egyszerű társulásokra jellemző tartalommal bővül, vagyis a kereskedelmi kapcsolat a kölcsönös előnyökre, a felelősségre és a kockázatvállalásra épülő gazdasági együttműködéssé alakul.

4. A hatvanas évek elején — a szocialista nagyüzemek túlsúlyba kerülésével — megjelentek mezőgazdaságunkban a társulások. Kezdetben egyszerű társaságok és közös vállalatok alakultak ki, amelyek főleg a mezőgazdaság ipari hátterének hiányát, illetve hiányosságait pótolták. Később, a hetvenes évek elején megjelentek az ipari termelési rendszerek, amelyek működése az egész agrárfejlődést igen kedvezően befolyásolta, az alapvető ágazatokban a termelés fellendülését eredményezte. A hetvenes évek második felében tapasztalatszerzés céljából négy agráripari egyesülés is alakult.

A társulások eddigi fejlődését áttekintve, a levonható főbb tanulságok a következők:

a) A gazdasági együttműködés változatos formákat mutat mezőgazdaságunkban. Igen lényeges, hogy a formák gazdag választéka a jövőben is fennmaradjon, s a gazdasági realitásoknak megfelelően fejlődjön.

b) Nem a forma, hanem az együttműködés tartalma és gazdasági eredménye a döntő. Ennek pedig legfőbb követelménye a termelés gazdaságos bővítése, a hatékonyság fokozása, nem utolsósorban a szakosításnak és a koordinációnak a társulások (a kapcsolatok szorosabbra fűzése) révén megnövelhető előnyei realizálásával.

c) Igen lényeges az együttműködők gazdasági önállóságának megőrzése és anyagi érdekeltségének a biztosítása. Ez a fő mozgatója a vállalatok összefogásának. A gazdasági együttműködés nem tűri a közigazgatási módszereket.

d) Az együttműködés útján jobban kihasználhatók a gazdaságonként szétaprózott és általában is szűkös fejlesztési források. Az összefogás azonban nem merülhet ki közös beruházások létesítésében és üzemeltetésében. A társulások keretei között megvalósuló koordináció akkor hatásos, ha kiterjed a taggazdaságok egész termelésére, sőt gazdálkodására, ügyelve arra, hogy a társulások központjai ne válhassanak igazgatási (tervlebontó) apparátussá.

e) Az ágazati jellegű társulások (például termelési rendszerek) munkájának javítása, tevékenységének fejlesztése az együttműködés erősítésének továbbra is egyik fő útját képezi. A tájkorzeti adottságok jobb kihasználása és a taggazdaságok tevékenységét átfogó koordináció előnyei viszont regionális társulások szervezését és működését is indokolttá teszik. Ezek a résztvevők körétől függően lehetnek mezőgazdasági és agráripari társulások is. Lényeges azonban, hogy a területi kötődés ne eredményezzen területi zártságot, mert ez nem állna összhangban a társulások nyitott jellegével.

f) Eddig főleg a termelőszövetkezetek közötti és a mezőgazdaságon belüli társulások voltak túlsúlyban. Igen lényeges az állami vállalatok és a szövetkezetek, továbbá a mezőgazdasági és az ipari vállalatok együttműködésének fejlesztése is. Ez utóbbit, vagyis a társulások agráripari jellegét erősíteni lehet

a mezőgazdasági nagyüzemek ipari tevékenységet folytató közös üzemeinek a létesítésével, valamint a meglévő iparvállalatoknak a társulásokhoz történő csatlakozásával. Az első változat a gyakoribb, a másodikra eddig az agráripari egyesülésekben került sor, amely azonban a gyakorlatban eléggé formális. Érdemi megoldás lenne, ha az élelmiszeripari vállalatok nem a trösztök tagvállalataiként, hanem önálló vállalatokként vennének részt az agráripari egyesülésekben. Erre a jelenlegi tröszti szervezet továbbfejlesztésével kerülhet sor.

A SZÖVETKEZETEK A SZOCIALISTA GAZDASÁGBAN*

I.

A SZÖVETKEZETI MOZGALOM ÉS SZÖVETKEZETPOLITIKÁNK FEJLŐDÉSE

A szövetkezeti mozgalom másfél évszázados múltra tekint vissza Európában az első szövetkezetek a múlt század húszas-harmincas éveiben alakultak meg, gyorsabb elterjedésük azonban csak a század második felében következett be. Hasonlóképpen volt ez Magyarországon is.

A szövetkezetet, mint bármely társadalmi és gazdasági intézményt *történelmileg kell vizsgálni*. A szövetkezet a kapitalizmusban *olyan kollektív vállalat, amely a munkásosztály küzdelmeiben haladó szerepet tölthet be, de nem független a tőkés környezettől, gazdálkodásukat a tőkés kormányok politikája befolyásolja*. A szövetkezet a szocializmusban a szocialista vállalatok egyik fő formája, amely nélkülözhetetlen szerepet tölt be a szocializmus alapjainak lerakásában és a társadalmi-gazdasági élet fontos bázisa a fejlett szocialista társadalomban is.

1. A SZÖVETKEZETEK A FELSZABADULÁS ELŐTT

Az első hazai szövetkezeti kezdeményezéseket a múlt század közepén jegyezték fel történéseink. Nagyobb és tartós életű szövetkezetek azonban csak a század végén alakultak. *1886-ban*

* *Szövetkezetelmélet-szövetkezetpolitika*. Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa Továbbképzési és Üdültetési Központja, 1980. 9-14., 18-23., 26-33. old.

1. táblázat. A szövetkezetek száma Magyarországon 1938-ban

Megnevezés	Szövetkezetek száma	Tagok száma
Fogyasztási szövetkezetek	1491	730 000
Hitelszövetkezetek	1084	503 100
Tejszövetkezetek	870	119 750
Kisipari szövetkezetek (1939)	34	6 000
Összesen:	3479	1 358 850

Forrás: Nyers Rezső: Szövetkezeti mozgalom a mai Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 48. old.

Károlyi Sándor gróf kezdeményezésére alakult meg a Pest-megyei Hitelszövetkezet. Ezt követte 1898-ban a Hangya, amely fogyasztási szövetkezet volt, majd 1904-ben az Általános Fogyasztási Szövetkezet. A századfordulón már kisipari szövetkezetek is működtek, majd különféle pinceszövetkezetek, szövetkezeti szesz-főzdek is alakultak. A szövetkezeti mozgalom azonban egészen a felszabadulásig viszonylag lassú ütemben fejlődött hazánkban. Egy 1938. évi statisztika a következő képet nyújtja a szövetkezetekről:

A szövetkezetek túlnyomó többsége a felszabadulás előtt fogyasztási szövetkezet volt. Vidéken a Hangya szövetkezet uralkodott. A Hangya tagjai között nagy számban voltak kisparasztok is, a szövetkezet gazdálkodásában és irányításában azonban a nagybirtokosoknak, illetve a nagygazdáknak volt döntő befolyásuk 1938-ban 1 489 Hangya szövetkezet működött, taglétszámuk 598 400 volt. Az ország kiskereskedelmi forgalmának mintegy 6%-át bonyolították le.

A hitelszövetkezetek központi intézménye az Országos Központi Hitelszövetkezet volt, amely 1945-ig a kormány közvetlen támogatását élvezte, annak ellenőrzése alatt állott, illetve a mindenkor kormány politikai eszköze volt.

Az értékesítő szövetkezetek közül a tejszövetkezetek terjedtek el a legszélesebb körben, főleg a Dunántúlon. Ezek tagjaik tejértékesítésével és részben feldolgozásával foglalkoztak. Az 1922-ben alakult Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ üzlet-rész-tőkéjének 90%-a Földművelésügyi Minisztérium tulajdonában volt.

A magyar munkásmozgalom a két világháború között csak a fővárosi fogyasztási szövetkezetekre tudta befolyását kiterjeszteni. A *Budapesten működő Általános Fogyasztási Szövetkezet* ugyanis a Szociáldemokrata Párthoz tartozott és a szervezett munkásság befolyása alatt állt. Tagjainak száma 1938-ban 71 600 volt és 109 árudával, valamint termelőüzemekkel rendelkezett. A fasizálódó kormány azonban ezeket a szövetkezeteket 1939-ben feloszlatta és vagyonát a Hangya szövetkezetbe olvasztotta.

2. A SZÖVETKEZETEK ÚTJA A FELSZABADULÁSTÓL AZ ELLENFORRADALOMIG

A magyar munkásmozgalom és a szövetkezetek kapcsolatában 1945-től kezdődött új szakasz, amikor a kommunisták a hatalom részeivé váltak és megvalósult a fiatal magyar demokrácia első nagy tette: a földreform.

A földreform megvalósításával megsemmisültek a nagybirtokok Magyarországon. 1945 tavaszán néhány hónap alatt az ország mezőgazdaságilag művelhető földterületének 35%-át, összesen 3 219 796 ha-t osztottak szét 642 ezer cseléd, mezőgazdasági munkás és szegényparaszt között. Igénybevették a volt nagybirtok épületeit, takarmányát, gépeit, felszerelését is.

1945 után az addig kialakult szövetkezetek (pl. Hangya, tej-szövetkezetek stb.) tovább működtek. Fejlődésükben 1-2 évig kevés említésre méltó változás történt. A földreform megvalósításával azonban a falvakon új szövetkezetek is alakultak: a földhöz juttatottak földművesszövetkezetei. 1946 januárjában már 292 földművesszövetkezet működött, megalakították országos szervezetüket is, a *Földművesszövetkezetek Országos Központját*.

A földművesszövetkezetek az első időben főleg a nagybirtokok felosztásakor felszabadult gépek, eszközök, épületek hasznosításával foglalkoztak, emellett kismértékű terményértékesítést végeztek. Később bolti kiskereskedelemmel is foglalkoztak. A földművesszövetkezetek keretében jöttek létre az első termelőcsoportok is, a sarkad-feketeéri, a vasszilvágyi, a felsőszelestei és más termelőcsoportok.

A Magyar Kommunista Párt erőteljesen támogatta a földművesszövetkezeteket, a legtöbb helyen a kommunisták alakították meg azokat. Elkezdődött a háború után újjáalakult szövetkezetek

demokratizálása is. 1945 májusában Országos Szövetkezeti Tanács alakult, amely három évig működött, és az volt a feladata, hogy egységes irányt adjon a magyar szövetkezeti mozgalom fejlődésének. 1947 tavaszán a demokratikus erők segítségével lehetővé vált az első magyar szövetkezeti törvény megalkotása (1947.XI.tc.).

A fiatal magyar népi demokrácia - több évtizedes mulasztást pótolva - szakított a régi Kereskedelmi Törvény elveivel, s a szövetkezeteket már nemcsak kereskedelmi társaságoknak tekintette, hanem társadalmi és gazdasági mozgalomnak is. E szempontból a törvény feltétlenül haladó volt, ám alapvető rendelkezései a fogyasztói-értékesítői szövetkezethez igazodtak, s ezért később a kezdődő termelőszövetkezeti mozgalom igényeit sem az iparban, sem a mezőgazdaságban nem tudta kielégíteni.

A szövetkezeti törvény létrejötte után rövid idővel megszűnt az Országos Szövetkezeti Tanács, és megalakult a magyar szövetkezetek új egységes központi szerve, a Magyar Országos Szövetkezeti Központ (MOSZK). A korábbi helyzethez képest az egységes központ életrehívása lényeges előrehaladást jelentett, amde a Magyar Országos Szövetkezeti Központ sem volt képes megfelelő rendet teremteni az elődöktől örökölt budapesti szövetkezeti vállalatok őserdejében, s ez elvonta erejét a szövetkezetek szervezésétől.

Valamennyi szövetkezeti formát számításba véve, ebben az időben kb. 1 millió szövetkezeti tag volt hazánkban. A szövetkezeti tagok mintegy 70%-át a falvak és községek lakói tették ki. A szövetkezetek gazdasági tevékenysége elég szűk körű volt, főleg a vidéki bolti értékesítésre terjedt ki. A terményfelvásárlás és a kiskereskedelmi ellátás túlnyomó részét is még a magánkereskedők és a különböző tőkés cégek végezték.

Fordulópont csak 1948-ban következett be a magyar szövetkezeti mozgalomban. Ekkorra ugyanis már győzött Magyarországon a munkáshatalom, végbement az iparvállalatok és a bankok államosítása, elkezdődött a szocializmus építése a társadalmi és gazdasági élet legfőbb területein. 1948 júliusában a két munkáspárt (a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt) egyesüléséből született Magyar Dolgozók Pártja kezdeményezésére létrejött az I. Szövetkezeti Konferencia. Ezen a résztvevők alaposan elemezték a szövetkezeti problémákat és meghatározták a teendőket.

A konferencia jelentős és egészséges hatást gyakorolt a szövetkezeti mozgalomra. *Fő irányvonala helyes volt*, nemcsak az áruforgalomban jelölte meg a szövetkezetek fejlesztési feladatait, hanem a mezőgazdasági termelésben is. A már működő szövetkezetek vezetésének demokratizálásával egyidőben *új típusú szocialista termelőszövetkezetek szervezését szorgalmazta* mind a mezőgazdaságban, mind az iparban.

A szövetkezeti konferenciát követően szövetkezeti mozgalmunk helyes úton indult el és kezdetben helyes módszerekkel haladt előre. *Egységes falusi fogyasztási szövetkezetek alakultak ki. 1948-ban elkezdődött a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezése* és folyt a kisiparosok ipari termelőszövetkezetekbe tömörítése is.

Rövid idővel később azonban a szövetkezeti gyakorlat lényegesen eltért az 1948 nyarán kialakított elvektől. *Az ötvenes évek elején a mezőgazdaság szocialista átszervezése meggyorsult, s ez nem volt reális*, mert nem volt összhangban a korszerű nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges feltételek megteremtésével. Mind az anyagi feltételek, mind a parasztság politikai fejlődése messze elmaradtak az átszervezés erőltetett ütemétől. A termelőszövetkezetek szervezése során sok helyen nem tartották be az önkéntesség elvét, emellett a szövetkezetszervezésben 1953-ban bekövetkezett megtorpanás is károkat okozott a mozgalomban. Az ötvenes évek első felében a szövetkezetszervezési módszerekben indokolatlanul háttérbe szorult a fokozatosság elvének az érvényesítése is.

A szocialista viszonyok kialakításának gyors ütemű, politikailag és gazdaságilag kellően meg nem alapozott célja az ipari termelőszövetkezeteknél is hasonló jelenségekre vezetett, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél. Itt is a szocialista viszonyok gyors megteremtése, a magánkisipar gyors ütemű felszámolása volt az elsődleges cél, gazdasági megfontolások háttérbe szorulásával. *Nem volt világos az ipari szövetkezetek helye és szerepe a népgazdaságban*, a velük szemben támasztott követelmények sokszor változtak, az ipari termelőszövetkezeti mozgalom kialakítása sem épült be egységes, fő összefüggéseiben megalapozott szövetkezetpolitikai koncepcióba.

Ebben az időben a földművesszövetkezetek fejlődése is főleg

a kiskereskedelem és vendéglátóipar területére szorítkozott. Többségük egyoldalú, bolti jellegű szervezetté, az állami kereskedelmi vállalatok bizományosává vált. Szerepük minimálisra csökkent a falu szocialista átszervezésében.

1950-től mindhárom nagy szövetkezeti hálózatban - a fogyasztási, a kisipari és a mezőgazdasági szövetkezetekben - valamilyen formában az állami vállalati gazdálkodás akkori módszerei honosodtak meg. Az országos szövetségek minisztériumokként szerepeltek, párhuzamos rendszert építettek ki az állami gazdasági szervezetekkel - erre központi állami határozatok kötelezték őket - s emiatt valódi érdekképviselői funkcióikat csak hiányosan töltötték be. Megyei, illetve szakmai szövetségeik mint közép-irányító szervek, hasonló módon működtek.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeteket - az állami gazdaságokhoz hasonlóan - a Földművelésügyi Minisztérium lényegében közvetlenül irányította, szakigazgatási szervein keresztül rendelkezett ezek gazdasági és mozgalmi kérdéseiben. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek nem alakítottak társadalmi képviselői szerveket, országos tanácsuk a minisztérium tanácsadó szerve, állami hatósági jellegű, szűk feladatkörű testület volt.

3. SZÖVETKEZETI FEJLŐDÉS AZ ELLENFORRADALOM ÓTA

A magyar szövetkezeti politikában 1956 után bontakozott ki fordulat. Szövetkezeti politikánk megújulásának kezdetét a Magyar Szocialista Munkáspárt 1957-ben kiadott Agrárpolitikai tézisei jelentették. A tézisek kellő fontosságot tulajdonítottak a szövetkezeti nagyüzemek gazdasági megalapozásának. Szakítottak azzal a marxizmustól idegen korábbi torz gyakorlattal, amely főleg gazdasági megszorításokkal és adminisztratív eszközökkel a kisárutermelés formális szövetkezeti egységesítésére törekedett, de alhanyagolta a nagyüzemi gazdálkodás anyagi, műszaki alapjainak a megteremtését. A tézisek fordulatot kezdeményeztek a szövetkezetek belső gazdálkodási rendjének a kialakításában is. Elvetették a korábbi dogmatikus sablonokat, amelyek a legapróbb munkadíjazási és munkaszervezési kérdésekben is gúzsba kötötték az adottságaikat és lehetőségeiket hasznosítani törekvő, kezdeményező helyi vezetők kezét.

Az agrártézisek és az ezt követő párthatározatok alapján a mezőgazdaság szocialista átszervezése során elkezdődött azoknak az új gazdasági módszereknek a bevezetése is - pénzdíjazás, családi művelés stb. -, melyeknek mind gazdasági, mind szövetkezetmozgalmi szempontból jelentős hatásuk volt a mozgalom fellendülésére. *Ekkor fejlődtek ki a mezőgazdasági szövetkezés mai formái, ekkor jöttek létre a termelőség-szövetkezeti demokrácia alapjai, a munkadíjazás új rendszere, s ekkor kezdődött meg a közös és háztáji gazdaság szerves kapcsolatának kialakulása.*

Fordulópont az MSZMP KB 1958. decemberi határozata alapján következett be a szövetkezeti mozgalmunkban 1959 és 1961 között, a mezőgazdasági termelőség-szövetkezetek tömeges megalakulásával. *Három év alatt csaknem egymillió parasztcsalád lépett termelőség-szövetkezetekbe.* A szocialista szektor aránya a szántóterületből az 1958. évi 29%-ról 1961 végéig 96%-ra emelkedett. 1961-ben 4204 termelőség-szövetkezet működött 1 millió 115 ezer taggal. Ezzel befejeződött hazánkban a mezőgazdaság szocialista átszervezése.

Újabb lehetőségek nyíltak szövetkezeti mozgalmunk előtt a gazdaságirányítási reform megvalósításával. 1968-ban az árreformmal, egyéb pénzügyi és szervezeti intézkedésekkel létrejöttek a kedvező anyagi feltételek ahhoz, hogy megerősödjék a szövetkezetek önálló vállalati gazdálkodása. *Új alapokra helyeződött az állami és a szövetkezeti vállalatok együttműködése, az állami szervek és a szövetkezetek gazdasági, igazgatási kapcsolata.*

A Magyar Szocialista Munkáspárt 1966. évi IX. kongresszusa határozatának megfelelően 1967-ben a *Termelőség-szövetkezetek I. Országos Kongresszusa megvitatta és elfogadta a párt szövetkezetpolitikai állásfoglalása alapján kialakított irányelveket.* Ezután az országgyűlés törvénybe iktatta a mezőgazdasági termelőség-szövetkezeti mozgalom alapvető kérdéseit és megalkotta az 1967. évi III.sz. tv-t, a termelőség-szövetkezeti törvényt és az 1967. évi IV.sz. földtörvényt. A kódex szintű szabályozás nemcsak a mezőgazdasági tsz-ekben bontakoztatott ki hasznos tendenciákat, hanem rendelkezései átsugároztak a másik két nagy szövetkezeti ágazatra is.

A hatvanas évek végén az ipari és fogyasztási szövetkezetekben is meggyorsult a fejlődés. *Fokozatosan megszűnt a szövetségek kormányzati szerveket helyettesítő hatósági munkája, a azok*

átalakultak az ipari és fogyasztási szövetkezetek érdekképviselői szerveivé.

Az Országgyűlés 1971 őszén elfogadta az egységes szövetkezeti törvényt, amely tartalmazza az egész szövetkezeti mozgalom számára irányadó elveket, továbbá azokat az alapvető közös szabályokat, amelyek minden szövetkezetre egyaránt vonatkoznak. A törvény az ipari, mezőgazdasági és fogyasztási szövetkezetekről hozott jogszabályokkal együttesen biztosítja, hogy a szövetkezeti mozgalom valamennyi ágazata a szocialista építés céljaival összhangban fejlődjen. A szövetkezetek korszerűsítették alapszabályaikat, erősödött demokratikus működésük. Jelenleg a szövetkezeti mozgalom mindhárom fő ágazatában egységes elvi alapokon nyugvó szövetkezetpolitika valósul meg, a konkrét szövetkezeti típusnak megfelelő megoldásokkal, módszerekkel.

*
*
*

2. SZÖVETKEZETEK A FŐBB NÉPGAZDASÁGI ÁGAKBAN

Szövetkezetek a népgazdaság valamennyi fontosabb ágában működnek, egyaránt megtalálhatók a termelésben és forgalmazásban. A legnagyobb súlyuk a mezőgazdasági termelésben van.

A MEZŐGAZDASÁGI SZÖVETKEZETEK

A mezőgazdasági szövetkezeteknek három fő csoportját különböztethetjük meg hazánkban: túlsúlyban vannak a mezőgazdasági termelészövetkezetek, de működnek ezenkívül mezőgazdasági szakszövetkezetek és halászati termelészövetkezetek is. Fontosabb adataikat a 4.sz. táblázat tartalmazza.

A hetvenes évek végén az összes földterület 64, a mezőgazdasági terület 78, a szántóterület 81%-án gazdálkodtak szövetkezetek. Az általuk hasznosított mezőgazdasági terület 5,3 millió hektárt tett ki az ország 6,8 millió hektár mezőgazdasági területéből. A szakszövetkezetek és a halászati termelészövetkezetek kb. 300 ezer hektáron gazdálkodnak, amely az ország összes területének mindössze 3, a mezőgazdasági területének pedig 3,7%-a.

4. táblázat. A mezőgazdasági szövetkezetek száma és taglétszáma (1000 fő)

Év	Mezőgazdasági termelőség-szövetkezetek		Szakszövetkezetek		Halászati termelő-szövetkezetek	
	száma	taglétszáma ezer fő	száma	taglétszáma ezer fő	száma	taglétszáma
1962	3721	1 101	-	-	21	0,9
1969	2840	1 023	425	113,0	22	1,5
1970	2441	1 025	243	84,8	22	1,5
1975	1598	935	144	69,0	19	1,6
1978	1369	918	83	58,9	17	2,0

Forrás: Mezőgazdasági statisztikai zsebkönyv, 1979

A 4. táblázat a taglétszám alakulását is jellemzi. Ha a taglétszámból leszámítjuk a nyugdíjasokat, a mezőgazdasági szövetkezetekben dolgozó aktív keresők az ország összes aktív keresőinek kb. 15%-át teszik ki.

A mezőgazdasági szövetkezeteken belül legnagyobb arányt képviselő mezőgazdasági termelőszövetkezetek a tagok személyes és vagyoni közreműködésével vállalati gazdálkodást folytató társas nagyüzemek, amelyekben a közös gazdaságokkal - amelyek meghatározók - szerves egységben működnek a háztáji gazdaságok. A földterületből, a mezőgazdasági szövetkezetek taglétszámából a túlnyomó részt képviselik a mezőgazdasági termelőszövetkezetek. Ez jellemző más tekintetben is.

A szövetkezetekben van az ország állatállományának túlnyomó része. 1979. december 31-én pl.:

a szarvasmarhaállomány	77%-a (1,5 millió db),
a lóállomány	59%-a (0,1 millió db),
a sertésállomány	57%-a (4,5 millió db),
a juhállomány	71%-a (2,0 millió db),
a felnőtt baromfi-állomány	54%-a (23,5 millió db)

volt a szövetkezeti közös és háztáji gazdaságokban. A mezőgazdaság föld- és állatállomány nélkül számított termelő állóeszköz-állományának kétharmada ugyancsak a termelőszövetkezetekben hasznosul. Az összes mezőgazdasági termelés és az áruforgalomba került termékek többségét a termelőszövetkezeti közös és háztáji gazdaságok állították elő az utóbbi években.

Abban, hogy a mezőgazdasági termelés ma több mint 70%-kal haladja meg a háború előttit, igen nagy része van a termelőszövetkezetek jó munkájának. *A magyar mezőgazdasági termelés 30 év alatt elért növekedésének a négyötöde az 1961 utáni időszakra esik, tehát azóta következett be, amióta túlsúlyba jutottak mezőgazdaságunkban a termelőszövetkezetek. Az 1961 óta eltelt csaknem két évtizedben hatszorosára nőtt a mezőgazdasági és élelmiszeripari export is.*

A mezőgazdasági szövetkezetek népgazdasági súlyát e számszerű arányoknál is jobban mutatja, hogy a jelentős mértékben növekvő belső fogyasztással egyidőben a mezőgazdaság - főleg növekvő tőkés aktív export-import egyenlegével - *lényegesen bővítette gazdasági fejlődésünk forrásait.* Mindez javarészt a termelőszövetkezeteknek köszönhető.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének idején azokon a kedvezőtlen termőhelyi adottságú területeken, ahol a termelőszövetkezeti gazdálkodás feltételeit csak jelentős állami beruházásokkal és támogatással lehetett volna megteremteni, egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezeteket: *termelőcsoportokat és szakszövetkezeteket szerveztek.* Működésüket 1968 óta egységesen szakszövetkezetekként végzik.

A szakszövetkezetek jelentős részében kielégítően fejlődik a közös nagyüzemi gazdálkodás. Ezt jól mutatja az is, hogy közös vagyonuk 1969 óta megkétszereződött. Különösen jó eredményeket értek el az alföldi növénytermesztő, a homokterületeken működő szőlő-, gyümölcsstermelő, a hegyvidéki szőlőtermelő és a kisállattenyésztő szakszövetkezetek. Ezekben jelentős a közös tevékenység aránya.

A földrendezés során összevont földjeiken közös gazdálkodást folytatnak. A hegyvidéki és homoki borvidéken működő szakszövetkezetek, valamint az újabban alakult kisállattenyésztő szakszövetkezetek megőrizték, sőt a lehetőség szerint *továbbfejlesztették a területük hagyományosan szőlő, gyümölcskultúráját, illetve a kisállattenyésztést.* Közös termelő, feldolgozó, és értékesítő tevékenységet hoztak létre, szervezeti életük, vezetésük is megfelelő.

A szakszövetkezetek egyes termékeket a mezőgazdasági összes területből való részesedési arányukat meghaladó mértékben ter-

melnek. Így az összes gyümölcs 7%-át, az összes szőlő és bor 15-16%-át a szakszövetkezetek termelik meg.

Az eredményesen működő szakszövetkezetek tevékenységének fejlesztése társadalmi érdek. A kormányzat előmozdítja, hogy a szakszövetkezetek a nagyzemileg hasznosítható területeken a közös gazdálkodást fejlesszék. Ehhez ugyanolyan feltételeket biztosítanak számukra, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek.

A halászati termelőszövetkezetek a Balatonon és a Velencei tavon, ezenkívül még mintegy 50 ezer ha természetes és ezer ha mesterséges vízterületen folytatják tevékenységüket. Halfogásuk egyre növekvő hányada halastavakból származik.

Az egyre intenzívebbé váló haltenyésztő és halkihelyező munka eredményeként nemcsak összmenyiségben, de egy halásztagra számítva is évről évre nő a kifogott hal mennyisége. 1975-ben az országos összes halfogás mintegy 20%-a jutott a halászati termelőszövetkezetekre.

AZ IPARI SZÖVETKEZETEK

Az ipari szövetkezeti mozgalom kezdetei hazánkban a múlt század nyolcvanas éveire nyúlnak vissza. Eleinte az ipartestületek szervezésében főleg beszerző, értékesítő jellegű ipari szövetkezetek alakultak. Ezek közös nyersanyagbeszerzést végeztek, hiteleket, előlegeket nyújtottak tagjaiknak, közös áruraktárt, sőt műhelyt létesítettek, továbbá közületi megrendeléseket, szállításokat szerveztek.

Az ipari szövetkezetek a második világháborúig lassú ütemben fejlődtek, nagyobb arányú fellendülés 1945 után következett be. 1950-től az iparosítás és a szövetkezetszervezés gyorsítása eredményeként évente több száz új ipari szövetkezet alakult, számuk rövidesen túlhaladta az ezret, taglétszámuk pedig a kétszázezret.

A szocialista ipari szövetkezeti mozgalom fejlődésének három évtizede alatt igen jelentős eredményeket ért el. Termelésük az ipar átlagánál jóval gyorsabb ütemben emelkedett. Részarányuk az ipari termékek termelésében, a lakossági szükségletek és az exportigények kielégítésében nem elhanyagolható hányadot, sőt egyes területeken ma is számottevő súlyt képvisel.

Az ipari szövetkezetek a hetvenes évek végén az ipar termelésének 6-7, az építőiparénak 12-13%-át adták. A szövetkezeti ipar termelése egy-egy iparágban különösen számottevő: a háziiparban 80, a bútór- és textilruházati iparban 35, a cipőiparban csaknem 39%-a az országos termelésnek. A szövetkezeti ipar termelési értékének egyharmada javító-szolgáltató és építőipari tevékenységből adódik. A szocialista szektor által végzett szolgáltató-sok felét ipari szövetkezetek nyújtják. Ez a tevékenység különösen a községekben jelentős, ahol a lakossági szolgáltatásokat kizárólag szövetkezetek végzik. Ezek nagy részét a fodrászok, a szabók és a cipészek tevékenysége alkotja, de fejlődik a tartós fogyasztási cikkek javító szolgálata és a lakáskarbantartás is.

A szövetkezetek a belföldi iparcikk-áruforgalomnak csaknem egyötödét bonyolítják le. Termelésük 20%-a exportra kerül. A szövetkezeti ipar részesedése az összes exportból csak néhány százalékos, de a bútóipar exportjából, valamint a textilruházati exportból számottevő. Ipari szövetkezeteink a rendelkezésükre álló berendezést, felszerelést és tagjaik, dolgozóik munkaerejét hatékonyan hasznosítják.

Az utóbbi időben sokat javult az ipari szövetkezetek és az állami vállalatok termelési kapcsolata. Folyamatosan megtörténik a kisszériás és a szövetkezetekben még gazdaságosan gyártható termékek átvétele a nagyipartól. Mind több fontos alkatrész és részegység gyártását végzik az ipari szövetkezetek.

A FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZETEK

Évtizedekkel ezelőtt a fogyasztási szövetkezetek képezték a magyar szövetkezeti mozgalom gerincét. Ma is fontos szerepük van. Fő formájuk az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezet (áfész), melynek keretei között működik jelenleg a mezőgazdasági szakcsoportok túlnyomó többsége is.

Az utóbbi években bekövetkezett egyesítések eredményeként csökkent az áfészek száma. 1987 végén 291 áfész működött hazánkban, több mint másfél millió taggal. Alapvető feladatuk a lakosság színvonalas áruellátása. 1978 végén csaknem 18 ezer boltot és 7900 vendéglátó egységet üzemeltettek.

A fogyasztási szövetkezetek hagyományos működési területe a

falu. Az utóbbi évtizedben azonban az urbanizáció segítségével egyre növekvő részt vállaltak a városokban, városiasodó településeken élő lakosság ellátásának javításából is. A szövetkezeti üzletek korszerűsítését mutatja, hogy *a bolthálózat 60%-át viszonylag kulturált szaküzletben bonyolítják le.* A bolthálózat tal együtt fejlődik a szövetkezeti vendéglátás is.

Az áfészek főleg a kereskedelmi szolgáltatásokban érnek el eredményeket és bővülnek a vendéglátáshoz kapcsolódó különféle szolgáltatások is. Több száz helyen tartanak fenn javító, szolgáltató, szerviz-szolgálatot, részben az ipari szövetkezetekkel együttműködve.

Az áfészek nem szűk profilú fogyasztási szövetkezetek, hanem a már említett szolgáltatásokon kívül *beszerző, értékesítő tevékenységgel is foglalkoznak.* Felvásárolnak és értékesítenek mezőgazdasági termékeket - főleg gyümölcs- és zöldségfélét, burgonyát, baromfit, tojást - és segítik a kistermelők gazdasági tevékenységét. Ennek egyik fő útja a mezőgazdasági szakcsoportok szervezése.

A mezőgazdasági szakcsoportok nem szövetkezetek, hanem egyszerű társulások, amelyek a bennük tömörülő kistermelők - többségében nem mezőgazdasági foglalkozásúak, részben termelőszövetkezeti tagok, kis részben egyéni gazdálkodók - házkörűli, ill. háztáji termelését segítik. Elsődleges céljuk az eredményesebb kistermelés megvalósítása. Főképp egyszerű termelésszervezési, beszerzési, értékesítési feladatokat oldanak meg közös erővel, változatos formák között.

Nem önálló jogi személyek, hanem főleg az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek, helyenként a mezőgazdasági termelőszövetkezetek önelszámoló egységei. *1971-1978 között számuk 1863-ról 2558-ra emelkedett, a tagok száma megkétszereződött.* Egy-egy társulásban átlagosan 60-70 tag vesz részt. A tagok 70%-a munkás, alkalmazott és nyugdíjas. Főbb formáik a kisállattenyésztő (nyúl, baromfi, galamb, méhész), a kertészeti (zöldség, gyümölcs, szőlő) szakcsoport. De működnek egyéb, pl. gombatermelő, gyékényfeldolgozó, kerthasznosítási stb. csoportok is. Az utóbbi időben jelentősen bővült a sertésitenyésztő és -hizlaló, a fóliás zöldségtermelő, a nyúlitenyésztő, a méhész és a kerthasznosító társulások száma és tevékenysége.

A takarékszövetkezetek száma 1978-ban 296 volt, ők kezelték a lakossági betétállomány 12,5%-át. Fejlődésüket az utóbbi évtizedben kedvezően befolyásolta az életszínvonal emelkedése, amely falun is megteremtette a nagyobb takarékoság feltételeit és egyben lehetőséget nyújtott a hitelforgalom fokozására. *Dinamikusan fejlődik valamennyi pénzügyi tevékenységük.* A tagok anyagi érdekeltségét szolgáló kölcsönnyújtások terén számottevően bővült a szolgáltatások köre. Előnyösebbek lettek a feltételek, a takarékszövetkezetek nagyobb összegű építési és mezőgazdasági termelési kölcsönöket is folyósíthatnak.

A lakásépítő és lakásfenntartó szövetkezetek az utóbbi években is erőteljesen fejlődtek. Lakásállományuk 1978-ban meghaladta a 170 ezret, s ezzel a lakásszövetkezetek az ország második legnagyobb kezelő és fenntartó szervezeteivé lettek. Fejlesztésük szervesen illeszkedik az új 15 éves országos lakásépítési tervbe.

*
*
*

2. VÁLLALATI GAZDÁLKODÁS, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK ÉS DIFFERENCIÁLTSÁG

A termelőszövetkezetek a tagok személyes és vagyoni közreműködésével vállalati gazdálkodást folytató és egyúttal társadalmi tevékenységet kifejtő közösségek. *Gazdálkodásukra teljes mértékben érvényesek azok az ismérvek, amelyek a vállalatokat általában jellemzik. Önálló jogi személyek, a fejlett munkamegosztás és áruviszonyok között fejtik ki tevékenységüket. Ráfordításait és eredményeiket pénzformában vetik össze, bevételeikből fedezik kiadásait.* Gazdálkodásukkal jövedelem megszerzésére és növelésére törekednek, melynek érdekében kockázatot vállalnak.

Sajátosságaival együtt a termelőszövetkezet is olyan szocialista vállalat a mi körülményeink között, amelyben a dolgozók közössége a népgazdasági tervbe szervesen illeszkedő gazdasági feladatok megvalósítására vállalkozik. A gazdasági vállalkozás eredményes tevékenység esetén anyagi előnnyel, nagyobb vállalati és személyi jövedelemmel, vagy legalábbis megtakarítással jár együtt, eredménytelen gazdálkodás esetén pedig anyagi hátránnyal párosul.

A gazdálkodás tehát a termelőszövetkezetekben is magával hordozza a kockázatvállalás terhét, amely *egyrészt* a nagyobb anyagi előny érdekében a kezdeményezőkézség kibontakozására, az erőforrások gazdaságosabb kihasználására ösztönöz; *másrészt* ösztönzi a vezetést és a gazdálkodó kollektívát, hogy döntéseiben a kellő megfontoltság, az alapos mérlegelés, az észszerű kockázatvállalás, a helyzet sokoldalú elemzése és a tervszerű gazdálkodás jusson érvényre. Ezt a hatást növeli a tagok közvetlen anyagi érdekeltsége tevékenységük eredményében. A szövetkezetekben ez egyúttal azt is meghatározza, hogy a gazdálkodó kollektíva milyen anyagi és egyéb előnyöket helyez előtérbe.

A tagok foglalkoztatása, fogyasztói igényeinek a kielégítése a szövetkezetekben a felhalmozást és fejlesztést szolgáló nyereség növelésével egyidőben a személyi jövedelem növelésével kapcsolódik egybe, továbbá a nagyobb személyi jövedelem és vállalati nyereség mellett a tagoknak juttatható közvetlenebb anyagi előnyöket (kedvezményesebb beszerzést, szolgáltatást, jobb foglalkoztatást stb.) is előtérbe állítja, esetenként a nyereségnek elébe is helyezi. Ezek alapján mondhatjuk, hogy *a termelőszövetkezet nem kizárólag nyereség növelésére törekszik vállalkozás.*

A szövetkezeti parasztság alapvető érdeke a közös vagyon gyarapítása és ezzel együtt a gazdálkodás korszerűsítését és kiegyensúlyozott fejlődését szolgáló fejlesztési alapok növelése. Az utóbbi években *a termelőszövetkezetek jövedelmük 24-25%-át fordították felhalmozásra, 75-76%-át pedig fogyasztásra.* A felhalmozás és a fogyasztás arányát befolyásoló szabályozók megfelelő hatást gyakorolnak a termelőszövetkezeti jövedelemelosztásra. A közös gazdaságok túlnyomó többsége rendszeresen és növekvő jövedelmével arányosan bővíti fejlesztési alapját. A termeléssel és a felhalmozással arányosan nő a szövetkezeti tagok keresete, részesedése is.

A két világháború között *a mezőgazdasági munkások életszínvonala valamennyi népréteg között a legalacsonyabb volt.* Hasonlóképp elmondhatjuk ezt a kis- és törpebirtokos parasztságról, sőt a középparasztság egy részéről is. Gyökeres változás ebben csak a szocialista építés időszakában következett be, a

hatvanas évek elején azonban a paraszti jövedelem még mintegy 15-17%-kal elmaradt a munkásoké és alkalmazottaké mögött. Olyan történelmi örökség volt ez, amelynek a megszüntetésére fokozatosan, a termelőszövetkezetek megszilárdulásával kerülhetett sor. Ez az időszak a hatvanas évek végén következett be, amikor a munkás-paraszt jövedelem színvonala az országos átlagban kiegyenlítődtött, a keresetek is egészen közel kerültek egymáshoz, a hetvenes években pedig minimálisra csökkent a különbség a szociális, valamint egészségügyi ellátásban is. A mezőgazdaság iparosodása s az életszínvonal általános javulása tovább erősíti ezt a folyamatot. A nemzedékváltással és a dolgozók kulturális színvonala emelkedésével a termelőszövetkezetekben is fokozatosan olyan munkaerő foglalja el a régi helyét, amely gondolkozásmódban, életvitelben, társadalmi igényekben egyre inkább azonossá válik az iparban dolgozókkal, a bérből és fizetésből élőkkel. Mindez felveti a foglalkoztatás, a munkadíjazás és a szociális ellátás további javítását.

A munkakörülmények átalakulásában a technikai fejlődés, a kemizálás térhódítása meghatározó szerepet játszik. Ennek olyan következményei vannak, hogy a termelőszövetkezetekben egyrészt a kulturális színvonal általános emelkedése miatt, másrészt alapvető egészségvédelmi okokból elkerülhetetlenné válik a munkakörülmények javítása, a szociális, kommunális fejlesztés. Helytelen és irreális lenne arra számítani, hogy a termelőszövetkezetekben már a közeljövőben mindenütt el lehetne érni olyan munkakörülményeket, mint az iparvállalatokban. A legalapvetőbb igényeket azonban mindenütt ki kell elégíteni. A balesetek megelőzését célzó egészségvédelmi rendszabályokat is mindenütt be kell tartani, ezek feltételeinek biztosítása nem lehet mérlegelés tárgya. A szociális ellátás általános javítása azonban hosszabb távú feladat, amelyet az anyagi erőforrások megteremtésével összehangoltan lehet megvalósítani.

Jelenleg a termelőszövetkezetekben a törvényes munkaidő az alaptervekenységben 3000, az ezen kívüli területeken 2500 óra. Ez magasabb, mint a többi ágazatban, ahol az éves munkaidőalap 2300 óra. Eltérés van a napi munkaidőben (10 óra), ennél fogva a túlóra és a műszakpótlék feltételeiben is. A különbségek a mezőgazdasági munka sajátosságaival (a természeti körülmények

hatása, a termelékenység színvonala) csak részben indokolhatók. A változtatásban mégis nagy körültekintés szükséges egyrészt a hiányzó anyagi alapok miatt, másrészt mert bizonyos közelítés az állami szektor oldaláról nézve is indokoltnak látszik.

Lényegesen *csökkentek a különbségek a társadalombiztosításban.* Eltérés tapasztalható még a táppénz és a szülési segély kifizetésében, amely az anyagi feltételek megteremtésével távlatilag megszüntethető. Hasonló megoldás irányozható elő a 100 Ft-tal alacsonyabb gyermekgondozási segély és a nyugdíj minimális szintjének a felemelésére is. Továbbfejlesztésre szorul a családtagok nyugdíjbiztosítása, a szolgálati idő és az átlagkereset beszámításának módja, továbbá egyes egészségre ártalmas foglalkozások (pl. traktorosok) nyugdíjkorhatárának megállapítása.

A lakáshelyzet további javítása és az üdültetési lehetőségek bővítése fokozatosan javítani fogja a termelészövetkezeti parasztság szociális ellátását.

Az itt jellemzett kedvező irányú fejlődés mellett *a termelészövetkezetek között jelentős különbségek is vannak.* Egyrészt a természeti, másrészt a gazdasági feltételekben megnyilvánuló különbségek (kedvezőtlen talaj- és éghajlati feltételek, a terület eltartó képességéhez viszonyított magas népsűrűség, az átlagos körülményekre jellemző költségekre épülő árrendszerstb.) a gazdálkodás eredményében is számottevő differenciákat szülnek, amelyek rendszerint tartósan fennmaradnak, ezért társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt nagy figyelmet érdemelnek.

Hazánkban igen jelentős számú közös gazdaság - *a termelészövetkezeteknek kb. egyharmada* - *gazdálkodik kedvezőtlen adottságú (szik, futóhomok, hegyvidék stb.) területeken.* Ezeket a földeket a múlt század második felében törte fel a falusi szegénység, hogy megélhetéséhez a legszükségesebb élelmet biztosítsa. *Művelésük során jóval nagyobb befektetéssel is kevesebb jövedelmet lehet elérni, mint az ország jó talajú vidékein.* Nem véletlen, hogy az itt gazdálkodó termelészövetkezetek eredményei ugyanolyan szorgalmas munkával is csak egy részét adják a jobbakénak.

E helyzet megváltoztatása hosszú időn át tartó következetes munkával, sokrétű intézkedésekkel lehetséges. A termelészövetkezetek ésszerűbb földhasználat, az adottságoknak megfelelő

termelési szerkezet (pl. a hegy- és dombvidéken húsmarha és juh-tenyésztés, a nagy népsűrűségű vidékeken szerződéses ipari bedolgozás) és termelés-szervezés útján keresik a megoldást, biztosítanak jobb foglalkoztatást és megélhetést az ott élő tagoknak. Az adottságoknak megfelelő üzemi szervezet, termelés és foglalkoztatás természetesen *nem pusztán a szövetkezetek ügye. Mindezt a szocialista állam is megfelelő intézkedésekkel segíti.* Ezek a gazdaságok a mezőgazdasági termelés fenntartása és a megélhetéshez szükséges személyes jövedelem biztosítása érdekében állami támogatásban részesülnek.

A megkülönböztetett támogatás alapformája a költségtérítés jellegű árkiegészítés. Ennek vetítési alapja a mezőgazdasági termékértékesítés árbevétele, mértéke pedig a termőhelyi adottságok szerint differenciált.

Azok a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek, amelyekben - a kidolgozott és felülvizsgált üzemfejlesztési terv szerint - lehetőség van a mezőgazdasági termelés vagy más termelő tevékenység racionális fejlesztésére, az általános beruházási támogatáson felül - véglegesen vagy visszafizetési kötelezettség mellett - fejlesztési hozzájárulást is kapnak. Ennek engedélyezése, feltételeinek megállapítása egyedi elbírálás alapján történik.

3. A HÁZTÁJI ÜZEMÁG

A szocialista nagyüzemi gazdálkodás fontos sajátossága a mezőgazdaságban, hogy *a termelőszövetkezetek közös nagyüzemi termelésével szorosan egybekapcsolódik a tagok háztáji gazdaságában folyó termelés és a kettő együtt képezi a szocialista termelőszövetkezeti gazdálkodást.* 1975-ben a termelőszövetkezeti tagoknak 800 ezer háztáji gazdasága volt, 1978-ban azonban már csak 700 ezer. A szakszövetkezetekben szintén csökkenés tapasztalható. Jelenleg kb. 70 ezer szakszövetkezeti háztáji gazdaság van.

A termelőszövetkezetek és szakszövetkezetek háztáji gazdálkodása azonban nem öleli fel a háztáji és házkörüli (kiszegítő) kistermelés teljes körét. Az 1972. évi általános mezőgazdasági összeírás során számbavették mindazokat a mezőgazdasági kistermeléssel foglalkozó háztartásokat, amelyekben a háztartásfő és a

vele közös háztartásban élő személyek használatában levő szántó, kert, szőlő, gyümölcs, rét, legelő, erdő együttes területe (a lakóházhoz tartozó megművelt területet is figyelembe véve) 400 négyszögöl, vagy annál nagyobb volt; ha a szőlő, gyümölcsös és kert együttes területe meghaladta a 200 négyszögölet vagy a háztartások tagjai legalább 1 szarvasmarhát, sertést, lovat, juhot, kecskét, szamarat, öszvért, bivalyt vagy 50 felnőtt baromfit vagy 20 anyanyulat vagy 20 méhcsaládot tartottak. Megállapították, hogy 1972-ben a szövetkezeti háztáji gazdaságok mellett még 833 ezer kisgazdaság volt hazánkban a következő megoszlás szerint:

- 0,5 ha alatt 612 200 családnak 0,24 ha átlagterületű,
- 0,5-3 ha között 201 700 családnak 0,98 ha átlagterületű,
- 3 ha felett 12 600 családnak 4,66 ha átlagterületű

kisgazdasága volt. Az összes kisgazdaságban pedig (szövetkezetit és szövetkezeten kívülit együttvéve) csaknem 5 millió (4933 ezer) fő foglalkozott mezőgazdasági kistermeléssel a következő megoszlásban:

- 2 081 300 fő aktív kereső (ennek csak 35-40%-a mezőgazdasági),
- 36 700 fő időszakos munkavállaló,
- 730 600 fő nyugdíjas (62%-a tsz-családtag),
- 2 145 000 fő eltartott családtag.

Az 1978. évi reprezentatív statisztikai felvétel szerint a 700 ezer termelőszövetkezeti háztáji gazdaság mellett még 1 466 ezer kisegítő gazdaság működött. A kistermelést folytató háztartásokhoz 4433 ezer fő tartozott, közülük 680 ezer volt a mezőgazdasági, 1175 ezer a nem mezőgazdasági aktív kereső, 855 ezer a nyugdíjas és több mint 1 millió 700 ezer az eltartott személy.

Korábban a mezőgazdaságban a háztáji termelés szükségességét, - a termelőszövetkezeti háztáji gazdaságra hivatkozva - a paraszti tudat lassú átalakulásával magyaráztuk. Tény, hogy a termelőszövetkezeti háztáji gazdaság a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi átalakításának időszakában a volt egyénileg gazdálkodó parasztok számára megkönnyítette a nagyüzemi termelésre való áttérést. Azáltal ugyanis, hogy háztáji révén bizonyos tere, alapja megmaradt a korábban megszokott egyéni tevékenységnek, elősegítette az egyéni gazdálkodáshoz való kötődés feloldását, a tagok fokozatos átállását a nagyüzemi munkára.

De miért vállalkoznak a háztáji termelésre százezrek, akik soha

nem voltak termelőszövetkezeti tagok, sőt nem is dolgoztak a mezőgazdaságban? Bizonyára azért, mert a termelőerők adott színvonalán így tudják jobban megoldani a család élelmiszerellátását, egyúttal hasznosítani a munkaerejüket. A mezőgazdasági háztáji és egyéb kistermelés ez esetben az erősen koncentrált nagyüzemi termelés szerves kiegészítője.

Történelmi tapasztalat továbbá az is, hogy a korszerű szocialista nagyüzemi termelés nem egyik évről a másikra, hanem csak is fokozatosan alakítható ki. Vannak üzemágak (pl. a kenyérgabonatermesztés, kukoricatermesztés, baromfi- és tojástermelés), ahol a nagyüzemi gazdálkodás gyorsabb ütemben terjed és vannak más ágazatok - főleg az állattenyésztésben - ahol az előrehaladás lassúbb. Mindezt a népgazdasági forrásoktól kezdve az anyagi-műszaki feltételekkel együtt a szakmunkaerőig igen sokféle körülmény befolyásolja.

Tény, hogy a háztáji és kiegészítő gazdaság a fejlett szocializmus viszonyai között a társadalom széles rétegei számára fontos munkaalkalmat teremtő, élelmiszertermelő és jövedelemszerző gazdaság. A dolgozók igen széles rétegei - aktív keresők és nyugdíjasok, férfiak és nők, idősebbek, csökkent munkaképességűek - találnak így főleg kiegészítő (számos esetben hasznos és egészséges időtöltést jelentő) foglalkozást. Nem pusztán a szövetkezeti családok, hanem az egész népgazdaság számára is fontos, hogy ez a jelentős számú munkaerő hasznos termelő, illetve nemzeti jövedelem-gyarapító tevékenységet végezzen.

A háztáji gazdálkodás hatóköre tehát napjainkban jóval tágabb a termelőszövetkezeti és szakszövetkezeti háztáji gazdaságokénál. Az ilyen termelés alakulása a dolgozók igen széles körét érinti, jelentős rétegek életkörülményeit, sőt gondolkodásmódját befolyásolja.

A háztáji gazdaság tartós fennmaradása mellett szólnak a következő főbb érvek:

a) A kisárutermelés fokozatos átszervezése, mivel az anyagi-műszaki feltételek és a szövetkezeti parasztság szocialista tudatának kialakítása is csak fokozatosan történhet.

b) Az aktív korú munkaerő és a munkaképes nyugdíjasok jobb foglalkoztatása.

c) A nagyüzemi gazdálkodásba be nem vonható termelési kapacitások, állóeszközök, felszerelések hasznosítása.

d) A jobb élelmiszerellátás, amely egyrészt a kistermeléssel foglalkozók fogyasztását, másrészt - a háztáji árutermelés révén - az egész lakosság jobb ellátását szolgálja.

e) A kistermeléssel foglalkozók, több mint 1,6 millió család jövedelmének, életszínvonalának az emelése, egyrészt a háztáji árutermelésből származó pénzbevétel növelése, másrészt a háztáji termelvények elfogyasztásával kapcsolatos élelmiszer fogyasztási kiadások megtakarítása útján.

Hogyan illeszkedik a kistermelés szocialista viszonyainkba? Megállapítható, hogy *a háztáji és kiegészítő gazdaság a mi körülményeink között lényegét tekintve, minőségileg és tartalmában különbözik a tőkés viszonyok között működő kisárutermelő gazdaságtól.* Helyzetét és fejlődését az uralkodó szocialista termelési viszonyok, a szocialista tervgazdálkodás határozza meg.

Elenyésző részük - az egyénileg gazdálkodók - még kisárutermelést folytatnak, a személyi tulajdonban levő háztáji és kiegészítő gazdaságokra azonban a szocialista szervezethez szorosan kapcsolódó, önellátásra történő, illetve értékesítési céllal folyó árutermelés jellemző. A szocialista nagyüzemi gazdálkodás túlsúlya, ehhez való szerves kapcsolódásuk, tőlük való függésük, a szocialista társadalmi berendezkedés környezeti tényezői a spekulációs és tőkés törekvések kifejlődését meggátolják.

A szocialista viszonyok fejlődésének lényeges követelménye, hogy *a kisk gazdaságok termelése szervesen illeszkedjék a szocialista nagy gazdaságok és szövetkezetek tevékenységébe, sőt integrálódjék azzal.* Ez tulajdonképpen a fokozatos szocialista társadalmiasítás útja, amely az itt jellemzett körülmények között elkerülhetetlen és megnöveli a szocialista szervezetek felelőségét, tennivalóit.

Tapasztalataink megerősítik, hogy a kisk gazdaságok mezőgazdasági termelése, ha a belső feltételektől eltekintünk, bármely termék vagy háztartás-csoport (társadalmi réteg) esetében döntően attól függ: *milyen segítséget nyújtanak hozzá a központi szervek és a helyi gazdasági vezetők, főleg az anyag- és felszerelés-ellátásban, valamint az értékesítésben.* Továbbá mennyiben ösztönzik, illetve szervezik a nagyüzemekkel és szocialista szervezetekkel kiépülő integrációját, hogyan segítik elő termelését, gazdálkodását. Az utóbbi évek ilyen tapasztalatai jelentős előrelépést mutatnak.

A háztáji és kiegészítő gazdaság tevékenységét több szocialista szervezet segíti és szervezi. Mindenekelőtt a termelészövetkezetek, de egyre jobb munkát végeznek e téren az állami gazdaságok és az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek (áfészek) is.

A termelészövetkezetek a kistermelést a következő főbb formákban szervezik, irányítják:

- önálló háztáji üzemág keretében,
- szakcsoportok formájában és
- a korábbi hagyományos módon, amikor közvetlenül a háztáji bizottság elnöke, vagy az ezzel megbízott szakvezető gondoskodik a termeléssel és forgalmazással kapcsolatos feladatok megoldásáról.

Az uralkodó szervezeti forma az *önálló háztáji üzemág* (fő üzemág). Ezek száma az 1976. évi 445-ről 1978 végéig 719-re emelkedett, ami azt jelenti, hogy a termelészövetkezetek több mint felében a háztáji termelés a gazdálkodás egyik üzemágává lett.

Terjed a *szakcsoportos* szervezés is. Ez a forma egyre jobban előtérbe kerül mindenütt, ahol sok a mezőgazdasági kistermeléssel foglalkozó munkás, alkalmazott, nyugdíjas. A nem tsz-tag kistermelők bevonása azonban jól megoldható a háztáji üzemág szervezése esetén is, amire szintén egyre több példa van.

A termelészövetkezetek a háztáji termelés és értékesítés szervezésére 1979-ben már 1297 háztáji agronómust alkalmaztak, 679-cel többet, mint 1976-ban. Ez önmagában is jól mutatja, hogy a termelészövetkezetekben egyre jobban megértik annak a jelentőségét, hogy a kistermelés integrálása nem gyengíti, hanem erősíti a termelészövetkezeti gazdálkodás szocialista jellegét, lényegében a szocialista társadalmassítás egyik gyakorlatban bevált útja.

IRODALOM

1. Az MSZMP XII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980.
2. A mezőgazdasági szövetkezetek I-III. kongresszusainak jegyzőkönyvei.
3. Szövetkezetpolitikai kérdések (1970., 1973., 1976.) Az MSZMP Szövetkezetpolitikai Munkaközösségének állásfoglalásai. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

A MAGYAR AGRÁRSZERKEZET*

A termelés minden társadalomban meghatározott tulajdonviszonyok alapján folyik. A termelőerők fejlődésével együtt ezek alakítják az üzemi formákat és a termelés üzemi szerkezetét is. Hazánkban a hatvanas évek elején váltak uralkodóvá a szocialista tulajdonviszonyok, és ekkor alakult ki a jelenlegi agrárszerkezet is.

A NÉPGAZDASÁG TÁRSADALMI-GAZDASÁGI RENDSZERE

Hazánk gazdasági rendszere a termelési eszközök szocialista társadalmi tulajdonán alapul. Ez azt jelenti, hogy a termelési eszközök az egész társadalom vagy társadalmi csoport tulajdonában vannak. Az egyén csak mint a társadalom dolgozó tagja lehet a társadalmi tulajdon részese.

A szocialista társadalmi tulajdonnak két alapvető formája van: az össznépi (állami) és a szövetkezeti tulajdon. *A termelési eszközök döntő többsége állami tulajdon képez.* Össznépi tulajdonban vannak a föld méhének kincsei és a föld egy része, a vizek, az erdők, a gyárak döntő többsége, a bányák, a vasúti, a vízi, a légi közlekedés, a hírközlési eszközök, a közúti közlekedés, az állami gazdaságok, a külkereskedelem, a belkereskedelem nagy része, a bankok, a takarékpénztárak, a biztosító intézetek, a közművek, a lakóházak tekintélyes része, a szociális, kulturális, egészségügyi intézmények és a tudományos intézetek.

* *Bevezetés az élelmiszergazdaságba.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 56-60. old.

Az össznépi (állami) tulajdonban levő termelési eszközök a társadalom valamennyi tagjának közös tulajdonát képezik, tulajdonosuk az osztálytársadalom. A szövetkezeti tulajdon a társadalom kisebb kollektíváinak csoporttulajdona, amely a gazdasági élet minden fontosabb területén megtalálható, de legnagyobb jelentősége a mezőgazdasági termelésben van.

A szocialista fejlődés eredményeként folyamatosan erősödik a szocialista tulajdon mindkét formája, amely tükröződik a termelésben és a nemzeti vagyon gyarapodásában is. Gyorsabb ütemben fejlődik az állami tulajdon, és a gazdasági életben betöltött súlya is nagyobb az állami szektornak, egyes ágazatokban azonban a szövetkezetek fejlődése erőteljesebb.

A szocialista társadalom és gazdaság a szocialista tulajdon két formájára - az állami és szövetkezeti tulajdonra - épül. A szocialista tervgazdálkodás ezért tartósan a szocialista vállalat mindkét formájának együttes összehangolt fejlesztésére alapozódik. A szocialista állami vállalat és szövetkezet egyenrangú, egyik sem alárendeltje a másiknak. A szövetkezetek a szocializmusban ugyanúgy szocialista szervezetek, mint az állami vállalatok. *Főbb közös jegyeik:*

- a) A gazdálkodást mindkét helyen (az állami vállalatnál teljes egészében, a szövetkezetnél túlnyomórészt) a szocialista tulajdonban levő álló- és forgóeszközre alapozzák, illetve azok felhasználásával folytatják.
- b) Mindkét gazdálkodó egységben a szocialista termelési és elosztási viszonyok vannak túlsúlyban, a munka szerinti elosztás elve és a szocialista kooperáció érvényesül.
- c) Mindkét vállalati formánál biztosítva van az állami szintű döntések és tervek elsődlegessége. Tevékenységüket az osztálytársadalmi érdekeket kifejező népgazdasági terv céljaival összhangban, a szocialista tervgazdálkodás által meghatározott feltételek, illetve keretek között fejtik ki mind az állami vállalatok, mind a szövetkezetek.
- d) A dolgozóknak, illetve a tagoknak mindkét helyen - a tulajdonosi mivoltuk és a vállalat eredményes vagy kevésbé eredményes tevékenységéhez kapcsolódó érdekelttségük alapján - elidegeníthetetlen joga a vállalati döntések kialakításában és a működés ellenőrzésében való részvétel.

18. táblázat. A nemzeti jövedelem, az eszközállomány és az aktív keresők megoszlása társadalmi szektorok szerint

Megnevezés	1960	1965	1970
Nemzeti jövedelem			
állami szektor	57,4	70,6	70,8
szövetkezeti szektor	17,0	20,8	22,8
egyéb szocialista szektor	6,6	5,6	4,5
magánszektor	9,0	3,0	1,9
Álló- és forgóeszközök*			
állami tulajdon		75,2	74,5
szövetkezeti közös tulajdon		5,6	8,4
személyi tulajdon		18,7	16,8
magántulajdon		0,5	0,3
Aktív keresők			
állami szektor	57,5	66,4	67,7
szövetkezeti szektor	17,9	27,8	27,7
magánszektor	24,6	5,8	4,6

* Az álló- és forgóeszközök adatai 1964. és 1971. évre vonatkoznak. *Forrás:* Magyar Statisztikai Zsebkönyv, Budapest, 1972.

A két szocialista gazdálkodó egység alapvetően közös jegyei azonban sajátosságokkal is párosulnak. A szövetkezetek legfontosabb sajátosságai a következők:

Először: A szövetkezetek a társtulajdonosok - a tagok - személyi és vagyoni társulásai, tehát nem az állam vállalatai, hanem kollektív vállalatok. Csoporttulajdonban levő eszközökkel gazdálkodnak, de a szövetkezeti vagyon oszthatatlan. Éppen ezért sem az elméletben, sem a gyakorlatban nem szabad eltúloznunk annak a sajátosságnak a jelentőségét, hogy a szövetkezetek csoporttulajdonban levő eszközökkel gazdálkodnak.

Másodszor: A szövetkezeti tagok közvetlen tulajdonosai és a szövetkezetek nagy részében (az ipari és mezőgazdasági termelőszövetkezetekben) egyúttal munkavállalói saját üzemüknek. A tagok jövedelme - a szövetkezeti formáktól függően vagy az egész jövedelem, vagy annak egy része - közvetlenül a gazdálkodás eredményétől függ. Ez bizonyos sajátosságokkal jár a munka szerinti elosztás elvének gyakorlati megvalósításában.

Harmadszor: A szövetkezetek lényeges sajátossága a demokratikus öngazgatás, a tagegyenlőség és a tagsági vezetés elvének érvényesülése a belső irányításban és egyéb, ezzel összefüggő vezetési, szervezeti sajátosságok.

Negyedszer: Mindezekkel összefüggésben tapasztalhatók sajátosságok a szövetkezetek állami irányításában és felügyeletében.

Az utóbbi években mind a gazdasági reform megvalósítása, mind a szocialista demokrácia erősödése újabb ösztönzést adott a szövetkezeti mozgalom fejlődéséhez, előnyei kibontakozásához. Ez azzal függ össze, hogy a szövetkezeti összefogás útján *bővíteni lehet a gazdasági fejlesztés forrásait*. A lakosság viszonylag nagy csoportjai hajlandók közvetlenül anyagilag is hozzájárulni munkával vagy egyéb módon segíteni az olyan tevékenységet, amely igényeik gyorsabb, jobb kielégítését eredményezi. Ezért minden olyan esetben, amikor a gazdálkodásban túlnyomó szerepe van az élő munkának, a munkaerőfoglalkoztatásnak, ha egy viszonylag kisebb közösség közvetlen érdekeinek a szolgálata a gazdasági cél, a résztvevők személyes és vagyoni közreműködése jobban biztosítható, ha az összefogást szövetkezeti formában szervezik meg.

A szövetkezetek szerencsésen *kiegészítik* az erősen koncentrált állami ipart és kereskedelmet, a mezőgazdaságban pedig nagyüzemekbe egyesítik a parasztgazdaságokat. Gazdaságosan és kellő mozgékonyással tudnak ellátni olyan feladatokat, amelyekre nagy vállalatok nem vállalkoznak, pedig azok iránt nagy érdeklődés van, megvalósításuk társadalmi szükségleteket elégít ki. Ez az előny a kis- és középzemű gazdálkodás olyan adottságaival függ össze, mint a kisebb igazgatási apparátus és adminisztráció, az igényekre való gyorsabb reagálás s a tevékenység gyorsabb változtatása, mivel az jelentős részben kézi munkán alapszik.

A gazdasági tevékenység mellett *jelentős a szövetkezetek társadalmi, szociálpolitikai munkája is*. Pótolhatatlan funkciót töltenek be igen sok esetben a nők, ezenkívül csökkent munkaképességű dolgozók, továbbá háziasszonyok, időszakos munkavállalók foglalkoztatásában.

Mindez amellet szól, hogy a szocializmus teljes felépítésében ne csupán átmenetileg, hanem *hosszú távon, a felépült szocializmus egész időszakában támaszkodjunk a szövetkezetekre, s a szocialista társadalmi és gazdasági rendszer szerves részeként*

társadalmi és gazdasági jelentőségüknek megfelelően fejlesszük őket. Ez a célkitűzésünk nem az állami szektor háttérbe szorítása vagy fejlesztése ellen irányul. „Ahogyan elvetjük a teljesen 'állami szocializmus' elvét és programját, a szövetkezetek korlátozásának és kiszorításának gyakorlatát, ugyanúgy elvetjük azt, hogy a szövetkezet lenne 'a' szocializmus, hogy a gazdasági öngazgatás egyedüli és általános elvvé tehető, hogy a szövetkezetnek vissza kell szorítania az állam gazdasági tevékenységét vagy az állami vállalatokat. Felfogásunk szerint a szövetkezetek a szocializmusban az egyik társadalmi és gazdasági szektort képezik, melynek kiterjedését determinálja a gazdasági ésszerűség és az emberi érdekelttség. Mindkettőnek megvan a szükségessége, de a maga tényleges határa is a társadalmi valóságban.”*

A népgazdaság nem mezőgazdasági ágaiban jelenleg döntő az állami, a mezőgazdaságban pedig a szövetkezeti tulajdon. Ezt jól tükrözi a foglalkoztatottak szektorok szerinti megoszlása az egyes népgazdasági ágakban.

Az utóbbi években tovább növekedett az állami szektorban foglalkoztatottak aránya, csökkent a magánszektoré és változatlan maradt a szövetkezeteké.

Az összképen belül azonban az egyes ágakban eltérő arányok tapasztalhatók. Jelentősen növekedett a szövetkezeti szektor súlya az építőiparban, ahol a termelésnek is mintegy 13%-át a szövetkezetek adják. A szövetkezetek szerepe más iparágakban is jelentős: a háziiparban 80, a textilruházati iparban 40, a cipőiparban csaknem 30%-a az országos termelésnek. A szövetkezeti ipar termelési értékének egyharmada javító-szolgáltató és építőipari tevékenységből adódik. A szocialista szektor által végzett szolgáltatások 60 százalékát ipari szövetkezetek nyújtják. Ezek nagy részét a fodrászok, a szabók és a cipészek tevékenysége alkotja, de fejlődik a tartós fogyasztási cikkek javító szolgáltatása és a lakáskarbantartás is.

A szövetkezetek a belföldi iparcikk-áruforgalomnak csaknem egyötödét bonyolítják le. Termelésük 20 százaléka exportra kerül. A szövetkezeti ipar részesedése az összes exportból csak néhány

**Nyers Rezső*: Előszó. A szövetkezeti reform jogi kérdései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971. 8. old.

19. táblázat. Foglalkoztatottak szektorok szerinti megoszlása

Népgazdasági ág	Állami szektorban		Szövetkezeti foglalkoztatottak		Magán aránya	
	1967	1971	1967	1971	1967	1971
Ipar	84,8	84,3	11,7	12,5	3,5	3,2
Építőipar	83,0	73,2	12,1	21,3	4,9	5,5
Mező-, erdő- és vízgazdaság	19,5	21,4	72,0	71,6	8,5	7,0
Szállítás és hírközlés	96,7	97,6	1,3	0,5	2,0	1,9
Kereskedelem	68,9	66,3	28,0	30,8	3,1	2,9
Nem anyagi ágak	90,5	91,6	2,5	3,4	7,0	5,0
Összesen	66,6	68,0	27,9	27,5	5,5	4,5

Forrás: 1. a 18. táblázatot.

százalékos, de a bútoripar exportjából 72, a textil-ruházati exportból pedig 30-35 százalékos.

Régi hagyományai vannak a szövetkezeteknek a kereskedelemben is. Az 578 fogyasztási szövetkezet részesedése a kiskereskedelmi és vendéglátóipari forgalomban 1970-ben elérte az országos forgalom egyharmadát. A községek nagy hányadában azonban ez az arány 100 százalékos. A fogyasztási szövetkezetek kiskereskedelmi forgalmának az emelkedése meghaladja az egész kiskereskedelem átlagos növekedési ütemét. Az egyre kulturáltabb szövetkezeti kiskereskedelem és vendéglátás mellett fejlődik felvásárlási és ipari szolgáltató tevékenységük is.

A mezőgazdasági, kisipari és fogyasztási szövetkezeteken kívül még mintegy 1000 lakásszövetkezet, 400 takarékszövetkezet, 110 vízgazdálkodási társulat, 1700 egyszerűbb társulás is működik, ezek is több százezer dolgozó részére végeznek szolgáltatást.

Népgazdaságunkban a magánszektor szerepe kicsi, és a legtöbb ágazatban csökkenő. Tevékenységük a lakosság helyi igényeinek kielégítésére irányul. 1971 végén az országban 72 220 magánkisiparos volt. Az önálló magánkisiparosok 61%-a az ipar, 23%-a az építőipar, 8,5%-a a szállítás és 7,5%-a a személyi szolgáltatás (fodrász, fényképész stb.) területén működött. A magánkisiparosok száma 1971 végén 2,5%-kal volt több, mint 1965-ben. Számuk az iparban és a személyi szolgáltatásban csökkenő, az építőipar,

valamint a szállítás területén növekvő. A magánkisiparosok túlnyomó többsége (70%-a) mindössze 14 szakmában folytat tevékenységet. A lakosság jobb ellátása érdekében 1968 óta lehetővé vált, hogy munkaviszonyban állók, munkaviszonyuk megtartása mellett önálló magánkisiparosként is működjenek. Az ilyen iparjogosítvánnyal rendelkezők száma évről évre emelkedett, és 1971 végén elérte a 17 650 főt. A magánkisiparosok 30%-a a nyugdíjkorhatárt meghaladta.

Napjaink egyik szembetűnő jellemzője az iparilag fejlett országokban a nyersanyagtermelő mezőgazdaság szoros egybekapcsolódása az élelmiszerfeldolgozással, sőt -forgalmazással. Ezt a folyamatot nevezi a szakirodalom a *korszerű élelmiszergazdaság* kialakulásának. Az is megfigyelhető, hogy az élelmiszergazdaság pedig egyre szorosabbra fűzi együttműködését a számára termelőeszközöket gyártó és különféle szolgáltatásokat végző iparral. Az élelmiszergazdaságot a vele egybekapcsolódó iparágakkal együtt az irodalom találóan *agrár-ipari komplexumnak* (agri-business) vagy röviden *agrárkomplexumnak* nevezi. Az agrárkomplexum makroökonómiai kategória, és jól kifejezi azt a tendenciát, amely a gazdasági életben a specializálódással együtt a kooperáció erősödésében, az integrálódásban jelentkezik.

Mindez a közgazdaságban és a gazdaságpolitikában olyan szemléletmód erősödését eredményezi, amely a konkrét vállalati tevékenységet, az egyes ágazatok működését nem elszigetelten, az egészről kiragadva, hanem összefüggéseibe ágyazva komplexen vizsgálja.

AZ ÉLELMISZERGAZDASÁG BELSŐ KAPCSOLATAINAK FEJLŐDÉSE

Az élelmiszergazdaság két fő ágazata, a mezőgazdaság és az élelmiszeripar, nagyon szorosan kapcsolódik egymáshoz. Ez a kapcsolat az elmúlt évek folyamán az élelmiszeripar fejlődésével még erőteljesebbé vált, amennyiben a mezőgazdasági termékek egy-

* Bevezetés az élelmiszergazdaságtanba. Akadémiai Kiadó, 1973. 39-45., 51-55. old.

re nagyobb hányada élelmiszeripari feldolgozáson keresztül válik végső felhasználásra alkalmas terméké.

Az élelmiszergazdaság fejlődésének törvényszerű jellemzője, hogy *miközben a mezőgazdasági nyersanyagtermelés növekszik, aránya a feldolgozáshoz képest csökken, mert a feldolgozás lényegesen gyorsabban nő.* Hosszabb időszakot véve például 1950 és 1970 között a mezőgazdasági termelés növekedése 50, az élelmiszeripari termelésé viszont 270%-os volt. Ennek eredményeként a feldolgozás súlya az élelmiszergazdaság termelésén belül 29%-ról 50%-ra emelkedett.

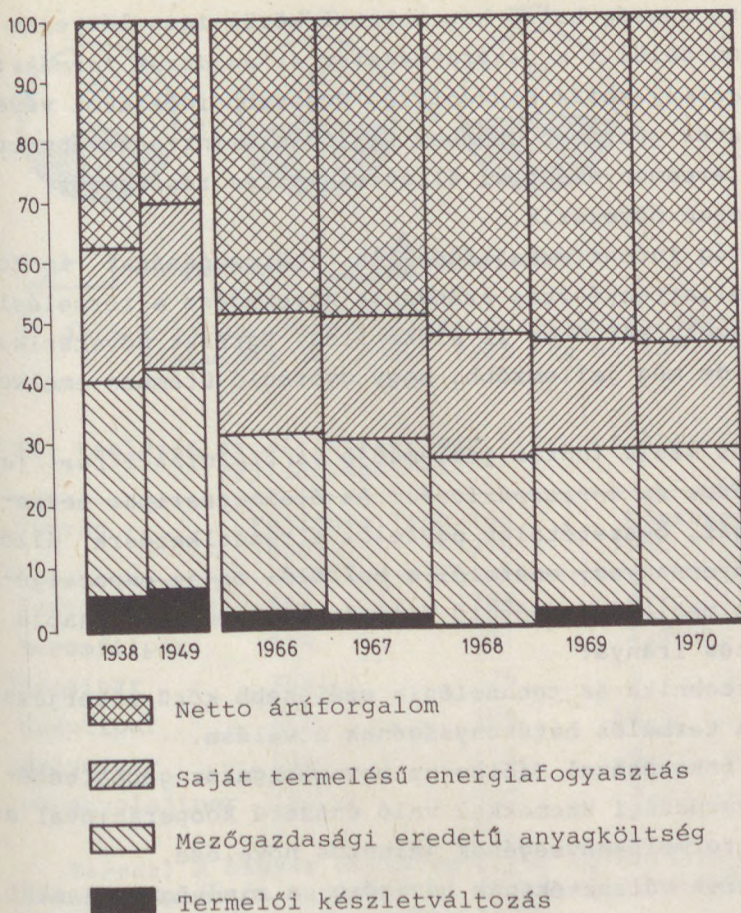
A mezőgazdaság és az élelmiszeripar közötti kapcsolat egyrészt abban nyilvánul meg, hogy mezőgazdasági nyersanyagok egyre nagyobb részét dolgozzák fel, másrészt abban, hogy növekvő mértékben kerülnek vissza feldolgozott termékek mezőgazdasági felhasználásra.

A mezőgazdaság termelőfelhasználásra fordított termékeinek azon része, amelyet nem maga használ fel, túlnyomórészt 90-92%-ban az élelmiszeriparba kerül. Az élelmiszeripar termelési célú kibocsátásának 80-81%-át pedig a mezőgazdaság használja fel.

A mezőgazdaságnak lényegében két nagy piaca van: az egyik az ipar (túlnyomórészt az élelmiszeripar), amásik pedig maga a mezőgazdaság. A két fő piac szerepe a mezőgazdasági termékek felhasználásában jelenleg megközelítően azonos. Ha azonban figyelembe vesszük az utóbbi évtizedben bekövetkezett és a jövőben várható fejlődést, akkor megállapíthatjuk, *hogy a saját célra történő felhasználás abszolút mértékben és viszonylag egyaránt csökken, az iparé pedig gyors ütemben nő.* A jövőben a mezőgazdaság számára egyre inkább az ipar válik elsődleges jelentőségű piaccá. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy még tovább erősödik a feldolgozó ágazatok anyagellátásában betöltött szerepe.

A mezőgazdaságnak más ágazatok ellátásában betöltött szerepe az utóbbi évtizedben nem csökkent, hanem növekedett. Kibocsátásából az utóbbi években nagyobb mérvű volt a termelőfelhasználás aránya, mint tíz évvel ezelőtt. A növekedés mintegy 10%-os.

Kedvező irányú a változás azért is, mert a növekvő termelőfelhasználáson belül az ipar javára következett be arányeltolódás. Az ipari felhasználás csaknem 30%-kal növekedett, miközben a mezőgazdaságé 5%-kal csökkent.

2. ábra. A mezőgazdasági termékek felhasználás szerint megoszlása

Az élelmiszeripar a feldolgozás révén jelentős mértékben növeli a mezőgazdaságban előállított értéket. Az ÁKM adatai alapján végzett számítások azt mutatják, hogy a mezőgazdaságból az iparnak évente átadott mintegy 23 milliárd Ft értékű termék túlnyomó része - kb. 22 milliárd Ft értékben - az élelmiszeriparba kerül. Ebből az élelmiszeripar forgalmi adó nélkül számítva is több, mint 46 milliárd Ft értéket állít elő. Különösen jelentős arányt képvisel a feldolgozás révén nyert értéknövekedés az exportban, amelyen belül az élelmiszeripar részaránya csaknem azonos a mezőgazdaságéval. A lakosság fogyasztásában és a végső felhasználásban az élelmiszeripar részaránya még kisebb a mezőgazdaságénál.

Az élelmiszergazdaság belső kapcsolatai közül igen lényeges a mezőgazdaságon belül a növénytermesztés és az annak termékeit feldolgozó állattenyésztés kapcsolata. Hosszabb időszakot véve az állattenyésztés gyorsabb ütemben fejlődik, mint a növénytermesztés, ennek eredményeként az állattenyésztés részesedési aránya fokozatosan növekszik.

A mezőgazdaság intenzív fejlődésének, iparosodásának fontos jellemzője az állattenyésztés arányának növekedése a termelési szerkezetben, amely két úton is előrehalad. Egrészt növekszik az állatállomány, de még jellemzőbb, hogy gyorsuló ütemben emelkednek a hozamok.

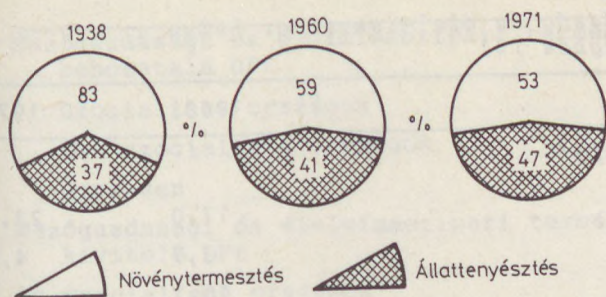
Az iparosodás másik fontos jellemzője az élelmiszeripari feldolgozás fejlődése és korszerűsítése. Az élelmiszeripar termelésének nagyságát, összetételét egyfelől a rendelkezésre álló mezőgazdasági nyersanyag, másfelől a belföldi és az exportigények, továbbá a meglévő és bővülő feldolgozó kapacitás szabja meg. A fejlesztés iránya:

- A korszerű technika és technológia szélesebb körű elterjesztése, ezáltal a termelés hatékonyságának növelése.
- A gépesítés fokozásával (főleg az anyagmozgatás gépesítésével) és a mezőgazdasági üzemekkel való ésszerű kooperációval az élelmiszeripar termelékenységének jelentős növelése.
- Az élelmiszerek választékának bővítése, a minőség, valamint a feldolgozási fok és a csomagolás színvonalának az emelése, a belföldi és az exportigények jobb kielégítése érdekében.
- Az élelmiszeripari vállalatok és mezőgazdasági nagyüzemek közötti együttműködés erősítésével, a kölcsönös előnyök és a népgazdasági érdekek alapján a kooperáció erőteljes fejlesztése.

Az élelmiszeriparon belül az egyes iparágak fejlődése között jelentős eltérések tapasztalhatók. Legdinamikusabban fejlődött a tartósítóiipar, a baromfi- és az édesipar. Az átlagos ütem mögött elmarad a malom-, a cukor- és a növényolajipar fejlődése.

A malomipar csaknem 30%-os részaránya húsz év alatt jelentősen csökkent, a tartósítóiiparé pedig növekedett.

A hatvanas években főleg a baromfi-, a hűtő- és a konzervipar fejlesztése volt előtérben. Nagyobb befektetések történtek a tejiparban is, ennek fejlődése szintén gyorsult. Az állattenyésztés fejlesztésével és a várható igényekkel összefüggésben

3. ábra. A növénytermesztés és az állattenyésztés arányának alakulása az 1938., 1960. és az 1971. években

10. táblázat. Az élelmiszeripar leggyorsabban és leglassabban fejlődő ágai (%)

Iparág	Fejlődés 1950=100		Részesezési arány		
	1960	1970	1950	1960	1970
Tartósítóipar	467	1784	4,2	10,2	19,7
Baromfiipar	158	771	4,2	2,2	7,6
Édesipar	369	776	2,1	4,5	4,3
Cukoripar	212	166	14,6	13,5	5,4
Malomipar	101	174	28,1	13,5	12,0
Növényolajipar	125	157	4,2	2,2	2,2

Forrás: A magyar élelmiszeripar termelőerőinek fejlődése a felszabadulástól napjainkig. Élelmiszeripari Gazdaságkutató Intézet kiadványa. Budapest, 1971.

igen erőteljesen emelkedni fog az állati termékeket feldolgozó iparágak termelése. Az átlagnál előreláthatóan kisebb lesz viszont a növényi termékeket feldolgozó iparágak termelésének fejlődése.

AZ ÉLELMISZERGAZDASÁG BEILLESZKEDÉSE AZ ÁGAZATKÖZTI KAPCSOLATOKBA

Az élelmiszergazdaság két oldalról kapcsolódik a népgazdaság többi területeihez. Az egyik oldalon az élelmiszergazdaság a többi ágazat termékeinek a felhasználójaként, tehát ráfordításain keresztül illeszkedik az egész népgazdaság termelőfolyamataiba. A másik oldalon kibocsátásain keresztül kapcsolódik a népgazdasághoz, termékeket ad át ipari hasznosításra, közvetlen fogyasztásra és exportra.

11. táblázat. A mezőgazdaság és élelmiszeripar helye a népgazdaságban (%)

	1960	1970
Népgazdasági beruházás ^{a/c/}		
Mezőgazdaság	17,0	23,2
Élelmiszeripar	3,7	4,9
Együtt	20,7	28,1
Az állóeszközállomány bruttó értéke ^{b/c/}		
Mezőgazdaság	14,8	15,2
Élelmiszeripar	5,2	4,7
Együtt	20,0	19,9
Aktív keresők		
Mezőgazdaság	39,2	23,4
Élelmiszeripar	2,9	3,6
Együtt	42,1	27,0
Bruttó termelési érték ^{b/c/}		
Mezőgazdaság	22,4	17,9
Élelmiszeripar	11,8	11,2
Együtt	34,2	29,1
Összes termelő felhasználás ^{b/c/}		
Mezőgazdaság	17,5	16,3
Élelmiszeripar	17,6	15,8
Együtt	35,1	32,1
Nettó termelési érték ^{b/c/}		
Mezőgazdaság	29,5	20,5
Élelmiszeripar	3,4	3,9
Együtt	32,9	24,4
Behozatal DFt		
Mezőgazdasági termékek, élő állatok	4,7	3,3
Élelmiszeripari termékek	5,0	7,8
Együtt	9,7	11,1
Kivitel DFt		
Mezőgazdasági termékek, élő állatok	8,7	10
Élelmiszeripari termékek	13,4	12,7
Együtt	22,1	22,7

Mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek
behozatala DFT

Szocialista országok	8,7	5,4
Nem szocialista országok	12,3	21,3
Összesen	9,7	11,1

Mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek
kivitele DFT

Szocialista országok	15,0	17,3
Nem szocialista országok	39,8	33,2
Összesen	22,1	22,8

a/ Részesedés és a kommunális beruházások nélküli népgazdasági
beruházásból. b/ Részesedés a népgazdaság anyagi ágazataiból. -
c/ 1968. évi árszinten. A mezőgazdaság tartalmazza az állami -

szövetkezeti szektor és a lakosság kiegészítő gazdaságainak adatait.

Forrás: A mezőgazdaság és élelmiszeripar összefoglaló adatai
1960-1970. KSH, 1972.

Az élelmiszergazdaság termelésében közreműködő más ágazatok
közül az ipar hozzájárulása a legnagyobb (gépipar, építőanyag-
és építőipar, energiaipar stb.). Az itthon előállított terméke-
ken (anyagokon) kívül az élelmiszergazdaság importanyagokat is
felhasznál.

Az élelmiszergazdaság jelenleg még eléggé zárt tömböt alkot
népgazdaságunkban: anyagráfördítéasaiban kismértékben részesednek
más ágazatok. Bár több éves viszonylatban a fejlődés kedvező
irányú, a különböző iparágak közreműködése az élelmiszergazdaság
fejlesztésében kismértékben növekszik. Ez nem valami örök érvényű
mezőgazdasági sajátosság, hanem a korszerűsítés eddigi lassú
ütemének a következménye. A korszerűsítés gyorsításával ez a zárt
tömb egyre jobban „kinyílik”.

Az élelmiszergazdaság - miközben egyre növekvő mértékben
igényli más ágazatok hozzájárulását termelése növeléséhez - össz-
termelése egyre nagyobb hányadát adja át más ágazatoknak. Nép-
gazdasági súlyát jól jellemzik a 11. táblázat adatai.

Az élelmiszergazdaság 30%-os részesedése a társadalmi össz-
termelésből elég tekintélyes arány. Erre utalnak más tények is.
Lényegében ezeket az arányokat tükrözi a lakossági fogyasztási
kiadásainak megoszlása is. Az életszínvonal emelkedésével az

élelmiszerek részesedése a lakosság összes fogyasztásából csökken, de még napjainkban is igen magas, az élvezeti cikkekkel együtt több mint 60%, anélkül számítva pedig 46%.

Az itt rajzolt kép bontakozik ki előttünk az élelmiszergazdaság értékesítésének a megoszlása alapján is. Eszerint ugyanis a mezőgazdaság és az élelmiszeripar együttes értékesítésének 84%-át a lakossági ellátás és az export köti le. *A két legnagyobb felhasználó tehát ilyen megközelítésben is a lakosság és az export.*

Az élelmiszergazdaságot a végső felhasználás alapján jogosan jellemezzük úgy, hogy mindenekelőtt a lakosság fogyasztásában tölt be meghatározó szerepet. Az adatokból viszont az is jól kitérő, hogy a mezőgazdasági termékek nagyobb része közvetlenül mégsem fogyasztási cikk, hanem termelőeszköz a mezőgazdaságban, az élelmiszeriparban (és a könnyűiparban) felhasznált munkatárgy és munkaeszköz. Jellemző, hogy amíg az élelmiszerek feldolgozása főleg a háztartásokban folyt, a mezőgazdaság fogyasztási cikkeit előállító jellege sokkal erőteljesebb volt, mint jelenleg. Napjainkban a mezőgazdaságnak egyre jobban erősödik az alapanyag-termelő jellege, és ez rányomja bélyegét az egész élelmiszergazdaságra.

Ez a megközelítés nem olyan formális okok miatt fontos, hogy - az élelmiszergazdaságok egyúttal termelőeszköz-előállító ágazatként is felfogva - jobban meg lehet indokolni fejlesztésének fontosságát, hanem azért, mert így tudjuk reálisan megítélni funkcióját és beilleszkedését a népgazdaságba. Erre pedig az a jellemző, hogy *az élelmiszergazdaság egyre inkább ipari blokkként illeszkedik a népgazdaság egészébe.*

A mezőgazdaság iparosodásáról egyre több szó esik manapság. Ez sokak előtt divatnak tűnik, pedig egyre erősödő objektív folyamatról van szó. Szűkebb értelemben arról, hogy gyökeresen átalakul a mezőgazdaság energiabázisa, gyorsabb ütemben fejlődik a termelés gépesítése, kemizálása, s a termelésszervezésben is olyan módszerek terjednek, amelyek korábban csak az ipart jellemezték. Tágabb értelemben pedig a mezőgazdaság és az élelmiszeripar egybekapcsolódása eredményeként az egész élelmiszergazdasági blokk ipari jellemzői egyre jobban erősödnek, s a korábban elkülönült, tipikusan mezőgazdasági problémák is iparfejlesztési tennivalókként jelentkeznek. A vertikális szemlélet

és kezelésmód egyre erősödik, s a mezőgazdasági korszerűsítés legtöbb problémája egyúttal iparfejlesztési feladattá válik. A gazdasági kapcsolatok bővülésével ez a folyamat még inkább erősödni fog, bár a termelés természeti és biológiai sajátosságai is fennmaradnak.

*
*
*

AZ ÉLELMISZERGAZDASÁG ÉS VONZÁSKÖRÉNEK SÚLYA GAZDASÁGI ÉLETÜNKBEN

A főbb ágazatok gazdasági életünkben betöltött szerepét leggyakrabban a társadalom összes termeléséhez és a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás mértékével jellemzik. Az adatok erről a következő képet mutatják.

Hazánkban - az iparosodó országokhoz hasonlóan - gyorsan növekszik az ipar bruttó termelése és a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása, s kisebb mértékben emelkedik a mezőgazdaság összes termelése és hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez. Ez a folyamat törvényszerű velejárója a társadalmi munkamegosztás és a munkatermelékenység növekedésének, a népgazdaság szerkezeti átalakulásának, a gyors ütemű iparosításnak.

Vitathatatlan tehát, hogy a társadalmi össztermelés és tiszta jövedelem létrehozásában - más iparosodó országokhoz hasonlóan - hazánkban is egyre növekvő szerepe van az iparnak, és csökkenő a szerepe a mezőgazdaságnak. Az azonban már vitatható, hogy a 15. táblázat adatai hűen tükrözik-e ezt a folyamatot.

Az elemzésekben soha nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az értékmutatók *torzíthatják a tényleges összefüggéseket, mert az általuk rajzolt kép mindig az érvényes árrendszer függvénye.* Az értékmutatók alakulását ugyanis két tényező dönti el: egyrészt maga az anyagi folyamat, amelyet ezek a mutatók jellemeznek, másrészt az, hogy milyen árakon történik a folyamatok számbavétele.

A mezőgazdasági felvásárlási árakat az utóbbi években mintegy 20 százalékkal emelték. De még ezekre is - a korábbiakra pedig

15. táblázat. *Az ipar és a mezőgazdaság részesedése a nemzeti jövedelemben (%)*

Év	Összesen	Ipar	Építőipar	Mezőgazdaság	Egyéb
1950	100	26	9	48	17
1960	100	36	11	29	24
1965	100	42	11	23	25
1970	100	43	12	17	28

Forrás: Statisztikai Évkönyv, 1970.

méginkább - az a jellemző, hogy csak kis mértékben tartalmaznak társadalmi tiszta jövedelmet. Az ipari árakba viszont a holtmunka- és elevenmunka-ráfordítások fedezetén (a felhasznált termelési eszközök értékén és a munkabéreken) kívül még számottevő mennyiségű társadalmi tiszta jövedelem is be van építve. *Ezért a jelenlegi árak a ténylegesnél nagyobbaknak tüntetik fel az ipar arányát a népgazdaságban, a mezőgazdaságét pedig aláértékelik.*

Jól szemlélteti az árrendszer ilyen irányú torzító hatását az, ha nemcsak az érvényes árakon, hanem a társadalmi ráfordításokkal arányos árak - tehát azonos mérce - alapján is kimutathatjuk a fő népgazdasági ágaknak a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulását. Az utóbbi években az Országos Tervhivatalban, az Árhivatalban és a Központi Statisztikai Hivatalban végeztek ilyen számításokat, s azok egyértelműen bizonyították, hogy az élelmiszer-gazdaság részaránya a társadalmi termékből és a nemzeti jövedelemből is lényegesen magasabb annál, mint amit az 1959. évi változatlan vagy pedig a tényleges folyóáron végzett számítások mutatnak.

Figyelemre méltóak a devizaárakon végzett számítások is. Az élelmiszer-gazdaság a tőkés devizaárakon mérve például nagyobb mértékben járul hozzá a nemzeti jövedelemhez, mint a hazai folyóárak alapján. A devizaárak és a belföldi árak arányainak vizsgálatából kitűnik, hogy az ipari termékek árszintje devizában általában alacsonyabb, a mezőgazdasági termékeké pedig - különösen a tőkés piacon - magasabb, mint belföldön. A nemzetközi értékesítés tehát több értéket alkotónak fogadja el a mezőgazdaságban és az élelmiszertermelésben végzett munkát, mint ahogyan az érvényes áraink alapján tükröződik.

Mindezek ismerete és számbavétele az egyes ágazatok teljesítményének az értékelésekor igen fontos, mert enélkül könnyen téves következtetésekre lehet jutni. Jelenleg például az árrendszer szüli azt az ellentmondást, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek igen jelentős részében a többlettermelés nem párosul az új érték, a jövedelem növekedésével. Világos, hogy ha ez a jelenség az árakba tudatosan beépített eltérő nagyságú tiszta jövedelem következménye, akkor ezt az értékelésnél sem lehet figyelmen kívül hagynunk, illetve az ilyen helyzet megoldásának a kulcsát nemcsak a vállalaton belül kell keresnünk.

A gazdasági kapcsolatok másik fontos területe a mezőgazdaság részvétele a többi népgazdasági ág anyagellátásában.

A mezőgazdaság termékeinek kb. felét rendszeresen más ágazatoknak adja át feldolgozásra, csomagolásra, forgalmazásra. A mezőgazdasági nyerstermékeket feldolgozó és forgalmazó ágazatok egy részének a szerepe a felhasználásra kerülő termékek előállításában lényegesen kisebb, mint a mezőgazdaságé. Különösen így van ez azoknál az élelmiszereknél - főleg a zöldség- és gyümölcsfélénél - amelyek lényegében nyerstermékek formájában kerülnek értékesítésre, felhasználásra. Ezek előállításához a kapcsolódó ágazatok csak tört részét teszik hozzá annak a munkának, amelyet a mezőgazdaság végzett. Mégis az értékösszefüggésekben közreműködésük legalább olyan, sőt sokszor nagyobb súlyú, mint a mezőgazdaságé. Ez annak a következménye, hogy a mezőgazdasági termékeket ezek az ágazatok igen alacsony áron kapják meg, feldolgozott termékeiket pedig már jelentős társadalmi tiszta jövedelmet is tartalmazó árakon adják tovább.

Az értékmutatókra tehát jelenleg az a jellemző, hogy a ténylegesnél rendszerint kisebbnek mutatják a mezőgazdaság szerepét a közreműködésével előállított társadalmi tiszta jövedelemben.

Tudjuk, hogy a többtermelés népgazdasági szinten több nemzeti jövedelmet eredményez, a népgazdaság szempontjából pedig ez a fontos. Az sem közömbös, hogy az egyes ágazatokban előállított új érték hol jelentkezik: ott-e, ahol előállították vagy a kapcsolódó ágazatokban. A vállalatok, a mezőgazdasági nagyüzemek számára ez elsőrendű fontosságú, hiszen a termelés bővítésének a mértékét, a személyi jövedelmek alakulását - az értékösszefüggések oldaláról nézve - a jövedelem színvonala határozza meg.

Igen fontos tapasztalat az is, hogy *valamennyi gazdasági összefüggés másképp jelenik meg, ha az egyes ágazatokat önmagukban, a többi közül kiragadva és másképp, ha a többi közé beillesztve vizsgáljuk.* Törvényszerű például, hogy a mezőgazdasági termelés súlya az össztermelésben, a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya pedig az összes foglalkoztatottakéban gyors ütemben csökken. Kevésbé mondható már ugyanez az élelmiszergazdaság súlyára és dolgozói arányára. Még kisebb a változás az agrárkomplexum (az élelmiszergazdaság + vonzáskörének) gazdasági súlyát illetően. Sőt, miközben a mezőgazdasági nyersanyagtermelés aránya, az ebben foglalkoztatottak száma az iparosítással rohamosan csökken, az élelmiszergazdaság vonzásköre oly mértékben szélesedik, hogy az agrárkomplexum a legfejlettebb ipari országok gazdaságának is számottevő bázisa marad. Hasonló irányú fejlődést mutatnaka hazai adatok is.

Az élelmiszergazdaság intenzív fejlesztésének elkerülhetetlen velejárója, hogy egyre több termelőeszközt és munkaerőt köt le más ágazatokban, vagyis a vonzásköre egyre bővül. Míg 1950-ben ez a vonzáskör az élelmiszergazdaság bruttó termeléséhez képest csak 16%-os nagyságrendű értéket képviselt, 1968-ban már 26%-ot jelentett.

Hasonló képet találunk a foglalkoztatásban is. Az élelmiszergazdaság közvetve két irányban köt le más ágazatokban munkaerőt. Egyfelől a termelés folyamatában felhasznált anyagok révén, másfelől az előállított termékek továbbfeldolgozásában, illetve a fogyasztókhöz való eljuttatásában.

Miközben a mezőgazdaság egyre kevesebb munkaerőt foglalkoztat, növekszik az élelmiszerfeldolgozásban dolgozók, illetve az élelmiszergazdaság vonzáskörében foglalkoztatottak száma.

Az intenzív gazdasági fejlődés elengedhetetlen követelménye, hogy minél kevesebb mezőgazdasági dolgozó minél több más foglalkoztatott élelmiszerellátását egyre magasabb életszínvonalon biztosítsa. Ez azonban csakis azzal együtt valósulhat meg, ha az élelmiszergazdaság termelése gyors ütemben korszerűsödik, vagyis vonzásköre bővül. Míg nálunk egy mezőgazdasági keresőhöz 0,4 fő munkája kapcsolódik más termelő ágazatokban, az USA-ban 2 főé. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az agrárkomplexum a fejlett ipari országok gazdaságában is számottevő súlyt képvisel.

16. táblázat. Az élelmiszergazdaság és vonzási körének súlya gazdasági életünkben (%)

Megnevezés	1959	1965	1968	1970
<i>Az összes termelésből</i>				
A mezőgazdaság részesedése	22	18	15	13
Az élelmiszergazdaság részesedése	32	29	26	25
Az élelmiszergazdaság és vonzáskörének részesedése	40	37	33	32
<i>A nemzeti jövedelemből</i>				
A mezőgazdaság részaránya	29	23	21	17
Az élelmiszergazdaság aránya	34	28	—	21
Az élelmiszergazdaság és vonzáskörének részesedése	40	36	—	9
<i>A foglalkoztatottak létszámából</i>				
A mezőgazdaság részesedése	40	30	29	27
Az élelmiszergazdaság részesedése	51	40	39	36
Az élelmiszergazdaság és vonzáskörének részesedése	58	50	49	48

Forrás: Dr. Fazekas Béla: Az élelmiszergazdaság kapcsolatai a termelésben és a foglalkoztatottságban. KSH 1969.

A nyersanyagtermelés korszerűsítéseként természetesen jóval nagyobb mértékben szabadul fel munkaerő a mezőgazdaságból, mint amennyit a kapcsolódó ágazatok lekötnek. Bőven jut tehát munkaerő az agrárkomplexumon kívüli termelés és szolgáltatás fejlesztéséhez is. Végző soron tehát a társadalom egyre kevesebb munkát fordít az élelmiszertermelésre, ehhez azonban mind az élelmiszergazdaságban, mind a kapcsolódó iparágakban a munkatermelékenység igen magas színvonalát kell elérni.

Igaz, hogy a gazdasági fejlődés motorja egyetlen iparosodó és ipari országban sem a mezőgazdaság, hanem az ipar. Az is figyelemre méltó tapasztalat azonban, hogy a legfejlettebb ipari országokban a legkorszerűbb és legmagasabb színvonalú a mezőgazdaság, az élelmiszertermelés is. Fejlett ipar csakis fejlett mezőgazdaságra támaszkodhat, különben az élelmiszerellátás indokolatlan mértékben köti le a gyorsabb gazdasági fejlődés forrásait.

17. táblázat. Az élelmiszergazdaság termeléséhez kapcsolódó közvetett létszám alakulása

	1950	1959	1965	1968	1970
			1000 fő		
A termelés folyamatában	30	100	108	122	125
A beruházási eszközök előállításában	5	28	45	45	47
Együtt	35	128	153	167	172
			1959=100		
A termelés folyamatában	30	100	108	122	125
A beruházási eszközök előállításában	18	100	161	161	168

Forrás: Dr. Fazekas B.: Id. mű.

A gazdaságilag közepesen fejlett országban - mint amilyen hazánk - a gazdasági növekedés gyorsítása, az erőteljesebb ütemű iparosítás egyik fő forrása az élelmiszergazdaság. Ez a forrás pedig annál bővebben buzoghat, minél korszerűbb az élelmiszertermelés. Csak átmenetileg lehet gyorsabb ipari ütemet diktálni az ahhoz szükséges mezőgazdasági források bővítése és az azt szolgáló korszerűsítés nélkül.

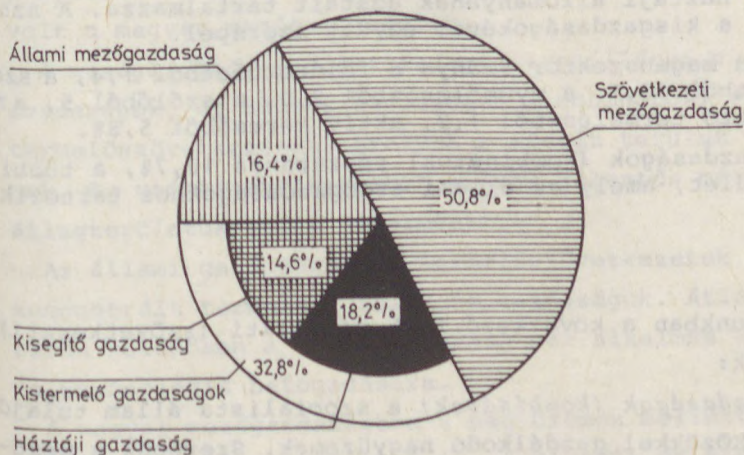
Minél vontatottabb a mezőgazdaság korszerűsítése, annál később jutunk tovább a közepes ipari fejlettség szakaszából a fejlett ipari társadalomba.

Az élelmiszergazdaság korszerűsítése viszont gyorsíthatja az egész előrehaladást, mert bővíti forrásait. Ez a közepesen fejlett ipari társadalom törvényszerűsége, hacsak az ipari fejlesztés nem támaszkodhat gyarmatosításra vagy éppen ellenkezőleg, a népek testvéri összefogására, vagy pedig kimeríthetetlen nyersanyagforrásokra. Egyébként ez a törvényszerűség mindaddig érvényesül, amíg az ipar el nem ér arra a szintre, hogy lényegében fedezi saját maga fejlesztési forrásait. Azokban a gazdaságilag fejlett országokban, ahol már eléri ezt a szintet, az egész fejlődési ütemet - benne a mezőgazdaságét is - szinte teljes egészében az ipar diktálja.

A VÁLLALATI STRUKTÚRA ALAPPILLÉREI: AZ ÁLLAMI GAZDASÁGOK ÉS A TERMELŐSZÖVETKEZETEK*

A MEZŐGAZDASÁG VÁLLALATI SZERKEZETE

A magyar vállalati struktúrát sokszínűség és változatosság jellemzi. Az iparban túlsúlyban vannak az állami vállalatok, de működnek szövetkezetek is, és dolgozik mintegy 120 ezer kisiparos. A mezőgazdasági termelés kétharmadát termelőszövetkezeti közös és háztáji gazdaságok, 16%-át állami gazdaságok, a többit pedig a kisegítő gazdaságok adják. A magyar mezőgazdaságban tehát a szocialista szektor van túlsúlyban, a gazdálkodás fő bázisai a szocialista nagyüzemek.

10. ábra. A mezőgazdaság 1981. évi bruttó termelési értékének szektorok közötti megoszlása %-ban (1976. évi áron)

* Az MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 71-101. old.

14. táblázat. Az agrárszerkezet jellemzői 1980-ban a társadalmi szektorok szerint (%-ban)

Megnevezés	Állami szektor c)	Szövetkezeti szektor a)	Ebből		Kisegítő és egyéb kisgazdaságok b)	Össz.
			közös	és háztáji		
Földterület	30,8	63,7	58,0	5,7	5,5	100
Ezen belül						
szántóterület	14,4	82,1	76,2	5,9	3,5	100
kert	9,9	25,1	1,8	23,3	65,0	100
gyümölcsös	26,1	62,7	48,6	14,1	11,2	100
szőlő	18,4	63,4	30,8	31,5	18,2	100
Mezőgazdasági bruttó termelés	20,1	69,6	56,4	13,2	10,3	100
Aktív keresők	15,1	74,4			9,7	100
Állatállomány						
ló	6	51	34	17	43	100
szarvasmarha	16	76	60	16	8	100
sertés	19	54	25	29	27	100
juh	13	74	67	78	13	100
baromfi	8	54	17	34	38	100

a) Az állatállomány adatai csak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös és háztáji állományának adatait tartalmazza. A szakszövetkezeteké a kisgazdaságokéval együtt szerepel.

b) Ezen belül a magánszektor aránya a földterületből 1,4, a szántóból 1, a kertből 13,1, a gyümölcsösből 2,5, a szőlőből 5, a mezőgazdaság bruttó termeléséből 1,2, aktív keresőből 5,8%.

c) Az állami gazdaságok (kombinátok) részaránya 10,7%, a többi állami erdőterület, amely az állami erdőgazdaságokhoz tartozik.

Mezőgazdaságunkban a következő főbb vállalati (szövetkezeti) formák működnek:

Az állami gazdaságok (kombinátok) a szocialista állam tulajdonában lévő eszközökkel gazdálkodó nagyüzemek. Szerepük a mezőgazdaság vetőmag-, szaporítóanyag- és tenyészállat-ellátásában, a korszerű technika, technológia és szervezési módszerek meghonosításában, elterjesztésében meghatározó.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek a tagok személyes és vagyoni közreműködésével vállalati gazdálkodást folytató társas nagyüzemek, amelyekben a meghatározó szerepű közös gazdaságokkal szerves egységben működnek a háztáji gazdaságok.

A halászati termelőszövetkezetek fő tevékenysége a haltenyésztés, a halászat és halértékesítés. Földterületük kevés, mezőgazdasági termelésük kiegészítő jellegű, nem számottevő, halhús-termelésük viszont növekvő. Az egyre intenzívebbé váló haltenyésztő és halkihelyező munka eredményeként nemcsak összességében, de egy halásztagra számítva is évről évre nő a kifogott hal mennyisége. 1980-ban az országos összes halfogásnak mintegy 20%-a jutott a halászati termelőszövetkezetekre.

A szakszövetkezetek a kedvezőtlen adottságú területeken alakultak. Csak egy-két termelési ágban folytatnak nagyüzemi gazdálkodást, az összes gyümölcs 7, az összes szőlő és bor 15-16%-át termelik. A közös gazdálkodásba be nem vont ágazatokban tagjaik még egyénileg és kisüzemi módon termelnek. A szakszövetkezetekben a háztáji gazdálkodás a közös gazdálkodásba be nem vont egész földterületet és állatállományt felöleli.

A nagyüzemek egymással és az ipari, illetve kereskedelmi vállalatokkal együttműködve *társulások*at is szerveznek és működtetnek. A nyolcvanas évek elején már csaknem 900 vállalatközi társulás volt a magyar mezőgazdaságban.

A mezőgazdaság fejlesztésének alappillérei a szocialista nagy-gazdaságok, az állami gazdaságok (kombinátorok) és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, amelyek a művelt terület 92%-án gazdálkodnak. Az utóbbi évtizedekben számuk jelentős mértékben csökkent, átlagterületük pedig növekedett.

Az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek nagyterületű, koncentrált termelést folytató gazdaságok. Átlagos területi méretük különösen a fő ágazatokban már alkalmas a fejlett technika és technológia befogadására.

A magyar mezőgazdaságban a nagyüzemek mellett még számottevő súlya van a kistermelésnek is. A háztáji és kisegítő gazdaságok száma 1972-ben 1,7, 1980-ban 1,5 milliót tett ki, amelynek csaknem fele a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdasága volt.

A nagyüzemek részaránya a termelésben és az ellátásban is fokozatosan növekszik, mivel termelésük jóval gyorsabban nő, mint

15. táblázat. *A mezőgazdasági nagyüzemek száma és átlagos területe*

Megnevezés	1961	1970	1975	1981
<i>Üzemek száma év végén</i>				
Állami gazdaságok, kombinátok	271	180	150	130
<i>Mezőgazdasági termelősövetkezetek</i>				
közös gazdaságai	4204	2441	1598	1320
háztáji gazdaságai (ezer)*	994	782	700	
Társulások összesen	84**	453	526	892
Mezőgazdasági szakszövetkezetek	453***	243	144	61
<i>Egy gazdaság átlagos területe (ha)</i>				
Állami gazdaságok, kombinátok	3740	5548	6602	7585
Mezőgazdasági termelősövetkezetek	1100	1985	3161	4032

*1970 helyett 1972, 1975 helyett pedig 1978. évi adat szerepel.

**1965. évi adat.

***Termelőszövetkezeti csoportok és szakszövetkezetek együtt.

a kistermelőké. A hetvenes évek második felében például a nagyüzemek 19-20%-kal, a háztáji és kiegészítő gazdaságok 7-8%-kal növelték mezőgazdasági termelésüket.

ÁLLAMI GAZDASÁGOK (KOMBINÁTOK)

Állami mezőgazdasági üzemek, „kincstári birtokok” már 1945 előtt is voltak Magyarországon. Ezek legnagyobb része valamilyen különleges cél szolgálatában állott. A honvédelmi minisztérium például honvéd-kincstári gazdaságokat tartott fenn. Jóléti intézményekhez kórházakhoz, oktatási intézményekhez is tartoztak kisebb-nagyobb földterületek. Az erdők egy része az államkincstár tulajdonában és kezelésében volt. A két világháború között azonban az állami birtokok az összterületnek 1%-át sem foglalták el.

Az 1945. évi földreform idején az állami birtokok jelentős részét is felosztották. Az állami földterületeken azonban a régi gazdaságok egy része újjáalakult, illetőleg új állami gazdaságokat is szerveztek. 1945 őszén összesen 25 ezer hektáron 68 gazdaság működött, többségük néhány száz hektáron, a lótenyésztésükről híres mezőhegyesi, bábolnai és kisbéri gazdaságok azonban több ezer hektáron gazdálkodtak.

A jelenlegi állami gazdaságok kialakulása 1948 decemberében kezdődött a meglevők átszervezésével, később pedig újabbak kialakításával. Az újabb állami gazdaságokat a parasztok által - a súlyos adóterhek és beszolgáltatási kötelezettségek miatt - felajánlott és elhagyott földeken szervezték.

Az állami gazdaságok nagyüzemi szervezete 1949 és 1959 között alakult ki. Az ötvenes évek elején a gazdaságok egy részében kezdtek létrejönni a nagyüzemi termelés feltételei. A tagosított nagy táblákon mind nagyobb számban jelentek meg a traktorok, és szaporodtak az új, nagyüzemi gazdasági épületek. Ugyanakkor a gazdaságok nagy többségét még kisüzemi módszerekkel folyó termelés, alacsony színvonalú gazdálkodás jellemezte. Épületek hiányában az állatokat sokszor a szabad ég alatt tartották, hiányzott a munkaerő a legszükségesebb feladatok ellátásához, és még csírájukban is alig voltak meg a mai gazdálkodás alapvető eszközei, módszerei. Közben gyakran változott a szervezet és a terület.

A hatvanas éveket már az állami gazdaságok megszilárdulása időszakának tekinthetjük. 1959 és 1967 között fokozatosan kibontakozott a gazdaságok nagyüzemi jellege, 1967-től kezdve pedig gazdasági önállósága is, és vertikális irányban bővült gazdálkodásuk. 1971-ben megalakult az első állami gazdasági kombinát Tokajhegyalján.

A tokajhegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát az egész tokaji szőlőkultúra fejlesztését szervezi. Szaporítóanyagot termel, szervezi a telepítést, a növényvédelmet, felvásárolja és feldolgozza a szőlőt, szervezi a tokaji bor belföldi értékesítését.

Néhány évvel később megalakult a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát, amely az iparszerű baromfihús és tojástermelés hazai bázisa és szervezője. Több száz gazdasággal áll szerződéses kapcsolatban és a termeléshez szükséges eszközöket (naposcsibe, épület, takarmány, koncentrátum stb.), egyéb feltételeket - pl. szaktanácsadást - komplexen biztosítja számukra. Egyre bővülő külkereskedelmi tevékenységével a nemzetközi ranglistán az elsők közé küzdötte fel magát. Széles körű kutatást végez nemcsak a baromfi-, hanem a sertés- és juhtenyésztési tartástechnológia,

továbbá a takarmányozás korszerűsítése, általában a hatékonyabb takarmányok előállítására érdekében. Kezdeményezője az iparszerű termelési rendszerek kidolgozásának és elterjesztésének.

1977. évtől további magas színvonalon gazdálkodó állami gazdaságok alakultak át mezőgazdasági kombináttá. Tevékenységük főleg abban tér el a többi állami gazdaságtól, hogy nem korlátozódik a szűk értelemben vett mezőgazdasági termelésre, hanem kiterjed egyes termelőeszközök előállítására, a mezőgazdasági termékek feldolgozására, sőt az értékesítésére is. A tudományos eredményeket felhasználó fejlesztő munkával, esetenként kutatómunkával igyekeznek megalapozni a főprofilú képező tevékenységüket.

A kombinátok a mezőgazdaság állami szektorának legjobban gazdálkodó vállalatai, amelyet jól mutatnak a 16. táblázat adatai.

A kombinátok termelése 1976 és 1980 között - tehát megalakulásuk első éveiben - másfélszer gyorsabb ütemben nőtt, mint a többi állami gazdaságé, főbb hozamaik szintén kedvezőbben alakultak, sertés- és juhállományuk dinamikusan emelkedett, csak baromfiállományuk csökkent. Az egy foglalkoztatottra jutó termelés a kombinátokban 68, az állami gazdaságokban 46%-kal nőtt 1976 és 1980 között. A termelékenység a legtöbb kombinátban dinamikusan emelkedett: kiemelkedően nőtt például Bábolnán, ahol 1980-ban az egy főre jutó termelés meghaladta az 1 millió forintot, vagyis elérte az ipari nagyvállalatokét.

A tényekhez az is hozzátartozik, hogy a kombinátokhoz hasonló jó eredményeket más állami gazdaságok is elértek. Nem állítható tehát, hogy az itt felsorolt előnyök pusztán a kombinátszervezetekhez tapadnak, de az ellenkezője sem, hogy a kombinátformának semmi köze az eredményekhez. Reálisan azt mondhatjuk, hogy ez a forma bevált, kedvező lehetőséget nyújtott a termelőerők, a termelés gyorsütemű fejlődéséhez, a munkatermelékenység, a hatékonyság számottevő emelkedéséhez. Ennek ellenére irreális lenne valamennyi állami gazdaságból kombinátot szervezni, vagyis ezt a nagyvállalati formát erőltetni. *A kombinátok ugyanis tipikus nagyvállalati szervezetek, amelyek a termelőerők, a mezőgazdasági és ipari termelés, a szolgáltatás és a forgalmazás nagyfokú koncentrációja eredményeként jöttek létre. Kis- és középméretű gazdálkodó egységek is bővíthetnek vertikális irányban*

16. táblázat. Fontosabb adatok egy gazdaságra számítva (1980)

Megnevezés	Állami gazdaságok	Kombinátok	Állami gazdaságok = = 100
Termőterület, ha	6829	13 389	196
Foglalkoztatottak, fő	999	2 860	286
Motorkapacitás, 100 kW	92	210	228
Üzemi termelési érték, millió Ft	353	1 923	545
Nettó termelési érték, millió Ft	79	324	410
Termelési költség, millió Ft	298	1 620	543
Nyereség, millió Ft	22	171	777
Állóeszközérték, millió Ft	416	1 452	349
Forgóeszközérték, millió Ft	271	1 393	514
Saját forrás, millió Ft	28	133	475
Beruházások értéke, millió Ft	36	137	381
Egy foglalkoztatottra jutó üzemi termelési érték, 1000 Ft	353	672	190
bruttó jövedelem, 1000 Ft	67	108	161
nyereség, 1000 Ft	22	60	273
munkabér, 1000 Ft	45	48	107
állóeszközérték, 100 Ft	416	508	122
100 Ft állóeszközre jutó termelés Ft	55	83	151
nyereség Ft	5,3	11,8	223
100 Ft nyereségre jutó költség Ft	1355	946	70

tevékenységüket, nyersanyagtermelésüket feldolgozással, szolgáltatással, kereskedelemmel kombinálhatják, folytathatnak magas színvonalú gazdálkodást, elérhetnek nagy hozamokat és magas termelékenységet, mégsem tekintjük őket kombinátoknak. A kombinát elnevezés ugyanis világszerte a nagyvállati tevékenységgel kapcsolódik egybe.

A kombinátok első és meghatározó fő vonása tehát a tevékenység mérete: *a nagyvállalati jelleg*. Enélkül nem beszélhetünk kombinátokról.

A kombinátok másik lényeges fő vonásaként a *vertikális jelleg* emelkedik ki, amely legkézenfekvőbben valamely nyersanyag előállításában, feldolgozásában és forgalmazásában jelenik meg.

A magyar tapasztalatok szerint a harmadik igen lényeges jellemző, hogy a kombinát más nagyvállalatokhoz hasonlóan olyan *műszaki-technológiai, valamint gazdálkodási, tehát egyúttal irányítási és érdekeltségi egység, amely a hatékony gazdálkodáshoz szükséges vállalati önállósággal rendelkezik, és annak optimális megvalósítása alapján működik.*

A nagyvállalat nem pusztán nagy létszámával és a többiét jóval meghaladó termelési értékével emelkedik ki a vállalati szférából, hanem a *konkrét adottságokhoz igazodó belső decentralizációjával, belső érdekeltségi rendszerével és ennek keretei között működő önálló (önelszámoló) gyáregységeivel.* A gazdálkodó egységek (gyáregységek) önállósága abban is megnyilvánul, hogy vezetői részt vesznek a döntési jogkörrel rendelkező igazgatótanács irányító munkájában. A szokásos gazdasági ismérvek - pl. dolgozói létszám, termelési volumen stb. - tehát a nagyvállalatokban a gazdálkodó egységek adottságoknak megfelelő önállóságával párosulnak, vagyis a nagyvállalatra *az önálló egységekből álló összetettség* is jellemző. A mezőgazdasági kombinátok gyakorlatában többé-kevésbé az itt jellemzett nagyvállalati szervezet öltött testet.

AZ ÁLLAMI GAZDASÁGOK (KOMBINÁTOK) GAZDÁLKODÁSA

Az állami gazdaságok részaránya az ország összes területéből az utóbbi évtizedben csaknem 11, a szántóterületből pedig 13%-ot tett ki. A területi koncentráció, az összevonások eredményeként számuk egyre csökkent, átlagos nagyságuk pedig növekedett.

Az állami gazdaságok fontos feladata az árutermelés mellett vetőmag-, szaporítóanyag- és tenyészállat-előállítás az egész mezőgazdaság számára. Ehhez csatlakozik a korszerű nagyüzemi gazdálkodás termesztési, tenyésztési technológiájának, üzemszervezési módszereinek a meghonosítása és széles körű elterjesztése, amiben különösen a nagyüzemi gazdálkodás kezdeti időszakában előljártak. Bátran alkalmazzák az új, korszerű módszereket, kipróbálják az új fajtákat és a többi nagyüzem figyelmét nemcsak felhívják ezekre, hanem rendszeresen el is látják őket a jobb fajtákkal és szaktanácsokkal. Sőt esetenként szakemberekkel is, mert az állami gazdaságok a fiatal szakemberek kitűnő

iskolái. Újabban kezdeményező szerepet töltenek be a gazdaságok közötti kooperáció szervezésében, főleg a komplex termelési rendszerekben és a kistermelés segítésében.

A gazdaságok alapvető termelési eszközeinek a létrehozásához az állam a költségvetésből kezdettől fogva igen jelentős befektetéseket nyújtott. Ennek eredményeként gyorsan növekedett erő- és munkagépállományuk, így területegységre számítva többször annyi gépi munkát tudtak végezni, mint átlagosan a mezőgazdasági nagyüzemek. Ez lehetővé tette a talajművelés és betakarítás minőségének javítását is. Nagy területeket rendeztek be öntözésre, évről évre több műtrágyát használtak, és javult szakember-ellátottságuk is.

Jelentős befektetéseiket kezdetben a gazdaságok nem tudták kellően hasznosítani. A hatvanas évek második felétől kezdve azonban a gazdálkodás minőségi mutatói is fokozatosan javultak. Különösen jó eredményeket értek el a szántóföldi termelésben búzából (1980-ban 5060 kg-ot hektáronként) és kukoricából (5480 kg-ot hektáronként). Ezekből már megközelítik a világviszonylatban legjobb átlaghozamokat. Összességében nagy fejlődési utat tettek meg az állami gazdaságok.

Messziről indult az állami gazdaságok állattenyésztése is. Az ötvenes évek elején nemcsak a leromlott talajok, a szétszórt parcellák nehezítették a gazdálkodást, hanem a gyenge minőségű állatállomány is. A gazdaságok saját tenyésztésből nem tudták kellően növelni az állatlétszámot, ezért felvásárlásból igyekeztek szaporítani azt. Ez viszont olyan következményekkel járt, hogy a több helyről felvásárolt állatok a legkülönbözőbb betegségek csíráit vitték a nagyüzemekbe. A betegségek, a rossz elhelyezés, az elégtelen és minőségileg is gyenge takarmányozás miatt nagy volt az elhullás, alacsony színvonalú volt a termelés. A gazdaságok vezetői ezért az első időszak kedvezőtlen eredményei után nagyobb körültekintéssel kezdtek az állattenyésztés fejlesztéséhez. Egyre nagyobb gondot fordítottak az állomány minőségének a javítására, a takarmányozásra és az állategészségügy fejlesztésére. Korszerűsítették a tartási módszereket, a jobb tenyészanyag előállítására érdekében létrehozták a törzstenyésztő állami gazdaságokat. Több helyen utódellenőrző és ivadékvizsgáló állomást létesítettek. Elkezdődött az állat-

17. táblázat. Az állami gazdaságok és kombinátok főbb adatai

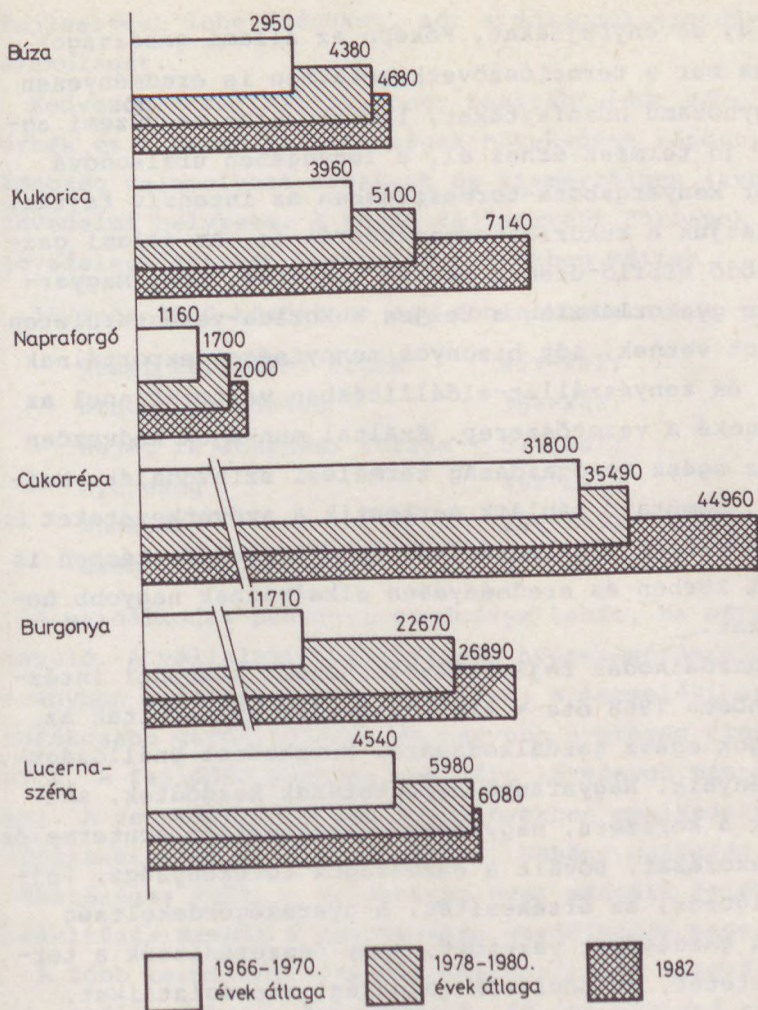
Megnevezés	Mértékegység	1960	1970	1980
Számuk		333	180	132
Összes területük	1000 ha	969	998	994
Ebből szántó	1000 ha	645	656	612
Részesedés az ország összes területéből	%	10,4	10,7	10,8
Összes foglalkoztatott	1000 fő	180	147	144
Részesedés az összes mezőgazdasági foglalkoztatottból	%	10	12	14
Részesedés a mezőgazdaság összes állóeszköz-állományából	%	26,5	25,4	18,2
Egy gazdaságra jut:				
földterület	ha	2914	5548	7588
bruttó termelési érték	millió Ft	24	110	433
foglalkoztatott	fő	475	848	1092
Egy foglalkoztatottra jut:				
földterület	ha	5,4	6,8	6,9
bruttó termelési érték	1000 Ft	50	126	397
állóeszköz	1000 Ft	89	195	429
Búza termésátlaga kg/ha	kg/ha	2430	2550	5060
Őszi árpa "	kg/ha	2570	2580	4480
Kukorica "	kg/ha	3470	4400	5480
Egy tehén évi tejtermelése	1000 l	2980+	2940	4661
Egy tyúk évi tojástermelése	db	203	214	221

+ 1966. évben

tenyésztő telepek korszerűsítése, hasznosítási áganként, korcsoportonként nagyobb egységekben helyezték el az állatállományt. Fokozatosan takarmánykeverő üzemeket létesítettek, amely hozzájárult a szakszerűbb és gazdaságosabb takarmányozás térhódításához.

Az állattenyésztésben kedvezően alakult a sertéshústermelés, lassan fejlődött viszont a szarvasmarha-tenyésztés. Az állomány és a tejhozam is csak az utóbbi években emelkedett. A gazdaságok egy része a juhtenyésztést csökkenti.

Az állami gazdaságok fontos jellemzője anagytömegű és egyúttal szakosodó termelésre, illetve árútermelésre történő berendezkedés.

Növénytermelésükben uralkodóvá vált a gépek használata, egyes ágazatokban a munkafolyamatok teljes gépesítése. Nagyadagú műtrágyázással biztosítják a talaj tápanyagellátását, a korszerű növényvédelemmel pedig a különféle kártevők elleni védekezést. Az állattenyésztésben fokozatosan kialakítják a korszerű nagyüzemi állattenyésztés hatékony állategészségügyi és technológiai rendszerét.

Az állami gazdaságok különösen az utóbbi évtizedben jelentős nagyüzemi fajtakísérleteket végeztek azzal a céllal, hogy kiválasszák és meghonosítsák a magyar viszonyok között legjobb

eredményt adó új növényfajtákat. Főképp az állami gazdaságok érdeme, hogy ma már a termelőszövetkezetekben is eredményesen termelik a nagyhozamú búzafajtákat, ismerik azok nagyüzemi agrotechnikáját, jó termést érnek el, s lényegében uralkodóvá váltak a magyar kenyérgabona-termesztésben az intenzív fajták. Ugyanezt mondhatjuk a kukoricatermesztésről is. Az állami gazdaságokban működő hibrid-üzemek tették lehetővé, hogy Magyarországon ma már gyakorlatilag a teljes kukorica-vetésterületen hibrid vetőmagot vetnek, sőt bizonyos mennyiséget exportálnak is. A vetőmag- és tenyészállat-előállításban változatlanul az állami gazdaságoké a vezetős szerep. Ezáltal munkájuk kedvezően befolyásolja az egész mezőgazdaság termelési színvonalát. Meggyőző példájuk, bemutató tábláik serkentik a szövetkezeteket is a fejlettebb módszerek alkalmazására. Az állattenyésztésben is egyre szélesebb körben és eredményesen alkalmaznak nagyobb hozamú, új fajtákat.

A vállalati gazdálkodás fejlesztésére hozott központi intézkedések - különösen 1968 óta - kedvező hatást gyakoroltak az állami gazdaságok egész gazdálkodására. Növekedett önállóságuk, javultak eredményeik. Nagyarányú befektetések kezdődtek, amelyek elősegítik a korszerű, nagytömegű, szakosított áruterelés további kibontakozását. Bővült a gazdaságok tevékenysége, fejlődött a feldolgozás, az értékesítés. A nyereségérdekeltség arra ösztönzi a gazdaságok vezetőit, hogy ésszerűsítsék a termelési szerkezetet, és bővítsék gazdasági kapcsolataikat.

Mindezek összhatásukban kedvezően befolyásolják az állami gazdaságok tevékenységét. Ennek eredménye nemcsak az összes termelés emelkedésében, hanem a gazdálkodás hatékonyságának fokozatos javulásában is megmutatkozik.

Az állami gazdaságok termelése hosszabb idő óta dinamikusan emelkedik. E tekintetben az adatok összesítve és a termelési tényezőkre vetítve is kedvező képet mutatnak. Az össztermelés kedvező alakulása azonban csak egyik összetevője az eredményes gazdálkodásnak. Másik fontos tényezője a költségek alakulása. Sajnos, nem egy esztendő gazdálkodásának jellemzője, hogy a *költségek gyorsabban emelkednek, mint az összhozam értéke*. Ilyen esetben a nettó termelés csak lassúbb ütemben nőhet, amely kedvezőtlenül befolyásolhatja a nyereséget, ezáltal a

fejlesztési lehetőségeket, sőt a dolgozók személyi jövedelmének alakulását.

Kedvezőnek tarthatjuk, hogy hosszabb időt véve a termelési érték és a termelési költségek növekedése közötti nagy ütemkülönbség valamelyest csökkent és kismértékben javult a gazdaságok jövedelmi helyzete. A saját fejlesztési források és a személyi jövedelmek szintén kielégítő mértékben mőttek.

1976 és 1980 között az egy foglalkoztatottra jutó

üzemi termelési érték	45%-kal;
bruttó jövedelem	36%-kal;
saját fejlesztési forrás	57%-kal;
nyereség	49%-kal;
munkadíj	28%-kal;
személyes jövedelem	29%-kal nőtt.

A gazdálkodás pénzügyi eredménye tehát, ha mérsékelten is, de javuló. A vállalati önállóság és nyereségérdekeltség kedvező irányban befolyásolta a termelést, a termelési szerkezetet, takarékosabb gazdálkodásra és nagyobb nyereség elérésére ösztönzött. A fejlődés azonban nem járt látványos pénzügyi eredményekkel. A veszteség összege egyes években emelkedett és hosszabb időszakot véve is alig csökkent. Néhány gazdaság minden évben veszteséges volt, s a hetvenes évek második felében is fontos célkitűzés maradt a veszteséges gazdálkodás megszüntetése.

A főbb termelési tényezők hasznosítását vizsgálva egyértelműen megállapítható, hogy hosszú idő óta kedvező képet mutat az eleven munka termelékenységének alakulása. Eredményképp az állami gazdaságokban a munka termelékenysége igen magas fokú, és népgazdasági viszonylatban is figyelemre méltó. A bekövetkezett javulás ellenére sem mondhatjuk el teljesen ugyanezt a termelés állóeszköz-igényességéről és az eszközök hatékonyságáról. Sok minden közrejátszik ebben: a gazdálkodás fogyatékoságai, továbbá a külső tényezők - pl. az árviszonyok stb. - csakúgy, mint a sajátos történelmi fejlődés, a kialakult termelési struktúra, amelyben az eszközigényes állattenyésztés és ültetvénygazdálkodás számottevő súlyt képvisel. Igen figyelemre méltó többek között az ipari eredetű anyag-, energia- és eszköz-költségek gyors ütemű növekedése, amelyet az áremelkedés az utóbbi évtizedben meq is tetézett.

A hetvenes évek elején még olcsó olaj- és energiaárak mellett - a fejlett országokban tapasztalható változásokhoz hasonlóan - a mezőgazdaságban kibontakozó intenzív termelés és technológia a nyolcvanas években már költséges módszernek bizonyul. A számítások szerint a mezőgazdasági munkaerő minden 1%-os csökkenését az állóeszközök 1,5%-os, az anyagfelhasználás 1,3%-os növelésével lehetett pótolni. 1970 és 1980 között az ipari és mezőgazdasági eredetű anyagok aránya 51:49-ről 64:36%-ra változott. A mezőgazdasági eredetű anyagok tíz év alatt végbement 20%-os növekedése mellett az ipari eredetű anyagok felhasználása megkétszereződött. Ez az ütem jóval meghaladta a termelési érték ez idő alatti 62%-os növekedését. Egy mezőgazdasági dolgozó teljesítményének állóeszközzel való pótlásához 1970-ben 50 ezer, 1980-ban már 142 ezer Ft-ra volt szükség.

A jövedelmező gazdálkodás törvényszerű követelménye a jól felszerelt korszerű nagyüzemekben, hogy az eleven munka termelékenységének gyorsabban kell növekednie, mint ahogy a termelés növelése miatt szükséges befektetésekkel a holtmunka-felhasználás növekszik. Az állami gazdaságokban folyamatosan keresik - részben meg is találták - azokat a megoldásokat, amelyek előmozdítják az eleven és a holt munka olyan arányának a kialakítását és ésszerű hasznosítását, amely a termelési érték egységére felhasznált összmunka mennyiségének viszonylagos csökkenését eredményezi. Az állami gazdaságok eredményei azt mutatják, hogy az eszközhatékonyság az intenzív termelés térhódításának első időszakában romlik, később pedig a nagyüzemi gazdálkodás megszilárdulásával, az infrastruktúra kiépülésével (a szemlélet megváltozásával) fokozatosan javul.

Ennek a tendenciának az erősödését mutatja az állóeszköz-igényesség mérséklődése. A harmadik, negyedik és ötödik ötéves tervidőszak átlagában - folyó áron számolva - az előző ötéves időszak átlagához képest az állami gazdaságok

	üzemi összes termelési értéke	állóeszközeinek bruttó értéke
1966 és 1970 között	42,5	54,5%-kal;
1971 és 1975 között	64,4	49,9%-kal;
1976 és 1980 között	84,2	45,4%-kal

emelkedett. Másfél évtizeddel ezelőtt 1000 Ft termelési értéket

még 2000 Ft állóeszközértékkel lehetett előállítani, 1980-ban pedig 1000 Ft-nál csak alig valamivel több állóeszközérték kellett hozzá. Mindebben a hozamok növelését eredményező jvauló gazdálkodással együtt közrejátszott a takarékosabb anyag- és energia-felhasználás, a berendezések, eszközök jobb kihasználása, az ezekhez igazodó technológia, a melléktermékek, hulladékok fokozott hasznosítása, a kistermeléssel és a szövetkezetekkel, más vállalatokkal kiépülő kooperáció és olyan körülmények is, hogy az infrastruktúra kiépítésében jelentős előrehaladás történt.

SZÖVETKEZETEK

A hatvanas évek elején a termelő- és fogyasztási szövetkezeteket is beszámítva még több mint tízezer vállalat volt Magyarországon. 1968-ban már csak 6700, a nyolcvanas évek elején pedig négy és félezer. (A vízműtársulások, a lakás- és takarékszövetkezetek hiányoznak a fenti adatokból.) A működő vállalatoknak valamivel több mint fele szövetkezet, illetve szövetkezetek vállalata.

SZÖVETKEZETEK A MAGYAR VÁLLALATI STRUKTÚRÁBAN

Szövetkezetek a magyar gazdasági élet csaknem valamennyi ágában működnek. Birtokukban van a mezőgazdasági terület 78%-a, a népgazdaság állóeszközeinek egytizede. A szövetkezetekből származik az össztermelés 18%-a.

A 18. táblázat adatai jól mutatják, hogy a szövetkezeti tagok száma túlhaladja a 4 milliót. Ha beszámítjuk a kettős tagságot - vagyis azt, hogy pl. sok termelőszövetkezeti tag egyúttal fogyasztási szövetkezetnek is tagja - ebben az esetben is helytálló az a megállapítás, hogy a felnőtt lakosság igen jelentős része kapcsolódik közvetlenül a szövetkezetek munkájához. Közvetve pedig még több lakost érint a szövetkezetek tevékenysége.

A főbb szövetkezeti formák a következők:

a) Az ipari szövetkezetek a nyolcvanas évek elején az ipar termelésének 6-7, az építőiparénak 12-13%-át adták. A szövetkezeti ipar termelése egy-egy iparágban különösen számottevő:

a háziiparban 80, a bútór- és textilruházati iparban 35, a cipőiparban csaknem 30%-a az országos termelésnek. A szövetkezeti ipar termelési értékének egyharmada javító-, szolgáltató és építőipari tevékenységből adódik. A szocialista szektor által végzett szolgáltatások felét ipari szövetkezetek nyújtják. Ez a tevékenység különösen a községekben jelentős, ahol a lakossági szolgáltatásokat csaknem kizárólag szövetkezetek végzik. Ezek nagy részét a fodrászok, a szabók és a cipészek tevékenysége alkotja, de fejlődik a tartós fogyasztási cikkek javító szolgálata és a lakás-karbantartás is.

b) Évtizedekkel ezelőtt a *fogyasztási szövetkezetek* képezték a magyar szövetkezeti mozgalom gerincét. Ma is fontos szerepük van. Alapvető feladatuk a lakosság színvonalas áruellátása. A nyolcvanas évek elején mintegy 18 ezer boltot és csaknem 8 ezer vendéglátó egységet üzemeltettek.

A fogyasztási szövetkezetek hagyományos működési területe a falu. Az utóbbi évtizedben azonban az urbanizációs fejlődés következtében egyre növekvő részt vállaltak a városokban, a városiasodó településeken élő lakosság ellátásának javításából is. Főleg a kereskedelmi szolgáltatásokban érnek el eredményeket, és bővülnek a vendéglátáshoz kapcsolódó különféle szolgáltatások is. Több száz helyen tartanak fenn javító, szolgáltató, szerviz-szolgáltatót, részben az ipari szövetkezetekkel együttműködve.

A fogyasztási szövetkezetek nem szűk profilúak, hanem a már említett szolgáltatásokon kívül beszerző, értékesítő tevékenységgel is foglalkoznak. Felvásárolnak és értékesítenek mezőgazdasági termékeket - főleg gyümölcs- és zöldségfélét, burgonyát, baromfit, tojást - és segítik a kistermelők gazdasági tevékenységét. Ennek egyik fő útja a *mezőgazdasági szakcsoportok* szervezése. Ezek nem önálló szövetkezetek, hanem egyszerű társulások, amelyek a bennük tömörülő kistermelők - többségükben nem mezőgazdasági foglalkozásúak, részben termelőszövetkezeti tagok, kis részben egyéni gazdálkodók - házkörűli, illetve háztáji termelését segítik. Elsődleges céljuk az eredményesebb kistermelés megvalósítása. Főképpen egyszerű termelésszervezési, beszerzési, értékesítési feladatokat oldanak meg közös erővel, változatos formák között.

18. táblázat. A szövetkezetek fontosabb adatai 1980-ban

Megnevezés	Szövetkezetek száma	Taglétszám (nyugdíjasokkal együtt) 1000 fő	Összesen foglalkoztatott 1000 fő
Mezőgazdasági termelőszövetkezetek	1338	904,1	622,3
Mezőgazdasági szakszövetkezetek	61	25,1	30,1
Halászati termelőszövetkezetek	16	1,6	3,4
Mezőgazdasági szövetkezetek együtt	1415	930,8	655,8
Ipari szövetkezetek	635	217,1	212,4
Építőipari szövetkezetek	172	43,2	49,9
Személyi és gazd. szolgáltató szövetkezetek	65	23,6	0,4
Egyéb ipari szövetkezetek*	11	0,7	1,2
Ipari szövetkezetek együtt	883	284,6	263,9
Ipari és mezőgazdasági szövetkezetek összesen	2298	1215,4	919,7
Fogyasztási szövetkezetek	282	1639,0	133,1
Takarékszövetkezetek	262	1466,0	3,9
Egyéb szövetkezetek**	1453	-	2,0
Mindösszesen	4295	4320,4	1058,7

* 2 tsz szállítási, 9 tsz főleg kereskedelmi profilú

**286 lakásépítő, 984 lakásfenntartó, 171 garázs- és 12 üdülőszövetkezet

c) A takarékszövetkezetek kezelik a lakosság betétállományának 12-13%-át. Fejlődésüket az utóbbi évtizedben kedvezően befolyásolta az életszínvonal emelkedése, amely falun is megteremtette a nagyobb takarékosság feltételeit, és egyben lehetőséget nyújtott a hitelforgalom fokozására. Dinamikusan fejlődik valamennyi pénzügyi tevékenységük. A tagok anyagi érdekelttségét szolgáló kölcsönnyújtásokkal az utóbbi években számottevően bővítették szolgáltatásaik körét. Nagyobb összegű építési és mezőgazdasági termelési kölcsönöket is folyósítanak.

d) A lakásépítő és lakásfenntartó szövetkezetek egyre erőteljesebben fejlődnek. Az ország második legnagyobb lakáskezelő és -fenntartó szervezetei. Tevékenységük szervesen illeszkedik az országos lakásépítési tervekbe.

e) A mezőgazdasági szövetkezeteknek három fő csoportját különböztetjük meg Magyarországon: túlsúlyban vannak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, de működnek ezenkívül mezőgazdasági szakszövetkezetek és halászati termelőszövetkezetek is.

Társadalmi és gazdasági életünkben a szövetkezetek más szervezetekkel nem pótolható szerepet töltenek be. Jelentőségük a követhetőekben foglalható össze:

Először: A szövetkezetek történelmi feladatát oldották meg a kisárutermelés - parasztgazdaságok, magánkisiparosok és -kereskedők - szocialista útra vezetésével. A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi tevékenységgel foglalkozó állampolgárok több mint egymillió személyt kitevő tömege dolgozik jelenleg is a szövetkezetekben. Megélhetésük fő forrása a szövetkezet, egyúttal jelentős szerepük van a lakosság ellátásában és az exportban. Tevékenységük népgazdasági jelentősége tehát kézzelfogható.

Másodszor: Szövetkezeti összefogás útján bővíteni lehet a gazdasági fejlesztés forrásait, jelentős mértékben kiegészíthetők a központi, kormányzati fejlesztési források. A lakosság viszonylag nagy csoportjai hajlandók közvetlenül is hozzájárulni anyagiakkal, munkával és egyéb módon olyan tevékenységek szövetkezeti megszervezéséhez, amelyek igényeik gyorsabb, jobb kielégítését eredményezik. Ezért olyan esetekben, amikor a gazdálkodásban túlnyomó szerepe van a személyes munkának, a munkaerő-foglalkoztatásnak, továbbá, ha viszonylag kisebb közösség közvetlen érdekeinek a szolgálata a gazdasági cél, ésszerű, ha az érdekeltek összefogását szövetkezeti formában szervezik meg.

Harmadszor: A szövetkezetek alkalmas keretei a mezőgazdasági termelés nagyüzemi megszervezésének, ipari és kereskedelmi viszonylatban pedig jól kiegészítik az erősen koncentrált állami ipart és kereskedelmet. Gazdaságosan és kellő mozgékonyssággal tudnak ellátni olyan feladatokat, amelyekre a szakosított nagyvállalatok nem vállalkoznak, pedig megvalósításuk társadalmi szükségleteket elégít ki. Ez az előny a kis és középméretű gazdálkodás olyan adottságaival függ össze, mint a kisebb igazgatási apparátus és adminisztráció, az igényekre való gyorsabb reagálás, a tevékenység gyorsabb változtatása, különösen, ha az számottevő mértékben kézi munkán alapszik, vagy könnyebben megoldható eszközbefektetésekkel jár.

Negyedszer: Jelentős a szövetkezetek társadalmi tevékenysége is, amely a gyakorlatban sokrétű és komplex feladatok megoldását vagy abban való közreműködést (oktatási-nevelési, szociális-jóléti, érdekképviseleti stb. tevékenységet) jelent. A társadalmi feladatok körében rendszerint a gazdasági tevékenységgel összekapcsolva, pótolhatatlan feladatokat oldanak meg igen sok esetben a nők, ezenkívül a csökkent munkaképességű dolgozók, továbbá a háziasszonyok, idászakos munkavállalók foglalkoztatásában is. Igen jelentős a szövetkezetek szerepe a vidéki települések fejlesztésében is.

MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEK

A szocialista nagyüzemi gazdálkodás dinamikusan fejlődő szervezeti formái a mezőgazdasági termelőszövetkezetek. Többségük 1959 és 1962 között alakult, működésük tehát mindössze két évtizedes múltra tekinthet vissza. Fejlődésük a hatvanas évek második felétől meggyorsult, eredményeik egyre számottevőbbek.

Az első mezőgazdasági termelőcsoportok az 1945. évi földreform megvalósítása során alakultak meg. A mintegy 100 termelőcsoportból néhány hosszabb ideig fennmaradt, mint például a sarkad-feketeéri, a dászentmiklósi, a vasszilvágyi, az etyeki és a felsőszelestei csoport. Jogutódaik később más termelőszövetkezetekkel egyesültek, kibővültek, és ma is működnek mint közös gazdaságok.

Nagyobb számban 1948 őszén alakultak mezőgazdasági szövetkezetek. Ezek akkor nagyobb részben a földreform során földhöz juttatottak által alapított földművesszövetkezetek (fogyasztási szövetkezetek elődei) keretei között jöttek létre, mégpedig igen változatos formákban: bérlőszövetkezetek, egyszerű társulások, közösen gazdálkodó csoportok formájában. A földművesszövetkezetekből a termelőcsoportok 1951-ben véglegesen kiváltak és önállósultak.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek kezdetben 3 típusa alakult ki. Az I. típusú termelőszövetkezeti csoportban anövénytermelésben táblás művelést folytattak, a szántás-vetést rendszerint közösen végezték, a növényápolást és a betakarítást pedig egyénileg. A II. típusú termelőszövetkezeti csoportban a

növényápolást és a betakarítási munkákat is közösen végezték, a megtermelt termékeket pedig a szövetkezetbe vitt földterülettel arányosan osztották el. A költségeket ugyancsak a bevitt föld arányában számolták el. A III. típusú, később mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek nevezett formában a munkákat közösen végezték, a jövedelmet pedig a munka szerinti elosztás elve alapján osztották szét. 1959 után a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalomban túlsúlyba kerültek a korábban III. típusúnak nevezett formák, a II. típusúak megszűntek, illetve III. típusúvá alakultak át, az I. típusúak pedig termelőszövetkezeti csoportokként, később szakszövetkezetként működtek.

1949-1950-ben főleg agrárproletárok és törpebirtokosok alakítottak termelőszövetkezeteket, a szövetkező családoknak mindössze 20%-a vitt be 7 kat. holdnál (4 hektárnál) nagyobb földterületet a termelőszövetkezetekbe. Ezekben a termelőszövetkezetekben egészen minimális volt a bevitt állatállomány, s általában igen gyenge volt a termelési eszközökkel való ellátottság. Bár a főbb növényi termékekből (kalászosokból, burgonyából, kukoricából) az országosnál nagyobb termésátlagokat értek el a termelőszövetkezetek, a tagoknak fizetett részesedés mégis alacsony volt, mert nem volt a közös gazdaságoknak megfelelő állattenyésztésük.

A szőlő- és gyümölcsstermelésben szakszövetkezetek és egyszerű társulások működtek, amelyek közös tevékenységként hosszú ideig csak beszerzéssel és értékesítéssel foglalkoztak. Ezek közös jellemzője volt, hogy működésük eredményeként később valamilyen formában szövetkezeti munkakooperáció és közös tevékenység is kialakult, de tagjaik kisárutermelő gazdálkodásának alapjait lényegében érintetlenül hagyták.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének kezdeti időszakában az egyszerű szövetkezetek nem töltötték be jelentős szerepet. Nagyobb számban 1950-ben és 1951-ben alakultak, s ezek közül is nagyon sok csak névleges szövetkezet volt, amelyet résztvevői főleg azért létesítettek, hogy a termelőszövetkezeti csoportok részére biztosított adó- és terménybeadási kedvezményeket élvezhessék. 1951 után a termelőszövetkezeti csoportok jelentős része mezőgazdasági termelőszövetkezetté alakult át, más részük pedig megszűnt.

Később, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a befejezésakor, a hatvanas évek elején, alakultak ismét termelészövetkezeti csoportok és szakszövetkezetek. 1961-ben a 4204 termelészövetkezet mellett 319 termelészövetkezeti csoport, 134 szakszövetkezet, 24 halászati termelészövetkezet működött. Termelőcsoportok és szakszövetkezetek elsősorban a szőlő- és gyümölcs-termelő területeken és néhány állattenyésztő vidéken alakultak, ahol kevésbé vagy egyáltalán nem voltak meg a feltételek a magasabb típusú termelészövetkezetek alakítására. Ezek az egyszerű szövetkezetek jó termőerőben tartották a hozzájuk tartozó szőlőket és gyümölcsösöket, nagyüzemi állattenyésztést szerveztek, nemcsak megőrizték, de emelték is a termelés színvonalát, s ma már jelentős eredményeket mutatnak fel a közös használatú és művelésű új telepítésekben és az állattenyésztésben is.

A mezőgazdasági termelészövetkezetek tömeges megalakulása 1959 és 1962 között ment végbe. 1959 januárjában kezdődött el a termelészövetkezetek tömeges méretű szervezése, amely néhány év alatt gyökeres fordulatot hozott a mezőgazdaságban, 1961 elején lényegében befejeződött a termelészövetkezetek tömeges megalakulásával a mezőgazdaság szocialista átszervezése.

A magyar mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom eddigi fejlődését Erdei Ferenc a következő főbb időszakokra osztotta:

a) A szövetkezeti átszervezés kezdeti időszakában (1949-1956) az eredeti elgondolások adminisztratív eszközökkel és gazdaságpolitikai kényszerítő rendszabályokkal való erőltetése volt a jellemző, ami sorozatos nehézségekhez és a munkás-paraszt szövetség megrendüléséhez vezetett.

b) Az átszervezés befejező időszakában (1957-1961) a munkás-paraszt szövetség helyrehozása, rugalmasabb szervezési módszerek elterjedése, a befolyásolás gazdaságpolitikai eszköze, az anyagi érdekelttség és a szövetkezeti önkormányzat növekvő érvényesülése, s az üzemszervezés változatos helyi módszereinek az elismerése a jellemző. Ezen az alapon valósult meg az átszervezés sikeres befejezése, amelyről a 19. táblázat adatai tudósítanak.

c) A megszilárdulás időszaka (1962-1967) a termelészövetkezetek belső viszonyai rendezésének a fázisa volt, amikor a szervezeti keretek rendeződtek, az üzemi szervezet és üzemvezetés bevált formái általánossá váltak és megszilárdultak, fokozatosan

19. táblázat. Az 1958 és 1961 közötti termelészövetkezet szervezés főbb adatai

Mutatók	1958	1959	1960	1961
Tsz-ek száma	2755	4158	4507	4204
Tsz-be lépett családok száma (1000)	116	481	843	994
Tsz-tagok száma (1000)	140	548	955	1115
Tsz-ek közös és háztáji gazdaságának szántóterülete (1000 ha)	696	2158	3371	3894
Tsz-ek közös és háztáji gazdaságának összterülete (1000 ha)	921	2800	4417	5209
Tsz-ek közös és háztáji gazdaságának szántóterülete, az ország szántóterületének százalékában	15	40	64	75
Egy tsz közös gazdaságának átlagos összterülete (ha)	312	617	869	1082
Egy tsz közös gazdaságának átlagos szántóterülete (ha)	232	470	653	796
A szocialista szektor szántóterülete, az ország szántóterületének százalékában	29	53	77	96

érvényre jutottak a szövetkezeti demokrácia, a gazdálkodási önállóság elvei. Ez egyben a közös és a háztáji közötti kapcsolat, a családi művelés, a munkadíjazás és munkaszervezés változatos helyi megoldásai kezdeti kibontakozásának az időszaka is volt.

d) Az 1968-tól tartó időszak a korszerű nagyüzemi gazdálkodás fázisának tekinthető, s ennek a jelzőkövei: a gazdaságirányítás reformja, az új szövetkezeti törvény, a termelészövetkezeti szövetségek létrehozása.

A termelészövetkezetek a megalakulás utáni években - a hatvanas évek elején-közepén - fő figyelmüket a nagyüzemi gazdálkodás anyagi-műszaki megalapozására fordították. Ennek eredményeként 1960 és 1965 között a termelő-állóeszközök értéke megnégyszereződött. A szövetkezetek néhány év alatt megvásárolták a gépalomások gépeit és gyors ütemben bővítették erő- és munkagépparkjukat. Ezzel egyidőben a gabonafélék hozamszintje is fokozatosan emelkedett.

Látványos fejlődés a termelészövetkezetek gazdálkodásában is a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején következett be.

A gazdaságirányítási reform eredményeként a termelészövetkezetek többségében megnyíltak a bővített újratermelés lehetőségei, előtérbe került a paraszti életszínvonal emelése, az élet- és munkakörülmények, a keresetek számottevő javítása, a vállalati gazdálkodás önállóságának fokozása.

Az új gazdaságirányítási rendszer nagy energiákat szabadított fel a termelészövetkezetekben. A hagyományos földművelés és állattenyésztés mellett gyorsan bővült az ipari tevékenység, eleinte a saját gazdálkodáshoz szükséges ipari termelés és szolgáltatás formájában, később pedig árutermelésként és külsők részére végzett szolgáltatásként is. Az alaptevékenységen belül frontáttörés a gabonatermelésben következett be. Ez volt a kiinduló alap, amelyre épült a hetvenes évek állattenyésztésének a fejlesztése. 1970-ben még mindössze 82 korszerű nagyüzemi szarvasmarha- és sertéstelep működött a termelészövetkezetekben, 1975-ben már 554. A hetvenes évek első felében terjedtek el a komplex termelési rendszerek, amelyek mind a nagyüzemi növénytermesztésben, mind az állattenyésztésben a műszaki haladás zászlóvivőivé lettek.

Abban, hogy a mezőgazdaság termelése ma több mint kétszerese a háború előttinek, igen nagy része van a termelészövetkezetek jó munkájának. A magyar mezőgazdaság 40 év alatt elért növekedésének háromnegyede az 1961 óta eltelt időszakra esik, amióta túlsúlyba kerültek a termelészövetkezetek. Az állami gazdaságok és kombinátok ugyanis 1981-ben a termőterületnek mindössze 11,3%-án gazdálkodnak, dolgozói létszámuk a mezőgazdasági aktív keresők arányán belül 13,5%. A mezőgazdasági szövetkezetek közül pedig a szakszövetkezetek és halászati termelészövetkezetek szintén kisebbségben vannak.

A mezőgazdasági termelészövetkezetek 1980-ban az ország összes földterületének 75,6%-án gazdálkodtak. A termelészövetkezeti tagok száma 904 ezer fő volt, közülük 484 ezer volt az aktív kereső, 420 ezer fő pedig nyugdíjas. Ezen kívül a termelészövetkezetekben dolgozott még 141 ezer alkalmazott. A termelészövetkezeti dolgozó tagok és alkalmazotti aktív keresők az összes magyar aktív keresőknek 12, a mezőgazdaság aktív keresőinek 62%-át tették ki.

Mezőgazdasági termelészövetkezetekben van az ország állatlállományának túlnyomó része. 1980 végén

a szarvasmarha-állomány	78%-a (1,45 millió db),
a lóállomány	51%-a (0,06 millió db),
a sertésállomány	54%-a (4,49 millió db),
a juhállomány	74%-a (2,28 millió db),
a felnőtt baromfiállomány	54%-a (22,94 millió db)

volt a termelészövetkezeti közös és háztáji gazdaságokban. A mezőgazdaság föld- és állatállomány nélkül számított termelőeszköz-állományának kétharmada ugyancsak a termelészövetkezetekben hasznosul. Az összes mezőgazdasági termelés és az áruforgalomba került termékek túlnyomó részét szintén a termelészövetkezeti közös és háztáji gazdaságok állították elő az utóbbi években. Hasonló arányban járultak hozzá a mezőgazdaságból származó nemzeti jövedelemhez is.

A mezőgazdasági szövetkezetek népgazdasági súlyát a szám-szerű arányoknál is jobban mutatja, hogy a jelentős mértékben növekvő belső fogyasztással egyidőben a mezőgazdaság - főleg növekvő tőkés aktív export-import egyenlegével - lényegesen bővítette a magyar gazdasági fejlődés forrásait. Mindez java-részt a termelészövetkezeteknek köszönhető.

A TERMELŐSZÖVETKEZETEK GAZDÁLKODÁSA

A termelészövetkezeti gazdálkodás rövidebb és hosszabb távon egyaránt jó eredményeket mutat. Ezt tanúsítják a 21. táblázat adatai.

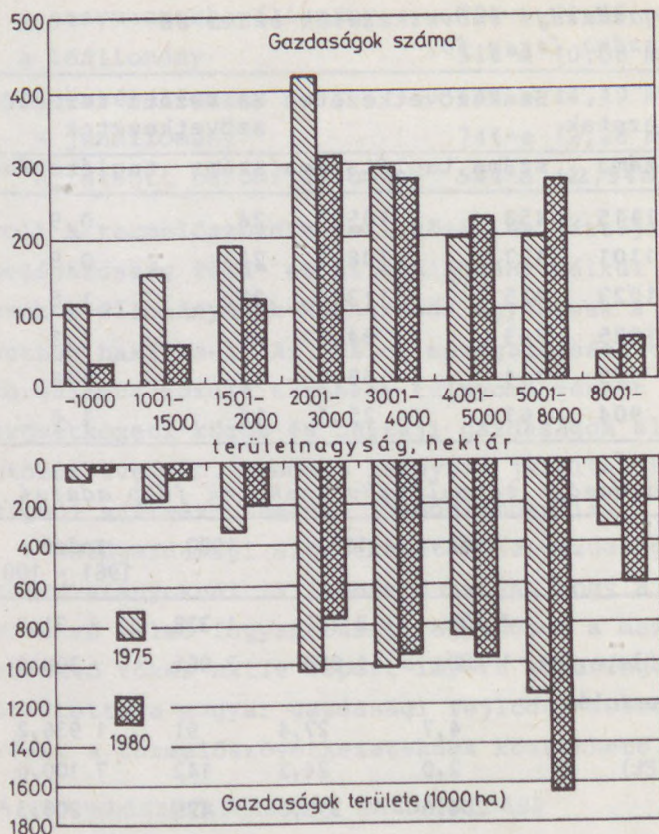
Az adatok - a szarvasmarha- és sertésállomány kivételével - gyors ütemű fejlődésről tanúskodnak, amely napjainkban is folytatódik. Az arányok egyértelműen a közös nagyüzemi termelés javára módosulnak. A termelészövetkezeti közös gazdaságok termelésének növekedési üteme az utóbbi évtizedekben messze felülmúlta a mezőgazdaság átlagát, elérte, majd túlhaladta az ipar évi növekedését, több esztendőben megközelítette a leggyorsabban fejlődő ágazatokét. 1975 és 1980 között leglátványosabb növekedés az ipari növényeknél keletkezett, ahol a termelészövetkezetek részesedése a mezőgazdaság összteljesítményéből 80%-os. A gabonafélék és hüvelyesek termeléséből 67%-ról 73%-ra nőtt a termelészövetkezetek aránya. Mindössze két ágazatban: a zöldségfélék és a sertéshús termelésében csökkent kisebb mértékben a termelészövetkezetek aránya. Az összes te-

20. táblázat. A mezőgazdasági szövetkezetek száma és taglétszáma (ezer fő)

Év	Mezőgazdasági termelőszövetkezetek		Szakszövetkezetek		Halászati termelőszövetkezetek	
	száma	taglétszáma	száma	taglétszáma	száma	taglétszáma
1961	4204	1115	453	105,1	24	0,9
1962	3721	1101	477	108,1	21	0,9
1969	2840	1023	425	113,0	22	1,5
1970	2441	1025	243	84,8	22	1,5
1975	1598	935	144	69,0	19	1,6
1980	1338	904	61	25,1	16	1,6

21. táblázat. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek főbb adatai

Megnevezés	1961	1970	1980	Index 1961 = 100
Gazdaságok száma, ezer	4 204	2 441	1 338	31,8
Egy gazdaság átlagos területe, ha	1 100	1 985	3 961	360,0
Egy tsz-re jutó bruttó termelés (millió Ft)	4,7	27,4	91	1 936,2
Állóeszközérték (millió Ft)	2,0	24,2	142	7 100,0
Munkaerő (fő)	204,0	399,0	425	208,3
Közös és háztáji gazdaság összes területe (1000 ha)	5 362	5 603	5 741	107,0
Ebből háztáji (1000 ha)	738	738	441	59,7
Termésátlagok, kg/ha				
búza	1 820	2 070	4 740	260,4
rozs	1 160	1 130	1 920	165,5
kukorica	1 790	3 400	5 580	311,7
cukorrépa	17 750	28 780	37 280	210,0
burgonya	6 590	11 420	17 750	269,3
Állatállomány 100 ha mezőgazdasági területre (db)				
szarvasmarha	31,1	29,7	28,9	92,9
sertés	93,7	73,1	89,5	95,9
juh	28,8	43,3	45,5	158,0
Egy állatra jutó termelés				
tej (liter)	1 960	2 410	3 506	178,9
tojás (db)	73	198	226	309,6
gyapjú (kg)	3	4	4	133,3

12. ábra. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek száma és földterülete, területnagyság szerint

vékenység értéke folyó áron mérve, egy foglalkoztatottra vetítve 1980-ban 1975-höz képest 73%-kal emelkedett, miközben az aktív tagok száma 23 ezerrel csökkent.

A hetvenes évek közepén különösen gyors ütemben nőttek a termelőszövetkezetek területi méretei. Az 1961. évi 4204 termelőszövetkezettel szemben, az egyesülések eredményeként 1980-ban már mindössze 1338 gazdálkodott, átlagterületük közben megkétszereződött, csaknem elérte a 4000 hektárt, átlagos munkaerő-állományi létszámuk pedig túlhaladta a 460 főt. (Ipari összehasonlításnak megfelelően - ahol 500 fő foglalkoztatottig kis méretűnek, 500-1000 főnél közepes, 1000 fő felett nagyméretűnek minősítik a vállalatokat - a termelőszövetkezetek 70%-a kis, 25%-a közepes, 5%-a pedig nagyméretű vállalatnak tekinthető. Ebben a megoszlásban a termelés 40-40%-a származik a kis és közepes nagyságú, 20%-a pedig a nagyméretű termelőszövetkezetekből.)

Az optimális vállalati méretekről a mezőgazdaságban hosszú idő óta nagy viták folynak. Igen sokan túlzottnak, mások - rendszerint a nagy technikára hivatkozva - még mindig alacsony fokúnak tartják a kialakult méreteket, miközben a hetvenes évek közepén a gyakorlatban nagyarányú összevonások történtek. Ennek eredményeként 1975 és 1980 között jelentősen csökkent a 4000 hektár alatti termelőszövetkezetek száma és átlagterülete, miközben megnövekedett a 4000 hektár felettieké. 1978-tól miniszteri engedélyhez kötötték a szövetkezeti egyesüléseket. A valóságban az egyesülési folyamatot igen sok tényező befolyásolja, ilyenek: a vezetők felkészültsége, a technikai felszereltség, földterületi, települési, szállítási adottságok, termelési struktúra, gazdasági szabályozók, végső soron pedig a gazdaságos fejlesztés és üzemvitel követelménye. Ez utóbbiban összpontosul valamennyi tényező hatása, gyakorlatilag ezért a gazdaságosság dönti el a vállalati összevonások és szétválások realitását.

Bizonyos, hogy jelenleg a technika gazdaságos kihasználása nem ösztönöz további területi koncentrációra, hiszen nem az a problémánk, hogy a jelenlegi területi méretek akadályozzák a korszerű technika-technológia széles körű alkalmazását, hanem inkább fordítva: nincs elég fejlesztési forrás az új technika beszerzéséhez és megfelelő színvonalú hozzáértés a meglévő termelőeszközök gazdaságos alkalmazásához. A további területi koncentráció ellen szól, hogy a túl sok apró települést felölelő termelőszövetkezetek gazdaságos üzemeltetése indokolttá teheti a létrejött nagyszervezetek felbontását is, nem is szólva az erőteljesen kibontakozó társulásokról, amelyek igen alkalmas formái az ésszerű termelési koncentráció megvalósításának. Óvatosságra int az is, hogy miközben a műszaki, biológiai és technológiai szempontból gyors ütemben korszerűsített ágazatokban (gabona, kukorica, baromfi, sertés) a termelési színvonal számottevően emelkedett, a munkaigényes és hagyományos technológiával termelő ágazatokban (zöldség, burgonya, szarvasmarha) nem fejlődött kielégítő mértékben. A termelés mennyiségi növelésével nem mindenütt tartott lépést a hatékonyság fokozása, az új beruházások létesítésére irányuló törekvésekkel pedig a meglévő kapacitások jobb kihasználása. A termelőszövetkezetek mintegy harmadában a gazdálkodás nem eléggé ki-

egyensúlyozott, ezeknek a szövetkezeteknek egy része pénzügyi zavarokkal küzd, fejlődésük vontatottabban halad, lassú ütemű a közös gazdaságuk vertikális irányú fejlődése.

Mindez szorosan összefügg azzal, hogy a mezőgazdaságban, különösen a termelőszövetkezetekben egyrészt a természeti, másrészt a gazdasági feltételekben megnyilvánuló különbségek (kedvezőtlen talajviszonyok és éghajlati feltételek, a terület eltartóképességéhez viszonyított nagy népsűrűség, az átlagos körülmények költségeire épülő árrendszer stb.) a gazdálkodás eredményében is számottevő differenciákat szülnek, amelyek rendszerint tartósan fennmaradnak, ezért társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt nagy figyelmet érdemelnek. Jelenleg a termelőszövetkezeteknek kb. egyharmada gazdálkodik kedvezőtlen adottságú (szikes, futóhomokos, hegyvidéki, árvíz- és belvízkáros) területeken. Ezeket a földeket a múlt század második felében törte fel a falusi szegénység, hogy megélhetéséhez a legszükségesebb élelmet megteremtse. Művelésükkel jóval nagyobb befektetés révén is kevesebb jövedelmet lehet elérni, mint az ország jó talajú vidékein. A gyakori ár- és belvizek szintén jelentős terméskiesést és költségnövekedést okoznak. A kár gyakorisága és mértéke miatt a 352 kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetből 175 tartozik a „vizesek” csoportjába. Nem véletlen, hogy az itt gazdálkodó termelőszövetkezetek eredményei ugyanolyan vagy szorgalmasabb munka mellett is csak elenyésző részét teszik ki a jobbakénak.

A TERMELŐSZÖVETKEZETEK MŰKÖDÉSÉNEK FŐBB SAJÁTOSSÁGAI

A termelőszövetkezetek a tagok személyes és vagyoni közreműködésével vállalati gazdálkodást folytató és egyúttal társadalmi tevékenységet kifejtő közösségek. Gazdálkodásukra teljes mértékben érvényesek azok az ismérvek, amelyek Magyarországon a vállalatokat általában jellemzik. Önálló jogi személyek, a munkamegosztás és a szocialista áruviszonyok között fejtik ki tevékenységüket. Ráfordításaikat és eredményeiket pénz formájában vetik össze, bevételeikből fedezik kiadásait. Gazdálkodásukkal jövedelem megszerzésére és növelésére törekednek, melynek érdekében kockázatot vállalnak. A gazdasági vállalkozás eredményes tevékenység esetén anyagi előnyökkel, nagyobb vállalati és személyi jövedelemmel vagy legalábbis megtakarítással jár együtt, eredménytelen gazdálkodás esetén pedig anyagi hátránnyal párosul.

A gazdálkodás tehát a termelőszövetkezetekben is magával hordozza a kockázatvállalás terhét, amely egyrészt a nagyobb anyagi előny érdekében a kezdeményezőkézség kibontakoztatására, az erőforrások gazdaságosabb kihasználására ösztönöz, másrészt ösztönzi a vezetést és a gazdálkodó kollektívát, hogy döntéseiben a kellő megfontoltság, az alapos mérlegelés, az ésszerű kockázatvállalás, a helyzet sokoldalú elemzése és a tervszerű gazdálkodás jusson érvényre. Ezt a hatást növeli a tagok közvetlen anyagi érdekeltsége tevékenységük eredményében. A szövetkezetekben ez egyúttal azt is meghatározza, hogy a gazdálkodó kollektíva milyen anyagi és egyéb előnyöket helyez előtérbe.

A tagok foglalkoztatása, fogyasztói igényeinek kielégítése a szövetkezetekben a felhalmozást és fejlesztést szolgáló nyereség növelésével egyidőben a személyi jövedelem és vállalat nyereség mellett a tagoknak juttatható közvetlenebb anyagi előnyöket (kedvezményes beszerzést, szolgáltatást, jobb foglalkoztatást stb.) is előtérbe állítja, esetenként a nyereségnek elébe is helyezi.

A kezdeti időszak nehézségeinek a leküzdése után a hetvenes évtizedben fokozatosan megerősödött a magyar termelőszövetkezetek közös gazdálkodása. Az állóeszközök értéke tíz év alatt másfélszeresére emelkedett, a forgóeszközöké pedig csaknem megkétszereződött. Az épületek és a felszerelések lényegesen korszerűbben, mint a hatvanas években voltak. A szövetkezeti tagok száma csökkent, szakképzettségük, felkészültségük azonban szintén lényegesen javult.

A korszerűbb felszereléssel és technológiával folytatott gazdálkodás a termelésben és jövedelemben is meghozta eredményeit. 1970 és 1980 között a termelőszövetkezetek termelése 45, nettó jövedelme 32%-kal emelkedett.

A termelőszövetkezetek bevételeikből önállóan gazdálkodnak, fedezik a termelési költségeket, teljesítik az egyéb kiadásokat és alapokat képeznek. Évenként mérleget készítenek, amelyek jóváhagyása a közgyűlésen történik.

A vállalatok ösztönzési rendszerében fontos helyet foglal el a dolgozók személyes anyagi érdekeltségének a fejlesztése. Korábban a termelőszövetkezeteknek a kormány által előírt személyi jövedelem szabályozása különbözött az állami gazdaságokétól. 1980-tól a mezőgazdasági nagyüzemekben egységes keresetszabályo-

zási rendszer valósul meg. Célja, hogy a személyes jövedelmek a népgazdasági célokkal és a vállalati eredményekkel összehangoltan alakuljanak, azzal együtt növekedjék a dolgozók kollektív és személyes érdekelttsége, kockázatviselése. A bérek növekedése nem haladhatja meg a bruttó jövedelem növekedését. A szabályozás igyekszik szoros kapcsolatot teremteni a személyi jövedelmek és a vállalati eredmény között. Ezen az alapon alakítják ki a gazdaságok önállóan belső érdekelttségi rendszerüket. Ennek főbb formái: a munkadíjazás rendszere, a prémiumok és jutalmak rendszere, a részesedés felosztási szabályzata, a vezetők érdekelttségi rendszere. A belső érdekelttségi rendszer részletes szabályait a szövetkezeti belső munkaügyi szabályzatok tartalmazzák.

A szövetkezeti parasztság alapvető érdeke a közös vagyon gyarapítása és ezzel együtt a gazdálkodás korszerűsítését és kiegyensúlyozott fejlődését szolgáló fejlesztési alapok növelése. Az utóbbi évtizedben a magyar termelőszövetkezetek jövedelmük 24-25%-át fordították felhalmozásra, 75-76%-át pedig fogyasztásra. A felhalmozás és a fogyasztás arányát befolyásoló szabályozók megfelelő hatást gyakorolnak a termelőszövetkezeti jövedelemelosztásra. A közös gazdaságok túlnyomó többsége rendszeresen és növekvő jövedelmével arányosan bővíti fejlesztési alapját. A termeléssel és a felhalmozással arányosan nő a szövetkezeti tagok keresete, részesedése is.

A központi szabályozás rugalmas és tág kereteket biztosít a vállalati-szövetkezeti önállósághoz. A termelőszövetkezetek is élnek ezzel a lehetőséggel. Kezdetből fogva olyan megoldásokat kerestek, amelyek rugalmas, az adottságokhoz igazodó belső mechanizmus kialakításával ösztönző feltételeket nyújtanak a dolgozók és vezetők kezdeményezéséhez, az egyéni és közös érdek összehangolásához. Így került sor az eredményhez kötött érdekelttség változatos formáinak széles körű alkalmazására. Ez a gyakorlat olyan szervezési és díjazási módszerek elterjedését eredményezte, amelyek legjobban megfeleltek a szövetkezeti termelők színvonalának (a technikai felszereltség, a dolgozók és vezetők kulturális, valamint szakmai szakképzettségének).

A termelőszövetkezetek a gépesített nagyüzemi termelészervezés mellett széles körben alkalmazzák ma is családi és részművelést, főleg a kézimunka-igényes ágazatokban. A jól gépesíthető

termelésben a kiscsoportos szervezés és díjazás jellemző, de az önálló elszámolású és érdekelttségű vállalati egységek (üzemegységek, termelő-gazdálkodó egységek) szervezése is terjed.

Legújabban lehetőség nyílt az átalányelszámolásos rendszer alkalmazására a mezőgazdasági termelészövetkezetekben. Ebben a formában a legfeljebb 15 főt foglalkoztató ipari termelést, fogyasztási és egyéb szolgáltatást végző részlegeket lehet üzemeltetni a termelészövetkezet önelszámoló egységeként. E forma előnye, hogy alkalmazásával a szövetkezet és a dolgozó között kötött megállapodásnak megfelelően a résztvevők meghatározott átalányösszeg befizetését vállalják és ezáltal mentesülnek a tételes elszámoltatás és a szövetkezeti (munkáltatói) utasítások alól, tehát nagyobb tere nyílik a közös célokat is szolgáló egyéni kezdeményezésnek.

Az önálló elszámolású és édekeltségű gazdálkodó egységek működését jól szemlélteti a baksai Ezüst Kalász Termelészövetkezet belső érdekeltégi és irányítási rendszere, amely 3000 ha szántón gazdálkodik, 15 önálló (387 dolgozót felölelő) egységet alakított ki. A 15 kiscsoport vezetője és dolgozói együttesen, szerződésben vállalják a szövetkezet tervében számukra előírányzott s velük egyeztetett feladatok megvalósítását. A terv a feladatokkal együtt tartalmazza - az előző évek adatai alapján - a normák szerint fizethető béreket és azt a nyereséget, amit az adott önelszámoló egységben el kell érni. Annak érdekében, hogy a dolgozók a költségek csökkentésében és a hozamok emelésében egyaránt érdekelve legyenek, a kiscsoportok által felhasznált anyagokat, szolgáltatásokat központilag meghatározott áron értékelik. A kiscsoportok tagjait anyagilag érdekeltté teszik a többleteredmény létrehozásában.

A belső mechanizmus fejlesztésével szorosan egybekapcsolódik a vállalati demokratizmus, illetve a termelészövetkezetekben a szövetkezeti demokrácia erősítése. Magyarországon minden dolgozó elidegeníthetetlen joga, hogy bevonják vállalata döntéseinek kialakításába, működésének ellenőrzésébe. Ezt nevezzük a vezetés demokratizmusának, vállalati (üzemi) demokráciának. A termelészövetkezetekben ennél sokkal többről van szó. A szövetkezeteket - a testületi és az egyszemélyi vezetés egységes rendszerében - végső soron maga a szövetkezeti tagság vezeti. A szövetkezetek-

ben a testületi szervek nem tanácsadó jellegűek, hanem arra hivatottak, hogy a gazdálkodás és a működés alapvető kérdéseiben döntsenek. Másfelől a dolgozókat itt nem bevonják a vezetésbe, hanem a közgyűlésen közvetlen részesei a döntéseknek, a küldöttgyűléseken közvetetten részt vesznek a döntések meghozatalában.

VÁLLALATI EGYÜTTMŰKÖDÉS,
TÁRSULÁSOK, KÖZÖS VÁLLALATOK,
TERMELÉSI RENDSZEREK*

A VÁLLALATI (SZÖVETKEZETI) EGYÜTTMŰKÖDÉS ALAPKÉRDÉSEI

A korszerű, iparosodó nagyüzemi mezőgazdaságra a termelés egyre erőteljesebb koncentrációja, szakosodása és kooperációja jellemző. A munkamegosztással erősödik a szakosodás, ezzel együtt pedig elkerülhetetlen a kapcsolatok bővülése és szorosabbra fonnódása, vagyis a vállalatok társulása. Ennek a folyamatnak a kibontakozása tapasztalható Magyarországon is.

Az elmúlt időszakban a kézi munkára és igaerőre alapozott mezőgazdaságban az egyes termelési részfolyamatok összehangolása, a kooperáció és integráció igen alacsony fokú volt. A korszerű gépi termelés azonban a tevékenységek nagyfokú differenciálódásával jár. A specializáció eredményeként az egyes gazdasági tevékenységek különválnak, önálló vállalati vagy üzemi keretek között szervezik azokat. Ez viszont a kooperációs igények növekedéséhez vezet. A differenciálódással, a szakosodással egy időben kezdődik tehát a kooperáció és integráció is, mert ezek ugyanazon folyamatnak, a termelőerők fejlődésével együttjáró munkamegosztás erősödésének a következménye.

A kooperáció olyan együttműködés, a termelési, gazdasági kapcsolatok összehangolt rendezése, szorosabbra fűzése, amely a gazdaságilag önálló résztvevők kölcsönös érdekeire épül. Az integráció több ennél. Annak lényege, hogy a részt vevő vállalatok kölcsönös érdekeik alapján tevékenységüket, illetve tevékenységük egy részét nemcsak koordinálják, összehangolják, hanem

* Az MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 103 -129. old.

a vállalati önállóságot részben feladván az integráló partnernek vagy a közösen létrehozott szervnek alárendelik. Azért mondhatjuk hogy az integráció sokkal szorosabb kapcsolatot, kötődést jelent, mint a kooperáció, mert az az elkülönült gazdasági tevékenységek egy kézbe fogott vezérlését, egységes láncolatba való összekapcsolását foglalja magában. Az integrált tevékenységek, illetve döntések kikerülnek az integrációban résztvevő vállalatok hatásköréből, és velük együtt egyetértésben ugyan, de az integrátor - vagy ezt a feladatot ellátó testület - határoz azokban, irányítja és segíti megoldásukat.

Az integráció lényege a gazdasági életben mégsem egyszerű alá- és fölérendelés, hanem a kölcsönös érdekekre, a kölcsönös előnyökre és kockázatvállalásra épülő együttműködés. Nem törvényszerű velejárója tehát a kiszolgáltatottság, a partner megrövidítése. A technológiai, a gyártási folyamatban az egyik láncszem természetesen alá van rendelve a másiknak, fogaskerekek módjára egymásba kapcsolódik. Ez a kapcsolódó egységek önállóságának részleges vagy teljes körű feladását is eredményezheti a jobb együttműködés érdekében. A technológiai függés azonban nem egyértelmű a gazdasági függéssel, a kiszolgáltatottsággal, még kevésbé a kizsákmányolással.

Horizontális együttműködésről (kooperációról, integrációról) beszélünk, ha azonos gazdasági tevékenységeket koordinálnak a gazdasági egységek. Hosszú ideig ez volt a legelterjedtebb együttműködési forma.

Vertikális együttműködés akkor jön létre, ha egymástól eltérő, de egymáshoz szorosan kapcsolódó, egymást követő gazdasági tevékenységek (pl. nyersanyagtermelés, -feldolgozás és -értékesítés) koordinációja, egységes irányítása valósul meg, akár vállalaton belül, akár vállalatok között.

A horizontális és vertikális kooperáció, integráció a gyakorlatban igen gyakran összefonódik. Mindkettőnek és összefonódásuknak is igen gazdag változatai vannak.

A technikai forradalom kibontakozása a mezőgazdaságban és az élelmiszer-feldolgozásban is a kooperáció és integráció erősödését idézi elő. Ugyanilyen irányba hat az életszínvonal emelkedésével együtt az élelmiszer-fogyasztási igények változása, növekedése, illetve ezek hatására az élelmiszer-ellátásban és -kereskedelemben kibontakozó átalakulás.

Az utóbbi évtizedben gyors ütemben növekszik a feldolgozott élelmiszerek iránti kereslet, bővül az élelmiszer-kereskedelem. Az egyre kulturáltabb, egyre nagyobb forgalmat lebonyolító élelmiszer-áruházak (szupermarketek) nagy tömegben, egységes, jó minőségben, fogyasztásra a lehető legteljesebb mértékben előkészítve, ízletesen csomagolva kínálják, a mezőgazdaságtól és élelmiszeripartól pedig e követelményeknek megfelelően igénylik az árukat. A növekvő és változó igényeket az élelmiszerkereskedelem, a feldolgozó ipar és a mezőgazdaság akkor tudja a legjobban kielégíteni, ha az egymáshoz kapcsolódó vállalatok, gazdaságok tevékenységét a nyersanyagtermeléstől az értékesítésig minél tökéletesebben összehangolják.

A gazdasági kapcsolatok szorosabbra fonását sürgeti az extenzív termelésről az intenzív termelésre való áttérés, illetve a mezőgazdaságban az intenzív gazdálkodás továbbfejlesztése. A termelés szakosításában, koncentrációjában és kooperációjában rejlő előnyök nem korlátozódnak vállalaton belüli folyamatokra. Ez érthető, hiszen még a nagyobb méretű vállalatok és gazdaságok sem képesek önerőből megoldani számos feladatot, amelyre pedig a termelőerők, a technika fejlődése ma már lehetőséget nyújt. Ez szükségszerűvé és időszerűvé teszi a szakosításban és a koncentrációban rejlő előnyök jobb kihasználását a gazdaságok közötti kapcsolatok kooperációja és integrációja útján, az ezt meghatározó gazdaságpolitika, gazdaságirányítás feltételei között. Mindebből az is jól kitűnik, hogy a kooperáció és integráció tennivalói a gyakorlatban legalább három szinten jelentkeznek: először a vállalaton belüli, másodsor a vállalatok közötti kapcsolatokban, végül pedig gazdaságpolitikai síkon.

A következőkben a vállalatközi kapcsolatok szerepét és fejlődésirányát érdemes még részletesebben is megvilágítani. A magyar és a nemzetközi tapasztalatok szerint ugyanis a termelés méreteit és hatékonyságát a gazdaságok összevonása, a termelőszövetkezetek egyesítése útján csak bizonyos határokig lehet növelni. Elmondható ez a vállalaton belüli tevékenységi kör bővítésével kapcsolatosan is. Messze kitérhetőek viszont ezek a határok a gazdaságok kooperációja és integrációja révén megvalósítható, gazdaságok közötti szakosítás és koncentráció fejlesztésével. Ezért igen figyelemre méltóak azok a kooperációs és integrációs

kapcsolatok, amelyek az egyes szövetkezeti gazdaságok között, illetve a szövetkezetek és állami vállalatok, továbbá a mezőgazdasági nagyüzemek és a feldolgozó vállalatok között (agrár- ipari együttműködésként) hazánkban is kialakulóban van.

A magyar élelmiszeripari feldolgozás - mint azt már bemutattuk - igen erősen koncentrált és nagyméretű vállalatokban folyik. Az ebből adódó hiányok kiküszöbölésére az utóbbi évtizedben kifejlődött a mezőgazdasági nagyüzemek és fogyasztási szövetkezetek kis-, illetve középüzemi feldolgozó tevékenysége. Ez érthető, mert vannak élelmiszeripari tevékenységek (pl. zöldségtartósítás, szőlőfeldolgozás, borpalackozás, speciális kisipari, ipari készítmények, takarmányozás stb.), amelyeket célszerű szorosan a mezőgazdasági termeléshez kapcsolva is fejleszteni, szervezetenként a mezőgazdasági nagyüzemekben vagy társulásaikban végezni. Különösen, ha mindezt még helyi ellátási igények is indokolják.

Az élelmiszer-feldolgozás egyes ágazataiban viszont, például a cukoriparban, olyan nagy a feldolgozás gép- és berendezésigénye, bonyolult a technológiája, hogy a gyártást mezőgazdasági nagyüzemekben gazdaságosan elvégezni nem lehet. Az élelmiszer korszerű tömeggyártását gazdaságosan nagykapacitású, modern gyárakban lehet elérni. Természetes tehát, hogy az élelmiszeripari feldolgozás jelentős része nem a nyersanyagot termelő mezőgazdasági nagyüzemekben, hanem korszerű feldolgozó ipari vállalatokban folyik. A gazdaságok feladata ebben az esetben, hogy minél több és jobb nyersanyaggal lássák el ezeket az élelmiszeripari vállalatokat. Az utóbbiaknak is alapvető érdekük, hogy jó partneri (üzleti) kapcsolatokat építsenek ki a mezőgazdasági nagyüzemekkel. A nagy termelő és feldolgozó egységek kialakulása csak növeli az egymásra utaltságot. Ugyanis a mezőgazdasági és ipari üzemekben egyaránt gyors ütemben emelkedik a tőke szerves összetétele és így a folyamatos, zavartalan üzemelés (bővített újratemelés), a biztonságos értékesítés megkövetelt tevékenységeik összehangolását, a kölcsönös érdekek figyelembevételével.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a vállalatok közötti gazdasági kapcsolatok bővülésének az élelmiszer-gazdaságban - az egyszerű kooperációtól a szoros integrációig - több életképes formája létezik. Ezek közül a leggyakoribbakat vesszük sorra.

- A nyersanyagtermelő, a feldolgozó és a kereskedelmi egységek között a gazdasági kapcsolatok adásvétel útján és egyszerű szerződéses formákban bonyolódnak. Ennek is többféle változata lehetséges, a lényeg az, hogy a vállalatok *kereskedelmi* jellegű kapcsolatban vannak egymással.

- A nyersanyagtermelők, a feldolgozók és az értékesítők áru- és munkakapcsolata nem pusztán a kölcsönös függőség, hanem már a kölcsönös előnyök és anyagi érdekelttség alapján úgy épül ki, hogy *betársulnak egymáshoz*. Ez a partnerek gazdasági kapcsolatainak jóval szorosabbra fűződését eredményezi, mint a pusztán kereskedelmi jellegű szerződések. Ide sorolhatók például az előfeldolgozás és bedolgozás szervezése, termelőeszközök, pénzforrások átengedése egymásnak, munkaerő-gazdálkodásra vonatkozó megállapodások stb.

A mezőgazdasági nagyüzemek saját kereteik között folytatnak feldolgozó tevékenységet, sőt kereskedelemmel, vendéglátóipari tevékenységgel is foglalkoznak. Legegyszerűbben ez az ún. *mellék-tevékenységek* fejlesztésében, rendszerint vertikális irányú profilbővítésben jelentkezik.

- A nagyvállalatok a mezőgazdasági és élelmiszer-termelést, az ipari feldolgozást olyan nagy méretekben folytatják, hogy már mezőgazdasági, élelmiszeripari, illetve agráripari *kombinátorról* lehet beszélni. Ez létrejöhet úgy is, hogy iparvállalatok és mezőgazdasági nagyüzemek önállóan kibővítik tevékenységüket, de úgy is, hogy egyesítik.

- Egynemű vagy különböző tevékenységet folytató vállalatok összefognak, társulnak valamilyen gazdasági cél érdekében. Az ilyen *társulásnak* szintén több változata létezik, az egyszerűbb kooperációtól a vállalati önállóságot is kisebb-nagyobb részben feladó integrációig (pl. egyszerű társaság, közös vállalkozás). A tekintetben is több változat található, hogy az integráció szerződéses alapon létezik-e, vagy pedig tulajdonbavétellel is párosul. Továbbá a társulások lehetnek horizontális vagy vertikális jellegűek. Olyan változatok is vannak, hogy az összefogást mezőgazdasági nagyüzemek kezdeményezik és tartják kézben, valamint fordítva, ipari vagy kereskedelmi vállalatok a szervezők.

- A mezőgazdasági nagyüzemek egymással és más vállalatokkal *közös vállalatot* létesítenek és üzemeltetnek.

- Vállalatok, szövetkezetek *egyesülésbe* (pl. agráripari egyesülés) tömörülnek, amely lehetővé teszi, hogy egyes résztvevő tevékenységeiket, illetve teljes tevékenységüket összehangoltan végezzék.

Az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi tevékenység összehangolásának és egybekapcsolásának tehát számos változata van. A tapasztalatokból megállapítható, hogy a kereskedelmi kapcsolatok (egyszerűbb és komplexebb változatokban, szerződéssel és anélkül), a társulások, az egyesülések legkülönbözőbb változatai valamenyien életképesek. De az is igaz, hogy a kooperáció, integráció fejlettebb formái mellett még nagy szerepük van az együttműködés *egyszerűbb* formáinak is. További fontos tapasztalat, hogy a kooperáció és integráció rendszerint egybekapcsolódik a vállalatok belső fejlődésével. Ez jut kifejezésre a kombinátok és más nagyvállalatok kialakulásában vagyis a vállalati struktúra változásában, új vállalati szervezetek létrejöttében. A vállalati belső fejlődés azonban nem azonos az integrációval. Itt két folyamatról van szó, egyrészt a vállalatok közötti kapcsolatok rendszeréről, gazdasági együttműködésről, másrészt a vállalaton belüli gazdálkodási formák, a vállalati szervezet és gazdálkodás továbbfejlesztéséről. Ezek a külső és belső folyamatok igen szorosan egybekapcsolódnak és kölcsönhatásban fejlődnek, de nem azonosak, ezért hiba lenne összekeverni őket.

A VÁLLALATI TÁRSULÁSOK

A VÁLLALATI TÁRSULÁSOK FŐBB FORMÁI

Magyarországon a vállalati együttműködés gazdag változatai léteznek. Igen elterjedt az olyan szerződéses kapcsolat, amikor a vállalatok pénzforrásokat, termelőeszközöket, munkaerőt adnak át egymásnak kölcsönösen előnyös célok megvalósítása érdekében. Az utóbbi évtizedben elterjedtek az olyan éves és többéves szerződéskötések, amelyek keretében a felvásárló szervezet (a feldolgozóipari vagy a kereskedelmi vállalat) vetőmaggal, anyaggal, géppel, szaktanáccsal stb. is ellátja a mezőgazdasági termelőt, esetenként még a szerződésben megállapított technológiai és szervezési előírások betartását is segíti és ellenőrzi. Gyakori a szerződéses együttműködés a nagygépek és a szállítóeszközök jobb kihasználásában. Különbőféle speciális munkákhoz a feldolgozó,

illetve kereskedelmi vállalatok speciális gépeket (pl. palántázó, borsófejtő, zöldbabszedő gépeket stb.) adnak a mezőgazdasági nagyüzemeknek használatra, kölcsön vagy csekély szolgáltatás fejében, esetenként ingyen. Az utóbbi években pl. már több száz zöldborsócséplőgépet üzemeltettek a konzervgyárak az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben, számos helyen létesítettek paradicsomlényerő állomást és ugyancsak sok helyen egyéb előkészítő telepet, a mezőgazdasági nagyüzemekben történő ún. előfeldolgozás segítésére.

A szerződéses kapcsolatok fejlesztésében nagy figyelmet érdemelnek az itt felsorolt formák, mert ezek már tartalmazzák az integráció elemeit is. A szerződő felek ugyanis közösen vállalják valamilyen végtermék előállítását, forgalmazását és a kölcsönös előnyök, valamint kockázatvállalás alapján fonják szorosabbra együttműködésüket. Az ilyen szerződések kedvező feltételeket nyújtanak a szorosabb együttműködés kialakításához is, hiszen a megállapodás egy-egy termék előállításának és forgalmazásának szinte minden szakaszára kiterjedhet, minden lényeges feltételét felölelheti. Attól függően, hogy a szerződésben - a kölcsönös előnyök és kockázat alapján - vállalt kötelezettségek milyen mértékben kötik egymáshoz a résztvevőket, lazább vagy szorosabb integráció is kialakulhat.

A vállalatok szerződéses együttműködése mellett egyre jobban terjednek a mezőgazdaságban a társulások is. A magyar népgazdaságban működő kb. ezer társulásból 892 a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és a fagazdaság területén működött 1981-ben. A társulások 85-90%-a a mezőgazdasági alaptervékenységet, illetve ahhoz kapcsolódó építőipari, élelmiszeripari, gépipari, kereskedelmi tevékenységet végzett.

Gazdasági szempontból megkülönböztethetünk a résztvevők egyike (a gesztor) által szervezett és irányított ún. *egyszerű társulásokat*, amelyek társulási keretben, de önálló jogi (vállalati) személyiség nélkül működnek; és önálló vállalati szervezetként gazdálkodó - *önálló jogi személyiségű* - társulásokat.

Az első csoportba tartozó társulásokként működnek a gazdasági társaságok, amelyek létesítése esetén a társuló felek arra vállalnak kötelezettséget, hogy az együttműködéshez anyagi eszközöket a vállalkozás rendelkezésére bocsátják, a nyereségből az

alapítási szerződésben meghatározott arányban részesülnek, s a veszteséget is arányosan, közösen viselik. A társaság azonban nem válik önálló vállalatná, jogi képviselőjét az abban részt vevők egyike (a gesztor) látja el. Egyszerű társulásként (nem jogi személyként) működnek még a gazdasági társaságokon kívül külkereskedelmi társaságok, amelyeknek tagjai között élelmiszeripari vállalatok és mezőgazdasági nagyüzemek is vannak. Az utóbbi években több kutatási-fejlesztési társaság is alakult a kutatási feltételek javítása, a tudományos eredmények növelése és terjesztése céljából. Kutatási-fejlesztési együttműködés céljára önálló jogi személyiségű egyesülések is létrehozhatók. Végül egyszerű társulásnak számítanak még a polgári jogi társaságok is.

A második, az önálló jogi személyiségű társulások csoportjába tartoznak az önálló közös vállalatok, amelyek az alapítók által meghatározott gazdasági célra létrehozott vállalatok és meghatározott vagyoni betétekből álló induló vagyonnal rendelkeznek. Ezek az alapító gazdaságoktól elkülönülten, önálló jogi személyként működnek, gazdálkodásukat a résztvevők küldötteiből álló igazgatótanács irányítja, létrejöttükhöz vállalati nyilvántartásba vétel és cégjegyzékbe történő bejegyzés is szükséges.

Önálló vállalati gazdálkodást folytató (önálló jogi személyiségű) társulások még a közös vállalatokon kívül a betéti társulások és az egyesülések. A betéti társulások lényegében korlátolt felelősségű társulások. Tagjaik felelőssége a társulással szemben csak a vagyoni betét szolgáltatására és a társulási szerződésben megállapított vagyoni hozzájárulásra terjed ki. Ilyen társulásként működik pl. a mezőgazdaságban az Állami Gazdaságok Kereskedelmi Korlátolt Felelősségű Társasága (ÁGKER).

Az egyesülések olyan önálló jogi személyiségű társulások, amelyek a tagok gazdálkodásának összehangolását szolgáló koordinációs és kooperációs feladatokat, ezzel kapcsolatos érdekvédelmi tevékenységet és szolgáltatásokat látnak el. Szolgáltató és kiegészítő tevékenységet elsősorban tagjaik részére végeznek. Így működnek az agráripari egyesülések is.

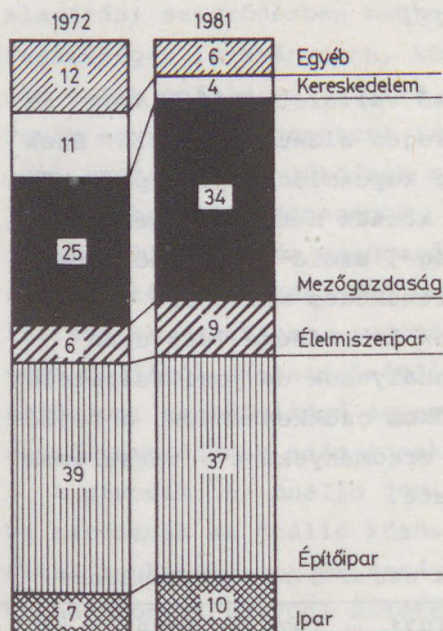
Az élelmiszer-gazdaságban az első vállalati társulások és közös vállalatok a hatvanas évek elején alakultak meg. Ezek főleg a mezőgazdasági nagyüzemekhez kapcsolódó építőipari közös vállalkozások voltak, de akadt köztük néhány sertéshizlaló, baromfihús- és tojástermelő, zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermelő társulás is. A gazdasági együttműködés különböző szintű formái létrehozásának és működésének lehetősége 1968 után kedvezőbbé vált. A közgazdasági szabályozók és jogi feltételek a gazdasági társulást gátló tényezőket csökkentették, a fejlődés lehetőségeit javították. Ennek eredményeként a társulások száma 1971-ig kétszeresére emelkedett.

22. táblázat. A gazdasági társulások száma a mezőgazdaságban

Megnevezés	1969	1971	1975	1979	1981
Önálló jogi személyként működő társulás	163	300	237	167	153
Egyszerű társulás	52	149	289	512	739
Összesen	215	449	526	679	892

Az önálló jogi személyiségű társulások többsége építőipari közös vállalat, de jelentős arányt képviselnek a mezőgazdasági közös vállalatok is.

Az érdeklődés a hetvenes években az egyszerűbb, lazább keretek között működő kooperációk iránt fokozódott. Az önálló jogi személyként működő társulások száma 1971-ben elérte a 300-at, azóta viszont csökkent. Ebben nagy szerepe van annak, hogy az utóbbi években csökkentek a beruházási-építési lehetőségek, ezért több építőipari közös vállalat megszűnt, illetve jól felszerelt és jól működő vállalatokkal egyesült. Az egyszerű társulások térhódításában leginkább közrejátszik azonban, hogy azok a résztvevők számára több szempontból előnyösebb együttműködési formák az önálló vállalatként működő vagy önálló vállalati (jogi) személyiségű formáknál, pl. közös vállalkozásnál, betéti társulásoknál, egyesüléseknél. Előnyösebbek, mert a szabályozásuk más, mint a vállalatoké, továbbá a változó feltételeknek

13. ábra. Önálló jogi személyiségű társulások megoszlása tevékenység szerint (%)

megfelelően átalakíthatók, megszüntethetők, működésük könnyebben áttekinthető, a kockázatvállalás is rendszerint kisebb. A nem jogi személyként működő egyszerű társulásokhoz hatósági jóváhagyás nem szükséges, ezért igen rugalmas formái a vállalatok és szövetkezetek közötti tőkeátcsoportosításnak.

A jogi személyiség nélküli társulások rugalmas változását jól mutatja, hogy 1981-ben több mint 200 társulás megszűnt, de ennél jóval több alakult, ugyanakkor a jogi személyiségű társulások közül 11 szűnt meg és 2 alakult. Többszörös tagságot is figyelembe véve a társulásokban összesen 9900 résztvevő működött együtt 1981-ben. Az állami gazdaságok mindegyike, a termelészövetkezeteknek pedig 65%-a kettőnél több társulásnak volt tagja. A termelészövetkezeteknek mindössze 5%-a nem vett részt társulásban.

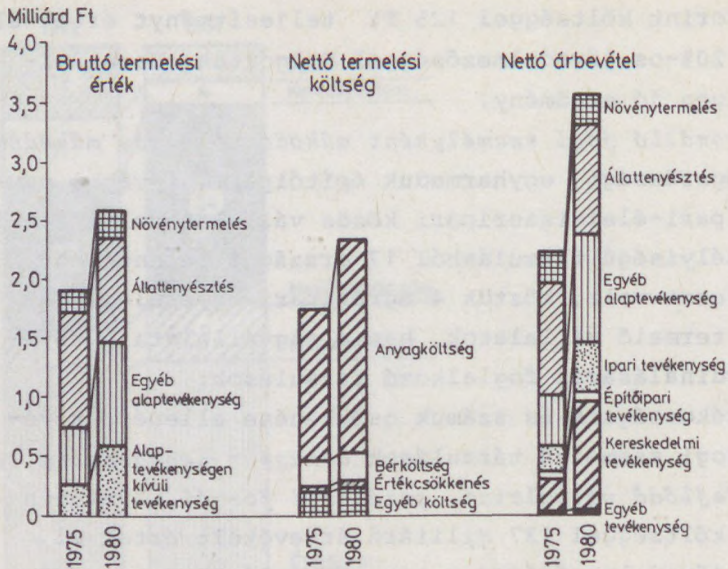
A nem jogi személyiségű társulások jól működő kisvállalkozások. Öt év alatt a gazdasági társaságok száma és árbevétele kétszeresére emelkedett. Működésüket az alapítók jelentős vagyoni betéttel szervezték meg. Egy társaságra átlagosan csaknem 2 millió forint vagyoni betét jutott 1981-ben, a nettó árbevétel, illetve teljesítményérték pedig több mint 5 millió Ft volt. A

társaságok 100 forint költséggel 125 Ft teljesítményt értek el, tehát átlagosan 20%-os jövedelmezőséggel dolgoztak. Hazai viszonylatban ez igen jó eredmény.

1981-ben 153 önálló jogi személyként működő társulás működött, egyharmaduk mezőgazdasági, egyharmaduk építőipari, további egyharmaduk pedig ipari-élelmiszeripari közös vállalat volt. A 153 önálló jogi személyiségű társulásból 17 országos jelentőségű, nagyméretű szervezet volt, köztük 4 agráripari egyesülés. Az egyesülések nem termelő vállalatok, hanem tagvállalataik tevékenységének koordinálásával foglalkozó társulások.

Kisebb fogyatékoságaik és számuk csökkenése ellenére tevékenységükben a jogi személyű társulások a magyar népgazdaság legdinamikusabban fejlődő vállalatai, gazdasági formái, 1981-ben 18 milliárd Ft költséggel 137 milliárd árbevételt értek el, amely kimagasló jövedelmezőségre mutat. Termelésük a népgazdasági átlagot messze meghaladó mértékben és ütemben bővül. Az általuk előállított termékek, valamint szolgáltatások értéke a hatvanas évek végén évente 50-60%-kal növekedett. Az utóbbi években a társulások bruttó termelési értéke még mindig igen jelentős ütemben, évente 20-22%-kal nőtt. Ártermelésük és árbevételük ennél is gyorsabban emelkedett. Mindezt az álló- és forgóeszközök jelentős gyarapodása alapozta meg. Az állóeszköz-állomány pl. az utóbbi időben évente mintegy 2%-kal, a forgóeszköz-állomány ennél gyorsabb ütemben gyarapodott. A foglalkoztatottak létszáma lényegesen nem nőtt, 1981-ben 40 565 fő volt. Egy közös vállalatra átlagosan 265 fő jutott. Egy foglalkoztatott 208 ezer Ft nettó értékű állóeszközzel 917 ezer Ft nettó árbevételt és 43 ezer Ft nyereséget ért el.

A legtöbb társulást eddig szövetkezetek, mégpedig mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapították, s főleg egymás között. Igen csekély még a társulók között a feldolgozó és kereskedelmi vállalkozók száma, pedig a vertikális kapcsolatok bővítésében nem kis szerep hárulna rájuk. Mindez nem véletlen. Egyik fő oka az eltérő jövedelemszabályozás (a közgazdasági szabályozó rendszer), amelynek fontos elemei mások az iparban, mint a mezőgazdaságban, továbbá mások a szövetkezetekben és az állami vállalatokban. E különbségek megszüntetése, illetve az abból adódó problémák, gátló körülmények végleges rendezése hosszabb időt

14. ábra. A termelés, a költségek és az árbevétel alakulása a mezőgazdasági társulásokban

igényel. Az utóbbi években a központi rendelkezések különböző áthidaló megoldásokkal igyekeztek előmozdítani az állami vállalatok és szövetkezetek, illetve a mezőgazdasági és ipari vállalatok közötti kooperációk létrehozását.

A mezőgazdasági társulások körében az utóbbi években figyelemre méltó új kezdeményezések születtek: "az erős segítse a gyengét" összefogás jegyében. A gondolat nem új, a hatvanas évek elején már volt ilyen kezdeményezés, főleg szomszédos gazdaságok összefogása formájában. Akkor nemcsak termelészövetkezetek, hanem állami gazdaságok is részt vettek benne. Lényege az volt, hogy a tapasztaltabb, erősebb nagyüzemek többirányú segítséget nyújtottak a közeli, az indulás nehézségeivel küzdő szövetkezeteknek. Egy-egy jól gazdálkodó nagyüzem vezetője elvállalta a rászoruló termelészövetkezet elnöki vagy más vezetői tisztét, ezenkívül gépcsölcsonzással, a bevált jó gazdálkodási módszerek meghonosításával és egyéb módon segítették működését. Később a nagyarányú összevonásokkal ez a kezdeményezés teljesen visszaszorult.

Az utóbbi időben újból elindult egy figyelemre méltó kezdeményezés. A fővároshoz közel fekvő ócsai Vörös Október Mezőgaz-

dasági Termelőszövetkezet 1980 óta több távol fekvő, az átlagosnál rosszabb adottságú és alacsony jövedelmű termelőszövetkezettel gazdasági társulást hozott létre. Nem úgynevezett megsegítésről, s főleg nem „mozgalmi” közreműködésről van szó, hanem tartós, jövedelmező termelési kapcsolatok kialakításáról. Az történt ugyanis, hogy az ócsai termelőszövetkezet a partnerek részére átadta egyes jövedelmezően működő kiegészítő (ipari) üzemágait, építőipari, szerelőipari részlegeit. A hét „gyenge” partner termelőszövetkezet 1979. évi 12 millió Ft nyeresége a kezdeményezés eredményeként 1981-ben csaknem 98 millió Ft -ra emelkedett, amelyből több mint 58 millió Ft az ócsai szövetkezettel való együttműködésből származott. A szövetkezetek az együttműködés keretei között egyúttal mezőgazdasági alaptevékenységüket is továbbfejlesztették. A társulás jövedelmének nagyobb része a „megsegített” szövetkezeteké - munkájuk után meg is érdemlik -, de részesedik belőle az ócsai termelőszövetkezet is, mint a társulás tagja. Az átadott részlegek helyébe az ócsai szövetkezet új üzemágakat szervezett, amelyek még jövedelmezőbbek, mint amit leadott. A kezdeményezés tehát mindenki számára előnyös.

Újabb figyelemre méltó kezdeményezések a kiskörzeti, néhány gazdaságot összefogó társulások. Ezek szintén szűkebb térségekben, lényegében szomszédsági alapon alakult együttműködések, amelyek egy-egy térség szakosodását, közös feladatok koordinált megszervezését szolgálják. Ilyenek például a szentesi és más alföldi mikrokörzeti kooperációk, amelyek az adott térség nagyüzemeinek a tapasztalatcseréit szervezik. Gépek kölcsönadásával és egyéb szolgáltatásokkal rendszeresen kisegítik egymást. A főbb tennivalókat egymás között megosztva, elvégzik a vetőmagellátás, takarmánykeverés, gépjavítás, gabonaszárítás és állattenyésztés feladatait valamennyi érdekelt számára. Résztvevői általában mezőgazdasági nagyüzemek, így nagyságát az adott természeti-gazdasági körzet határa, illetve a profilba tartozó (pl. gabona-termelő, csemegeszőlő-termelő stb.) gazdaságok száma szabja meg. A kiskörzeti együttműködés tehát az ésszerű szakosodás és koncentráció útján törekszik a társulás előnyeit hasznosítva gazdaságosabb, jövedelmezőbb termelésre, igen gyakran külön irodai szervezet nélkül, a szellemi erők egyesítése, koncentrációja útján.

A TERMELÉSI RENDSZEREK

A gazdasági együttműködés és a társulások témakörében megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a termelési rendszerek. Kialakulásukban döntő szerepet játszott, hogy a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát 1970-ben - amely akkor már gazdag tapasztalatokat szerzett a rendszerszerű baromfihús- és tojástermelés szervezésében - kidolgozta a korszerűen gépesített kukoricatermelés komplex rendszerét. Szigorú szabályokba foglalták, hogy az átlagosnál jóval magasabb hektárhozamokhoz milyen kukoricafajta, mennyi gép, mennyi műtrágya, vegyszer, milyen technológia, munkaszervezés, szakképzettség szükséges. Továbbá ezek komplex alkalmazása milyen nagyságú vetésterületen a leggazdaságosabb, és a technikai, technológiai, szervezési normatívák következetes betartásával milyen terméshozam garantálható.

Mindezt a gyakorlatban is kipróbálták, és az eredmények igazolták a komplex kukoricatermelési rendszer létjogosultságát. Ez frontáttörést jelentett a mezőgazdaságban, mert bebizonyosodott, hogy nemcsak a baromfihús- és tojástermelés szervezhető rendszerekben, hanem a kukorica és más növények termelése is.

A Bábolnán kezdeményezett kukoricatermelési rendszer a legnagyobb hozamú fajtákra, a legkorszerűbb gépekre és szaktudásra, szigorú technikai, technológiai és munkaszervezési normatívákra épül. A rendszer csakis komplexen valósítható meg, mert ha valamelyik tényezője hiányzik, vagy az előírt technológiát nem tartják be, akkor a várt eredmény elmarad, a tervcélkitűzés nem valósul meg. Az ilyen szervezés tehát fel kell hogy ölelje egy-egy termék előállításának valamennyi „gyártási” előírásait és szabályát, vagyis szigorú technológiai fegyelem keretébe foglalja a termelés biológiai, kémiai, műszaki, emberi tényezőit. Így az egyes tényezők szoros összehangolásával olyan technológiai rendszer alakul ki, amelyben minden tennivaló pontosan meghatározott, időzített, programozott.

Az ilyen magas színvonalú termelést azonban nem elegendő egyetlen gazdaságban szervezni, el kell terjeszteni minél szélesebb körben. Történelmi tény, hogy a termelési rendszerek terjedése Magyarországon nem a baromfihús- és tojástermelésben kezdődött - holott annak rendszerszerű termelése a kukoricát jóval megelőzte - hanem a kukorica termelésében.

A Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát ugyanis annak idején elvállalta, hogy az általa kidolgozott és a gyakorlatban kipróbált komplex kukoricatermelési rendszer alkalmazását megszervezi, irányítja és segíti bármely állami gazdaságban és termelőszövetkezetben. Kialakítottak egy szerződéses rendszert, amely tartalmazta a résztvevők jogait és kötelelességeit, és elkezdődött a kukoricatermelési társulás megszervezése. Rövid idő alatt olyan sok állami gazdaság és termelőszövetkezet akart bekapcsolódni ebbe a társulásba, hogy a szervezést egy gazdaság már nem tudta ellátni. Már a hetvenes évek elején 4 szervezőközpont (gesztor) végezte az iparszerű kukoricatermelés irányítását több száz gazdaságban, mintegy 600 ezer hektáron, amely az összes kukorica-vetés-terület csaknem felét tette ki.

Induláskor csak néhány növény - kukorica, búza, cukorrépa és más ipari növények - termelésének a szervezése kezdődött termelési rendszerben. Az állattenyésztési ágak közül elsőként a baromfihús- és tojástermelésben alakult ki a rendszerszerű termelés, és ezután bontakozott ki fokozatosan a többi állattenyésztési ágazatban.

1981-ben már 2,2 millió hektáron, a mezőgazdasági nagyüzemek területének mintegy 43%-án működtek termelési rendszerek. A 73 termelési rendszerből 21 aszántóföldi növénytermelésben, 29 a kertészetben, 23 pedig az állattenyésztésben tevékenykedett. A partnerkapcsolatokban résztvevők száma 3500 körül alakult: egy-egy gazdaság több rendszernek is tagja lett. A rendszerszervezők - gesztorok, rendszergazdák - többsége állami gazdaság. A kezdeményezők ugyanis a legkorszerűbben gazdálkodó állami gazdaságok voltak. A 70-es években azonban fokozatosan felsorakozott melléjük néhány jól felszerelt termelőszövetkezet és ipari vállalat is - pl. a szegedi Kenderfonó- és Szövőipari Vállalat, a Petőházi Cukorgyár, a budakalászi Lenfonó- és Szövőipari Vállalat stb. -, amelyek a társulásban résztvevő gazdaságokkal együttműködve végzik a gépesített, iparszerű termelés megszervezését.

A rendszerek jelentőségét jól jellemzi, hogy 1981-ben a fontosabb növények közül a kukorica területének 85, a búzáéának és a cukorrépaéának 74%-án, a rizs teljes vetésterületén szervezték a termelést. Kisebb-nagyobb területen ma már szinte minden szántóföldi növény termelésfejlesztésével foglalkoznak, s az utóbbi

években erőteljesebben bekapcsolódtak az intenzív takarmánytermelésbe és a melléktermékek, hulladékok hasznosításába is.

A rendszerek a kertészetben a szőlő- és téli alma-termelés terén érték el jelentősebb, a zöldségtermelésben csak szerényebb eredményeket. 1981-ben a szőlőterület kb. egynegyedét, a gyümölcs-terület 44%-át, a nagyüzemi zöldségterületnek pedig egyötödét integrálták.

Az állattenyésztési ágazatok közül a baromfiágazatban szinte valamennyi nagyüzem részt vesz valamely termelési rendszerben. Ezekben található a kocaállomány háromnegyede. A nagyüzemi tehénállománynak több mint fele, az anyajuhállománynak 15%-a a termelési rendszerszervezők szakmai irányításával termel. A házi-nyúl termelésének túlnyomó részét a rendszerek szervezik.

A mezőgazdasági nagyüzemekben az érdeklődés a termelési rendszerek iránt igen nagy. A hetvenes évtizedben erőteljes mennyiségi növekedés következett be. Ez legnagyobb mértékben azzal függött össze, hogy a gazdaságok ezen az úton - a rendszerek közvetítésével - tömegesen hozzájuthattak korszerű erőgépekhez és felszereléshez, nagyhozamú, részben külföldi fajtákhoz, szaktanácsadás-hoz és egyéb előnyökhöz, amelyek más úton nem voltak elérhetők. Különösen így volt ez a nyugatról importált technika és technológia esetében. Ezek egyértelműen arra utalnak, hogy a magyar mezőgazdasági nagyüzemek a rendszerek megszervezésével igyekeztek pótolni azt a hiányt, amely a hazai háttérpar és ipari eredetű termelőeszköz-forgalmazás elmaradottsága miatt hátráltatta a gyorsabb ütemű korszerűsítést.

A termelési rendszereket szervező és irányító gazdaságok (gesztorok) általában a következő szolgáltatásokat nyújtják partnereik részére:

- kiképzik a partner-gazdaságok dolgozóit;
- szaktanácsadó szolgálatot tartanak fenn;
- segítenek a gépek beszerzésében, az épületek megépítésében, a technológiai berendezések beszerzésében és vállalják azok karbantartását, javítását, alkatrészellátását;
- gondoskodnak a szükséges vetőmagvakról, műtrágyáról és növényvédőszerokről, illetve más vegyi anyagokról;

- a résztvevő gazdaságokban adaptálják a termelési technológiát;
- a tudományos kutatómunka megszervezésével, tudományos intézetek közreműködésével megalapozzák a termelési rendszer továbbfejlesztését.

Az eddigiekből is jól kitűnik, hogy a termelési rendszerek lényegében kettős feladatot oldanak meg. Először: egy gazdaság (a gesztor, a rendszerszervező), ahol arra az anyagi és személyi feltételek legkedvezőbbek, kialakítja a legkorszerűbb termelési komplex rendszerét, azt a gyakorlatban *maga is megvalósítja* és a kutatási eredmények felhasználásával állandóan fejleszti. Másodsor: a gyakorlatban bevált magas színvonalú termelést önként vállaló gazdaságokban bevezeti, tehát a legkorszerűbb termelést (technikát, technológiát, szervezést) *széles körben elterjeszti*.

A termelési rendszerek állami irányítását a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium látja el. A közvetlen szervezők azonban - ismételten hangsúlyozzuk - nem hivatalok, hanem a tervszerű központi irányítás és ellenőrzés keretei között azok a gazdaságok, amelyek ugyanazt a terméket termelik, amelynek iparszerű termelését más gazdaságokban szervezik. Mindebben a rendszerszervező (a gesztor) közvetlenül anyagilag is érdekelt, egyrészt a saját többlettermelése, másrészt a partnerek részére végzett tevékenység többleteredményéből való részesedés révén.

A termelési rendszerek működésében igen lényeges a gesztor és a partnerek közötti kölcsönös érdekelttség megteremtése. Előfordult, hogy a rendszergazdák meg nem szolgált előnyökhöz akartak jutni.

A rendszerszervezők és a rendszert alkalmazó gazdaságok közötti anyagi kapcsolat több szinten valósul meg. Közös mindegyik esetben, hogy a szaktanácsadásért díjat fizetnek. A kölcsönös érdekelttség a tárgyiasult szolgáltatások árában is jelentkezik, amelyek többnyire olcsóbbak más szervezetek árainál. Eddig, főleg a szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó rendszerek még a nyereség egy részének visszajuttatásával is igyekeztek a kölcsönös érdekelttséget fokozni.

Egy időben vita folyt arról, hogy nem hátrányos-e, ha egy termelési ágban több rendszer működését engedélyezik, vagy ha már több rendszer alakult ki, nem kellene-e közöttük a működés

területi határait pontosan kijelölni. Ilyen próbálkozás súlyosan sértené az önkéntesség elvét, korlátozná az egészséges versenyt. A rendszerek és a taggazdaságok kapcsolata az önkéntességre, a kölcsönös érdekeltségre és kockázatvállalásra, továbbá ezekkel együtt a rendszerek közti választás lehetőségére épül. Ebből következik a monopolhelyzet kialakulásának az elkerülése és a rendszerek közötti egészséges verseny ösztönzése. Az újabb rendszerek kialakításának természetesen vannak bizonyos korlátai. Ez azonban nem azonos a területi korlátokkal, sokkal inkább a munka minőségével és eredményeivel, továbbá az ezeket meghatározó feltételekkel függ össze.

Az elért jó eredmények mellett a rendszerek munkájának a javításában szintén vannak tennivalók éppen a minőség szem előtt tartásával. Így például ma is erős a hozamok egyoldalú mennyiségi növelésére irányuló törekvés, holott a ráfordítás-hozam viszony kedvező alakítása nem egyoldalúan a hozamnövelést, hanem egyúttal a költségek csökkentését - a jövedelmező hozamnövelést - állítja előtérbe. Kifogásolható az is, hogy a rendszerek eddig elhanyagolták a kedvezőtlen adottságú területeken gazdálkodó nagyüzemeket. Néhány helyen túlzottan sok szakembert kötnek le irodai munkával, és kivonják őket a tényleges vállalati termelési folyamatokból. Egyes rendszerek nem eléggé frissek és rugalmasak az egyszer már kidolgozott technológia megújításában.

Mindezek közrejátszanak abban, hogy a központi szervek a rendszerek munkájában nem a mennyiségi bővítést, hanem a színvonal-emelést ösztönzik és szorgalmazzák. Ennek érdekében a hetvenes évek második felében bevezették a termelési rendszerek állami minősítését. Folyamatosan értékelik a termelési rendszer gazdasági eredményeit, a rendszerszervező által vállalt kötelezettségeket és a rendszerszervező fejlesztő tevékenységét. A minősítéstől függ, hogy az együttműködők az „Előzetesen Elismert Termelési Rendszer” minősítést kapják-e meg, amely 3 évre szól, vagy az „Államilag Elismert Rendszer” címet, amely határozatlan időre szól, vagy pedig nem ismerik el termelési rendszerként működésüket. Ez már több esetben megtörtént, ilyenkor az érintettek vagy megszüntetik, vagy tovább folytatják együttműködésüket, de nem termelési rendszerként tevékenykednek.

A termelési rendszerek több mint fele - 73-ból 39 - vállalkozási szerződés alapján működik, vagyis nem hozott létre társulást.

28 rendszer gazdasági társaságként, 6 pedig közös vállalatként működik. A termelési rendszerek tehát a hagyományos szerződési és társulási keretek felhasználásával fejtik ki tevékenységüket. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ezek a hagyományos formák - köztük a társulások - alkalmasak arra, hogy új tartalommal telítődjenek meg. Az új itt az, hogy a rendszerek a legkorszerűbb termelés egyre szélesebb körű megszervezésének a keretei, tevékenységükkel a tudományos-technikai forradalom kibontakozását segítik a mezőgazdaságban. Főbb eredményeik:

a) A termelési rendszerek jelentős mértékben előremozdították a mezőgazdasági termelés biológiai alapjainak a megerősítését. Nagyhozamú növény- és állatfajtákat alkalmaznak. A hazánkban előállított és importból beszerezett fajokat és fajtákat megfelelő mennyiségben és minőségben szaporítják partnereik részére. A biológiai kapacitás minél teljesebb kihasználására törekednek, az ehhez szükséges feltételek előteremtésével.

b) A rendszerek nagy gondot fordítanak a mezőgazdaság alapvető - és mással nem helyettesíthető - termelőeszközének, a földnek a jobb hasznosítására. A talajművelés, a termelési technológia, az öntözés és melioráció fejlesztésével a talaj termőképességét igyekeznek megőrizni, sőt fokozni.

c) Különösen figyelemre méltó a termelési rendszereknek a műszaki fejlesztésre gyakorolt hatása. Működésük eredményeként lényegesen javultak a műszaki feltételek. Nagy teljesítményű gépek kerültek tömegesen a nagyüzemekbe. Jelentős mértékben előrehaladtak a növényvédelem, az állategészségügy területén, a vegyipari termékek és kémiai szerek szakszerű használatában. A termelési rendszerekben alkalmazott gépek, berendezések mérete és teljesítőképessége (traktorlőerő, munkagépszélesség, munkasebesség, minőség stb.) jóval meghaladja a régi gépekét. Jelenleg a szántóföldi növénytermelésben üzemelő traktorok csaknem fele 100 LE feletti kapacitású, a kombájnok egyharmadának átlagos kapacitása meghaladja a 8 kg/sec-ot. A hetvenes évek elején ilyen gépek beszerzése főleg tőkés importból volt lehetséges. A termelési rendszerek és a hazai gépgyártó vállalatok javuló együttműködésének köszönhető, hogy ma már a hazai mezőgépipar számos eszközből megfelelő mennyiségben és minőségben kielégíti az igényeket. A termelési rendszerek tehát kedvező befolyást

gyakoroltak a technikai bázis fejlődésére, a mezőgazdasági géppark korszerűsítésére is.

d) A termelési rendszerek működése kihat a vállalatok munkaerőgazdálkodására, egyrészt a munkaerő-létszám alakulására, másrészt a szakképzettség színvonalára és a munka szervezettségének emelésére. A nagyteljesítményű gépsorok üzemeltetéséhez ugyanis nemcsak megfelelő terület - pl. a kukoricatermelésben 800-900 hektár, a cukorrépa-termelésben 200-250 hektár - szükséges, hanem jó színvonalú szakszemélyzet is. Ebben az esetben nagytömegű munka elvégezhető optimális időben. Lényegesen javítható a munka minősége, többszörösére nőhet a teljesítmény, és csökkenthető az eleven munka felhasználása. Ennek érdekében a rendszerek szervezeten gondoskodnak dolgozóik szakképzéséről. A fejlesztés érdekében pedig szoros kapcsolatot tartanak a kutatóintézetekkel, és szervezik a kutatási eredmények adaptációját, gyakorlati hasznosítását.

e) A termelési rendszerek működésének legkézzelfoghatóbb következménye a hozamok számottevő növekedése. A leglátványosabb eredmény a búza és kukorica termelésében született. Az utóbbi négy év átlagában a kukorica hozama 5,7 t, a búzáé 4,3 t volt hektáronként. Ez a rendszerbe lépés előtti bázisnál 23%-kal magasabb. Az elmúlt 5 év átlagában - a rendszerbe lépés előtti évek átlagához viszonyítva - a szőntőföldi növénytermelésben 10-15, az állattenyésztésben 6-7%-kal nőtt a termelés. Ezek az eredmények 20-23%-kal haladják meg a rendszeren kívüli gazdaságok hozamait. Az üzemi átlagban 7 tonnás búzahozamok és a 10 t feletti kukoricatermés-átlagok is a rendszerek gazdaságaiban jelentek meg először a magyar mezőgazdaságban.

f) A termelési rendszerek működésének a már említett eredményeket messze túlnövő kihatása van az egész gazdálkodásra nézve. Ilyen mindenekelőtt a rendszerszemlélet térhódítása, amely a termelési tényezők komplex hasznosításával a gazdaságosság, a hatékonyság növelését szolgálja. Ide sorolható a tudományos eredmények gyorsabb elterjesztését szolgáló, a gazdálkodásban a kezdeményezést, a vállalkozási készséget, a folyamatos önmegújító képességet fejlesztő, a jövedelmezőséget előtérbe állító vállalati magatartás erősítése. A technológiai fegyelem következetes betartása és a szervezettség színvonalának emelkedése szintén

nagyjelentőségű velejárója a termelési rendszerek gyakorlatának. Nem feledkezhetünk meg továbbá arról a kedvező hatásról sem, amit a termelési rendszerek a munkaerő szakképzettségi és kulturális színvonalának emelésére vagy a rendszeren kívüli gazdaságokra és vállalatokra, például a mezőgazdasághoz kapcsolódó népgazdasági ágakban dolgozó vállalatokra, többek között a mezőgazdaság ipari hátterének fejlesztésére és az ipari eszközellátásnak a javítására gyakoroltak. De érvényesülnek közvetlenebb hatások is azon keresztül, hogy a rendszerben használt korszerű eszközöket és munkaerőt a nagyüzemek más ágazatokban is alkalmazzzák, ezáltal a gazdaság egészének teljesítményét fokozzák.

g) További előny a magyar népgazdaság számára a mezőgazdasági rendszerek exportja, amely már a hetvenes évek első felében elkezdődött. A tapasztalatok azt mutatják, hogy főleg a kukoricatermelési, a baromfitenyésztési és a húsfeldolgozási rendszereink exportja iránt van érdeklődés. Ezek több-kevesebb importhányaddal kompletté és versenyképessé tehetőek és gazdaságilag előnyösnek mutatkoznak. A fejlett tőkés országokba nem teljes rendszerek, hanem inkább alrendszerek exportja látszik reálisnak. A fejlődő országokba és a szocialista országokba irányuló rendszerexportot pedig a fizetőképesség határozza meg. 1979 és 1982 között a mezőgazdasági rendszerek exportja a szocialista országokba többszörösére növekedett, ennek túlnyomó részét Bulgáriával, 30%-át Csehszlovákiával, 10%-át a Szovjetunióval bonyolítottuk le. A KGST-országok között egyre terjed a termelési rendszerek cseréje is. Jól működnek a magyar baromfi- és sertés-tenyésztő rendszerek Bulgáriában, a Szovjetunióban és Csehszlovákiában. Bulgáriában már 10 ezer hektáron, Romániában és a Szovjetunió egyes körzeteiben is nagy területeken eredményesen alkalmazzák a magyar kukoricatermelési rendszert, Bulgáriában és Csehszlovákiában a burgonyatermelési rendszert is. A Szovjetunió megvásárolta a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát baromfitermelési rendszerét, beleértve a könnyűszerkezetek, berendezések, tenyészanyag és takarmányadalékok szállítását is. Kijev, Dnyeprodzerzsinszk, Jeszentuki és Baranovicsi térségében 2-2 brojler- és tenyésztojás-termelő üzem épült. A létesítmények fokozatosan érik el teljes kapacitásukat, ami üzemtípustól függően évi 10,6 millió vágócsirkét, illetve 85 millió tojást jelent.

Iparszerű mezőgazdasági rendszereket más KGST-országokban is kidolgoztak. Több országban alkalmazzák a cukorrépa-termelés szovjet rendszerét. A Szovjetunió segítséget nyújt Romániának a hosszú rostú len, a paradicsom és a ricinus termeléséhez. Románia a szójatermelésben segíti partnereit. Bulgária új paprika- és dohányfajták gépesített termelését szervezi Romániában, Románia pedig Bulgáriában a fűtetlen üvegházakban folyó zöldségtermelést. A Szovjetunióban alkalmazzák a komlótermelés csehszlovákok által kidolgozott gépesített technológiáját. A szovjet cukorrépa- és rizstermelési rendszert alkalmazzuk Magyarországon, és kipróbálás alatt van a román napraforgó-termelési rendszer. A távol-keleti szocialista országok a baromfi-, a kacsá-, és a libatartási rendszerek iránt érdeklődnek.

Exportálunk termelési rendszereket tőkés - főleg fejlődő - országokba is. Néhány példát erről a területről is érdemes kiemelni. Egyiptom részére megkezdjük halkeltető és nyúltelepek szállítását. Algéria részére baromfitenyésztési programot dolgoztunk ki. Nigériában komplex baromfitenyésztési vertikumot létesítettünk, évi 1,3 millió darab húscsirke előállítására és annak vágására, feldolgozására. Mindez azt mutatja, hogy a termelési rendszerek exportjának bővülő lehetőségei vannak a szocialista és tőkés piacokon.

AGRÁRIPARI EGYESÜLÉSEK

A hagyományos gazdasági egyesülés önálló vállalatok önkéntes társulása meghatározott gazdasági célokra és tevékenységre. A magyar vállalati fejlődésben hosszú ideig nem volt világos, hogy az egyesülések mennyiben a fenti hagyományos szerepkört betöltő szervezetek és mennyiben hatósági tevékenységet ellátó közép-irányító, esetleg tröszt jellegű irányító szervek. Hosszú ideig az utóbbi feladatokat szánták az egyesüléseknek. Ez tükröződik abból a szabályozásból és gyakorlatból, amely a hatvanas évek második felében lehetővé tette, hogy egyrészt önkéntes vállalati egyesülések, másrészt a felügyeleti hatóság által elrendelt kényszeregyesülések is működjenek, mint amilyenek pl. az Állami Halgazdasági Egyesülés és más egyesülések voltak. De az önkéntes egyesülések is - mivel többnyire trösztökből alakultak át -

számos, a hagyományos egyesülésre nem jellemző hatáskört gyakoroltak, pl. vállalatok közötti belső árkiegyenlítést stb.

A tapasztalatok alapján az utóbbi években tisztázódott az egyesülések helye a magyar vállalati struktúrában. Az újabb szabályozás már ebből indult ki. Az 1978. évi jogszabály az egyesülést önálló jogi személyiségű önkéntes vállalati társulásként kodifikálta, amelyet a gazdálkodó szervezetek gazdasági érdekeik előmozdítására és erre irányuló együttes tevékenységük összehangolására hoznak létre.

A mezőgazdaságban az első ilyen szervezet - a Hajdúsági Agrár- és Élelmiszeripari Egyesülés (HAGE) - szervezése 1976 őszén kezdődött. 1977. január 1-én kísérleti jelleggel újabb 3 egyesülés alakult meg. Azóta 4 agrár- és élelmiszeripari egyesülés működik:

- A Hajdúsági Agrár- és Élelmiszeripari Egyesülésben 14 mezőgazdasági nagyüzem, a kabai cukorgyár és a Debreceni Baromfiipari Vállalat vesz részt;

a Békéscsaba és környéke Agrár- és Élelmiszeripari Egyesülésben 15 mezőgazdasági nagyüzem, a Békéscsabai Konzervgyár, a Hűtőipar Békéscsabai Gyáregysége, a Zöldség-gyümölcs felvásárló vállalat, valamint 3 szövetkezeti vállalkozás fogott össze;

- a Szigetközi Agrár- és Élelmiszeripari Egyesülésben 13 mezőgazdasági nagyüzem, a győri Baromfifeldolgozó Vállalat, a Húsipari Vállalat, a Tejipari Vállalat, a Dunakeszi Konzervgyár mosonmagyaróvári gyáregysége, a Hűtőipari Vállalat győri gyáregysége és a megyei Zöldért-vállalat;

- a Kalocsa környéki Agrár- és Élelmiszeripari Egyesülésben pedig 8 mezőgazdasági nagyüzem és a Kalocsai Paprika- és Konzervipari Vállalat vesz részt.

A felsorolás jól mutatja, hogy az agrár- és élelmiszeripari egyesülésekben egy meghatározott körzet szövetkezetei és állami vállalatai, más megközelítésben: egy adott térség mezőgazdasági, feldolgozó ipari és kereskedelmi vállalatai vesznek részt, azzal a céllal, hogy összehangolják fejlesztésüket az élelmiszertermelés egy-egy teljes körű vertikumában. Tevékenységüket jelentékeny közös vagyoni kialakításával kezdték, amelyet jövedelmük (nyereségük) meghatározott részének befizetésével adtak össze. A működési szabályzatban meghatározott ágazatokban és mértékben tevékenységüket koordinálják, eszközeiket jobban kihasználják.

Az agráripari egyesülések szervezésének általános alapelveit kormányzati állásfoglalások állapították meg. Fő követelményként és feltételként a termelés hatékonyságának növelését jelölték meg, amit az egyesülések

- a föld és az eszközök ésszerűbb hasznosítása,
- a szellemi erők összpontosítása, az irányítás színvonalának emelése,
- a termelés kedvezőbb területi elhelyezése, koncentrációja és szakosítása,
- a mezőgazdaság és a feldolgozó ipar szorosabb kapcsolatának megteremtése

útján igyekeznek elérni.

Az agráripari egyesülés önálló vállalatok és szövetkezetek önkéntes társulása, amelyben a résztvevők gazdasági és jogi önállóságukat megtartják, érvényesítve a termelésben való közvetlen érdekeltiséget. A meglévő üzemi keretek fenntartása lehetővé teszi a vállalatok és szövetkezetek öntevékenységet, a helyi adottságok kihasználását, köztük a háztáji termelés szervezését is.

Az agráripari egyesülésekben résztvevő nagyüzemek az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek termőterületének 4,1%-át művelik, a foglalkoztatottak létszámának 4,5%-ával. Tulajdonukban van a bruttó állóeszközérték 5,2, a gépi kapacitás 4,8 és az öntözött területek 11,4%-a. A négy egyesülés körzete az országos átlagnál kedvezőbb adottságú a mezőgazdasági termelésre, szántóterületük - egy egyesülés kivételével - jobb a körzetükben dolgozó gazdaságok szántójánál és valamennyi egyesülésben jobb az országos átlagnál. Az egyesülések taggazdaságainak esz-közellátottsága szintén kedvezőbb az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek átlagánál. Lényegesen nagyobb az egy foglalkoztatottra jutó álló- és forgóeszközérték is. Az egy foglalkoztatottra jutó termőterület egy egyesülés kivételével jelentősen kisebb az országos átlagnál.

A termelés szerkezete az egyesülésekben - tekintve, hogy a négy egyesülés egymástól távol eső tájakon helyezkedik el - lényegesen eltér. Egy egyesülésben a növénytermelés 55%-os aránya kiemelkedő, s azon belül magas a zöldségfélék (fűszerpaprika) árbevételének hányada. A többiek az országos átlaghoz képest nagyobb arányban termelnek zöldségféléket, cukorrépát és

állati termékeket. Részesedési arányuk például a zöldségfélék vetésterületéből 13,2, a cukorrépából 14,4%, a sertésállományból 6,9, a baromfiállományból 9,7%. Az alaptevékenységen kívüli tevékenység aránya a hajdúsági egyesülés kivételével kisebb az országos átlagnál.

Az egyesülésekben együttműködő gazdaságok és vállalatok termelése 5 év alatt az országos átlagot meghaladó mértékben (79%-kal) emelkedett. Leggyorsabb volt a növekedés a Hajdúsági Agráripari Egyesülés taggazdaságaiban. A hozamok nemcsak az országos átlaghoz, hanem a megyeihez mérten is jobbak, és az utóbbi öt évben számottevő mértékben nőttek. Az eredménymutatók több tekintetben szintén jobbak. Az egy foglalkoztatottra jutó termelési érték - a Kalocsa-környéki egység kivételével - 17-56%-kal magasabb az állami gazdaságok és szövetkezetek országos átlagánál. Az állóeszköz hatékonysága azonban - a Hajdúságit kivéve - jóval elmarad az országos átlag mögött.

Hasonlóan kedvezőtlen képet mutat a nyereség alakulása is. Egy agráripari egyesülés megalakulása óta veszteséges, egy másikban pedig első ízben 1981-ben keletkezett minimális nyereség, amely azonban a résztvevők hozzájárulásának mindössze 1,5%-át tette ki. Jelentősebb nyereséget eddig a Hajdúsági Agráripari Egyesülés ért el. Igaz, hogy az agráripari egyesülések fő célja az együttműködő gazdaságok munkájának összehangolása, nem a minél nagyobb felosztható nyereség előállítása. A veszteség azonban egyúttal a koordinációt is minősíti, és nem teszi érdekeltté a gazdaságokat az együttműködésben.

Az egyesülések 75 millió Ft induló vagyonnal kezdték működésüket. A mezőgazdasági tagvállalatok évenként képzett fejlesztési alapjuk 20-25%-át fizették be az egyesülés fejlesztési alapjába, az ipari és kereskedelmi vállalatok pedig a taggazdaságoktól felvásárolt termékek értéke 1-3%-ának megfelelő összeget. E befizetések miatt minden egyesülésben viták voltak, és időközben a mértéken változtattak is. A tapasztalatok szerint a vagyoni hozzájárulást indokolatlan valamennyi egyesülés számára azonos mértékben és módon előírni; a helyes megoldás az elhatározott fejlesztési programmal összehangolt befizetés.

Az agráripari egyesülések induló vagyona 1981 végéig 15-szörösére növekedett. A saját forrást hitelekkel és állami

támogatással kiegészítve, öt év alatt 1,6 milliárd Ft értékű közös beruházást valósítottak meg. Ennek 64%-a a közös termelést - főleg a feldolgozó kapacitás bővítését -, 12%-a a szolgáltatást és 24%-a a tárolást szolgálja. 1981 végéig felépült többek között 1,3 millió pecsenyecsirke-, 27 ezer juh-, 2 ezer szarvasmarha-férőhely, 10 millió db/év kapacitású keltető, 4 agrokémiai tárház, 6 burgonya- és zöldségtároló, vetőmagszárító, fűszerpapríkaszárító stb. Folyamatban van további agrokémiai tárházak, egy kiemelt nagyságú sertéstelep, több tehenészeti és hízómarhatelep, egy közepeméretű tejüzem, gépműhely építése és berendezése, valamint keltető, vágóhíd bővítése és egyéb szolgáltatató bázisok kialakítása stb. Jelentős közös termelőkapacitás-bővülést eredményezett a Phylaxia karcagi gyárának a hajdúszági egyesülés által történt átvétele. Már a kezdeti eredmények mutatják, hogy ebben a keretben a gyár sokkal eredményesebben működik, mint korábban. Közös beruházások eddig főleg a mezőgazdaságban valósultak meg, de több egyesülés kisebb élelmiszeripari fejlesztést is végzett.

A kezdeti időszak beruházáscentrikus szemléletét és gyakorlatát leküzdve az agráripari egyesülések az utóbbi időben nagyobb figyelmet fordítottak a közös szolgáltatások kialakítására. Egyesülésként eddig 10-15-féle szolgáltatás alakult ki. Mindenütt működik műszaki-tervező, bonyolító részleg. Befejezéshez közeledik az agrokémiai hálózat kialakítása. Szervezik a vetőmagellátást, mezőgazdasági kampánymunkák idején a kölcsönös segítséget, a gépjavítást, a közös alkatrészellátást, a meliorációt, a talajvizsgálatokat. A keveréktakarmány-ellátásban, az egyes receptúrák kialakításában, a takarmányok beltartalmi vizsgálatában is van előrelépés. Az építőszervezetek munkájának összehangolásával komplexebbé, szervezettebbé és gyorsabbá vált az építési beruházások kivitelezése. E szolgáltatások a taggazdaságok többségét érintik, csökkentik a költségeket, hatékonyabbá teszik az anyagi ráfordításokat.

A taggazdaságok igényét az egyesülések szolgáltató tevékenysége még nem elégíti ki. Ezért a közös szolgáltatás további bővítése indokolt, elsősorban olyan tevékenységekben, amelyek a taggazdaságokban elősegítik a termelési feladatok megvalósulását.

Az agráripari egyesülések megalakításának alapvető célja volt, hogy a résztvevők gazdasági tevékenységét és fejlesztési terveit az egyesülés segítségével összehangolják. Jelentős eredményként könyvelhető el, hogy az eddigi működés során a taggazdaságokban javult a takarmánytermelés és állattartás összehangolása. Az egyesülések koordináló gazdaságszervező tevékenysége azonban más területeken számottevő eredményt még nem hozott. Működésüket inkább az útkeresés jellemzi. Az egyesülés a tagok termelési struktúráját alig formálta. A nyersanyagtermelés, -feldolgozás vertikális összehangolása is kezdeti lépéseknél tart, és elmarad az alapításkor feltételezettől. Három egyesülésben elkezdődött a feldolgozó (cukor, baromfi, konzerv) vállalatok igényeinek megfelelő szakosodás, a negyedik egyesülésben azonban erre egyelőre reális lehetőség sem látszik.

Az egyesülésen belüli „közös tevékenység” még korántsem olyan jelentős, hogy az így nyert tapasztalatokból messzemenő következtetést lehetne levonni. Tisztázatlan az is, hogy a közös beruházás üzembe lépése után a termelési tevékenység, illetve az üzemeltetés milyen módon valósuljon meg. Egyes elképzelések és próbálkozások szerint az üzemelés az egyesülés igazgatóságához kapcsolt új vállalatként, mások szerint taggazdasági gesztorsággal történjék.

Javulónak - de korántsem kielégítőnek - tekinthető az a kapcsolat is, amely a mezőgazdasági nagyüzemek és az egyesülés élelmiszeripari tagvállalatai között az áru átadása-átvétele tekintetében kialakult. Az ütemes szállítás, a minőségi átvétel stb. kérdéseiben - a kezdeményezést beszámítva - nem történt lényeges változás.

Az agráripari egyesülések további működésére és szervezésére ugyanazok az elvek érvényesek, mint bármely más vállalati társulásra. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

a) A társulások több szempontból is előnyösek. Elősegítik a termelőerők, a termelés és a termelési viszonyok fejlődését. A társulások fejlesztése azonban nem teheti vitássá, hogy a mezőgazdasági termelés alapvető nagyüzemi egységei az állami gazdaságok (kombinátok) és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, tehát az önálló vállalatok. Legtöbb figyelmet tehát ezek a gazdálkodására és fejlesztésére érdemes fordítani.

b) A vállalatok együttműködésében igen lényeges, hogy több forma között lehessen választani. Ennek pedig legfőbb követelménye a termelés gazdaságos bővítése, a hatékonyság fokozása, nem utolsósorban a szakosításnak és a koordinációnak a társulások révén megnövelhető előnyei realizálásával. Mindig olyan formát kell tehát választani, mely ezeket a célokat a legjobban szolgálja.

c) Igen lényeges az együttműködők gazdasági önállóságának megőrzése és anyagi érdekeltiségének a biztosítása. Ez a fő mozgatója a vállalatok összefogásának. A gazdasági együttműködés nem tűri az adminisztratív, a közigazgatási módszereket. Igen lényeges, hogy a társulások vezetői tiszteletben tartsák a résztvevők gazdasági önállóságát, érvényesítsék az anyagi érdekeltiség elvét, betartsák az önkéntesség és a demokratikus működés elveit.

d) Az együttműködés útján jobban kihasználhatók a gazdaságonként szétaprózott és általában is szűkös fejlesztési források. Az összefogás azonban nem merülhet ki közös beruházások létesítésében és üzemeltetésében. A társulások keretei között megvalósuló koordináció akkor hatásos, ha kedvezően befolyásolja a taggazdaságok egész termelését, gazdálkodását, ügyelve arra, hogy a társulások központjai ne válhassanak igazgatási (tervlebontó) apparátussá.

e) Az ágazati jellegű társulások (például termelési rendszerek) munkájának javítása, tevékenységének fejlesztése az együttműködés erősítésének továbbra is egyik fő útját képezi. Ez indokolja Magyarországon a termelési rendszerek fejlesztését. A tájkörzeti adottságok jobb kihasználása és a taggazdaságok tevékenységét átfogó koordináció előnyei viszont regionális társulások szervezését és működését is indokoltá tehetik. Ezek a résztvevők körétől függően lehetnek mezőgazdasági és agráripári társulások, egyesülések is. Lényeges azonban, hogy a területi kötődés ne eredményezzen területi és szervezeti zártságot, mert ez nem állna összhangban a társulások nyitott jellegével.

f) A magyar mezőgazdaságban eddig főleg a termelészövetkezetek közötti és a mezőgazdaságon belüli társulások voltak túlsúlyban. Igen lényeges az állami vállalatok és a szövetkezetek,

továbbá a mezőgazdasági és az ipari vállalatok együttműködésének fejlesztése is. Ez utóbbit, vagyis a társulások agráripari jellegét erősíteni lehet a mezőgazdasági nagyüzemek ipari tevékenységet folytató közös üzemének a létesítésével, valamint a meglévő iparvállalatoknak a társulásokhoz történő csatlakozásával. A társulásokat a jövőben az eddiginél jobban fel lehetne használni a nagyüzemek és a mezőgazdasághoz kapcsolódó beszerző, értékesítő és feldolgozó vállalatok kölcsönös anyagi érdekelttségének a megteremtésére a gazdaságos termelés, forgalmazás fejlesztésében; a nagyhozamú fajták, a korszerű technika és technológia gazdaságos alkalmazásában, a kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági nagyüzemek gazdálkodásának fejlesztésében.

A TERMELÉSI TÉNYEZŐK ÉS A HATÉKONYSÁG*

FÖLDTULAJDON ÉS FÖLDHASZNÁLAT

A mezőgazdasági termelés három fő tényezője a föld, a munkaerő és az eszközök. Föld nélkül nincs mezőgazdasági termelés, hozzákötődik a munkaerő és tartósan hozzákötődnek a termelési eszközök, amelyek együttes alkalmazása eredményeként valósulhat meg a termelés növelése. A bővített újratemelés egyik alapvető sajátossága a mezőgazdaságban, hogy a növekvő tőkebefektetésekkel, eszközfelhasználással egy időben jelentős mértékben csökkent a munkaerő és az országok nagy részében rendszerint csökkent a művelt földterület is.

A FÖLDANYAG, A FÖLDTŐKE ÉS A MEZŐGAZDASÁGI ÚJRATERMELÉS FŐBB SAJÁTOSSÁGAI

A mezőgazdaságban a föld korlátozott, tetszés szerint nem növelhető és mással nem pótolható termelési eszköz. Más gazdasági ágakban, pl. az iparban a föld általános termelőeszköz, a munka terének szerepét tölti be, a mezőgazdaságban viszont munkatárgy és munkaeszköz is. A föld csak akkor tölti be termelési eszköz szerepét, ha az ember más termelési eszközökkel hozza kapcsolatba, azok felhasználásával hat rá.

*Vállalati gazdálkodás és a gazdaságirányítás a mezőgazdaságban. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1978. 107-113., 117-119, 125-134., 147-162. old.

A mezőgazdasági termelésre alkalmas föld az országok jelentős részében területileg nem bővíthető (extenzív bővítés) termelékenysége azonban szakszerű műveléssel nemcsak fenntartható, hanem fokozható is (intenzív fejlesztés). A föld termelékenysége egyrészt természeti tulajdonságai (ásványianyag-tartalma, morfológiai összetétele, szerkezete, víztartalma stb.) által meghatározott, ezt nevezzük a föld *természetes termelékenységének*, röviden *termőképességének*, másrészt a termelőerők (termelőeszközök, munkaerő) mennyiségétől és minőségétől, vagyis a gazdasági környezettől függ. A termelőerők fejlettségi színvonalát és a föld természetes tulajdonságait együttvéve beszélhetünk a *föld közgazdasági termelékenységéről*, ami nem más, mint a tényleges hozam.

A marxista politikai gazdaságtan megkülönbözteti egymástól a *földtőkét* és a *földanyagot*. A *földtőke* emberi munka terméke és ezért nemcsak használati értéke, hanem (munkaérték-elmélet szerinti) értéke is van. Továbbá a földtőke állótőke - az állótőkére jellemző tulajdonságokkal -, amely újratermelhető, sőt bővített mértékben is újratermelhető.

A *földanyag* viszont a természet és nem az emberi munka terméke, ezért értéke nincs, csak használati értéke van. Szakszerű műveléssel a földanyag nem pusztul, nem használódik el, sőt javítható. Az ipari társadalomban azonban már aligha lehet szétválasztani a föld termőképességében a természetes termelékenységet, a a földanyagot a földtőkétől.

A mezőgazdasági újratermelésnek - többek között éppen azért, mert a föld ebben döntő szerepet tölt be - gazdasági szempontból több, figyelemre méltó sajátossága van. A legfontosabbak:

- a mezőgazdasági termelés egyes szakaszaiban nagyobb és tartós szerepe van éghajlati, talaj- és biológiai tényezőknek, mint a közvetlen emberi beavatkozásnak, a megmunkálásnak;
- egy-egy termelési folyamat hosszú ideig tart, és az objektív természeti adottságok miatt nem vagy csak ezek változtatásával rövidíthető. A termelési idő és a munkaidő jelentős ágazatokban nem esik egybe, a munkafolyamatban hosszabb-rövidebb ideig tartó megszakítások vannak;
- az említettek miatt a mezőgazdaságban nem egyenletes az álló- és forgóeszközök, valamint a munkaerő-kapacitás kihasználása, lassú a befektetések egy részének a megtérülése. A termé-

szeti feltételek változásától függően a mezőgazdasági termelés ingadozása elkerülhetetlen. A termelőerők és a gazdálkodás magasabb színvonalán azonban ez az ingadozás nagyobb határértékek (hozamok) között mozog, olyan mértékben, amilyen mértékben képes befolyásolni, illetve osztályozni ezeket a természeti feltételeket (pl. öntözés, műtrágyázás stb.). Az ember tehát nincs kiszolgáltatva a természeti feltételeknek, de a gazdálkodásban számolnia kell azokkal.

A SZOCIALISTA FÖLDTULAJDONVISZONYOK KIALAKULÁSA HAZÁNKBAN

A mezőgazdasági termelésben az emberi munka és a termelési eszközök ésszerű felhasználásának hatékonysága, a tudományos alapon folyó gazdálkodás a legszorosabb kapcsolatban áll a földtulajdonnal és a földhasználattal. Az agrárviszonyok fejlődése során a föld mint termelési eszköz szerepe rendszerint két vonatkozásban jelentkezik: egyrészt, kinek a tulajdonában, másrészt kinek a használatában (birtokában) van.

A kapitalizmus a történelmi fejlődés során a maga uralma alá hajtotta a mezőgazdaságot is, a földtulajdon addigi formáit (a hűbéri birtokot csakúgy, mint a jobbágytelket és a szabad paraszti tulajdont) átalakította a tőkés termelő módnak megfelelő gazdasági formává. Bár a kapitalizmus a mezőgazdaságban később és lassabban bontakozott ki, mint a többi gazdasági ágban, a mezőgazdaságra mégis hamarabb és nagyobb teherként nehezedett a földmagántulajdon, mint a tőkés gazdaság más ágaira.

A földmagántulajdon megszüntetését, a föld nacionalizálását már a haladó burzsoá közgazdák felvetették. Ricardo halála után legradikálisabb tanítványai közül többen követelték, hogy juttassák a járadékot az államnak és ezzel helyettesítsék az adókat.

Marx a burzsoázia által hirdetett földnacionalizálást úgy értékelte, mint annak a gyűlöletnek a kifejezését, amellyel az ipari tőkés viseltetik a földbirtokos iránt, akit fölöslegesnek, nélkülözhetőnek tart a tőkés termelés szempontjából.

A marxizmus kezdetben mint demokratikus forradalmi követelést vetette fel a föld nacionalizálását. Később azonban, amikor bebizonyosodott, hogy a burzsoázia nem képes megvalósítani több

polgári demokratikus követelés között a föld nacionalizálását sem - illetve a valóságban a burzsoázia már elállt ettől a követeléstől -, a marxizmus a munkásosztály feladatának jelölte ki a földnacionalizálást.

A marxizmus-leninizmus álláspontja tehát a földtulajdon kérdésében világos és félreérthetetlen. A marxizmus ellene van a földmagántulajdonnak, mert az olyan monopóliumot jelent, ami hátráltatja a termelőerők fejlődését. "Az, hogy a földgolyó egyes egyének magántulajdonában van, egy magasabb gazdasági-társadalmi alakulat szempontjából éppoly képtelenségnek fog látszani, mint az, hogy az egyik ember a másik magántulajdonában van. Még egy egész társadalom, egy nemzet, sőt az egy időben létező összes társadalmak együttvéve sem tulajdonosai a földnek, hanem csak birtokosai, hasznélvezői és az a kötelességük, hogy mint boni patres familias (jó családapák) jobb állapotban hagyják örökül a következő nemzedéknek." /5/ A föld tehát tulajdonformájától függetlenül nemzeti kincs, amelynek hasznosítása mindenkor összhangban kell hogy legyen az egész társadalom egyetemes érdekeivel.

1917-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom egyik első intézkedése volt a föld nacionalizálása. Ez a megoldás teljes mértékben kifejezte a parasztok érdekeit, törekvéseit, mert egyúttal a föld ingyenes és örök használatukba került.

Hazánkban és a testvéri szocialista országok többségében a munkáshatalom kivívása olyan viszonyok között történt, amikor a földterület kis része volt államosítva, nagyobb része viszont dolgozó parasztok magántulajdonát képezte. Ezekben az országokban a parasztság földhöz való ragaszkodása annyira erős volt, hogy ezt nem lehetett figyelmen kívül hagyni a szocialista forradalom, a szocializmus építése során. A Szovjetuniótól eltérően, ahol a kolhozok szervezése az egész föld nacionalizálásának körülményei között valósult meg, a szocialista országok többségében a dolgozó parasztság termelőszövetkezetekben való egyesítése a korlátozott földmagántulajdon, a földtulajdon fokozatos társadalmosítása között ment végbe.

Nálunk 1967-ig, a földtörvény elfogadásáig kétféle földtulajdon volt; a földek többsége magántulajdonban, kb. egyharmada pedig állami tulajdonban volt. A magánparasztok termelőszövetkezet-

be való belépésével ugyanis a földtulajdon nem változott, a föld közös (nagyüzemi) használatba került, de továbbra is a szövetkezeti tagok magántulajdonában maradt. Általánossá lett a közös földhasználat, de ezzel nem került összhangba a földtulajdon jogi helyzete. A termelészövetkezetek közösen használták a földet, de nem lettek a tulajdonosai ennek az alapvető termelőeszköznek. A földtulajdonviszonyok és jogi szabályozásuk elmaradt attól az objektív gazdasági viszonytól, ahogy a termelészövetkezetek a valóságban kapcsolódtak a földhöz. Ez a helyzet egyre több ellentmondást szült. A termelészövetkezetek használatában levő földek a tagság elöregedése, egy részének elvándorlása következtében egyre nagyobb mértékben olyan emberek tulajdonába kerültek, akiknek semmi közük sem volt a termelészövetkezethez és a mezőgazdasági termeléshez. 1967-ben a termelészövetkezetek használatában levő földnek már 17%-a volt külső személyek magántulajdonában. Egyre nőtt a kívülállóknak fizetett földhaszonbér összege. A kívülállók (örökösök) gyakran követelésekkel léptek fel a termelészövetkezetekkel szemben, a földkiadási és haszonbérműveléssel kapcsolatos igények sok vitát váltottak ki, pereskedéshez vezettek.

Ez a helyzet nyugtalanította a termelészövetkezeteket és zavarta gazdálkodásukat. Az érvényes jogszabályok nem voltak elég hatékonyak ahhoz, hogy garantálják a termelészövetkezetek földhasználatának biztonságát. A közös gazdálkodásba vont földek kiadása, a kialakított nagyüzemi táblák megbontása alapjaiban érintette volna a szövetkezeti gazdaságokat: részben vagy egészben elvesztették volna a már megvalósított beruházásaik hasznosításának lehetőségeit, veszélybe került volna üzemfejlesztési terveik teljesítése, és mindez gátolta volna a termelészövetkezetek termelőerőinek fejlődését. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet nem tarthatott sokáig, rendezni kellett a termelészövetkezetekben a földtulajdon és a földhasználat kapcsolatát.

A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa 1966. decemberében határozatot hozott *a szocialista földhasználat és földtulajdon egységének a megteremtéséről, a szocialista szövetkezeti földtulajdon kialakításáról*. Ennek nyomán az országgyűlés elfogadta az 1967. évi IV. törvényt, amely előírta a szövetkezetek használatában, de a szövetkezeten kívülállók magántulaj-

donában levő földek szövetkezeti közös tulajdonba adását, megnyitotta a lehetőségét a szövetkezeti tagok magántulajdonában levő földek közös, szocialista tulajdonba vételének.

A termelészövetkezeti földtulajdon intézményessé tétele a szocialista földtulajdon megteremtésének egyik lehetséges megoldása, amely megfelel a magyar történelmi fejlődésnek. Kialakításának egyik fő forrása a kívülállók, illetve a kívülálló örökösök földjének a megváltása, amelyért átlagosan kb. öt évi haszonbérnek megfelelő összeget fizetnek a termelészövetkezetek. A földek megváltási árát a közös gazdaságok termelési költségként számolják el.

A termelészövetkezeti földtulajdon másik fő forrása a közös használatban, de a tagok magántulajdonában levő földek megváltása. A tagok földfelajánlása teljesen önkéntes, vagyis kizárólag saját elhatározásukon és a szövetkezettel történő közös meggyezésükön alapszik. A tag felajánlott földjéért a törvényben meghatározott megváltási árat kap.

1967 és 1977 között a földtörvény lehetővé tette a szövetkezetek által használt állami tulajdonban levő földek termelészövetkezeti közös tulajdonba való adását is névleges áron. Ezzel a lehetőséggel számos termelészövetkezet élt. 1977-től ez a lehetőség megszűnt.

Az 1967. évi földtörvény végrehajtása eredményeként a termelészövetkezetek használatában levő földek tulajdonviszonyait 1966-ban a következők jellemezték:

a termelészövetkezeti tagok magántulajdonában volt	51%,
a termelészövetkezetek közös tulajdonában volt	45%,
a szocialista állam tulajdonában volt	4%.

Néhány év alatt tehát jelentősen megnőtt a termelészövetkezetek közös tulajdonában levő földek aránya. Az állami tulajdonban levő földekkel együtt - ezeket a termelészövetkezetek örök használatba kapták - a szocialista földtulajdon súlya a termelészövetkezetek használatában levő földeken közel 50%-os.

A változások eredményeként az ország összes földterületében is túlsúlyba került a szocialista tulajdon. 1976-ban mintegy 2/3-os arányt képviseltek, kb. 30%-ot tett ki a termelészövetkezeti tagok tulajdona, 3,5-4%-ot a személyi tulajdon és mindössze 2%-ot a kistermelést folytató egyéni gazdálkodók földmagántulajdona.

A továbbfejlődés útja - az állami földtulajdon és az egységes szövetkezeti közös tulajdon gyarapítása. Ez hosszabb folyamat, amelynek gyakorlati megvalósítására az utóbbi időben a következők történtek:

a) Megszűnt az állami földek eladása. 1976-tól az állam tulajdonát képező földterületet eladás útján csökkenteni nem lehet, még a termelőség szövetkezeti tulajdon javára sem. Lehetővé vált viszont az állami földtulajdon növelése az állampolgárok részéről történő földfelajánlással, a tartósan nem művelt termőföldek állami tulajdonba vételével és az állami beruházás céljaira szolgáló kisajátítással.

b) Tovább folyik az a bevált gyakorlat, hogy a termelőség szövetkezetek használatában levő földek fokozatosan közös tulajdonba kerülnek. 1977. január 1-től megszűnt a szövetkezeti földek magánszemélyek részére történő eladása. A termelőség szövetkezet a tulajdonában levő földet csak más szocialista szervezetnek adhatja el.

c) A magántulajdonú földek adásvétele hatékony állami ellenőrzés alá került, hogy ezzel elejét vegyük a spekulációnak.

d) Lehetővé vált, hogy az arra alkalmas - de nagyüzemi művelésre nem hasznosítható - állami és szövetkezeti földekből tartós (vagy rövidebb idejű), olcsó bérlet révén földterülethez juthassanak az erre igényt tartó dolgozók. Ezzel az indokolt igények előnyösen kielégíthetők, és akadályozható a szocialista elvekkel összeegyeztethetetlen földspekuláció. Egyúttal jobban összehangolhatók a földtulajdon és földhasználat formái a társadalom, a dolgozók egyetememes érdekével.

A belterületi földeknek (amely a községek és városok területének kijelölt, térképen is körülhatárolt része) 70%-a állampolgárok tulajdonában van. Ezenkívül a zártkertekben (külterületen, csakis kisüzemileg művelhető földekből, rendszerint szőlőkből, gyümölcsösökből álló, a nagyüzemileg művelt földektől térképen is elhatárolt területen) szintén számottevő a személyi tulajdon aránya. A földtörvény ezért intézményessé, minden állampolgár jogává tette a személyi földtulajdont. Ez a jogosultság azonban nem jár együtt azzal, hogy a személyi földtulajdont mindenki részére szavatolni kell. Az állampolgárok földtulajdona

csak a következő feltételek együttes megléte esetén minősülhet személyi tulajdonnak:

- ha a föld belterületen vagy zártkertben van;
- ha nincs valamely termelészövetkezetnek a használatában;
- ha összes területe a 6000 négyzetmétert (zártkerti szőlőből, gyümölcsösből a 3000 négyzetmétert) nem haladja meg.

A belterületi személyi földtulajdon a személyi telektulajdont is magában foglalja. Ez utóbbi kör tehát szűkebb a belterületi személyi földtulajdonénál, mert gyakorlatilag csak a beépíthető belterületi személyi földtulajdon tartozik bele.

Fontos még, hogy a tanya körüli föld nem személyi földtulajdon. Az ilyen föld elidegenítésekor az érintett nagyüzemet elővásárlási jog illeti meg. A tanyaépület és a körülötte levő föld megosztva sem válhat lakó- vagy üdülotelekké.

Magánszemély, illetőleg családja tulajdonában a föld minőségétől függetlenül csak 12-15 ha mezőgazdasági föld-ingatlan lehet. (Földtulajdon megszerzése és mértéke szempontjából 6000m² erdő, szőlő és gyümölcsös 3 ha mezőgazdasági ingatlannak felel meg.) Élethivatásszerűen földműveléssel foglalkozó személyek 6000 m² erdőt, termő szőlőt, gyümölcsöst vagy 3 ha egyéb művelési ágú földet szerezhetnek külterületen, ha saját maguk, illetve családtagjaik tulajdonában vagy bármilyen címen használatban álló földterület az újonnan megszerzettel együtt nem haladja meg a 13-15 ha-t. Földműveléssel nem élethivatásszerűen foglalkozó személyek a föld művelési ágára való tekintet nélkül szétosztott parcellák esetén összesen 6000 m²-t, összefüggő zárt terület esetében pedig 7200 m² külterületi földet szerezhetnek.

A magánszemélyek külterületi földtulajdonát - tekintet nélkül a nagyságra - földmagántulajdonnak kell tekinteni. Földmagántulajdonnak minősül a személyi földtulajdon törvényes mértéket meghaladó része is, akár belterületen, akár zártkertben, illetve külterületen helyezkedik el.

A földtulajdonviszonyok szabályozásának fontos részét képezik a földrendezéssel, földosérékkel kapcsolatos rendelkezések. Ezeket a műszaki-technológiai fejlődés indokolja, amelynek előrehaladása törvényszerűen kiváltja a földkoncentráció erősödését. A mezőgazdasági nagyüzemek arra törekednek, hogy összefüggő, nagy táblákat, földterületeket alakítsanak ki. A föld-

rendezés alapelve, hogy az önkéntes megállapodáson alapuló földcserék a legmegfelelőbbek. Ilyen megállapodások ezért az év bármely időszakában köthetők, ha megvalósításuk elősegíti a nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas földterület kialakítását. Ha a szétszórt földterületeket önkéntes földcsere-megállapodás alapján nem lehet összevonni, akkor kerülhet sor - hatósági segítséggel - az egész határra kiterjedő általános vagy részleges földrendezésre. A nagyüzemek közötti földrendezésre akkor kerülhet sor, ha a földcserével együtt átadásra kerülő álló- és forgóeszközök térítésének fedezete biztosított. Ha a mezőgazdasági nagyüzem területén magántulajdonban és egyéni használatban visszahagyott földek vannak, ezek üzemen belüli földrendezéssel kicserélhetők.

*

*

*

FÖLDHASZNÁLATI MUTATÓK ÉS FÖLDÉRTÉKELES

A hatékony földhasználat lényeges feltétele a termelés bővítésének, a költségek csökkentésének és egyúttal a jövedelem növelésének. A földhasználat hatékonyságának leggyakrabban használt mutatói:

- a területegységre jutó hozam,
- a területegységre jutó bruttó termelés és árutermelés (naturálisan és értékben kifejezve),
- a területegységre jutó élőmunka-ráfordítás és termelési költség,
- a területegységre jutó bruttó és nettó jövedelem,
- a területegységre jutó tiszta jövedelem és földjáradék./8/

Ezek népgazdasági és vállalati szinten is jól használható mutatók. Fontos azonban, hogy a különböző vizsgálati céloknak megfelelő földterületi csoportokat (szántó, takarmánytermő terület stb.) helyesen válasszák meg. Az elemzésekhez gyakran szükséges a különböző művelési ágak, illetve földhasznosítási módok összegzése. Erre a szántóegységet (vagy más elnevezéssel redukált szántót) használják közös mértékegységként. /9/

A termelőszövetkezetekben a foglalkoztatás és a gazdálkodás eredménye igen eltérően alakulhat a tagsűrűségtől, illetve a földellátottságtól függően. A tervezésben és a termelés szervezésében más követelményekkel kell számolni pl. a nagy tagsűrűségű és gyenge földminőségű gazdaságokban, mint fordított esetben. A termelési tényezők - a föl, a munkaerő, a befektetések - és a termelési szerkezet optimális arányait egzakt módszerekkel (pl. lineáris programozással stb.) célszerű keresni valamennyi gazdaságban.

Az utóbbi időben egyre gyakrabban vetődik fel a földek minőség szerinti csoportosítása és az eltérő minőségű földterületek forintban kifejezett értékének („árának”) a megállapítása vállalati és népgazdasági szinten egyaránt. A föld értékelésére azonban mind ez ideig nem dolgoztak ki elfogadható, pontos módszert sem a vállalati, sem a népgazdasági elemzések számára.

Az elemzésekben leggyakrabban az *aranykorona-rendszer*t alkalmazzák.

Ennek az a lényege, hogy a múlt század végén minden mezőgazdaságilag hasznosított földterület 1 kat. holdját a föld minősége és jövedelmezősége alapján 0-30 aranykorona értékűnek minősítették. Ennek alapján az üzemtani szakirodalom *jónak* tekinti a 15 aranykorona feletti, *közepesnek* a 10-15 közötti és *gyengének* a 10 aranykorona alatti földeket. (1970-ben az állami gazdaságok 1 kh termőterületének átlagos aranykorona-értéke 11,6, a termelőszövetkezeteké pedig 11,7 aranykorona volt.) Az utóbbi időben az aranykorona-értéket 1,73 szorzószámmal átszámítva hektárra vetítve alkalmazzák.

Az aranykorona-rendszeren az utóbbi fél évszázadban kisebb módosítások történtek, lényege azonban nem változott. Jelenleg is az aranykorona-rendszer képezi az adózás, a földjáradék és a bérleti díjak kiszámításának alapját, de széles körben használják a gazdasági elemzésekben is. Erre az ad alapot, hogy az aranykorona szerinti földminőség és az 1 hektárra jutó jövedelem között mind az állami gazdaságokban, mind a termelőszövetkezetekben szoros korreláció tapasztalható.

Az ipari, lakótelepi és egyéb célokat szolgáló földkisajátításoknál szükségessé vált ármegállapítások esetén hazánkban komplex értékesítési módszert alkalmaznak, amely több év bruttó

termelési értékével együtt a várható terméshövelkedést és az igénybe vett területen befektetett állóeszköz értékét, sőt a területen alkalmazott elevenmunka- és tárgyiasult munka-ráfordításokat is figyelembe veszi.

Ismereteseek ezenkívül más értékelési módok is. A Szovjetunióban a föld értékelését a mezőgazdasági terület egységére jutó bruttó termelés és tiszta jövedelem alapján végzik. A Német Demokratikus Köztársaságban a „természetes termőhelyegység” kialakításán dolgoznak, amely lényegét tekintve adott művelési lehetőségek között a termelési teljesítményre azonos mértékben ható termőhelyi feltételeket összegező mutató.

A földértékelésre használt módszerek sokféleségük ellenére három főbb csoportba sorolhatók:

- a *költségrendszer* a termeléshez felhasznált elevenmunka- és holtmunka-befektetések alapján lényegében a föld értékének, a földtőkének a megállapítására törekszik, a földanyag a természeti tényező szerepétől tehát eltekint;

- a *helyettesítési módszer* lényege annak megállapítása, hogy egységnyi területet a termelésben mennyi eleven- és holtmunkával lehet helyettesíteni (ezzel rokon módszerek azok, amelyek a különböző földjáraadék számítása, illetve a népgazdasági optimum számítása eredményeként adódó „földár” meghatározására irányulnak);

- a *kompensációs módszer* azt a pótlólagos ráfordítást tekintti „földárnak”, amely a termelésből kieső területen korábban előállított termékmennyiségnek a művelésben maradó területen történő megteremtéséhez szükséges.

Hazánkban egyre szélesebb körben foglalkoznak a földértékelés elméleti és módszertani kérdéseivel, amit a föld ipari és egyéb célokra történő igénybevételéhez szükséges térítés megállapítása, a földnek a gazdaságossági számításokban történő figyelembevétele és az ésszerű földhasznosítás ösztönzése egyaránt indokol. A használt módszerek az alkalmazás céljától függően is különböznek egymástól.

*

*

*

A mezőgazdasági munkaerő létszámának csökkenése az iparosodás, a korszerűsítés törvényszerű velejárója. Nem lehet kiemelkedni a gazdasági elmaradottságból másképp, csakis az igaerőre és kézi munkára alapozott mezőgazdaság korszerűsítése útján, miközben az „őstermelők” nagy tömegei fokozatosan, az egyre kulturáltabb, sokrétűbbé váló és növekvő lakossági igényeket jobban kielégítő, rendszerint jóval nagyobb termelékenységgű ágazatokba csoportosulnak át. Ez az egész gazdasági élet és azon belül a mezőgazdaság, a paraszti népesség felemelkedésének is az egyedül járható útja.

A gazdasági fejlődés alacsony fokán rendszerint növekszik a mezőgazdasági keresők száma, mert csak így lehet több élelmiszerral a lakosság ellátását javítani. Az iparosodás kezdeti szakaszában a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma bizonyos ideig abszolút mértékben még növekszik, miközben az összes keresőkön belüli aránya már csökken. Később a viszonylagos csökkenés a mezőgazdasági keresők számának abszolút mértékű visszaesésével párosul, amely a gazdasági fejlődés folyamán egyre fokozódik. Egyre kevesebb mezőgazdasági termelő lát el egyre növekvő népességet.

A gazdaságilag fejlett ipari országokban a munkamegosztás előrehaladottabb. A mezőgazdasági népesség arányának és számának a csökkenése régebben megkezdődött. A tőkés országokban ez a folyamat a kis- és középparaszti gazdaságok gyors ütemű felszámolódását jelenti. Az iparilag fejlett tőkés országokban ezért a mezőgazdasági üzemek száma - különösen a kisüzemeké - gyors ütemben csökken.

A mezőgazdasági népesség és munkaerőhelyzet alakulására hazánkban is az iparosodó országokban tapasztalható csökkenés jellemző. A mezőgazdasági keresők száma századunk első felében alig változott, az összes keresők létszámán belül 50-60% között mozgott. A felszabadulás után bekövetkezett gyors ütemű iparosítás következtében azonban az 1949-ben még 4,5 millió főt kitevő mezőgazdasági népesség 1960-ig már 3,3 millióra, 1970-ig pedig 2 961 700 főre csökkent. Hasonló irányban változott az aktív keresők száma is.

41. táblázat. A mezőgazdasági keresők összes keresőkhöz viszonyított aránya /15, 16, 17/

Országok	1.időszak		2.időszak		3.időszak	
	év	%	év	%	év	%
Egyesült Királyság	1931	6,0	1950	5,0	1970	3
Egyesült Államok	1930	22,0	1950	12,2	1970	4
Német Szövetségi Köztársaság	-	-	1950	15,0	1970	10
Dánia	1940	26,0	1950	24,0	1970	12
Svédország	1930	36,0	1950	20,4	1970	12
Franciaország	1931	35,6	1954	27,7	1970	14
Olaszország	1936	48,1	1958	29,9	1970	21
Magyarország	1930	51,4	1950	51,9	1970	26
Lengyelország	1931	65,0	1950	57,2	1970	38
Jugoszlávia	1931	78,7	1953	66,9	1970	53

42. táblázat. A mezőgazdasági aktív keresők aránya, % /10, 11, 16/

Év	Mezőgazdasági víz- és erdőgazdasági keresők aránya	Mezőgazdasági keresők aránya	Nők aránya a mezőgazdasági keresők %-ában
	összes aktív kereső = 100		
1950	51,9	-	31,0
1960	38,9	37,7	38,1
1965	29,7	27,4	37,3
1970	26,4	24,0	38,4
1975	22,7	20,4	39,0

A mezőgazdasági népesség eltávozása más népgazdasági ágakba - elsősorban az iparba - a társadalmi és gazdasági fejlődéssel járó törvényszerű folyamat. Az ötvenes évek elején az iparosítás meggyorsulásával az 1949-eshez képest 4 év alatt 300 ezer fővel csökkent a mezőgazdasági aktív keresők száma. Ez annak idején gyorsabb volt, mint ahogy a mezőgazdaság gépesítése követni tudta. Szerepe volt benne a termelőszövetkezetek szervezésében elkövetett hibáknak is. 1954 és 1956 között az eltávozott parasztok egy része visszatért a mezőgazdaságba és lassult az eláramlás is. Ezek egyenlegeként 1957-ig mintegy 120 ezerrel

nőtt a mezőgazdasági aktív keresők száma. Ezt az átmeneti javulást néhány éven át egyenletes, évente kb. 25 ezer fős elvándorlás követte. A termelőszövetkezetek tömeges szervezése idején és az azt követő években, 1959-1965 között, több mint félmillió fős további csökkenés következett be, amely 1966-1968 között csaknem megállt, majd 1969 óta évente kb. 25-30 ezer főt tesz ki. Végeredményben pusztán 1960-tól 1976-ig a mezőgazdasági aktív keresők száma mintegy 770 ezer fővel csökkent.

A mezőgazdasági keresők létszámának csökkenése területenként egyenlőtlenül ment végbe. Gyorsabb ütemben csökkent Győr, Komárom, Veszprém, Bács-Kiskun és Borsod megyében, de továbbra is magas, esetenként az összes keresők 50%-át is megközelíti Szabolcs-Szatmár, Békés, Somogy és Zala megyében. A népsűrűség területi szóródása, az elvándorlás és a mezőgazdasági nagyüzemek területileg eltérő ütemű korszerűsítése, üzemi szerkezetének fejlődése eredményeként számottevő eltérések tapasztalhatók az egy mezőgazdasági kereső által megművelt terület nagyságában.

A mezőgazdasági keresők létszámának csökkenésének további fontos jellemzői a korösszetétel megváltozása és a női munkaerő arányának növekedése. Az idősebbek és fiatalabbak, a férfiak és a nők korántsem azonos arányban hagyták el a mezőgazdaságot. Nagyobb arányban távoztak a fiatalok és a férfiak, ezért a mezőgazdasági munkaerő elöregedett (ebben csak az utóbbi évtizedben tapasztalható változás), a munka pedig növekvő mértékben női munkává lett. Annak idején - a szocialista átszervezést megelőzően - már az egyénileg gazdálkodók is lényegesen idősebbek voltak, mint a népgazdaság többi ágának keresői. Így érthető, hogy a termelőszövetkezeti tagok túlnyomó többsége is 40 év feletti volt.

Ez a folyamat a hatvanas években még erősödött is. A termelőszövetkezeti tagok átlagos életkora 1961-ben 51,6, 1967-ben 54 év volt. Csak a hetvenes évek elején tapasztalható irányváltás, amennyiben az átlagos életkor 1974-ig már 53,3 évre csökkent. Figyelmen kívül hagyva a nyugdíjasokat, a termelőszövetkezeti tagok átlagos életkora 1961-ben 46,3, 1967-ben 46,5, 1974-ben pedig 41,5 év volt. /19/

A szövetkezetek szervezése időszakában a férfiak a jobb kereset, a kedvezőbb szociális ellátás miatt a mezőgazdaságon

kívül kerestek munkát. A parasztcsaládok többségében az asszonyok maradtak otthon, akik a háztartás ellátásán kívül hosszabb-rövidebb ideig mezőgazdasági munkát is végeztek. A mezőgazdasági munkafeltételek azonban nem kedvezőbbek a nők számára az átlagos ipari munkafeltételeknél. A női munkaerő aránya a mezőgazdaságban már évek óta nem változik, hosszabb idő óta 38-39% körül mozog, létszámuk viszont jelentős mértékben csökken. Az ötvenes évek végén még 700 ezer aktív kereső nő dolgozott a mezőgazdaságban, tíz évvel később, 1970-ben már csak 490 ezer, 1975-ben pedig 453 ezer.

Nemcsak a fiatal férfiak, de a lányok sem maradnak vissza nagyobb számban a mezőgazdaságban. Emiatt a mezőgazdaságban jóval alacsonyabb a 30 éven aluli aktív keresők aránya, ezzel szemben a 60 évesnél idősebbeké többszöröse a nem mezőgazdasági ágakénál. (1966-ig a termelészövetkezeti tagok nyugdíjkorhatára 5 évvel magasabb volt és csak 1980-ban válik a többi népgazdasági ágban dolgozókéval azonossá.)

1976-ban a mezőgazdasági aktív keresők között a munkavállalási korúak és az annál idősebbek aránya 78,5:21,5 volt, a nem mezőgazdasági ágazatokban ez az arány 95,9:4,1 volt.

A mezőgazdaságban tehát korosabb munkaerővel kell gazdálkodni, ami a technikai haladás által megkövetelt szakismeretek elsajátítása és alkalmazása, továbbá a nehéz fizikai munka elvégzése terén rendszeresen kisebb-nagyobb nehézségeket okoz. Ilyen körülmények között fokozottabb szerepe van a nehéz fizikai munka gépesítésének, általában a termelés anyagi-műszaki megalapozásának, amely a mezőgazdasági munka presztizsét emeli és kedvező irányban befolyásolja a korösszetétel változását.

Egymagában persze a munkaerőhelyzetet csak azért, mert az aktív keresők száma visszaesik, illetve korösszetétele romlik, sem kedvezőtlennek, sem kedvezőnek nem ítélnéljük. A termelés korszerűsítését ismerve azonban megállapítható, hogy a mezőgazdasági munkaerőhelyzet gyökeres változását nem mindig követheti szorosan nyomon a gépesítés és egyéb korszerűsítés. Az ipari átlagnál kisebb keresetek, a hosszú időn át kedvezőtlenebb családi pótlék, szociális ellátás és nyugdíjazási feltételek miatt számos termelészövetkezetben csak az öregek, esetenként a nők közül is az idősebbek maradtak vissza. Emiatt a csúcsmunka-

43. táblázat. A szocialista szektor aktív keresőinek a megoszlása korcsoportok szerint 1976. január 1-én /18/

Népgazdasági ág	14-15 16-29 30-59 (54) 60-(55)-X				Összesen
	éves				
Mezőgazdaság					
férfi	0,3	28,2	64,1	7,4	100,0
nő	0,7	18,8	61,1	19,4	100,0
együtt	0,5	24,8	63,0	11,7	100,0
Nem mezőgazdasági ágazatok					
férfi	0,2	36,5	61,7	1,6	100,0
nő	0,5	35,3	60,6	3,6	100,0
együtt	0,3	36,0	61,2	2,5	100,0
Népgazdaság összesen	0,4	33,6	61,6	4,4	100,0

időszakban - különösen a betakarítás idején - a gazdaságok jelentős részében rendszeresen munkaerőhiány lépett fel, amely eredménykieséssel járt. Tény az is, hogy az év egy részében viszont számos gazdaság - ahol a gépesítés lendületesen fejlődött - foglalkoztatási gondokkal küzdött, nem tudott rendszeresen munkát adni minden dolgozónak.

A mezőgazdaságban a keresők egész évi folyamatos (tehát állandó) foglalkoztatása nehezebb, mint a népgazdaság más területén. Még erősen jelentkezik téli időben a rendszeres foglalkoztatás hiánya, míg nyáron, illetve az őszi betakarítás időszakában a munkaerő-szükséglet kielégítése okoz gondot. A mezőgazdasági munkák idényjellege teszi szükségessé a nem mezőgazdasági keresők, az eltartottak, valamint a mezőgazdasági dolgozók családtagjainak időszakos bevonását a mezőgazdasági munkába. Ez utóbbiak alkotják a mezőgazdasági aktív keresőkön belül az időszakosan foglalkoztatottak jelentős részét.

Az idényszerűség, az időszakos foglalkoztatás néhány iparágban is tapasztalható. Az élelmiszeripart is beszámítva azonban az idényszerűség lényegében a mezőgazdaság, az élelmiszertermelés problémája, sőt azon belül is főleg a nők foglalkoztatásának a kérdése. A nem mezőgazdasági ágazatokban az időszakos

foglalkoztatottak aránya - az állást változtatókat is figyelembe véve - az 1%-ot sem éri el.

A mezőgazdasági munkaerőhelyzetről rajzolt képet ki kell egészíteni még azzal, hogy hazánkban az össznépeéségből lényegesen többen végeznek mezőgazdasági munkát, mint amennyi a mezőgazdasági aktív keresők száma. Az 1972. évi általános mezőgazdasági összeírás adatai szerint a mezőgazdasági kistermeléssel foglalkozó 1681 millió háztartásból 1205 millió (több, mint 71%) volt a nem paraszti jellegű háztartások száma. Az összes kistermeléssel foglalkozó háztartásokban élő 5172 millió főből pedig 3205 millió - csaknem 62% - volt a nem mezőgazdasági, illetve nem paraszti foglalkozású. A nem mezőgazdaságban dolgozó, mintegy 2,5 millió fizikai munkás közül több, mint egy millió tartozott 1972-ben a kisgazdasággal rendelkező családokhoz.

Ezzel egyidőben a mezőgazdasági nagyüzemekben pedig nőtt a nem mezőgazdasági tevékenységet folytatók száma. 1960-ban a mezőgazdaságban foglalkoztatott fizikai dolgozók 7%-a, 1970-1975 között egynegyede végzett nem mezőgazdasági munkát. Mindez a mezőgazdaság korszerűsítésével, illetve a nagyüzemek gazdálkodásának vertikális irányú szakosodásával és bővítésével függ össze.

Az, hogy a mezőgazdaságban túlsúlyban vannak a termelészövetkezetek, további sajátossága a mezőgazdasági munkának. Ennek a lényege, hogy míg az állami vállalatokban - a gazdasági szabályozás keretei között - az elhatározott termeléshez a vállalatok önállóan és szabadabban változtathatják a szükséges munkaerő-létszámot és annak összetételét, a szövetkezeti tagokat erősebben szövetkezetükhöz köti a tagsági viszony.

A termelészövetkezetekben lényeges különbség van az aktív szövetkezeti tagok és a családtagok foglalkoztatásában. Amíg az előbbieket évi munkateljesítménye 200 tízórás munkanap körül mozog, addig a mezőgazdaságban visszamaradt családtagoké 90 nap alatt marad. A családtagok munkája főleg a háztáji gazdaságban hasznosul. Közös munkába történő bekapcsolásukkal még jelentős munkaerő-tartalékok használhatók fel a termelés növeléséhez. Hasonlóképp van ez több száz olyan szövetkezetben is, ahol a gyenge gazdasági eredmények, a rossz termelési szerkezet miatt

a tagok munkaereje csak részben van kihasználva. Jobb kihasználásuk a termelési szerkezet javításával, a keresetek növelésével megoldható.

A fiatalok felvételének, a szakképzett munkaerő utánpótlásának fontos forrásává lett az utóbbi években *alkalmazottak szerződése a szövetkezetekben*. 1962-ben a szövetkezeti átszervezés befejezésekor még csak 21 ezer alkalmazott dolgozott a termelőszövetkezetekben, 1975-ben pedig már 126 ezer. Számuk az utóbbi években lényegesen már nem változott. Többségük közvetlen a termelésben dolgozó szakképzett munkaerő, egy részük pedig az irányításban dolgozó szakember. Az alkalmazott munkaviszonyhoz azért ragaszkodnak, mert a kereset, a szociális ellátás és a nyugdíj számukra így kedvezőbb, mintha tagok lennének, másrészt nem akarják magukat tagként lekötöni. A szakképzett munkaerő mindig mozgékonyabb, mint a képzetlen, s nem véletlen, hogy a tagsági viszonnal járó kötöttséget nem szívesen vállalja.

A termelőszövetkezetek is érdekeltek a munkaerő egy részének alkalmazottként való foglalkoztatásában. Éppen amiatt, hogy rugalmasabban alkalmazkodhassanak a változó feltételekhez, a gazdaságilag ésszerű struktúra kialakításához és egyéb változásokhoz. Főként ezekkel magyarázható, hogy a jó szövetkezetek egy részében, ahol a tagok is igen jól keresnek, elég nagy számban foglalkoztatnak szerződéses alkalmazottakat is.

A mezőgazdasági munkaerőhelyzet alakulásában egyre jobban érezteti hatását a *nemzedékváltás is*. A következő két évtizedben az állami gazdaságok dolgozói és a szövetkezetek új tagjai már azokból a fiatalokból kerülnek ki, akik legfeljebb szüleiktől, nagyszüleiktől hallanak a régi faluról és a régi paraszti világról. A földtulajdonos parasztsok döntő többsége a következő másfél évtizedben eléri a nyugdíjjogosultságot, kilép a termelésből. Távozásuk csökkenti a magántulajdonosi gondolkodásmód maradványait, és utat nyit a korszerű technika befogadására alkalmasabb fiatalabb nemzedék számára.

A nemzedékváltás nemcsak azzal jár együtt, hogy a mezőgazdasági munkavállalók képesek lesznek szakmunkás-színvonalon alkalmazni a korszerű technikát és technológiát, hanem azzal is, hogy igényeik mások lesznek, mint a termelésből kilépő idősebb generációké. A munkába lépő fiatalok, illetve a városi, ipari üzemből

44. táblázat. *Mezőgazdasági szövetkezeti tagok és alkalmazottak, 1000 fő /17, 18/*

Szövetkezeti formák szerint	1971	1975
Mezőgazdasági tsz-tag	1005	935
ebből		
aktív kereső	627	518
nyugdíjas, járulékos	378	417
Mezőgazdasági alkalmazott	117	126
Szakszövetkezeti és halászati termelő- szövetkezeti tag	78	71
ebből aktív kereső tag	45	40
Szakszövetkezeti és halászati termelőszövetkezeti alkalmazott	9	11

visszatelepülők igényeiket rendszerint ahhoz mérik, hogy mit kapnának az iparban, vagy mit szoktak meg az iparvállalatoknál. Az új nemzedék - amelyet már nem köt a földmagántulajdon - nem szívesen köti le magát egy életre tagnak a szövetkezetbe, csak az esetben, ha ez jóval előnyösebb más foglalkozási területekhez képest. Kockázatot sem az egész keresete, hanem annak csak kisebb része, az év végi részesedés, illetve a nyereség erejéig igyekszik vállalni.

Mindez szükségessé teszi a jövedelemszint emelését, a munkakörülmények, a szociális ellátás eddiginél gyorsabb ütemű javítását a mezőgazdaságban. Továbbá a falusi települések városiasítását, olyan kommunális, szociális létesítmények építését és üzemeltetését, amelyek korábban csak az iparra és a városokra voltak jellemzőek.

SZAKEMBERELLÁTÁS ÉS SZAKKÉPZETTSÉG

A műszaki fejlődéssel együtt jár a munkaerő technikai és tudományos felkészültségének fokozása. Nemcsak a műszaki paraméterek jellemzik a technikai fejlettséget, hanem a munkaerő képzettségi szintje és szakmastruktúrája is. Az iskolázottság, szakképzettség, a hozzáértés ezért a munkaerő legfontosabb minőségi ismérve.

Hazánkban a technikai fejlődéssel együtt emelkedik az iskolázottság és a képzettség színvonala. Ezt jól jellemzi az analfabétizmus felszámolása, a kevésbé képzett dolgozók számának nagyfokú csökkenése és a közép-, illetve a felsőfokú végzettségűek számának gyors növekedése. Az összes népességben belül például 1949 és 1973 között 78%-ról 33%-ra csökkent a 8 osztállyal sem rendelkező dolgozók aránya, ugyanakkor a felső- és középfokon iskolázottaké 6-ról 22%-ra emelkedett.

A két világháború között igen kevés szakképzett munkaerő dolgozott a mezőgazdaságban. A szakmunkások létszámát nem is ismerjük, csak tapasztalatból tudjuk, hogy kis számban, főleg gépészek dolgoztak a nagybirtokokon. A főiskolát és középiskolát végzetek száma kb. 5-5 ezer volt a harmincas évek végén. /20/

A mezőgazdaság szocialista nagyüzemi átszervezése ugrásszerűen megnövelte a mezőgazdaság szakemberigényét.

1971-1975 között lényegesen javult a fizikai dolgozók szakképzettség szerinti összetétele is. 1975-ben a szakmunkások és gépjárművezetők együttes aránya a fizikai dolgozókból

az állami gazdaságokban 31%-ról 36%-ra,

a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben 19%-ról 30%-ra emelkedett.

A nem fizikai dolgozók közül főleg a vezetésben és irányításban foglalkoztatott felső- és középfokú iskolai végzettségűek száma és aránya emelkedett, 1970-hez képest a tervidőszak végére az állami gazdaságokban az összes felső- és középfokú végzettségű nem fizikai dolgozók száma mintegy 2 ezer fővel, 19%-kal emelkedett. Jellemző, hogy ezen belül a középiskolai végzettségű ügyviteli dolgozók száma 11%-kal visszaesett, a vezető és irányító munkakörben dolgozó felső- és középfokú végzettségű dolgozóké viszont 53%-kal nőtt.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben az összes felső- és középfokú végzettségű nem fizikai dolgozók száma csaknem 10 ezer fővel, 32%-kal emelkedett. A legalább középiskolai végzettségű vezetők és irányítók száma itt nagyobb mértékben (38%-kal) nőtt. Mindez jól mutatja a változások irányait. Hosszabb időszakot véve a fejlődés fő vonásai még jobban kirajzolódnak.

Az itt jellemzett kép a mezőgazdasági munkaerő jelentős mértékű és arányú szerkezeti változását mutatja több szempontból is.

45. táblázat. *A termelőszövetkezetek és állami gazdaságok munkaerőállomány változása /21/*

Megnevezés	1966	1974	1974-ben 1966=100
<i>Termelőszövetkezetekben, 1000 fő</i>			
Összes fizikai dolgozó	766	555	72
ebből			
szakmunkás összesen	45	121	271
mezőgazdasági szakmunkás	20	43	215
betanított és segédmunkás	669	395	59
Összes szellemi dolgozó	47,0	70,3	150
ebből			
egyetemet végzett	3,5	10,4	297
felső- és középfokú technikumot végzett	10,8	23,7	219
<i>Állami gazdaságokban, 1000 fő</i>			
Összes fizikai dolgozó	162	117	72
ebből			
szakmunkás összesen	26	33	127
mezőgazdasági szakmunkás	13	13	100
betanított és segédmunkás	124	79	63
Összes szellemi dolgozó	13,4	18,0	134
ebből			
egyetemet végzett	2,3	3,9	169
felső- és középfokú technikumot végzett	4,6	6,5	141

Egyrészt jelentősen csökken a fizikai és növekszik a szellemi foglalkozásúak száma. *Másrészt* az összes fizikai dolgozó számának csökkenéséhez képest jóval nagyobb mértékben visszaesik a betanított és a segédmunkások létszáma.

Kedvezőbbé váltak a mezőgazdasági üzemek vezetésének személyi feltételei is. Javult a vezetők iskolázottsága. Az állami gazdaságokban 1974-ben a vezető munkakört betöltők háromnegyede rendelkezett felsőfokú képesítéssel. Egyes munkakörökben - igazgató és helyettes, főágazatvezető és főosztályvezető - ez az arány megközelítette a 90%-ot. Jelentősen javult a termelőszövetkezeti vezetők iskolai végzettség szerinti összetétele is. 1974-ben az elnökök és elnökhelyettesek háromnegyede (1961-ben 46%-a) felső- vagy középfokú végzettséggel rendelkezett.

A mezőgazdasági irányító munkakört betöltők háromnegyede volt egyetemi végzettségű, míg 1961-ben csupán 29 százalékuk rendelkezett diplomával. A felső szintű és felsőfokú képesítésű vezetőkre számított termőterület az utóbbi 6 évben fokozatosan - mintegy 30 százalékkal-csökken, és 1974-ben az állami és a szövetkezeti gazdaságokban egyaránt 900-1000 hektár nagyságú volt.

Az igen kedvező arányú fejlődés nem takarhatja el szemünk elől azt a tényt, hogy a szakképzett munkaerő, továbbá a felsőfokú képzettségű szakemberek aránya, tehát a mezőgazdaság szakember-ellátottsága a népgazdaság más ágaihoz viszonyítva még mindig igen elmaradott. Mindenekelőtt kisebb a szakképzett dolgozók aránya, de kisebb a betanított munkásoké is. A gazdálkodás szakmai és adminisztratív irányításában pedig az egyetemet és főiskolát végzett dolgozók aránya kisebb. Az iparban és építőiparban 1000 foglalkoztatottra kétszer annyi felsőfokú képzettségű szakember jut, mint a mezőgazdaságban. A mezőgazdasági aktív keresők között mindössze 3%-nak van felső- és középfokú végzettsége.

A termelőszövetkezetekben az utóbbi években bekövetkezett javulás ellenére is kevés a szakember, illetve szakmunkás. A főmezőgazdászok csaknem fele felsőfokú végzettségű, egyetemet végzett közgazdász, azonban mindössze másfélszáz található a termelőszövetkezetekben. Számos termelőszövetkezetben csak 1-2 felsőfokú végzettségű szakember dolgozik. E helyzet javítása érdekében 1977-től az állam fokozottan támogatja a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek szakember-ellátását.

Az állami gazdaságok szakember-ellátottsága megfelelő. Átlagosan több mint 20 egyetemet végzett szakember dolgozik egy-egy állami gazdaságban. Az erdészeti és faipari ágazatban ugyancsak kedvező kép található.

A műszaki haladás, a kemizálás, a gazdaságirányítás fejlődése szakismeretekben egyre nagyobb követelményeket támaszt a mezőgazdaságban is a vezetőkkel és dolgozókkal szemben. Mindenekelőtt a szakmunkásképzés és -ellátás javítása szükséges, mert a közép- és felsőfokú oktatás folyamatosan adja a magasabb képzettségű szakembereket. *Elengedhetetlen a rendszeres továbbképzés is.* Ebben 5-6 év óta lényeges előrehaladás tapasztalható. Kedvező ütemben fejlődik az állami gazdasági és termelőszövet-

kezeti szakemberek továbbképzése. A munkaerőgazdálkodásnak továbbra is fontos feladata, hogy ne csak megfelelő szakképzett-ségű új munkaerőt kapcsoljon be a törzsállományba, hanem gondoskodjon a meglevő munkaerő rendszeres továbbképzéséről is.

*
*
*

A TERMELÉSI TÉNYEZŐK ÖSSZHANGJA, TERMELÉKENYSÉG, HATÉKONYSÁG

Társadalmi érdek, hogy a szükséges termékeket minél kevesebb munkaerővel állítsuk elő. Még előnyösebb, ha a termeléshez nemcsak kevesebb élők munkát, hanem egyre kevesebb össz munkát (élő- és tárgyasult munkát) használunk fel. Míg az első esetben az élők munka fokozottabb termelékenysége, a második esetben a hatékonyság növelése a gazdálkodás fő jellemzője.

A FEJLŐDÉS IRÁNYA ÉS FŐ KÖVETELMÉNYE

Az össztermelés és a munkaerő-létszám alakulásának országos átlagban jellemző adataiból kitűnik, hogy az utóbbi időszakban nemcsak a termelés növekedési üteme, hanem az egy főre jutó termelés is kedvezően fejlődött. Volt idő, amikor a bruttó termelés növekedésében - a mezőgazdaságot kivéve - a munkaerő-létszám bővítésének és nem az egy főre jutó termelésnek volt nagyobb szerepe. A negyedik ötéves tervben az egy foglalkoztatottra jutó termelés növelésével elért hányad a szocialista ipar átlagában 97,2%-ot tett ki. Néhány iparágban (élelmiszeripar, vegyipar stb.) a munkaerő-létszám bővítésével elért termelés-növekedés az átlaghoz képest kedvezőbben alakult. Általánosan jellemző azonban, hogy a hetvenes években az ipari termelés növekedésében már meghatározott szerepe volt az egy főre jutó termelés emelkedésének. A szocialista mezőgazdaságra kezdettől fogva ez volt a jellemző, itt már hosszabb ideje tartós irányzat a munkaerő-létszám csökkenése és ezzel egy időben a termelés növekedése. Ezzel rendszerint az is egybekapcsolódott, hogy az egy foglalkoztatottra jutó termelés - amelynek volumene

természetesen jóval kisebb az iparinál - valamivel gyorsabban nőtt a mezőgazdaságban, mint az iparban. 1971-1975 között például az egy foglalkoztatottra jutó bruttó termelés a szocialista iparban 35, a szocialista mezőgazdaságban 46%-kal emelkedett. Valamivel gyorsabban nőtt a mezőgazdaságban az egy munkaórára jutó bruttó termelés is.

Ettől lényegesen eltérő képet kapunk, ha a nettó termelés - a nemzeti jövedelem - alakulását vizsgáljuk. Annak növekedési üteme szocialista mezőgazdaságunkban lényegesen elmarad az iparé mögött.

Hosszú ideig tartó lassú fejlődés után a mezőgazdaság nemzetijövedelem-termelésében a hetvenes években tapasztalható pozitív irányú változás. A fejlődést megtöri az 1976. évi számottevő termés kiesés, amely kihatott a nemzeti jövedelem alakulására is.

Várható, hogy a korábbi években tapasztalt kedvező tendencia folytatódni fog. Ennek ellenére a mezőgazdaság nemzeti jövedelmének az iparihoz képest lassúbb ütemű fejlődésével a jövőben is számolni kell. Ennek főbb meghatározói a következők:

- a munkaerő-létszám tartós csökkenése,
- az eszköz- és anyagfelhasználásnak az össztermelés növekedését jóval meghaladó emelkedése, amely főleg a nagyarányú ipari eszköz- és anyagfelhasználás következménye,
- a munkatermelékenység és eszközhatékonyság mérsékelt növekedése, amelyek közül főleg az utóbbi meghatározó.

A mezőgazdaságban előállított nemzeti jövedelem mérsékelt ütemű emelkedésében jelenleg meghatározó szerepe van annak, hogy a nagyüzemi termelés megalapozása és korszerűsítése igen számottevő ipari anyag- és eszközfelhasználással jár együtt. Döntő szerepe van továbbá annak is, hogy a munkaerő és a termelési eszközök hatékony alkalmazásában csak olyan szintet értünk el, amely az adott növekedéshez és termelési színvonalhoz vezetett. A bruttó termelés kialakult fejlődési üteme teszi lehetővé a nettó termelés számottevő emelkedését.

Az adatok és a tapasztalatok arra utalnak, hogy a mezőgazdaság korszerűsítése, igen jelentős ipari anyag- és eszközfelhasználása nem párosult a gazdálkodás olyan hatékonyságával, a termelés olyan ütemű emelkedésével, amely a nettó termelés számottevő

50. táblázat. A nemzeti jövedelem évi átlagos növekedési üteme, % /4/

Év	Nemzeti jövedelem összesen	Ezen belül	
		mezőgazdaság	ipar
1951-1955	5,7	2,7	10,1
1956-1960	5,9	- 2,3	7,1
1961-1965	4,1	- 0,6	7,2
1966-1970	6,8	- 0,2	7,3
1971-1975	6,3	3,2	7,3
1976	2,9	-11,8	5,8

51. táblázat. A mezőgazdaság bruttó és nettó termelési értéke, anyagköltsége millió Ft-ban, 1968. évi árakon/1,2/

Megnevezés	1966	1970	1975	Index 1966=100
Bruttó termelés érték	92 695	97 529	123 398	133
Anyagköltség	46 497	55 967	74 664	161
ebből				
nem mezőgazdasági	19 082	28 056	41 845	219
mezőgazdasági	27 415	27 911	32 819	120
Nettó termelési érték	46 198	41 562	48 734	105

52. táblázat. Az állóeszköz-hatékonyság és tényezőinek alakulása 1970 és 1975 között, % /25/ 1970=100

Termelőágazatok	1000 Ft álló- eszközre jutó nettó termelés	Nettó nemzeti termelés	Állóeszköz- állomány
Ipar	106	157	148
Építőipar	77	165	215
Mező-, erdő- és vízgazdálkodás	72	132	184
Szállítás és hírközlés	113	144	126
Kereskedelem	75	135	179
Termelőágazatok	97	147	153

növekedését eredményezte volna. Ez a helyzet - sajnos - nem egyedülálló a magyar népgazdaságban. A negyedik öt éves terv adataiból általában is ez a kép rajzolódik ki. Az anyagi ráfordítások jóval gyorsabban nőttek, mint a nettó termelés, a befektetések, a gazdálkodás hatékonysága pedig az előző időszakéhoz képest romlott. Míg ugyanis az év eleji állóeszköz-állomány 1970 és 1975 között 53%-kal emelkedett, a nettó nemzeti termelés ugyanezen időszak alatt csak 47%-kal nőtt.

A negyedik öt éves tervidőszak alatt a termelőágazatok 1970. évi állóeszköz-állománya több, mint 400 milliárd Ft értékű új állóeszközzel növekedett, és ezzel kb. másfélszeresére emelkedett. Ez a jelentős bővülés azonban nem járt együtt a hatékonyság megfelelő növekedésével. Az állóeszköz-hatékonyság csak az iparban, a szállításban és a hírközlésben javult, a többi ágazatban csökkent, s emiatt a termelőágazatokban együttesen is csökkenő tendenciát mutatott.

A feladat valamennyi termelőágazatban - köztük nem utolsósorban a mezőgazdaságban - *hogy a termelés növekedését a jövőben olyan befektetésekkel kell elérni, amelyek a termelőeszközök, valamint a munkaerő eddiginél hatékonyabb felhasználásával járnak, s egyúttal erőteljesebben növekvő nettó termelést (nemzeti jövedelmet) eredményeznek.*

TERMELÉKENYSÉG, HATÉKONYSÁG A MEZŐGAZDASÁGI NAGYÜZEMEKBE

Az utóbbi időben egyre többen és egyre gyakrabban foglalkoznak a termelékenység, a hatékonyság vizsgálatával a mezőgazdaságban. Napjaink valóban egyik égető kérdése ez, éppen az előzőekben már elmondottak miatt. Esetenként azonban ez a vizsgálódás leszűkül az állóeszköz-hatékonyságra, holott ez bármennyire is a kérdés lényegéhez tartozik, mégsem lehet egyedüli mérce. Elegendő arra gondolni, hogy élelmiszereket nem lehet szintetikus úton előállítani, és egyetlen ország sem szüntetheti meg az alapvető élelmiszerek termelését csak azért, mert eszközigényük nagy, illetve eszközhatékonyságuk kicsi. A mezőgazdasági termelés-hatékonyságának a megítéléséhez ezért nagyon szorosan kapcsolódnak olyan kérdések

mint a rendelkezésre álló föld mennyisége, minősége és hasznosítása, a mezőgazdasági kibocsátás (árutermelés) és az élelmiszer-ellátás, az élelmiszerexport, -import szükségessége, lehetőségei stb.

Mivel az élelmiszer-termelésben az elsődleges erőforrások között nélkülözhetetlen szerepe van a földnek, annak mennyisége és minősége jelentős mértékben befolyásolja az alapvető termelési tényezők (föld, munkaerő, befektetések) összhangját, azok kihasználását, ezáltal a termelés színvonalát, illetve hatékonyságát. Ismeretes, hogy egyes országokban az élelmiszer-termelés pusztán azáltal is jelentős mértékben növelhető, hogy a munkaerőt és az eszközöket a korábbinál nagyobb földterületen alkalmazzák, vagyis újabb földeket vonnak művelésbe. Számos országban - közöttük hazánkban is - ez az út járhatatlan. Sőt az a jellemző, hogy fokozatosan csökken a művelt föld területe és kisebb területről kell kielégíteni a növekvő lakosság növekvő élelmiszerigényeit. Ez utóbbit nevezzük belterjes - intenzív - földhasznosításnak, amelyre az a jellemző, hogy a befektetések egyazon földterületre koncentrálnak, és a termelés bővülése elsősorban az egységnyi földterületre jutó növekvő termékkibocsátás eredménye. Ennek a megoldásnak több változata ismeretes. Jellemző változata, amikor a minél nagyobb területi hozamok állnak a gazdálkodás középpontjában, és ehhez igazítják a munkaerőt, valamint eszközfelhasználást. Az ilyen országok közé tartoznak hazánk és szomszédaink, amelyek annyira sűrűn lakottak, hogy a népesség növekedésével a művelt terület is fokozatosan csökken és egyetlen járható út a hektárhozamok növelését előtérbe állító intenzív fejlesztés. A ritkán lakott országok előnyösebb helyzetben vannak, mert kisebb területi hozamok mellett is kielégíthető a lakosság élelmiszerszükséglete. Ezekben jóval kevesebb mezőgazdasági munkaerővel és befektetéssel is keletkezhettek a lakosság igényeit meghaladó exporttöbbletek.

Hasonlóan előnyös helyzetben vannak a gazdaságilag (iparilag) fejlett országok, mert bátran berendezkedhetnek élelmiszerimportra - ipari exportjuk azt bőségesen fedezi - s a mezőgazdaság fejlesztését intenzívebb vagy kevésbé intenzív módszerekkel ezzel összhangban alakítják. A sűrűn lakott és gazdaságilag közepesen fejlett országokban pusztán a hazai élelmiszerigények

kielégítése is viszonylag több munkaerőt és eszközt köt le a mezőgazdaságban, mert csak így érhető el nagyobb területi hozamok és azok révén jobb hazai ellátás, illetve esetenként élelmiszerexport.

A hatékonyság és termelékenység követelménye tehát nem tér-től és időtől függetlenül jelentkezik. Szorosan kötődik a gazdasági fejlettséghez, a mezőgazdaságon belül pedig a „területi termelékenységhez” - vagyis a hektárhozamokhoz - illetve ahhoz, hogy milyen területi hozamszinten elégíthető ki az adott ország lakosságának élelmiszerigénye, s mindez a termelők és termelési viszonyok elért színvonalán mennyi munkaerőt és tárgyasult munkát köt le.

Az élelmiszer-termelés az emberiség rendelkezésére álló legfontosabb természeti erőforrás, a termőföld felhasználásán alapul. Minden nép alapvető érdeke, hogy ezt az erőforrást a lehető legteljesebb mértékben és a legésszerűbben hasznosítsa. A mezőgazdaságban alapvető kérdés a föld - mint pótolhatatlan termelőeszköz - hatékony felhasználásának a fokozása. Erre épül a munkaerő és valamennyi eszköz hatékony felhasználása is. Ez azzal a követelménnyel jár, hogy itt valamennyi termelési tényezőt a föld termőképességének jobb kihasználásával kombinálni kell alkalmazni. Hasonlóképpen szorosan kötődik ez a „termelékenység” a mezőgazdasági termelés biológiai feltételeihez is. Ezek a biológiai tényezők - a növény- és állatfajták hozama, termő-, illetve termelőképesége - a föld termőképességével együtt nem változtathatatlan természeti adottságok, hanem az emberi munkával, hozzáértéssel, befektetésekkel kedvező irányban változtathatók. Érvényes ez a földre is, de még inkább a növény- és állatfajtákra, amelyek nemesítése, a nagyobb hozamú fajták hozzáértő felhasználása a hatékonyabb gazdálkodás nélkülözhetetlen összetevője.

A föld termőképességének elért színvonala és javíthatósága, továbbá a növény- és állatfajták termő-, illetve termelőképesége egyúttal olyan korlátot is jelent, amely szükségessé vagy feleslegessé tehet befektetéseket, olcsóbbá vagy drágábbá teheti a termelést, hatékonyá vagy kevésbé hatékonyá a munkaerőt és a termelőeszközök alkalmazását. De igaz ez fordítva is. A hozzá nem értő munkaerő, a rossz minőségű termelőeszközök és

53. táblázat. A munkaerő- és eszközellátottság, valamint a hatékonyság alakulása a mezőgazdasági nagyüzemekben /2, 26/

Megnevezés	Állami gazdaságok			Termelőszövetkezetek		
	1970	1975	1975/1970 %	1970	1975	1975/1970 %
<i>Egy hektár termőterületre jutó Ft</i>						
Halmazatlan termelési érték	12 973	32 025	247	8 264	17 635	213
Álló- és forgóeszközérték	47 337	75 678	160	20 792	36 058	173
ebből állóeszközérték	29 252	46 549	159	12 471	23 752	190
Nyeresség	1 725	3 124	181	1 515	2 071	137
Veszteség	131	112	85	180	88	49
Fejlesztési alap	501	1 404	280	1 175	1 394	119
Munkabér, munkadíj	4 031	5 035	125	3 478	3 869	111
<i>Egy foglalkoztatottra jutó Ft</i>						
Halmazatlan termelési érték	78 834	206 180	262	47 415	132 100	279
Álló- és forgóeszközérték	287 644	484 480	168	119 292	270 104	226
ebből állóeszközérték	177 759	299 684	169	71 547	177 920	249
Nyeresség	10 480	20 115	192	8 694	15 512	178
Veszteség	798	723	91	1 030	658	64
Fejlesztési alap	3 046	9 039	297	6 744	10 445	155
Munkabér, munkadíj	24 492	32 416	132	19 954	28 979	145

anyagok megdrágíthatják a termelést, akadályozhatják a jobb földek és nagyobb hozamú fajták hatékonyabb kihasználását. Mit mutatnak a hazai adatok és tapasztalatok?

A termőterület hasznosítása alapvető összefüggéseiben kedvező képet mutat. Ezt tanúsítja a hozamok alakulása is, amelyet könyvünk első részében jellemeztünk. Egy hektárra vetítve megfelelő összhang mutatkozik a termelés, az eszközellátottság, sőt a költségek alakulásában is. Kevésbé mondható el mindez a főbb jövedelemmutatókra (nyereség, fejlesztési alap, munkabér). Ezek növekedése elmarad a termelési érték emelkedése mögött, s nem áll összhangban az eszközfelhasználással.

Az egy foglalkoztatottra és egy munkanapra számított mutatók a területegységre vetítettekénél is jobbak, s ez a jövedelem alakulására is érvényes. Ebben kifejezésre jut a foglalkoztatottak számának erőteljes csökkenése. De megnyilvánul egyúttal a termelés anyagi ösztönzését szolgáló bérezés, munkadíjazás hatása is. Az élőkommunka termelékenységeinek határozott javulására utal, hogy a költségeknél gyorsabb ütemben emelkedett a termelési érték.

A területegységre és az egy foglalkoztatottra, illetőleg egységnyi munkaidőre vetített mutatók az állami gazdaságokban jobbak, mint a termelőszövetkezetekben. *Az állami gazdaságok tehát nagyobb határfokkal hasznosítják a termőföldet és a munkaerőt, mint a termelőszövetkezetek.* Ebből - más országok tapasztalataihoz hasonlóan - az a következtetés adódik, hogy a nagyobb eszközbefektetésekkel dolgozó mezőgazdaság rendszerint nagyobb hozamot és nagyobb élőkommunka-termelékenységet ér el, mint a kisebb tőkével dolgozó. Érthető az a számos országban - hazánkban is - tapasztalható agrárpolitikai törekvés, hogy a területegységre fordított pótlólagos eszközbefektetésekkel helyettesítsék az élőkommunkát, fokozzák a föld tényleges (közgazdasági értelemben vett) termőképességét, s egyúttal a mezőgazdaság árukibocsátását, a jobb étel-miszer-ellátást, illetve -exportot.

Mindebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a tőkehatékonyság a gazdasági fejlődés bizonyos szakaszában főleg a hozamok növekedésében, tehát a mennyiségi fejlődésben jelentkezik. Miközben az össztermelés évi 2-3%-kal emelkedik, az

árutermelés ennek többszörösével, 5-6%-kal nő. Az utóbbi másfél évtizedben, a nagyüzemi gazdálkodás kiépülése és megszilárdulása időszakában hazánkban is ez volt a jellemző. A munkaerő és a befektetések hatékonyabb alkalmazása eddig főleg abból adódott, hogy az igaerő felváltása gépiérről, a kézi munka helyettesítése tárgyiasult munkával jelentősen csökkentette a mezőgazdaság saját fogyasztását. Igaz, hogy közben a mezőgazdasági termelők is önellátókból növekvő mértékben élelmiszer-vásárlókká váltak, de még ezt leszámítva is jelentősen bővült az árukibocsátás, hiszen az egy főre jutó fogyasztás valamennyi, alapvető cikkből számottevően nőtt és természetes mértékegységben számolva is jelentősen emelkedett az élelmiszerexport.

A lakosság összes fogyasztásahúsból 1934-1938 között alig haladta meg a 3 millió mázsát. 1975-ben már 7 millió mázsánál is több volt. Ezzel egyidőben a vágómarha-, a vágottbaromfi és a nyershúsexportunk megháromszorozódott, a húskonzerv, a szalámi és a kolbász exportja pedig megtízszereződött. Tojásból a belső fogyasztás a két világháború között nem érte el a 900 millió darabot, jelenleg kb. 3 milliárd darab, és 20%-kal nőtt az export is. Mintegy 50%-kal többet fogyaszt a lakosság zöldség- és gyümölcsfélélékből is - s ebben még jóval nagyobb az igény - miközben exportunk is többszörösére nőtt a 35-40 évvel ezelőttinél.

Különösen meggyorsult az árutermelés növekedése a mezőgazdaság szocialista átszervezése után. Nem véletlen, hogy a munkaerő és az eszközök hatékonyabb alkalmazása az árutermelés számottevő növekedésében öltött testet. A korszerű mezőgazdaság ugyanis energia- és anyagigényét egyre növekvő mértékben más népgazdasági ágaktól kapja, így a korábban erre lekötött forrásait is árutermelésre fordíthatja.

Szocialista mezőgazdaságunk az össztermelésénél jóval gyorsabban növekvő árumennyiséget nemcsak viszonylag, hanem abszolút mértékben is kevesebb munkaerővel állítja elő. Az ötvenes években, a magángazdálkodás időszakában egy mezőgazdasági foglalkoztatott 5-6 fő részére termelte meg az élelmiszert, a hetvenes évek közepén már 11-12 fő részére.

A fejlődés az utóbbi években új szakaszába érkezett. Miután az alapvető élelmiszerekből a lakosság fogyasztása ma már biztonságosan fedezhető - sőt jelentős az export is -, népgazdasá-

gunknak a következő időszakban nem pusztán több élelmiszerre, hanem egyúttal hatékonyabban előállított többletekre van szüksége. Nemcsak a területi hozamok növelése tehát a követelmény, hanem az anyagi és szellemi erőforrások gazdaságosabb felhasználása útján elérhető többtermelés. Ez egyre inkább előtérbe állítja a termelési eszközök jobb hasznosítását, szorosabban véve az eszközhatékonyságot. Mi jellemzi e tekintetben az utóbbi évek fejlődését?

Az adatok és a tapasztalatok azt mutatják, hogy az eszközhatékonyság szocialista mezőgazdaságunk fejlődésének jelenlegi szakaszán jóval elmaradt a föld és a munkaerő kihasználása mögött. Az eszközállomány egységére kis termelési érték jut, és annak növekedése is elég mérsékelt, sőt, időszakonként a növekedést csökkenés váltja fel. Az eszközre vetített jövedelemadatok pedig kifejezetten alacsony színvonalú kihasználást mutatnak és a termelőszövetkezetekben csökkenő tendenciájúak.

A növekvő eszközbefektetésekkel együtt járó hozamemelkedés és élömunka-termelékenység tehát nem jár együtt szükségszerűen az eszközhatékonysággal. A termelőerők és a termelés adott színvonalán meghatározott gazdasági (főleg ár- és pénzügyi) feltételek között a romló illetve egyhelyben topogó eszközhatékonyság hosszabb ideig is jellemzővé válhat. Ez azonban nem törvényszerű velejárója a növekvő tőkebefektetésekkel dolgozó, iparosodó mezőgazdaságnak. Erre hazai példák is utalnak; mindenekelőtt a búza-, kukorica-, baromfihús- és tojástermelés eredményei. Ezek arra hívják fel a figyelmet, hogy a szubjektív és objektív feltételek megváltoztatásával eltávolíthatók az eszközhatékonyság növekedésének útjában álló akadályok.

A HATÉKONYSÁG NÖVELESÉNEK MEZŐGAZDASÁGON BELÜLI ÉS KÍVÜLI TÉNYEZŐI

A növekvő eszközbefektetések egyelőre csak részben realizálódnak a mezőgazdasági eredményekben. Ennek számos oka és összetevője van. A hatékonyság növelésének tényezői két fő csoportra oszthatók; egyrészt *belső*, a mezőgazdaságon, illetve a mezőgazdasági nagyüzemekben belüli, másrészt *külső*, mezőgazdaságon kívüli tényezőkre.

1. Az elsők között említendő a termelési tényezők megfelelő összehangolása, a hatékonyság szempontjából legkedvezőbb kombinációja. Az alapvető termelési tényezők optimális kihasználásának elsőrendű feltétele, hogy megfelelő összhang alakuljon ki

- a föld és az élő szervezetek (nagy hozamú növények, állatok) termő-, illetve termelőképességének kihasználásában;
- az ehhez szükséges termelési eszközök és technológiai eljárások között;
- továbbá a mindehhez szükséges munkaerő mennyisége, kulturális és szakmai színvonala között.

Az alapvető termelési tényezők összhangjának a kialakítása más arányokat jelent a kézi munkára és igaerőre alapozott mezőgazdaságban és mást a korszerű, nagyüzemi gazdálkodásban. Ez utóbbi esetben a korszerű eszközök, ipari anyagok és nagyhozamú fajták széles körű elterjedésének, és azoknak a minőségi tényezőknek - pl. a szakképzett munkaerőnek - van meghatározó szerepe, amelyek elősegítik ezek hatékony alkalmazását.

A biológiai tényezőknek növekvő jelentőségük van az iparosodó mezőgazdaságban. A mezőgazdaság II. világháború utáni fejlődésének általános hazai és nemzetközi tapasztalata, hogy a magy terméshozamok szinte kizárólagosan a termelés tárgyaként szereplő élőlények biológiai teljesítőképességén és az ennek megfelelő tápanyag-adagoláson nyugszanak. Ezzel szemben a mezőgazdasági termelés iparosodására annyira jellemző - a gyakorlatban nélkülözhetetlen - gépesítés, új építmények és különféle termelőberendezések kevéssé, pusztán csak a biológiai igények jobb kielégítésén keresztül befolyásolhatják a terméshozamok szintjét és növekedését is. Az iparosodással azonban abszolúte, s viszonylagosan is felettébb megnövekednek a mezőgazdasági termelésben a „fix” kiadások, a hozamszinttől, s annak növekedésétől független költségek. Ez - ha a biológiai teljesítőképesség kihasználatlan és változatlan marad - a jövedelmező termésfejlesztési lehetőséget kizárja. Szerencsére a technika és technológia átalakításával együtt halad - bizonyos lemaradással - az élőlények biológiai teljesítőképességének a fejlődése is. Ez az ami a nagy összegű műszaki fejlesztési kiadások megtérülésének kapuját szűkebbre vagy tágabbra nyitja, a

fejlesztés gazdasági lehetőségeit és egyben racionalitását alátámasztja, az alkalmazás jövedelmezőségének és finanszírozásának szemszögéből mérve is megalapozza. /27/

Mindezek a gazdaságpolitikai és vállalati gyakorlatban két fontos feladatcsoportra hívják fel a figyelmet. Az egyik, hogy a kapacitások bővítésekor, illetve új kapacitások létesítésekor a szakosított, nagy tömegű árutermelést, tehát az eszköz- és munkaerő-hatékonyságot szolgáló fejlesztések (befektetések) kerüljenek előtérbe, azok, amelyek a ráfordításoknál gyorsabban emelkedő összhozamot eredményeznek. A másik fontos feladat a gazdaságos üzemeltetés, amely ésszerű munka- és üzemszervezéssel a lehető legtöbbet igyekszik kihozni a kapacitásokból. Mindkét területen van bőven tennivaló mezőgazdasági nagyüzemeinkben.

2. Mezőgazdasági beruházásainkban, a műszaki fejlesztés eddigi gyakorlatában nemegyszer olyan technikai elemek és megoldások kerültek előtérbe, amelyek nem párosultak a termelés hatékonyságának és a jövedelmezőségének megfelelő színvonalú javulásával. Esetenként a „műszaki korszerűség követelményei a hatékonyság rovására valósultak meg”. Igaz, hogy a korszerűsítés kezdeti időszakában nélkülözhetetlenek bizonyos alapberuházások, építkezések. Szükség van az infrastruktúra fejlesztését szolgáló alapberuházásokra is. A korszerűsítés azonban nem azonos a más országokban fellelhető új technika sablonos átültetésével. Elengedhetetlen a rangsorolás éppen a hatékonyság, a hozamnövelés és veszteségcsökkentés végett.

A mezőgazdaságban ez utóbbi sem közömbös, hiszen jelentős tömegű megtermelt értékek veszhetnek el, mehetnek tönkre a növényvédelem elmulasztása, az állategészségügy hiányosságai, a betakarító- és szállítógépek hiánya, a tárolókapacitás szűkössége miatt. Ezért ésszerű, ha előnyben részesíthetjük azokat a beszerzéseket és beruházásokat, amelyek biztonságosabbá teszik a már megtermelt termékek veszteségmentes betakarítását, tárolását, felhasználását.

Még nagyobb szerepük van azoknak az eszközöknek és anyagoknak, amelyek közvetlenül a hozamnövekedést szolgálják. A tapasztalatok azt mutatják, hogy egyre szélesebb körben terjednek azok a fajták, amelyek biológiai szempontból az eddigiekénél jóval nagyobb fajlagos hozamokra képesek. Ehhez egyúttal

rendszerint több és jobb műtrágyára, növényvédő szerre, takarmányra, gépre is szükség van, amelyek nélkül nem hasznosul a nagyobb biológiai kapacitás.

3. Amilyen nagy figyelmet köt le gazdaságainkban a fejlesztés, a beruházás, annyira háttérbe szorul esetenként az *üzemeltetés*. Pedig a pusztán műszaki szempontból legkorszerűbbnek tekinthető berendezés és beruházás is haszontalanná válik, ha üzemeltetése veszteséges és tartósan veszteségnövelő. A meglévő állóeszközök jobb kihasználása, *a hatékonyabb üzemeltetés ezért semmivel sem kevésbé fontos gazdasági tevékenység, mint a fejlesztés*. Erre számos példa van a mezőgazdaságban.

Az állattenyésztésben pl. a hatékonyságnövelés egyik legidőszzerűbb feladata a már megépült telepek benépesítése és gazdaságos üzemeltetése. Az új, iparszerű telepek kapacitása számos helyen hosszú ideig nem volt kihasználva.

Igaz, hogy a próbaüzemeltetés itt legalább olyan mértékben elkerülhetetlen, mint bármely új ipari üzem esetében. Erre a gazdaságos üzemeltetés módszereinek kialakítása, begyakorlása érdekében elengedhetetlenül szükség van. Kérdés csak az, hogy ez a „beüzemelés” mennyi időt vesz igénybe. Nagyüzemeink egy részében ez a termelési szakasz indokolatlanul hosszú ideig elhúzódik. De más telepek is gyakran kihasználatlanok. Országos adatok szerint az utóbbi években az állattenyésztő telepek állatférőhelyeinek 10-30%-a nem volt állatokkal benépesítve.

Mindebből jól kitűnik, hogy a hatékonyabb gazdálkodás nem szűkíthető fejlesztésre, beruházásokra. A hatékonyság növelése legalább annyira *ésszerű üzem- és munkaszervezés is*, mint amennyire befektetés. Az állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben az utóbbi évtizedben hozzáértő, szorgalmas és felelősségtudó vezetők ezrei nőttek fel, akik jól megállják a helyüket, értenek a korszerű technikához, tudnak az emberekkel bánni. A növekvő feladatok azonban velük szemben is fokozott követelményeket támasztanak.

Bármennyire meghatározó szerepük van a termelésben a gépeknek, berendezéseknek, vagyis az anyagi feltételeknek, a döntő szerep mégis az embereké, akik az egész termelési folyamatot végzik, és irányítják. *A hatékonyabb eszköz- és munkaerő-kihasználás nagymértékben függ a szervezés színvonalától*. A mező-

gazdasági termelésben, ahol a körülmények gyorsan, nemegyszer az időjárástól függően is gyökeresen megváltoznak, méginkább így van ez.

A hatékonyabb gazdálkodás fontos összetevője számos ágazatban a minőség javítása. Ez rendszerint ugyancsak a technológiai előírások pontos betartásán, tehát az üzem- és munkaszervezés színvonalán múlik. A minőség javulása nemcsak népgazdasági, hanem üzemi érdek is. A jobb minőséggel olyan érték-, illetve bevételnövekedést lehet elérni, amely a gazdaságoknak is több jövedelmet eredményez.

A szervezőmunka színvonalát azért érdemes igen alaposan bonckés alá vetni, mert ez az egyik legfontosabb belső tartalékunk a gazdálkodás hatékonyságának fokozásában. Nem egy esetben a szervezés alacsony színvonala miatt érnek bennünket jelentős veszteségek.

A kézi munkára és igaerőre alapozott mezőgazdaságban az egyes termelési részfolyamatok összehangolása rendszerint természeti feltételek által meghatározott volt és rutinszerűen megoldódott. A korszerű, iparosodó mezőgazdaságra az egyre erőteljesebb koncentráció, specializáció és ezzel együtt a kooperáció erősödése jellemző, amely jól szervezett, fegyelmezett munkát követel vezetőtől és dolgozótól egyaránt.

A műszaki fejlődés és kemizálás meghatározott technológiával párosul, amely a szervezőmunkától a termelési tényezők optimális összehangolását követeli meg. A szervezés ezért egyaránt felöleli a termelés biológiai, műszaki, kémiai és emberi tényezőit, meghatározott szervezeti rendszerbe foglalva azokat. Nem véletlen, hogy a korszerű mezőgazdaságban egyre jobban tért hódít az iparival azonos vagy ahhoz hasonló termelési rendszerek szervezése, általában a „rendszer szemlélet”.

4. A hatékonyságot befolyásoló tényező a termelési szerkezet ésszerű fejlesztése, s ezzel együtt a szakosítás és kooperáció, sőt integráció erősítése is. Ezt a feladatot mezőgazdaságunkban gyakran a vetésterület és az állattenyésztés szerkezetének egyszerűsítésére korlátozzák, holott annak megvalósulása elsősorban azt jelentené, hogy a talaj- és egyéb természeti adottságoknak, gazdasági feltételeknek legjobban megfelelő növényeket, valamint állati termékeket termeljük.

Korábban elkerülhetetlen volt, hogy a helyi ellátás számára, valamint a helyi munkaerő foglalkoztatása érdekében valamennyi vidéken - még a kedvezőtlen adottságú területeken is - lehetőleg minden alapvető élelmiszert megtermeljenek. Sőt, hosszú ideig a kötelező beadás útján megköveteltük, hogy meghatározott termékekből az üzemek a központi árualapokhoz akkor is hozzájáruljanak, ha a beadásra előírt termékeket gazdaságtalanul tudták csak előállítani. Ez a legtöbb nagyüzemben a termelés szétaprózásához, számos helyen pedig gazdaságtalan termeléshez vezetett.

Az utóbbi évek általános gazdasági fejlődése, a szocialista ipar növekvő eredményei, a hozzáértőbb munka a tervezettnél jóval gyorsabb ütemű fejlődés a mezőgazdaságban megfelelő alapot teremtettek ahhoz, hogy minden területen olyan termékeket termeljünk, amelyek ott gazdaságosan előállíthatók.

Ezt azonban csak fokozatosan lehet megvalósítani, mivel a népgazdasági szükségleteket valamennyi termékből folyamatosan ki kell elégíteni. A termelési szerkezet módosításának és a szakosításnak a lehetőségei ezért eléggé meghatározottak. A helyi adottságok reális kihasználása egybe kell hogy kapcsolódjon a gazdasági feltételeknek a gazdaságirányítás részéről történő továbbfejlesztésével. Így nyílnak kedvezőbb lehetőség számosságát - pl. szarvasmarha- és juhtenyésztés, takarmányfélék, ipari növények, zöldség-, gyümölcsfélék - erőteljesebb koncentrációjához és szakosításához, ezáltal a hatékonyság fokozásához.

5. A hatékonyság növelésének következő fontos területe mezőgazdaságunkban a *forgóeszközök gazdaságos alkalmazása*. Ennek igen széles köre van, amely felöleli a mezőgazdasági anyagokat csakúgy, mint az ipari eredetűeket, mégis a figyelmet főleg ez utóbbiakra célszerű irányítani. Az ipari eredetű anyagok ugyanis ma már túlsúlyban vannak a mezőgazdaság anyagfelhasználásában. Az ipari eredetű anyagok aránya az összes anyagráfordításban 1966-ban még 41, 1971-ben pedig már 56% volt. Más összehasonlításban vizsgálva a költségalakulást szintén hasonló képet kapunk. Miközben a bérköltségek aránya gyorsütemben csökken - 1965-1975 között pl. 30%-ról 21%-ra -, az anyagköltség (benne az ipari anyagoké) rendszeresen emelkedik. 1975-ben már 59% volt az összköltségen belül.

A mezőgazdaság anyagszükségletének csaknem felét kitevő takarmány jelentős része már *ipari (ipari technológiával előállított) takarmány*. Fontos tehát, hogy felhasználását hatékonyabbá tegyük mégpedig az állati termékek egységére fordított takarmánymennyiség csökkentésével. Egyszázalékos megtakarítás is milliós tételeket jelenthet. A megtakarítás indokoltsága és lehetőségei pedig kézenfekvőek, mivel a takarmányfelhasználás állattenyésztésünkben az állomány genetikai képességéhez és a tartási körülményekhez képest is magas.

A tesztelőállomásokon végzett takarmányozási kísérletek adatai szerint 1960-ban a broilercsirke-termelésben még mésfélszer több keményítőértéket és fehérjét használtunk fel egy kg hús előállítására, mint az Egyesült Államokban. 1975-ben a lemaradás még mindig 21%-ot tett ki. Az 1 kg sertéshús termeléséhez felhasznált takarmány 1965-ben 23-27, 1975-ben pedig kb. 10%-kal volt több nálunk, mint Dániában. Vágómarha-termelésünk takarmányhasznosítási mutatói világviszonylatban is jók. A tejtermelésben ezek a mutatók azonban romlottak. Az USA ráfordításaihoz képest 1960-ban 1 kg tej termeléséhez 37%-kal több keményítőértéket és 31%-kal több fehérjét használtunk fel. 1975-ben pedig 54, illetve 34%-kal többet. /24/

A lemaradás szakvélemények szerint egyrészt a nagyüzemek tenyésztési munkájának, tartástechnológiai színvonalának elmaradottságával, másrészt a takarmánygazdálkodás hiányosságaival függ össze. Mindez gazdaságilag azért fokozottan hátrányos, mert igen jelentős importot tesz szükségessé. Import fehérje-felhasználásunk az utóbbi években megsokszorozódott, s a mezőgazdasági import 36-37%-át teszi ki.

A takarmánytermelés és -gazdálkodás hatékonysága fokozásának nemcsak az ipari eredetű - nagyrészt import - takarmányok vonatkozásában, hanem a *szálastakarmány- és tömegetakarmány-termelés* növelésében is jelentős tartalékok vannak. Közismert, hogy milyen alacsonyak itt a hozamok, illetve, hogy rétjeink és legelőink hasznosítása alig mozdult el a századfordulón kialakult színvonalától. Ezek megjavításával, a hozamok fokozásával a hatékonyság növelésének számottevő forrásait tárhatjuk fel.

A mezőgazdaság anyagfelhasználásának következő fontos területe a *műtrágya- és növényvédőszer-felhasználás*. Az 1975-ben

felhasznált műtrágya értéke több, mint 6 milliárd, a növényvédőszerké pedig csaknem 4 milliárd Ft volt, amelynek jelentős része - a műtrágya csaknem 50, a növényvédőszernek pedig 30%-a importból származott.

Alkalmazásuk közvetlenül jelentkezik a hozamokban, illetve a többtermelésben. A műtrágyának pl. növényenként változó, de legalább 20-40%-os hatást tulajdonítanak a becslések a többlethozamokban. A növényvédelmi ráfordításokkal megmentett termékek értéke is igen jelentős: évente kb. 13 milliárd Ft-ra tehető.

A műtrágya és növényvédőszer hatékonyságának a fokozásában még számos lehetőség kihasználatlan. Ilyen a növények biológiai igényeinek megfelelő adagolás, az idejében és szakszerűen végzett alkalmazás, a műtrágyatárolás során keletkező veszteségek csökkentése. Ez utóbbi fontosságát különösen jól mutatja, hogy jelenleg a műtrágyahatóanyag 15-20%-a vész el évről évre a tárolás megoldatlansága és az emberi mulasztások következtében. Ezek egy részének a megtakarításával is számottevő hatékonyságjavulás lenne elérhető.

Végül a forgóeszközök körében igen jelentős tételt képviselnek az *ipari energiahordozók*. A folyó áron 1975-ben már csaknem 7 milliárd Ft-ot kitevő fogyasztás az energiaárak ismert emelkedése következtében nagymértékben terheli a mezőgazdaságot. A takarékos energiafelhasználásnak ezért át kell hatnia az egész gazdálkodást a beruházások tervezésétől, a fajták kiválasztásától kezdve az ésszerű üzemeltetésig, munka- és termelésszervezésig. Jelentős energiamegtakarítás érhető el a növénytermesztésben, állattenyésztésben és kertészetben az energiatakarékos művelési és tenyésztési rendszerek alkalmazásával. Az adottságoknak megfelelő, a természeti energiákat jól hasznosító technológia, a technológiai fegyelem betartása elengedhetetlen feltétele a takarékos energiagazdálkodásnak.

A szállítási munkák ésszerű megszervezése szintén egyik tartaléka a hatékonyabb energiafelhasználásnak. A Gépkísérleti Intézet adatai szerint a félig megrakott szállítójárművek mozgatása, költség- és energiaigénye a ténylegesen elérhető teljesítményre vetítve rendkívül kedvezőtlen, csak 25-30%-os kihasználást jelent. Ezen és még számos más területen pusztán a jobb szervezéssel is fokozható az energiafelhasználás hatékonysága.

6. A mezőgazdaság termelőerőinek hatékony kihasználásában eddig is fontos szerepet játszott, hogy az új beruházásokkal, a korszerűsítéssel egyidőben mennyivel sikerült hasznosítani a *kevésbé korszerű eszközöket, illetve a hagyományos módszereket és megoldásokat*. Ezeket ugyanis csak fokozatosan lehet kihagyni a termelésből, mert a hirtelen változások jelentős kieséseket okozhatnak. Az e téren jelentkező feladatok közé tartozik a háztáji gazdaságok, általában a mezőgazdasági kistermelés lehetőségeinek jobb kihasználása, amellyel könyvünk első részében foglalkozunk. De ide sorolható a hagyományos gazdálkodásra jellemző eszközöknek és megoldásoknak az alkalmazása is, amellyel továbbra is számottevő eredmények érhetők el, s amelyek felhasználása nem mond ellene a korszerű termelőerők alkalmazásának.

Számítások bizonyítják például, hogy az istállótrágya ésszerű felhasználása nagy mennyiségű műtrágyát pótolhat. Arról nem is szólva, hogy a szerves trágya és műtrágya együttes hatása felülmúlja a jóval drágább nagyadagú műtrágyázást. Hasonló jelentősége van az utóbbi években ugyancsak elhanyagolt zöldtrágyázásnak is. Mindez nem azt jelenti, hogy nincs szükségünk a műtrágyaellátás fokozására, de a meglevő lehetőségek kihasználásával, kedvezőbb ráfordításokkal érhetjük el ugyanazt az eredményt.

Hasonló energiamegtakarítás, illetőleg kedvezőbb hasznosulás érhető el az állattenyésztésben az ún. melléktermékek (kukoricaszár, leveles répafej, takarmányszalma) betakarításával és felhasználásával. Szántóterületünk több, mint egyharmadáról nyerhetnénk ezzel jól hasznosítható melléktakarmányokat. Ezek számottevő része most elvész, mert a betakarításhoz nincsenek meg a szükséges eszközök sem. Az is tény viszont, hogy sok múlik a szervezőmunkán is, lehetőségeinket jobb szervezéssel az eddiginél jobban kihasználhatnánk.

7. A következőkben tekintsük át röviden még a mezőgazdasági *hatékonyság fokozásának külső tényezőit*.

Mezőgazdasági nagyüzemeink vezetőitisztában vannak azzal, hogy mindazt, ami a termelékenységet, a jövedelmeket növelheti, nem kívülről és ingyen kapják, hanem a termelés dinamikus emelkedésével nekik kell megteremtteniük. Az utóbbi évek tapasztalatai

azt mutatják, hogy igyekeznek is mindent megtenni a hatékonyság fokozásáért. Semmilyen jel sem mutat arra, hogy felelősségüket mások vállaira szeretnék rakni. A legjobb szaktudás és a legnagyobb szorgalom sem tudja azonban ellensúlyozni azokat a külső körülményeket, amelyek a gazdaságok többségében (és a szektor-átlag alakulása erre mutat) tartósan az új érték, a bruttó jövedelem csökkenése irányában hatnak. Minél intenzívebb gazdálkodás folyik a mezőgazdasági nagyüzemekben, annál több kívülről (iparból) származó anyag és felszerelés beszerzése válik szükségessé számukra, amint azt az előzőekben kifejtettük, bizonyítottuk. Ezeknek egyre növekvő tömege és beszerzési árszínvonala, az eszközök minősége egyre érzékenyebben érinti a jövedelmeket, s ezen keresztül a gazdálkodást.

Az ipari eredetű anyagok és felszerelések két irányban befolyásolják a mezőgazdasági jövedelmeket: egyrészt a termelés emelése révén növelik, másrészt beszerzésük költségei miatt csökkentik ezeket.

Hazánkban eddig a második hatás volt az erősebb. Az állami gazdaságokban még inkább kiütkezik ez, mint a termelőszövetkezetekben. *Korszerűsítés és csökkenő új érték - többtermelés és kisebb jövedelem*; ez a kép rajzolódik ki az adatokból. A mezőgazdasági nagyüzemekben belüli tennivalók mellett *iparfejlesztésünk számára is figyelemre méltó mondanivalója van ennek a helyzetnek.*

Az egyik lényeges mondanivalója, hogy az intenzív mezőgazdasági fejlesztéshez egyre növekvő mértékben szükség van ipari termelőeszközökre és anyagokra. Ezt - belföldi termelésből vagy importból - biztosítani kell. A másik mondanivaló az, hogy jó minőségű ipari eredetű termelőeszközök kelljenek, a harmadik pedig, hogy a felhasználásukkal elért többletek tegyék olcsóbbá ezeket az eszközöket azokhoz képest, amelyeket helyettesítenek.

A hagyományos módon folyó, főleg kézi munkára és igaerőre épülő mezőgazdasági termelésnek minimális az ipari kooperációs igénye. A korszerű élelmiszer-termelés azonban már igen érzékeny az ipari kapcsolatokra. A nemzetközi tapasztalatok jól mutatják, hogy a korszerű mezőgazdaságban egyre inkább az iparból származó termelőeszközök mennyisége és minősége válik meghatározóvá. A tapasztalatok szerint a növénytermelésben a

termelési növekmény elérésében - a mezőgazdasági anyagfelhasználás hatékonyságának (pl. jobb vetőmag felhasználásának) a javulása mellett - döntő szerepük van az ipari eszközöknek és anyagoknak. Különösen kézzelfogható a kemizálás, a műtrágyázás hatása a hozamokra.

A műszaki fejlesztés kezdeményezője és aktív tényezője a korszerű mezőgazdaságban a termelőeszközök gyártó ipar. Az élelmiszer-feldolgozás hatékonysága szintén ennek színvonalától függ. A kis országok ipara természetesen nem vállalkozhat arra, hogy minden, a mezőgazdaság számára szükséges eszközt és anyagot gyártson. A főbbek gyártására azonban - különösen más országok mezőgazdasági piacát is bekapcsolva - bátran vállalkozhat.

A mezőgazdaság és élelmiszer-feldolgozás nemcsak mennyiségi igényeket, hanem fokozódó minőségi követelményeket is támaszt a termelőeszköz-gyártó iparral szemben.

Alapvető követelmény, hogy az ipari eszközök és anyagok minősége, műszaki színvonala, összetétele (például a növényvédőszerrek, takarmánykoncentrátumok összetétele) megbízható legyen. Igen fontos, hogy a gépek vezérlése, üzemeltetése, a különféle anyagok felhasználásának technológiája egyszerű, könnyen elsajátítható legyen, mert így válhat ezek alkalmazása széles körűvé, tömegessé.

A másik fontos követelmény a termelőeszköz-gyártó ipar magas fokú termelékenysége. A mezőgazdaságban hasznosított ipari eredetű termelőeszközöknek általában hatékonyabbaknak kell lenniük annál a munkaerőnél és -eszköznel, amelynek a helyébe lépnek. Felhasználásuknak tehát együtt kell járni a hozamnövekedéssel, illetve (nyersanyag-feldolgozás esetén) több hasznos anyag nyerésével.

Nincs termelékeny mezőgazdaság korszerű ipari háttér nélkül - nagy történelmi tanulság ez. A korszerű ipar számos országban nagy hatékonyságú eszközökkel látja el a mezőgazdaságot. Azokban az országokban, ahol ilyen ipar van, a mezőgazdaság lényegesen több ipari eredetű termelőeszközt használ fel, mint pl. hazánkban, de a mezőgazdaság anyagráfordításai mégsem kötnek le akkora részt a bruttó termelési értékből, mint nálunk. Ez csak annak az eredménye lehet, hogy az ipar termelékenyebben dolgozik, és

nagyobb hatásfokú eszközöket gyárt, másrészt olyan gazdaságpolitika érvényesül, amely számol ennek pénzügyi következményeivel a mezőgazdaság szabályozó rendszerében, a vállalati jövedelmek alakításában.

A termelékenység és a gyártott eszközök hatásfoka szorosan egybekapcsolódó követelmény. Ez a titka a hatékonyságnak. Válamely korszerűbb eszköz és jobb anyag ugyanis drágább lehet az elavultnál és kevésbé hatékonynál, de ha alkalmazásával lényegesen nagyobb hozam, nagyobb gazdasági eredmény érhető el, akkor az ilyen korszerű termelőeszköz fajlagosan számítva „olcsóbb”, még ha jóval nagyobb áron adják is, mint a régit. A magyar ipar termékeiről ma még nem mondhatjuk el ezt. Nálunk esetenként még fordítva van. A kevésbé hatékony eszköz egyúttal drágább is, és a mezőgazdasági jövedelmeket számottevően terhelő magas áron kerül forgalomba. Becslések szerint a szocialista országok közül Magyarországon kell a legtöbb mezőgazdasági terméket cserébe adni az általa használt ipari termelőeszközökért.

A magángazdálkodás idején ezek a problémák nem jelentkeztek olyan súllyal, mint most, a szocialista nagyüzemi gazdálkodás kiépítése és korszerűsítése időszakában. Most ez az ellentmondás tartóssá vált, mert a nagyüzemi gazdálkodás korszerűsítése egyre több befektetéssel, ipari eredetű termelőeszköz felhasználásával jár. A növekvő beszerzés egymagában is emeli az anyagráfordítást, ha azonban még magas beszerzési árak is növelik ezt, az eszközök felhasználása pedig nem jár együtt lényeges mezőgazdasági termelésnövekedéssel, akkor ez a folyamat igen elgondolkodtató és alapos vizsgálata, megoldása egyre sürgetőbbé válik.

A termelőszövetkezeti gazdálkodás újabb tapasztalatai

A magyar agrárfejlődés alappillérei a szocialista nagygazdaságok, amelyek között a termelőszövetkezetek vannak túlsúlyban. Rájuk épül a háztáji és kiegészítő gazdálkodás. A termelőszövetkezeteknek és a kistermelésnek jól összehangolt, tartós kombináción alapuló együttműködése alakult ki az utóbbi két évtizedben.

A termelőszövetkezeti gazdálkodás főbb jellemzői

Jelenleg 1281 mezőgazdasági termelőszövetkezet gazdálkodik hazánkban. Az összes földterület $\frac{3}{4}$ -ét művelik, az összes aktív keresők 12, a mezőgazdasági aktív keresők 62 százalékát foglalkoztatják. Az állatállomány legnagyobb része és a mezőgazdasági eszközállomány $\frac{2}{3}$ -a van birtokukban. A mezőgazdaság össztermelésének a háztájival együtt szintén $\frac{2}{3}$ -át adják.

A kedvezőtlen adottságú területek egy részén — főleg a Duna-Tisza közén — szakszövetkezetek gazdálkodnak. Tevékenységük főleg a szőlő-, bor- és gyümölcsstermelésben jelentős. Az összes hazai szőlő- és borstermelés 15—16, a gyümölcsstermelés 7 százalékát adják.

A halászlati termelőszövetkezetek a Balatonon és mintegy 50 ezer hektár természetes, 1000 hektár mesterséges vízterületen folytatnak haltenyésztést és halászatot.

Abban, hogy a mezőgazdaság termelése a nyolcvanas évek elejére több mint kétszerese lett a 30 évvel ezelőttinek, igen nagy része van a termelőszövetkezetek jó munkájának. A hetvenes évek második felében két súlyosan aszályos év (1976 és 1979), a nyolcvanas évek elején pedig a hasonlóan aszályos 1983-as esztendő kissé visszavetette a termelést, de nem törte meg a fejlődés lendületét.

1975 óta a legföltűnőbben az ipari növények termelése nőtt. Ebben a termelési ágban a termelőszövetkezetek részesedése 80 százalékos. A gabonafélék és hüvelyesek termelésében 67 százalékról 75 százalékra nőtt a termelőszövetkezetek aránya. Mindössze két ágazatban: a zöldségfélék és a sertéshús termelésében csökkent kisebb mértékben a termelőszövetkezetek része. Az összes tevékenység termelési értéke folyó áron mérve, egy foglalkoztatottra vetítve 1975-höz képest csaknem megkétszereződött 1983-ban.

A hetvenes évek közepén a termelőszövetkezetek területi méretei különösen gyors ütemben nőttek. Az 1961. évi 4204 termelőszövetkezettel szemben az öszszefonások, egyesülések eredményeként jelenleg már mindössze 1281 gazdálkodik, átlagterületük ezalatt négyszeresére nőtt, túlhaladta a 4100 hektárt, átlagos állományi létszámuk pedig az 500 főt. 1983-ban egy termelőszövetkezet

átlagosan 163 millió forint termelési értéket állított elő, 154 millió forint álló-eszköz- és 116 millió forint forgóeszköz-állománnyal.

Az ipari besorolásnak megfelelően — ahol 500 fő foglalkoztatottig kisméretűnek, 500—1000 főnél közepes, 1000 fő felett nagyméretűnek minősítik a vállalatokat — a termelősövetkezetek 70 százaléka kis, 25—26 százaléka közepes, 4—5 százaléka pedig nagyméretű vállalatnak tekinthető. Ebben a megoszlásban a termelés 40—40 százaléka származik a kis- és közepes, 20 százaléka pedig a nagyméretű termelősövetkezetekből.

Az optimális vállalati méretekről a mezőgazdaságban hosszú idő óta viták folynak. Igen sokan túlzottnak, mások — rendszerint a nagy gépesítettségre hivatkozva — még mindig alacsony fokúnak tartják a Magyarországon kialakult mezőgazdasági vállalati koncentrációt. A valóságban ezt a folyamatot igen sok tényező befolyásolja. Ilyenek: a vezetők felkészültsége, a technikai felszereltség, a földterületi, települési, szállítási adottságok, a termelési struktúra, a gazdasági szabályozók, végső soron pedig a gazdaságos fejlesztés és üzemvitel követelménye. Ez utóbbiban összpontosul valamennyi tényező hatása, ezért gyakorlatilag a gazdaságosság dönti el a vállalati összevonások és szétválások realizálását.

Bizonyos, hogy pusztán a technika gazdaságos kihasználása nem ösztönöz további területi koncentrációra. Hiszen Magyarországon nem az a probléma, hogy a jelenlegi területi méretek akadályozzák a korszerű technika-technológia széles körű alkalmazását, hanem inkább fordítva: nincs elég fejlesztési forrás az új technika beszerzéséhez, és nincs megfelelő színvonalú hozzáértés a meglévő termelőeszközök gazdaságos alkalmazásához. Óvatosságra int az is, hogy miközben a műszaki, biológiai és technológiai szempontból gyors ütemben korszerűsített ágazatokban (gabona, kukorica, baromfi, sertés) a termelési színvonal számottevően emelkedett, a hagyományos technológiával termelő és munkaigényes ágazatokban (zöldség, burgonya, szarvasmarha) nem növekedett kielégítő mértékben. A termelés mennyiségi emelkedésével nem mindenütt tartott lépést a hatékonyság fokozása, az új beruházások létesítésére irányuló törekvésekkel pedig a meglévő kapacitások jobb kihasználása.

A termelősövetkezetek mintegy 40 százalékaiban a gazdálkodás nem eléggé kiegyensúlyozott, ezek egy része pénzügyi zavarokkal küszködik, fejlődésük megtorpant vagy csak igen vontatottan halad. Ez szorosan összefügg azzal, hogy a mezőgazdaságban, különösen a termelősövetkezetekben a természeti és a gazdasági feltételekben megnyilvánuló különbségek (kedvezőtlen talajviszonyok és éghajlati feltételek, a terület eltartóképességéhez viszonyított nagy népsűrűség, az átlagos feltételekkel számolt költségekre épülő árrendszer és más különbségek) a gazdálkodás eredményében is számottevő differenciákat szülnek, amelyek rendszerint tartósan fennmaradnak, ezért társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt nagy figyelmet érdemelnek.

A magyar termelősövetkezeteknek kb. egyharmada gazdálkodik kedvezőtlen adottságú (szik, futóhomok, hegyvidék, árvíz- és belvízkáros) területeken. Ezeket a földeket a múlt század második felében törte fel a falusi szegénység, hogy megélhetéséhez a legszükségesebb élelmet megtermelje. Jólal nagyobb befektetéssel is kevesebb jövedelmet lehet elérni művelésükkel, mint az ország jó talajú vidékein. Nem véletlen, hogy az ott gazdálkodó termelőszövetkezetek eredményei ugyanolyan vagy szorgalmasabb munka mellett is csak elenyésző részét teszik ki a jobbakénak.

A differenciáltságot természetesen más feltételek is befolyásolják: például a termelési szerkezet, a személyi feltételek (a munkaerő-ellátottság, annak kulturális és szakmai színvonala, a vezetés színvonala), a termelőeszköz-ellátottság, az eszközök minősége, az értékesítési piactól való távolság, a jövedelemszabályozás milyensége (progresszív, lineáris vagy degresszív-e az elvonás) stb.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek fő tevékenysége a mezőgazdasági termelés. Az utóbbi évtizedben erősödő vállalati koncentrációval és differenciálódással egyidőben azonban vertikális irányban bővült, mert a gabona-, hús-, tej és egyéb termelésre szakosodó gazdaságok a társadalmilag indokolt és hasznos ipari, valamint szolgáltató tevékenységekre is berendezkedtek. E folyamat eredményeként a magyar termelőszövetkezetek gazdálkodása nem korlátozódik a szűk értelemben vett növénytermesztésre, állattenyésztésre és kertészetre, hanem egybeötöződik a kapcsolódó iparral, szolgáltatással, kereskedelemmel. A társadalmi és a fogyasztói igények így jobban közvetíthetők a termelőkhöz, és jobban kielégíthetők. A gazdálkodás vertikális irányú fejlesztése társadalmi és vállalati szempontból egyaránt előnyös:

- mindenekelőtt több árut eredményez, hozzájárul az áruellátás választékának javításához, a jobb élelmiszer-ellátáshoz, esetenként az exportárualap bővítéséhez, az importigények csökkentéséhez;
- jelentős mértékben segíti a helyi ipari, szállítási, kulturális és egészségügyi szolgáltatások megszervezését, az igények kielégítését;
- bér munkavállalással, bedolgozással hasznosan kiegészíti az erősen koncentrált nagyipari vállalatok termelését, részben pótolja a hiányzó kis- és közepüzemi ipari, szolgáltatói és kereskedelmi kapacitásokat;
- előmozdítja a dolgozók munkaidő-alapjának jobb kihasználását, a helyi munkaerő-gazdálkodási, foglalkoztatási feladatok megoldását;
- bővíti a termelőszövetkezetek jövedelmi és ezáltal felhalmozási forrásait; eredményeként számos gazdaságban jelentős mértékben emelkedett és jövedelmezőbbé vált a termelés, és ezzel egyidőben csökkent, illetve megszűnt a kedvezőtlen adottságok között gazdálkodó termelőszövetkezetek egy részében az állami támogatás.

A munkavállalói és vállalkozói érdekeltség ötvözése

A magyar gyakorlat jól példázza, hogy szocialista viszonyok között a mezőgazdaság eredményes nagyüzemi építésének kulcsa a parasztság, a mezőgazdasági dolgozók anyagi és erkölcsi megbecsülése, sorsuk megjavítása és az erre épülő politikai bizalom.

A Magyar Szocialista Munkáspárt és a kormány már az ellenforradalom leverésével egyidejűleg olyan intézkedéseket tett, amelyek kiváltották a dolgozó parasztság bizalmát. Megszüntette a beadási rendszert és helyette áttért a kereskedelmi módszerekre; jelentősen felemelte a mezőgazdasági termelői árakat, csökkentette az adóterheket; nyíltan elítélte az 1956 előtti hibákat, az erőszakos szövetkezeti szervezést, és orvosolta a sérelmeket; számottevő támogatást nyújtott az állami gazdaságoknak és termelőszövetkezeteknek gazdálkodásuk rendbetételéhez, de egyúttal segítette az egyénileg dolgozó parasztság termelését,

anyagi helyzetének a javítását is. A párt és a kormány azt az elvet követte parasztpolitikájában, hogy az életszínvonal javításával kell a parasztság bizalmát megnyerni, nem pedig a jövedelmek csökkentésével, az „adósróf” megszorításával vagy egyéb korlátozásokkal szövetkezetbe kényszeríteni. Ezt a politikát folytatta a termelőszövetkezetek szervezésének az időszakában is, majd azután a hatvanas években, amikor meghirdette a munkás-paraszt jövedelem- és életszínvonal-különbségek fokozatos megszüntetését.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésekor a paraszti reáljövedelmek még mintegy 15—17 százalékkal elmaradtak a munkásokétól és az alkalmazottakétól. A hatvanas évek közepén és második felében megtett intézkedések nyomán a termelőszövetkezeti jövedelmek gyors ütemű növekedése eredményeként a hetvenes évek elejére ez a különbség megszűnt; a paraszti jövedelmek szintje elérte a városi dolgozókéét. *Ennek a politikának a lényege az volt, hogy meg akarta teremteni a vállalati gazdálkodás feltételeit a termelőszövetkezetekben is, teljesen fel kívánta oldani a munkaerőmozgás adminisztratív korlátozását, s a személyi jövedelemparitás megteremtésével egyenlő feltételeket és esélyt biztosítani társadalmunk két alapvető osztályának tagjai számára a továbbiakban ahhoz, hogy a személyi jövedelmüket a teljesítményükkel arányosan növelhessék.* A jövedelemparitás megteremtése tehát a paraszti jövedelmek sok évtizedes és társadalmilag indokolatlan elmaradását számolta fel, így túlzás nélkül állíthatjuk, ez társadalompolitikai szempontból történelmi tett volt. A továbbiakban azonban e politika céljával ellentétes a jövedelemparitás meglétének vagy hiányának a teljesítményektől független „napi” méricskélése.

Az általános politikai irányvonalhoz szervesen kapcsolódott a gazdaságirányítás, a szabályozórendszer ésszerű fejlesztése. Ennek ugrópontja az 1968. évi mechanizmusreform volt, amelynek bevezetése a mezőgazdaságban lépcsőzetesen történt. Gazdasági tartalmát illetően a reform a mezőgazdaságban a vállalati önállóság, a bővített újratermelés anyagi megalapozását, a vállalati és személyes érdekeltség fokozását szolgálta. A hatvanas évek elején a termelőszövetkezeteknek és az állami gazdaságoknak csak kisebb része volt képes saját forrásokból finanszírozni termelése bővítését. *A reform legnagyobb horderejű intézkedése az volt, hogy az új szabályozókkal a gazdaságok többsége számára lehetővé tette az önálló gazdálkodás és fejlesztés saját erőből történő finanszírozását, pénzügyi megalapozását.*

A szabályozórendszer azóta többször változott és esetenként a gazdaságok számára nem kedvező irányban, amiben a növekvő adó és a radikálisan csökkent támogatás mellett közrejátszott az ipari termelőeszköz- és anyagáraknak a mezőgazdasági árakénál hosszabb idő óta erőteljesebb növekedése, továbbá az inflációs hatásokkal terhelt forgóalap-feltöltési kötelezettség is. Emiatt szűkült azoknak a gazdaságoknak a köre, amelyek a bővített újratermelést önerőből biztosítani tudják. Ma már erre a gazdaságoknak kevesebb mint fele képes. *Igen jelentős azoknak a gazdaságoknak az aránya — számuk 500 körüli, ez a gazdaságok 40 százaléka —, amelyekben az egyszerű újratermelés pénzügyi feltételei sem teremthetők meg.* Ezekben a gazdaságokban a fejlesztési alapot terhelő kötelezettségek rendezése után az amortizációnál kisebb összegű fejlesztési forrás képződik. *Az állami szektorban a gazdaságoknak nagyobb hányada, mintegy fele tartozik ebbe a kategóriába.* Ha figyelembe vesszük, hogy az eszközök árának emelkedése, erkölcsi kopásuk, valamint a beruházási támogatások drasztikus csökkenése miatt (a korábbi támogatási ösz-

szegnek megfelelő állóeszközérték után pótlási alap sem képződött) az amortizációs alap az eszközök egyszerű újratermelését sem biztosítja (egyes és megalapozottnak tűnő számítások szerint az említett okok miatt az amortizáció az eszközök 60 százalékos szintű megújítására nyújt csak fedezetet), világosan áll előttünk e gazdaságok kritikus helyzete. Ennek következtében a termelőszövetkezetek egyharmadában, az állami gazdaságoknak csaknem 40 százalékában az utóbbi években már csökken az állóeszköz-állomány nettó értéke.

A következő években gazdaságpolitikánk — főleg szabályozórendszerünk — fejlesztésének egyre inkább kulcskérdésévé válik, hogy képes lesz-e a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok mainál szélesebb körében egyrészt kiküszöbölni az egyszerű újratermelés zavarait, másrészt tágítani azt a vállalati kört, amely egyúttal rendszeres bővített újratermelésre is képes, továbbá kedvezően befolyásolni a jól gazdálkodó, a szektor húzóerejének számító gazdaságok jövedelmi helyzetét. Az önálló vállalati gazdálkodás és a vállalkozási készség olyan anyagi alapja és fontos feltétele ez, amelynek javítását a mezőgazdasággal szemben támasztott növekvő ellátási és exportigényekkel egyidőben szükséges alaposan vizsgálni és mérlegelni.

A pénzügyi zavarokkal küszködő gazdaságok helyzetük megjavítása érdekében önerőből maguk is sokat tehetnek. Alapvető szempontnak látszik, hogy *csak eszköztakarékos fejlesztést valósítsanak meg*, hitelt csak a legszükségesebb mértékben vegyenek igénybe. Gyakorlati tapasztalatok bizonyítják ugyanis, hogy a *mértéken túli eladósodás még a jó gazdaságok pénzügyi egyensúlyát is megrendítheti, fejlődésüket visszavetheti*. Lendíthet e gazdaságok helyzetén a tevékenységi kör megfontolt átalakítása, a termelési szerkezet, esetleg a művelési ág változtatása, a szakemberellátás javítása, *egyes ágazatok esetében visszatérés a hagyományos (viszonylag kevés ipari eredetű termelőeszközt igénylő) művelési és tartási módokhoz*, a belső érdekeltégi rendszer kialakítása, a nagyüzemi és kisüzemi módszerek kombinálása a nagyüzemen belül stb. Mi sem mutatja jobban a meglevő és feltárássra váró tartalékokat, mint az, hogy éppen ezekben a gazdaságokban e tényezőket illetően (egyetlen fontos, de önmagában elégtelen kivételtől, a tevékenységi kör bővítésétől eltekintve) alig van kedvező irányú változás az elmúlt években.

A magyar agrárpolitika lényeges alapelve kezdettől fogva, hogy az anyagi ösztönzést a termelőszövetkezetekben a gazdasági eredményhez, a termelés-növeléshez kapcsolta. A termelőszövetkezetek lényegében mindig csak abból gazdálkodhattak, amit megtermeltek. Ennek az elvnek az érvényesítése kezdetben a munkaegység alkalmazásával történt, később pedig, amikor a szövetkezetek áttértek a pénzdíjazásra, a munkadíj kifizetését kétfelé választották. Nagyobb részét garantáltan, év közben, a végzett munka után, kisebb részét pedig év végén, a gazdálkodás évi eredményétől függően fizették.

A termelőszövetkezeti dolgozók és vezetők bérezése, anyagi ösztönzése most is egybekapcsolódik a termelés, a gazdálkodás eredményével. Így a tulajdonosi és egyúttal vállalkozói kötődés ötvöződhet a munkavállalói érdekeltéssel. Erdemes többre vállalkozniuk, mert anyagi elismerésük együtt mozog a szövetkezet egész gazdálkodásával, szorosabban pedig annak a szervezeti egységnek az eredményével, ahol dolgoznak.

E tekintetben az elmúlt évtizedben kedvezőtlen, a szövetkezetek gazdálkodását hátrányosan érintő változások is bekövetkeztek. A hetvenes évek köze-

pén lezajlott összevonási és egyesülési kampány következtében lazult a tagok kötődése szövetkezetükhöz. A bérszabályozásnak a szövetkezetekre való kiterjesztése gyengítette a kapcsolatot a szövetkezeti jövedelem és a tagok munkadíja között. A tagi kötődés és a közvetlen anyagi érdekelttség erősítésére az elmúlt években gyorsan szaporodnak az önelszámoló és az ún. öntevékeny egységek. Ezek a formák a hatvanas évek elején már megjelentek a szövetkezetekben.

A termelőszövetkezetek a hatvanas évek elejétől kezdve egyre változatosabb formáit alkalmazták a munkavállalói és tulajdonosi-vállalkozói érdekelttség egybekapcsolásának. Széles körben bevezették a százalékos és részesművelést, a „nádudvari módszert” és más olyan megoldásokat, amelyek az eredményhez kötötték az anyagi elismerést. Ezek a vállalkozói formák azonban hosszú ideig a munkadíjazás keretein belül maradtak, és egy-egy termékhez, illetve annak munkafolyamatához kapcsolódtak. Minőségi változás akkor következett be, amikor egyes részlegeket önállósítva, azok egész anyagi elismerését a részleg gazdálkodási eredményétől tették függővé. Elkezdődött tehát a szövetkezeteken belüli vállalkozási formák szervezése, amelyeknek napjainkban már számos változata van az önálló kiscsoportoktól, üzemegeységektől, telepektől a különféle szakcsoportokig.

A termelőszövetkezetekben, de az állami gazdaságokban is széles körben elterjedtek az önelszámoló egységek, a szövetkezetek több mint felében működnek. Természetesen nem mindenütt indokolt önelszámoló egységeket szervezni. Erre leginkább a nagy méretű szövetkezetekben van szükség, ugyanez igaz az ún. öntevékeny egységek szervezésére. Az öntevékeny egységek terjedése az utóbbi évekre tehető. Számuk 150—200-ra becsülhető, pontos számbavételükre ez ideig még nem került sor. Az öntevékeny egységek önállósága nagyobb, minőségileg különbözik a számviteli értelemben vett önelszámoló egységektől. Az öntevékeny egységeknek amellet, hogy saját tervük, ügyviteli és elszámolási rendszerük van, kellő hatáskörrel bíró vezető áll az élükön, meghatározott mértékig rendelkeznek az erőforrásokkal és az eszközökkel, egy részük jogot kapott a szövetkezeten kívüli közvetlen beszerzésre és értékesítésre, s tevékenységük eredményében közvetlenül érdekeltek.

Az öntevékeny egységek működését jól szemlélteti a baksai Ezüstkalász termelőszövetkezet, amely 3000 hektár szántón gazdálkodik, és kb. 400 főt felölelő, önálló hatáskörű és anyagi érdekeltsgű, öntevékeny kiscsoportokat alakított ki. Ezeknek vezetői és dolgozói együttesen, szerződésben vállalják a szövetkezet tervében számukra előirányzott s velük egyeztetett feladatok megvalósítását. A terv a feladatokkal együtt tartalmazza — az előző évek adatai alapján — a normák szerint fizethető béreket és azt a nyereséget, amit az adott önelszámoló egységben el kell érni. Annak érdekében, hogy a dolgozók a költségek csökkentésében és a hozamok emelésében egyaránt érdekelve legyenek, a kiscsoportok által felhasznált anyagokat, szolgáltatásokat központilag meghatározott áron értékelik. A kiscsoportok tagjait anyagilag érdekeltté teszik a többleteredmény létrehozásában.

Mind az önelszámoló, mind az öntevékeny csoportok további elterjedését akadályozza, hogy nem minden szövetkezetben biztosítható még a működésükhöz elengedhetetlen saját ügyviteli és elszámolási rendszer. Egyes esetekben gátló tényező a termelőszövetkezeti vezetők szemlélete, szűklátókörűsége is,

amennyiben saját vezetői hatáskörüik korlátozását látják az önelszámoló és főleg az öntevékeny egységek létrehozásában. Mindkét említett ok közrejátszik abban, hogy az önelszámoló és öntevékeny egységek elterjedtsége éppen a pénzügyi nehézségekkel küzdő szövetkezetek körében alacsony. *Ma már bebizonyosodott, hogy az a szövetkezet, amelynél a külső környezet és a szabályozórendszer változásának hatása csak a vezetésig jut el, és sajátos belső adottságainak, viszonyainak megfelelően nincs biztosítva a tagok és az egyes csoportok érdekeltsége a feltételek változásához való alkalmazkodásban, nem tud eredményeket elérni.* Ehhez az alkalmazkodáshoz az egyik módszer lehet az önelszámoló illetve öntevékeny egységek szervezése. Nem egy megyében viszont olyasmivel is találkozni lehet, hogy a megyei vezetés ott is szorgalmazza az önelszámoló és öntevékeny egységek létrehozását, ahol arra esetleg nincs is szükség, vagy ahol a feltételek jelenleg még nem biztosíthatók. Ennek az ösztönzésnek a következménye, hogy néhány önelszámoló és öntevékeny egységet csak formálisan hoztak létre a szövetkezetek, ezek ténylegesen nem működnek.

A szakcsoportok elsősorban a kisállattenyésztés, valamint a zöldség- és gyümölcsstermesztésben terjedtek el. Segítségükkel szerzik be a kistermelők a termeléshez szükséges anyagokat, eszközöket, megszervezik termékük értékesítését. Tehát a termelőszövetkezetek, az állami gazdaságok és az áfészek mellett kiegészítő szerepet játszanak a háztáji és a kisegítő gazdaságok integrálásában. Az új vállalkozási formák életrehívásával szerepük bővülőben van. Segítségükkel jól kapcsolhatók a háztáji és kisegítő gazdaságok a termelőszövetkezetekhez. A szövetkezeteken belül is szerveződnek szakcsoportok.

Szövetkezeti gazdálkodás és szövetkezetpolitika

A szövetkezeti mozgalom szélesebb a termelőszövetkezeteknél. Felöleli az ipari, a fogyasztási, a takaré- és a lakásszövetkezetek egész hálózatát. A felnőtt lakosság igen jelentős része kapcsolódik közvetlenül a szövetkezetek munkájához, közvetve pedig még több lakost érint a szövetkezetek tevékenysége. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekhez kapcsolódva célszerű röviden összefoglalni tevékenységük jelentőségét, egyúttal szövetkezetpolitikánk alapelveit.

A szövetkezetek történelmi feladatát oldották meg a kisárutermelők — parasztok, magánkisiparosok és kereskedők — szocialista útra vezetésével. A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi tevékenységgel foglalkozó állampolgárok több mint egymillió személyt kitevő tömege dolgozik jelenleg is a szövetkezetekben. Megélhetésük fő forrása a szövetkezet, egyúttal jelentős szerepük van a lakosság ellátásában és az exportban. Tevékenységük népgazdasági jelentősége tehát kézzelfogható.

Szövetkezeti összefogás útján bővíteni lehet a gazdasági fejlesztés központi forrásait. A lakosság viszonylag nagy csoportjai hajlandók közvetlenül is hozzájárulni anyagiakkal, munkával és egyéb módon olyan tevékenységek szövetkezeti megszervezéséhez, amelyek igényeik gyorsabb, jobb kielégítését eredményezik. Ezért olyan esetekben, amikor a gazdálkodásban igen nagy szerepe van az élönmunkának, a munkaerő-foglalkoztatásnak, továbbá, ha viszonylag kisebb közösség közvetlen érdekeinek a szolgálata a gazdasági cél, ésszerű az érdekeltek összefogását szövetkezeti formában megszervezni.

A szövetkezetek alkalmas keretei a mezőgazdasági termelés nagyüzemi megszervezésének, ipari és kereskedelmi viszonylatban pedig jól kiegészítik az erősen koncentrált állami ipart és kereskedelmet. Gazdaságosan és kellő mozgékonyással tudnak ellátni olyan feladatokat, amelyekre a szakosított nagyvállalatok nem vállalkoznak, pedig megvalósításuk társadalmi szükségleteket elégít ki. Ez az előny a kis- és középméretű gazdálkodás olyan adottságaival függ össze, mint a közvetlenebb érdekelttség, a kisebb igazgatási apparátus és adminisztráció, az igényekre való gyorsabb reagálás, a tevékenység gyorsabb változtatása, különösen ha az számottevő mértékben kézi munkán alapszik, vagy könnyebben megoldható eszközbefektetésekkel jár.

Jelentős a szövetkezetek társadalmi, szociálpolitikai munkája is, rendszerint a gazdasági tevékenységgel összekapcsolva. Pótolhatatlan feladatokat oldanak meg igen sok esetben a nők, ezenkívül a csökkent munkaképességű dolgozók, továbbá a háziasszonyok, időszakos munkavállalók foglalkoztatásával is.

Mindez jól mutatja, hogy a szocializmus építésében nem csupán átmenetileg, a kisárutermelés nagyüzemi átszervezésében, hanem hosszú távon, a szocialista társadalom építésének egész időszakában támaszkodni lehet a szövetkezetekre. Ésszerű tehát, hogy a szocialista rendszer szerves részeként, társadalmi és gazdasági jelentőségüknek megfelelően fejlesszék őket. Ebben a munkában két végleletet kell elkerülni. Egyfelől a szövetkezetek túlértékelését, másfelől a szövetkezetek lebecsülését, visszaszorítását, „államosítását”. *A szövetkezetek léte és működése nem tagadja az állami vállalatok szükségességét, mint ahogy ez fordítva is igaz.*

Szövetkezetekre a szocialista népgazdaság minden olyan területén szükség van, ahol tevékenységükkel előbbre mozdíthatják tagjaik és a többi dolgozó jólétét, egyúttal a szocialista viszonyok erősödését. Különösen tág teret nyújt működésükhöz az élelmiszerek, a fogyasztási cikkek termelése és forgalmazása, a népgazdaság által igényelt belső ellátást és exportot szolgáló tevékenység, a lakosság részére végzett szolgáltatások, lakásépítés, lakásfenntartás stb.

A magyar szövetkezetpolitika arra az elvi alapra épül, hogy a társadalmi haladás a felépült szocializmusban nem a szocialista tulajdonviszonyok gyökeres megváltozását, hanem konszolidálását, mind az állami, mind a szövetkezeti tulajdon erősítését, közös vonásaik gyarapítását, az egyenjogú állami és szövetkezeti vállalatok szoros együttműködését igényli.

Mindebből következik két további fontos elv is. Az egyik a vállalati önállóság biztosítása, amely az állami vállalatokra és szövetkezetekre egyaránt érvényes. Állami hatóságok a vállalatok és szövetkezetek helyett nem gazdálkodhatnak. Az eredményes gazdálkodásnak pedig elemi feltétele a vállalati önállóság. A társadalom érdekeit az állam a szocialista tervgazdálkodás módszereivel, a közvetlen és közvetett irányítás eszközeinek reális összehangolásával, gazdasági befolyással, jogszabályokkal, az állami felügyelet és ellenőrzés útján érvényesíti.

A másik fontos elv az állami vállalatok és szövetkezetek kapcsolatában az egyenjogúság elismerése és betartása. Az állami vállalatok a szövetkezetekkel szemben — egészen kivételes esetektől (elemi csapás, járványok stb.) eltekintve — hatósági jogkört nem gyakorolhatnak. Az állami vállalatok e hatósági jogkört ma egyes esetekben jogosítványok alapján, egyes esetekben jogosítványok híján monopóliumhelyzetükből adódóan gyakorolják. Gazdasági érdekeink

fűződnek ahhoz, hogy az állami vállalatok és a szövetkezetek kapcsolata az önkéntességre, a kölcsönös érdekeltségre és előnyökre, valamint a kockázatvállalásra épüljön.

Eddigi eredményeinket olyan körülmények között értük el, amikor az emberekkel való bánásmódban meghatározó szerepe volt az önkéntesség és fokozatosság betartásának is. Ezek az elvek napjainkban új tartalmat nyernek a vállalati önállóságban, a változó körülményeknek megfelelő újabb formák kiválasztásában, az önkormányzat gyakorlásában. Csak helyeselhető, hogy szövetkezeteink az egymás közötti kapcsolatokban, továbbá gazdálkodásukban jelenleg is termelőerőik fejlettségi szintjével, adottságaikkal összhangban álló, változatos gazdálkodási és szervezeti formákat alkalmaznak. Ez a gyakorlat segíti a helyi lehetőségek, adottságok ésszerű kihasználását, ösztönzi a kezdeményezést.

AGRÁRPOLITIKA ÉS GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS

Csizmadia Ernő: A tisztázásra valóban nagy szükség van. Jelenleg ugyanis a vélemények, a nézetek meglehetősen eltérőek. Találkozhatunk olyan felfogással, hogy az ötvenes évek nagy történelmi sorsforduló volt, egy-két kisebb hibával, de gyakori ennek az ellenkezője is - például egyes cikkekben, a televízió némelyik adásában -, amely szerint az egész időszak voltaképpen egy nagy tévedés, tévút, és csak bírálólat illetheti. Tegyük hozzá: az utóbbi időben az ötvenes éveket egészében negatívnak minősítő vélemények erősödtek fel.

*

*

*

Csizmadia Ernő: Mi lehet a reális megítélés kiindulópontja? A korszak vizsgálata és személyes tapasztalataim egybehangzóan amellettszólnak, hogy közelmúltunknak ez a szakasza történelmi horderejű változások időszaka volt, nagy, szintén történelmi tanulságokat hordozó hibákkal. Ha a hozzám legközelebb álló területet, a mezőgazdaságot nézzük, azt látjuk, hogy egyes célok alapvetően helyesek, mások elhibáztak, túlzóak voltak. A nemes és jó célok esetében is előfordult azonban, hogy hibás módszereket

* Pártélet, 1984. 3. 49.-58. old.
A kerekasztal-beszélgetésen részt vett *Bacsó Péter* filmrendező, *Balogh Sándor* történész, az ELTE egyetemi tanára, *Csizmadia Ernő* közgazdász, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora, *Hajdú Tibor* történész, az MTA Történettudományi Intézetének tanácsadója, *Király István* irodalomtörténész, az ELTE egyetemi tanára és *Urbán Károly* történész, a Párttörténeti Intézet osztályvezetője. A beszélgetést *Lakos Sándor*, a Pártélet felelős szerkesztője vezette.

alkalmaztak, sőt ezek mindinkább túlsúlyba kerültek, s végül a helyes célokat is eltorzították. Egyaránt vonatkozik ez az agrárpolitikára, a parasztpolitikára és a szövetkezetpolitikára, a mezőgazdaság egész akkori fejlődésére.

*

*

*

Csizmadia Ernő: Az is nagyon fontos és tanulságos kérdés, hogy miként kerülhetett sor azokra a bizonyos torzulásokra. Nem könnyű válaszolni erre. Minden bizonnyal szerepet játszottak ebben a nemzetközi és a társadalmi körülmények, s voltak olyan tényezői a politikai szisztémának is, amelyek errefelé vittek. Nagy kárt okozott a pártvezetés egységének megbomlása, a klikkek kialakulása, és sok más körülmény, amely a párttagokban egyre növekvő csalódottságot okozott. Így vetődhetett fel végül a kérdés, hogy szocialista úton jár-e az ország, vagy valamilyen más úton.

*

*

*

Csizmadia Ernő: Az elméleti tisztánlátásnak valóban óriási szerepe van abban, mennyire tud boldogulni a politikai vezetés. Persze ezt nem szabad úgy felfognunk, hogy valamiféle bibliából kell kiolvasni, mi is a teendő. A vezetésnek alapvető feladata, hogy a valóságból vonjon le következtetéseket, ezeket szembesítse az elmélettel, az ideológiával, s amennyiben szükséges, maga is formálja az utóbbit. Nem volna tehát szerencsés, ha az ötvenes évek ellentmondásainak feltárását egysíkúan áttennénk ideológiai vonalra, hanem elsősorban a valóság és az elmélet kölcsönhatását kell vizsgálnunk. Ezért inkább úgy fogalmaznék: az ötvenes évek egyik fő problémája az volt, hogy a párt elvesztette az adott helyzet reális elemzésének, a gyakorlat és az elmélet összevetésének képességét, s így „úszott” bele a különböző egyoldalúságokba az élet legalapvetőbb területein.

Csizmádia Ernő: Az 1945-1948 közötti fejlődésnek éppen az a hallatlan pozitív vonása, hogy a vezetés fel tudta vetni a magyar valóság leglényegesebb kérdéseit, képes volt a legégetőbb gyakorlati feladatokra mozgósítani. Gondoljunk csak a földrefomra, az infláció leküzdésére, a stabilizációra, a munkanélküliség felszámolására, az iparosítás megkezdésére. Ha ma kezdenék el 1945-öt, akkor sem csinálnánk lényegében mást, mi is *azokat* a változásokat kezdeményeznénk. Nagyon rossz dolognak tartom tehát, ha az ötvenes évek hibáinak bírálóit ezek a kérdések is belekerülnek, s olyanért kezdjük el emtegetni magunkat, ami a legpozitívabb hagyományaink közé sorolható.

*

*

*

Csizmádia Ernő: Megértem és elfogadom, hogy más módon mutatnak be egy-egy kérdést, mint ahogy azt esetleg szeretnénk. De azért az, hogy mit csinál az irodalom, a művészet, az oktatás, és hogy mit kellene csinálnia, a politikára is tartozik. A politika orientáló és koordináló szerepe itt nélkülözhetetlen. Nagyon bízom benne, hogy ezt most már általánosan felismerik. És azt is, hogy elkerülhetetlen az átfogó és világos állásfoglalás a tárgyalt kérdésben. Enélkül sem tájékozódni, sem cselekedni nem lehet.

*

*

*

Csizmádia Ernő: A tanulságok közé sorolnám, hogy milyen nagy szerepe van a történelmi folyamatokban a politikai mozgásnak. Gondoljunk csak az akkori történelmi szituációkra. A gazdaság, az életszínvonal 1954-1955 felé már határozottan mozdult valamit előre, 1956 nyarára pedig kimondottan jobb helyzetbe kerülünk. Ennek ellenére a bizalmi válság éppen akkor kezdett tőzni. Ez nagy tanulság. Nem akarok sablonosan aktualizálni, de ma sem elégedhetünk meg azzal, hogy a gazdaság lassan rendbe jön, az egyensúly visszabilen, a termelés kibontakozik. Törődnünk kell a tudattal, az erkölccsel, a politikai szférával is, mert csak így őrizhető meg a bizalom.

AZ INTENZÍV GAZDASÁGI FEJLŐDÉS ÉS A MEZŐGAZDASÁG*

A disszertáció a közgazdasági alap kutatások körébe tartozó elméleti gazdaságpolitikai munka. Tárgya a mezőgazdaság beilleszkedése gazdaságfejlesztési elgondolásainkba, továbbá azoknak a főbb feltételeknek a vizsgálata, amelyek ezt a beilleszkedést alapvetően meghatározzák.

Az értekezés a mezőgazdaság utóbbi évtizedeiben bekövetkezett fejlődésének elemzésére építve bontja ki a témát, és a ma már határozottan kivehető főbb tendenciákat vetíti előre a következő évtized időszakára. A kutatások az agrárgazdaságtan legátfogóbb problémáira terjeszkednek ki. Ilyenek: a mezőgazdaság beilleszkedése az ágazatközi kapcsolatokba, a mezőgazdaság jövedelem-problémája, integráció és együttműködés a mezőgazdaságban, a társadalmi viszonyokban várható változások számbavétele az intenzív fejlesztésben.

A téma időszerűsége mellett szól, hogy most folyik a következő másfél évtized gazdaságfejlesztési koncepciójának a ki-munkálása. A jelölt tagja az OT Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Távlati Fejlesztési Bizottságnak. Kutatásaiban az ott folyó munka tapasztalataira is épített, kutatási eredményeit pedig a Bizottság rendelkezésére bocsájtotta.

A tézisek nem ölelik fel a disszertáció minden lényeges mondanivalóját, csak azokat, amelyeket a jelölt új módon közelít meg, illetve amelyek a kutatás új eredményeinek tekinthetők.

* Akadémiai doktori értekezés tézisei, 1969.
Kézirat. MTA Archívum, TMB 165/2.

1. Gazdasági életünk egyik kulcsfontosságú problémája, hogy a mezőgazdaság hogyan illeszkedik bele abba a folyamatba, amelyet a népgazdaság intenzív irányú fejlesztésének kibontakozása jelent. Közgazdasági berkekben elég széleskörű vita folyik erről. A vitában nem egyszer olyan kérdések kerülnek előtérbe, amelyek elhomályosítják a legalapvetőbb összefüggések lényegét, és éppen ezért a fejlesztésben helytelen útra terelhetnek. Ilyenek tekinthetjük mind a piacproblémát - tehát a ránk leselkedő élelmiszerértékesítési nehézségek eltűlését - mind az iparfejlesztést fenyegető mezőgazdasági tőkeigény és az élelmiszerexport szubvenciója növekedésének felnagyítását. A legdöntőbb e tekintetben az, hogy milyen szerepet tült be a mezőgazdaság az ország erőforrásainak az igénybevételében és bővítésében, és a kiegyensúlyozott fejlődés megalapozásában.

Olyan országokban, ahol a belső élelmiszerellátást is importból fedezik, egész más helyet foglal el az élelmiszertermelés a gazdaságban, mint az önellátó vagy az élelmiszerexportőr országokban. Az egyik helyen az élelmiszerimporthoz szükséges devizát is iparcikkek exportjával teremtik elő, a másik helyen fordítva: a mezőgazdasági és élelmiszerexport-forrásokból táplálják az ipart is, illetve ezt a forrást is igénybe veszik az iparfejlesztéshez. Hazánk ez utóbbi országok közé tartozik és emellett még nyersanyagforrásai is igen szűkösek.

Nincs olyan gazdasági törvény, hogy egyik vagy másik országban az iparnak exportjával feltétlenül fedeznie kell a számára szükséges behozatalt. Gazdaságilag azonban egészen más helyzetről van szó, ha az ipar erre képes, és másról, ha erre nem képes. Az ipar és a mezőgazdaság súlya, szerepe, fejlesztésük aránya és iránya egészen másképp alakul az egyik, mint a másik esetben.

Tény, hogy a magyar ipar egyelőre - gazdaságilag belátható időn belül - exportjából nem tudja importját fedezni. Az ipar fejlesztéséhez szükséges importvásárlásaink egy részét jelenleg és még hosszú időn át mezőgazdasági és élelmiszer-cikkek exportja révén nyert devizából fedezzük. Emiatt - a hazai adottságok és az eddigi gazdasági fejlődés eredményeként kialakult körülmények között - az élelmiszer-gazdaságnak meghatározó szerepe van a tőkés fizetési mérleg egyensúlyának alakulásában, s ez-

által egész gazdaságunk kiegyensúlyozott fejlődésében: jobban mondván a tartós gazdasági egyensúly szilárdabb alapokra építésében.

Hazánkban a mezőgazdaság és az élelmiszeripar nemcsak az életszínvonal emelésében, hanem az élelmiszerexport növelése útján a műszaki fejlesztésben, az intenzív iparosításban is figyelemre méltó - az utóbbi évtizedben határozottan növekvő - szerepet játszik.

A mezőgazdaság nem tartozik a progresszív termelési ágak közé, - legfeljebb egyes ágazatai sorolhatók ide - de állapota és fejlődése igen érzékenyen visszahat rájuk és az egész gazdasági növekedésre. Magyarországon ez a kapcsolat annyira szoros, hogy az ipar a saját növekvő forrásain túl az eladósodás veszélye nélkül nem léphet nagyobb, mint amennyit a mezőgazdasági és élelmiszeripari fejlődés, főleg tőkés exportja révén lehetővé tesz. Iparfejlesztésünk tehát nagyobb részben saját forrásokból táplálkozik, de egyelőre növekvő mértékben igényli a mezőgazdaság közreműködését is.

Bár a gazdasági fejlesztés fő bázisa hazánkban már maga az ipar, mégis, amíg az ipari export nem kerül annyira túlsúlyba külkereskedelmünkben, hogy iparfejlesztésünk számára közömbös lesz a mezőgazdasági és élelmiszerexport, addig pusztán külkereskedelmi - vagyis közvetve ipari - érdekből is elengedhetetlen a mezőgazdaság korszerűsítése. Minél későbbre halasztjuk az ennek gyorsításához szükséges tennivalókat, annál lassabban és annál később jutunk ki a kiegyensúlyozott, intenzív gazdasági növekedés útjára.

A korszerű élelmiszergazdaság kiépítése a ma és a közeljövő sürgős feladata. Nem valamilyen öncélú agrárfejlesztés diktálja ezt számunkra, hanem adottságaink reális számbavétele alapján éppen a gyorsabb és kiegyensúlyozottabb gazdasági növekedés igénye. Nem az iparfejlesztéssel szemben, vagy ahelyett van tehát szükségünk az élelmiszergazdaság korszerűsítésére, hanem annak szolgálatában, az ésszerű iparosítás szerves kiegészítéseként: és nem is a távoli jövőben, hanem erőforrásainktól függően minél hamarabb.

2. A szocialista nemzetközi együttműködés erősödése, a szocialista integráció kibontakozása a távolabbi jövőben új perspektívát nyithat. Egyelőre azonban export-import érzékenységünk tőkés viszonylatban az utóbbi évtizedben növekedett. Ebben igen nagy szerepe van a következőknek:

- A szocialista országok elérkeztek az intenzív iparosítás szakaszába. Sem egyenként, sem közösen nem rendelkeznek azonban - pontosabban: csak részben rendelkeznek - az ehhez szükséges korszerű technikát szolgáltató iparral.

- Még olyan esetekben is, amikor az egyes szocialista országokban gyártott technika világszínvonalon is versenyképes, az együttműködés eddig kialakult formái csak hosszabb idő alatt teszik lehetővé annak alkalmazását és hatékony kihasználását más szocialista országokban.

- Egy ország ipari potenciálja nemcsak az előállított termékek mennyiségén, hanem sokkal inkább a termelés korszerű struktúráján, a gyártott termékek korszerűségén, minőségén múlik. A szocialista országok felismerték ezt, de akkor érkeztek el az intenzív iparosítás szakaszához, amikor még igen éles versenyben kell megküzdeniük a világpiacon. Korábban egy-egy ország az iparosodás befejezése után rendszerint fejlettebb technikával bír, mint a régebben iparosodottak. Ez volt az alapja egy-egy kevésbé fejlett ország előreugrásának. Ilyen előnyökhöz a tudományos-technikai forradalom korában egyetlen ország sem juthat hozzá saját műszaki, tudományos bázisán.

Az intenzív iparfejlesztés elemi feltétele a szocialista nemzetközi együttműködés szorosabbra fonása, új alapokra helyezése. Mégpedig abban a tekintetben, hogy a résztvevők jözős erőfeszítéssel, a szocialista integráció talaján mielőbb megoldják olyan korszerű gyártmányok előállítását, amelyek tőkés piacokon is versenyképesek. Még előnyösebb lenne, ha mindez egész gyártmánycsoportokra kiterjedhetne.

Ez tehermentesíthetné az egyes országokat az alól, hogy a korszerűsítéshez szükséges gépeket, berendezéseket erejüket meghaladó mértékben is tőkés piacokról igyekezzenek beszerezni, illetve a szükséges importot egyre inkább ipari exporttal lehetne ellentételezni. Hazánkban ez új körülményeket szülne a tőkés piacra irányuló mezőgazdasági exportigények alakulásában. Ebben

az esetben a műszaki fejlesztéshez szükséges beszerzések egy részét szocialista piacokról, a szocialista együttműködés keretében eszközölhetnénk, továbbá a fejlesztés egyre inkább az ipari termelés és export függvénye volna.

Mindez azonban nem következhet be egyik napról a másikra. Illúzió lenne azzal számolni, hogy a szocialista együttműködés szorosabbra fonása révén rövid időn belül tehermentesíteni tudjuk műszaki fejlesztésünket a tőkés importtól. Az eddigi tapasztalatok alapján ez csak hosszabb távon lehetséges. Ez pedig azt jelenti, hogy egyelőre nem mondhatunk le a tőkés mezőgazdasági export növeléséről. Minél inkább növelhetjük tőkés élelmiszer-exportunkat rövid távon, annál több időt nyerünk az ipari struktúra átalakításához, ipari gyártmányaink világszínvonalon is versenyképes korszerűsítéséhez. Mindaddig, amíg ehhez a szocialista együttműködés keretei között újabb lehetőségek nem nyílnak, korszerűsítésük jelentős mértékben függ a mezőgazdaság és élelmiszeripar fejlődésétől is. Nem abban az értelemben, hogy ki volna szolgáltatva neki. De, hogy nélküle lényegesen lassúbb előre haladásra lenne ítélve, az egészen nyilvánvaló.

Nemcsak Magyarországon, a többi szocialista országban is egyre jobban tért hódít az a szemlélet és politikai gyakorlat, amely a mezőgazdaságnak az eddiginél lényegesen nagyobb szerepet szán a gazdasági fejlesztésben. Különösen a Szovjetunióban hozott intézkedések igen figyelemre méltóak és sokrétűek.

A Szovjetunióban mindez annak a jegyében történik, hogy a jobb élelmiszerellátás közvetlenül érinti az életszínvonalat, ez pedig az egész gazdasági növekedést. Továbbá a mezőgazdaság fejlesztése, a parasztság helyzetének a javítása erősíti a szocialista rendszer alapjait, kedvező piacot teremt az iparfejlesztéshez.

Nálunk mindehhez további súlyos érvek csatlakoznak.

- Hazánkban mezőgazdasági exporttal teremtjük meg az iparfejlesztéshez szükséges anyagi alapok egy részét.

- A mezőgazdaság növekvő mértékben működik közre a kiegyensúlyozott gazdasági fejlődés megalapozásában.

- S végül az sem elhanyagolható szempont, hogy a mezőgazdasági fejlesztés főleg hazai forrásokból táplálkozik. Eredményeként viszont bővülnek azok az import források, amelyek egyúttal más ágazatok, az egész népgazdaság fejlesztését is szolgálják.

3. Mezőgazdaságunk eddiginél gyorsabb ütemű fejlesztésének egyik kulcskérdése a *korszerűsítés*. Közgazdánk egy része azonban az intenzív iparosítást csak úgy tartja megvalósíthatónak, ha a falusi munkaerő zömét a jövőben maga a mezőgazdaság köti le. Még azon az áron is, ha ez csakis a műszaki fejlesztés viszszafozásával oldható meg a mezőgazdaságban.

Az ilyen elgondolás a mezőgazdaság számára csak látszólag ígér intenzív fejlesztést. Valójában a korszerűsítés megrekedne a mai állapotában. Megvalósítása a mezőgazdaságban ugyanazt eredményezné, mint a régi, extenzív iparosítás, de más előjelekkel és más formák között. Az extenzív iparosítás is elvonta az anyagi erőket a mezőgazdaság gyors ütemű modernizálásától és csak meghatározott ütemű - eléggé vontatott - gépesítést, kemizálást tett lehetővé. Ugyanez folytatódna a fenti elgondolások alapján is, azzal a különbséggel, hogy az egyhelyben topogás kifelé úgy jelenne meg, mint belső összefüggések, a foglalkoztatási gondok megoldásának elkerülhetetlen velejárója. A régi gyakorlat érvényesülne tehát, de új köntösben.

Egyetlen járható út van: *a mezőgazdaság korszerűsítése, amelyen gyorsan erőforrásainkból telik*. Csak úgy tudunk gyorsabban előrejutni, ha az iparral együtt korszerűsítjük a mezőgazdaságot is, s az itt dolgozók egy részét fokozatosan a szolgáltatásokba, illetve nagyobb termelékenyséű ágakba átcsoportosítjuk. Ezen az úton két végletet kell elkerülnünk. Az egyik a műszaki fejlesztést jóval meghaladó, túl gyors elvándorlás, a másik a vontatott átcsoportosítás. Mindkettő jobban elkerülhető, ha nem a korszerűsítést tesszük az elvándorlás függvényévé, hanem fordítva: a korszerűsítéssel ösztönzünk az elvándorlásról. Az átcsoportosítás azonban csakis akkor célszerű, ha nemcsak a nyilvántartásokban, hanem a valóságban is a társadalmi munka termelékenysége a növekedésével, nem pedig eladhatatlan készletek gyarapodásával párosul.

4. A munkaerő mozgásával és a foglalkoztatással együtt reálisan kell megítélnünk *az álló- és forgóeszköz-lekötés* problémáját is. Közgazdász körökben elég általános az a vélemény, hogy a mezőgazdaság az iparnál jóval nagyobb mértékben veszi igénybe a népgazdaság erőforrásait. Ezt csak a népgazdasági összefüggé-

sekből kiragadott tőkeigényességi mutatók tükrözik így. A tükör azonban ebben az esetben is erősen torzít. Már akkor is más képet kapunk, ha a mezőgazdaságot és élelmiszeripart együtt vizsgáljuk.

A mezőgazdaság a hatvanas években bekövetkezett igen jelentős - és növekvő - befektetések mellett is csökkenő mértékben merített az iparhoz képest a népgazdaság beruházási forrásaiból. Az alapigényességi mutatók növekedése egymagában egyébként sem érv egyik vagy másik ág fejlesztése mellett vagy ellen. A fejlesztésben a szükségletekből, az igényekből kell kiindulni, s azzal együtt vizsgálni az alaplekötést. Továbbá az sem közömbös, hogy a korszerűsítés főleg külső vagy belső forrásokból táplálkozhat-e. A mezőgazdaság fejlesztése főleg belső forrásokból táplálkozik.

5. A mezőgazdasági termelés növelésének igen fontos feltétele, hogy legyen elegendő és korszerű termelőeszköz a termelés bővítésére, továbbá, hogy rendelkezésre álljon a szükséges mennyiségű és szakképzettségű munkaerő. *De legalább ennyire fontos az is, hogy kedvezően alakuljanak azok a közgazdasági, pénzügyi feltételek és anyagi ösztönzők, amelyek között a termelés folyik.* Az eredményes gazdálkodáshoz ugyanis nemcsak egyre több és jobb traktor, műtrágya, istálló stb. kell, hanem az is életbevágóan fontos, hogy milyen áron, milyen pénzügyi feltételek mellett kapják ezeket a gazdaságok. Továbbá: hogyan tudják értékesíteni termékeiket, bevételeik fedezik-e anyagi ráfordításaikat, tudnak-e kielégítő részesedést adni dolgozóiknak, jut-e elegendő eszköz a többtermeléshez szükséges bővítés fedezésére.

Az ár, a hitel, a jövedelemszabályozás, az anyagi ösztönzés, az áru és termékforgalmazás rendszere - ezek azok a fontosabb gazdasági feltételek, amelyek a gazdaságon belüli tervezés, vezetés és szervezés révén akkor is kedvezően befolyásolhatják a gazdálkodást, ha nehézségek vannak a termelőeszköz- vagy munkaerő-ellátásban, és fordítva: amelyek akkor is visszavethetik a termelést, ha bőven van felszerelés, anyag és munkaerő.

A központi irányításban hosszú időn keresztül meglehetősen előtérben álltak a nagyüzemi gazdálkodás műszaki megalapozásával, a termelési technológia és szervezés fejlesztésével kap-

csolatos tennivalók. Ezek bármennyire is fontosak, de helyes megválasztásuk és fejlesztésük főleg a pénzügyi, jövedelmi helyzet függvénye és jelentős részben a helyi vezetésre tartozik. A központi irányító szervek munkájában ezért a termelők fejlesztését összgazdasági méretekben megszabó döntések mellett sokkal inkább előtérbe kell hogy kerüljenek az ár és a pénzügyi szabályozás, az anyagi ösztönzés, az értékesítési és beszerzési rendszer fejlesztésének tennivalói.

A termelés zavartalan folytatásának és rendszeres bővítésének elemi követelménye, hogy az elhasználdott termelési eszközöket természetben és érték szerint is pótolni kell, továbbá, hogy a realizált bruttó jövedelemből fedezni kell a dolgozók személyi jövedelmét, s ki kell elégíteni a felhalmozási igényeket és egyéb (szociális, kulturális, valamint tartalékolási) szükségleteket is. A termelés folytonosságához és bővítéséhez tehát természetben és értékben (jövedelmben) is meg kell hogy legyen a szükséges anyag-, termelési eszköz- és munkaerőfedezet.

A gazdálkodás szervezetenként - sőt tulajdonilag - elkülönült egységekben, vállalatokban (gazdaságokban) folyik. Ezek ésszerű működésének alapvető követelménye, hogy a lehető legnagyobb hozamot olyan ráfordításokkal éri el, amely a rendelkezésre álló eszközök és munkaerő leghatékonyabb felhasználásával a legnagyobb jövedelmet nyújtja.

A gazdaságoknak a gazdálkodásuk eredményeként jelentkező bevételeikből fedezniük kell mindenekelőtt a termelés megismétléséhez (az egyszerű újratermeléshez) szükséges ráfordításaikat. E ráfordításoknak három fő csoportja van: a) az állóeszközök amortizációja; b) az elhasznált anyagok, fogyóeszközök természetbeni mennyisége és értéke; c) az eleven munka, illetve az annak fedezetére szükséges munkadíj. Bővítés esetén mindezen felül fedezni kell a tervezett fejlesztéshez szükséges pótlólagos állóeszközöket, pótlólagos anyagokat és fogyóeszközöket, valamint a pótlólagos eleven munkát is. E feltételek nélkül bővített újratermelés nem mehet végbe, vagy lefolyása nem zavartalan.

A mechanizmus-reform előtt mezőgazdasági nagyüzemeinknek csak kisebb része volt képes saját forrásokból finanszírozni termelésbővítését. A reformmal elindultunk azon az úton, hogy

- a gazdaságok nagyobb része fedezhesse jövedelméből az eddigiekhez hasonló mérvű bővítését;

- ráléptünk arra az útra, hogy az áremelés és a hiteltörlés eredményeként valamennyi gazdaságban finanszírozni lehessen a termelés elemi pénzügyi alapjait, például az amortizációt.

A változtatások azonban nem közvetlenül az áremelés révén szülnek nagyobb jövedelmet a bővítéshez vagy a személyi jövedelmek emeléséhez, hanem főleg közvetve, a termelés növekedése útján. Mindaz, ami ezekben az években a jövedelmet lényegesen növelheti, nem kívülről és ingyen, hanem a hozzáértő gazdálkodás, a nagyobb szorgalom eredményeként, a termelés dinamikus előremozgásával következhet be.

Az eddiginél lényegesen erőteljesebb korszerűsítés pénzügyi fedezete tehát egyrészt a termelés növeléséből, szerkezeti összetétele javításából, a jobb kapacitás-kihasználásából származhat, vagy pedig amennyiben ez kevésnek bizonyul: külső forrásokból. Kérdés, hogy az eddiginél lényegesen nagyobb mérvű fejlesztéshez belátható időn belül milyen külső források biztosíthatók?

Legegyszerűbb lenne a felvásárlási árak emelése. Ezt azonban az életszínvonal alakulása és az ehhez igazodó fogyasztói árak igen szűk korlátok közé szorítják. *A jövőben sokkal kézenfekvőbbnek mutatkozik a korszerűsítéshez szükséges mezőgazdasági jövedelmek növelése a beszerzési árszínvonal csökkentésével. Ez nem ütközik fogyasztói árakba és érdekekbe, s egyúttal a korszerűsítésnek is egyik legjobb ösztönzője.*

Érdemes felfigyelnünk arra is, hogy a mezőgazdasági jövedelem már ma sem a szűk értelemben vett mezőgazdasági termelői árbevételből származik. Növekvő mértékben tartalmaz olyan elemeket is, amelyek a termelőtevékenység, a kooperáció bővülése eredményeként keletkeznek, illetve különböző feldolgozó és ipari tevékenységből származnak. Ez a tendencia a jövőben még inkább erősödni fog.

6. Azok a várható társadalmi változások, amelyek a következő egy-két évtizedben a magyar faluban is kibontakoznak, a *személyi jövedelmek problémájának is új megközelítését sürgetik. A tennivalók fő irányát világosan meghatározta a IX. Pártkongresszus,*

amikor kimondta: "Arra törekszünk, hogy végső fokon megszűnjön a különbség a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság élet-színvonala, szociális ellátottsága között. A következő években jelentékeny lépéseket teszünk azért, hogy a parasztság élet-színvonalát és ellátottságát tovább közelítsük a munkásosztályéhoz."*

Hosszú időre szóló program ez. Megvalósításának egyik fontos összetevője a munkás és paraszti személyi jövedelmekben tapasztalható különbségek mielőbbi megszüntetése. Ezen az úton az utóbbi években jelentős lépéseket tettünk:

- a paraszti jövedelmek gyorsabb ütemben nőttek, mint a munkásoké;

- általánossá vált a termelőszövetkezetekben a keresetek rendszeres és garantált kifizetése;

- csökkent a különbség a családi pótlékban, a nyugdíjban és egyéb szociális ellátásban a két alapvető társadalmi réteg között.

A társadalmi változások abban az irányban hatnak, hogy azonos teljesítményre számítva hasonló munkakörben a mezőgazdaságban is legalább annyit lehessen keresni, mint az iparban. Ez érthető, mert azok, akik az iparihoz képest általában kedvezőtlenebb munkafeltételek, hátrányosabb lakás, kommunális és kulturális körülmények között is vállalják a munkát a mezőgazdaságban, nagyobb keresetre tartanak igényt, mint amennyit ugyanazzal a munkával kulturáltabb körülmények között is el lehet érni.

Ha mindehhez figyelembe vesszük azt a generációváltást is, amely a következő két évtizedben falvainkban bekövetkezik, az ezzel együtt növekvő igényeket, nem is szólva a városok szintén erőteljes fejlődéséről, a városi életkörülmények további javulásáról - előre látható, hogy az itt vázolt törekvések és igények a jövőben még inkább megerősödnek.

A termelőszövetkezeti keresetek, személyi jövedelmek színvonalának emelésében gyakorlatilag két feladat megoldása kerül előtérbe:

* Az MSZMP IX. Kongresszusa. 109. oldal. Kossuth Könyvkiadó, 1967.

- elősegíteni a legalacsonyabb kereseteknek legalább a mai átlagos színvonalra való emelését;

- befolyásolni a munkadíjak szintjének az alakulását a jól gazdálkodó szövetkezetekben, s egyúttal elejét venni annak, hogy kirívóan magas személyi jövedelmek keletkezessenek.

Nem akármilyen átlagszínvonal emelésről van tehát szó, hanem pontosan olyanról, amely nem zárja ki a jobbakban sem a mai keresetek emelkedését, de az átlagot jelentős részben a kedvezőtlenebb körülmények között gazdálkodók jövedelmi szintjének az emelése útján javítja.

7. A termelőszövetkezeti csoporttulajdon jellegéből az következik, hogy maguknak a termelőszövetkezeteknek kell biztosítaniuk tagjaik számára a közös gazdaságban végzett munkájuk után a nyugodt, biztos megélhetést. Természetesen az állam sem hagyja magukra a közös gazdaságokat: ár- és pénzügyi intézkedésekkel biztosítja, hogy a termelőszövetkezetek olyan bruttó jövedelmet érjenek el - ha egyébként maguk jól termelnek és gazdálkodnak - amelyből egyéb kötelezettségeik teljesítése mellett egy meghatározott nagyságú, év közben rendszeresen kifizetésre kerülő munkadíjat is garantálni tudnak tagjaiknak.

A garانتálás alapvető feltétele tehát a termelőszövetkezetek anyagi, pénzügyi helyzetének, jövedelmi színvonalának lényeges javulása. Az eddig végrehajtott árszínvonal-emelések, a termelés emelkedése, a melléküzemági tevékenység bővülése és az ezekből származó többletbevételek egyre kedvezőbb feltételeit teremtik meg a garancia vállalásának. Mindezek mellett maga a garantálás révén létrejövő nagyobb termelési kedv, a tsz-tagok jobb munkája tovább fokozzák a garantálás anyagi megalapozását a termelőszövetkezetekben.

A garantálás kapcsán előtérbe kerülő másik kérdés, hogy milyen szinten garantálják a termelőszövetkezetek tagjaik munkadíját. Felvetődött, hogy a termelőszövetkezetekben is az állami gazdaságok átlagbérszintjén kellene garantálni a munkadíjat. Vagyis ez a szint lenne a garantált minimum a gyengébb termelőszövetkezetekben, s természetesen a jobbak gazdasági erejükhöz mérten többet fizetnének.

A Szovjetunióban kipróbálták ezt az utat, s kedvező tapasztalatokat szereztek. Mind elméleti, mind gyakorlati szempontból indokolt, hogy a dolgozók a mostoha körülmények között gazdálkodó termelészövetkezetekben is legalább akkora keresethez jutassanak, mint a hasonló körülmények között, a környékükön gazdálkodó állami mezőgazdasági nagyüzemekben.

Más kérdés, hogy milyen formák között oldjuk meg ezt a problémát. A magyar tapasztalatok amellettszólnak, hogy jobb, ha az egyes termelészövetkezetekben a tagság munkadíjazása a gazdaság saját jövedelmi színvonalától függ. Úgy mutatkozik, hogy a keresetkiegészítésnek ösztönzőbb formája a közvetett (pl. árbevétel) útján nyújtott juttatás, mint a mindenütt azonos állami gazdasági szinten garantált minimális bér. De nincs kizárva ez utóbbi alkalmazása sem, és nem lehet arról ítéletet mondani, amíg ki nem próbáltuk. A gyengén gazdálkodó közös gazdaságok számára nem lenne hátrányos, ha az állam garantált minimális bérszint formájában az állami gazdasági keresetek szintjén az eddigihez képest kedvezőbb viszonyokat tudna teremteni. (Természetesen javuló gazdálkodás esetén a szövetkezetek ettől felfelé el is mozdulhatnának.) Bizonyára jelentős ösztönzést adna ez termelésük és árutermelésük növeléséhez is.

Az állami gazdaságokban a garantálásra épülve a termelési eredményekhez jobban kötődő, s azzal összhangban differenciálódó bérezés útján halad az anyagi ösztönzés rendszerének fejlődése.

8. Az intenzív gazdasági fejlődés törvényszerűen kiváltja a gazdaságok közötti kapcsolatok átrendeződését is.

Napjainkban a mezőgazdaságot gyors ütemben korszerűsítő országokban egyre jobban felerősödik két tendencia:

- a mezőgazdasági termelés és a feldolgozó tevékenység szorosabb egybekapcsolódása, a mezőgazdaság és az élelmiszeripar, sőt az élelmiszerkereskedelem egybefonódása, (ezt nevezi a szakirodalom a korszerű élelmiszergazdaság kialakulásának);

- a másik tendencia pedig az élelmiszergazdaság és a számára termelőeszközöket gyártó, valamint különböző szolgáltatásokat ellátó ipar szoros együttműködése, agro-komplexumként való beilleszkedése a gazdasági életbe.

A szocialista országokban a mezőgazdaság és az élelmiszeripar közötti munkamegosztásnak, illetve együttműködésnek a következő alapformái bontakoznak ki:

a) A nyersanyagtermelés és a feldolgozás teljesen önálló vállalati keretek között folyik, köztük csak koordinációs kapcsolat és kooperáció létezik, együttműködésüket szerződéses keretek között szervezik.

b) A mezőgazdasági nagyüzem saját keretein belül folytat feldolgozó tevékenységet.

c) Mezőgazdasági nagyüzemek közösen rendezkednek be feldolgozásra.

d) Mezőgazdasági nagyüzemek irányításával épül ki szerződéses alapon az integráció.

e) Az élelmiszeripari vállalatok mezőgazdasági háttérrel építenek ki, vagy saját gazdaságok formájában, vagy igen szoros szerződéses rendszerben (pl. nyugati típusú vertikális integráció formájában), továbbá bedolgozást szerveznek, s a feldolgozási technológia helyben gazdaságosan elvégezhető szakaszát - az előfeldolgozást, a csomagolást stb. - a mezőgazdasági nagyüzemekben szervezik.

f) Mezőgazdasági nagyüzemek és feldolgozó vállalatok agrár- ipari kombinátokba, ipari-mezőgazdasági egyesülésekbe tömörülnek. Ennek több változata is megfigyelhető a lazább egyesüléstől a vállalati önállóságot is feladó szorosabb fúzióig.

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar együttműködésének tehát számos életképes változata lehetséges. A két egymásrautalt ágazat kapcsolatai nem korlátozódnak egyetlen szervezeti megoldásra. Nyugaton sem egyetlen forma a vertikális integráció.

9. A mezőgazdasági termelés egy-egy, az üzemek kereteiből viszonylag könnyen kiemelhető ágazatában a szolgáltatás, feldolgozás vagy értékesítés terén, esetleg az ágazat teljes láncolatára - termelés, feldolgozás, értékesítés - szükségszerűen jelentkezik a gazdaságok közötti együttműködés szorosabbra fonása iránti igény. Az együttműködés fejlődésében az alábbi fokozatosság tapasztalható:

- A közös vállalkozások legerőteljesebben a termelészövetkezetek ellátásával, értékesítésével összefüggő területeken fej-

lődnék, tehát a külső kapcsolatokból származó hátrányok kiküszöbölésére irányulnak. Ilyenek: építkezés, gépjavítás, értékesítés, beszerzés.

- A gazdasági előnyök kihasználása érdekében a mezőgazdasági termelés koncentrációja közös vállalkozások formájában a következő sorrendben épül ki: a baromfi-, a sertés-, a szarvasmarhahibridizálásban, majd a vetőmagelőállításban, takarmánygazdálkodásban stb.

- Egyre erősebb lesz a törekvés kölcsönös segítő alapok létrehozására egyrészt a forgóeszközök gyorsabb áramoltatása, másrészt a beruházási pénzeszközök koncentrációja, valamint az Állami Biztosítóval meglévő kapcsolatok lazítása érdekében.

- A termelés, értékesítés társadalmi alapon történő szervezése érdekében várható ágazati kooperációk létrejötte területi, sőt országos jelleggel.

A mezőgazdasági, illetve ipari, kereskedelmi, szolgáltató vállalatok között az érintkezési felületeken (előfeldolgozás, helyi feldolgozás stb.) várható leghamarabb a kölcsönös érdeken alapuló együttműködés fejlődése. Ez már el is kezdődött. A jövőben azzal is számolhatunk, hogy a mai állami vállalatok tevékenységének egy része, esetenként az egész vállalat szövetkezeti vállalkozássá alakul.

Ma még igen kevés jele van a szorosabb együttműködés, az integráció irányába való fejlődésnek. Megoldásra vár a tőkeérdekeltségen alapuló együttműködés, illetve kockázatvállalás elveinek, gyakorlatának a kialakítása és a szükséges szervezeti feltételek megteremtése is. Ez utóbbiak közé tartoznak pl. a mai országos vállalatok egy részének a decentralizálása, a vállalatszervezésben az együttműködés erősödését szolgáló megoldások előtérbe helyezése.

Az együttműködésben igen lényeges a szocialista vállalatok *egyenjogúságának* a betartása is. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a mi viszonyaink között az együttműködés bármely formája csakis az abban résztvevők érdekeinek a kölcsönös előnyök alapján való összekapcsolása esetén életképes. Ebből az következik, hogy mezőgazdasági nagyüzemek ugyanúgy betölthetik a kezdeményező, az integrátor szerepét, mint az ipari feldolgozók, szövetkezetek éppúgy, mint állami vállalatok. A szocialista viszo-

nyok között sem társadalmi, sem technológiai okok nem zárják ki ezt. Sőt, a gyakorlatban jól bevált az olyan megoldás, amikor mezőgazdasági nagyüzemek szervezik és irányítják az együttműködést. A mi viszonyaink között ez teljesen reális. *Az együttműködés alapja nálunk csakis a kölcsönös érdekek és előnyök összehangolásán, az érintett gazdaságok és vállalatok egyenjóságán alapuló összefogás lehet.*

10. A kölcsönösen előnyös gazdasági együttműködés talaján kibontakozó vertikális kapcsolatok egyre inkább felölelik a termelés és forgalom egész területét. A gyakorlatban mind erőteljesebb az az igény, hogy a szocialista nagytermelők termékeiket nagy tömegben saját maguk vagy közös vállalkozásaik révén is értékesíthessék. Objektív feltételek szülik ezt a tendenciát.

A gyakorlatban *a mezőgazdasági termékek nagyban forgalmának két fő változata létezik.* Az egyik a termelőknek a saját kereskedelmi vállalataink útján történő értékesítése, a másik a termelőktől teljesen elkülönült nagykereskedelem (begyűjtés, felvásárlás). A kettő között gyökeres különbség van. Az első - amely most van kibontakozóban - a termelő tevékenységének a meghosszabbítása a forgalom területére. Az ilyen kereskedelem feladata, hogy mindazt értékesítse, ami megtermelt. Érdekei teljesen azonosak a termelőével, hiszen az ő szerve. A második változat még a „hiánygazdálkodás” idején alakult ki, előbb a begyűjtés, később a szerződéses felvásárlás formájában. Tevékenységét nemcsak a fogyasztókkal, hanem a termelőktől is teljesen elkülönült sőt, gyakran szembenálló érdekek alapján végzi. Ha több terem annál, mint amennyinek az átvételére ez a kereskedelem vállalkozott, az árutöbblet értékesítéséről a termelőnek kell gondoskodnia.

Hazánkban a mechanizmus-reform megvalósításával jelentős előrehaladás következett be a felvásárlási rendszerben. *A többesatornás értékesítés azonban ma még sokkal inkább csak jogi lehetőség, mintsem gazdaságilag realizálható tevékenység.* Kevés hozzá a nagyüzemek anyagi ereje, a központi segítség, emiatt az összefogás is lassan halad. Akadályozza kibontakozását az áruforgalomhoz szükséges berendezések jelenlegi elhelyezkedése és

a szubvenciós rendszer is. Már a közeljövőben elkerülhetetlen lesz az áruforgalomban a termelőszövetkezetek (hasonlóképp az állami gazdaságok) szerepének és működési körének további bővítése.

A mezőgazdaság ipari anyagokkal, gépekkel történő ellátásában is célszerű bővíteni a forgalmazás csatornáit. A termelőszövetkezetek közös beszerző társulatainak a jelenleginél jóval nagyobb szerepet lehet és kell adni. A többcsatornás rendszer segítheti a műszaki fejlesztést is, hiszen jelenleg a monopolhelyzetben levő vállalat elsősorban készletét igyekszik értékesíteni, kevés gazdasági ösztönzést kap az új keresésére, a műszaki fejlesztésre.

11. Az új gazdasági mechanizmus megvalósításával a termelőszövetkezet költségének fedezése után - beleértve az amortizációt, adókat - maga dönt: jövedelméből milyen mértékű fejlesztési és fogyasztási alapot képez. Az állam a fogyasztás-felhalmozás arányos alakulását az adórendszeren keresztül befolyásolja.

A termelőszövetkezetek között sem állami, sem szövetkezeti központ nem végez átcsoportosítást az alapok területén. Ez gátolná a szövetkezetek önállóságát.

A szövetkezetek amortizációs alapja, fejlesztési alapja teljes mértékben decentralizált. Ma még szinte minden gazdaságnak szüksége van legalább a rendelkezésre álló források és eszközök összhangba kerülésére. A jövőt illetően azonban meg kell lelteni a lehetőségét az együttműködés keretein belül az alapok mozgásának, koncentrálásának. Emellett szól a bankhitelezés kialakult rendszerének lassú változása is.

A decentralizáltan képződő, felhalmozási célokra szolgáló pénzforrások nagyobb beruházásokra való felhasználásának egyik jó módja közös vállalkozások létesítése. (Ez viszont nem minden tevékenységnél, ágazatnál, termelőszövetkezetnél járható út.) A másik kínáló megoldás, hogy a gazdaságok fejlesztési alapjukra egymásnak kölcsönt adjanak.

A szövetkezeti mozgalom hagyománya, hogy a szövetkezetek egymást segítik - a SZÖVOSZ-nál, OKISZ-nál már ma is gyakorlat ez, bár vannak fogyatékoságai -, a mezőgazdasági termelőszövetkeze-

tek esetében azonban ilyen lehetőség eddig nem volt. Pedig nemcsak a beruházási eszközök koncentrálásának lenne ez jó útja, hanem a beruházáshoz kapcsolódó forgóalapok megteremtésének, esetleg az év folyamán felmerülő átmeneti pénzszükséglet kielégítésének is.

A meglévő tőkék gyorsabb mozgását eredményezné, ha a gazdaságok közös biztonsági (kölcson) alappal, társadalmi úton ellenőrzött kölcsönnyújtással segíthetnék egymást átmeneti nehézségeik megoldásában. Természetesen itt nemcsak pénzkölcsönről lehet szó, hanem takarmány-, vetőmag- stb. kölcsönről is.

Még jobb megoldás lenne egy üzleti alapon működő hitelbank létrehozása. Ez azonban csakis a mai bankrendszer továbbfejlesztésével oldható meg.

A közös gazdaság korszerűsítéséhez szükséges pénzügyi fedezet előteremtéséhez a jövőben még egy forrást nagyobb mértékben igénybe lehetne venni - *a szövetkezeti tagság megtakarításait.*

Már a mai jogszabályok is lehetővé teszik, hogy a termelőszövetkezetek tagjaiktól kölcsönt vegyenek fel. Ennek a lehetőségét a közös gazdaságok eddig nem használták ki eléggé, de egészséges kezdeményező lépések már történtek.

A szövetkezeti összefogás nagyszerű megnyilvánulása ez, hogy a tagok egy része megtakarított pénzét is hajlandó a szövetkezetbe fektetni.

A tagok lehetőségei erősen differenciáltak. Nem tud mindenki egyenlően hozzájárulni az alapok bővítéséhez. A jelenlegi kamatok nem túlzottan vonzóak az ilyen kölcsönök nyújtásához. Ha bizonyos korlátok között, meghatározott célra - a tagok kölcsönökkel létrehozott beruházás hasznából részesülhetnének, vagy magasabb kamatot kaphatnának, esetleg más előnyökhöz jutnának, bizonyára jelentősebb pénzforrásokhoz hozzá lehetne jutni ezen az úton is.

12. Mezőgazdaságunkban a szocialista nagyüzem két fő formája alapjaiban kialakultnak tekinthető. Hogyan ítéljük meg ezek, különösen a termelőszövetkezetek perspektíváját?

Mindkét szocialista vállalati forma - a termelőszövetkezet és az állami gazdaság is - alkalmas kerete a termelők fejlődésének, a termelés növelésének, a szocialista viszonyok erő-

sődésének. Mindkét forma tartósan fennmarad, bizonyos közeledéssel azonban reálisan számolhatunk.

Azt, hogy a közeledés milyen mérvű lesz, a feltételek három fő csoportja dönti el:

- a termelőerők fejlődése, vagyis a korszerűsítés,
- a gazdálkodás működési rendszerében, tehát a mechanizmusban várható továbblépés,
- végül a gazdaságok belső viszonyaiban, a belső mechanizmusban bekövetkező változások.

A közgazdák egy része hajlamos arra, hogy az egész problémát a feltételek harmadik csoportjára, a gazdaságok belső mechanizmusára, a termelőszövetkezetek vállalatszerű gazdálkodásának fejlesztésére szűkítse. Pedig a gyakorlat jól mutatja, hogy bármennyire szoros kölcsönhatás van is a feltételek e hármas csoportja között, meghatározó szerepe mégis a termelőerők fejlődésének és a vállalatokon kívüli gazdasági feltételek változásának van.

A következő probléma: az állami és szövetkezeti vállalatok azonos szocialista jellegének az előtérbe állítása, illetve a különbségek reális kezelése. Hosszú időn át az elmélet és a gyakorlat is az eltérésekre helyezte a hangsúlyt. Ez a szövetkezeti szektor hátrányos megkülönböztetéséhez vezetett. Pedig a szövetkezetek éppúgy szocialista vállalkozások hazánkban, mint az állami vállalatok. Igaz, hogy vannak bizonyos sajátosságai. Ezek azonban nem moshatják el a két gazdasági forma azonos szocialista jellegét.

A szövetkezeti sajátosságokat nem szabad szem elől téveszteni a gazdaságpolitikában és az irányításban. Ez azonban nem vezethet ahhoz, hogy a szövetkezetek bármilyen vonatkozásban háttérbe szoruljanak. A termelőszövetkezetek azért, mert kollektív vállalatok, nem kerülhetnek hátrányosabb helyzetbe sem a gazdálkodást befolyásoló anyagi, pénzügyi, beszerzési, értékesítési feltételek tekintetében, sem az állami vállalatokkal kiépült kapcsolataikban.

Hasonlóképp reális álláspontot kell elfoglalnunk abban is, hogy ki közeledik kihez? Sablonosan sokáig az érvényesült, hogy a szövetkezet közeledik az állami szektorhoz. A gyakorlat nem igazolta ezt. A történelem arra tanít, hogy a szocialista szektor egyik formájának sajátosságai sem öröktől fogva adottak és

változatlanok, hanem éppen ellenkezőleg: a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésével mindkét szektor jellemző vonásai változnak. Az állami gazdaságok jellemzői sem kezelhetők tehát valamiféle „tisztá szocializmus” megváltoztathatatlan jegyeiként. Ezek a fejlődés során az objektív követelményeknek megfelelően átalakulnak. Hasonlóképpen a szocialista szövetkezeti gazdálkodás sajátos vonásai is változnak. Nem egyiknek a másikba való olvadásával kell tehát számolnunk a jövőben sem, hanem *mindkét forma fokozatos egymáshoz való közeledésével.*

A jövőben a termelőszövetkezetekben meghonosodnak olyan kategóriák, amelyek korábban csak az állami vállalatok gazdálkodásában léteztek - pl. a nyereség, a munkadíjalap stb. - és megfordítva: az állami gazdaságokban alkalmazásra kerülnek a termelőszövetkezetekben kipróbált megoldások. De az állami vállalat továbbra is állami, a termelőszövetkezet pedig szövetkezeti vállalat marad.

A vállalati gazdálkodás sajátos jegyeiben várható változásokban, illetve a két forma közeledésében meghatározó szerepe a termelőerők fejlesztésének, a korszerűsítésnek és a gazdálkodás működési rendszere, a mechanizmus továbbfejlesztésének lesz. A mechanizmus fejlesztésében előreláthatóan a következők kerülnek előtérbe:

- A jövedelmi helyzet javítása, elsősorban a beszerzési ár-szint csökkentésével.
- A termékforgalmazási rendszer fejlesztése és az árszabályozás rugalmasabbá tétele.
- A tőkeáramlás és az együttműködés - integráció - előmozdítása.

A gazdaságokon belül az anyagi ösztönzés fejlesztésének és a munkaerő szabadabb mozgása lehetővé tételének lesz meghatározó szerepe az előrehaladásban.

13. A termelőerők és a közös gazdálkodás jelenlegi színvonalának a mai termelőszövetkezeti forma elengedhetetlen tartozéka - szerves része - a háztáji gazdaság. A jövőben azok a tevékenységek fognak a háztájiba áttérrelődni, illetve ottmaradni, amelyekre elsősorban a család ellátásához van szükség. Továbbá azok

is, amelyek nagyüzemi technológiája még nem alakult ki, s ezért a háztáji továbbra is versenyképes.

A változás várható főbb irányai:

a) A közös gazdaság teljesen vagy nagyobb részben integrál-ja, tehát termelése és áruértékesítése szerves részévé teszi (a baksai baromfitartáshoz hasonlóan) a háztáji gazdaságot. Ilyen integráció leginkább a baromfihús-és tojástermelésben, esetleg a sertéshizlalásban és kivételesen a szarvasmarhatartásban (tejtermelésben) várható.

b) A háztáji gazdaság házikertté, házikertészetté alakul, s így játszik bizonyos szerepet az önellátásban, az árutermelésben és a foglalkoztatásban.

c) A háztáji az ipari munkások és az alkalmazottak házkörüli gazdaságához hasonlóan teljesen vagy nagyobb részben önállósul. A takarmánypiac kialakulásával erre nagyobb lehetőség lesz. Ebben az esetben is főleg a baromfihús és tojástermeléssel, sertéshizlalással és bizonyos kertészeti termékek termelésével lehet számolni a háztájiban.

A háztáji termelés sorsa bármely termék vagy termékcsoport esetében döntően attól függ, hogy milyen segítséget nyújt hozzá a gazdaságpolitika, a központi és helyi gazdasági vezetés az anyag- és felszerelés-ellátásban, az értékesítésben, mennyiben ösztönzi, illetve szervezi a közössel kiépülő integrációját, segíti elő önállósulását.

Továbbra is elengedhetetlen, hogy a gazdaságirányítás a háztáji termelés alakulását a korszerű nagyüzemi kapacitások bővülésével összehangoltan befolyásolja. Az ország ellátása, a szocialista építés számára az a kedvező, ha a nagyüzemi termelés és árutermelés jóval gyorsabban növekszik annál, mint amennyivel a háztáji termelése és áruértékesítése csökken, illetve az a kedvező, ha ez a csökkenés nem nagyobb annál, mint amennyit a növekvő társadalmi igények zökkenőmentes kielégítése megenged.

Az utóbbi időben több országos fórum is foglalkozott gazdasági helyzetünkkel. Neves gazdaságpolitikusok, közgazdák nyilatkoztak gazdasági kérdésekről. A Balatonfüreden megtartott XXI. Közgazdász Vándorgyűlésen hely hiányában nem is tudott részt venni minden érdeklődő. Más jelek is arra mutatnak, hogy fokozott érdeklődés tapasztalható népgazdaságunk jelene, különösen jövője iránt. A fórumvitákban - amelyek egy részén személyesen is részt vettem - igen értékes előadások és felszólalások hangzottak el, megalapozott helyzetelemzések és útkeresések tanúi lehettünk. A hasznos tanácskozások kedvező összkepe és más kedvező benyomások ellenére a gazdasági kérdések iránt érdeklődők változatlanul nagy hiányérzettel küzdenek: miközben az új növekedési pályáról egyre többet beszélünk, még nem sikerült felvázolni a gazdaságfejlesztés új útjait, illetve cselekvési alternatíváit.

Tény és igaz, hogy 1978 végén új utaknak vágtunk a gazdasági életben. De jelenleg már 1982-től írunk. Megelégedhetünk-e annak hangsúlyozásával, hogy 1978-tól helyes úton járunk? Úgy tapasztalom, hogy a közvélemény ma már többet vár ennél.

Sokakban felvetődik

a helyzet reális értékelése.

A mai helyzetben - amit jogosan jellemezhetünk világméretű gazdasági krízisként - a magyar gazdaságpolitika figyelemre méltó eredményeket könyvelhet el. Az utóbbi 1-2 évben sikerült

* Kézirat, 1982.

megállítani a gazdasági egyensúly romlását. Főleg az import mérséklésével, az export ösztönzésével-szorgalmazásával, a beruházások és a fogyasztás visszafogásával javítani tudtuk a külkereskedelmi mérleget. Ez azt mutatja, hogy a központi irányítás - ha okosan használja a rendelkezésére álló közvetett és közvetlen szabályozás eszközeit - úrrá tud lenni nehéz helyzeteken is.

Napjaink központi problémáját azonban az előbb említett sikerek ellenére abban látom, hogy az eddig alkalmazott kormányzati eszközökkel, lényegében a beruházások és a fogyasztás erőltetett visszatartásával nem lehet tartós egyensúlyt teremteni. Visszafogással nem lehet a versenyképességhez szükséges lendületet előidézni. Sőt, csupán a váltók átállításával, a szerelvény új pályára történő terelésével sem, hiszen az átállítás inkább fékezően hat. Elkerülhetetlen ilyenkor, hogy „a mozdonyvezető gőzt adjon”.

Az új lendület, a tartós egyensúly gyökerei azonban csakis a vállalati szférából, a termelésből táplálkozhatnak. A kormányzat csak abból gazdálkodhat, amit a vállalatok és a szövetkezetek megtermeltek. A nagy kérdés ezért az, hogy sikerül-e új pályára állítani az ipari és az agrártermelést, a vállalati és szövetkezeti gazdálkodást. Ehhez új fejlesztési alternatívák - „a váltók átállítása” - a gazdálkodó egységek vállalkozási tevékenységének élénkítése-élénkítése, a versenyképesség javulása-javítása szükséges. Ez azonban nem pusztán a vállalati és szövetkezeti vezetőkön múlik. Meggyőződésem, hogy a vállalkozási készség és versenyképesség élénkítése új fejlesztési alternatívák kialakításával, továbbá a gazdasági mechanizmus - különösen a szabályozó rendszer - gyökeres megreformálása útján lehetséges.

Új fejlesztési alternatívák kidolgozásával nem várhatunk az ezredfordulóig. Eddigi munkánk egyik fogyatékosága, hogy lera-gadtunk a visszatartás körében mozgó, az elosztási szférában lehetséges és szükséges intézkedéseknél. Nem mintha azokra nem lenne szükség, alulnézetből mégis úgy tűnik, mintha a gazdaságpolitikusokat jelenleg csak az elosztás érdekelné, a termelés pedig kiesett volna látókörükből. Ez bizonyára nem igaz. Mégis elgondolkoztató, mert sok vállalati szakember és mikroszférában dolgozó közgazdász főleg a visszatartó, korlátozó intézkedéseket

érzekeli. Ha pedig ez így van, akkor a valóságban is ezek lehetnek túlsúlyban. Az utóbbi időben erősödött az a benyomás, hogy a központi irányító szervek esetenként csiki-csuki malmot játszanak a vállalatokkal anélkül, hogy világos és határozott elgondolásuk - stratégiájuk - lenne a továbbvezető útról: az új növekedési pályáról, amit rendszerint leszűkítenek a lassúbb ütemre, illetve a „versenyrendszer” alkalmazására.

A mai helyzet egyik jellemző bizonytalansága abban áll, hogy az utóbbi években a nagy általánosságokat (pl. „termékváltás”, „szelektív termelésfejlesztés” stb.) leszámítva, jóformán semmit sem tudunk mondani az ipar, a mezőgazdaság és az infrastruktúra konkrét fejlesztési lehetőségeiről, irányáról, alternatíváiról. Mintha a központi irányítás csak ár- és pénzügyi intézkedésekből állna, és a cselekvésben háttérbe szorult volna a termeléspolitika, a műszaki fejlesztés, pedig versenytársaink nagy erőfeszítéseket tesznek e területeken. Legkialakultabbnak és leghatározottabbnak tekinthető talán még az agrárfejlesztés. Az elektronika, a gyógyszeripar, az alumíniumipar fejlesztésére a 24. órában szintén születtek központi elhatározások. Félő azonban, hogy „elmegy a hajó”, mire azokat realizálni tudjuk, különösen ha bal kézzel minduntalan elcsúszunk abból, amit jobb kézzel adtunk. Mérsékeltlen emeltük a konvertibilis árualapok bővítését szolgáló hiteleket, pedig ez a módszer bevált és hatókörét bátrabban ki lehetne terjeszteni.

A gazdaságirányítás azzal szolgálhatja legjobban a fejlődést, ha az emberi tényező differenciált erkölcsi és anyagi megbecsülésére, egyúttal kulturális és szakképzési színvonalának emelésére alapoz, - mivel ez a legolcsóbb befektetés. Kézzelfogható tanulsággal szolgál ehhez a mezőgazdaság, ahol történelmileg nem is számottevő idő alatt sikerült felszámolni a paraszti elmaradottságot, megfelelő alapokat teremtve ezzel a termelés műszaki fejlesztéséhez és fellendüléséhez. Ehhez természetesen hozzátartozik az a konstrukció is, amely a dolgozók szakképzettsége, kulturális színvonala rendszeres emelésével, a vállalati demokrácia, a szövetségi önkormányzat változatos formái alkalmazásával elősegíti színvonalas vezető gárda kialakulását és működését, emberszámba veszi a munkaerőt, nem nyírbálja, hanem ösztönzi a kezdeményezést - vagy mai divatos kifejezéssel élve: a

vállalkozási készséget. És hozzá tartozik természetesen az is, hogy a munkaerőt el kell látni korszerű felszereléssel, alárendelve a műszaki fejlesztést a gazdaságosságnak, kizárva belőle az egyoldalú műszaki presztizs-szemponctokat.

A gazdasági szabályozás, a vállalati önállóság és anyagi érdekeltség fejlesztésében 1968 óta - ha visszaesésekkel is - jelentős lépéseket tettünk előre, beleértve az 1980-as változásokat is. Mégis azokkal értek egyet, akik a józan radikalizmus talaján állva, további gyökeres változásokat javasolnak. Ennek lényegét abban látom, hogy nem kell minden áron a központi szerveknek döntenie arról, ami a vállalatokra tartozik, amiről a termelés és forgalmazás helyén lehet reálisan döntenie. Ezért ha volt bátorságunk 1968-ban szakítani a tervlebontással, ahhoz hasonlóan szakítanunk kell (ha nem egyszerre, akkor fokozatosan) „a szabályozók lebontásával”, jobban mondva a mai közvetett irányítás lebontásos módszerével. Jelenleg a vállalati jövedelmek keletkezésének és felhasználásának, benne különösen a bérezésnek a túlszabályozása igen szűk keretek közé szorítja a vállalati önállóságot, kezdeményezést, vállalkozási készséget. A mai pénzügyi szabályozás túlzottan szimulálja a tervlebontásos irányítást, a vállalati jövedelmet már a keletkezésénél igyekszik „megfogni”, mielőtt az realizálódott volna. Ideje ezen mielőbb gyökeresen változtatni, természetesen annak az elvnek alapján, hogy a szabályozás a vállalati és egyéni érdekeltséget szorosán a gazdasági eredményhez, a gazdaságos árutermeléshez kapcsolja, az eredményhez kötődve differenciálja. Ne vonja ki idő előtt a jövedelmet, mert ezzel lefogja az ösztönzést. Az okos gazda ugyanis előbb meghizlalja a jószágot, és utána vágja le. Nem kellene tehát annyira közvetlenül (elvonásokkal) beavatkozni a vállalati és személyi jövedelmek keletkezésébe, azok felhasználásába, mert így nem nagyon marad mit központosítani. Változtatni kellene a jelenlegi egyoldalúan árcentrikus szabályozáson, illetve a merev nyereségadóztatási rendszeren, amely visszafogja a differenciált ösztönzést, és ezzel a vállalkozási készséget. Ehhez persze szakítani kellene az egyoldalú vásárlóerő-korlátozással, illetve bázisszemlélettel a keresetszabályozásban, eredménycentrikussá téve azt. Szakítani kellene továbbá a kapkodást és türelmetlenséget tükröző évközi,

sokszor utólagos elvonó intézkedésekkel, helyette a központi jövedelmeket határozottan növelő, világos adórendszert alkalmazva, amellyel viszont a vállalati és egyéni stratégiák kialakításában is tartósan számolni lehetne.

Ha az új növekedési pályán valóban tovább akarunk menni, akkor elengedhetetlen helyzetünk reális felmérése, a lehetőségek - versenytársaink várható manővereit is mérlegelő - értékelése, a fejlődési alternatívák kidolgozása. Az irányításnak, szabályozásnak az így kialakított koncepcióra kellene ráépülni, vigyázva a következetességre, az ösztönzés és a kényszer helyes arányú alkalmazására.

A nagy kérdés természetesen az, hogy mindehhez honnan vesszük a forrásokat. Ez az, amit valamennyiünknek vállalnunk kell az életszínvonal átmeneti stagnálása, sőt visszaesése árán is. A valóságban már ma sem tudjuk megőrizni jelentős rétegek életszínvonalát. Jobb lenne elismerni és tudatosan vállalni ezt a tényt, időt nyerve a fejlesztéshez. Úgy vélem, hogy a közvélemény - bízva a vezetésben - ezt hajlandó tudomásul venni, sőt képes segíteni is. Ehhez azonban világos program kell, nemcsak a megszorításokra, hanem a fejlesztésre is. És természetesen bizonyos kockázatvállalás is elkerülhetetlen. Sokunknak azonban az a véleménye, hogy a legnagyobb kockázatot azzal vállaljuk, ha a cselekvést halogatjuk.

Agrárpolitikánk alapkérdéseiről

(Fehér Lajosra emlékezve)

December 15-én lett volna 65 éves. Egy évvel ezelőtt kísértük utolsó útjára a Kerepesi temetőben. Az emberi haladással, a munkásosztály ügyével egy életre eljegyezte magát, amikor kellett, fegyvert fogott érte. Nagy odaadással és következetességgel végezte munkáját, amelyet a párt rábízott, akár újságírásról volt szó, akár az ötvenhat utáni nehéz hónapokban a szénkormánybiztosi teendők sikeres ellátásáról, a konszolidációhoz elengedhetetlen széntermelés megindításáról. Fehér Lajost az utóbbi negyedszázad magyar történelmének mindhárom fordulóján, a konszolidáció, a kollektivizálás és a mechanizmusreform vezérkarában ott találjuk. Megalkuvást nem ismerő elvi beállítottsága, a társadalmi-gazdasági valóság tényecinek ismeretén és elemzésén alapuló kritikus szemlélete, magas műveltsége kitűnő pártvezetővé és államférfivá formálta. Ifjú korától kezdve igazi boldogságot, létfeltételt jelentett számára a mindennapi politikai harc, különösen 1956 novembere után, amikor csaknem negyedszázados munkájának gyümölcsseit megérlelődni látta a szocialista gazdálkodás látványos előrehaladásában.

Már diák korában, majd fiatal újságíróként a felszabadulás előtt tudatosan arra készült, hogy az agrárkérdés megoldásában való cselekvő részvétellel a parasztság és az egész dolgozó nép anyagi-kulturális felemelkedését szolgálja. Az ország közvéleménye elsősorban erről a oldaláról ismerte meg az elmúlt évtizedekben.¹

Korán félbeszakadt önéletrajzi írása kitűnő történelmi vénáját, a népen-nemzetben érző, gondolkozó közéleti embert, a magyar történelem legjobbjainak nyomdokain haladni vágyó kommunista-leninista politikai arculatát is megismertette széles olvasótáborával.²

1957-től 1974-ig dolgozott a mezőgazdasági irányítás élcsapatában. Abban az időszakban, amely a szocialista átalakulás és a mezőgazdasági termelés fellendülésének sorsfordulójaként került be a magyar történelembe. Mindaz, ami e téren történt, az MSZMP 1956 utáni új agrárpolitikájának az érdeme, amelynek kialakításában és végrehajtásában oroszánrészt vállalt.

Néhány évvel ezelőtt, amikor mottót kerestünk egy új mezőgazdasági könyvsorozat indításához, Lenintől a következő idézetet ajánlotta: „Gondosan kell tanulmányoznunk az új hajtásokat, a legnagyobb figyelmet kell tanúsítanunk irányukban, minden eszközzel elő kell segítenünk növekedé-

¹ Fehér Lajos: A szocialista mezőgazdaságért. Kossuth Könyvkiadó, 1963.

² Fehér Lajos: Igy történt. Magvető Könyvkiadó, 1979.

süket. . . ”³ Jól rávilágít ez realista és forradalmár gondolkozásmódjára, magatartására, politikusi vénájára. A politikában ugyanis különösen fontos a realitásérzék és a megújulási készség. A következőkben — rá emlékezve — ennek jegyében tekintsük át agrárpolitikánk tartós elemeit, amelyekre negyedszázados eredményeink épülnek, s amelyek megőrzésével és továbbfejlesztésével újabb távlatok nyílhatnak előttünk!

A mezőgazdaság népgazdasági szerepe és fejlesztési lehetőségei

A Magyar Szocialista Munkáspárt és a forradalmi munkás-paraszt kormány politikájának kezdettől fogva jellemző vonása volt az agrárkérdés szerves beillesztése az egész szocialista építés szolgálatába. Ez a szemlélet és kezelésmód tükröződött Fehér Lajos egész tevékenységében. „Népgazdaságunk fejlesztésének központi kérdése az *ipar fejlesztése* — hangsúlyozta. Ez így helyes, sőt törvényszerű, hiszen iparosítási politikánk eredményeként gazdasági életünk fő bázisa ma már az ipar. . . Nagy felelősség hárul a *mezőgazdasági vezetőkre és dolgozókra is* . . . Az ország élelmiszer-ellátása, bizonyos részben külkereskedelmünk egyensúlya is attól függ: mennyire gazdaságosan s célirányosan használjuk fel az eszközöket a korszerű nagyüzemi gazdálkodás megalapozására.”⁴

Ezek a megállapítások ma is élnek. Az élelmiszer-termelés fejlesztésének egész társadalmi és gazdasági fejlődésünkbe történő beágyazása, a mezőgazdaság, az ipar, a szállítás és a kereskedelem rendszerszemléletű összehangolása, röviden: az élelmiszer-gazdaság fejlesztése napjaink gazdaságpolitikájának is egyik kulcskérdése.

A nyolcvanas évek elején a magyar mezőgazdaság 10 százalékkal kisebb területen, feleannyi munkaerővel, lényegesen jobb eszközellátással kétszerannyit termelt, mint 25 évvel korábban, a magángazdálkodás időszakában. Jó színvonalon fedezte a lakosság élelmiszer-fogyasztását, amely egy főre számítva az utóbbi negyedszázadban kétszeresére emelkedett. Ezzel egyidejűleg többszörösére növelte exportját, amely pedig tartósan aktív egyenleggel párosul, és bővíti a magyar gazdaság fejlesztési forrásait. A nyolcvanas évek elején mezőgazdaságunk több mint háromszor annyi árut értékesített, mint 1961-ben, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejező évében. Arra a kérdésre tehát, hogy a mezőgazdaság, különösen a szocialista átszervezés óta, könnyített-e a magyar népgazdaság gondjain, határozott igennel válaszolhatunk. *A mezőgazdaság egyrészt a politikai stabilitás szempontjából annyira fontos élelmiszer-ellátásban, másrészt a magyar gazdasági fejlődést meghatározó külkereskedelmi és költségvetési egyensúly alakulásában kedvezően működik közre.*⁵

³ Lenin Összes Művei, 39. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1973. 20. l.

⁴ Fehér Lajos: Agrár- és szövetkezetpolitikánk 1965—1969. Kossuth Könyvkiadó, 1970. 125—126. l.

⁵ A magyar mezőgazdasági eredmények nemzetközi viszonylatban is kiállják az összehasonlítás próbáját. A két világháború között és az ötvenes-hatvanas években az európai országok rangsorában a magyar mezőgazdaság hosszú ideig nem tudott előbbre jutni a 14—18. helynél. A hetvenes években több mutató tekintetében az 1—4. helyre került. 1978-ban az egy főre jutó bruttó termelési érték nagyságát és a növekedés ütemét tekintve a magyar mezőgazdaság Hollandiával és Dániával osztozott az első helyeken. 1980-ban az egy főre jutó gabonatermelés 1,3 t volt, Európában ennél csak Dánia mutatója (1,5 t) volt kedvezőbb. (A lábjegyzet folytatását lásd az 1419. lapon.)

Az eredmények ellenére kár volna eltúlozni a mezőgazdaság népgazdasági szerepét. Igaz, hogy a mezőgazdasági termeléshez Magyarországon kedvezők az adottságok, túlnyomórészt jók az eddigi tapasztalatok. A népgazdaság termeléséből és a nemzeti jövedelemből kisebb arányt kitevő mezőgazdaság azonban nem helyettesítheti az ipar meghatározó szerepét. A magyar gazdasági életben — a szocialista országokhoz és a fejlett iparral rendelkező tőkésországokhoz hasonlóan — az ipar van túlsúlyban, és az ipar határozza meg a gazdasági fejlődést.

Továbbá a világpiacon tartós tendencia az alapvető nyersanyag- és energiaárak emelkedése, ami jelentősen növeli a mezőgazdasági élelmiszer-termelés költségeit is. Az agrárvilágpiacot uraló exportőrök monopolhelyzetben vannak, s az agrár-, valamint az élelmiszer-kereskedelmet hatalmi-stratégiai érdekeiknek rendelik alá. Magasan tartják azoknak az áruknak — például fehérjetakarmányoknak, gépeknek, vegyianyagoknak — az árait, amelyekből behozatalra szorulunk, lenyomják viszont számos élelmiszerét, amelyekből exportálunk. Ez a tartós tendencia nehezíti a hatékonyabb növénytermelés és állattenyésztés fejlesztését, amihez hozzájárul az is, hogy a mezőgazdaság ipari háttere — sem itthon, sem a KGST-országokban — nem épült ki. Sok esetben a termelés szintentartása is tőkés importot igényel, magas beszerzési árakon, amelyek továbbgyűrűzve aránytalanul magas termelési költségekhez vezetnek. A növekvő költségeket a nagyüzemek a gazdálkodás javításával, a hozamok növelésével eddig sok esetben nem tudták ellensúlyozni.

Mindez természetesen nem mentesíti a gazdálkodókat és az irányító szerveket ama felelősség alól, hogy megkeressék a hatékonyabb gazdálkodás módszereit, a növekvő költségeket jóval meghaladó hozamnövelés útjait. Ehhez az adottságaink kedvezők. Az összes földterületből például átlagot meghaladó a mezőgazdasági művelésre alkalmas terület aránya, és ezen belül is viszonylag nagy hányadot foglalnak el a szántók. Kedvezők az agro-ökológiai feltételek is.

Az agro-ökológiai potenciál feltárására végzett vizsgálatok szerint a szükséges közgazdasági, valamint anyagi-műszaki feltételek fokozatos megteremtése és nem utolsósorban szellemi adottságaink jobb kihasználása esetén 2000-ig (kb. 20 év alatt) a növénytermelés 80 százalékkal növekedhet. Ha ez bekövetkezne, a földterület jelenlegi 75 százaléka helyett annak 50 százaléka is meg tudnánk termelni a lakosság szükségletét kielégítő mennyiséget és minőséget, a többletet pedig exportálni lehetne.

Kérdés, hogy a magyar gazdasági és társadalmi fejlődés igényli-e az agrárpotenciál itt jellemzett vagy ehhez hasonló mérvű kihasználását. A mértéket az egyéb feltételekkel együtt természetesen még vizsgálni kell. A következők azonban mavis szilárd kiindulópontként kezelhetők:

(A lábjegyzet folytatása.)

Az európai országok közül szintén az első közé került Magyarország az egy főre jutó sertés- hús-, baromfi- hús-, tojás-, valamint az almatermelésben is. Az 1 ha mezőgazdasági területre jutó mezőgazdasági termelési érték 1971—1978 átlagában a világátlag csaknem ötszöröse, a KGST-tagországok átlagának háromszorosa, a nyugat-európai országok átlagának pedig 70 százaléka volt. Az egy hektár szántó-, kert-, szőlő-, gyümölcssterületre vetített mezőgazdasági termelési érték alapján 26 ország között a korábbi 17. helyhez képest jelenleg a 12. helyen állunk. Ebben igen nagy szerepe van annak, hogy az állattenyésztés részaránya a mezőgazdaság termelési értékéből a minket megelőző országokban 60—80, nálunk pedig 50 százaléka. Továbbá szerepe van ebben a szántóföldi termelés elért — de a fejlett országokénál még alacsonyabb — színvonalának is.

1. A jó minőségű és megfelelő választékú, folyamatos élelmiszer-ellátás a politikai stabilitás nélkülözhetetlen feltétele.

2. Az élelmiszerexport növeléséről belátható időn belül időlegesen sem lehet lemondani, hiszen azt mással helyettesíteni nem tudjuk. Emiatt arra célszerű felkészülni, hogy a devizaegyensúly agrárexporthoz kapcsolódó javítása tartósan előnyt kap más megfontolásokkal szemben. Ha az ipar az eddigihez képest a jövőben számottevően növelné is exportját, annak a kiegyensúlyozott növekedés, az életszínvonal emelése végett egész kivitelünk bővítését kellene szolgálnia, nem pedig a versenyképes mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitel „lecserélését” vagy helyettesítését.

3. Agroökológiai lehetőségeink kihasználatlanul hagyása súlyos mulasztás lenne, amit semmilyen más fejlesztéssel sem tudnánk pótolni.

A fentiekből következik, hogy a mezőgazdasági és az élelmiszer-termelés fejlesztését egyrészt a belső ellátás színvonala, másrészt az exportlehetőségek, harmadrészt az export—import-egyenleg javításának a szükségletei határozzák meg. Tartósan arra célszerű berendezkednünk, hogy minél gazdaságosabban, ugyanakkor minél nagyobb mértékben növeljük a mezőgazdasági cikkek és az élelmiszerek külkereskedelmi értékesítését és a forgalom aktív egyenlegét. Már ma is előrelátható, hogy ha az eddigihez hasonló körülmények között választani kell az export nagyobb gazdaságossága vagy annak nagyobb tömege között, akkor hosszú ideig az utóbbit leszünk kénytelenek választani, az egyes termékek nettó devizahozama alapján rangsorolva.

A világméretű agrárprotekciónizmus és a KGST-országok felé irányuló exportunk gondjai ellenére sincs más lehetőségünk. Mindent meg kell tehát tennünk a külkereskedelmi munka javításáért. A prognózisok szerint fő felvevőpiacaink élelmiszerekből a jövőben még inkább a szocialista országok lesznek, különösen, ha az árviszonyok is kedvezően változnak, illetve a jelenlegi arányban vagy növekvő mértékben kemény valutáért és kemény cikkekért (olajért, energiáért, nyersanyagokért) exportálunk, és komparatív előnyökhöz juthatunk. A fizetőképes fejlődő országokban eddigi pozícióinkat jobb külkereskedelmi munkával javíthatjuk. A fejlett tőkésországokba irányuló eddigi agrárexportunk mennyiségét jó esetben tartani tudjuk.

Az emberi tényező szerepe

„Szocialista mezőgazdaságunkban [a] szemmel látható előrehaladást — a nagyüzemi gazdasági forma előnyei mellett — mindenekelőtt három körülmény tette és teszi lehetővé:

1. Parasztságunk szorgalma . . .

2. Az anyagi eszközök növekvő tömege a termelésben . . .

3. S végül: . . . ma még szinte fel sem mérhető azoknak az intézkedéseknek — az intézkedések egész sorának — a hatása, amelyeket gazdaságirányítási reformunk előkészítése és bevezetése során . . . megvalósítottunk” (Fehér Lajos: A szocialista mezőgazdaságról. 308. l.).

Eddigi eredményeink forrásai között első helyre tehetjük, hogy történelmileg rövid idő alatt sikerült gyökeres javulást elérni a parasztság élet- és munkakörülményeiben, a falu elmaradottságának a felszámolásában, ezáltal a parasztság bizalmának elnyerésében, szorgalmának fokozásában.

Agrárpolitikánkban tehát a fő figyelem az emberre irányul: a szövetkezeti parasztra, akinek a felemelkedése nélkül a mezőgazdaságban nem boldogulhatunk, az ipari munkásra, a városi dolgozóra, akit mindenekelőtt el kell látnunk élelmiszerekkel, s aki közvetve és közvetlenül részt vesz abban, ami a mezőgazdaságban történik, és az értelmiségire, akinek az alkotó munkájára mindehhez szintén szükség van.

A Magyar Szocialista Munkáspárt és a magyar kormány már az ellenforradalom leverésével egyidejűleg olyan intézkedéseket tett, amelyek ki-váltották a dolgozó parasztság bizalmát. Megszüntette a beadási rendszert, és helyette áttért a kereskedelmi módszerekre. Jelentősen felemelte a mezőgazdasági termelők árakat, csökkentette az adóterheket. Nyíltan elítélte az 1956 előtti hibákat, az erőszakos szövetkezeti szervezést, és orvosolta a sérelmeket. Számottevő támogatást nyújtott az állami gazdaságoknak és termelőszövetkezeteknek gazdálkodásuk rendbetételéhez, de egyúttal segítette az egyénileg dolgozó parasztság termelését, anyagi helyzetének a javítását is.

Ezt a politikát az MSZMP és a magyar kormány betartotta a termelőszövetkezetek szervezésének az időszakában is, és tovább folytatta a hatvanas években, amikor meghirdette a munkás és a paraszti jövedelem- és élet-színvonal-különbségek fokozatos megszüntetését.

„A parasztság egy főre jutó fogyasztásának reálértéke 1960-ban 84,2, 1964-ben pedig 81,8 százaléka volt a munkás-alkalmazotti összfogyasztásnak. Ha csak a munkás jövedelmi színvonallal hasonlítjuk össze a parasztság jövedelmi színvonalát, ez kb. 90 százaléka az előbbinek. Az állami iparban 1964-ben 1757, a szövetkezeti kisiparban 1677, a mezőgazdaság állami szektorában (az illetményföldet és más járandóságot nem számítva) 1500 forint volt az egy főre jutó átlagkereset. A termelőszövetkezeti közös gazdaságokban pedig az egy dolgozó tagra jutó havi jövedelem — beleszámítva a családtag keresetét is — 953 forint volt” (ua. 80. l.).

A hatvanas évek közepén és második felében megtett intézkedések nyomán a termelőszövetkezeti jövedelmek gyors ütemű növekedésének eredményeként ez a különbség megszűnt, a paraszti jövedelmek szintje elérte a városi munkásokét és alkalmazottakét. Mindez szorosan egybekapcsolódott a mezőgazdasági termelés növekedésével és a városi népesség jövedelmének, életszínvonalának az emelkedésével.

A hetvenes években történelmi horderejű változás kezdődött a magyar termelőszövetkezeti parasztság szociális körülményeiben, a társadalmi és az egészségügyi ellátásban is. Jelenleg már több százezer szövetkezeti paraszt kap nyugdíjat, öregségi járadékot, szociális juttatást. Minden magyar állampolgár törvényben biztosított jogaként veheti igénybe az ingyenes egészségügyi szolgáltatásokat.

A magyar mezőgazdasági munkások és szövetkezeti parasztok munka- és életkörülményei szintén sokat változtak. Gyökeres javulás következett be az iskolázásban, a kulturálódásban, a szakemberképzésben. Az állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben dolgozó aktív munkaerő kb. egyhetede közép- és felsőfokú végzettségű, egyharmada pedig szakmunkás. A nemzedékváltással sokkal kulturáltabb, szakképzettebb munkaerő foglalja el a régi helyét, amely gondolkozásmódjában, életkörülményeiben, igényeiben is egyre inkább azonossá válik az iparban dolgozókkal, a városiakokkal. Ennek a folyamatnak szerves része a falu átalakulása, a vidéki települések korszerűsödése, jobb ellátása, vagyis az urbanizáció fokozatos előrehaladása is.

A nagyüzemi gazdálkodás anyagi-műszaki megalapozása

Mezőgazdasági eredményeinknek a személyi feltételekkel együtt másik fontos forrása a *biológiai, műszaki-technológiai és jelentős részben szervezeti korszerűsítés*, amely a nagyüzemek kialakításával kezdődött, s napjainkban is tart. „... a tsz-ek megalakulásának másnapjától kezdve nagy figyelmet fordítunk a *termelőszövetkezetek megszilárdítására*, gazdaságuk személyi, anyagi, műszaki megalapozásának elősegítésére” (ua. 21. l.).

Az anyagi-műszaki megalapozás fontosabb jellemzői a következőkben összegezhetők: A hatvanas évek közepétől kezdve egyre több ágazatban (búza, kukorica, baromfi stb.) nagy hozamú, világviszonylatban is versenyképes fajták terjedtek el. A mezőgazdaság szocialista átszervezése óta az egy hektárra jutó műtrágya-felhasználás hatóanyagban 60 kg-ról 300 kg-ra nőtt. A növényvédőszer-felhasználás tizennyolcszorosára emelkedett. A traktorok vonóerő-teljesítménye megháromszorozódott. Nőtt az öntözésre és meliorációra fordított beruházás. Több száz szakosított szarvasmarha-, sertés- és baromfitelep lépett termelésbe. Főleg az állattenyésztési termékeket feldolgozó élelmiszeripari ágazatokban jelentős fejlesztés és korszerűsítés történt. A magyar mezőgazdaság tehát a főbb ágazatokban rendelkezik a leg-*alapotvetőbb biológiai, kémiai, technológiai és műszaki feltételekkel*. Nehézségek amiatt várható, hogy az utóbbi években nagyon kevés történt a népgazdasági (különösen az egyre jobban szorgalmazott export-) igények kielégítéséhez szükséges termelési színvonal anyagi-műszaki megalapozásáért.

A másik gond, hogy a nagyüzemi mezőgazdaság kialakulásának kezdeti időszakában elsődleges feltétel volt a gazdasági épületek, utak, villany- és vízhálózat kiépítése, a termelésből kieső paraszti eszközök pótlása. Emiatt az új befektetések jelentős része hosszú ideig csak a kieső kapacitásokat pótolta, nem eredményezett számottevő kapacitásbővülést. Továbbá a nagyüzemek állóeszköz-fejlesztésében túlsúlyba került a hosszú távon megtérülő ingatlanok, épületek építése, az ültetvények (szőlő, gyümölcs) telepítése, amely a nagyüzemi gazdálkodás kialakításához elkerülhetetlen volt. Mindent tetézte még az a hiba is, hogy nagyüzemeink egyes területeken túlzottan eszköz- és energiaigényes fejlesztésekbe kezdtek, ami aránytalanul megnövelte a gazdálkodás költségeit.

Az anyagi-műszaki fejlesztés eddigi tapasztalatai alapján a nagyüzemek a szükséges tanulságokat a jövőre nézve levonták. Gazdálkodásukban az utóbbi években már előtérbe kerültek a gyorsabban megtérülő befektetések, a gazdaságos fejlesztés és üzemeltetés. Napjaink élő kérdése azonban, hogy az anyagi-műszaki megalapozással a termelés bővítéséhez szükséges többletkapacitások mellett a termelés minőségét, választékát, hatékonyságát is javítani kellene. A nyolcvanas években ennek jelentősége növekedni fog, hiszen mind a melléktermék-hasznosításban, mind a takarmánygazdálkodásban rejlő tartalékok akár csak részleges hasznosítása is elképzelhetetlen műszaki-technológiai fejlesztés nélkül.

Az exportorientáltság erősödésével egyre nagyobb gondot okoz a hazai és a szocialista országok háttérparának lemaradása. A mezőgazdasági gépek 60 százalékát importáljuk, és jelentős egyes kémiai szerek behozatala is. Az exportcélú fejlesztés (gép, technológia, csomagolás) növekvő igényét csak tőkés piacról lehet kielégíteni, ez viszont a népgazdaság nem rubel elszámolású egyenlegének alakulása miatt akadályokba ütközik.

Megoldást a hazai háttérpar korszerű technikán alapuló gyors fejlesztése hozhatna. Ez azonban késik. Ezt a lemaradást mielőbb célszerű lenne behozni, mert az eddig elért termelési színvonal megőrzése is veszélybe kerülhet.

A mezőgazdasághoz kapcsolódó hazai ipar fejlesztése a következő területeken különösen sürgős: egyrészt a gabonatermelés korszerű vető-, talajművelő, növényvédő gépeinek gyártásában, illetve kooperációban történő előállításában; másrészt az agrártermelés melléktermékeinek tömeges feldolgozására, hasznosítására alkalmas gépek, berendezések gyártásában; harmadrészt a tárolás és az élelmiszeripari feldolgozás fejlesztésében.

Az utóbbi időben növekszik annak a veszélye, hogy a tárolókapacitás hiánya és az élelmiszeripari kapacitások állapota, a feldolgozó vállalatok fejlesztési forrásainak szűkülése, esetenként a szállító (vasúti, közúti) kapacitás korlátozottsága állít akadályt a mezőgazdasági termelés bővítése elé.

Gazdasági önállóság, anyagi érdekelttség

Az utóbbi évtizedek lendületes agrárfejlődésének tartós eleme a *gazdasági önállóság és az anyagi ösztönzés érvényesítése* a gazdaságirányítás, mindenekelőtt a szabályozórendszer és a vállalati vezetés fejlesztése útján. „Természetesen a mechanizmus reformja *nem csodaszer*, amely minden gondunkat megoldja. Termelési céljaink megvalósítása azonban igen nagy részben függ attól a mezőgazdaságban is: *mennyire tudjuk megjavítani a tervezést, irányítást, általában a vezetés színvonalát*” (ua. 132. l.).

A magyar gazdaságirányítás általános reformját, amely 1968-ban kezdődött, egy évtizeddel megelőzték a mezőgazdasági irányítás (tervezés, gazdasági szabályozás és szervezeti rendszer) fejlesztését szolgáló intézkedések. A kötelező beszolgáltatási rendszer eltörlése már 1957-től kezdve jó alapot teremtett ahhoz, hogy fokozatosan megszűnjék a tervlebontáson alapuló, közvetlen típusú irányítás. A szocialista átszervezés befejezése után a kormány továbbfejlesztette a mezőgazdasági irányítást, fokozatosan erősödtek a termelés befolyásolásának közvetett eszközei: az ár-, adó-, hitel- és támogatási politika, az új termékforgalmazási rendszer. A gépállomások 1957-től kezdve áttértek az önálló vállalati gazdálkodásra, később pedig gépjavitó állomásokká alakultak, és gépeiket eladták a termelősövetkezeteknek. Az állami gazdaságokban 1957-től kezdve radikálisan csökkentették a kötelező tervmutatók számát, fokozatosan bevezették a nyereségrészesedést.

A hatvanas évek közepén elkezdődött a gazdaságirányítás általános reformjának az előkészítése, amelybe szervesen illeszkedett a mezőgazdasági irányítás fejlesztése. „Az ár- és pénzügyi rendszer továbbfejlesztésével a harmadik ötéves tervben fokozatosan olyan mezőgazdasági árszínvonalat igyekszünk kialakítani, amely a mezőgazdasági munka növekvő termelékenysége mellett a gazdaságok többsége számára lehetővé teszi, hogy saját árbevételeiből mindinkább pótolhassa az elhasználódott állóeszközöket; fedezni tudja anyagi ráfordításait; tagjainak a bérből élők életszínvonalához közeli személyi jövedelmet nyújtson; s végül a termelés tervezett bővítéséhez szükséges felhalmozást — illetve az erre a célra felvett hitelek visszafizetését — saját erőből fedezni tudja” (ua. 135. l.).

Gazdasági tartalmát illetően a reform

— mindenekelőtt a vállalati önállóság, a bővített újratermelés anyagi megalapozását szolgálta;

— tartós jellemzője és követelménye a termelési és értékesítési biztonság, illetve érdekelttség megteremtése, a beszerzésben-értékesítésben az osztogatási-begyűjtési módszereknek a kölcsönös érdekeltségre-előnyökre alapozott kereskedelmi módszerekkel, üzleti tevékenységgel történő felváltása;

— lényegéhez tartozik az anyagi ösztönzésnek a gazdálkodás eredményével, a gazdaságos termelésnöveléssel a vállalati és személyi jövedelem befolyásolása útján történő összekapcsolása;

— továbbá a rendszerszemlélet érvényesítése a mezőgazdaság és a kapcsolódó ágazatok (élelmiszeripar, gép- és vegyipar, szállítás stb.) területén, valamint a célok és a megvalósítás feltételeinek összehangolásában.

Napjainkban is fő követelmény, hogy a gazdaságirányítás képes legyen a mezőgazdasági nagyüzemek mainál szélesebb körében kiküszöbölni az egyszerű újratermelés zavarait, tágitani azt a vállalati kört, amely egyúttal rendszeres bővített újratermelésre is képes, és elősegíteni a jól gazdálkodó — a szektor húzóerejét képező — nagyüzemek helyzetének fokozatos javulását. Az önálló vállalati gazdálkodás és a vállalkozási készség olyan anyagi alapja és fontos feltétele ez, melyet pusztán jobb szervezőmunkával nem lehet helyettesíteni, a nagyüzemi vezetők felelősségére való hivatkozással elodázni. A legjobb vállalatvezetői hozzáértés és szaktudás, a legnagyobb szorgalom sem tudja ellensúlyozni azokat a külső körülményeket, kedvezőtlen anyagi és pénzügyi feltételeket, amelyek a gazdaságok többségét egyszerű újratermelésre korlátozzák, illetve nagy csoportjukban a termelés normális vitelének elemi pénzügyi alapjait sem biztosítják.

A gazdaságirányítás továbbfejlesztésében az eddiginél jóval nagyobb figyelmet érdemel a vállalati belső mechanizmus megújítása. Tény, hogy a gazdaságirányítási reform bizonyos értelemben megállt a trösztök, vállalatok és szövetkezetek kapujában, és nem hatotta át eléggé a nagyüzemek belső életét még a mezőgazdaságban sem, pedig itt jutott el legtovább. Mind ebben több más ok mellett különösen nagy szerepet játszott az, hogy a belső mechanizmus fejlesztését hosszú ideig a vezetési lépcsők, a vezetési szervezeti kérdéseire szűkítettük, és nem kapsoltuk eléggé egybe a ténylegesen gazdálkodó egységek önállóságával, vállalkozásra való ösztönzésével, a bérezéssel, munkadíjazással. A tudomány is elmarasztható ebben, mert nem figyelt fel eléggé a vállalati-szövetkezeti gyakorlat új jelenségeire. Pedig a nagyüzemek kezdettől fogva olyan megoldásokat kerestek, amelyek a belső szervezeti fejlesztést és az anyagi ösztönzést egybekapcsolják. Továbbá mindig a gyakorlati céloknak és helyi adottságoknak megfelelő formákat részesítették előnyben, a hagyományos megoldásokat korszerű módszerekkel ötvözték. Így került sor az eredményhez kötött érdekeltséget az adott körülmények között legjobban szolgáló, a termelőerők színvonalának megfelelő megoldásokra. A gyakorlat a legváltozatosabb formákat hozta magával. Kezdetben igen széles körben alkalmazták a családi és részesművelést. Legújabbban pedig a jogokat és köteleességeket szerződéses formában rögzítő önálló elszámolású és érdekeltségű kiscsoportok, üzemegységek, részlegek terjednek. Néhány helyen már alkalmazzák a bérleti szerződéses üzemeltetést és az átalányelszámolást is. Mindebben igen lényeges a vállalati önállóság, az önkéntesség és a fokozatosság következetes betartása. Központilag előírt sémák erőltetése visszavetné a helyi kezdeményezést, az adottságok ésszerű hasznosítását.

A vállalati belső mechanizmus fejlesztése nagy figyelmet érdemel azért is, mert ezúton alapozható meg a vállalati (szövetkezeti) demokrácia további erősítése.

A szocialista nagyüzemek meghatározó szerepe és a szervezeti struktúra sokszínűsége

A magyar mezőgazdasági eredmények tartós alapja a szocialista nagyüzemi termelés, amelynek szerves kiegészítői a háztáji és kisegítő gazdaságok, valamint a társulások.

A nyolcvanas évek elején 130 állami gazdaság (kombinát), 1338 termelőszövetkezet, 61 szakszövetkezet és mintegy 900 vállalati (nagyüzemi) társulás működött mezőgazdaságunkban. A kistermelők száma a háztáji gazdaságokkal együtt 1972-ben még csaknem 1,7 millió, 1978-ban 1,5 millió volt, amelynek nem egészen a fele szövetkezeti tagok háztáji gazdasága, több mint fele pedig munkások és alkalmazottak kisegítő gazdasága. Az állami gazdaságok átlagterülete jelenleg 7600, a termelőszövetkezeteké 4000 hektár. A háztáji gazdaságok átlagosan háromnegyed, a kisegítő gazdaságok fél hektáron működnek.

Ez a változatosság és sokszínűség eredményeink fontos forrása, s előrelátható, hogy a jövőben is fennmarad. Távolatlag is arra kell törekednünk, hogy minél eredményesebben kombináljuk a nagy- és a kistermelést a nagyüzemek meghatározó túlsúlya mellett, és jól összehangoljuk egymással az állami vállalatok, a szövetkezetek, a társulások és a kisvállalkozások gazdálkodását a szocialista szektor meghatározó szerepének erősítésével.

1. Mezőgazdaságunk fejlesztésének *alappillérei a szocialista nagyüzemek*. Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek a művelt terület több mint 92 százalékán gazdálkodnak. Ők adják a mezőgazdasági termelés kétharmadát. A hetvenes évek második felében a nagyüzemek 19–20 százalékkal, a háztáji és kisegítő gazdaságok 7–8 százalékkal növelték mezőgazdasági termelésüket. A nagyüzemek túlsúlya a gyorsabb fejlődés következtében előreláthatóan a jövőben is növekedni fog.

Az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek nagy területű, koncentrált termelést folytató gazdaságok. Átlagos területi méretük — különösen szakosított termelés esetén — már a legtöbb ágazatban képes a fejlett technika és technológia befogadására. Számottevő, különösen kampányszerű vállalati összevonásokat a technika jobb kihasználása hosszabb távon sem sürget. Inkább arra lenne szükség, hogy legyen elegendő korszerű eszköz a nagy területek idejében történő és jó minőségű megműveléséhez, a nagyüzemi növénytermesztés, kertészet és állattenyésztés fejlesztéséhez. Továbbá legyen elegendő szakértelem és szorgalom a termelőeszközök gazdaságos kihasználásához, az adottságokhoz jól igazodó termelési szerkezet és vállalati szervezet (belső mechanizmus) formálásához.

Az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek tevékenysége a hatvanas évek közepétől jelentős mértékben koncentrálódott, kisebb mértékben specializálódott is, és egyúttal vertikális irányban bővült. A nagyüzemek többsége ipari tevékenységgel (takarmánygyártással stb.) is foglalkozik. A mezőgazdasági nagyüzemekben tehát számottevő, főleg az alaptevékenységhez kapcsolódó ipari termelés folyik. Ennek eredményeként egyre több állami gazdaság mezőgazdasági kombinátként tevékenykedik. A termelőszövetke-

zetekben is az ipari tevékenység bővülése tapasztalható, ami végső soron nemcsak helyi, hanem népgazdasági előnyökkel is együtt jár.

2. A korszerű mezőgazdaság a szocialista országokban — hazánkban is — egyúttal szövetkezeti mezőgazdaság. Agrárfejlesztést tehát nem lehet helyes szövetkezetpolitika nélkül megvalósítani. Érthető, hogy a *szövetkezet-elmélet és a szövetkezetpolitika* 1956 után a magyar pártpolitika szerves alkotóelemévé vált.

A szövetkezetek történelmi feladatát oldották meg a kisárutermelés szocialista útra vezetésével. Szerepük azonban ezzel korántsem ért véget. „Hazánk társadalmi, gazdasági rendszerében a szövetkezetek — tulajdonviszonyaik, szervezeti működésük s gazdálkodási rendszerük alapján — *szocialista szervezetek*. . . Ezért *gazdaságpolitikánkban a tervgazdálkodást távlataiban is a szocialista tulajdon mindkét formájának, az állami és szövetkezeti tulajdonnak együttes és összehangolt fejlesztésére kell alapoznunk!*” (Ua. 353—354. l.) Ebben a munkában két végletet kell elkerülni, egyfelől a szövetkezetek szerepének túlhangsúlyozását, másfelől a szövetkezetek lebecsülését, visszaszorítását, államosítását.

A termelőszövetkezeteket ma az állami vállalatokkal együtt szocialista nagyüzemként kezeljük. „Igaz, hogy a termelőszövetkezetek kollektív szocialista vállalatok. Ez bizonyos sajátosságokkal jár a gazdálkodásban. De a sajátosságok nem moshatják el a két gazdasági forma azonos *szocialista jellegét*, túlnyomórészt közös szocialista vonásait”, amelyek egyre inkább erősödnek. Két évtized tapasztalatai és eredményei „. . . immár a gyakorlatban igazolják, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet *bevált, rugalmas, jó gazdálkodási forma*. A termelőszövetkezet, amely a szocializmust valósítja meg a falun: sikeresen illeszkedik be a szocialista tervgazdálkodás rendszerébe, életrevalóan, mozgékonyan tud abban létezni, boldogulni” (ua. 155. és 169. l.).

Mindebből következik két fontos elv is a gazdálkodásban: Az egyik a vállalati önállóság biztosítása a szövetkezetek számára. A másik az állami vállalatok és szövetkezetek kapcsolatában az egyenjogúság elismerése és betartása. Állami hatóságok és állami vállalatok a szövetkezetek helyett nem gazdálkodhatnak. Az állami vállalatok és szövetkezetek kapcsolata, együttműködése az önkéntességre, a kölcsönös előnyökre és kockázatvállalásra épül.

3. A nagyüzemi termelés meghatározó túlsúlya mellett számottevő szerepet töltenek be hazánkban a kisgazdaságok. *A szövetkezeti háztáji gazdaságok, továbbá a munkások és alkalmazottak kisegítő gazdaságai* adják a mezőgazdaság összes termelésének egyharmadát. A növénytermelés 24 százaléka, az állati termékek 42 százaléka származik a nagyüzemek által szervezett kistermelésből. „. . . a háztáji és kisegítő gazdaságra a magyar mezőgazdaságban még hosszú-hosszú ideig szükség lesz. Az egész társadalom érdeke azt kívánja, hogy ez a *termelő szektor is megfelelően vegyen részt a gazdálkodás növelésében*” (ua. 322. l.).

Az utóbbi időben terjednek különböző kisvállalkozások is, például szakcsoportok, gazdasági munkaközösségek. Mind a kistermelést, mind a kisvállalkozásokat a mezőgazdaságban a termelőszövetkezeti nagyüzemek és más szocialista szervezetek (állami gazdaságok, fogyasztási szövetkezetek) szervezik és integrálják. A háztáji és egyéb kistermelésre kötött *szerződéses rendszer* keretei között a nagygazdaságok biztosítják a szükséges állatokat, takarmányt, gépi munkát és egyéb szolgáltatásokat, a szerződésben lekötött termékeket pedig a nagyüzemek értékesítik. Az árbevételből levonják az általuk

nyújtott szolgáltatások ellenértékét, a többit pedig kifizetik a kistermelőknek. A termelészövetkezetek többsége ezt úgy oldja meg, hogy a háztáji termelést *önálló üzemágként* szervezi, megfelelő szakemberek irányításával. Más nagyüzemek egy-egy termék előállítására *szakcsoportokat* szerveznek, amelyben saját dolgozóikon kívül bárki részt vehet, aki kistermeléssel foglalkozik. Legelterjedtebbek a kisállattenyésztő (nyúl-, baromfi-, galambtenyésztő, méhész) és a kertészeti (zöldség-, gyümölcs-, szőlő-, gombatermelő) szakcsoportok, amelyek főleg a termeléshez szükséges anyagok, felszerelések beszerzésével és a termékek szervezett értékesítésével foglalkoznak.

4. A vállalati struktúra szerves részét képezik a mezőgazdaságban a *társulások*. 1981 végén a népgazdaságunkban működő társulások túlnyomó része (csaknem 900 társulás) a mezőgazdaságban gazdálkodott. Különösen jó eredményeket érnek el a termelési rendszerek, amelyek 1981-ben a kukorica területének már 85 százalékán, a búzáéának és a cukorrépaéának háromnegyedén, a rizsnek teljes területén, a gyümölcssterület 44 százalékán szervezték a termelést. A baromfihús- és tojástermelésben valamennyi nagyüzem, a sertéstartóknak kétharmada, a tehéntartó nagyüzemeknek a fele gazdálkodik termelési rendszerekben. „Mind több állami gazdaság és termelészövetkezet ismeri fel ugyanis azt az előnyt, amit a társulás, a kooperáció a kevés anyagi eszközzel [és hozzátehetjük: kevés szellemi tőkével] rendelkező gazdaságok számára lehetőségként kínál” (ua. 341. l.).

Eddig főleg a mezőgazdaságon belüli — jelentős részben termelészövetkezetek közötti — társulások voltak túlsúlyban. Igen lényeges az állami vállalatok és a szövetkezetek, továbbá a mezőgazdasági és az ipari vállalatok együttműködésének fejlesztése is. Ez utóbbit, vagyis a társulások agrár-ipari jellegét erősíteni lehet a mezőgazdasági nagyüzemek ipari tevékenységet folytató közös üzemének a létesítésével, valamint az iparvállalatok társulásokhoz történő csatlakozásával. Igen fontos követelmény azonban, hogy *a társulások továbbra is a gazdasági realitások talaján szerveződjenek*. Nem a forma, hanem az együttműködés tartalma és gazdasági eredménye a döntő. Ennek pedig legfőbb követelménye a termelés gazdaságos bővítése, a hatékonyság fokozása, nem utolsósorban azáltal, hogy realizálódnak *a koncentrációnak, a szakosításnak és a koordinációnak* a társulások (a kapcsolatok szorosabbra fűzése) révén megnövelhető előnyei. Igen lényeges *az együttműködők gazdasági önállóságának megőrzése és anyagi érdekeltiségének a biztosítása*. Ez a fő mozgatója a vállalatok összefogásának. A gazdasági együttműködés nem túri a közigazgatási módszereket. Igen lényeges, hogy a társulások vezetői a jövőben is tiszteletben tartsák a résztvevők gazdasági önállóságát, érvényesítsék az anyagi érdekeltiséget, betartsák az önkéntességet és a demokratikus működés elveit.

★

A mai világgazdasági helyzetben — amit jogosan jellemezhetünk nemzetközi méretű gazdasági krízisként — a kiutat, a gazdasági fejlődés új feltételeit elsősorban a termelési szférában kell keresnünk. Mindehhez ki kell dolgoznunk új fejlesztési alternatívákat a mezőgazdaságban is, tovább kell fejlesztenünk agrárpolitikánkat. Ebben a munkában igen lényeges, hogy újabb intézkedéseinkkel tovább erősítsük a jól lerakott, tartós alapokat. Képletesen szólva: a kipróbált pályát kell továbbépítenünk, de a megváltozott körülményekhez igazítva. Gondosan tanulmányozzuk ehhez a fejlődés új hajtásait, és minden eszközzel segítjük növekedésüket!

Az utóbbi évtizedek társadalmi-gazdasági eredményeinek Magyarországon egyik fő forrása volt a gyümölcsöző agrárpolitika, illetve e politika gyakorlati megvalósulásának kedvező hatása a magyar gazdasági és társadalmi életre. A következőkben e politika tartós elemeit igyekszem bemutatni azzal a céllal, hogy azok hosszabb távon a gazdaságpolitika fő irányvonalának kialakításához felhasználhatók legyenek.

EREDMÉNYEK - KILÁTÁSOK

A mezőgazdaság a hatvanas évek közepétől kezdve a magyar gazdasági élet dinamikusan fejlődő ágai közé tartozik. Míg termelése korábban évtizedeken át mindössze évi 1-1,5%-kal emelkedett, a hatvanas évtized közepén 2%-kal, a második felében már évi 2,8%-kal nőtt. A megelőző öt év átlagában kifejezve 1971-1975 között 3,5%, 1976-1980 között 2,9% volt az évi átlagos növekedési ütem. A termelésnövekedést az utóbbi évtizedekben csökkenő termőterületen és csökkenő munkaerő-létszámmal, viszont számottevően növekvő eszközbefektetéssel, tehát egyértelműen az intenzív gazdálkodás és a munkatermelékenység jelentős fokozásának útján sikerült elérni.

A magángazdálkodás időszakában egy mezőgazdasági aktív kereső 5-6 fő részére volt képes megtermelni a szükséges élelmiszert. Most ennek kétszeresét is el tudja látni, magasabb színvonalon és kedvezőbb választékban, s emellett még jóval többet exportál is.

* *Az élelmiszergazdaság távlati fejlesztése.* Szerk.: Zsuffa Ervin. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1984. 7-15. és 23. old.

A társadalom számára ez kétségtelenül igen előnyös, hiszen a 2-3 évtizeddel korábbihoz képest kevesebb munkaerőt kell lekötnie az élelmiszer-termeléshez, és egyre több munkáskezet foglalkoztathat a dolgozók jólétét szolgáló más hasznos tevékenységgel.

Mezőgazdaságunk 1970-1980 közötti fejlődését vizsgálva megállapítható, hogy a bruttó termelés gyors növekedésével kedvezőtlen hatások is együtt jártak. Az anyagfelhasználás és az amortizációs költségek növekedése meghaladta a bruttó termelést, aminek következtében a nettó termelés (nemzeti jövedelem) csak mérsékelten emelkedett.

A magyar mezőgazdaság hosszú idő óta kettős feladatot lát el. Kielégítő színvonalon fedezi a lakosság élelmiszerfogyasztását, ami pedig egy főre számítva az utóbbi 25 év alatt megkétszereződött. Ezzel egyidejűleg - az élelmiszeriparral együtt - többszörösére növelte exportját is, ami pedig tartósan aktív egyenleggel párosul és bővíti a népgazdaság forrásait. Folyó áron számítva, az élelmiszerexport 1982-ben már háromszorosa, az aktívum pedig három és félszerese volt az 1970. évinek. 1972-1983 között az agrár-külkereskedelem egyenlege évente 10%-kal, a nem rubel elszámolású egyenleg pedig évi 15%-kal nőtt. Különösen fontos népgazdasági szinten a mezőgazdaság és az élelmiszeripar dollárszerző képessége. A nem rubel elszámolású népgazdasági exportból az ágazat már hosszú idő óta több mint 30%-kal, az importból pedig 15% körül részesedik. A nem rubel elszámolású egyenleg tehát kedvezően alakul.

Arra a kérdésre, hogy a mezőgazdaság, különösen a szocialista átszervezés óta, könnyített-e a magyar népgazdaság gondjain, határozott igennel válaszolhatunk. Ezt a megállapítást megerősíti még az is, hogy a mezőgazdaság és élelmiszeripari termelő szféra költségvetési támogatása az utóbbi évtizedben igen jelentős mértékben csökkent.

A mezőgazdaság tehát egyrészt a politikai stabilitás szempontjából annyira fontos élelmiszer-ellátásban, másrészt a magyar gazdasági fejlődést meghatározó külkereskedelmi és költségvetési egyensúly alakításában kedvezően működik közre.

A hetvenes évek végén elvégzett akadémiai vizsgálatok, becslések szerint az agroökológiai potenciál kedvező kihasználásával - természetesen a szükséges feltételek (eszközök, szakképzett

munkaerő stb.) biztosítása esetén - a növényi produkció 2000-ig 80%-kal nőhetne. Az adott gazdasági lehetőségek és feltételek, továbbá a gazdaságosság azonban korlátozzák a fejlesztés ilyen mértékét. A feltételekkel reálisan számolva lényegesen kisebb növekedéssel számolhatunk. Az egyoldalú mennyiségi bővítéssel szemben a gazdálkodásban előtérbe kerül a gazdaságos termelés-bővítés, a kisebb költségekkel járó, kevésbé eszköz-, energia- és iparianyag-igényes fejlesztés és üzemeltetés, a munkatermelékenység fokozása.

Más okok is amellett szólnak, hogy kár lenne illúziókat táplálnunk a mezőgazdaság túlzott fejlesztését és népgazdasági szerepét illetően. Igaz, a mezőgazdasági termeléshez hazánkban kedvezőek az adottságok, s túlnyomórészt jók az eddigi tapasztalatok. A népgazdaság termelésének és a nemzeti jövedelemnek a kisebb részét adó mezőgazdaság és élelmiszeripar azonban nem helyettesítheti a túlsúlyban levő ipar szerepét. Hasonlóképp van ez valamennyi ipari országban. Az is tény viszont, hogy a fejlett ipari országokban a mezőgazdaság is magas színvonalú, és ahol az adottságok kedvezőek (pl. az Egyesült Államokban, Franciaországban) számottevő az agrárexport.

A realitásokhoz hozzá tartozik továbbá, hogy a világpiacon tartós tendencia az alapvető nyersanyagok és az energiahordozók magas ára, ami jelentősen növeli az élelmiszertermelés költségeit is. Az agrárvilágpiacon uraló exportőrök monopolhelyzetben vannak, s az élelmiszer-kereskedelmet hatalmi-stratégiai érdekeiknek rendelik alá. Exportunk ki van téve a piacok ingadozásának, ahol erős versenytársakkal, igen gyakran diszkriminációs intézkedésekkel szemben kell helytállni. 1982-ben például az egy évvel korábbi dollárbevételért csaknem 10%-kal több árut kellett kiszállítanunk a nem rubel elszámolású piacokra, és ez a tendencia 1983-ban folytatódott. A fejlődő országokban pedig a fizetőképes kereslet határolja be az oda irányuló élelmiszerexportot.

Mindezzel reálisan számolnunk kell a jövő útjainak meghatározásakor. Nem véletlen, hogy a tudományos kutatók és a tervező szervezetek is egyre mélyebben vizsgálják: milyen mértékben lehetséges és célszerű a hazai agrárökológiai potenciál kihasználása a középtávú és távlati tervekben. A kérdés eldöntéséhez szeretnénk hozzájárulni az eddigi kutatások és tapasztalatok alapján már

egyértelműen megfogalmazható következtetésekkel:

- a) A jó minőségű és megfelelő választékú folyamatos élelmiszerellátás a politikai stabilitás nélkülözhetetlen feltétele. Pusztán emiatt is elkerülhetetlen az ellátás zavartalanságát és minőségi javítását szolgáló fejlesztés mind a mezőgazdaságban, mind a kapcsolódó ágazatokban (pl. hűtés, tárolás, feldolgozás, csomagolás, forgalmazás).
- b) Jelenleg a mezőgazdasági termelés kb. 70%-át használjuk fel itthon, 30%-át exportáljuk. A növekmény túlnyomó része azonban exportcélú. A termelési lehetőség kihasználatlanul hagyása olyan mulasztás lenne, amit belátható időn belül semmilyen más fejlesztéssel nem tudnánk helyettesíteni és pótolni. Nincs tehát nagy választási lehetőségünk. Már ma is előre látható, hogy az élelmiszerexport növeléséről egyelőre időlegesen sem tudunk lemondani. Ha az ipar az eddigiekhez képest a jövőben számottevően növeli is exportját, annak a kiegyensúlyozott növekedése, az életszínvonal emelése érdekében egész kivitelünk bővítését kell szolgálnia, nem pedig a versenyképes mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitel lecserélését vagy helyettesítését. Ez fordítva is igaz. Az agrárexport növelése nem teszi feleslegessé az iparfejlesztést, nem helyettesíti az ipari export növelését.
- c) Az exportpiacokért erős verseny folyik. A világméretű agrárprotekciónizmus és a KGST-országokkal folytatott külkereskedelmünk gondjai ellenére sem mondhatunk le azonban az agrárexport növeléséről. Mindent meg kell tennünk tehát a külkereskedelmi munka javításáért, újabb piacok megszerzéséért, a régiék megtartásáért, előnyös kihasználásáért.
- d) Az előbbiekből következik, hogy az élelmiszer-termelés fejlesztését egyrészt a belső ellátás színvonala, másrészt az exportlehetőségek, harmadrészt az export-import egyenleg javításának a szükségletei határozzák meg. Ez ma már nem vitatott. Vitatott azonban a fejlesztés mértéke, amelynek meghatározásánál reális, de gyakran csak mondvacsinált érdekek ütköznek egymással. Gyakori érv például, hogy az exportorientált mezőgazdasági és élelmiszeripari fejlesztés forrásokat von el a hasonló célú iparfejlesztéstől. A tények az ellenkezőjét mutatják. Eddig az agrárexport növelése

révén nem szűkültek, hanem bővültek forrásaink, benne az ipar fejlesztését szolgáló források is. A mezőgazdasági fejlesztés tehát nem az ipar visszaszorítása, hanem éppen annak szolgálatában történik, s ez várható a jövőben is.

AZ EMBERI TÉNYEZŐ SZEREPE

Mindaz, amit az utóbbi évtizedekben a mezőgazdaság Magyarországon fel tud mutatni, sok tényező eredménye. Alapja a párt bevált agrárpolitikája, amely szervesen illeszkedik a gazdaságpolitika egész rendszerébe. Az agrárpolitika tágabb értelemben termeléspolitika is, mert felöleli a termelésfejlesztési célokat és megvalósításuk feltételeit mind a termelőerők, mind a termelési viszonyok köréből. Közülük igen fontos szerepük van az emberi tényezőknek, a termelés anyagi-műszaki megalapozásának és a gazdaságirányításnak.

Ebben a kötetben külön tanulmányok foglalkoznak a termeléspolitikával, a termelésfejlesztési irányokkal, lehetőségekkel, a műszaki fejlesztéssel, energiagazdálkodással, a településfejlesztéssel. Ezért a következőkben az agrárpolitika köréből négy kérdéscsoportot emelek ki: az *emberi tényező szerepét*, a *vállalati-szövetkezeti önállóság és az anyagi érdekelttség kérdéseit*, továbbá a *vállalati struktúra*, valamint a *szövetkezetpolitika* jellemzőit.

A magyar gyakorlat azt mutatja, hogy a mezőgazdaság eredményes nagyüzemi építésének a kulcsa a szocialista viszonyok között a parasztok, a mezőgazdasági dolgozók anyagi és erkölcsi megbecsülése, sorsuk megjavítása és az erre épülő politikai bizalom. Történelmünk utóbbi negyedszázadában *sikerült gyökeres javulást elérni a parasztság életében, a falu elmaradottságának felszámolásában.*

A Magyar Szocialista Munkáspárt és a kormány már az ellenforradalom leverésével egyidejűleg olyan intézkedéseket tett, amelyek kiváltották a dolgozó parasztság bizalmát. Megszüntette a beadási rendszert és helyette áttért a kereskedelmi módszerekre: jelentősen felemelte a mezőgazdasági termelői árakat, csökkentette az adóterheket; nyíltan elítélte az 1956 előtti hibákat, az erőszakos szövetkezeti szervezést, és orvosolta a

sérelemeket; számottevő támogatást nyújtott az állami gazdaságoknak és termelészövetkezeteknek gazdálkodásuk rendbetételéhez, de egyúttal segítette az egyénileg dolgozó parasztság termelését, anyagi helyzetének a javítását is. A párt és a kormány parasztpolitikájában azt az elvet követte, hogy az életszínvonal javításával kell a parasztság bizalmát megnyerni, nem pedig a jövedelmek csökkentésével, az „adósróf” megszorításával vagy egyéb korlátozásokkal. Ezt a politikát folytatta a termelészövetkezetek szervezésének az időszakában is, majd azután a hatvanas években, amikor meghirdette a munkás-paraszt jövedelem- és életszínvonal-különbségek fokozatos megszüntetését.

A nagyüzemek megszervezésekor a paraszti reáljövedelem még mintegy 15-17%-kal elmaradt a munkásoké és az alkalmazottaké mögött. A hatvanas évek közepén és második felében megtett intézkedések nyomán a termelészövetkezeti jövedelmek gyors ütemű növekedése eredményeként ez a különbség megszűnt; a paraszti jövedelmek szintje elérte a városi munkásokét és alkalmazottakét. Mindez szorosan egybekapcsolódott a mezőgazdasági termelés növekedésével s a városi népesség jövedelmének és életszínvonalának emelkedésével.

Ezek rendkívüli eredmények még akkor is, ha a jövedelmek helyett a bérek és keresetek alakulását tekintve az előzőektől némileg eltérő képet kapunk. Az átlagos havi (és éves) bérek, valamint keresetek között az iparban és a mezőgazdaságban ugyanis néhány százalékos különbség még jelenleg is tapasztalható. Ez azonban nem akadályozza a béreknek és a kereseteknek a termelési és anyagi érdekekkel összefüggő ésszerű differenciálást. Ezért az agrárpolitika fő vonala a jövőben is az utóbbi évtizedben kialakult jövedelemparitás lehet, egybekapcsolva a munka- és életkörülmények további fokozatos javításával.

A hetvenes években történelmi horderejű változás ment végbe a magyar termelészövetkezeti parasztság szociális körülményeiben: jogosulttá vált a nyugdíjra, családi pótlékra és ingyenes egészségügyi ellátásra. Jelenleg már több százezer szövetkezeti paraszt kap nyugdíjat, öregségi járadékot, szociális juttatást, és minden paraszt - mint magyar állampolgár - alkotmányban biztosított jogaként veheti igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat.

Az utóbbi évtizedekben gyökeres változások következtek be a falusi társadalmi viszonyokban és életkörülményekben is. 1980. évi adatok szerint a falun élő aktív keresők 58%-a nem a mezőgazdaságban, hanem főleg az iparban dolgozik, és 25%-ot sem ér el a termelősövetkezeti parasztok aránya. Az ipari munkásság csaknem fele falusi lakos. Ez azt eredményezi, hogy a falu, benne a szövetkezeti tagság életének, arculatának a formálásában is a munkás- és az értelmiségi réteg szerepe kerül fokozatosan előtérbe. Ez megmutatkozik az életkörülmények és a gondolkodásmód változásában is. Tért hódítanak a városi igények, a városi magatartás és gondolkozásmód.

A város és a falu között természetesen még igen jelentős különbségek vannak, de a változások is számottevőek. Befejeződött valamennyi falu villamosítása. Minden családnak van rádiója, körülbelül felének pedig televíziója. Új utak épültek, javult a közlekedés, rendszeres autóbuszjáratok kötik össze a falvakat egymással és a közeli városokkal, egyre több családnak van falun is személygépkocsija. Nagyarányú lakásépítés és korszerűsítés folyik, a vízellátás javítására épülnek a törpe vízművek, sok helyen csatornáznak. Új, jól felszerelt üzletek, szövetkezeti áruházak épülnek a falvakban is, bőségesebb az áruellátás, nagyobb a választék. A kulturális fejlődés ugyancsak számottevő; szakosított körzeti iskolák, kollégiumok százai épülnek, kultúrházak, mozik, falusi klubok működnek. A falu urbanizálódása természetesen gyorsabb a nagyobb településeken, továbbá ott, ahol gazdaságilag erős szövetkezetek és ipari üzemek is segítik a fejlődést. A jelentős változások eredményeként a városi és falusi életkörülmények közelebb kerülnek egymáshoz, s ez kedvezően befolyásolja a társadalmi kapcsolatokat és a termelést is.

A mezőgazdaság iparosodása, az életszínvonal, az élet- és munkakörülmények általános javulása tovább erősíti ezt a folyamatot. A nemzedékváltással és a dolgozók kulturális színvonalának emelkedésével a termelősövetkezetekben is fokozatosan olyan munkaerő foglalja el a régi helyét, amely gondolkozásmódban, életvitelben, társadalmi igényekben egyre inkább azonosul az iparban dolgozókkal, a bérből és fizetésből élőkkel.

A nemzedékváltás nemcsak azzal jár együtt, hogy a mezőgazdasági munkavállalók képesek szakmunkás-színvonalon alkalmazni a

korszerű technikát és technológiát, hanem azzal is, hogy igényeik mások, mint a termelésből kilépő idősebb generációké. A munkába lépő fiatalok, illetve a városi, ipari üzemből visszatelepülők igényeiket rendszerint ahhoz mérik, hogy mit kaphatnak az iparban. Az új nemzedék - amelyet már nem köt a földmagántulajdon - nem szívesen köti le magát egy életre tagnak a szövetkezetbe, csak abban az esetben, ha az jóval előnyösebb számára más foglalkozási területekhez képest. Kockázatot sem az egész keresete, hanem annak csak kisebb része, legfeljebb a mozgó bér, illetve a nyereség erejéig igyekszik vállalni.

Mindez a jövedelemszint fokozatos emelésével, a munkakörülmények, a szociális ellátás további javításával együtt szükségessé teszi a falusi települések városiasodását, olyan kommunális, szociális létesítmények építését és üzemeltetését, amelyek korábban csak az iparra és a városokra voltak jellemzőek.

Helytelen lenne arra számítani, hogy a termelőszövetkezetekben már a közeljövőben mindenütt el lehetne érni olyan munkakörülményeket, mint az ipari vállalatokban. Hasonlóképp elmondhatjuk ezt a falusi lakás- és életkörülményekről is. A legalapvetőbb igényeket azonban fokozatosan mindenütt ki lehet, és ki is kell elégíteni. A további számottevő javítás pedig mind a munka-, mind az életkörülményekben olyan hosszú távú feladat, amelyet az anyagi erőforrások megteremtésével összehangoltan lehet megvalósítani, de amely alapvető céljaink közül nem hiányozhat.

A paraszti elmaradottság felszámolására, a munka- és életkörülmények, az életszínvonal javítására tett intézkedések szervesen összekapcsolódnak a mezőgazdasági munkaerő kulturális színvonalának és szakképzettségének emelésével is.

Az iskolázottság és a szakképzettség a mezőgazdaság átszervezése óta lényegesen javult. Minimálisra csökkent az analfabéták száma, és a pályakezdő fiatalok között ma már mindössze 15-16%-ot tesz ki azok aránya, akik nem fejezték be a 8 osztályos általános iskolát. A szakmunkások és a gépészek együttes aránya eléri az aktív keresők 20%-át. A szakmunkások és a betanított munkások aránya az állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben az aktív keresőknek több mint háromnegyedét teszi ki.

Kedvezően változott a mezőgazdaságban dolgozó közép- és felsőfokú végzettségűek létszáma és aránya is. Az állami gazdaságokban a hetvenes évek végén a vezetésben és az adminisztrációban dolgozók háromnegyedének volt közép- vagy felsőfokú képesítése. Egyes munkakörökben (igazgató és helyettese, főágazatvezető és főosztályvezető) a felsőfokú képesítésűek aránya megközelítette a 90%-ot. Jelentősen javult a termelészövetkezeti vezetők iskolai végzettség szerint összetétele is. A hetvenes évek közepén a vezetői beosztásúak és az adminisztratív munkakörűek 51%-ának volt közép- vagy felsőfokú végzettsége. Az elnökök és elnökhelyettesek háromnegyede (1961-ben csupán 16%-a) rendelkezett közép- vagy felsőfokú végzettséggel. A mezőgazdasági irányító munkakört betöltők háromnegyede volt felsőfokú végzettségű, míg 1961-ben még csak 29%-uk rendelkezett diplomával.

Az igen kedvező irányú fejlődés nem takarhatja el azt a tényt, hogy a szakképzett munkaerő, továbbá a felsőfokú képzettségű szakemberek aránya - tehát a mezőgazdaság szakember-ellátottsága - a népgazdaság más ágaihoz viszonyítva alacsonyabb. Eleve problémát jelent, hogy a mezőgazdaságban nagyrészt olyan fiatalok maradnak, akik az általános iskolát el sem végezték, vagy ha el is végezték, kevésbé felkészültek, és továbbtanulásra már ezért sem vállalkoznak.

A mezőgazdaságban, szemben más ágakkal, kisebb a szakmunkások aránya. A gazdálkodás szakmai és adminisztratív irányításában pedig az egyetemet és főiskolát végzett dolgozók aránya alacsonyabb. Ezer foglalkoztatottra számítva az iparban és az építőiparban kétszer annyi felsőfokú képzettségű szakember jut, mint a mezőgazdaságban. A mezőgazdasági aktív keresők mindössze néhány százalékanak van közép- és felsőfokú végzettsége.

A vázolt kedvezőtlen helyzet főleg a termelészövetkezetek átlagosnál rosszabb szakember-ellátottságával függ össze. A termelészövetkezetekben ugyanis - az utóbbi évtizedben bekövetkezett javulás ellenére - még mindig jelentős a szakemberhiány. Egy szövetkezetre 9-10 egyetemi és főiskolai végzettségű szakember jut, de ez az átlag eltakarja azt a fogyatékoságot, hogy több termelészövetkezetben még ma sincs felsőfokú végzettségű szakember. Különösen kevés a közgazdász. Amíg a főmezőgazdászoknak csaknem a fele felsőfokú végzettségű, addig egyetemet végzett

közgazdász mindössze száz-kétszáz dolgozik az 1350 termelőszo-
vetkezet kisebb hányadában.

Az állami gazdaságok szakember-ellátottsága jó. Egy állami
gazdaságra átlagosan több mint 30 egyetemet és főiskolát vég-
zett szakember jut.

A műszaki haladás, a kemizálás, az üzemgazdasági munka fej-
lődése iskolázottságban és szakismeretekben egyre nagyobb kö-
vetelményeket támaszt a mezőgazdasági dolgozókkal és vezetőkkel
szemben is. Hosszabb távon mindenekelőtt a dolgozók általános
iskolai képzésének a javítása, továbbá a szakmunkásképzés és
-ellátás fejlesztése szükséges. A közép- és felsőfokú oktatás
mennyiségben kielégíti az igényeket; itt az oktatás színvonalá-
nak az emelése és a szakemberek jobb foglalkoztatása a fő fel-
adat.

*
*
*

Befejezésül érdemes még hangsúlyozni: agrárpolitikánknak
igen fontos jellemzője volt eddig, hogy a mezőgazdaságot soha-
sem szakította ki népgazdasági összefüggéseiből, más ágazatok-
kal kiépült kapcsolataiból, hanem igyekezett minél szerveesebben
beilleszteni azokba. Ezt nevezik a közgazdák „rendszer szemlélet-
nek”, „az agráripari komplexum”, az „élelmiszer-gazdaság” fej-
lesztésének, amelynek lényege a mezőgazdaság, az élelmiszeripar,
valamint a kapcsolódó iparok (vegyipar, gépipar) és kereskede-
lem - raktározás, szállítás - összehangolt fejlesztése.

A magyar gazdaságpolitikát az utóbbi évtizedben egyre jobban
áthathatta az a felismerés, hogy korunkban az élelmiszer - amely-
nek termeléséhez a magyar mezőgazdasági adottságok kedvezőek -
az olajhoz és más energiahordozókhoz hasonlóan egyre inkább stra-
tégiai cikké válik. Igaz, a modern társadalomban és gazdaságban
az iparnak meghatározó szerepe van, nem másodrendű ügy azonban
az élelmiszer-termelés és -ellátás sem. Történelmi tény, hogy a
legfejlettebb ipari országokban egyúttal igen korszerű és magas
színvonalú a mezőgazdaság, továbbá az élelmiszertermelés is. Eb-
ből kézenfekvő az a tanulság, hogy a fejlett szocialista társa-
dalom is csak fejlett mezőgazdaságra támaszkodhat.

EZER SZÁLLAL ÖSSZEKÖTVE*

A MEZŐGAZDASÁGI NAGYÜZEMEK ÉS A KISTERMELÉS EGYSÉGE

Nagyon sokszor elismételtük - és nyíltan már senki se vitatja -, hogy háztáji és kiegészítő gazdaságok milyen fontos és nélkülözhetetlen szerepet játszanak mezőgazdasági termelésünkben. A kistermelők állítják elő a mezőgazdaság termelési értékének több mint egyharmadát. Ebből is következik azonban, hogy a magyar élelmiszer-ellátás és -export sorsa immár húsz esztendeje nagyobb részben mégis a termelészövetkezetek, az állami gazdaságok és az élelmiszeripari vállalatok gazdálkodásán, tehát a nagytermelésen dől el.

Igaz ez még a kistermelés alakulását illetően is, mert a mezőgazdaságban a háztáji és kiegészítő gazdálkodás a termelészövetkezetek közös és az állami gazdaságok nagyüzemi gazdálkodásának a függvénye, ezer szállal kötődik azokhoz. Ez a gyakorlat nem a kistermelés lefokozása, hanem éppen a reális helyzetet tükröző céltudatos agrárpolitika eredménye.

Az MSZMP ezt a politikát 1957-ben az *agrárpolitikai tézisekben* foglalta össze, és a változó körülményekhez időnként hozzáigazítva, az időközönkénti hibákat, baklövéseket - mint például a hetvenes évek közepén - korrigálva, azóta is következetesen kitart mellette. Ennek a lényege, hogy a vállalati szerkezetre a mezőgazdaságban a *több szektorúság*, a sokszínűség jellemző.

E szerkezeten belül a *magyar agrárfejlődés alappillérei az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelészövetkezetek*. A nagyüzemek meghatározó túlsúlyára építve fejlődnek mind a kistermelés és a kisvállalkozás, mind a nagyüzemek gazdasági

**Népszabadság*, 1984. február 7.

társulásai, közös vállalatai. A magyar mezőgazdasági eredmények tartós alapja tehát a szocialista nagyüzemi termelés, amelynek egyúttal szerves kiegészítői a háztáji és kiegészítő gazdaságok, valamint a vállalati-szövetkezeti társulások, például az utóbbi évtizedben széles körben elterjedt termelési rendszerek.

SÜRGETŐ TEENDŐ

Ebből törvényszerűen következik, hogy az agrárpolitikának és gyakorlatnak a nagyüzemek fejlődésére, fejlesztésére nagy figyelmet kell fordítani, ha a közeli években, de akár ha a távolabbi jövőben előbbre kívánunk lépni. Ennek előtérbe állítását napjainkban a 80-as évek második fele, valamint a távolabbi évek élelmiszer-ellátásának és -exportjának a megalapozása sürgeti. Emiatt a fejlesztés vagy visszafogás egész népgazdaságunkra jellemző gondját a mezőgazdaságban is sürgősen a cselekvés aprópénzére kellene váltani. Mégpedig elsősorban a nagyüzemi fejlesztésre gondolva, tudva azt, hogy *a kistermelés fejlesztéséhez is ennek révén vezet az út.* Nagy mulasztás lenne, ha az ezzel kapcsolatos meditáció még évekig elhúzódna.

A tapasztalatok jól mutatják, hogy az utóbbi évekhez hasonló többletfeladatok vállalására az agrárszektor csak akkor képes, ha az ehhez szükséges elemi feltételeket a termelés műszaki-technológiai megalapozásával és megfelelő anyagi ösztönzésével megteremtjük számára. Ha a mezőgazdasági termelés növelésére nem volna szükség, akkor természetesen más lenne a helyzet. A realitások azonban ennek éppen az ellenkezőjét indokolják nemcsak a belső ellátásban, hanem az exportban is, és így a fizetési mérleg kiegyensúlyozásában is.

Kedvező mezőgazdasági adottságaink kihasználatlanul hagyása olyan mulasztás lenne, amelyet belátható időn belül semmilyen más fejlesztéssel sem tudnánk helyettesíteni. Nincs tehát nagy választási lehetőségünk. Ha az ipar az eddigihez képest a jövőben számottevően növelné is exportját - amire a mai helyzetből való kilábaláshoz ugyancsak szükség lenne -, annak a kiegyensúlyozott növekedés, az életszínvonal emelkedése érdekében egész kivitelnünk bővítését kellene szolgálnia, nem pedig a mezőgazdasági és élelmiszer-ipari export helyettesítését.

Megalapozatlanok az időnként elhangzó olyan aggályok is, hogy egy ilyen exportbővítő agrárpolitika esetleg az ipartól és az ipari exporttól von el fejlesztési forrásokat. A történelem, a tények éppen az ellenkezőjét mutatják. Az agrárexport növelésének eredményeként az utóbbi évtizedekben nem szűkültek, hanem bővültek forrásaink, benne az iparfejlesztés forrásai is.

Melyek az itt vázolt nagyüzemi fejlesztés lényegesebb feltételei a mezőgazdaságban? Erre a kérdésre az egyik kézenfekvő válasz az élelmiszer-termelési, -ellátási és -exportcélok elérésének *jobb anyagi-műszaki megalapozása*, amelyre forrásaink alakulásától függően lehetőség, egyúttal feltétlenül szükséges van.

AZ EMBERI TÉNYEZŐ

Gazdasági nehézségeinket ismerve azonban mégsem ezt helyezném előtérbe, mert az utóbbi évtizedek tapasztalatai egyértelműen azt mutatják, hogy előrehaladásunk kulcsa a mezőgazdaságban is *az emberi alkotóerővel való ésszerű gazdálkodás*. Ennek több összetevője van, amelyek közül különösen fontos a jó munkának a gazdálkodás eredményéhez kötött anyagi és erkölcsi elismerése, ösztönzése, a munka- és életkörülmények, az egészségügyi ellátás fokozatos javítása, a dolgozók, különösen a vezetők iskolai képzettségének, kulturális és szakmai színvonalának emelése.

Az egyes összetevők szoros kölcsönhatásban vannak egymással, de az utóbbi évtizedek hazai gyakorlata is azt mutatja, hogy a mezőgazdaság eredményes nagyüzemi építésének a kulcsa *a dolgozók és vezetők anyagi-erkölcsi megbecsülése és az erre épülő politikai bizalom*.

Nagyüzemeinkben a 60-as évek közepétől kezdve az egyéni és csoportos vállalkozások változatos helyi formáit alkalmazva többnyire sikerült a szorgalmat és a hozzáértést a gazdálkodás eredményeivel, ezáltal a társadalmi érdekekkel is összekapcsolni. Mindezt jól szolgálta és segítette a mechanizmusreform megvalósítása, a gazdasági önállóság érvényesítése, a hozzá való technikai eszközökkel és pénzügyi forrásokkal együtt.

Mezőgazdasági nagyüzemeink ma is a gyakorlati céloknak és a helyi adottságoknak, s termelőerők - különösen a gépesítés, a

szakképzettség - színvonalának legjobban megfelelő szervezési és ösztönzési megoldásokat részesítik előnyben. A gazdálkodás eredményéhez kötött egyéni és kiscsoportos, sok esetben családi érdekeltséget, kezdeményező szerepet, vállalkozási készséget igyekeznek befogni a nagyobb közösség szekerébe.

Nem állítom, hogy ezt ma már valamennyi nagyüzemben felismerték és jól csinálják, de ahol ez megtörtént, általában jó, esetenként látványos eredményekhez vezetett. Figyelemre méltó tapasztalat azonban, hogy az esetenként merev központi szabályozás még a legjobbak kezét is lefogja.

Az utóbbi időben egyre hevesebb viták folynak a keresetszabályozás rendszeréről, amely a 80-as években a mezőgazdaságban is célt tévesztett, és eltekintve a mintegy 100 nagyüzemben engedélyezett kísérleti munkadíjazástól, sokkal inkább a keresetkiáramlás szabályozása, mintsem az anyagi ösztönzésé. E kettő között pedig óriási különbség van. A jelenlegi keresetszabályozás visszafogja a vállalkozási készséget és a kezdeményezést, még ott is, ahol ehhez kedvező feltételek vannak.

Az anyagi érdekeltség és ezzel együtt az eredményes vagy kevésbé eredményes gazdálkodás ugyanis a gyakorlatban két ponton dől el: egyrészt a vállalatban, a szövetkezetben belül az alkalmazott munkadíjazási (bérezési), elosztási formák, anyagi ösztönzési rendszerek révén, melyeknél a döntés a helyi vezetők hatáskörébe tartozik; másrészt a vállalati-szövetkezeti jövedelem keletkezését és felhasználását szabályozó kormányzati intézkedések révén.

ÉLVE AZ ÖNÁLLÓSÁGGAL

A gyakorlati tapasztalatok amellettszólnak, hogy ha ki akarunk jutni a mai gazdasági nehézségekből, akkor mielőbb nagyobb önállóságot kell adni a helyi vezetőknek a vállalati-szövetkezeti bérpolitikában, a helyi ösztönzési rendszer kialakításában. Ez pedig nem valósítható meg a mai keresetkiáramlás szabályozásának gyökeres megreformálása, valamint az ezzel kapcsolatos szemlélet és gyakorlat megváltoztatása nélkül. Járható útnak az kínálkozik, hogy ha a jól értékesíthető termékek előállításának bővítésétől, tehát az eredménytől függ a keresetek tömegének

növekedése, az adó pedig az így kiáramló keresetre épül rá. Vagyis az ésszerű szabályozásnak főleg az eredményhez kötve kiáramló keresetet (jövedelmet) kell terhelnie, nem pedig a megérdemelt kereset (jövedelem) keletkezését megakadályozni. Ha ez fordítva történik - mint napjainkban -, akkor erejét veszti az anyagi ösztönzés.

Nemcsak a kormányszaknak van azonban tennivalója. A legjobbak bevált módszereit mielőbb alkalmazni kellene valamennyi mezőgazdasági nagyüzemben. Ennek a lényege a belső irányítás rendszerének a továbbfejlesztése a megváltozott feltételek, a mai idők követelményeinek megfelelően. Ennek szükségességét egyre több gazdaságban felismerik. Az alapvető helyi döntésekben önálló hatáskörrel felruházott, a nyereséges gazdálkodásban közvetlenül érdekelt vállalati részlegek, üzemegységek, telepek, szakcsoportok, továbbá más kisvállalkozási formák fokozatosan tért hódítanak az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben.

Ez az, amit leegyszerűsítve a hírekben leggyakrabban *önelszámoló egységeknek* neveznek, de amelyek működése nem szűkül a régi számviteli értelemben vett önelszámolásra. Lényegüket tekintve önállóan gazdálkodó vállalati-szövetkezeti üzemegységek, meghatározott döntésekben önálló hatáskörű és a tevékenység eredményében közvetlenül érdekelt gazdálkodó kis kollektívák ezek, amelyek számviteli szempontból egyúttal önelszámoló egységek is. Ez a megoldás tág teret ad a helyi kezdeményezés, a teljesítményben közvetlenül érdekelt vállalkozások számára, ezért minden támogatást megérdemel.

A mezőgazdasági fejlesztés ismert, érdekes forrása a *kiegészítő tevékenység*. Szinte valamennyi tsz, állami gazdaság sokat köszönhet az ipari, építőipari, szolgáltató, kereskedelmi ágazatokból származó nyereségnek. Jó, hogy ezek a tevékenységek egyre inkább polgárjogot nyernek. Sok összetevője van tehát mezőgazdaságunk sikereinek, és a további előrehaladás is sokrétű figyelmet kíván. Annyi bizonyos, hogy továbbra is élnünk kell a nagyüzemek és a kistermelés bevált együttműködésével, a sokféle lehetőség még teljesebb hasznosításával.

Csizmadia Ernő
akadémikus

Mezőgazdaságunk fejlődése és ennek főbb feltételei

A mezőgazdaság és a falu szocialista átalakulása összetett folyamat. Akkor járunk el helyesen, ha ezt a kérdést nem csupán a mezőgazdasági termelésben, hanem a falufejlődésben – a társadalmi és települési viszonyokban, életmódban – bekövetkezett változásokkal együtt vesszük bonckés alá. Olyan élő kérdések ezek, amelyek a nyolcvanas években jogosan igénylik a legelmélyültebb tudományos vizsgálódást és az eddigi válaszok újrafogalmazását.

A több irányú megközelítési lehetőségek közül elsősorban a mezőgazdasági termelés fejlesztésével kapcsolatban szeretnék felvetni néhány kérdést, mert bármennyire igaz, hogy a falu ma már nem azonos a mezőgazdasággal, a mezőgazdaság fő települési bázisa továbbra is a falu marad. Szocialista mezőgazdasági nagyüzemeink hatása a falvak életére ma is döntő, és az marad a jövőben is. Nagyon egyetértek azzal a megállapítással, hogy amennyiben „mezőgazdaságunk jól megy”, kedvező számára a politikai, a gazdasági, a természeti klíma, akkor ebből a falu egészének is előnye van. És mindez természetesen fordítva is igaz. A falu urbanizációjához, a falusi társadalom, életmód és kultúra fejlődéséhez fűzött reményeinkből kevés valósulhat meg, ha a mezőgazdasági termelőerők és a termelés fejlődése elakad.

Mindezek vizsgálatánál igen lényegesnek tartom, hogy a diagnózis mellett a terápiáról se feledkezzünk meg, mivel nem az az igazi tudomány, amely nagy területeket fog át, hanem amely sohasem tanácstalan.

*A szocialista átalakulás jellemzői falun. Országos elméleti tanácskozás, Kecskemét, 1982. november 24-26. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 100-125. old.

Érdemes-e hazánkban fejleszteni a mezőgazdaságot?

A kérdést időről időre felteszik, akik aggályoskodnak az agrár-export lehetőségeit illetően és vitatják, hogy a belső ellátást meghaladó mértékben érdemes fejleszteni a mezőgazdaságot. Időnként az is elhangzik, hogy a mezőgazdasági fejlesztés tulajdonképpen az ipartól von el forrásokat, aminek pedig napjainkban szűkében vagyunk. Ezek az aggályok különös élességgel fogalmazódtak meg a hatvanas évek elején, amikor a nagyüzemi gazdálkodás még súlyos gondokkal küzdött, s a kenyérellátáshoz is éveken át búzát importáltunk. Abban az időben készült egy olyan magyar gazdaságfejlesztési modell is, amikor a komputert bizonygatta, hogy hazánkban leggazdaságosabb lenne élelmiszerimportra berendezkedni. Rágondolni is rossz, hogy mi lenne ma, ha akkor a számítógépre hallgatunk. Hogy mi van, azt a tények mutatják.

A mezőgazdaság a nyolcvanas évek elején 10%-kal kisebb termőterületen, fele annyi munkaerővel, lényegesen jobb eszközellátással kétszer annyit termelt, mint negyedszázaddal korábban, a magángazdálkodás időszakában. Több mint háromszor annyi áru érkezett a falvakból, mint 1960-ban, a szocialista átszervezés befejező évében. Erre alapozva, az élelmiszeripari feldolgozással együtt jó színvonalon fedezte a lakosság élelmiszerfogyasztását, amely egy főre számítva 25 év alatt megkétszereződött. Ezzel egyidőben többszörösére növelte exportját is, amely tartósan aktív egyenleggel párosul, és bővíti a magyar gazdasági fejlesztés forrásait.

Az élelmiszerexport 1982-ben már háromszorosa, az aktívum pedig három- és félszerese volt az 1970. évinek. 1972-1982 között az agrár külkereskedelem aktív egyenlege évente 10%-kal, a nem rubelelszámolású egyenleg pedig évente 15%-kal nőtt. Különösen fontos népgazdasági szinten a mezőgazdaság és az élelmiszeripar dollárszerző képessége. A nem rubelelszámolású népgazdasági exportból az ágazat már hosszú idő óta több mint 30%-kal, az importból pedig 15% körül részesedik. A nem rubelelszámolású egyenleg tehát hosszú ideje kedvezően alakul. A népgazdasági többletexport és egyenlegjavítás mintegy

80%-át jelenleg az agrárszektor adja, és az előrejelzések szerint e téren továbbra is komoly feladata lesz.

Ehhez a képhez még hozzá tartozik, hogy a mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termelőszféra költségvetési támogatása az utóbbi évtizedben szintén csökkent. 1970–1973 között még 17 milliárd Ft volt évi átlagban a költségvetési támogatás egyenlege (vagyis ennyivel kapott többet a mezőgazdaság és az élelmiszeripar ahhoz képest, amit befizetett), 1982-ben előreláthatóan már csak 6 milliárd Ft lesz ez az összeg, 1983-ban pedig 1–2 milliárd Ft befizetési többlettel lehet számolni.

A mezőgazdaság tehát, egyrészt a politikai stabilitás szempontjából annyira fontos élelmiszer-ellátásban, másrészt a magyar gazdasági fejlődést meghatározó külkereskedelmi és költségvetési egyensúly alakulásában kedvezően működik közre.¹

Ezek a tények amellettt szólnak, hogy az utóbbi évtizedekben érdemes volt fejleszteni az agrárszektor – beleértve az élelmiszer-feldolgozást is. Ez a fejlesztés bevált, jó politikának bizonyult.

Mi várható a jövőben?

Olyan országokban, mint hazánk, ahol a mezőgazdasági adottságok viszonylag kedvezőek, és hazai termelésből ki lehet elégíteni a lakosság növekvő élelmiszer-fogyasztását, ahol ezzel együtt még számottevő agrárexportra is lehetőség van, hiba lenne kihasználatlanul hagyni az agroökológiai potenciált. Az ezzel kapcsolatos akadémiai vizsgálatok szerint a közgazdasági, valamint az anyagi-műszaki feltételek fokozatos biztosítása, és nem utolsósorban szellemi adottságaink jobb kihasználása esetén 2000-ig (20 év alatt) a növényi produkció 80%-kal növekedhet. Ez évi 30%-os ütemnek felel meg mennyiségben, de ezen belül koncentrált, sok irányú erőfeszítést igényel a gazdaságos termelés, a termékek minőségének fokozása. Az állattenyésztés fejlődési üteme ettől lassúbb, évi átlagban 1–2% lehetne. Az agroökológiai potenciál prognosztizált kihasználása esetén a jelenleginél jóval kisebb földterületen is meg tudnánk termelni a lakosság szükségletét, a többletet pedig exportálni lehetne.²

Kérdés, hogy a középtávú és a távlati tervek az itt jelentkező agroökológiai potenciál eddigihez hasonló, mérsékeltén vagy gyorsabban növekvő mértékű kihasználását igénylik-e. A köz-

gazdák között ma még vita folyik erről. A vitában tényleges és mondvacsinált érdekek ütköznek egymással. Gyakran megfélekednek például arról, hogy a jó minőségű és megfelelő választékú, folyamatos élelmiszer-ellátás a politikai stabilitás nélkülözhetetlen feltétele, és ehhez is elengedhetetlen bizonyos mértékű termelésfejlesztés. Gyakran elhangzik az is, hogy agrár-export-lehetőségeink igen korlátozottak, továbbá, hogy az exportorientált mezőgazdasági és élelmiszeripari fejlesztés forrásokat von el a hasonló célú iparfejlesztéstől.

Tény, hogy az exportpiacokért erős verseny folyik, amelyben nem könnyű helytállni. Az is tény viszont, hogy jelenleg többször annyi mezőgazdasági árut és élelmiszert exportálunk, mint 20 évvel ezelőtt, amikor ezek az aggályok még erősebbek voltak. A forrásokkal kapcsolatban pedig az ellenkezője az igaz. Az agrár-export révén nem szűkültek, hanem bővültek a magyar gazdasági fejlesztést – benne az ipar egészének fejlesztését – szolgáló források, s ez várható a jövőben is.

Beszéljünk nyíltan erről a sokat emlegetett vádról, az agrárkörök állítólagos iparellenességéről. Ennek semmi valóságtartalma nincs. Különösen az utóbbi negyedszázad magyar gazdasági fejlődése fényesen bizonyítja az ellenkezőjét, azt, hogy hazánkban sikerült az agrárfejlesztést az egész társadalmi-gazdasági fejlődés – belcértve az ipari fejlődés – szolgálatába állítani. Különösen így van ez az export révén nyerhető devizaforrások hasznosításában. Történelmi tény, hogy a magyar gazdasági és politikai sikerek egyik fő forrása az utóbbi 25 évben éppen az egész társadalom javára gyümölcsöző agrárpolitika volt, amely egyre inkább könnyített gondjainkon. Ugyanezt a szolgálatot kell betöltenie mezőgazdaságunknak a jövőben is. Erre mondjuk, hogy az agroökológiai potenciál kihasználatlanul hagyása súlyos mulasztás lenne, amit belátható időn belül semmilyen fejlesztéssel nem tudnánk helyettesíteni és pótolni.

Ezért az agrártermékekkel szerezhető devizatömeg helyettesítése egyelőre nem lenne reális cél a magyar gazdaságpolitikában akkor sem, ha a maihoz képest lényegesen növelni tudnánk ipari exportunkat. Remélem erre képesek leszünk, hiszen az ipari többletekre szintén elengedhetetlenül szükségünk van. Megjegyzem, hogy az „iparellenesség” már csak azért is irréa-

lis állítás, mert a mai korszerű mezőgazdaság működésképtelen megfelelő ipari bázis nélkül, a termelés fejlesztése növekvő mértékben igényli az ipari eredetű anyagokat, eszközöket. Vagyis: az agrárexport növelése nem az ipari export helyettesítését - különösen nem a visszaszorítását - célozza, hanem éppen fordítva, egyúttal az ipari expanziót is szolgálja.

Mindezek ellenére kár lenne illúziókat táplálnunk a mezőgazdaság népgazdasági szerepéről. Igaz, hogy a mezőgazdasági termeléshez Magyarországon kedvezőek az adottságok, s túlnyomórészt jók az eddigi tapasztalatok. A népgazdaság termelésének és a nemzeti jövedelemnek a kisebb részét adó mezőgazdaság és élelmiszeripar azonban nem helyettesítheti a túlsúlyban levő többi iparág szerepét. Hasonlóképp van ez valamennyi ipari országban. Az is tény viszont, hogy a fejlett ipari országokban a mezőgazdaság is magas színvonalú, és ahol az adottságok kedvezőek (például az Amerikai Egyesült Államokban, Franciaországban), ott számottevő az agrárexport.

A realitásokhoz hozzátartozik továbbá, hogy egyelőre a világpiacon tartós tendencia az alapvető nyersanyag- és energiaárak emelkedése, ami jelentősen növeli az élelmiszer-termelés költségeit is. Az agrár-világpiacon uraló exportőrök monopolhelyzetben vannak, s az élelmiszer-kereskedelmet hatalmi-stratégiai érdekeiknek rendelik alá.

Agrárexportunk fő tételei a gabona és a hús, amelyek dollárbevételeink túlnyomó részét adják, és értékesítésük lényegében kiegyensúlyozott. Exportunk egy része azonban ki van téve a tőkés piacok ingadozásának, ahol erős versenytársakkal, diszkriminációs intézkedésekkel szemben kell helytállnunk. 1982-ben például az egy évvel korábbi dollárbevételeért csaknem 10%-kal több árut kellett kiszállítanunk a nem rubelelszámolású piacokra. A szocialista országokban és a fejlődő tőkésországokban pedig a fizetőképes kereslet behatárolja az odairányuló élelmiszer-exportot.

Mindezzel reálisan számolnunk kell a jövő útjának meghatározásakor. A prognózisok szerint fő felvevő piacaink élelmiszerekből a jövőben még inkább a szocialista országok lesznek, különösen ha az árviszonyok is kedvezően változnak, illetve a jelenlegi arányban vagy növekvő mértékben kemény valutáért és

kemény cikkekért (olaj, energia, nyersanyagok) exportálhatunk és komparatív előnyökhöz juthatunk. A fejlett tőkésországokban jó esetben tartani tudjuk eddigi agrárexportunkat. A fizetőképes fejlődő országokban eddigi pozíciónkat jobb külkereskedelmi munkával javíthatjuk. Mindent meg kell tennünk tehát a külkereskedelmi munka javításáért, újabb piacok megszerzéséért, a régiék megtartásáért, előnyös kihasználásáért.

Milyen fejlesztési irányt kövessünk a mezőgazdaságban?

Ezt a kérdést időről időre felteszi az élet, mert a körülmények közben változnak, s ma az egy-két évtizeddel ezelőttihez képest lényegesen eltérő feltételek között gazdálkodunk. A nyolcvanas évek elején például a következő új helyzetből kell kiindulnunk:

- Kialakult egy túlzottan anyag-, eszköz- és energiaigényes termelés hazánkban, amely ráadásul erőnket meghaladó mértékben tőkésimport-igényes.

- Az extenzív gazdasági fejlesztés munkaerőforrásai kimerültek, az egyedül járható út a hatékony eszközgazdálkodás és a munka termelékenységének fokozása.

- A szűk értelemben vett termeléscentrikus fejlesztés szintén a végéhez ért, a termelés gazdaságosan a szállítás, a tárolás, az infrastruktúra fejlesztésével együtt növelhető. Ez utóbbiak lemaradását a nagy veszteségek miatt mielőbb fel kellene számolni.

- A nemzetközi viszonylatban egyre mélyülő gazdasági krízis kiélezte gazdálkodásunknak az extenzív növekedés időszakában keletkezett, de egy ideig rejtve maradt ellentmondásait, ami súlyos egyensúlyzavarokhoz vezetett.

- Az utóbbi egy-két évben sikerült megállítani a gazdasági egyensúly romlását. Főleg az import mérséklésével, az export ösztönzésével-szorgalmazásával, a beruházások és a fogyasztás visszafogásával javítani tudtuk a külkereskedelmi mérleget. Az egyensúly stabilizálásának és a jövőbeli fejlődés lehetőségeinek a feltételeit persze végső soron nem az elosztási, hanem a termelési szférában kell megteremtünk. A tapasztalatok amellet szólnak, hogy a vállalkozási készség és a versenyképes-

ség élénkítése a kormányzat és a vállalatvezetők együttes erőfeszítéseként, főleg új termelésfejlesztési alternatívák kialakításával, továbbá a gazdasági mechanizmus – különösen a szabályozórendszer – gyökeres megreformálása útján lehetséges.

- A mezőgazdasági és élelmiszer-termelés feltételei is mások ma, mint egy évtizeddel ezelőtt. A termelési alapok jobbak, a termelőerők fejlettebbek. A gazdaságos termelésfejlesztés feltételei azonban csak fokozatosan alakíthatók ki. E tekintetben három forrás igénybevétele szükséges: a KGST-országok – főleg a Szovjetunió és az NDK – iparára való támaszkodás; a hazai mezőgazdasági háttérpar fejlesztése; végül a tőkés gép- és növényvédőszer-import. Jelenleg egyes esetekben a termelés szinten tartása is – néhány növényvédő szerből, speciális gépből stb. – tőkés importot igényel. Ez a helyzet magas beszerzési árakkal jár, amelyek továbbgyűrűzve aránytalanul magas termelési költségekhez vezetnek. A növekvő költségeket a nagyüzemek a gazdálkodás javításával, a hozamok növelésével sok esetben nem, vagy csak igen mérsékelten tudják ellensúlyozni. Változnak az értékesítési (piaci) feltételek is. A belső fogyasztás kismértékben mennyiségi, sokkal inkább minőségi követelményeket támaszt a mezőgazdasággal és élelmiszeriparral szemben. Még inkább ez a jellemző az exportpiacokon, a korábbiakban már említett nehézségekkel együtt.

Ezek alapján a jövőt illetően a következő főbb következtetések vonhatók le:

1. A nyolcvanas években – a feltételekkel reálisan számolva – a mezőgazdasági termelésnek hazánkban legfeljebb évi 2%-os növekedése prognosztizálható. Ezt meghaladó ütem csak nagy állattenyésztési beruházásokkal lenne elérhető, amit jelenleg reálisan nem tervezhetünk.³

Hazánk talaj- és éghajlati adottságai között a mérsékelt éghajlatra jellemző valamennyi fontosabb mezőgazdasági termék eredményesen termelhető. A termelési struktúra fejlesztésében ezért a jövőben sem térhetünk el a sokoldalúság követelményétől, amely népgazdasági és vállalati szempontból egyaránt előnyös, mivel az időjárás ingadozásának kedvezőtlen gazdasági hatása ezáltal mérsékelhető, a változó kereslethez rugalmasabban tudunk alkalmazkodni.

A szakértői vélemények megegyeznek abban, hogy *gabonából* – a kedvező természeti, biológiai, technikai és közgazdasági adottságainkat minél teljesebb mértékben kihasználva – olyan mennyiséget célszerű termelni, amennyire csak képesek vagyunk. A szántóföldi termelésben a gabona versenytársa a *napraforgó*, amelynek termelése két évtized alatt meghatszorozódott. További fejlesztésénél mérlegelni kell, hogy az egy hektárra jutó devizatermelése alacsony, a feldolgozó kapacitás bővítése pedig tökeigényes. *Cukorból* önellátásra célszerű berendezkedni. A *tej- és tejtermék-termelést* szintén a hazai keresletnek megfelelően célszerű növelni. A természetes gyepék és meléktermékek hasznosítására alapozott *vágómarha- és vágójuh-termelés* fokozott figyelmet és támogatást érdemel. Kedvező értékesítési lehetőségek esetén a *sertéshústermelés* jelentősen fokozható, hasonlóképpen a *baromfi-hús-termelés* is. Az állattenyésztés fejlesztése azonban igen eszközigényes, emiatt előnyös a kistermelés fokozott támogatása, pontosabban szervezése.

A *kertészeti vertikum* fejlesztéséhez adottságaink szintén jók, a fejlesztés mértékét azonban a fizetőképes értékesítési lehetőségek – főleg exportlehetőségek – határozzák meg, illetve a fejlesztést alátámasztó érdekeltég kialakítása. Várható, hogy a kistermelés szerepe itt is növekedni fog.

A feldolgozottsági fok növekedése a legtöbb élelmiszer esetében a jövőben is követendő irányvonal lehet, ha a devizatömeg ezen az úton növelhető, a piaci biztonság fokozható. A jövőben is fenn kell tartani és egyes szakágazatokban – sütőipar, sörgyártás – bővíteni szükséges a lakossági igényeket kielégítő feldolgozó kapacitásokat. A *hús- és baromfiipari* kapacitást az állattenyésztéssel összehangoltan kell fejleszteni. Ugyanez vonatkozik a mezőgazdasági termelés növekedéséhez kapcsolódó *szállító és tároló (hűtő) kapacitás bővítésére* is. A *tartósító iparban* elsősorban nem a termelőkapacitások bővítése, hanem a minőséget, a választékot, az áru megjelenését és az energiatakarékosságot biztosító technológiák fejlesztése indokolt. A növényolajiparban, a malom- és takarmányiparban a rekonstrukció elkerülhetetlen. Az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel a *nyersanyagbázis-feldolgozó üzem*, illetve a *feldolgozó üzem-fogyasztóbázis területi összehangolása*.

2. A termelési színvonal emelését és a termelési struktúra fejlesztését megalapozó feltételek közül, *talajaink termőképességének megőrzésében és fokozásában, a termőföld védelmében*, csökkenésének megállításában eddig igen csekély eredményeket értünk el. A termőterület 1975–1980 között 240 000 hektárral csökkent, ami az akkori árakon számítva 230 millió dollár exportvesztéssel azonos kiesésként kezelhető. Ez a veszteség sajnos évről évre halmozódni fog, ha nem teszünk további intézkedéseket a megelőzésére.

Talajaink mintegy 75⁰/₀-a – 5,5–6 millió hektár – kisebb-nagyobb mértékben talajhibás, felének kedvezőtlen a vízgazdalkodása, számottevő hányadán súlyos eróziós károsodás megy végbe, ezért meliorációra szorul. Ezekben a nagyüzemi mezőgazdasági területeken a termelőmunka normális fenntartásához terület- és vízrendezésre, talajvédelmi és talajjavító beruházásokra van szükség.

Az ökológiai potenciál jobb kihasználása fontos feladatunkká teszi a meglévő öntözőrendszerek szükség szerinti üzemeltetését, bővítését s az egyéb, általában felszíni létesítményeket nem igénylő megoldások (dombvidéki területek rétegvonalas művelése, kettős hasznosítású drénezés) alkalmazását. Az öntözés növekvő költségei azonban jelenleg nem térülnek meg az általa nyerhető bevételekből. A beruházási források hiányában pedig új öntözőkapacitások kiépítése is csak a szándékok szintjén mozoghat.

A mezőgazdasági termelésnek a *termőhelyi adottságokhoz eddiginél jobban igazodó területi elhelyezése* a jövőben még inkább termelésfokozó tényezővé válhat. A szántóföldi növények esetében e módon 10–15⁰/₀-os termelésnövekedés prognosztizálható. Az optimális területi elhelyezkedés gyors, gyakorlati megvalósítását azonban a már meglévő termelőeszközök, telepítések korlátozzák. Mégis ez a kisebbik probléma. Ennél sokkal fontosabb, megoldásra váró feladat, hogy a termőhelyi adottságokat a szabályozórendszer folyamatos korszerűsítése során fokozottabban vegyük figyelembe.

3. A mezőgazdasági eredmények növelésének tartós forrása hazánkban is a *biológiai, a műszaki-technológiai és jelentős részben a szervezeti korszerűsítés*. A nagyüzemek a főbb ága-

zatokban ma már rendelkeznek a legalapvetőbb, a korszerű termeléshez elengedhetetlen feltételekkel, például nagy hozamú fajtákkal, a szükséges gépek jelentős részével, műtrágyával, növényvédő szerekkel, egyéb szükséges anyagokkal, eszközökkel. Mezőgazdaságunk gép- és eszközállománya kétszerese a hatvanas évek eleji állománynak, az erő- és munkagépek számottevő része korszerű, nagy kapacitású eszköz. Mindez jó alap a következő évek termelésfejlesztéséhez, amely az intenzív gabonaprogram megvalósításával még bővülni is fog. Az egyre jobban szorgalmazott exportigények kielégítéséhez azonban még erőteljesebb anyagi-műszaki fejlesztés szükséges, amelynek keresni kell a lehetőségeit.

További probléma, hogy az anyagi-műszaki megalapozással, a mennyiségi növekedéshez szükséges többletkapacitások mellett a termelés minőségét, választékát, hatékonyságát is biztosítaniunk kell. A nyolcvanas években ennek jelentősége növekedni fog, hiszen mind a melléktermék-hasznosításban, mind a takarmánygazdálkodásban rejlő tartalékok akárcsak szakaszos hasznosítása is, konkrét műszaki-technológiai fejlesztés nélkül elképzelhetetlen.

Az agrártermelésben az exportorientáltság erősödésével egyre nagyobb gondot okoz a hazai és a szocialista háttérpar lemaradása. Az exportcélú fejlesztés (gép, technológia, csomagolás) növekvő igényét főleg tőkéspiacról lehet kielégíteni. Megoldást a hazai háttérpar korszerű technikán alapuló gyors fejlesztése hozhat.

A mezőgazdasághoz kapcsolódó hazai ipar fejlesztése a következő területeken különösen sürgős: egyrészt a gabonatermelés korszerű vető-, talajművelő, növényvédő gépeinek gyártása, illetve kooperációban történő előállítás, másrészt az agrártermelés melléktermékei tömeges feldolgozására, hasznosítására alkalmas gépek, berendezések gyártása, harmadszor a tárolás és az élelmiszeripari feldolgozásfejlesztés terén.

Az utóbbi időben növekszik annak veszélye, hogy a terciér szektor lemaradása, például a tárolókapacitás hiánya – lásd almatárolás – és az élelmiszeripari kapacitások állapota, a feldolgozó vállalatok egyre szűkülő fejlesztési forrásai, egyes esetekben a korlátozott szállítókapacitás (vasúti, közúti) állítanak aka-

dályt a mezőgazdasági termelés bővítése elé. E lemaradás felszámolásához, illetve az infrastruktúra fejlesztéséhez a mezőgazdasági nagyüzemekben és az élelmiszeriparban csökkennek a megfelelő források. Igen figyelmeztető tény, hogy például a nyereségágon képzett 1982. évi fejlesztési alap az élelmiszeriparban mindössze 65⁰/₀-a lesz az előző évinek. A szűkülő vállalati források és népgazdasági beruházások nem nyújtanak lehetőséget a tercier kapacitásbővítéshez, ha ezen a tendencián sürgősen nem változtatunk.

4. Mezőgazdasági eredményeink tartós alapja a *szocialista nagyüzemi termelés*, amelynek szerves kiegészítői a háztáji és kisegítő gazdaságok, valamint a vállalati-szövetkezeti társulások. Jelenleg 130 állami gazdaság és kombinát, 1338 termelőszövetkezet, 61 szakszövetkezet, csaknem 900 nagyüzemi társulás és mintegy 1,5 millió kiscgazdaság működik. A termelés kétharmadát a termelőszövetkezetek, állami gazdaságok (kombinátok) és társulásaik adják, a nagyüzemekkel szervesen egybeépülve azonban számottevő szerepet töltenek be – a termelésből átlagosan egyharmados arányt képviselnek – a háztáji és kisegítő gazdaságok. A növénytermelés 24, az állattartás 42⁰/₀-a származik a kistermelésből, amelynek részvételével hosszú távon is számolunk, nemcsak a belső ellátásban, hanem az exportban, továbbá beruházási gondjaink enyhítésében is.

Az utóbbi időben terjednek új vállalkozási formák is. Ezek azonban jelentős részben a nagyüzemi fejlődés újabb formái – például mezőgazdasági kombinátok, termelési rendszerek, mikrokörzeti társulások, agráripari egyesülések stb. –, illetve a nagyüzemek által szervezett kisvállalkozások, mint például a szakcsoportok és más, önálló elszámolású kiscsoportok, gazdasági munkaközösségek. A nagyüzemi társulások gyors ütemű fejlődése sem teszi vitássá, hogy *a mezőgazdasági termelés alapvető és meghatározó szervezeti egységei a jövőben is a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok (kombinátok) lesznek.*

A szervezeti forma megválasztásának legfőbb követelménye tehát továbbra is, a szocialista viszonyok erősítésével egyidőben a termelés gazdaságos bővítése, a hatékonyság fokozása. A vállalati szférában tapasztalható *formagazdagság, sokszínűség* – amely a mezőgazdasági sikereknek eddig is fontos forrása volt –

a jövőben is fejlesztési irányvonalunk marad. Helyes, ha a kormányzat arra törekszik, hogy a szocialista nagyüzemek meghatározó szerepe és gyorsabb ütemű fejlesztése mellett *továbbra is eredményesen kombinálja a nagy- és a kistermelést, támogassa a nagyüzemek együttműködését, a vállalati és szövetkezeti társulásokat.*

Szocialista nagyüzemeinknek is azt tanácsolhatjuk, *hogy kerüljék a formális szervezeti megoldásokat, a kampányszerű összevonásokat, kényszertársulásokat.* Szervezeti és gazdasági fejlesztésük fő iránya és alapja *a gazdaságos termelés kibontakoztatása* legyen. Ennek rendeljék alá a műszaki fejlesztést, a szervezeti formák megválasztását, és állítsák szolgálatába az anyagi érdekelttség, valamint a demokratikus működés elveinek következetes megvalósítását.

5. A magyar agrárfejlődés és agrárpolitika igen fontos jellemzője volt az utóbbi évtizedekben, hogy a mezőgazdaságot igyekezett minél szerveesebben beilleszteni népgazdasági összefüggéseibe. Ezt nevezik a közgazdák rendszerszemléletnek, agrár-*ipari, élelmiszer-gazdasági koncepciónak, amelyek lényege a mezőgazdaság, az élelmiszeripar, valamint a kapcsolódó iparok (vegyipar, gépipar) és a kereskedelem - raktározás, szállítás - összehangolt fejlesztése.* Ennek a *rendszerszemléletnek* a lényegéhez tartozik az is, hogy az agrárpolitika főleg a mechanizmus-reform óta a termelésfejlesztési célokhoz mindig hozzákapcsolta az anyagi és a személyi feltételeket. Ezek közül különösen kiemelkedő szerepe van, a termelés anyagi-műszaki megalapozásával együtt, *az emberi tényezőnek és a gazdaságirányítás rendszerének.*

A nagyüzemek megszervezésekor, a hatvanas évek elején a paraszti reáljövedelem még mintegy 15-17%-kal elmaradt a munkások és alkalmazottak átlaga mögött. A szociális juttatásokban, a nyugdíjazásban, az élet- és munkakörülményekben is jelentős különbségek voltak. A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa 1966-ban a mechanizmus-reformmal együtt határozta el ezeknek a különbségeknek a fokozatos csökkentését is.

A magyar mezőgazdasági munkások és szövetkezeti parasztlak munka- és életkörülményei azóta igen sokat változtak. Jelentő-

sen emelkedtek a keresetek, nőtt a reáljövedelem, lényegesen jobb a szociális, egészségügyi és nyugdíjellátás. Számottevő javulás következett be az iskolázásban, a kulturálódásban, a szakemberképzésben is. Az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben dolgozó aktív munkaerő kb. egyhetedede közép- és felsőfokú végzettségű, egyharmada pedig szakmunkás. A nemzedékváltással sokkal kulturáltabb, szakképzettebb munkaerő foglalja el a régi helyét, amely gondolkodásmódban, életkörülményekben, igényekben is egyre inkább azonossá válik az iparban dolgozókkal, a városiakokkal. Ennek a folyamatnak szerves része a falu átalakulása, a vidéki települések ma még eléggé vontatott, de mégiscsak elindult korszerűsítése, jobb ellátása, vagyis az urbanizáció mérsékelt előrehaladása is. Mindez a hatvanas évek közepétől kezdve jól egybekapcsolódott a gazdaságirányításban bekövetkezett változásokkal.

Gazdasági tartalmát illetően a reform a mezőgazdaságban a vállalati önállóság, a bővített újratermelés anyagi megalapozását, a vállalati és személyes érdekelttség fokozását szolgálta. A reform előtt a nagyüzemeknek csak kisebb része volt képes saját forrásokból finanszírozni termelésé bővítését. A reform legnagyobb horderejű intézkedése az volt, hogy az új szabályozókkal a nagyüzemek többsége számára lehetővé tette az önálló gazdálkodás és fejlesztés saját erőből történő finanszírozását, pénzügyi megalapozását.

A szabályozórendszer azóta többször változott. Jelenleg is több száz olyan nagyüzemünk van azonban – a rendszeresen veszteségeseket nem is számítva –, amelyek az egyszerű újratermelés zavaraival küszködnek. A termelőszövetkezetek legfeljebb egyharmadának van lehetősége arra, hogy a bővített újratermelés feltételeit önerőből kielégítő mértékben biztosítsa. A termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok többsége lényegében az amortizációt használhatja fel korszerűsítésre. A gépamortizáció azonban – az áremeléseket is figyelembe véve – kevés az eszközök fizikai és erkölcsi kopásának pótlására.

A jövedelmi helyzet utóbbi időben jellemző alakulásában nemcsak a növekvő adók és a csökkenő támogatás játszanak közre, hanem az ipari áraknak a mezőgazdasági árakénál hosz-

szabb idő óta erőteljesebb növekedése, továbbá az inflációs hatásokkal terhelt forgóalap-feltöltési és hiteltörlesztési kötelezettségek is. Mindez olyan pozitív jelenségekkel egyidőben alakult így, amikor az utóbbi években jó termés volt, és szektorátlagban a nyereség is a korábbi éveket jóval meghaladó mértékben emelkedett. Ha ilyen átlagos jövedelmi mutatók mellett a gazdaságok viszonylag nagy csoportja pénzügyi nehézségekkel küzd, tartalékait is fel kell használnia a gazdálkodás elemi követelményei (bérfizetés, hiteltörlesztés stb.) teljesítéséhez, a legjobbak pedig csökkenő mértékben képesek bővítésre. Jogos kérdés, hogy a központi elvonások nem érkeztek-e el a vállalati teherbíró képesség tűrési határához. A szövetkezeti és állami gazdasági vezetők, a kérdésekkel foglalkozó közgazdák szerint a mezőgazdasági nagyüzemek többsége az 1983. évi szabályozókkal igen közel került ehhez a tűrési határhoz, és egy rossz időjárású esztendőben a gazdaságok nagy részében központi intézkedéseket igénylő pénzügyi zavarok keletkezhetnek.

Rövidre fogva: A következő években gazdaságpolitikánk fejlesztésének egyre inkább döntő kérdésévé válik, hogy képes lesz-e a mezőgazdasági nagyüzemek mainál szélesebb körében egyrészt kiküszöbölni az egyszerű újratermelés zavarait, másrészt tágitani azt a vállalati kört, amely egyúttal rendszeres, bővített újratermelésre is képes, továbbá kedvezően befolyásolni a jól gazdálkodó - a szektor húzóerejét képező - nagyüzemek jövedelmi helyzetét. Az önálló vállalati gazdálkodás és a vállalkozási készség olyan anyagi alapja és fontos feltétele ez, amelynek javítását a mezőgazdasággal szemben támasztott növekvő ellátási és exportigényekkel egyidőben alaposan vizsgálni és mérlegelni szükséges. Az utóbbi évekéhez hasonló többletfeladatokat vállalására az agrárszektor csak akkor képes, ha az itt vázolt elemi jövedelmi feltételeket megteremtjük számára. Enélkül a célkitűzések és tervezések papíron maradhatnak.

Hosszabb időszakra előretételezve a mezőgazdaság szabályozórendszerét olyan irányban célszerű fejleszteni, hogy a jövőben a vállalati önállóságot anyagilag még inkább alátámasztva, a vállalati és a személyes ösztönzést jobban a gazdasági eredményekhez, a gazdaságos termelésnöveléshez kapcsoljuk.

a) A mezőgazdasági árpolitikában az eddig bevált jó módszert

- a kis lépések taktikáját - célszerű követni a jövőben is, garantált árakat alkalmazva az alapvető cikkeknel. Az árváltozásokkal legalább az átlagos ráfordítások elismerését, a termelők bel-földi értékesítési és exportérdekeltségét, az árrendszer rugalmasságának fokozását kell célul kitűznünk. A támogatás mértékét mindig az adott helyzetből kiindulva és a termeléspolitikai célok szolgálatában érdemes változtatni. Az ár- és támogatási rendszert szervesen össze kell kapcsolni az árkockázati alapok eddigénél aktívabb működtetésével, az intervenciós politikával, a világszerte manőverezést szolgáló készletezéssel, alternatív (puffer) feldolgozó kapacitások létesítésével. A kifejezetten export célú mezőgazdasági termelésnél a tényleges export-árbevételhez kapcsolódó anyagi ösztönzés érvényesítése a járható út. Ilyen rendszert például a vágójuhnál eddig is eredményesen alkalmaztunk.

b) A vállalati jövedelmek keletkezését és felhasználását alakító *pénzügyi szabályozókon* belül nagyobb szerepet kaphatna a jövőben a hitelpolitika. Változtatni célszerű a pénzügyi rendszernek a korábbi tervlembontásra emlékeztető vonásain is. Nem kellene annyira közvetlen és merev módon beavatkozni a vállalati és személyes jövedelmeknek különösen a keletkezésébe, jobban rábízva ezt egy jól differenciált ár-, adó- és támogatási politikára. De csökkenteni kellene a közvetlen beavatkozást a vállalati és személyes jövedelmek felhasználásába is, bizva egy megreformált, a mainál jobb adórendszerben, a keresetszabályozást illetően pedig a vállalatvezetőkben. Vizsgálni kell az ezzel kapcsolatos új központi és vállalati kezdeményezéseket, amelyek a hatékonyabb gazdálkodást szolgáló anyagi ösztönzés kibontakoztatását segítik.

c) Tartós jellemzője és követelménye a mezőgazdasági irányítás fejlesztésének a *termelési és értékesítési biztonság, érdekelttség növelése is*. Ennek egyik fontos összetevője a zavartalan termelőeszköz-, anyag- és alkatrészellátás, amely a gazdálkodásnak eddig sajnos egyik leggyengébb pontja volt. Ennek megoldása azonban nemcsak kereskedelmi, hanem iparfejlesztési feladat is. A kiegyensúlyozott gazdálkodás másik fontos tényezője a fogyasztó érdekeit szem előtt tartó, jól szervezett értékesítés. Az értékesítés zavarai - különösen a zöldség- és gyü-

mölcsféléknél – nem egy alkalommal aláásták már a termelési kedvet, főleg a felvásárlók egyoldalú érdekérvényesítés miatt. Ezért olyan megoldásokat célszerű ösztönözni, amelyek az értékesítéssel (felvásárlással) foglalkozó vállalatok érdekeltségét jobban összehangolják a fogyasztó és a termelő érdekeivel, *az értékesítést a termelők és a forgalmazók kölcsönös érdekeltségére alapozzák.* A hivatalnoki magatartást és hivatali módszereket ezúton lehetne kereskedelmi módszerekkel felváltani, jövedelmező üzleti tevékenységként fejleszteni. Ezt az irányt lenne célszerű követni a külkereskedelmi tevékenység terén is.

Tennivalóink a mezőgazdasági nagyüzemekben

A tennivalók világos megfogalmazásához, a feladatok eredményes megoldásához elsősorban két szélsőséget kell leküzdenünk. Egyrészt azt a magatartást, amely mindent a központi intézkedésektől vár; másrészt ennek az ellenkezőjét, amely nem számol eléggé a vállalati teherbíró képességgel. Időnként hol az egyik, hol a másik kerekedik felül, amely nyilvánvalóan azzal is összefügg, hogy a súlypontok időnként a gazdasági gyakorlatban is hol egyik, hol másik oldalra eltolódnak.

Az utóbbi években egyértelműen megnövekedett a vállalati terhelés. Ez érthető, hiszen egyensúlyzavaraink fokozatos megszüntetése nem is történhet más úton. Nem a növekvő elvonás ténye tehát a vitatható és a vitatott, hanem hogy az igényekkel nem eléggé összehangolt a mérték és a mód.

Vizsgálódásaink azt mutatják, hogy *az utóbbi évekéhez hasonló többletfeladatok vállalására az agrárszektor csak akkor képes, ha az ehhez szükséges elemi feltételeket megteremtjük számára.* Természetesen, ha az igénybevétel nem növekedne, hanem csökkenne, ha a mezőgazdasági termelésben is tartósan 0-növekedésre vagy -csökkenésre rendezkednénk be, akkor más lenne a helyzet. A realitások azonban éppen ennek az ellenkezőjét indokolják. Még inkább így van ez, ha a nyolcvanas évek második felére gondolunk, amelynek eredményeit most kellene megalapozni. A célok és a feltételek összehangolása tehát elengedhetetlen, nélküle a tervek csak papíron maradnak.

A mezőgazdaságban még azzal is számolni kell, hogy öt-hat éven belül mindig akad egy-két igen rossz időjárású év, amelynek a következményei sokkal súlyosabbak a gazdasági krízis éveiben, mint a kiegyensúlyozott fejlődés esetén. Nagy kockázatot vállalnánk, ha az utóbbi jó évek miatt megfedkezünk erről.

Gazdaságirányítási módszereink tehát alapos felülvizsgálatra szorulnak. Nyíltan kell beszélnünk arról, hogy a vállalati jövedelmek keletkezésének és felhasználásának agyonszabályozásával jelenleg gúzsba kötjük a vállalati és szövetkezeti vezetők kezét. A nagyüzemek számottevő részében jelenleg nem is annyira a mérték tehát a probléma, hanem az, hogy a túlzott szabályozás a hivatalnoki magatartásnak kedvez és nem a vállalkozói kezdeményezést ösztönzi. Egyik nagy bajunk változatlanul arra egyszerűsíthető le, hogy a gazdaságirányítási reformot főleg a központi kormányzás módszereire korlátoztuk, és a vállalati vezetőket és dolgozókat nem tettük érdekeltté abban, hogy azt saját ügyüknek tekintsék. Így főleg külső szemlélői, illetve szenvedő alanyai az irányítási mechanizmus korszerűsítésének. Kezdeményezés helyett továbbra is a „felülről majd intézkednek” hivatalnoki szemlélet uralja a gazdasági szférát. Szerencsére a mezőgazdaságban jobban állunk, többre jutottunk az országos átlagnál. Itt is van azonban még tennivaló bőven.

A következőkben vegyük sorra a vállalatokon és szövetkezeteken belüli legfőbb változtatni valókat.

1. A mai gazdasági helyzetben – amit jogosan jellemezhetünk nemzetközi gazdasági krízisként – egyelőre nem számolhatunk a feltételek lényeges javulásával, inkább a romlást kell bekalkulálnunk. Ez az eddiginél jóval nagyobb rugalmasságot, alkalmazkodást kíván a nagyüzemi vezetőktől. Fejleszteni, *kapacitást bővíteni* olyan tevékenységben érdemes, amely a ráfordításnál jóval gyorsabban emelkedő összhozamot, minőséget és növekvő jövedelmet eredményez, minél rövidebb idő alatti megtérüléssel.

A másik alapvető követelmény *a gazdaságos üzemeltetés*, amely a legtöbb eredménnyel hasznosítja a munkaerőt és az eszközöket. A rendelkezésre álló munkaerő felkészítésével, jobb anyagi ellátásával, erkölcsi elismerésével, átcsoportosításával még számottevő eredménynövelés lehetséges – hasonlóképpen

a kistermelés integrálásával, a társulások kihasználásával is –, amit a jól gazdálkodók példái kézzelfoghatóan bizonyítanak. A munkaerőt azért tesszük ebben a sorrendben az első helyre, mert hozzáértésétől, szorgalmától függ a föld, az eszközök kihasználása, a biológiai, műszaki-technológiai korszerűsítés gazdasági eredménye. 1980-ban az állami gazdaságokban egy dolgozó 450 000, a termelőszövetkezetekben pedig 270 000 Ft értékű állóeszközzel gazdálkodott, illetve használta azt jól vagy rosszul.

Az emberrel való törődés tehát kulcskérdése a korszerű gazdálkodásnak a mezőgazdaságban is. Ez pedig nemcsak bér- és jövedelemügy, hanem lakás- és szociális ellátás, urbanizáció, szakképzés és kultúra, az életmód javítása.

2. A mezőgazdasági nagyüzem olyan vertikális (kombinatív) jellegű vállalkozás, ahol a termelés eszközei között meghatározó szerepet tölt be a föld. A hatékony gazdálkodás megszervezésének kiinduló pontja tehát a termőfölddel való ésszerűbb gazdálkodás, amely kettős feladatot jelent. Egyrészt a termelésbe kellő módon még be nem vont területek hasznosítását. Ezúton is nyerhetünk még valamit a legtöbb gazdaságban. A nagy feladat azonban a már művelésben álló termőföld célszerű hasznosítása: az adott földön a legnagyobb hozammal termesztendő növények kiválasztása, illetve a gazdaságos termelést biztosító növény- és fajtastruktúra, valamint technológia alkalmazása. A vetésterületi struktúráról, továbbá a technológiáról – igaz, hogy távlati mérlegelések alapján, de – minden évben dönteni kell, mégpedig abból kiindulva, hogy milyen változtatásoktól várható a legtöbb eredmény. A jól gazdálkodó nagyüzemek tapasztalatai azt mutatják, hogy a termőterületi adottságokhoz jól igazodó növényi szerkezet kialakításában a vállalati fajtapolitika meghatározó. Egészen más eszköz- és költség- (ezzel együtt jövedelem-) vonzata van például a kenyérbúzának, mint a korai takarmánybúzának, őszi árpának stb., pedig valamennyi kalászos gabona.

A technológiát külön is vizsgálni kell. Nagyüzemeink többsége jelenleg is az energiaár-robbanás előtti időszak növénytermesztési, takarmányozási és állattenyésztési technológiáját alkalmazza. Az utóbbi években pedig gyökeresen megváltoztak a feltételek. A szántóföldi termelés költségeit például igen jelentősen megemelte a segédüzemági ráfordítás, az alkatrész- és

üzemanyagköltség nagyarányú növekedése. Halaszthatatlan tehát a technológiák korszerűsítése, amely alapvetően új, energia-takarékos talajművelési rendszer kialakításával, jobb állóeszköz-kihasználású növényi sorrend (vetésszerkezet), nagyobb hozamú fajták alkalmazásával és ezekhez kapcsolódó technológiák kialakításával oldható meg.

Hadd idézzük ezzel kapcsolatban *Vas Istvánt*, a Dalmandi Állami Gazdaság igazgatóját, aki saját tapasztalataikat igen tanulságosan foglalja össze a kukoricatermelés példáján: „Ma a kukoricatermelési technológiánk megváltozásával a kukoricaszár nem kerül le a talajról, hanem azt a kukoricaszem betakarítása után zúznunk kell, majd tárcsával, diszkillerrel bedolgoznunk a talaj felső rétegébe, hogy alászánthassuk. Ezt követően a nagy tömegű szerves anyaggal megszórt és a nehéz gépek által megrombolt szerkezetű talajon legalább középmélyen szántunk, utána tárcsa, gyűrűshenger, fogas, kombinátor többszörös járatásával készítünk elfogadható magágyat, vetünk és magtakarózunk. Mindezt a 160–200 kW-os teljesítményű nehéz traktorokkal és a több százezer, sőt millió forintos értékű eszközökkel és borendezésekkel végezzük.

A technológiai módosulás folytán a kukorica termelési költségeinek a szár betakarításával, illetve letakarításával kapcsolatos költségei áttolódnak a kalászos gabona technológiai költségeihez. Ezzel és az igen költséges további technológiai folyamattal megnövekedtek a termelési költségek, és a biológiailag kisebb értékű magágy, a későbbi vetési idő és a szármaradvány rontja a gabona termését. Tehát végeredményben egy költségesebb technológiával kisebb termés feltételeit teremtik meg. Többek között ezért van, hogy a kalászos gabona utóbbi években elért 5–6 t/ha átlagtermése 3,5–4 t-val marad el a kukorica átlagtermésétől.

Kézenfekvő tehát, hogy a növénytermesztés technológiai folyamatait a talajhasznosítás egységes technológiájával együtt alakítsuk, fejlesszük ki.”⁴

A magas színvonalú, gazdaságos talajhasznosítás és szántóföldi termés megszervezése minden nagyüzemben az ésszerű gazdálkodás kiindulópontja. Ehhez azonban szervesen kell hogy

kapcsolódják az állattenyésztés hasonló célú és színvonalú szervezése.

Jelenleg az állattenyésztés eredményessége nagyüzemeink többségében messze elmarad a növénytermesztésé mögött. Emiatt a szántóföldi termelésben elért nyereséget sok esetben felemészti a rosszul szervezett állattenyésztés. (Ennek a fordítottja egészen ritkán.) Ennek megoldása semmivel sem kisebb jelentőségű a talajhasznosításról és növénytermelésről előbb mondottakhoz képest. Az állattenyésztési ágazatok ugyanis a legtöbb gazdaságban lekötik a szántóterület felét, ha nem nagyobb részét.

Az állattenyésztés gazdaságos megszervezésének két módja van. Az egyik az anyagköltségek befolyásolása, amelyen belül a gazdaságos takarmánytermelés és takarmánygazdálkodás foglal el központi helyet. A másik a gazdaságos technológia kialakítása, amely igen szorosan egybekapcsolódik az olcsóbb istállóépítéssel, a fajtapolitikával és az állategészségügy színvonalával. Részletekbe itt most nem bocsátkozhatunk, de megemlítjük, hogy jól gazdálkodó nagyüzemeink e tekintetben is széles körben alkalmazható, jó tapasztalatokkal rendelkeznek.

3. Az eddigiekből is kitűnik, hogy a nyolcvanas évek teljesen új vállalati magatartás kialakítását igénylik. A korábbi hivatali vezetési gyakorlattal szemben – amely a gazdaságban is eluralkodott, s amely lényegében mindent felülről várt – jelenleg csakis a tényleges helyzet reális elemzésére épülő, az adottságokhoz, a változó körülményekhez rugalmasan alkalmazkodó, kezdeményező, vállalkozó szellemű gazdaságvezetés életképes. Más megfogalmazásban azt is mondhatjuk, hogy a korábbi, főleg a központi utasítások végrehajtására berendezkedett vállalatvezetési stílust, szemléletet és módszereket sürgősen fel kell váltanunk egy erőteljes, belső érdekeltégi mechanizmussal. A túlzottan és egyoldalúan központi vállalatvezetői utasításokra, azok végrehajtására és ellenőrzésére épült belső szervezetet, termelészervezést önálló anyagi érdekeltégű, minél tágabb körben önálló hatáskör alapján működő vállalati egységekké célszerű fejleszteni. Ez a törekvés tükröződött már eddig is az önálló elszámolású és érdekeltégű, meghatározott körben önálló hatáskörrel felruházott kiscsoportok, üzemegységek, részlegek szerve-

zésében, a szerződéses üzemeltetés és átalányelszámolás, a családi művelés és állattartás terjedésében.

Az önálló elszámolású és érdekeltségű gazdálkodó egységek működését jól szemlélteti a Hajdúszoboszlói Állami Gazdaság önelszámoló és érdekeltégi rendszerének a kialakítása. Ebben a több mint 10 000 hektáros, félmilliárd termelési értéket előállító gazdaságban (munkavállalóik száma 1178 fő volt 1980-ban) öt nagy és négy kisebb önelszámoló termelési és szolgáltató egységet alakítottak ki. Az egységek részére a gazdaság mindazokat az eszközöket használatba adta, melyek kapacitását saját tevékenységeikben az év folyamán ki tudják használni. Az egységek igazgatói a munkáltatói jogokat korlátozás nélkül megkapták, s az egységet a külső gazdálkodó szervekkel szemben, továbbá az illetékes párt- és társadalmi szervekben önállóan képviselik. Javaslattal élhetnek a tervcélok és -feladatok kialakításánál, dön-tenek az egységek tervfeladatai végrehajtásának kérdéseiben.

Az értékesítés nem tartozik az egységvezetők hatáskörébe. Munkájukat a vállalati termelési és közgazdasági osztályok segí-
tik. Az elszámolásban mindazon termékeknél, ahol felvásárlási árak vagy egyéb piaci árak vannak, azokat alkalmazzák. A kizárólag belső felhasználásra kerülő termékeknél és szolgáltatásoknál a helyettesítő vagy közel azonos piacépes termékek, szolgáltatások árából kiindulva, évközi nyilvántartási árat állapítanak meg. A fenntartó üzemek szolgáltatásait önköltségen számolják el az önálló egységek termelési értékében. A vásárolt anyagok tényleges beszerzési áron szerepelnek. Az információs rendszer a különböző döntési szinteket rendszeresen ellátja a szükséges információkkal.

A vállalati belső anyagi érdekeltség rendszere az önelszámoló egységek tervére épül. A munkásállomány részére évenként és egységenként megállapítják az 1000 Ft önelszámoló egységi termelési érték előállításához szankciómentesen felhasználható munkadíjat. Létszámcsökkentés, illetve változatlan bértömeg-felhasználás esetén az egységek szankciómentesen munkadíj-színvonaluk 10%-os fejlesztését valósíthatják meg. A bérfejlesztésből a munkaverseny anyagi ösztönzésére szolgáló összegeket az egységek között a terv teljesítése arányában osztják szét. A részcesedési alap megosztása az önelszámoló egységek között

az eredményterv teljesítése arányában történik. Az egységek a nekik jutó részesedési alapot az éves kereset (70⁰/₀-ban), az eltöltött évek (20⁰/₀) arányában, 10⁰/₀-át pedig a kiemelkedő munkateljesítmények szerint osztják szét. Az alkalmazottakat kategóriákba sorolják, anyagi ösztönzésük forrása a részesedési alap, illetve a munkadíj nem alapbéresített része. A prémium és jutalom együttes összege az éves kereset 40⁰/₀-át egyetlen dolgozónál sem haladhatja meg.⁵

A termelőszövetkezeti szektorban országszerte ismert a baksai Ezüst Kalász Termelőszövetkezet belső érdekeltiségi és irányítási rendszere, amely 3000 ha szántón gazdálkodik, s 14 önálló (387 dolgozót felölelő) egységet alakított ki. A 14 kiscsoport vezetője és dolgozói együttesen, szerződésben vállalják a szövetkezet tervében számukra előirányzott s velük egyeztetett feladatok megvalósítását. A terv a feladatokkal együtt tartalmazza - az előző évek adatai alapján - a normák szerint fizethető béreket és azt a nyereséget, amit az adott önelszámoló egységben el kell érni. Annak érdekében, hogy a dolgozók a költségek csökkentésében és a hozamok emelésében egyaránt érdekelve legyenek, a kiscsoportok által felhasznált anyagokat, szolgáltatásokat központilag meghatározott áron értékelik. A kiscsoportok tagjait anyagilag érdekeltté teszik a többleteredmény létrehozásában.

Az önállóság, a kezdeményezés növelése, a belső érdekeltiség erősítése tehát fontos feladat. Ugyanakkor nem felejtethjük el, hogy mezőgazdasági nagyüzemeink sokoldalú gazdálkodást folytató vállalatok. Működésük szorosan egymásra épülő termelési folyamatok, szolgáltatások, vertikális kapcsolódások egységes láncolata. Ilyen körülmények között a vállalatvezetés nem szűkítheti le tevékenységét a gazdálkodás egyetlen láncszemére, hanem az egész láncolatot kézben kell tartania, a talaj termőképességének a kihasználásától a végtermék értékesítéséig. Az árnövény-termelésnél rövidebb, az állati termékeknél (árutej, hús stb.) és az iparilag feldolgozott élelmiszerekénél hosszabb ez a pálya. Igen lényeges, hogy a technológiai korszerűsítés és a termelés-szervezés egy-egy végtermék egész pályáját átfogja, és a vállalatvezetés világosan lássa: a vertikum egy-egy láncszemében milyen eredményei vagy veszteségei vannak, amelyek az egész vertikum végeredményét (termelését, jövedelmét) meny-

nyiségileg, minőségileg meghatározzák. Ezt nevezik a vállalatgazdaságtanban rendszerszemléletnek, illetve vertikális vagy integrált termelésirányításnak, termelés-szervezésnek, technológiai fejlesztésnek, összefoglalóan: rendszerszemléletű gazdálkodásnak.

Ennek a kibontakozása mezőgazdasági nagyüzemeinkben szintén elkezdődött. Következetes megvalósítása azonban az eddiginél magasabb színvonalú elemzési, szervezési mechanizmus kialakítását, az ehhez szükséges anyagi és személyi feltételek megteremtését igényli. Az érvényes számviteli rendszer például csak bizonyos kiegészítésekkel használható ilyen elemzések elvégzésére, mivel annak jelenlegi gyakorlata sokkal inkább kincstári (adóztatási) igények kielégítésére, s kevésbé vállalati elemzések szolgálatára alkalmas. Egyre sürgetőbb, hogy ezen is változtassunk, mivel ezáltal jelentős mértékben előmozdíthatnánk mezőgazdasági nagyüzemeink rugalmas alkalmazkodását a változó körülményekhez. A rugalmas alkalmazkodás természetesen komplex folyamat, sok tényező befolyásolja, nem elegendő hozzá a mai számviteli-információs rendszer továbbfejlesztése, a vállalatvezetők megértése, jóindulata. Szükség van hozzá beruházásra, műszaki fejlesztésre, szakismeretre és az ezek alapjául szolgáló vállalati forrásokra.

Befejezésül még néhány gondolat.

1. A magyar gazdaságpolitikát az utóbbi évtizedben egyre jobban áthatotta az a felismerés, hogy korszakunkban az élelmiszer – amelynek termeléséhez mezőgazdasági adottságaink kedvezőek – az olajhoz és más energiahordozókhoz hasonlóan stratégiai cikké vált. Igaz, hogy a modern társadalomban és gazdaságban az iparnak meghatározó szerepe van, nem másodrendű ügy azonban az élelmiszer-termelés és -ellátás sem. Történelmi tény, hogy a legfejlettebb ipari országokban egyúttal igen korszerű és magas színvonalú a mezőgazdaság, továbbá az élelmiszer-termelés is.

2. Azokban az országokban, ahol a lakosság élelmiszer-ellátását importból fedezik, egészen más helyet foglal el a mezőgazdasági és élelmiszer-termelés a nemzetgazdaságban, mint az önellátó vagy az élelmiszer-exportőr országokban, mint amilyen ha-

zánk is. Az egyik helyen ugyanis az élelmiszerimporthoz szükséges devizát is iparcikkek exportjával teremtik elő, a másik helyen fordítva: a mezőgazdasági és élelmiszerexport által létrehozott forrásokból az élelmiszer-termelés mellett bővítik az ipart is, illetve, ahol az adottságok ehhez kedvezőek, ezt a forrást is igénybe veszik a gazdasági és a társadalmi fejlesztéshez. Hazánk ez utóbbi országok közé tartozik. Nálunk a mezőgazdaság és az élelmiszeripar feladatai a következők:

- a lakosság növekvő élelmiszer-fogyasztási igényeinek a kielégítése minél gazdaságosabb termelés útján;
- az élelmiszerexport növelése, illetve az erre alapozott importforrások bővítése révén - részben a mezőgazdasági eredetű nyersanyagtermelés növelésével is - az egész gazdasági fejlődés szolgálatára;
- a mezőgazdasági és élelmiszer-külkereskedelem aktív egyenlege tehát, a növekvő nettó devizahozam révén, továbbá a költségvetési támogatások egyre mérsékelt igénybevételével, az erőforrások jobb hasznosításával a kiegyensúlyozott és arányos gazdaság: fejlődés alapjainak erősítése;
- dolgozói részére más társadalmi rétegekével arányos jövedelem, fokozatosan javuló élet- és munkakörülmények biztosítása.

3. A mezőgazdasági kérdések nem választhatók el a falusi települések és a falusi társadalom fejlődésétől. Ezzel kapcsolatban nagyüzemi vezetőink és néhány közigazda részéről leggyakrabban annak az - előttünk is jogos - aggodalomnak a felvetésével találkozunk, hogy ha eddigi településfejlesztésünkön nem változtatunk, az elmaradott falusi infrastruktúra rövidesen a mezőgazdasági termelés fejlesztésének is nehezkévé válik. Ez igen elgondolkoztató.

Hasonló jellegű felvetésekkel találkozhatunk a másik témakörnél, a társadalmi átalakulás és az ideológia, a politika kapcsolatánál is. A kialakult helyzetet, leegyszerűsítve, azzal jellemezhetjük, hogy a kérdéssről egyre többször tanácskozunk, de hosszabb ideje kevés történik. Annak idején volt bátorságunk idejében szakítani a megváltozott körülmények között túlhaladottá vált gyakorlattal. Elkerülhetetlenné válik hasonló megoldás a mai felgyülemlett társadalompolitikai kérdésekben is.

4. Növekvő feladatainkat egy gazdaságilag közepesen fejlett országban és a nyolcvanas évek elejére jellemző nemzetközi méretű gazdasági krízis körülményei között kell megvalósítanunk. Sürgős és elengedhetetlen ezért a helyzet reális értékelése, agrár- és falusi politikánk tartós alapjainak a megerősítése és egyúttal új fejlesztési alternatívák kidolgozása.

A Magyar Szocialista Munkáspárt több mint negyedszázados tevékenységének történelmi érdeme, hogy a változó körülményeknek megfelelően képes volt továbbfejleszteni politikáját. Ez adta és adja erejét, táplálja az iránta megnyilvánuló bizalmat. Felelősségünket abban látom, hogy következetesen továbbhaladjunk ezen az úton.

Jegyzetek

- ¹ A magyar mezőgazdasági eredmények nemzetközi viszonylatban is kiállják az összehasonlítás próbáját. A két világháború között és az ötvenes-hatvanas években az európai országok rangsorában a magyar mezőgazdaság hosszú ideig nem tudott előbbre jutni a 17–18. helyre. A hetvenes években több mutató tekintetében az 1–4. helyre került. Az évtized végén az egy főre jutó bruttó termelési érték nagyságát és a növekedés ütemét tekintve a magyar mezőgazdaság osztozott az első helyeken. 1980-ban az egy főre jutó gabonatermelés 1,3 t volt, Európában ennél csak Dánia mutatója (1,5 t) volt kedvezőbb. Az európai országok közül szintén az elsők közé kerültünk az egy főre jutó sertéshús-, baromfihús-, tojás-, valamint az almatermelésben is. Az 1 ha mezőgazdasági területre jutó mezőgazdasági termelési érték 1971–1978 átlagában a világszerte csaknem ötszöröse, a KGST-tagországok átlagának háromszorosa, a nyugat-európai országok átlagának pedig 70%-a volt. Az 1 ha szántó-, kert-, szőlő-, gyümölcsös területre vetített mezőgazdasági termelési érték alapján 26 ország között a korábbi 17. helyhez képest jelenleg a 12. helyen állunk. Abban hogy nem jutottunk még előbbre, igen nagy szerepe van annak, hogy az állattenyésztés részaránya a mezőgazdaság termelési értékéből az előttünk álló országokban 60–80%, nálunk pedig 50%. Továbbá szerepe van ebben a szántóföldi termelés alacsonyabb színvonalának is.
- ² *Láng István*: Magyarország biológiai erőforrásai és a gazdasági fejlődés. Társadalmi Szemle, 1981. 7. sz.
- ³ Az elemzéshez és vélemények kialakításához felhasználtam a mezőgazdaság és az élelmiszeripar távlati fejlesztési koncepciójához az OT

irányításával készített szakértői anyagokat. Az adatok a KSH hivatalos kiadványaiból (évkönyvek, zsebkönyvek, más kiadványok) a MEM STÁGEK-tól és a TOT közgazdasági főosztályától származnak.

Vas István: A termelési folyamatok vállalaton belüli szervezése a Dalmádi Állami Gazdaságban. Állami gazdaságok tapasztalatai sorozat, 1982. 2. sz., 29—31. old. MÉM Információs Központja (AGROINFORM) 1982.

Dr. Czok Gyula: Belső önelszámolás és érdekeltségi rendszer a Hajdúszoboszlói Állami Gazdaságban. Állami gazdaságok tapasztalatai sorozat, 1981. 1. sz. MÉM Információs Központja (AGROINFORM) 1982.

A GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS RENDSZERE A MEZŐGAZDASÁGBAN MAGYARORSZÁGON*

A MAGYAR AGRÁRFEJLŐDÉS és agrárpolitika igen fontos jellemzője az a törekvés, hogy a mezőgazdaságot minél szervezesebben beillessze népgazdasági összefüggéseibe. Ezt nevezik a közgazdák rendszerszemléletnek, amelynek érvényesülése nem zökkenőmentes, de jól kifejezésre jut benne a mezőgazdaság, az élelmiszeripar, valamint a kapcsolódó iparok (vegyipar, gépipar) és kereskedelem, -raktározás, szállítás - összehangolt fejlesztésére való törekvés. Lényegéhez tartozik továbbá az is, hogy az agrárpolitika főleg az 1968. évi mechnizmusreform óta a termelésfejlesztési célokhoz mindig igyekezett hozzákapcsolni az anyagi és személyi feltételeket. Ezek közül különösen kiemelkedő szerepe volt és van a termelés anyagi-műszaki megalapozásával együtt az emberi tényezőnek és a gazdaságirányítás rendszerének.

A gazdaságirányítás rendszerének főbb jellemzői Magyarországon. A gazdaságirányítás lényege a társadalmi újratermelési folyamatok irányítása. Célja, olyan feltételek folyamatos biztosítása, amelyek között a termelők és a termelés a lehető leg hatékonyabban és legkiegyensúlyozottabban fejlődnek. A termelés a társadalmi munkamegosztás alapján célszerű szervezeti egységekben (vállalatok, szövetkezetek stb.) folyik. Ezek a szervezetek önállóak, ugyanakkor a legszorosabb kölcsönös kapcsolatokban léteznek. Magyarországon a termelés alapegységeinek a működése az alapvető termelési eszközök társadalmi tulajdonára alapozódik, ennél fogva kettős sajátosság jellemzi. Az egyik, hogy

* Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle 1983. 4. 10-14. old.

a termelés társadalmilag tudatosan, központilag tervezett és irányított, a másik, hogy a termelés az áru- és pénzviszonyok szövevényében fejlődik, mivel a termelők munkamegosztásban dolgoznak és nemcsak használati értékeket állítanak elő, hanem egyúttal értéktermelők is.

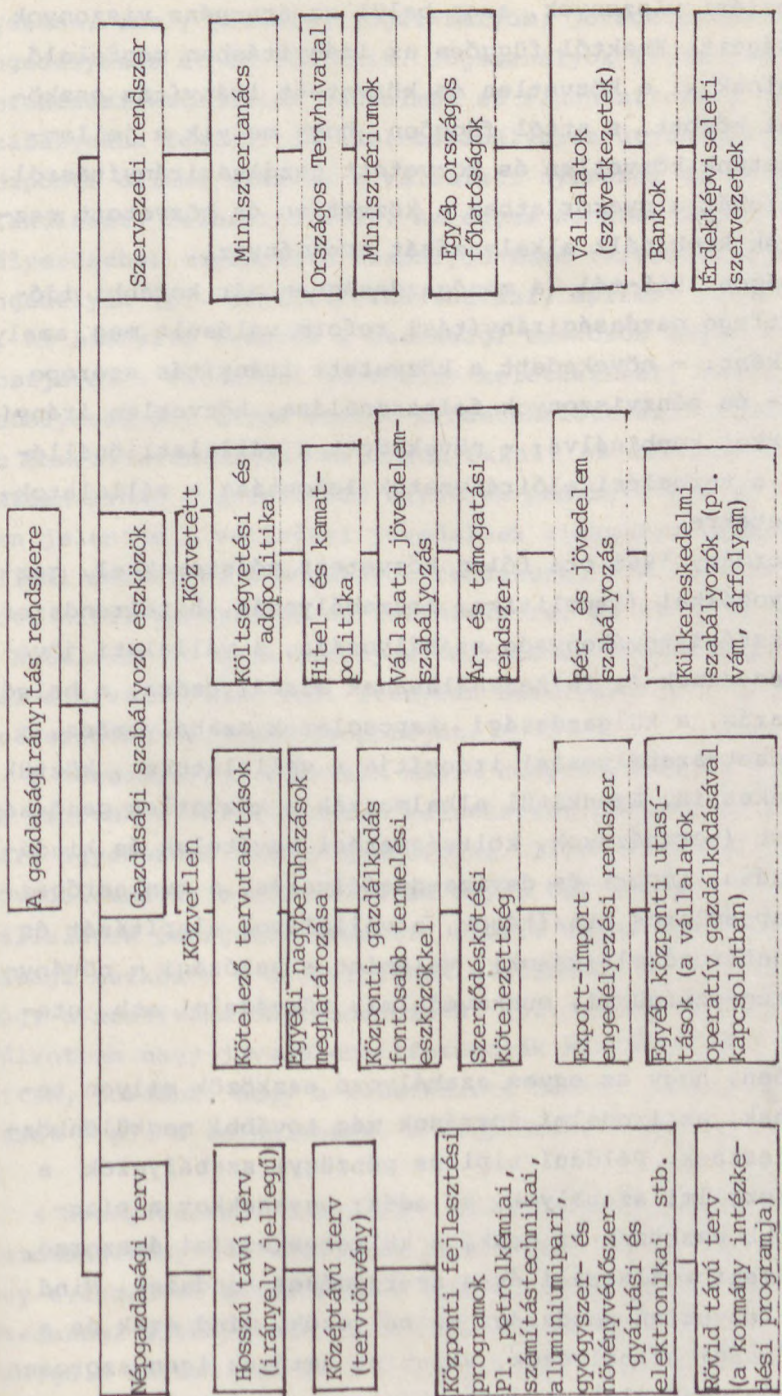
A szocialista tervgazdálkodás rendszere magában foglalja a gazdaságpolitikai célkitűzéseket és megvalósításuk feltételeit, a gazdaságirányítás rendszerét, illetve koncepcióját és gyakorlatát. A gazdaságirányítás rendszerének három fontos összetevője van: a tervezési rendszer, a gazdasági szabályozó rendszer és a szervezeti (döntésjogi) rendszer. Ennek főbb elemeit a mellékelt ábra szemlélteti.

A magyar gazdálkodó egységek (vállalatok, szövetkezetek, háztáji és kiegészítő gazdaságok) a szocialista tervgazdálkodás keretei között gazdálkodnak. Működésük három nagy kapcsolatrendszerbe ágyazva szabályozható és irányítható:

- a gazdaságirányítási kapcsolatok alakításával,
- a más gazdálkodó szervezetekkel kiépült kooperációs és integrációs kapcsolatok révén,
- a vállalaton belüli szervezeti és működési viszonyok alakításával.

Ezek közül a központi állami gazdaságirányítással való kapcsolatrendszer a legalapvetőbb. A vállalatok és szövetkezetek ugyanis, (mint gazdasági szervezeti alapegységek) a gazdaságirányítás egészébe épülnek be. Gazdálkodásuk Magyarországon a népgazdaság központi állami irányításán alapul, amelyben biztosított a kormányzati szintű gazdasági döntések és tervek elsődlegessége a vállalati tervekkel és döntésekkel szemben.

A szocialista tervgazdálkodás alapfunkciói és alapelemei sokféleképpen kapcsolódhatnak egymáshoz, ezért a tervgazdálkodás konkrét rendszere igen változatos formákban ölthet testet. A történelmi fejlődéstől és az adottságoktól függően az egyes szocialista országok tervgazdálkodása ezért igen sok azonos vonást, de számos eltérést is tartalmaz. Ugyanezt mondhatjuk egy országon belül is a fejlődés különböző szakaszaira. Az azonoságok és sajátos vonások végső soron azon múlnak, hogy a szocialista állam köztulajdonosi funkcióját miként gyakorolja, milyen döntéseket központosit, melyeket hagy a gazdálkodó egységek szintjén; milyen mértékben és eszközökkel közvetíti a központi

döntéseket közvetlen rendelkezések útján, illetve közvetett módon a vállalatokhoz; a gyakorlatban hogyan használja fel a szocialista termelési viszonyok, azon belül az áru-pénz viszonyok törvényszerűségeit. Ezekről függően az irányításban megfelelő arányok alakulnak ki a közvetlen és közvetett irányítás eszközei, módszerei között, s attól függően, hogy melyik a jellemzőbb, beszélhetünk közvetlen és közvetett gazdaságirányításról. Az irányítás tehát a gyakorlatban a közvetlen és közvetett eszközök-módszerek kombinált alkalmazását eredményezi.

Magyarországon 1968-tól (a mezőgazdaságban már korábbi időtől kezdve) átfogó gazdaságirányítási reform valósult meg, amelynek eredményeként: - növekedett a közvetett irányítás szerepe, vagyis az áru- és pénzviszonyok felhasználása, közvetlen irányítási módszerekkel kombinálva; - növekedett a vállalati önállóság, megszűnt a termelési előirányzatok lebontása a vállalatokra, szövetkezetekre.

A magyar kormány 1968 óta főleg közvetett módszerekkel, gazdasági szabályozókkal (árpolitika, árszabályozás, hitelrendszer, adók, a fejlesztési tevékenység szabályozása, a vállalati jövedelmek keletkezésének és felhasználásának szabályozása, a belső termékforgalmazás, a külgazdasági kapcsolatok szabályozása, a bér- és a kereset-szabályozás) irányítja a vállalatokat, köztük a szövetkezeteket is. Ezenkívül alkalmazzák a közvetlen gazdasági szabályozást (beruházások, költségvetési bevételek és kiadások meghatározása, import és devizaengedélyezés, a munkaerőgazdálkodással kapcsolatos utasítások, a vállalatok alapítását és működését meghatározó előírások), valamint a hatósági - növényvédelmi, állategészségügyi, munkavédelmi, tűzvédelmi stb. utasításokat is.

Attól függően, hogy az egyes szabályozó eszközök milyen területeken hatnak, az irodalmi források még további megkülönböztetéseket is tesznek. Például tipikus pénzügyi szabályozók a hitel, a pénzforgalmi szabályok, az adók; ugyanakkor a piacszabályozás főbb eszközei az árak, a külkereskedelmi árszorzó, a vámok, a termékforgalmazási és a szerződéses rendszer. Mind a hatósági és közvetlen gazdasági szabályozók, mind ezek és a közvetett gazdasági szabályozók, valamint hatásuk igen szorosan egybefonódnak, a gyakorlatban esetenként nem is lehet őket egy-

mástól elválasztani. A közvetlen és közvetett gazdasági szabályozók szoros egybekapcsolódására jó példa a beruházások szabályozása, amely jelenleg jogszabályok, jövedelemszabályozás és engedélyezés útján történik. Jogszabályok írják elő az egyes beruházási kategóriák tartalmát és finanszírozási rendjét. Jogszabályokba foglalt jövedelemszabályozás útján befolyásolják a központi állami szervek a vállalati nyereség és az amortizáció alakulását, felhasználását. Az egyes konkrét beruházások engedélyezéséhez kapcsolódó szabályok közé tartoznak a különböző engedélyek (pl. területfelhasználási, építési engedély, vám stb.).

Az irányító szervek a gazdasági eszközök meghatározott csoportjával a vállalati jövedelem keletkezését, nagyságrendjét befolyásolják. Ilyen eszköz mindenekelőtt az árrendszer, amely az árak színvonalával, az árarányokkal, az árképzés módjával alapvetően kihat a gazdálkodó egységek pénzbevételére. Hasonlóképpen jelentős a vállalati jövedelmek alakulása szempontjából az állami dotációk, támogatások rendszere, s a vállalatoknak nyújtott hitel mennyisége és feltétele is. Az állam a dotációkat és a hiteleket is csak bizonyos feltételek esetén nyújtja, s ezáltal a kívánatosnak vélt irányban befolyásolja a vállalatok (szövetkezetek) érintett csoportját.

A közgazdasági eszközök másik csoportjával az állami irányító szervek a vállalatokban keletkezett jövedelmek felhasználására igyekeznek hatást gyakorolni. Ilyen eszközök a föld- és a jövedelemadó, a szociális és egyéb befizetések, valamint a vállalatok pénzgazdálkodására előírt egyes korlátozások. A gazdasági eszközök e csoportjának elsősorban az a rendeltetése, hogy a nemkívánatos tendenciákat (pl. az egyenlőséget vagy a túlzottan nagy jövedelemkülönbségek kialakulását) visszaszorítsa, továbbá, hogy a keletkezett bruttó jövedelem felhasználását - pl. a felhalmozás, a fogyasztás arányát - szabályozza.

A mezőgazdasági irányítás rendszerének jellemzői. A magyar gazdaságirányítás általános reformját, amely 1968-ban kezdődött, egy évtizeddel megelőzték a mezőgazdasági irányítás (tervezés, gazdasági szabályozás és szervezeti rendszer) fejlesztését szolgáló intézkedések. A kötelező beszolgáltatási rendszer eltörlése már 1957-től kezdve jó alapot teremtett ahhoz, hogy

fokozatosan megszűnjék a termelési előirányzatok lebontásos gyakorlata. 1956 őszén a beadási rendszerrel együtt az egyéni gazdaságok és a termelőszövetkezetek számára megszűnt az értékesítési kényszer, a beadási kötelezettség, az egyéni gazdaságok számára pedig a vetési kényszer (a vetésterületi előirányzatok lebontása) is.

A gépállomások 1957-től kezdve áttértek az önálló vállalati gazdálkodásra, később pedig gépjavító állomásokká alakultak és gépeiket eladták a termelőszövetkezeteknek. Az állami gazdaságokban 1957-től kezdve radikálisan csökkentették a kötelező tervmutatók számát.

1959-1961 között a magyar parasztság túlnyomó többsége termelőszövetkezetekbe lépett, a mezőgazdaságban túlsúlyba kerültek a termelőszövetkezetek. Az új helyzetnek megfelelően a kormány továbbfejlesztette a mezőgazdasági irányítást, fokozatosan erősödtek a termelés befolyásolásának indirekt eszközei: az ár-, adó-, hitel és támogatási politika, az új termékforgalmazási rendszer.

A mezőgazdaságban már a reform 1968. évi bevezetése előtt több intézkedés történt: 1966-ban 9%-kal felemelték a termelői árakat (ezt követte 1967 végén és 1968 elején egy további 10%-os áremelés), 1967. január 1-től pedig a kormány törölte a termelőszövetkezetek tartozásának túlnyomó részét, mintegy 13 milliárd forintot.

Gazdasági tartalmát illetően az irányítás-reform a bővített újratemelés anyagi megalapozását, egyúttal a vállalati önállóság és érdekelttség fokozását szolgálta a többszöri és jelentős termelői áremeléssel, a fejlesztést és üzemelést egyaránt segítő támogatási rendszerrel, a hitelrendszerrel, a vállalati jövedelem keletkezését és felhasználását befolyásoló pénzügyi szabályozó rendszerrel (adózás, vállalati alapképzés, bérezési rendszer) és a termékforgalmazás szabályozásával. A reform előtt a nagyüzemeknek csak kisebb része volt képes saját forrásokból finanszírozni termelése bővítését, a reform óta pedig valamilyeni gazdaságnak megnyílt a lehetősége erre. A fejlődés hajtóereje lesz a jövőben is a gazdasági önállóság érvényesítése, az ahhoz szükséges pénzügyi forrásokkal.

Lényeges vonása és alapelve a mezőgazdasági irányítás mechanizmusának az is, hogy jelentős mértékben támogatja a vállalati kezdeményezéseket, de az anyagi ösztönzést - a gazdasági szabályozás felhasználásával - a gazdasági eredményhez, a gazdaságos termelésnöveléshez igyekszik kapcsolni. A vállalati és egyéni érdekelttség érvényesítése egyaránt tartósan erre az alapelve épül. A termelői árak egyre több termék esetében a minőségtől függően differenciáltak, a támogatás és a hitelezés a többtermeléshez és a megtérüléshez kötött. A dolgozók és vezetők bérezése, anyagi ösztönzése mindinkább összekapcsolódik a termelés, a gazdálkodás eredményével. A gazdaságirányítás tehát a társadalmi, vállalati és egyéni érdek minél jobb összehangolására törekszik. A gazdasági szabályozással, az állami támogatással igyekszik a vállalati, szövetkezeti erőforrásokat és az egyéni ambíciókat, érdekeket a társadalmi célok szolgálatába állítani.

A magyar agrárpolitika tartósan érvényesülő elvei és jellemzői közé sorolhatjuk az önkéntesség elvének betartását, a fokozatosságot, a korszerű és hagyományos megoldások kombinált alkalmazását is. Ez tükröződik abban, hogy a gazdaságok a vállalati koncentrációnak, az agráripari integrációnak, a szervezeti formáknak, a vállalatban belüli szervezeti és elosztási módszereknek többféle módozatát, változatát alkalmazzák, azokat, amelyek a termelőerők fejlettségi szintjével, adottságaikkal összehangban vannak. A kormány ezek alkalmazását irányelvek kiadásával segíti, de közvetlenül nem avatkozik bele a vállalatban belüli szervezeti formák, vezetési módszerek kialakításába és fejlesztésébe.

A fejlesztés iránya. Hosszabb időszakra előretékelve a mezőgazdaság szabályozó-rendszerét olyan irányban célszerű fejleszteni, hogy a központi intézkedések a vállalati önállóságot anyagilag méginkább alátámasszák, a vállalati és a személyes ösztönzés pedig jobban a gazdasági eredményhez, a gazdaságos termelésnöveléshez igazodjék.

A következő években ezért a magyar gazdaságpolitika és gazdaságirányítás fejlesztésének egyre inkább kulcskérdésévé válik, hogy képes lesz-e a mezőgazdasági nagyüzemek mainál szélesebb körében egyrészt kiküszöbölni az egyszerű újratermelés zavarait,

másrészt tágítani azt a vállalati kört, amely egyúttal rendszeres bővített újratermelésre is képes, továbbá kedvezően befolyásolni a jól gazdálkodó - a szektor húzóerejét képező - nagyüzemek jövedelmi helyzetét. Az önálló vállalati gazdálkodás és a vállalkozási készség olyan anyagi alapja és fontos feltétele ez, amelyek javítását a mezőgazdasággal szemben támasztott növekvő ellátási és export-igényekkel egyidőben alaposan vizsgálni és mérlegelni szükséges. Az utóbbi évekéhez hasonló többletfeladatok vállalására az agrárszektor csak akkor képes, ha a terv-célkitűzések megvalósításához szükséges elemi jövedelmi feltételeket a kormány megteremti számára.

A mezőgazdasági árpolitikában az eddig bevált jó módszert célszerű követelni a jövőben is, garantált árakat alkalmazva az alapvető cikkeknel és szabad árakat a többinél. Az árváltozásokkal legalább az átlagos ráfordítások elismerését, a termelők belföldi értékesítési és exportérdekeltségét, az árrendszer rugalmasságának fokozását kell célul kitűzni. Az állami támogatás mértékét mindig az adott helyzetből kiindulva és a termeléspolitikai célok szolgálatában érdemes változtatni. Az ár- és támogatási rendszert célszerű szervesen összekapcsolni az árkockázati alapok eddigénél aktívabb működtetésével, az intervenciós politikával, a világpiaci manőverezést szolgáló készletezéssel, alternatív (puffer) feldolgozó kapacitások létesítésével. A kifejezetten exportcélú mezőgazdasági termelésnél a tényleges export-árbevételhez kapcsolódó anyagi ösztönzés érvényesítése a járható út. Ilyen rendszer alkalmazása pl. a vágójuhnál eddig is eredményes volt.

A vállalati jövedelmek keletkezését és felhasználását alakító pénzügyi szabályozókon belül nagyobb szerepet kaphatna a jövőben a hitelpolitika. Változtatni célszerű a pénzügyi rendszernek a korábbi tervlebontásra emlékeztető vonásain is. Nem célszerű annyira közvetlen és merev módon beavatkozni a vállalati és személyes jövedelmeknek a keletkezésébe, mint ahogy eddig történt. Jobban rá lehetne bízni ezt a szabályozást egy jól differenciált ár-, adó- és támogatási rendszerre. De csökkenteni célszerű a közvetlen előírásokat, beavatkozásokat a vállalati és személyes jövedelmek felhasználásába pl. a bér- és kereset-szabályozás terén is, egy eddigénél jobb adórendszerrel

kombinálva. Felhasználva a fejlesztéshez az ezzel kapcsolatos új központi és vállalati kezdeményezések, kísérletek tapasztalatait, amelyek a hatékonyabb gazdálkodást szolgáló anyagi ösztönzés kibontakozását segítik.

Tartós jellemzője és követelménye a mezőgazdasági irányítás fejlesztésének a termelési és értékesítési érdekelttség (biztonság) növelése is. Ennek egyik fontos összetevője a zavartalan termelőeszköz-, anyag- és alkatrészellátás, amely a gazdálkodásnak eddig sajnos egyik leggyengébb pontja volt. Ennek megoldása azonban nemcsak kereskedelmi, hanem iparfejlesztési feladat is. A kiegyensúlyozott gazdálkodás másik fontos tényezője a fogyasztó érdekeit szem előtt tartó jól szervezett értékesítés. Az értékesítés zavarai, különösen a zöltség-, gyümölcsfélénél nem egy alkalommal aláásták már a termelési kedvet, főleg a felvásárlók egyoldalú érdekérvényesítése miatt. Ezért olyan megoldásokat célszerű ösztönözni, amelyek az értékesítéssel (felvásárlással) foglalkozó vállalatok érdekelttségét jobban összehangolják a fogyasztók és a termelők érdekeivel, az értékesítést a termelők és a forgalmazók kölcsönös érdekelttségére alapozzák. A hivatalnoki magatartást és hivatali módszereket ezúton lehetne kereskedelmi módszerekkel felváltani, jövedelmező üzleti tevékenységként fejleszteni. Ezt az irányt lenne célszerű követni a külkereskedelmi tevékenység szabályozásában is.

A gazdaságirányítás továbbfejlesztésében az eddiginél jóval nagyobb figyelmet érdemel a vállalati belső mechanizmus megújítása. Tény, hogy a gazdaságirányítási reform bizonyos értelemben megállt a trösztök, a vállalatok és a szövetkezetek kapujában és nem hatotta át eléggé a mezőgazdasági nagyüzemek belső életét. Mindebben több más ok mellett különösen nagy szerepet játszott az, hogy a belső mechanizmus fejlesztését hosszú ideig a vezetési lépcsők, a vezetési szervezet kérdéseire szűkítettük és nem kapcsoltuk eléggé egybe a vállalaton belüli ténylegesen gazdálkodó egységek önállóságával, kezdeményezésének ösztönzésével, az ehhez szükséges bérezéssel, munkadíjazással. A tudomány is elmarasztalható ebben, mert nem figyelt fel eléggé a vállalati-szövetkezeti gyakorlat új jelenségeire. Pedig a mezőgazdasági nagyüzemek már hosszabb idő óta olyan megoldásokat keresnek (és igen sokszor találtak is), amelyek a belső szervezeti

fejlesztést az anyagi ösztönzést és a vállalaton belüli egységek önállóságának növelését egybekapcsolják. Kezdetben igen széles körben alkalmazták a családi és részes-művelést, legújabban pedig az ún. önálló érdekeltségű és hatáskörű kiscsoportok, üzemegek, részlegek terjednek. Egyre szélesebb körben alkalmazzák a szerződéses üzemeltetést és az átalányelszámolást is. Mindebben igen lényeges a vállalati önállóság érvényesítése, az önkéntesség és a fokozatosság következetes betartása. Központi-
lag előírt sémák erőltetése visszavetné a helyi kezdeményezést, az adottságok ésszerű hasznosítását. A vállalati belső mechanizmus fejlesztése nagy figyelmet érdemel azért is, mert ezúton alapozható meg a vállalati (szövetkezeti) demokrácia további erősítése.

A gazdaságirányítás rendszerének szerves része a vállalati struktúra, amelynek fejlesztése semmivel sem kisebb jelentőségű a tervezés vagy a szabályozórendszer korszerűsítésénél. Szervezeti szempontból a magyar mezőgazdaság alappillérei a szocialista nagyüzemek, az állami gazdaságok (kombinátok) és a termelőszövetkezetek. A nagyüzemek a művelt terület 92%-án gazdálkodnak és a termelés több mint kétharmadát adják.

1982-ben a 130 állami gazdaság (kombinát), az 1338 termelőszövetkezet mellett működött még 61 szakszövetkezet, mintegy 900 vállalatközi társulás és 1,5 millió háztáji és kisegítő gazdaság is. A vállalatok és szövetkezetek közötti társulások közül különösen jó eredményeket értek el a termelési rendszerek, amelyek a kukorica-vetésterület 85%-án, a búzáéknak és a cukorrépáéknak háromnegyedén, a gyümölcssterület 44%-án szervezeték a korszerű technológiájú (iparszerű) termelést. A baromfihús- és tojástermelésben valamennyi nagyüzem, a sertéstartóknak kétharmada, a tehéntartó nagyüzemeknek a fele gazdálkodik termelési rendszerekben.

Az 1,5 millió háztáji és kisegítő gazdaság a mezőgazdasági termelés csaknem 1/3-át adja és ezek több mint fele nem mezőgazdasággal foglalkozó fizikai munkások és szellemi foglalkozásúak kisküldője, hobbi-kertje. A magyar kistermelés leglényegesebb jellemzője, hogy azt a nagyüzemek (kiszűrésben a fogyasztási szövetkezetek) szervezik, integrálják. A szigorú feltételeket tartalmazó szerződéses rendszer keretei között a szocialista

szervezetek adják a háztáji termeléshez szükséges vetőmagot, palántákat, gyümölcsfákat, állatokat, takarmányt, gépi munkát és egyéb szolgáltatásokat, a szerződésben lekötött termékeket pedig a gesztor szocialista szervezetek veszik át és értékesítik, nem a kistermelő batyuzik és piacoz vele. A nagyüzemek többsége ezt az integrációt úgy oldja meg, hogy a kistermelést önálló üzemággént szervezi, megfelelő szakemberek irányításával, közreműködésével. Sok nagyüzemi és fogyasztási szövetkezet a kistermelőkből szakcsoportokat szervez, amelyekben saját dolgozók és rajtuk kívül bárki résztvehet. Legelterjedtebbek a kisállattenyésztő (nyúl, baromfi, galamb, méhész) és a zöldség-, gyümölcs-, szőlő-, gombatermelő szakcsoportok, amelyek főleg a termeléshez szükséges anyagok, felszerelések beszerzésével és a termékek szervezett - nagybani - értékesítésével foglalkoznak.

A magyar mezőgazdasági szervezeti struktúra fejlesztésének az alapjai (meghatározó szervezeti egységei) tehát az állami gazdaságok (kombinátok) és a termelőszövetkezetek. Rájuk épül az a szervezeti sokszínűség, amely eredményesen kombinálja a szocialista nagyüzemek termelését a vállalati és szövetkezetközi társulásokkal, továbbá a háztáji és kiegészítő gazdaságokkal. A szervezeti fejlesztés fő követelménye a gazdaságos többtermelés és ennek van alárendelve a szervezeti formák kiválasztása éppen úgy, mint a műszaki fejlesztés, vagy az anyagi érdekeltség is, a demokratikus működés gyakorlati megvalósítása.

A mezőgazdaság központi irányítása a korábbi két minisztérium helyett most a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium által történik. A helyi hatósági irányítást és felügyeletet a megyei tanácsok Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Osztálya látja el. Az Állami Gazdaságok Országos Központja egyrészt szervező, fejlesztő és koordinációs feladatokat lát el, másrészt gyakorolja a tulajdonosi felügyeletet, az igazgatókkal és helyetteseikkel kapcsolatos munkáltatói jogokat. A termelőszövetkezetek országos és megyei érdekképviseleti szerveket hoztak létre és működtetnek.

GAZDASÁGUNK ÚJ NÖVEKEDÉSI PÁLYÁJÁRÓL ÉS MECHANIZMUSÁRÓL*

Felszólalás a Magyar Tudományos Akadémia
1982. május 6-i közgyűlésén

Tisztelt Közgyűlés!

A mai helyzetben - amit Bognár professzor jogosan világméretű gazdasági krízisként jellemzett - a magyar gazdaságpolitika figyelemreméltó eredményeként könyvelhetjük el, hogy ha rövid 1-2 éves időszakokra is, de sikerült megállítania a gazdasági egyensúly romlását. A kormány főleg makrostrukturális eszközökkel - az export ösztönzésével - szorgalmazásával, az import mérséklésével, a beruházások és a fogyasztás visszafogásával - igyekezett javítani a gazdasági egyensúlyt. Ez azt mutatja, hogy a központi irányítás - ha okosan használja a rendelkezésére álló közvetett és közvetlen szabályozás eszközeit - úrrá tud lenni nehéz helyzeteken is.

Napjaink központi problémáját azonban az előbb említett sikerek ellenére abban látom, hogy az eddig alkalmazott makroszintű gazdaságpolitikai eszközökkel nem lehet tartós egyensúlyt teremteni. A tartós egyensúly gyökerei csakis a vállalati szférából, a termelés szférájából táplálkozhatnak. A nagy kérdés ma az, sikerül-e új pályára állítani az ipari és az agrártermelést, a vállalati és szövetkezeti gazdálkodást. Ehhez pedig a gazdálkodó egységek vállalkozási tevékenységének élénkülése-élénkítése, a versenyképesség javulása-javítása szükséges. Ez azonban nem pusztán a vállalati és szövetkezeti vezetőkön múlik. Nekem is meggyőződésem, hogy a vállalkozási készség és versenyképesség

*
Kézirat

élénkítése a gazdasági mechanizmus - különösen a szabályozórendszer és a szervezeti rendszer - gyökeres megreformálása útján lehetséges.

Hogyan illeszkedik mindebbe a mezőgazdaság? A nyolcvanas évek elején a magyar mezőgazdaság 10%-kal kisebb területen, feleannyi munkaerővel kétszer annyit termelt, mint 30 évvel korábban, a magángazdálkodás időszakában. Jó színvonalon fedezte a lakosság étel- és takarmány-fogyasztását, amely egy főre számítva ez alatt két-szeresére emelkedett. Ezzel egyidőben többszörösére növelte exportját, amely pedig tartósan aktív egyenleggel párosul. Arra a kérdésre tehát, hogy a mezőgazdaság könnyítette-e népgazdasági gondjainkon, határozott igennel válaszolhatunk. Várható, hogy ez a következő években is folytatódik. A mezőgazdaság egyrészt a politikai stabilitás szempontjából annyira fontos étel- és takarmány-ellátásban, másrészt a gazdasági fejlődést meghatározó külkereskedelmi egyensúly alakulásában kedvezően működik közre. Növekvő nettó devizahozamával bővíti fejlesztési forrásainkat. A mezőgazdaság évi 1%-os növekedése ugyanis elegendő a belső ellátás javításához. Minden ezt meghaladó többlet exportra mehet. Érdeklünk tehát a belső ellátás fő feladatával jól egybekapcsolt exportcélú agrárfejlesztés. Ennek megvalósítása annál többet hoz a népgazdaságnak, minél kevésbé halogatjuk. A gazdaságilag közepesen fejlett országokban ugyanis - mint amilyen hazánk - ahol az adottságok kedvezőek, a kiegyensúlyozott gazdasági növekedés egyik számottevő forrása a mezőgazdaság.

A kedvező lehetőségek ellenére kár lenne illúziókat táplálnunk a mezőgazdaság népgazdasági szerepét illetően. Igaz, hogy az étel- és takarmány-termeléshez kedvezőek az adottságaink, túlnyomórészt jók az eddigi tapasztalatok. Gazdasági életünkben azonban már hosszabb idő óta az ipar van túlsúlyban. A népgazdaság termeléséből és a nemzeti jövedelemből mindössze 16-17%-ot kitevő mezőgazdaság az étel- és takarmány-iparral együttvéve is legfeljebb 20%-os arányt képvisel és nem helyettesítheti az ipar meghatározó szerepét.

Továbbá a világpiacon tartós tendencia az alapvető nyersanyag- és energiaárak emelkedése, ami jelentősen növeli az étel- és takarmány-termelés költségeit is. Az agrár-világpiacot uraló exportőrök monopolhelyzetben vannak, s az étel- és takarmány-kereskedelmet hatalmi,

stratégiai érdekeinek rendelik alá. Magasan tartják azoknak az áruknak - pl. fehérjetakarmányok, gépek, vegyianyagok - az árait, amelyekből mi is behozatalra szorulunk, lenyomják viszont számos élelmiszerét, amiből exportálunk. Ez a tartós tendencia nehezíti a hatékonyabb növénytermelés és állattenyésztés fejlesztését, amihez hozzájárul az is, hogy a mezőgazdaság ipari háttere - sem itthon, sem a KGST-országokban - nem épült ki. Sok esetben a szinttartó termelés is tökéletes importot igényel. Mindez magas beszerzési árakkal jár, amelyek továbbgyűrűzve, aránytalanul magas termelési költségekhez vezetnek, és ezt igen nehéz ellensúlyozni a hozamok növelésével.

Hogyan lehet kitörni ebből a bűvös körből? Nehéz kérdés, amely átvezet bennünket olyan válaszokhoz, amelyek - mivel az iparban, közlekedésben, kereskedelemben is hasonlóképpen jelentkeznek - már nemcsak az agrár-szakembereket, hanem a közgazdák és gazdaságpolitikusok széles táborát foglalkoztatják. Ezért nem is annyira agrárkérdésként, hanem sokkal inkább az agrárfejlődés tapasztalatai ürügyén érdemes sorra venni - ha címszavasan is - a következőket:

1. A gazdaságpolitika azzal szolgálhatja legjobban a fejlődést, ha az emberi tényező nagyobb erkölcsi és anyagi megbecsülésére, kulturális és szakképzési színvonalának emelésére alapoz. Kézzel fogható tanulsággal szolgál ehhez a mezőgazdaság, ahol történelmileg nem is számottevő idő alatt sikerült felszámolni a paraszti elmaradottságot. Ehhez természetesen hozzátartozik az a konstrukció is, amely az önkormányzat változatos formáinak alkalmazásával elősegíti színvonalas vezető gárda kialakulását és működését, emberszámba veszi a munkaerőt, nem nyírbálja, hanem ösztönzi a kezdeményezést - vagy mai divatos kifejezéssel élve: vállalkozási készséget.

2. A munkaerőt el kell látni korszerű felszereléssel; az anyagi-műszaki fejlesztést azonban nem vezethetik egyoldalú műszaki-presztizs szempontok, hanem alá kell rendelni azt a gazdaságosságnak.

3. A szelektív termeléspolitika nem tűrheti meg eladhatatlan árukészletek raktárra termelését. A gazdaságos termelésfejlesztésnek az iparban és a mezőgazdaságban is a piacból, a szükségletek kielégítéséből kell kiindulnia.

4. Igen fontos tanulság az is, hogy a vállalati gazdálkodásban, a termeléshez hasonlóan - szintén az adottságoknak megfelelő módszerek és formák alkalmazása ésszerű. A nagy-, közepes-, és kistermelés összehangolása, kombinált fejlesztése nemcsak a mezőgazdaságban követendő irányvonal. Mint ahogy a vállalatban belüli adottságokkal (a felszereltséggel, a dolgozók és a vezetők kulturáltságával) összehangolt szervezeti és elosztási formák alkalmazása is új erőt hozhat mozgásba a népgazdaság bármely ágában.

5. Röviden szólni érdemes még a gazdasági szabályozás fejlesztéséről, a vállalati önállóság és anyagi érdekelttség fokozásáról. Ebben 1968 óta - ha visszaesésekkel is - jelentős lépéseket tettünk előre. Mégis azokkal értek egyet, akik a józan radikalizmus talaján állva - ahogy erről Bognár professzor is szólt - gyökeres változásokat javasolnak. Ennek lényegét abban látom, hogy nem kell mindenáron a központi szerveknek dönteni arról, ami a vállalatokra tartozik, amiről a termelés és forgalmazás helyén lehet reálisan dönteni. Ezért ha volt bátorságunk 1968-ban szakítani a tervlebontással, ahhoz hasonlóan szakítanunk kell (ha nem egyszerre, akkor fokozatosan) „a szabályozók lebontásával”. A vállalati jövedelmek keletkezésének és felhasználásának, benne különösen a bérezésnek a túlszabályozása igen szűk keretek közé szorítja a vállalati önállóságot, kezdeményezést, vállalkozási készséget. A mai pénzügyi szabályozás túlzottan szimulálja a tervlebontásos irányítást, ezért magán viseli annak hibáit, magával hordja annak következményeit is. Ideje mielőbb rugalmasabbá tenni, természetesen annak az elvnek alapján, hogy a szabályozás a vállalati és egyéni érdekeltséget szorosan a gazdasági eredményhez, a gazdaságos árutermeléshez kapcsolja.

6. Végül még egy megjegyzést arról, hogy növeljük-e gazdasági reformunk társadalmi-politikai kockázatát. Nekem is a véleményem,

hogy a legnagyobb kockázatot azzal vállaljuk, ha ezt halogatjuk. Igen lényegesnek tartom azonban, hogy ideológiai szélmalomharcba ne bocsátkozzunk, hanem a gazdaságirányítási reform megvalósításához hasonlóan a marxista elvi szilárdságra és az empiriára épülő józan, megfontolt lépések bevált gyakorlatát kövessük.

Tisztelt Közgyűlés!

Ezzel mondanivalóm végére értem. Befejezésül még annyit: a tudomány felelőssége különösen nagy abban, hogy rátaláljunk gazdaságunk új növekedési pályájára és még működőképesebbé tegyük mechanizmus-rendszerét, amelynek segítségével a változó helyzetekhez és fordulatokhoz az eddiginél gyorsabban és jobban tudunk alkalmazkodni.

Köszönöm a figyelmet.

ÉSZREVÉTELEK

A GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS FEJLESZTÉSÉRŐL KÉSZÜLT ELŐTERJESZTÉSHEZ*

ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK

1. Az előterjesztés helyzetértékelése elmélyült elemző munkára épül. A fejlesztési irányelvek átfogják a gazdaságirányítás egész rendszerét, mérlegelik a fontosabb társadalmi hatásokat, következményeket is. Az előterjesztés kiemelten hangsúlyozza a továbbfejlesztés fokozatosságát, és a legközelebbi évekre megjelöli a változások főbb csomópontjait is.

2. Az előterjesztés főleg a gazdaságirányítás eszközszerére koncentrál, de nem érzékelteti elég jól, hogy a tervezett változások hogyan és mennyiben szolgálják alapvető gazdaságpolitikai gondjaink-nehézségeink megoldását, mindenekelőtt az életszínvonal alakulását, amely a dolgozókat közvetlenül érdekli. A célokról szóló szöveg (6. oldal) meg sem említi az életszínvonal megőrzésének vagy javításának feladatát, a konkrét szabályozókról szóló bekezdésekből pedig - ár, adó, kereset-szabályozás - inkább a további megszorításokra lehet következtetni. Ez reformellenes hangulatot, jobb esetben közömbösséget szülhet a dolgozók között, s a kormányzat szűk körére, szakmai körökre korlátozhatja a reform ügyét. Holott fordítva, minél szélesebb tömegek ügyévé kellene tenni azt.

**Kézirat*. 1983. október 25.

1. Jelenlegi társadalmi-gazdasági nehézségeinket jogosan kapcsoljuk egybe a nemzetközi méretekben tapasztalható gazdasági krízissel, a cserearány-romlással, tehát a romló külső feltételekkel. Az értékelő rész 1/a. pontja azonban ezt kissé túlhangsúlyozza saját gazdaságpolitikai hibáinkhoz képest. Az utóbbiak közül említés sem történik a tartósan ható tényezőkről, mint pl. a túlzottan tőke- és tőkés-importigényes, de nem eléggé export-offenzív iparosításról, az infrastruktúrát elhanyagoló, egyoldalúan termeléscentrikus fejlesztésről, az eladósodáshoz vezető megalapozatlan fejlesztésekről.

2. Az utóbbi évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy a központi irányítás eszköztára igen szűk határok közé szorította a vállalati önállóságot, kezdeményezést. A tervezetből nem érzékelhető, hogy ebben lényeges változások következnenek be. A pénzügyi szabályozókkal legalább olyan szigorúan behatárolható a gazdálkodás, mint a régi tervlebontásos gyakorlattal. Érzékeltetni kellene, hogy ebben tervezünk-e változást, vagy marad az eddigi gyakorlat, a vállalati jövedelmek keletkezésének és felhasználásának a tervlebontással azonos hatású túlszabályozása.

3. Az anyagi ösztönzés és a kezdeményezés szempontjából kulcsfontosságú a keresetszabályozás mechanizmusa. A II. rész 2/c. pontja azt hangsúlyozza, hogy a keresetszabályozás kettős funkciója a jövőben is fennmarad. Az eddigi problémák lényegét ez a megfogalmazás nem reálisan tükrözi. A keresetszabályozás eddigi úgyszólván a vásárlóerő-kiáramlás szabályozásának a funkcióját töltötte be, és csak elenyésző mértékben szolgálta az anyagi ösztönzést. Ezen kellene gyökeresen változtatni, mert önmagában a kettős funkció hangsúlyozása semmit sem mond.

4. Az előterjesztés elhanyagolja a vállalatirányítás (vállalati belső mechanizmus) fejlesztését. Ez a kérdés nem szűkíthető azokra a szevezeti változásokra, amelyeket a II. rész 3. pontja tartalmaz. Az anyagi érdekeltségre épülő vállalati belső mechanizmus alapvonásait a fejlesztés irányaként a kormányzati irányítási rendszer tervezett változásaihoz igazítva célszerű lenne röviden megfogalmazni. A mechanizmus-reform egyik nagy problémája volt az utóbbi másfél évtizedben is, hogy egyoldalúan a

szakemberek egy csoportjának, főleg a makro-szinten dolgozó közgazdáknek és a központi irányító szervek vezetőinek, munkatársainak az ügyévé lett. A vállalatvezetők és szakemberek jelentős része - különösen az utóbbi időben - egyre inkább a mechanizmus-változtatások szenvedő alanyának tekintette magát, aki nem győz igazodni a túl gyakori változtatásokhoz, többségében a vállalat számára hátrányos elvonó intézkedésekhez. A tapasztalatok azt mutatják, hogy szoros kölcsönhatás van nemcsak az irányítás egyes eszközei, hanem a központi irányítás és a vállalatirányítás eszközei között is, fejlesztésüket tehát együtt kell megtervezni és jól összehangolni.

5. Az 1968-as reform egyik figyelemre méltó jellemzője volt - amit a gyakorlat igazolt -, hogy a mezőgazdasági (szövetkezeti) irányítás legalapvetőbb sajátosságait is megfogalmazta, illetve állást foglalt a fejlesztés irányát illetően. Ez most csaknem teljesen hiányzik. Megfontolást érdemelne az előterjesztés ilyen irányú kiegészítése.

1874. február 17-án született Szeged. Szülői házában
tanult, majd a Szegedi Kereskedelmi és Kézműipari
iskolába, ahol a kereskedelmi és kézműipari szakmák
ismeretét szerezte. 1894-ben költözött Budapestre, ahol
a Magyar Kereskedelmi és Kézműipari Iskolában folytatta
tanulmányait. 1896-ban a Magyar Kereskedelmi és Kézműipari
Iskolában szerzett oklevelet. 1897-ben a Magyar Kereskedelmi
és Kézműipari Iskolában szerzett oklevelet. 1898-ban a
Magyar Kereskedelmi és Kézműipari Iskolában szerzett
oklevelet. 1899-ban a Magyar Kereskedelmi és Kézműipari
Iskolában szerzett oklevelet. 1900-ban a Magyar Kereskedelmi
és Kézműipari Iskolában szerzett oklevelet. 1901-ben a
Magyar Kereskedelmi és Kézműipari Iskolában szerzett
oklevelet. 1902-ben a Magyar Kereskedelmi és Kézműipari
Iskolában szerzett oklevelet. 1903-ban a Magyar Kereskedelmi
és Kézműipari Iskolában szerzett oklevelet. 1904-ben a
Magyar Kereskedelmi és Kézműipari Iskolában szerzett
oklevelet. 1905-ben a Magyar Kereskedelmi és Kézműipari
Iskolában szerzett oklevelet. 1906-ban a Magyar Kereskedelmi
és Kézműipari Iskolában szerzett oklevelet. 1907-ben a
Magyar Kereskedelmi és Kézműipari Iskolában szerzett
oklevelet. 1908-ban a Magyar Kereskedelmi és Kézműipari
Iskolában szerzett oklevelet. 1909-ben a Magyar Kereskedelmi
és Kézműipari Iskolában szerzett oklevelet. 1910-ban a
Magyar Kereskedelmi és Kézműipari Iskolában szerzett
oklevelet.

1911-ben a Magyar Kereskedelmi és Kézműipari
Iskolában szerzett oklevelet. 1912-ben a Magyar Kereskedelmi
és Kézműipari Iskolában szerzett oklevelet. 1913-ban a
Magyar Kereskedelmi és Kézműipari Iskolában szerzett
oklevelet. 1914-ben a Magyar Kereskedelmi és Kézműipari
Iskolában szerzett oklevelet. 1915-ben a Magyar Kereskedelmi
és Kézműipari Iskolában szerzett oklevelet. 1916-ban a
Magyar Kereskedelmi és Kézműipari Iskolában szerzett
oklevelet. 1917-ben a Magyar Kereskedelmi és Kézműipari
Iskolában szerzett oklevelet. 1918-ban a Magyar Kereskedelmi
és Kézműipari Iskolában szerzett oklevelet. 1919-ben a
Magyar Kereskedelmi és Kézműipari Iskolában szerzett
oklevelet. 1920-ban a Magyar Kereskedelmi és Kézműipari
Iskolában szerzett oklevelet. 1921-ben a Magyar Kereskedelmi
és Kézműipari Iskolában szerzett oklevelet. 1922-ben a
Magyar Kereskedelmi és Kézműipari Iskolában szerzett
oklevelet. 1923-ban a Magyar Kereskedelmi és Kézműipari
Iskolában szerzett oklevelet. 1924-ben a Magyar Kereskedelmi
és Kézműipari Iskolában szerzett oklevelet. 1925-ben a
Magyar Kereskedelmi és Kézműipari Iskolában szerzett
oklevelet. 1926-ban a Magyar Kereskedelmi és Kézműipari
Iskolában szerzett oklevelet. 1927-ben a Magyar Kereskedelmi
és Kézműipari Iskolában szerzett oklevelet. 1928-ban a
Magyar Kereskedelmi és Kézműipari Iskolában szerzett
oklevelet. 1929-ben a Magyar Kereskedelmi és Kézműipari
Iskolában szerzett oklevelet. 1930-ban a Magyar Kereskedelmi
és Kézműipari Iskolában szerzett oklevelet.

ÖNÉLETRAJZ

1924. február 10-én születtem Bején. Szüleim mezőgazdasági munkások, cselédek voltak. Elemi iskoláimat Sajólenkén végeztem, a középiskolát (tanítóképzőt) pedig Sárospatakon. Az iskolai szünetekben, 1944-ben pedig a tanulmányi megszakítás ideje alatt mezőgazdasági munkásként, napszámosként dolgoztam. 1946-ban kerültem Budapestre, a József Attila Népi Kollégiumba és akkor iratkoztam be a Közgazdaságtudományi Egyetemre is. Az egyetemet 1950-ben végeztem el. Okleveles közgazdász vagyok (oklevélszám: 134/1950). 1957-ben egyetemi doktorátust szereztem (oklevélszám: 72/57-58). 1960 óta a közgazdaságtudományok kandidátusa vagyok (oklevélszám: 1945/1960). 1970 óta pedig a közgazdaságtudományok doktora (oklevélszám: 886/1970). A Magyar Tudományos Akadémia 1973. május 11-i, CXXXIII. közgyűlésén levelező tagnak megválasztott. "Új vonások a hetvenes évtized magyar mezőgazdaságában" címmel akadémiai székfoglaló előadásomat 1974. április 16-án megtartottam.

Tanulmányaimat úgy végeztem el, hogy közben dolgoztam. Hosszú ideig fizikai munkát végeztem. 1947-től 1949-ig kollégiumi könyvtáros és titkár voltam a József Attila Népi Kollégiumban, később igazgató a Kossuth Lajos Közgazdász Népi Kollégiumban. 1949-ben tanársegéd voltam a Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1950-ben a Mezőgazdasági Akadémiára kerültem tanulmányi osztályvezetőnek, majd az Agrártudományi Egyetemen voltam adjunktus, később docens. 1957-től az MSZMP Központi Bizottságának apparátusában (a Társadalmi Szemle szerkesztőségében és az Agitációs és Propaganda Osztályon) dolgoztam 1964-ig. 1964. január 1-től a Minisztertanács Titkárságán voltam főosztályvezető 1968. július 1-ig.

Egyetemi oktató és kutató munkámat folyamatosan végeztem. 1962-ig az Agrártudományi Egyetemen, 1962-től kezdve pedig a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tanítottam. 1967-ben neveztek ki egyetemi tanárnak. 1968. július 1-től 1971. február 28-ig rektorhelyettes voltam a Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1971. március 1-től 1975. január 1-ig osztályvezetőhelyettes voltam az MSZMP Központi Bizottságának Gazdaságpolitikai Osztályán.

1975. január 1-től ismét a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Agrárközgazdaságtani Tanszékén dolgozom. Egyetemi tanár vagyok és egyúttal az akadémia levelező tagja.

1948 óta vagyok párttag. 1949-ben 4 hónapos pártiskolát végeztem Budapesten, a Karolina úton. Az Agrártudományi Egyetemen és az MSZMP Központban a Társadalmi Szemle szerkesztőségében az alapszervezet párttitkára voltam. Az Agrártudományi Egyetemen és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen alapszervezeti vezetőségi tagként dolgoztam. Jelenleg a KB Gazdaságpolitikai Osztályának társadalmi munkatársa vagyok.

Feleségem a Közgazdaságtudományi Intézetben dolgozik. Kandidátus, tudományos csoportvezető. 1948 óta párttag, többször volt pártvezetőségi tag, jelenleg a helyi szakszervezeti bizottság elnöke. Két gyermekem és egy unokám van. Rokonaim túlnyomó többsége mezőgazdasági és ipari munkás, illetve termelőszövetkezeti tag.

Több mint 25 éve végzek tudományos kutató munkát. Első publikációim 1947-ben jelentek meg. 1950-től kezdve több könyvet írtam. Ezek közül jelentősebbek: Két út - két világ (Kossuth Könyvkiadó, 1962). A gazdasági mechanizmus reformja és a mezőgazdaság (Kossuth Könyvkiadó, 1967). Gazdasági koncepciónk és az élelmiszer-gazdaság (Közügazdasági és Jogi Könyvkiadó). A könyv nívódíjat kapott, és a Lengyel Népköztársaságban is kiadták 1973-ban. Újabb könyveim: Élelmiszergazdaságunk a hatékonyabb gazdálkodás útján (Kossuth Könyvkiadó, 1972). Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanba (Akadémiai Kiadó, 1973). Ezenkívül négy nagyobb tanulmánykötet és az első hazai Agrárgazdaságtan tankönyv társszerzője vagyok. Tanulmányaim és cikkeim főleg a Társadalmi Szemlében és a Közügazdasági Szemlében jelentek meg. Több cikkem külföldi folyóiratokban (Moszkva,

Szófia, London, New York) is megjelent.

A közgazdaságtanban és a gazdaságpolitikában szűkebb szakmai érdeklődési köröm az agrárgazdaságtan, az agrár- és szövetkezetpolitika. Szorosabban ehhez kapcsolódik tudományos és gyakorlati munkám, közéleti tevékenységem is. Több tudományos, politikai és társadalmi bizottság (Tudományos Minősítő Bizottság, MTA Agrárgazdasági Bizottság, Szövetkezetpolitikai Munkaközösség, Közgazdasági Társaság, Agrártudományi Egyesület stb.) tagja, illetve vezetője vagyok.

Két alkalommal (1956 és 1959) Szocialista Munkáért Érdemérem kitüntetést kaptam. 1969. április 4-e alkalmából pedig az Elnöki Tanács a Munkaéremrend arany fokozatával tüntetett ki.

Budapest, 1975. február 20.

Dr. Csizmadia Ernő

ÚJABB ÉLETRAJZI ADATAIM

Az 1975. II. 20-án készült életrajz adatait a következőkkel egészítem ki:

1. 1973. január-februárjában - még mint a Pártközpont osztályvezető-helyettese résztvettem az SZKP Politikai Főiskoláján gazdasági vezetők részére szervezett politikai továbbképzésben.
 2. 1976. május 1-től az MTA Agrártudományok Osztályának osztályvezető-helyettese vagyok, tudományos közéleti tevékenységem ezzel lényegesen kibővült.
 3. 1977. július 1-től az Ipari Kar dékánjaként tevékenykedem.
 4. 1976 óta a Közgazdasági Szemle szerkesztőbizottsági tagja vagyok és folyamatosan tagja maradtam az Acta Oeconomica szerkesztőbizottságának is.
 5. 1978-ban elnöke lettem az MTA Agrártudományok Osztálya Mezőgazdasági Üzemtani és Üzemszervezési Bizottságának.
 6. 1976 óta a MÉM Közgazdasági Tanácsának tagjaként, 1977 óta pedig a "Gazdaságpolitikánk tudományos megalapozása" országos kutatási főirányon belül az "Agrárpolitikánk tudományos megalapozása" irány koordináló tanácsstagjaként tevékenykedem.
 7. Intenzíven résztvettem az MSZMP KB 1978. III. 15-i határozatának az előkészítésében, jelenleg pedig a VI. ötéves terv előkészületi munkálataiban.
 8. Az egyetemi oktató-nevelő munkámmal, valamint vezetői tevékenységemmel egyidőben tudományos tevékenységemet is tovább folytattam. A folyóiratcikkek írása mellett figyelmemet és munkámat főleg újabb könyvek megírására fordítottam.
- 1977-ben jelent meg "Szocialista mezőgazdaság Magyarországon" című könyvem angol nyelven az Akadémiai Kiadónál, amelynek külföldi szakkörökben igen jó visszhangja van. Ezenkívül a Mezőgazdasági Könyvkiadónál 1977-ben megjelent "A mezőgazdaság az ágazati kapcsolatok rendszerében" c. Vági Ferenc elvtárssal együtt írt könyvünk, 1978-ban pedig a feleségemmel közösen készített könyvünk, amelynek címe: "Vállalati gazdálkodás és gazdaságirányítás a mezőgazdaságban".

Budapest, 1979. március 22.

Dr. Csizmadia Ernő

AJÁNLÁS AKADÉMIAI LEVELEZŐ TAGSÁGRA*

Csizmadia Ernő, a közgazdaságtudományok doktora, egyetemi tanár, az MSZMP KB osztályvezető-helyettese, az agrárgazdaságtan kiváló művelője.

Született: 1924. február 10-én, Bején.

Egyetemi tanulmányait a Budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen végezte 1946-1950-ig. Ugyancsak ott tett 1957-ben doktori szigorlatot. Egyetemi tanulmányai alatt 1947-től 1950-ig a József Attila Népi Kollégium titkáraként is tevékenykedett. 1950-1951-ig a Közgazdaságtudományi Egyetemen tanársegéd, majd 1951-1956-ig adjunktus, illetve docens az Agrártudományi Egyetemen. 1957-től 7 éven át az MSZMP Központban dolgozik. Eközben 1960-ban megszerzi a közgazdasági tudományok kandidátusa fokozatot. 1964-ben áthelyezik a Minisztertanács Titkárságára, ahol főosztályvezetőként igen fontos munkakört lát el 1968-ig. Ebben az időben is szoros kapcsolatot tart a Közgazdaságtudományi Egyetemen, és 1967-ben egyetemi tanárrá nevezik ki. 1968-ban megválik a Minisztertanács Titkárságától, teljes munkaidejét az egyetemi oktatásnak szenteli, és bekapcsolódik a Közgazdaságtudományi Egyetem vezetésébe rektorhelyettesként. Ebben a beosztásban jó lehetősége van az elmélyült tudományos munkásságra, és elkészíti doktori értekezését, amelyet 1968-ban sikeresen megvéd. 1971 elején ismét irányító munkakörbe hívják meg és azóta is az MSZMP Központ osztályvezető-helyetteseként felelősségteljes beosztásban dolgozik.

* Kézirat.

1948 óta tagja a Pártnak, és több alkalommal volt alapszervezeti párttitkár és más választott párttisztviselő.

Kitüntetései: Szocialista Munkáért Érdemérmét kapott 1956-ban és 1959-ben, a Munkaéremrend arany fokozatát 1969-ben nyerte el.

Tudományos munkássága: az agrárgazdaságtan és a szövetkezetpolitika területén igen jelentős. Nagy szerepe volt a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek, elsősorban a termelőszövetkezetek korszerű termelés-szervezetének kialakításában, a belterjes és sokoldalú fejlesztés alapelveinek tisztázásában, a gazdasági mechanizmus reformja termelőszövetkezeti vonatkozásainak kidolgozásában. Több tanulmányával hozzájárult a munkás-paraszt szövetség új, korszerű értelmezéséhez. Vizsgálta a szövetkezeti parasztság helyzetének és tudatának változását, fejlődését, az egységes szocialista szövetkezeti paraszti osztály kialakulását. Számos tanulmányt írt a mezőgazdasági termelés intenzív irányú fejlesztésének agrárgazdaságtani feltételeiről; a mezőgazdasági ár-és pénzügyi rendszer fő kérdéseiről; az iparosítás és a belterjes mezőgazdasági fejlődés összefüggéseiről.

Első publikációja 1947-ben jelent meg. Azóta számos könyve, tanulmánya látott napvilágot. Könyvei közül különösen jelentős: Két út - két világ (Kossuth, 1962). A gazdasági mechanizmus reformja és a mezőgazdaság (Kossuth, 1967), Gazdasági koncepciók és az élelmiszergazdaság (Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970). Ez a könyv nívódíjat kapott, és a Lengyel Népköztársaságban is kiadták. Most jelent meg: Élelmiszergazdaságunk a hatékonyabb gazdálkodás útján című könyve (Kossuth, 1972). Ezekon kívül több egyetemi tankönyv írásában működött közre társszerzőként.

Tanulmányai főként a Társadalmi Szemlében, Közgazdasági Szemlében, Gazdálkodásban, Acta Oeconomicában, 7 tanulmánya külföldön jelent meg. Közös jellemzőjük az eszmei szilárdság, elméleti igényesség, széles nemzetközi tájékozottság, a hazai valóság alapos ismerete, éles logika, világos, közérthető fogalmazás. Az a törekvés hatja át, hogy ne csak regisztrálja a helyzetet, az eseményeket, hanem utat mutasson és aktívan segítse a mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági megszilárdulását, intenzív irányú fejlődését és az egységes szövetkezeti paraszti osztály

kialakulását. Több tanulmányával hozzájárult ahhoz, hogy a
mezőgazdaság helyét reálisan lehessen megítélni népgazdaságunk-
ban.

Mindezek alapján javasoljuk az MTA levelező tagjává válasz-
tását.

Budapest, 1972. október 19.

dr. Somos András
akadémikus

p.h.

dr. Láng Géza
akadémikus

AKADÉMIAI RENDES TAGSÁGRA TÖRTÉNOŐ AJÁNLÁS*

1971-1975 között a Pártközpont Gazdaságpolitikai Osztályán osztályvezető-helyettesként az agrár- és szövetkezet-politika központi irányításában vett részt. 1975 óta a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen egyetemi tanár, jelenleg az egyetem dékánja, 1976 óta.

Tudományos munkásságával a felszabadulás óta felnőtt marxista közgazdász nemzedék élvonalába emelkedett. A szakmai közvélemény az agrárközgazdasági elmélet kiváló művelőjeként tartja számon, aki egyúttal a szövetkezetpolitika tudományos megalapozásában is jelentős részt vállalt.

Első publikációi 1947-ben jelentek meg, amelyekben a föld-reform megvalósításával kialakuló viszonyokat elemezte a mezőgazdaságban. Később a szocialista mezőgazdaságban, majd az egész élelmiszertermelésben kibontakozó változások, új folyamatok képezték kutatása tárgyát. E téren végzett munkássága széles körben elismert. Nagy szerepe volt a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek, elsősorban a termelőszövetkezetek belterjes és sokoldalú fejlesztése alapelveinek tisztázásában, a mechanizmus reform sajátos termelőszövetkezeti intézkedéseinek tudományos megalapozásában. Ebből a tárgykörből két könyve jelent meg a Kossuth Könyvkiadónál és több tudományos publikációja a Társadalmi Szemlében - a párt elméleti és politikai folyóiratában - valamint a Közgazdasági Szemlében és más folyóiratokban.

* Kézirat.

Az elsők között hívta fel a figyelmet a mezőgazdaság iparosodására, ennek gazdasági és társadalmi következményeire. Tudományos kutatásait az utóbbi években már ezekre a kérdésekre, főleg az élelmiszertermelésben kibontakozó integráció vizsgálataira összpontosította figyelmét. Eredményeit a központi irányító szervek a gyakorlati munkában is hasznosították.

Kísérletet tett az agrár-ipari fejlődés törvényszerűségeinek a feltárására, illetve erre építve az élelmiszertermelés gazdaságtana tudományos alapjainak a lerakására. Ez a munkássága jelentős hazai és egyben nemzetközi érdeklődést keltett. "Bevezetés az élelmiszergazdaságtanba" című művét tankönyvként használják. Másik művét, - amely egyúttal nívódíjban részesült - a Lengyel Népköztársaságban is kiadták. Az Akadémiai Kiadó által angol nyelven megjelentetett könyve szintén széleskörű érdeklődést és kedvező visszhangot váltott ki.

Határozott, jó szervező készségű, kezdeményező vezető. Tevékenységében az elmélet és a gyakorlat szorosan egybekapcsolódik. Kutatásaiban mindig azok az elméleti kérdések és feladatok álltak előtérben, amelyek egyúttal a legégetőbb gyakorlati problémák megoldását szolgálták.

Gyakorlati tevékenységével ezek megvalósítását közvetlenül is elősegítette. Ez azért vált lehetővé, mert hosszabb ideig dolgozott vezető beosztásban a központi irányító szervezetben, a Pártközpontban és a Minisztertanács titkárságán.

Hosszú ideje - megszakításokkal mintegy három évtizede - végig egyetemi oktató és nevelő munkát. Dolgozott a Mezőgazdasági Akadémián, az Agrártudományi Egyetemen és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, ahol jelenleg is oktat.

Számos egyetemi jegyzet szerzője, illetve társszerzője. Közülük jelentősebbek: "Agrárgazdaságtan", "Agrárpolitika", "Szövetkezeti politika". Az egyetemi hallgatók tanításával egyidőben a szakmai továbbképzésben és vezető-utánpótlás képzésben is részt vesz. Kezdettől fogva tevékenykedik a tudományos utánpótlás nevelésében és a tudományos minősítésben. 9 évig volt az agrár-ökonómiai szakbizottság elnöke, 6 évig pedig a TMB tagja. Több aspiránsa sikeresen védett, közülük néhányan kiemelkedő eredményeket értek el.

Tudományos szervező és társadalmi tevékenysége ugyancsak széleskörű. 1976 óta osztályelnök-helyettes az Akadémia IV. Osztályán. Az egyetemen is jelentős tudományos szervezői munkát végez. Ezenkívül több tudományos, illetve társadalmi bizottság tagja vagy vezetője. Az akadémiai bizottságokon kívül jelentősebb társadalmi megbízatásai a következők: az OM Közgazdasági Szakbizottságának vezetője, a Közgazdasági Szemle és az Acta Oeconomica szerkesztőbizottságának tagja, a Szövetkezeti Tudományos Tanács és az agrárpolitikánk tudományos megalapozását szolgáló kutatásokat koordináló bizottság tagja.

Harminc éve párttag. Pártvezetőségi tagként, párttitkárként hosszabb ideig dolgozott.

Kitüntetései: Szocialista Munkáért Érdemérmét kapott 1956-ban és 1959-ben. A Munka Érdemrend arany fokozatát 1969-ben nyerte el.

Mindezek alapján javasoljuk az MTA rendes tagjává történő megválasztását.

Budapest, 1978 november

dr. Somos András
akadémikus

dr. Tamássy István
akadémikus

Kurnik Ernő
akadémikus

A szerkesztőség felkérte az Akadémia újonnan megválasztott levelező tagjait, válaszoljanak a következő kérdésekre:

1. Milyen körülmények játszottak leginkább szerepet pályaválasztásában és befolyásolták későbbi életútját?

2. Milyen irányban akarja folytatni tudományos munkásságát a következő években?

3. Eddigi tevékenysége során milyen tapasztalatokat szerzett az Akadémia munkájáról, és miben látja feladatait?

E számunkban Csizmadia Ernő, Hollán Zsuzsa és Homoródi Lajos válaszait közöljük.

*"SZÜNTELENŰL SZEMBESÍTENI AZ ESZMÉKET ÉS A VALÓT,
EGYEZTETNI AZ ELMÉLETET A GYAKORLATTAL"*

Csizmadia Ernő 1924-ben született Bején (Gömörben). Közgazdász, szűkebb munkaterülete az agrárgazdaságtan. Képesítését a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerezte 1950-ben. A közgazdaságtudományok doktora fokozatot 1970-ben nyerte el a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi fejlődésének újabb vonásairól készített disszertációjával. 1967 óta egyetemi tanár, jelenleg a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Gazdaságpolitikai Osztályán osztályvezetőhelyettes. Kutatásainak területe az agrárgazdaságtan, a mezőgazdaság és az agrárviszonyok szocialista fejlődésének tanulmányozása. Cikkei, tanulmányai főleg a Társadalmi Szemlében és a Közgazdasági Szemlében jelentek meg. Fontosabb művei: Két út - két világ (1962), A gazdasági mechanizmus reformja és a mezőgazdaság (1967), Gazdasági koncepcióknak és az élelmiszer-gazdaság (1970), Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanba, Akadémiai Kiadó (1973).

* Magyar Tudomány 1974. 5. 302-303. old.

Húszévesen értem meg a felszabadulást és az első időtől kezdve ifjúúi hévvel vetettem bele magamat abba a küzdelembe, amely történelmi sorsfordulókon át napjainkig vezet. Dolgoztam az ifjúsági mozgalomban, voltam tanár és kutató, kipróbáltam az újságírást és folyóiratszerkesztést csakúgy, mint a tudományos és a gazdasági szervező munkát. Nem hiba nélkül, de odaadó igyekezettel, azzal a meggyőződéssel dolgoztam és dolgozom, hogy igaz ügyet szolgálok. Életem java felét tehát olyan szolgálatban töltöttem, amely értelmet adott annak.

A társadalmi fejlődés alapigazságaival nem a könyvekben találkoztam először, hanem a cselédsors tanított meg rájuk. Így nem volt nehéz felismerni és magamévá tenni azokat később sem, amikor a marxista irodalomban és a mozgalomban diákként találkoztam velük. Ekkor már érdeklődésem és figyelmem tudatosan is a társadalmi kérdések felé terelődött. Ez vitt a Közgazdaságtudományi Egyetemre és a József Attila Népi Kollégiumba, amelynek marxista, forradalmi szellemű kollektívája tovább erősítette elkötelezettségemet a munkásosztály, a párt ügye iránt.

Első publikációim 1947-ben jelentek meg. Abban az időben az foglalkoztatott, hogy milyen viszonyok alakultak ki a földreform utáni faluban és mezőgazdaságban; merre tart a fejlődés útja. Nem tudatosan, mint egy évtizeddel később, de ösztönösen már akkor is az „új” kötötte le a figyelmemet. A jövő csírái érdekelték, amelyekből a holnap társadalma kibontakozhat. Így jutottam el az első termelőszövetkezeti csoportok vizsgálatához.

Szűkebb kutatási területemen, az agrárviszonyokban a változások az utóbbi évtizedben különösen felgyorsultak. Egy évtized alatt többet változott a falusi társadalom és termelés, mint korábban fél évszázad alatt. Gyors ütemben iparosodik a mezőgazdaság, erősödnek a falvainkban kialakult szocialista viszonyok. A társadalmi és gazdasági fejlődés azon az úton halad, amelynek eredményeként a mezőgazdasági munka fokozatosan az ipari munka válfajává válik. Az állami vállalatokra és a szövetkezetekre jellemző közös, szocialista vonások erősödésével fokozatosan közelebb kerül egymáshoz a két szektor, a falu és a város. A mezőgazdaság fejlődése tehát nem távolodik el az ipartól, népgazdaságunk vezető ágától és szilárd bázisától, hanem technikai és társadalmi szempontból egyaránt jobban igazodik hozzá, s ezen az úton egyre szervezettebben illeszkedik abba a nagy horderejű átalakulásba, amit a gyakorlatban a szocializmus teljes felépítése jelent.

Tudományos munkám lényege a hatvanas évek elejétől kezdve ezeknek a változásoknak a nyomkövetése, a kibontakozó útnak: a szocialista nagyüzem és a szocialista falu társadalmi-gazdasági viszonyainak az elemzése. Ez a programom a jövőre is. Fő törekvésem: szüntelenül szembesíteni az eszmét és a valót, egyeztetni az elméletet a gyakorlattal. Bár ez az út a mi tudományterületünkön - a társadalomtudományokban - jóval göröngyösebb, mint a természettudományokban, de lehet-e szebb elhivatottsága egy kutatónak ennél, ha pártosan fogja fel tudományos munkáját és feladatát.

A közgazdaságtan és a gazdaságpolitika egészén belül szűkebb szakmai érdeklődési köröm tehát az agrárgazdaságtan és az agrárpolitika. Szorosan ehhez kapcsolódik nemcsak tudományos munkám, hanem oktató-nevelő tevékenységem is - amit hivatásból végzek - és közületi tevékenységem is, amit pedig szolgálatnak tartok.

E pontokon kapcsolódik munkám az Akadémiához is. Egy évtizede résztveszek a tudományos minősítésben, a tudományos utánpótlás

nevelésében. Egy ideig az agroökonómiai szakbizottság elnökeként dolgoztam, négy éve pedig a Tudományos Minősítő Bizottság tagjaként tevékenykedem. Az Akadémia munkájának ezt a részterületét jól ismerem, s az ott folyó munkát hasznosnak tartom. A TMB jól betölti hivatását. Egyre jobban megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeket szocialista fejlődésünk, s azon belül tudományos életünk előrehaladása megkövetel.

Levelező tagként bizonyára szorosabbra fűződnek majd kapcsolataim az Akadémia azon munkaterületeivel is, amelyeket eddig csak külső szemlélőként ismertem. Ehhez a lehetőség adott, én pedig élni fogok azzal.

Csizmadia Ernő

INTERJÚ EGYETEMÜNK NYOLCADIK REKTORÁVAL,
DR. CSIZMADIA ERNŐVEL*

Dr. Csizmadia Ernő akadémikus, az agrárközgazdasági tanszék egyetemi tanára, egyetemünk nyolcadik rektoraként július 1-vel lépett új hivatalába. Kinevezése alkalmából interjút készítettünk Csizmadia elvtárssal, melyet az alábbiakban közlünk.

- Életének milyen főbb állomásai után érkezett el a rektori megbízatásig?

- Már diákkoromtól bekapcsolódtam abba a küzdelembe, abba a munkába, amelyről nyugodtan mondhatjuk, történelmi sorsfordulón keresztül vezetett a mai időszakig. Sárospatakon, ahol tanítóképzőt végeztem, a haladó diákcsoporthoz tartoztam. Az egyetemre kerülve népi kollégista lettem. Az új egyetem megalakulásakor, 1948-49-ben egyetemünk akkori ifjúsági szervezetének, a MEFESZ-nek az elnökeként tevékenykedtem.

- 1947-től számítva harminckét éves munkaviszonyomat ismerték el. Ennek körülbelül felét főállásban, oktató-nevelő és tudományos munkával töltöttem, illetve oktatás- és kutatás-szervezéssel, a másik felét pedig gazdasági irányító, szervező munkával.

Tíz évig dolgoztam a pártközpontban, a gazdaságpolitikai osztályon, ahol négy évig osztályvezető-helyettes voltam. Öt esztendőn át főosztályvezetőként tevékenykedtem a Minisztertanács titkárságán. Ez a két időszak egyúttal a gazdaságirányítási reform korszakát öleli fel, amelyben indításától kezdve részt vettem, főleg annak szűkebb szakmámhoz tartozó területén, az agrár és szövetkezeti mechanizmus fejlesztésében.

*
Közgazdász, 1978. (21.évf.) 14.

Mondhatom, hogy igen jelentős részben ennek a gyakorlati gazdasági munkának köszönhető, hogy egyúttal sikeres kutatói és oktatói munkát tudtam végezni. Enélkül nem értem volna el olyan eredményeket, se a kutatásban, se az oktatásban, mint amit sikerült elérnem. 1975 óta ismét az egyetemen vagyok. Az utóbbi két évben, mint olvasóink is tudják, az ipari kar dékánja voltam.

- *Hogyan fogadta a kinevezést?*

- Vegyes érzelmekkel. Elég nehéz megfogalmazni ezt pontosan. Egyrészt örültem annak a megtiszteltetésnek, hogy az egyetem és a fölöttes szerveink engem jelöltek rektornak. Úgy éreztem, hogy ez valóban nagyon felelősségteljes és igen megtisztelő megbízás. Másrészt bizonyos optimista lelkesedés kezdettől fogva eltöltött, hiszen ismertem azokat a nagyszerű feladatokat, amelyek az egyetemi oktató-nevelő és kutató munkában előttünk állnak. Végül nem hallgathatom el, hogy bizonyos aggodalmat is kiváltottak bennem azok a nehézségek, amelyeknek mind a gazdasági életben, mind egyetemünkön elébe nézünk. Ezeket az aggodalmakat azonban már legyőzte optimizmusom és az a tenniakarás, ami alaptermészetem.

- *Az egyetem életében rektorságával párhuzamosan több szempontból rendhagyó időszak következik. Ebben a rendkívüli helyzetben mire fekteti a fő hangsúlyt az egyetem irányításában?*

- A rekonstrukció valóban az egyik alapvető tennivalónk. Ezúttal is megköszönöm azoknak az elvtársaknak a közreműködését, akik vezető szerveinkben és itt az egyetemen mindentmegtettek azért, hogy a rekonstrukció minél kevésbé zavarja egyetemünk életét. Úgy látom, hogy az elkövetkező egy-két évben a tavalyihoz, tehát az eddigiehez képest nagyobb zavarokkal nem számolhatunk. Nagyobb nehézségek majd három-négy év múlva várhatók, amikor az előkészítő munkálatok után sor kerül a belső rekonstrukcióra. Hozzá kell nyúlni a pincék átépítéséhez, azonkívül az épület első harmadának átalakításához. Bízunk benne, hogy annak idején majd sikeresen megküzdünk ezekkel is.

En a rendkívüli helyzetet azonban nem is annyira a rekonstrukcióban látom pillanatnyilag, hanem inkább azokban a gazdasági problémákban, amelyek valamennyiünket foglalkoztatnak és amelyek társadalmi-gazdasági fejlődésünk új szakaszának a fejleményei. Itt arról van szó, hogy gazdasági fejlődésünk intenzív

magasabb fejlettségi szakaszához érkeztünk, amikor lényegében az egész gazdálkodás a gazdasági egyensúly helyreállításának és megszilárdításának van alárendelve, amely magával von egy sereg intézkedést. Ezeket tulajdonképpen nemcsak pusztán kormányzati intézkedésként kell tudomásul vennünk, hanem a mai új helyzet olyan mondanivalójaként is, amely egész oktató-nevelő és tudományos munkánk lényegét, tartalmát érinti. Vagy ha szűkebben veszem, illetve a napi feladatokat ragadom ki közülük, akkor például sürgős takarékosági intézkedéseket kell tennünk. De ezekről most nem beszélek bővebben, mert szándékomban van majd az évnyitón is e kérdésekről szólni.

- Dékáni tapasztalatait hogyan hasznosítja jelenlegi munkájában?

- Két évig voltam dékán és sok hasznos tapasztalatot szereztem. Az egyik, amit nagyon kényesnek tartok, hogy a vezetőknek - és ez itt az egyetemen különösen érvényes - együtt kell lépnie a kollektívával, amelynek a bevetése és gondja rá vannak bízva. Nem azt jelenti ez, hogy ne igyekezzen megváltoztatni a kialakult helyzetet, hogy ne kezdeményező és cselekvő módon fogja fel feladatát, de szorosan együtt kell működnie különösen a tanári karral és természetesen a közvetlen munkatársaival, azokkal a testületekkel és testületi vezetőkkel, akik az egyetem életében döntő szerepet játszanak.

A másik nagy tanulság, hogy meg kell tudni osztani a munkát. Mindig a leglényegesebb feladatokra összpontosítottam, de ezekben is, és különösen a napi tennivalókba igyekeztem a legközvetlenebb munkatársakat száz százalékosan bekapcsolni. Végül természetesen azt a tanulságot is hasznosítani kell, hogy nálunk a vezetőknek benne kell élnie a mindennapos oktató-nevelő munkában. A tanári kar és a hallgatók körében megszerezhető közvetlen tapasztalatokat semmi más nem pótolhatja.

- Az elmúlt félév során egy pb-ülésen hangsúlyozta a korábbi rektor által megkezdett képzés-korszerűsítés folytatásának fontosságát, mint a színvonalas oktató-nevelő munka feltételét. Mint ismeretes azonban, e munka során kialakult néhány olyan neurálgikus pont, amely joggal foglalkoztatja az egyetem oktatói- és diák közvéleményét. Kérdésünk, melyek az elképzelései, tervei ezeknek a problémáknak a megoldására?

- Magam is átéltem már az egyetemen két reformot. Ezeknek nagyon gazdag tanulságai és tapasztalatai vannak, mert valóban új és jó utakra vitték egyetemünk munkáját. A fő tennivalót most a legutóbbi képzéskorszerűsítésünk következetes megvalósításában, annak megszilárdításában látom.

Elsőként a tananyagfejlesztés munkáját jelölhetném olyannak, ahol további elmélyült munkára, új tananyagok kialakítására, illetve a meglevő tananyagok egy részének továbbfejlesztésére van szükség. Ez lehet az alapja annak, hogy helyreállítsuk a tanulmányi foglalkozások egyik fő formájának, az előadásoknak, a tekintélyét egyetemünkön és egyúttal ez az alapja annak is, hogy a szemináriumi, gyakorlati foglalkozásokat színvonalasan végezzük. Továbbá ez az alapja annak a tavasszal megkezdett munkának is, amely a tanulmányi fegyelem megszilárdulását szolgálja. Úgy gondolom, diákjaink többségének egyetértésével találkoznak e törekvések. Az egyenletesebb óraterhelés a diákparlamenten is felvettődött. Az idei tanév előkészítése során a tanterv jóváhagyásakor már elkezdtünk olyan változtatásokat, amelyek egyenletesebb terhelést biztosítanak a különböző karokon és szakokon. Az év folyamán nyilván újabb tapasztalatokat szerzünk majd és erre a kérdésre ígérem, minden tanév előkészítése során vissza fogunk térni és hasznosítani fogjuk diákjaink, illetve tanáraink javaslatát.

Az eddig említetteken kívül több olyan kérdés van még, amelyre munkatervünkben gondot fordítunk majd. Ilyen a vizsgáztatással, az államvizsgákkal kapcsolatos kérdések köre, ilyen a termelési gyakorlat felülvizsgálása. Ezeket fokozatosan ahogy a munka üteme azt lehetővé teszi az idei tanévben, illetőleg egy részüket a következő tanévben sorra fogjuk venni.

Válaszolnék arra a kérdésre is, ami a szervezeti fejlesztéssel, illetve az intézetesítéssel kapcsolatos. Minisztertanácsi határozatok rendelkeztek erről. A legelső rektori tanácskozás, amelyen július elején részt vettem, azokkal az irányelvekkel foglalkozott, amelyeket a minisztérium az egyetemek belső szervezeti továbbfejlesztéséhez kiadni kíván. A tájékoztatás szerint a minisztérium még a tanév indításakor is tart egy együttes rektori és párttitkári értekezletet erről a témáról. A mi feladatunk az lesz, hogy tovább folytassuk az elkezdett munkát és mindenek-

előtt átfogó koncepciót alakítsunk ki a további tennivalónkra. Nyilvánvaló, hogy ezt nagy körültekintéssel és ahogy mondani szokták, a kollektív bölcsesség igénybevételével a tanári karral együttműködve tudjuk csak elvégezni.

- *Elképzelései között szerepel-e olyan új terv, amely az oktatásban, az egyetemi munkában az eddigitől eltérő változást hoz?*

- Az előbb már szoltam arról, hogy legfőbb tennivalónk a legutóbbi oktatási reform eredményeinek megszilárdítása. Nyilvánvaló azonban, hogy a szükséges konszolidációt nem a kialakult helyzet konzerválásaként értelmezem. Az élet felvet új kérdéseket, magával hoz újabb jelenségeket, amelyeket meg kell tudni válaszolni. Ilyen új válaszokat igényelhet például a felsőoktatásnak - azon belül a felsőfokú közgazdászképzésnek - a minisztérium irányításával folyó felülvizsgálata, de maga a gazdasági fejlődés is, ahogy előbb már említettem.

- *Milyen szervezeti formákkal biztosítja az egyetemi demokráciát feltételeit? Mik az elképzelései, hogyan biztosítja a kapcsolattartást az oktatókkal, hallgatókkal és az egyetem dolgozóival?*

- Alaptermészetemnél fogva mindig arra törekedtem, hogy vezetői munkámban ne csak a legközvetlenebb munkatársaimra támaszkodjam, hanem azokra a testületekre is, amelyek az állami vezetésben, továbbá a pártmunkában, a KISZ-ben, illetve a szakszervezeti munkában fő fórumai a demokráciának, és egyúttal a testületi vezetésnek. Segítségüket ezúttal is maximálisan kérem. Ezenkívül igyekszem részt venni minden olyan fontosabb alkalmon, ahol akár a tanári kar, akár az egyetem dolgozói, könyvtárunk alkalmazottai, továbbá hallgatói, egyetemi életünk alapvető kérdéseivel foglalkoznak.

Végül a szoros kapcsolattartás oktatóinkkal, hallgatóinkkal a mindennapi oktató-nevelő munkában is realizálódik. Realizálódik az óralátogatásokban, amit a magam részéről a vezetői munka szerves részének tekintek. A hallgatóinkkal való találkozás máris elkezdődött, hiszen szeptember 1-én részt vettem a KISZ-vezetőképző táborban, ahol konzultációt folytattunk tanévi elgondolásainkról, illetve mindennapi aktuális tennivalónkról. Megtartottuk az első rektori tanácsülést is.

- *Rektorsága mellett milyen oktató-, kutató munkát és társadalmi megbízatást lát el?*

- Volt olyan félév, amikor pusztán a nappali tagozaton hét, sőt olyan is, amikor nyolc órás heti foglalkozásom volt, pedig egyúttal már a dékáni funkciót is elláttam. Ilyen terhelést rektorságom alatt már bizonyára nem vállalhatok. Az egyik szakszemináriumom most befejeződött. De nagyon szeretném tovább folytatni azt a szemináriumot, amit egy féléve elkezdtünk és egy tanév munkája még hátra van. A tavalyi betegségem miatt bekövetkezett kiesést nem számítva minden évben vállaltam proszemináriumot is. Úgy gondolom, hogy ezt is sikerül majd folytatnom és vállalom a tanszéki terhelésből is azt a rám eső részt, amit eddig a mezőgazdasági irányítás című tárgy és a szövetkezetpolitika oktatásában végeztem.

Természetes, hogy kutatómunkámat is szeretném tovább folytatni. Egész eddigi tevékenységemre az volt a jellemző, hogy nem hagytam abba a kutatást akkor sem, amikor például éveken keresztül gazdaságszervező munkát végeztem. Nem olyan intenzitással, mint amikor fő állásban egyetemi tanárként dolgoztam, de egészen természetes, hogy bizonyos kutatásokat a továbbiakban is folytatni fogok. Jelenleg, főleg a mezőgazdaság iparosodásának témakörével foglalkozom, illetve azokkal a problémákkal, amelyek agrár- és szövetkezeti politikánkban a gazdasági életünkben előállt - előbb már jelzett - új helyzetből adódnak. Társadalmi tevékenységem eléggé időigényes. Három évvel ezelőtt választottak meg az Akadémián az Agrártudományok Osztálya elnökhelyettesévé. Elnöke vagyok ezenkívül az Akadémia Agrárökonómiai Szakbizottságának. Szerkesztőbizottsági tagja vagyok a Közgazdasági Szemlének és az Acta Oeconomícának. Ezenkívül tagja vagyok az agrárpolitikánktudományos megalapozását szolgáló kutatások koordináló tanácsának és két évvel ezelőtt én kezdeményeztem a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál az iparosodó mezőgazdaság című sorozat kiadását. Nyilvánvaló, hogy az időm legnagyobb részét az itteni rektori teendőkre fogom fordítani. Társadalmi megbízatásaim egy része alól szeretnék felmentést kapni, amire talán majd lehetőség is lesz, hiszen az Akadémián 1980. tavaszán tartjuk majd a tisztségviselők újraválasztását.

- *A mindennapi feladatok után miben talál kikapcsolódást?*

- Szerintem az ember életében két kis kollektívának van meghatározó szerepe. Az egyik a legközvetlenebb munkahelyi kollektiva és annak mikroklímája, a másik a család és a családi mikroklíma. Eddig munkahelyeimen mindig jól éreztem magam.

Szerencsésnek mondhatom, hogy a családi életünk is kiegyensúlyozott, zavartalan, boldog családi élet. Feleségem, aki szintén itt végzett a közgazdasági egyetemen, egyetemi tanár a MÉM Mérnök- és Vezetőképző Intézetében. Két lányom és két fiú unokám van. Lányaim szintén közgazdászok.

Családunk gondoskodik arról, hogy a szabadidőt egészségünk és kulturális fejlődésünk javára használjuk. Rendszeresen úszom, a családdal együtt túrázom. Elmondhatom, hogy Magyarország, sőt Európa sok szép táját, hegyvidékét beutaztuk már, mert különösen kedveljük a hegyi kirándulásokat. Az erdélyi havasok maradtak ki a sorból, de bízom benne, hogy abból a devizából, amit angol nyelvű könyveim kiadása után kaphatok, a legközelebbi esztendőben mégiscsak megszervezünk a család részére egy erdélyi kirándulást.

Nagyon szeretem a zenét. Tagja vagyok a tudós klubnak, ahol havonként részt veszünk koncerteken. Ezenkívül szívesen olvasok szépirodalmat, főleg a történelmi regényeket és a visszaemlékezéseket kedvelem. De a regényekkel, illetve az irodalommal is úgy vagyok, mint általában a munkámban, rendszerint koncentrálok egy-egy témára, illetve szerzőre. Most például Móricz Zsigmond műveit olvasom. Szeretem a színházat. Ha szakmai munkámban elfáradok, ezek azok a területek, ahol felüdülést találok.

- *Köszönjük a beszélgetést. Gratulálunk kinevezéséhez és sok sikert kívánunk céljai megvalósításához.*

Megkezdődött az új tanév a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, ahol háromszázhatvanöt oktató foglalkozik majd az egyetem majdnem négyezer hallgatójával, akiknek körülbelül fele a nappali, fele az esti és a levelező tagozaton tanul. A tanévnyitó alkalmából készített interjút Csizmadia Ernő kandidátussal, az egyetem új rektorával a szerkesztőség munkatársa, Horváth D. Tamás.

● *Az egyetem története azt bizonyítja, hogy az új rektorok többé-kevésbé módosították az egyetem arculatát. Melyek azok a törekvések, amelyeket leginkább foglalkoztatják az új rektort? Lesz-e folytatása a tanulmányi reformoknak?*

Tény, hogy az utóbbi két évtizedben egymást érték egyetemünkön a reformok. Gyakoribbak voltak talán, mint ahogy a rektorok váltották egymást. Én két reformot értem meg eddig, sőt az egyik esetben rektorhelyettesként, legutóbb pedig dékánként közre is működtem. Az elsöre a hatvanas évek második felében, a gazdaságirányítási reform bevezetésével egyidejűleg került sor. E reform friss levegőt hozott egyetemünkre, eredményeire építve, a be nem vált próbálkozásokat kiiktatva indítottuk el a hetvenes évek közepén a képzés további korszerűsítését. Ez utóbbi reform főleg az elméleti megalapozás, különösen a *közgazdasági folyamatok társadalomtudományi* - többek között szociológiai és történeti -

* Interjú Csizmadia Ernővel. *Figyelő*, 1979. szeptember 12.

összefüggéseinek és a külgazdasági képzésnek az erősítését, a hallgatók önállóságának további növelését szolgálja. Az előtünk álló időszak fő feladata: eredményeink megszilárdítása. Szükségünk van a konszolidációra, hogy figyelmünket az oktatás-nevelés és a tudományos munka színvonalának emelésére összpontosíthassuk. Céljaink megvalósításához jó tananyagok kellenek, amelyek a tudomány legjobb eredményeire épülnek, s amelyeket áthat a marxista-leninista elkötelezettség. A jó tananyagokat jó előadásoknak kell kiegészíteniük, amelyek tartalmukkal adják meg a rangját ennek az igen fontos, de az utóbbi években nemegyszer megtépzott tekintélyű oktatási formának.

Az egyetemi munka eredményességének javítása kettős feladat - egyrészt intenzívebb, színvonalasabb oktatásra, másrészt a hallgatók jobb és fegyelmezettebb tanulmányi munkájára van szükség.

● *Milyen, az utóbbi évek gazdasági helyzetéből adódó feladatokat lát a közgazdászképzésben?*

A tudományok alapjaival és módszertani ismereteivel együtt az előadások, szemináriumok a jelenlegi gazdasági helyzet legfontosabb problémáival is foglalkoznak. A megváltozott és egyre inkább állandósuló gazdasági feltételeknek megfelelően folyamatban van többek között a politikai gazdaságtan oktatásának korszerűsítése. Emellett rendkívül fontosak a népgazdasági tervezés és a különböző ágazati és vállalati gazdaságtanok most készülő, új tananyagai is és az oktatás módszertanának megújítása.

Hallgatóink túlnyomó többsége vállalatokhoz kerül, ezért a vállalati munkára való minél jobb felkészülésüket tekintjük az új gazdasági helyzetből adódó másik fontos feladatunknak. A gazdaságirányító szervek egyetemen tanító munkatársai mellett egyre több vállalati szakember is tanít egyetemünkön. A mainál tartalmasabb szakmai gyakorlatok is sokat segíthetnek hallgatóink alaposabb felkészítésében. Szerződéses kapcsolatok kiépítésére törekszünk a vállalatokkal; ennek alapján a termelési gyakorlat ideje alatt, hozzáértő vállalati szakember irányításával ismerkedhetnek meg hallgatóink a vállalati munkával.

● *Az igazán jó egyetemi oktató egyszerre tanít és kutat. A kívülálló számára úgy tűnik, hogy az egyetemi oktatók munkájában - egy szűk, de jelentős eredményeket felmutató csoporttól*

eltekintve - a kutatás háttérbe szorul.

Főállású oktatóink között négy akadémikus, tizenöt akadémiai doktor és hatvankilenc kandidátus tanít az egyetemen. Az egyetemi kutatómunka azonban ennél sokkal szélesebb körre terjed ki. Központi gazdaságirányító szervek és a vállalatok megbízásából végzett kutatásokban oktatóink többsége rendszeresen részt vesz. Jelenleg az egyetemi kutatómunka elsősorban a *szocialista vállalat, illetve a gazdaságpolitika tudományos megalapozásának* témakörében folyik. Felméréseink szerint az utóbbi két évben évente körülbelül kilencszáz publikációt jelentettek egyetemünk oktatói, ami nem kis szám.

Az egyetem vezetése továbbra is fontosnak tartja oktatói kutatómunkájának anyagi és erkölcsi ösztönzését, hiszen enélkül elképzelhetetlen a színvonalas oktatás.

Szerintem oktatóink többségének felkészültsége jó, de az oktatás színvonalának emelése érdekében rendszeres minőségű cseréket is végzünk.

● *Az oktatás személyi feltételeiről szólva adódik a másik kérdés: milyenek az egyetemi oktatás tárgyi feltételei?*

Először is az egyetem épületének helyreállításáról kell szólni, számunkra jelenleg ez a legfontosabb. A rekonstrukciós munkálatok - amelyek még évekig eltartanak - a terveknek megfelelően elkezdődtek és jelenleg is folynak. A teljes helyreállításhoz sok türelemre, segítőkészségre és igen jó szervezésre, az érintettek lehető legjobb együttműködésére van szükség.

Anyagi lehetőségeink - a népgazdaság jelenlegi helyzetéből adódóan - *nagyon szűkösek*. Az orvosi, a műszaki vagy az agrár-egyetemekhez képest egyetemünk - hasonlóan a többi társadalomtudományi egyetemekhez - a szükségesnél lényegesen kevesebb anyagi eszközzel, felszereléssel rendelkezik. Abban bízunk, hogy a rekonstrukcióval egyidejűleg nagyobb összegek jutnak a számítástechnika, a számvitel, a statisztika és a vállalati tervezés és szervezés oktatásához szükséges szemléltető eszközökre, illetve laboratóriumok létesítésére vagy bővítésére. Az egyetem nyelvi laboratóriumának felszereltségével elégedettek vagyunk, itt a fokozatos korszerűsítés és bővítés lehetőségei is biztosítottak.

● Tudomásom szerint a végzett közgazdászhallgatók elhelyezkedési lehetőségei - más egyetemek hallgatóihoz képest - kedvezőbbek. Legalábbis erre következtethetünk a megpályázható állások körülbelül háromszoros túlkínálatából. Kérdéses azonban, hogy valamennyi meghirdetett állás valóban közgazdaságtudományi egyetemi végzettséget igényel-e?

Végzős hallgatóink elhelyezkedési lehetőségei összességében valóban kedvezőbbek más felsőoktatási intézményekénél. Például a pénzügyi, ipari, mezőgazdasági szakot végzett hallgatók tíz-tizenkétszeres állás kínálatból választhattak. A tervgazdasági szakosok iránti igény azonban nem érte el a végzősök számát sem. Ugyanakkor a meghirdetett állások egyharmadában tervező, elemző munkakört kell betölteni - amit legszínvonalasabban a tervgazdasági szakosok tudnának ellátni - de az állást hirdető ágazati szakosokat igényelnek. A meghirdetett álláshelyet tizenöt-husz százaléka olyan vállalati pénzügyi, számviteli, revizori feladatok ellátását kívánja meg, amire az egyetem nem képez szakembert, mivel ez a pénzügyi és számviteli főiskola feladata.

További tíz-tizenöt százalékra tehető a másik két gazdasági főiskola - a Külkereskedelmi Főiskola és a Kereskedelmi és Véndéglátóipari Főiskola - profiljába tartozó álláshely. Már amennyire erre aszükszavú kiírásból következtetni lehet. A valóságban feltehetően nagyobb a nem egyetemi végzettséget igénylő állások aránya, s ezt a fiatal közgazdászok körében végzett felmérések is alátámasztják.

● E számok ismeretében felmerül a kérdés: nincs-e túlképzés az egyetemeken?

Egyes szakokon a túlképzés jelei mutatkoznak, míg az ágazati-vállalati szakokon végzettek iránti túlkereslet tartósan figyelmeztet. Ettől függetlenül helyeslem a hazai felsőoktatási rendszer és ezen belül a felsőfokú közgazdászképzés felülvizsgálatát. Ez a munka már hosszabb ideje folyik az Oktatási Minisztériumban. Az érettségire alapozott szakképzés, a főiskolai és az egyetemi képzés egymásra épülését a betölteni kívánt munkaköröknek megfelelően kellene kialakítani. Természetesen átfogó koncepció kidolgozása hosszabb időt vesz igénybe.

Már ma is megvalósítható, sürgető feladat azonban egyetemünk, a pécsi közgazdasági kar és a közgazdasági főiskolák munkájának jobb összehangolása, szorosabb együttműködése.

A MŰVELŐDÉSI MINISZTER AJÁNLÁSA
A REKTORI TISZTSÉG MEGHOSSZABBÍTÁSÁRA*

A Marx Károly Közgazdaságtudományi
Egyetem Tanácsának,

B U D A P E S T

Tisztelt Egyetemi Tanács!

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektorának, dr. Csizmadia Ernő akadémikus, egyetemi tanárnak rektori megbízása 1982. június hó 30. napján lejár.

Az egyetemekről és az egyetemi jellegű főiskolákról szóló 25/1969./VI.20./Korm. számú rendelet 4.§-ának /1/ bekezdése alapján előterjesztést kell tennem a Minisztertanácsnak a rektori tisztség betöltésére.

Indítványozom, hogy a következő három évre ismételten Csizmadia Ernő kapjon rektori megbízást.

Engedjék meg, hogy havaslatomat a következőkben megindokoljam.

Csizmadia Ernő 1924-ben született. A Sárospataki Tanítóképző Intézet elvégzése után agrár-közgazdász diplomát szerzett a Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1950 óta - több mint három évtizede - megszakítás nélkül vesz részt a felsőoktatásban.

1960-ban kandidátus, 1970-ben a közgazdaságtudományok doktora lett. A Magyar Tudományos Akadémia 1973-ban választotta levelező tagjává, 1979-ben rendes tagjává.

* Kézirat.

Tudományos munkásságával a felszabadulás óta felnövekedett marxista közgazdász-nemzedék élvonalába emelkedett. A szakmai közvélemény - a gyakorlati gazdaságpolitikai intézkedések kialakításához jelentős mértékben hozzájáruló - agrárközgazdasági és szövetkezet-politikai elmélet kiváló, megalapozó jelentőségű művelőjeként tartja őt számon.

Egyetemvezetői tisztsége mellett vállalt tudományos és közéleti funkcióinak rövid felsorolásával csak jelezni tudjuk tudományos és közéleti rangját, megbecsülését.

Csizmadia elvtárs az Akadémia Agrártudományok Osztályának osztályelnök-helyettese, elnökhelyettese az Agrárgazdasági és Szövetkezetelméleti Bizottságnak, tagja az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságának, az MSZMP KB Szövetkezetelméleti Munkaközösségének, szerkesztőbizottsági tagja a Közgazdasági Szemlének és az Acta Oeconomica-nak.

Tisztelt Egyetemi Tanács!

Csizmadia Elvtárs vezetői megbízatása alatt kifejtett tevékenységét - ismereteink és megítélésünk szerint - az egyetemi közösség nagyra értékelte, tisztségében a közvélemény megelégedettségére dolgozott.

Vezetői munkájában eredményesen hasznosította korábbi - egyetemi, államigazgatási és politikai - munkaterületeken szerzett értékes tapasztalatait. Rektori tevékenysége során mindenkor legfontosabb szempontnak az egyetem előtt álló és az egyetem által megvalósítható oktatási-képzési feladatokat, a szocialista szakember- és értelmiségképzés követelményét tekintette.

A Politikai Bizottság határozatát követően a képzés korszerűsítése gyakorlati teendőinek megszervezését az elsők között kezdeményezte és eredményesen irányítja.

Fontos feladatnak tekintette az oktató-nevelő munka színvonalának emelését, amelynek érdekében sikeres tananyagviták zajlottak le, előrelépés történt az oktatómunka ellenőrzése terén. Kiemelt feladatként kezelte az egyetem rekonstrukciós munkálatait, hatékonyan működött közre ennek felgyorsításában. Vezetői

és oktatói tevékenységében az elmélet és a gyakorlat egymást gazdagító egységét sikerült megvalósítani. A hallgatósággal és az egyetem oktatóival demokratikus elveken nyugvó és példamutató közvetlen kapcsolatot sikerült kialakítani.

A társadalmi szervezetekkel, mindennek előtt az egyetem párt-szervezetével kapcsolata korrekt és rendezett. Kezdeményezéseit, terveit a pártszervezet vezetőivel, illetőleg tagjaival intenzív munkakapcsolatban előzetesen egyezteteti. A jó együttműködés érezteti hatását az egyetem általános hangulatán, politikai közérzetén.

Csizmadia elvtárs rektori tevékenysége alatt jó kapcsolatot tartott fenn a Művelődési Minisztériummal. Az egyetem működéséből, különösen személyi kérdésekben adódó problémákat nyíltan, megfelelő időben, az egyetem érdekeinek képviselőjét szem előtt tartva kölcsönös megalégedésre rendezte a minisztériummal.

Sikeresen fejlesztette tovább a kapcsolatokat az egyetem, illetőleg más közgazdasági és agrárfejlődési intézmények között. E területen azonban kívánatos, hogy az egyetem és a képzés ügyét előre vivő kapcsolatokról az egyetemi vezetők és testületek időben és rendszeresen tájékoztatást kapjanak. A képzés korszerűsítésére irányuló törekvések időbeni és hatékony végrehajtása érdekében az állami bizottságok rendszeresebb működése, az egyes vezetők munkájának jobb összehangolása és folyamatos ellenőrzése szükséges.

Tisztelt Tanácsülés!

Csizmadia elvtársat az előbbieken kifejtett eredményes tevékenysége, vezetői, emberitulajdonságai és magatartása alapján melegen ajánljuk újabb három évre a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektori tisztségére.

Tájékoztatom az Egyetemi Tanácsot arról, hogy javaslatunk kialakítása során az illetékes pártszervekkel előzetesen konzultáltunk, ezek javaslatunkkal egyetértettek.

Mindezek alapján kérem a Tisztelt Egyetemi Tanács támogatását.

Budapest, 1982. május 3.

Pozsgay Imre

A tudománynak és a gyakorlatnak egyaránt fájdalmas veszteség az alkotóereje teljében levő Csizmadia Ernő korai távozása, akit a pályatársak, a munkatársak és a tanítványok egyaránt tiszteltek, megbecsültek és szerettek közvetlen egyszerűsége, önzetlen segítőkészsége és mély embersége miatt.

1950-ben szerez oklevelet a Közgazdaságtudományi Egyetem agrárszakán, ahol már hallgató korában tanársegédi munkakört tölt be. Ezt követően a Mezőgazdasági Akadémia tanulmányi osztályát vezeti, és docenssé nevezik ki az Agrártudományi Egyetemen. Első könyve - kandidátusi értekezése - „Két út, két világ” címmel 1962-ben jelenik meg. Pályája során a kutatásban, az oktatásban és a társadalmi-politikai közéletben való tevékeny részvétel elválaszthatatlanul összefonódik. Bármilyen posztra állították is - rovatvezető a Társadalmi Szemlénél, főosztályvezető a Minisztertanács Titkárságán, osztályvezető-helyettes az MSZMP KB-ban, egyetemi tanár, majd 1979-től rektor a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen -, munkássága, tevékenysége központi kérdése volt és maradt a mezőgazdaság, az élelmiszer-gazdaság szocialista rendszerének megismerése, törvényszerűségeinek feltárása, s ennek révén egy viszonyainkra alkalmazható, hatékonyan működő, öntörvényei szerint állandóan megújulásra képes szocialista agrárszervezet kialakítása. Pályája kezdetén alapvető nagy kérdés a gyakorlat próbáját kiálló, gazdasági rendszerünkbe harmónikusan illeszkedő magyar szüvetkezeti modell kutatása volt,

* Közgazdasági Szemle, 1985. 1. 1.

amelynek akkor kialakított és folyamatosan tökéletesített változataihoz Csizmadia Ernő hazai és külföldi gyakorlatból merített tapasztalatain és elméleti felkészültségén alapuló elemzései lényeges hozzájárulást jelentettek. Vizsgálta a szövetkezetek működésének alapvető kérdéseit, különösen a belső felhalmozást, a bővített újratermelést, s amit igen korán felismert, a közvetlen termelők anyagi érdekeltsége megteremtésének módjait és felhasználásának szükségességét. Ehhez kapcsolódott az ennek megfelelő agrárpolitika fő vonásainak felvázolása, s a gazdaságirányítási reform kidolgozásakor az egyenrangú gazdasági partnerség elve gyakorlatban való érvényesítésének vizsgálata. Elsők között volt, akik a hagyományos ágazati kereteken túltekintve, a tudományos-technikai haladást is figyelembe véve, megfogalmazta az élelmiszer-termelés mezőgazdaságon túlterjedő modern rendszerét, alapvető jellegzetességeit és törvényszerűségeit.

Kutatásait, tapasztalatait, elemzéseit és javaslatait számos könyvben s szinte megszámlálhatatlanul sok cikkben, tankönyvben, oktatási anyagban publikálta, gazdagítva, elmélyítve és propagálva a marxista közgazdasági gondolkodást. Kutatói, szakírói képességeit folyóiratunk hasábjain is bőségesen hasznosította, közéleti éleslátását pedig lapunk szerkesztő bizottságában is tanúsította.

Munkássága elismeréseként méltán választotta a Magyar Tudományos Akadémia 1973-ban levelező tagjai, 1979-ben pedig rendes tagjai sorába.

60 éves volt, amikor utolsó kormánykitüntetését, a Szocialista Magyarorszáért Érdemrendet kapta.

Leszárult egy alkotásban gazdag, tevékeny életpálya, amely maradandó nyomokat hagyott a társadalmi-gazdasági fejlődésünkre vonatkozó kortársi szemléleten és a gazdaságpolitikai gyakorlaton.

Sipos Aladár

A felszabadulást követő években felnőtté érő ifjú mint egyetemi hallgató vállalt elkötelezettséget az új társadalom és benne a szocialista mezőgazdaság építésében. A tömeges szövetkezetesítés - 1959-1961 - éveiben már - 1984. november 14-én bekövetkezett haláláig - fáradhatatlan tanára, tanulmányozója és alkotó tudósa, később éveken át szervezésének résztvevője a szocialista mezőgazdaság fejlesztésének, a párt és a kormány agrár- és szövetkezeti politikája megvalósításának. Évente 4-5 cikkben az éppen megvalósuló aktuális társadalmi és gazdasági feladatokat elemzi, 15 könyvében pedig rendre a szocialista mezőgazdaság egy-egy fejlődési szakasza eredményeit és gondjait s ezen keresztül fő társadalmi-gazdasági vonásait összegzi és értékeli. Csizmadia Ernő tanulmányaiban feltárul a szocialista mezőgazdaság kibontakozása, szervezésének teljes menete, a nagyüzemek térhódítása, s gazdálkodásának megszilárdulása, a technikai és technológiai átalakítás gazdasági viszonyai, hatékonysági problémái, s ezzel együtt az új és újabb szervezeti, szervezési formák. Bizonyos, hogy Csizmadia Ernő munkássága hozzájárult az agrár- és szövetkezeti politika formálásához, s még inkább a szocialista mezőgazdaság megteremtésének segítéséhez. Szüntelenül gyarapította a szövetkezeti parasztság meggyőződéses táborát, s erősítette az agrártársadalom szocialista mezőgazdaságba vetett hitének, bizalmának kialakulását.

* Gazdálkodás, 1985. 1. 1-2.

Első nagy műve, a „Két út - két világ” a szocialista átszervezés befejezésének szinte másnapján mutatta meg, miként lehetett rövid idő alatt a termelést is növelve az egyénileg dolgozó parasztságot szövetkezetekbe tömöríteni, s ezzel az egész népgazdaságot egységes szocialista alapra helyezni. A szocialista átszervezés 10 éves évfordulóján mint tapasztalati tényt rögzíti a mezőgazdaság, a feldolgozóipar és az élelmiszer-kereskedelem élelmiszer-gazdasággá való egybeötvöződését, valamint a hozzá kapcsolódó iparral együtt agráripari komplexumként hazánk gazdasági életébe való beilleszkedését. Ennek lefolyását, gazdasági helyzetét és társadalmi viszonyait mutatja be „Gazdasági koncepciónk és az élelmiszer-gazdaság” és a „Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanba” című könyveiben. Az élelmiszer-gazdasági koncepciójáért bizonyos körből - számára nagyon fájó és méltánytalan, egyébként pedig tudománytalan - elmarasztalás éri azért, mert ebben a termelőszövetkezeteknek alárendelődnek az ipari állami vállalatok, az állami tulajdon. Népgazdaságunk fejlődésében azóta is megerősödött az ipar és a népgazdaság fejlődésének kölcsönössége, s összekapcsolódása elmélyülésének szükségessége. Joggal írta nemrég megjelent „Az MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság” című könyvének előszavában: „Történelmi tény, hogy a legfejlettebb ipari országokban egyúttal igen korszerű és magas színvonalú a mezőgazdaság, valamint az élelmiszer-termelés is.” Majd így folytatja: „Érthető, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt és a magyar kormány politikájának az utóbbi 25 évben egyik fő törekvése volt a mezőgazdaság gazdasági-társadalmi kérdéseinek a megoldása, az agrártermelés korszerűsítésének a magyar társadalmi és gazdasági fejlődésbe történő beágyazása, a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem összehangolt fejlesztése, vagyis az élelmiszer-gazdaság dinamizmusának a fenntartása.”

Csizmadia Ernő, a szerény, de nagy tudású, az agrártársadalomban kiváltképpen tisztelt akadémikus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora és Agrárközgazdasági Tanszékének egyetemi tanára, eltávozott közülünk. Műveiben gazdag örökséget hagyott ránk, amelyek tanulságai továbbra is hatnak a szocialista mezőgazdaság fejlesztésében, s nemcsak hazánkban, hanem mindenütt, ahol annak megteremtése napirendre kerülhet.

Dr. Vági Ferenc

CSIZMADIA ERNŐ MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA*

KÖNYVEK, TANKÖNYVEK

1. Agrárgazdaságtan a közgazdasági technikumok számára. Kézirat-
/ként/. Budapest, Tankönyvkiadó. 1952. 183 p.
Társszerző: Fekete F., Jónás A., Pálovics B.
2. A marxizmus-leninizmus tanítása a munkás-paraszt szövetség-
ről. Tananyag az MDP "Marxizmus-leninizmus alapjai" tanfo-
lyamának hallgatói számára. Szikra, 1955-1956. 102 p.
Társszerző: Donáth F.
3. Az árubőség és a paraszti jövő útja: a termelészövetkezet.
(Szerk.: Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő
Társulat Központi Politikai Szakosztály Közgazdasági Munka-
bizottsága.) Budapest. Prop. Terj. kísérleti soksz. üzem 1956.
34 /1/ p. (Útmutató a Társadalom- és Természettudományi Is-
meretterjesztő Társulat előadói számára.)
4. Mezőgazdaságunk fejlesztése és szocialista átalakítása. Út-
mutató az MDP "Gazdasági ismeretek" termelészövetkezeti tan-
folyama számára. Szikra, 1956-1957. 64 p.

*Az összeállítást a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem
Központi Könyvtárának Információs Főosztálya készítette.

5. Mezőgazdaságunk szocialista átalakításának kérdései. (Doktori értekezés.) Budapest, 1958. 13-28, 77-99. p. Az értekezés a szerzőnek a Társadalmi Szemlében megjelent két tanulmánya. (Lásd: 73. és 75. tétel)
6. A mezőgazdaság nagyüzemi átalakulásának tőkés és szocialista útja. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1960. /2/ 454, /2/ p. Gépirat.
7. Agrárgazdaságtan. I. Kézirat/ként/ Gödöllő, Főv.Ny.V. 1961. 212. p. (Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Kar. Agrárgazdasági Tanszék /jegyzet/ Soksz.
Társszerző: Csizmadiáné Székely Magda
8. Két út - két világ. A mezőgazdaság nagyüzemi átalakulásának tőkés és szocialista útja. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1962. 399 p.
9. Agrártudományok. 3. évf. ált. tanári "B" és belker. szak. de., 2. évf. tanári "A" és "B", 5. évf. ált. pü. és belker. szak esti-lev.
Kézirat/ként/ Budapest, Tankönyvkiadó, 1963. (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem /jegyz./ Bibliogr. 330-332. p. Társszerző: Vági F., Fekete F., Gyenes A.-né, Szénay L., Varga L.
- A mezőgazdasági termelés társadalmi-gazdasági sajátosságai és mezőgazdaságunk szocialista nagyüzemi rendszerének építése. 2. fejj. 21-56. p.
- A kenyérgabonatermelés közgazdasági kérdései. 10. fejj. 236-247. p.
- A korszerű nagyüzemi gyümölcs- és szőlőtermelés fejlesztése. 16. fejj. 312-329. p.
10. A parasztgazdaságok sorsa a nyugati országokban. Budapest. Terv ny. 1963. 40. p. /Falusi füzetek./

11. Az agitátor kézikönyve 5. Tények és adatok a mezőgazdaságról. (Összeáll.: *Almási I., Fecske M., Kovács M.*). Budapest Kossuth Könyvkiadó, 1964. 276 /2/ p.
12. Termelőszövetkezeti tagok kézikönyve. Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 324 /2/ p.
Társszerző: Almási I., Kovács M.
13. Az egységes szocialista szövetkezeti parasztosztály kialakulása. Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 178 /2/ p.
Társszerző: Nagy S., Zsarnóczai S.
14. A gazdasági mechanizmus reformja és a mezőgazdaság. Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 149 /3/ p.
15. Közgazdasági ABC mezőgazdáknek. Budapest. Mezőgazdasági Kiadó. 1967. 479 p. Szerk.: Muraközy T.
Társszerzők: Csáki Cs., Csendes B., Csete L., Gyenes A., Muraközy T., Nagy L., Pál J., Sárkány P., Varga L., Zánkai G.
16. A mezőgazdasági ár- és pénzügyi rendszer főbb kérdései az új gazdasági mechanizmusban. Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 35 /3/ p.
(Magyar Szocialista Munkáspárt. Tananyag a - Gazdaságpolitikai tanfolyamaszámára. Mezőgazdasági tagozat. 1967-1968). Bibliogr./36./ p.
17. Agrárgazdaságtan. (Készült a Marx Károly Küzgazdaságtudományi Egyetem mezőgazdaság gazdaságtana tanszékén.) (Szerk.: Vági F.) Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 444 /4/ p.
Bibliogr. 435-437 p.
Társszerző: Csáki Cs., Gyenesné Makó E., Fekete F., Küköves S., Szénay L., Vargha L., Vági F.

18. A magyar mezőgazdaság. Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 291 p. Bibliogr.: 287 p.
Társszerző: Dankovics L., Udvari L.
19. Az intenzív gazdasági fejlődés és a mezőgazdaság. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 1969. /2/, 235. p. Bibliogr. 216-218. p.
20. A közgazdasági szabályozók hatása a termelészövetkezeti gazdálkodásra. Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1969. 28 /4/p. Magyar Szocialista Munkáspárt gazdaságpolitikai tanfolyama, mezőgazdasági tagozat. 1969-1970. Bibliogr. 30. p.
21. Gazdasági koncepciónk és az élelmiszergazdaság. Budapest. Közgazdasági Könyvkiadó, 1970. 237 /3/ p. Bibliogr. 233-235. p.
22. A szocializmus politikai gazdaságtana. Tankönyv. (Szerk. biz.: Berei A.) (2. /bővített kiadás) Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1970. 583 p.
Társszerző: Bedő Gy., Riesz M., Dobrovits I., Hagelmayer I., Falusné Szikra K.
A szocialista szövetkezet. 12. fej. 504-532. p.
23. Szövetkezetpolitikai kérdések. Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1970. 174 p.
Társszerző: Moharos J., Nagy L., Romány P.
24. A természeti erőforrásokban szűkös agrárterületek termelőerőinek fejlesztési irányelvei. Összefoglaló tanulmány. Az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztály mellett működő Területfejlesztési Agrár Szakbizottság. Budapest. 1970. 21 p.
25. A mezőgazdaság helyzete és feladatai. Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1971. 26. p.

26. Agrárgazdasági ismeretek. /Kézirat/ Budapest. AGROTERV 1972.
396 p. Szerk.: *Vági F., Erőss D.*
Társszerző: Csendes B., Vági F., Varga L. (MÉM Mérnök- és Vezetőtovábbképző Intézet.)
Mezőgazdaságunk szerepe és szocialista rendszere. I. rész.
5-46. p.
A termelés és feldolgozás ágazati, gazdasági kérdései. V. rész. 319-391. p.
27. Élelmiszergazdaságunk a hatékonyabb gazdálkodás útján.
Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1972. 256 /6/ p.
28. A mezőgazdaság fejlesztésének eredményei és feladatai.
MSZMP Gazdaságpolitikai tanfolyam, 1972-1973. Budapest.
Kossuth Könyvkiadó, 1972. 36. p.
Társszerző: Bagota B., Breznai L., Csáki Gy., Dudás J., Gyenis J., Hoós J., Meisel S., Szigeti I., Szilágyi I.
29. Mezőgazdasági vállalati gazdaságtan. II. (Szerk.: *Vági F.*)
Kézirat. Budapest. Tankönyvkiadó, 1972. (Marx Károly Köz-
gazdaságtudományi Egyetem /jegyz./.
*Társszerző: Bethlendi L., Csáki Cs., Forgács Cs., Kostyál-
né Sebestyén M., Módos Gy., Szénay L.*
30. Szövetkezetpolitika. Budapest. Tankönyvkiadó, 1972. 192 p.
(Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem /jegyz.)
31. A termelőszövetkezetek gazdálkodása. Budapest. Mezőgazda-
sági Kiadó, 1972. 229 p.
*Társszerző: Csendes B., Csete L., Csizmadiáné Székely M.,
Enese L., Fazekas B., Nagy L., Németi L.*
32. Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanba. Budapest. Akadémiai
Kiadó, 1973. 317 p. Bibliogr. 365-366 p.
Közreműködő: Csizmadiáné Székely Magda
33. Gospodarska Zywnosciowa na Wgrzech. Warszawa. Panstwowe
Wydawnictwo Rolnicze i Lesne. 1973. 204 p.

34. Szövetkezetpolitikai kérdések. Budapest. Kossuth Könyvkiadó. 1973. 150 p.
Társszerző: K. Nagy S., Zsuffa E.
35. A mezőgazdaság az ágazati kapcsolatok rendszerében. Budapest. Mezőgazdasági Kiadó, 1977. 134 /2/ p. Bibliogr.131-133. p.
Társszerző: Vági F.
36. Socialist agriculture in Hungary. (Transl. by: F. Szírbik) Budapest, 1977. Akadémiai Kiadó. 178 p.
37. Vállalati gazdálkodás és gazdaságirányítás a mezőgazdaságban. Budapest. Mezőgazdasági Kiadó, 1978. 264 /4/ p. Bibliogr. fejezetenként.
Társszerző: Székely M.
38. Szövetkezetelmélet - szövetkezetpolitika. (Szerk.: Nagy L.) Budapest. 1980. 230 p. (Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa Továbbképzési és Üdültetési Központja.) Bibliogr. fejezetenként.
Társszerző: Mándy E., Nagy L., Sáray Gy., Seres I., Szép Gy., Zsarnóczai S., Zsuhár A.
A szövetkezetek a szocialista gazdaságban. 1. fejr. Budapest 1980. 9-33. p.
39. The economic system of the agricultural cooperatives. Budapest, 1981/2. National Council of Agricultural Cooperatives. 34 p. (Documents on the Agricultural Cooperatives.)
40. Sistema de administracion de las cooperativas agrocolas. Budapest, 1981. Consejo Nacional de Cooperativas. 37 p. (Documentos sobre las cooperativas agricolas.)
41. Le système de gestion économique des cooperatives de production. Budapest. 1981. Conseil National des Cooperatives Agricoles. 36 p. (Documents sur les cooperatives agricoles.)

42. A termelőszövetkezetek gazdálkodási rendszere. Budapest, 1981. Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa. Soksz. 38 p. (Dokumentumok a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről.)
43. Adalékok a magyar mezőgazdaság hosszútávú fejlesztéséhez. (Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének közleményei. 29.) Budapest, 1983. 100 p.
Társszerző: Benet I., Kóbor K., Kocsis K., Mentényi M., Pálovics B.-né
44. Az MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság. Budapest Kossuth Könyvkiadó, 1984. 287 /1/ p.
45. Die Agrarpolitik Ungarns. Budapest. Corvina Kiadó, 1985. 213 p.
Társszerző: Székely M.
46. Agricultural policy in Hungary. Budapest. Corvina Kiadó, 1985. 200 p.
Társszerző: Székely M.
47. La politica agraria de Hungria. Budapest. Corvina Kiadó, 1985. 225 p.
Társszerző: Székely M.
48. La politica agropecnaria de Hungria. Budapest. Corvina Kiadó, 1985. 213 p.
Társszerző: Székely M.
49. La politique agraire de la Hongrie. Budapest. Corvina Kiadó, 1985. 211 p.
Társszerző: Székely M.
50. Vállalati gazdálkodás és gazdaságirányítás a mezőgazdaságban. Peking, 1985. 247 p.
Társszerző: Székely M.
51. Food economic in Hungary. (Ford.: Szirbik Ferenc) Budapest. Akadémiai Kiadó, 1986. 217 /1/ p.
Társszerző: Székely M.

FOLYÓIRATCIKKEK

52. A Viharsarok egy falva a földreform után. *Valóság*, 1947. 7. 512-527 p.
53. A munkás-paraszt szövetségről. A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1963. 3-4.sz. 391-395. p.
54. Az agrárgazdaságtan tárgyáról. Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle, 1954. 4.sz. 377-388 p.
55. A mezőgazdasági nagyüzem fölénye és a termelőszövetkezetek erősítése népi demokráciánk fejlődésének új szakaszában. Közgazdasági Szemle, 1954. 1.sz. 21-36. p.
56. A szocialista nagyüzemi gabonatermelés fölénye. Közgazdasági Szemle, 1955. 9.sz. 1005-1019. p.
57. Termelőszövetkezeteink közös gazdálkodásának belterjes és sokoldalú fejlesztésével a szövetkezeti mozgalom fellendüléséért. Társadalmi Szemle, 1955. 7-8.sz. 77-99. p.
58. A szovjet mezőgazdaság új eredményei és távlatai a termékbőséghez vezető úton. Közgazdasági Szemle, 1957. 1177-1191. p.
59. A mezőgazdaság nagyüzemi fejlődésének szocialista útja. Társadalmi Szemle, 1958. 3.sz. 13-28. p.
60. Mezőgazdasági mérnökök nevelése termelőszövetkezeti munkára. Felsőoktatási Szemle, 1958. 11.sz. 685-689. p.
61. Románia mezőgazdasága a szocializmus útján. Társadalmi Szemle, 1958. 10.sz. 92-102. p.
62. A mezőgazdaság szocialista átalakításának revizionista jugoszláv koncepciójáról. Társadalmi Szemle, 1959. 6.sz. 35-49. p.

63. Átmeneti formák és megoldások mezőgazdaságunk szocialista nagyüzemi rendszerének építésében. Közgazdasági Szemle, 1960. 11.sz. 1275-1288. p.
64. A közös és a háztáji gazdaság kapcsolata termelészövetkezeteinkben. Társadalmi Szemle, 1960. 12.sz. 57-72. p.
Társszerző: Nagy L.
65. A Szovjetunió sikere az USA-val folyó mezőgazdasági versenyben. Társadalmi Szemle, 1960. 8-9.sz. 73-86. p.
66. A szövetkezeti rendszer győzelme és új sikerei Bulgáriában. Társadalmi Szemle, 1960. 1.sz. 78-98. p.
67. A termelészövetkezeti tagok anyagi érdekeltsége fokozásának néhány időszerű gyakorlati kérdése. Pártélet. 1960. 6.sz. 31-37. p.
68. Успехите в строителство на социализма в Унгария.
= Ново Време. 1960. No. 4. с. 63 - 74.
69. A családi farm illúziója és a nyugati valóság. Közgazdasági Szemle, 1961. 1.sz. 15-36. p.
70. A korszerű nagyüzemi gazdálkodás újabb tapasztalatai.
Közgazdasági Szemle, 1961. 11.sz. 1324-1337. p.
71. Korszerű termelés tervezése a szocialista mezőgazdaságban.
Társadalmi Szemle, 1961. 10.sz. 51-66. p.
72. A munkás-paraszt szövetség néhány új problémája. Társadalmi Szemle, 1961. 5.sz. 18-33. p.
73. Подем в развитието на кооперативните стопанства в Унгарската Народна Република.
= Икономическа Мисъл. 1961. No. 1. с. 71-82.

74. Mezőgazdaságunk fellendítésének új szakasza. Közgazdasági Szemle, 1962. 6.sz. 649-663. p.
74. A termelészövetkezetek közös vállalkozásai. Társadalmi Szemle, 1962. 6.sz. 51-62. p.
76. A szövetkezeti parasztság egységének kialakításáért. Pártélet, 1963. 6.sz. 3-10. p.
77. A munkadíjazás fejlesztése szövetkezeteinkben. Békésmegyei Népújság, 1964. január 26. 2. p.
78. A termelés bővítésének pénzügyi alapjai termelészövetkezteinkben. Társadalmi Szemle, 1965. 7.sz. 44-55. p.
79. A mezőgazdaság szerepe és helye gazdasági életünkben. Társadalmi Szemle, 1966. 3.sz. 28-39. p.
80. A munkás-paraszt-szövetség néhány mai problémája. Társadalmi Szemle, 1966. 12.sz. 28-40. p.
Társszerző: Zsarnóczai S.
81. A parasztság gazdasági-társadalmi viszonyainak átalakulása a Magyar Népköztársaságban. Béke és szocializmus. 1966.9.sz. 22-36. p.
Társszerző: Zsarnóczai S.
82. Association of farming cooperation in Hungary. Acta Oeconomica, 1967. No. 3. 251-255. p.
83. A vállalati önállóság szervezeti alapjai a termelészövetkezetekben. Közgazdasági Szemle, 1967. 7-8.sz. 844.850. p.
84. Belterjes mezőgazdasági termelés - intenzív iparosítás. Társadalmi Szemle, 1969. 11.sz. 18-28. p.
85. Erfahrungen bei der sozialistischen Umgestaltung der Landwirtschaft in Ungarn. Internationale Zeitschrift der Landwirtschaft. 1969, 3. 253-256. p.

86. Az intenzív gazdasági fejlődés és a mezőgazdaság. Közgazdasági Szemle, 1969. 5.sz. 525-537. p.
87. Korszerűsítés és jövedelmezőség a mezőgazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1969. 7-8.sz. 855-867. p.
Társszerző: Bethlendi L.
88. A mezőgazdaság szocialista átalakulásának magyar tapasztalatairól. Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, 1969. 4.sz. 6-9.p.
89. Опыт социалистического преобразования сельского хозяйства в Венгрии.
= Международный Сельскохозяйственный Журнал. 1969. 4.с.7-9.
90. The relationship between intensive economic development and agriculture. Eastern-European Economics. 1970. No. 3. 278-298. p.
91. Gazdasági helyzet és társadalmi változások falun. Társadalmi Szemle, 1971. 1.sz. 33-42. p.
92. A mezőgazdasági termelészövetkezetek profilja. Társadalmi Szemle, 1971. 12.sz. 39-51. p.
93. A szövetkezetek szocialista gazdasági építésünkben. Közgazdasági Szemle, 1971. 11.sz. 1269-1279. p.
94. Társadalmi változások falun és gazdasági következményei. Közgazdasági Szemle, 1971. 5.sz. 522-533. p.
95. Testvéri szövetség - magasabb eszmei és politikai színvonalon. Társadalmi Élet, 1971. 8.sz. 3-7. p.
96. A vezetés korszerűsítése a termelészövetkezetekben. Vezetés, 1971. 5.sz. 1-5. p.

97. Eredmények és feladatok az élelmiszergazdaságban. Pártélet, 1972. 1.sz. 63-69. p.
98. Hozzászólás Márkus István családcentrikus szövetkezetpolitikai elképzeléseihez. Társadalomtudományi Közlemények, 1972. 3.sz. 85-89. p.
99. A mezőgazdasági szövetkezetek II. kongresszusa után. Pártélet, 1972. 5.sz. 19-24. p.
100. Опыт специализации и вертикальной кооперации в сельском хозяйстве Венгрии.
= Международный Сельскохозяйственный Журнал, 1972.4.c.10-13.
101. Spezialisierung und vertikale Kooperation in der Landwirtschaft Ungarns. Internationale Zeitschrift der Landwirtschaft, 1972, 4. 377-381. p.
102. A szakosítás és a vertikális kooperáció újabb tapasztalatai. Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, 1972. 4.sz. 10-13. p.
103. Élelmiszer-gazdaságunk a X. Kongresszus határozatai megvalósítása útján. Társadalmi Szemle, 1973. 1.sz. 38-45. p.
104. Tapasztalatok és tennivalók a termelőszövetkezeti gazdálkodásban. Pártélet, 1973. 6.sz. 37-41. p.
105. Az agrárviszonyok szocialista vonásainak erősítése. Gazdálkodás, 1974. 6.sz. 1-10. p.
106. A hatékonyság növelésének tartalékai a mezőgazdaságban. Tudomány és Mezőgazdaság, 1974. 5.sz. 1-6. p.
107. A kedvezőtlen adottságú tsz-ek gazdálkodásának fejlesztése. Pártélet, 1974. 9.sz. 9-14. p.
108. New features in Hungarian agriculture in the 1970-s. Acta Oeconomica, 1974. No. 3-4. 349-365. p.

109. Szüntelenül szembesíteni az eszméket és a valót, egyeztetni az eszmét a gyakorlattal. (Az Akadémia új levelezőtagjai.) Magyar Tudomány, 1974. 5.sz. 302-303. p.
110. A termelészövetkezetek egyesülésének néhány tapasztalata. Gazdálkodás, 1974. 12.sz. 1-8. p.
111. Új vonások a hetvenes évek magyar mezőgazdaságában. Közgazdasági Szemle, 1974. 6.sz. 641-655. p.
112. Új vonások a hetvenes évtized magyar mezőgazdaságában. Akadémiai székfoglaló. 1974. április 16. Teljes szöveg. Agrártudományi Közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Osztályának közleményei, 1975. 1-2.sz.5-21.
113. Индустриализация и вертикальная интеграция в сельском хозяйстве Венгрии.
= Международный Сельскохозяйственный Журнал. 1978.5.с.10-13.
114. Az iparosodás és a termelés vertikális bővülése a magyar mezőgazdasági nagyüzemekben. Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, 1978. 5.sz. 10-13. p.
115. Zur Entwicklung der industriemässigen Produktion und vertikalen Integration in der Landwirtschaft Ungarns. Internationale Zeitschrift der Landwirtschaft. 1987. 5. 424-427. p.
116. Belák Sándor. 1919-1978. Magyar Tudomány, 1979. 5.sz. 393-394. p.
117. Gondolatok gazdasági fejlődésünkről. Egyetemi Szemle, 1979. 1.sz. 7-15. p.
118. Tanévnyitóra. Interjú Csizmadia Ernővel, a tanévnyitó alkalomból, Figyelő, 1979. szeptember 12. 4.
119. Élelmiszer-gazdaságunk a nyolcvanas évtized küszöbén. Közgazdasági Szemle, 1980. 6.sz. 649-667. p.

120. Hungarian food economy at the beginning of the 1980s.
Acta Oeconomica, 1980. No. 3-4. 303-319. p.
121. Láng Géza (1916-1980). Magyar Tudomány, 1980. 11.sz.
871-872. p.
122. Vállalati szervezeti rendszerünk fejlesztési iránya.
Tudomány és Mezőgazdaság, 1980. 3.sz. 4-11. p.
Társszerző: Székely M.
123. Folytonosság és változások agrárfejlődésünkben a nyolcvanas évek elején. Agrártudományi Közlemények, 1980. 1.sz.
99-117. p.
124. Hungarian food economy at the beginning of the 1980s.
Acta Oeconomica, 1981. Spec. Issue. 3-19. p.
125. Mezőgazdaságunk jelentősége a népgazdaságban. Gazdálkodás,
1981. 4.sz. 63-65. p.
126. Pataki diákéveimre emlékezve. Borsodi művelődés. 1981.
3.sz. 94-96. p.
127. Agrárpolitikánk alapkérdéseiről. (Fehér Lajosra emlékezve)
Közgazdasági Szemle, 1982. 12.sz. 1417-1427. p.
128. Двадцатая годовщина победы кооперативного движения в Венгрии.
= Международный Сельскохозяйственный Журнал. 1982. 1. с.
16-19.
129. Fehér Lajos (1917-1981). Gazdálkodás, 1982. 1.sz. 1-4. p.
Társszerző: Romány P.
130. A halogatás veszélye. Figyelő, 1982. augusztus 26. ...
131. A szocialista agroökonómia szolgálatában. Gazdálkodás,
1982. 1.sz. 59-62. p.

132. A termelészövetkezeti mozgalom győzelmének 20. évfordulója Magyarországon. Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, 1982. 1.sz. 16-19. p.
133. Zwanzigster Jahrestag des Sieges der Genossenschaftsbewegung in Ungarn. Internationale Zeitschrift der Landwirtschaft. 1982. 1. 17-20. p.
134. Az agrárkérdés és a falu szocialista átalakulása. Pártélet. 1983. 12.sz. 55-21. p.
135. Agrárpolitikánk a nyolcvanas években. Népszabadság, 1983. november 29. 4.
136. A gazdaságirányítás rendszere a mezőgazdaságban Magyarországon. Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, 1983. 4.sz. 10-14.p.
137. Die Leitung der Landwirtschaft Ungarns. Internationale Zeitschrift der Landwirtschaft. 1983. 4. 307-311. p.
138. Meríteni a belső forrásokból. Népszabadság, 1983. augusztus 9. 3.
139. Mezőgazdaság és élelmiszer-termelés a szocialista országokban. (Nemzetközi tanácskozás Budapesten.) Társadalomtudományi Közlemények, 1983. 1.sz. 5-35. p.
140. Система управления экономикой в сельском хозяйстве Венгрии.
= Международный Сельскохозяйственный Журнал. 1983.4.с. 10-14.
141. Tartós elemek és változó körülmények agrárfejlődésünkben. Gazdaság, 1983. 4.sz. 134-151. p.
142. Ezer szállal összekötve. A mezőgazdasági nagyüzemek és a kistermelés egysége. Népszabadság, 1984. február 7. 3.
143. Характерные черты аграрной политики в ВНР.
=Международный Журнал. 1984.1.с. 45-49.

144. Lasting elements and changing circumstances in the Hungarian agrarian development. *Acta Oeconomica*, 1984. No. 3-4. 343-361. p.
145. A termelőszövetkezeti gazdálkodás újabb tapasztalatai. *Társadalmi szemle*, 1984. 11.sz. 41-48. p.
146. Recent experiences of cooperative farming in Hungary. *Acta Oeconomica*, 1985. No. 1-2. 1-12. p.

RÉSZTANULMÁNYOK, KONFERENCIÁN ELHANGZOTT ELŐADÁSOK

147. Az Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Karának Közleményei. 1962. (Szerk.: *Manczel J.*) Budapest. Mezőgazdasági Könyvkiadó, 1962. 567. p.
A gyárszerű termelés térhódítása a szocialista mezőgazdaságban. 7-16. p.
148. Tanulmányok a mai faluról. (Szerk.: *Zsarnóczai S.*) Budapest. Kossuth Kiadó, 1964. 252 /4/ p.
A falu politikai viszonyainak és a parasztság politikai tudatának vizsgálatáról. 219-247. p.
Társszerző: Wirth A., Zsarnóczai S.
149. Társadalmi ismeretek. Budapest. Lapkiadó Vállalat, 1964.
A szocialista nemzeti egység útján.
A párt szövetségi politikája. 51-68. p.
150. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1965. évi ünnepi ülészsaka. (Szerk.: *Barna Gy.*) Budapest, Közgazdasági Kiadó, 1966. 343. p.
A saját erőből történő gazdálkodás pénzügyi alapjai termelőszövetkezeteinkben. 251-269. p.

151. Üzelemzési elvek és módszerek. (A Mezőgazdasági Mérnök-továbbképző Intézetben tartott mezőgazdasági mérnöktovábbképző tanfolyam előadásai alapján.) (Szerk.: *Laczkó I.*) Kézirat/ként/ Budapest. Felsőokt. Jegyzetell. 1967. 210. Az új gazdaságirányítási rendszer fő vonásai a mezőgazdaságban. 3-14. p.
152. Közgazdasági és statisztikai tanulmányok. (Szerk.: *Varga S.*) Budapest. Alföldi Nyomda, Debrecen, 1971. 139. p. (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.) (Moszkvai Közgazdasági - Statisztikai Főiskola.) Bibliogr. 115. p. Az irányítás és tervezés új rendszere a magyar mezőgazdaságban. 33-44. p.
153. О некоторых проблемах развития экономических наук. Сборник научных статей. Ред.: Г. И. Бакланов. Москва, 1971. с. 233.
/Экономический Университет им. К. Маркса/
Новая система планирования и управления сельским хозяйством Венгрии. с. 20-36.
154. A szövetkezeti reform jogi kérdései. (Szerk.: *Szilbereky J.*) Előszó: *Nyers R.* Budapest, Közgazdasági Kiadó, 1971. 532. /6/.
A szövetkezetek gazdasági tevékenysége. 95-122. p.
155. Előszó az Iparosodó Mezőgazdaság sorozathoz. *Gönczi I.*: Üzemi rendszerek iparosodó mezőgazdaságunkban. Budapest. Közgazdasági Kiadó, 1978. 9-12. p. (Iparosodó mezőgazdaság)
156. A magyar munkásmozgalom története 1868-1976. Egységes jegyzet az egyetemek és főiskolák számára. (Szerk.: *Szakács K.*) 3. átd. kiad. Budapest, Kossuth Kiadó, 1979. 277 /3/.
A termelőszövetkezeti mozgalom fellendülése. A Központi Bizottság 1958. decemberi határozata. 234-242. p.
157. Megnyitó. (Elhangzott az Erdészeti és Faipari Tudományos Ülésen; 1979. március 14-15.) Az Erdő, 1979. 5.sz. 194-198.

158. A mezőgazdaság szocialista átalakulása Magyarországon. Tudományos ülészak. Túrkeve, 1985. április 6-7. (Szerk.: Vass H.) (Szolnok), /1981./ 183, /7/ p. (Magyar Történelmi Társulat.) /Szolnok Megyei Tanács./
Az agrárkérdés megoldásának tapasztalatai. 23-33. p.
159. Társadalom és gazdaság a mai Magyarországon. Tudományos ülészak Erdei Ferenc születésének 70. évfordulóján. Makó, 1980. december 16-17. (Szerk.: Vágvölgyi A.) Budapest, 1981. 177, /3/ p. (Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézetének Kiadványai.) Bibliogr. előadásokként.
Mezőgazdaságunk a népgazdaságban. 127-130. p.
160. A mezőgazdaság fejlődésének szocialista útja a legutóbbi két évtized magyarországi tapasztalatai tükrében. (Tudományos konferencia, Budapest, 1981. október 8-9. Előadások. (Szerk.: Girus K., Simon P.) Kézirat/ként/. Budapest, 1982. 250 p. (ELTE Bölcsészettudományi Kar, Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézet.) Bibliogr. tanulmányonként. Soksz.
Élelmiszertermelésünk és a külgazdaság. 57-68. p.
161. A szocialista átalakulás jellemzői falun. Országos elméleti tanácskozás, Kecskemét, 1982. november 24-26. Budapest. Kossuth Kiadó, 1983. 229, /3/ p.
(A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztály.) (Magyar Tudományos Akadémia) (Magyar Szocialista Munkáspárt Bács-Kiskun megyei bizottsága.)
Mezőgazdaságunk fejlődése és ennek főbb feltételei. 100-125. p.
162. Az élelmiszer-gazdaság távlati fejlesztése. (Szerk.: Zsuffa E.) Budapest. Mezőgazdasági Kiadó, 1984. 163 /1/ p.
Agrárpolitikánk alapkérdései. 7-24. p.

163. Történelmi ismeret - történelmi tudat. A felszabadulás utáni történelem oktatásának feladatai. Országos elméleti tanácskozás, Budapest, 1983. okt. 20-21. /Előadások./
(Szerk.: *Balogh S.*) Budapest. Kossuth Kiadó, 1984. 221 /3/ p. (MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya. -- Politikai Főiskolája. - Művelődési Minisztérium.)
Az agrárkérdés és a falu a szocialista átalakulásban.
155-174. p.
164. Innováció a mezőgazdaságban. Tudományos konferencia. Balatonalmádi, 1984. szeptember 24-25. Előadás/ok/ és szekcióülések vitaösszefoglalói. (Szerk.: *Vágó J., Keserű J., Labancz L., Rajnai G.*) Budapest. AGROINFORM, 1985. 65 /2/p. (Magyar Agrártudományi Egyesület Információs és Szaktanácsadási Szakosztálya.) (Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Információs Központja.)
Gazdasági recesszió és az innováció. 21-22. p.
165. Система экономического управления в сельском хозяйстве ВНР.
Международный Научно-исследовательский Институт Проблем Управления. Москва, 1986. 88,/2/.

UTÓSZÓ

CSIZMADIA ERNŐ, a korszerű agrárpolitikus,
az elhivatott nevelő és a termékeny szakíró*

I.

Felfogásunk szerint az agrárpolitika az általános gazdaságpolitika egyik részterülete. Mindenekelőtt az agrártermeléssel s annak szabályozásával foglalkozik. Egyaránt kiterjed a termelés, az értékesítés, az ár, a hitel, a beruházás kérdéseire, a birtokviszonyok alakítására, általában minden olyan tevékenységre, amely kihat az élelmiszergazdasági termelésre és az ott dolgozók helyzetére.

Ennek a sokrétű tevékenységi körnek egyik szakavatott és hivatott művelője volt az agrárpolitikus Csizmadia Ernő. Életútja mélyről indult és magasra ívelt: az uradalmi cselédlakásból a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektori székéig, a Magyar Tudományos Akadémia tagságáig.

Meglehetősen általános az a vélemény, hogy egyes tudományágak műveléséhez a hajlam már korán megmutatkozik. Jellegzetesen ilyen tudomány - többek között - a matematika. Való igaz: a legnagyobb matematikusok szinte már gyerekfejjel felcsillantották ebbeli tehetségüket.

Meggyőződésem, hogy ugyanígy megfelelő hajlam szükséges más tudományágakban is a kimagasló eredmények eléréséhez, a szenvedélyes elhivatottsághoz. Bátran állíthatom, hogy Csizmadia Ernőnek eleve készsége volt az agrárpolitikában való munkálkodáshoz,

*A tanulmány I. részét Dimény Imre, II. részét Csáki Csaba, III. részét Fekete Ferenc írta.

s ezt a készséget fejlesztették képességgé tanulmányai és olvasmányai, a külső körülmények, a történelmi-társadalmi adottságok.

Származása, neveltetése jócskán hozzásegítették, hogy személyes élményekkel egészítse ki a látottakat, hallottakat és olvasottakat: azokkal az izgalmas tapasztalatokkal, amelyeket mint egy megújuló kor diákja, majd mint egyik népi kollégiumunk igazgatója szerzett. Buzgón sajátítottal el a marxizmus-leninizmus tanítását.

Lobogó lelkesedéssel benne élt az akkoriban torlódoó események sűrűjében, de mindig módot talált arra is, hogy tudományos alapos-sággal elemezze és mérlegelje az egyes jelenségeket. Ritka adomány ez; sajnos csak keveseknek jutott elég mérséklet és önismeret ahhoz, hogy érzelmeiket a logikus gondolkodás sorompói közé szorítsák. Azonban Csizmadia Ernő azokhoz a kommunista közgazdákhoz tartozott, akik eszméinknek nem csupán hirdetői, hanem alkotó fejlesztői lehettek.

* * *

A magyar agrárpolitikának - ez már az ötvenes évek derekán minden kétséget kizáróan kiderült - a kezdeti tévelygések után új utakat kellett keresnie. Ebben az útkeresésben az elmélet és a gyakorlat szoros összhangjára, egyúttal a hazai sajátosságok beható ismeretére volt szükség. Kiváltképpen fontos volt ez az ellenforradalom anyagi és tudati kártételeinek helyreállításában, a csalódott paraszti rétegek bizalmának megszerzésében, a mezőgazdaság előtt álló kettős feladat végrehajtásában. Bizonyítani kellett azt, amiben még a tudósok közül is sokan kételkedtek ez idő tájt: hogy a magyar mezőgazdaság politikai és gazdasági szempontból *egyidejűleg* képes talpraállni, sőt, hogy a szocialista átszervezés ideje alatt is képes *termelését növelni*.

A Magyar Szocialista Munkáspárt agrárpolitikája viszonylag igen rövid idő alatt úrrá lett ezeken a kétségeken. Rohanó körünkben ma már szinte történelmi távlatból tekinthetünk vissza azokra az évekre, amikor - jelképesen szólva - a későbbi jó termés magját elvetettük, s az eredmények alapját igazán ös-sznépi erőfeszítéssel raktuk le. Új agrárforradalom volt ez a

maga nemében, forradalmi változásokat hozott a népgazdaság egy fontos szektorában. S ennek a forradalomnak az elméletét, az alkalmazott agrárpolitika szakmai támoszlopaikat olyan szakavatott agrárpolitikusok dolgozták ki, mint Csizmadia Ernő. Lehetetlen volna őt korától, környezetétől különválasztani. Úgy érzem, különösen most kell ezt hangsúlyoznom, amikor legbensőségesebb harcostársa és munkatársa, felesége is követte őt a korai sírba. Mindketten kovászai voltak annak a még jól felidézhető kornak, amelyben a párt a korábbi tévedéseket bátran feltárva, majd ki-küszöbölve adaptálta a lenini útmutatást a hazai viszonyokra, s ehhez a haladó tudomány minden segítségét igénybe vette.

Csizmadia Ernő, ez a rendkívüli munkabírású tudós professzor termékeny közíróként is kiemelkedett. Irodalmi síkon hamar megmutatta oroszlánkörmeit: már a *Két út - két világ* című könyvében új hangot ütött meg. Sorra megjelenő további művei: *Az egy-séges szocialista szövetkezeti parasztosztály kialakulása*, *a Szövetkezetpolitikai kérdések*, *A gazdasági mechanizmus reformja és a mezőgazdaság*, mindig újabb adalékkal tették teljesebbé a mezőgazdaság fejlődésében - mint gazdasági forradalmunkban - gyökerező elméleti feépítményt.

A hatvanas években Csizmadia Ernőnek már a Központi Bizottság, illetve a Minisztertanács dolgozójaként arra is lehetősége nyílt, hogy hivatali tevékenysége során sikerrel bizonyítsa elméleti tételeit. Ha valaki, akkor ő jól tudta, hogy az elmélet próbaköve mindig a gyakorlat.

Mindez természetesen szoros kölcsönhatásban bontakozott ki egyéni szellemi fejlődésével. Valamennyi munkakörben megmaradt szerénynek, de megmaradt tudósnak is, aki állandó, szívós, következetes buzgalommal képezte tovább magát. Magas színvonalon szerezte meg a tudományos fokozatokat. Akik közelebbről ismer-tük, jól tudjuk, mit jelentett számára az 1973-as esztendő, amikor a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Ekkoriban adta nyomdába addigi kutatásait összefoglaló, summázó kéziratát, amely - bizonyos értelemben - ismét új gondolatokkal gazdagította agrárpolitikánkat. Az 1973-ban megjelent könyv, a *Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanba* szemléleti változások, mindenekelőtt a marxista rendszerszemlélet jegyében fejtegette a mezőgazdaság és az élelmiszeripar kapcsolatát. Sajnos azonban

a könyvben tükröződő felfogás váratlan vihart kavart. A szerző személyes ellenfelei a könyv egyes részeit - hangsúlyozandó, hogy kiragadott részeit - félremagyarázták, azt állítva, hogy a termelészövetkezeteknek mintegy "alárendeli" az állami ipart, az állami tulajdont. Ma már rég okultunk és túljutottunk ezeken a kétségeken, hiszen bebizonyosodott: az elmarasztalás tudománytalan volt. De akkor Csizmadia Ernőt súlyosan érintette a dogmatikus felfogásból eredő kritika. Azt fájlalta leginkább, hogy éppen elméleti-politikai munkásságát vonták kétségbe; azt, amit igaz elkötelezettséggel, szocialista meggyőződéssel, tudós lelkiismeretességgel művelt.

Az elmarasztalást értetlenül fogadta, hiszen szívvel-lélekkel a jó ügyért harcolt. A próbatételbe egészsége is belerendült. Az irányítás területéről vissza kellett vonulnia, munkásságát a tudomány és az oktatás frontján folytatta. Rendületlenül hitt a maga igazában, s ezzel a hittel dolgozott, írt, tanított tovább. A Közgazdaságtudományi Egyetemen és más fórumokon tartott előadásait a szokásos létszámmal jóval többen látogatták; cikkei, tanulmányai, könyvei sűrűn jelentek meg. Nem tágított álláspontjától, amelyet tudományos érvekkel erősített meg, vérbeli agrárpolitikus, tudós módjára gyűjtögetve az adatokat, tényeket, számokat, érveket: azokat, amelyeket maga a gazdasági élet kínált fel Csizmadia Ernő nézetei védelmében. Az élelmiszer-gazdasági szemlélet ugyanis eközben kiteljesedett a magyar népgazdaságban. Az elért eredmények nemcsak a hazai szakembereket győzték meg, nemcsak barátaink elismerését vívták ki, hanem méltánylásra találtak külföldön még ott is, ahol minden szocialista törekvést eleve kárhozatra ítélnék.

Tényekkel bizonyította be, hogy a "kettős feladat" végrehajtásában megizmosodott állami és szövetkezeti gazdaságok mindinkább vállalati jelleget öltenek, mind szorosabbra fűzik kapcsolatainkat a feldolgozó és az értékesítő vállalatokkal, sőt, a külföldi piacokkal is. Ma már például nehéz volna Bábolnáról vagy akár Nádudvarról megmondani, vajon a mezőgazdaság vagy az ipari jelleg vált-e működésükben erősebbé, s hogy mennyiben folytatnak kereskedelmi és feldolgozó tevékenységet. Termelési rendszereink - ezek a jellegzetesen élelmiszer-gazdasági képződmények - pedig az agrártermelés fő ütőerein tartják kezüket,

hatósugaruk meg éppenséggel túlnyúlik határainkon.

Csizmadia Ernő mindezt annak a kutatónak, gazdaságpolitikusnak becsületes, tiszta örömeivel fejtette ki, aki maga előtt látja elméleti elképzeléseinek, tudományos tételeinek megvalósulását, méghozzá nem laboratóriumi, hanem országos méretekben. Hallgatói, tanítványai maguk is továbbvitték, fejlesztették gondolatait.

Őszinte szerénységre vall, hogy sohasem tulajdonított magának különösebb érdemeket az eredmények elérésében. Gyakran olyankor is a háttérbe húzódott, amikor a jól megérdemelt elismerésért kellett volna előrelépnie. De még megérhette, hogy bűvárkodásának gyümölcseit az élelmiszer-gazdaság a gyakorlatban aratja le. Megérhette, hogy sokan melléje álltak azok közül, is, akik eleinte fenntartással fogadták bátor szókimondását, újszerű agrárpolitikai nézőpontját.

*

Ma is érvényesek, sőt jelenlegi gazdasági helyzetünkben nagyon is időszerűek azok az intelmek, amelyeket Erdei Ferenc és Fehér Lajos szellemében fogalmazott meg: "A gazdaságilag közepesen fejlett országokban, ahol az adottságok kedvezőek - mint amilyen hazánk - a gazdasági növekedés gyorsítása, az erőteljesebb ütemű iparosítás egyik számottevő forrása az élelmiszer-gazdaság. Ez a forrás pedig annál bővebben buzoghat, minél korszerűbb a mezőgazdasági és élelmiszertermelés.

Minél vontatottabb a mezőgazdaság és az élelmiszeripar korszerűsítése, annál később lehet továbbjutni a közepes ipari fejlettség szakaszából a fejlett ipari társadalomba. Az élelmiszer-gazdaság korszerűsítése viszont gyorsíthatja az egész előrehaladást, mert bővíti forrásait.

Ez a közepesen fejlett ipari társadalom törvényszerű jellemzője, hacsak az ipari fejlesztés nem támaszkodhat a népek testvéri összefogására vagy - éppen ellenkezőleg - a gyarmatosításra, esetleg kimeríthetetlen nyersanyagforrásokra. Egyébként ez a törvényszerűség elvileg mindaddig érvényesül, amíg az ipar el nem ér arra a szintre, hogy lényegében fedezi saját maga fejlesztési forrásait. Amikor eléri ezt a szintet, akkor már az

egész fejlődési ütemet - benne a mezőgazdaságét is - teljes egészében az ipar határozza meg. Ez azonban nem teszi feleslegessé kedvező mezőgazdasági adottságaink kihasználását a távolabbi jövőben sem. Nem szükséges részletezni, hogy az ipari exportnak ilyen esetben egész kivitelünk bővítését kellene szolgálnia, nem pedig a versenyképes mezőgazdasági és élelmiszer-kivitel lecserélését, helyettesítését.

Az itt vázoltak hangsúlyozása egyesek szemében úgy tűnhet, mintha a gyors ütemű iparosítással valamiféle agrárfejlesztést állítanánk szembe, illetve távlatilag nem a korszerű nagyiparra, hanem az élelmiszer-gazdaságra építenénk gazdaságfejlesztési perspektívánkat.

Az "ipari perspektívának" valamilyen "agrár-perspektívával" való helyettesítése akár a közeljövőben, akár a távlati fejlesztésben teljesen irreális. Ahogy a történelem kereke nem forog visszafelé, a gazdasági fejlődésen sem lehet erőszakot tenni egyetlen országban, még az élelmiszer-termelés legjobb feltételekkel bíró országokban sem.

A gazdasági elmaradottságból való kiemelkedés történelmileg egyedül járható útja az iparosítás. Az élelmiszer-gazdaság mielőbbi korszerűsítése is ennek jegyében ésszerű."

Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a Csizmadia Ernő székfoglaló előadásában megfogalmazott gondolatok semmit sem veszítettek időszzerűségükből, s igen megszívlelhető tanulságokat tartalmaznak.

Csizmadia Ernőről, a jeles agrárpolitikusról bátran elmondhatjuk, hogy tudományos és közéleti tevékenységével ércnél maradandóbb emléket állított magának.

II.

Csizmadia Ernő életútjáról megemlékezve jogosan hivatkozhatunk termékeny elméleti kutatómunkájára, hazánk mezőgazdaságának felvirágoztatásában elévülhetetlen érdemeket szerző agrár- és szövetkezetpolitikus tevékenységére. Mégis, azok emlékezetében, akik tanítványai lehettünk, elsősorban úgy él, mint a tudását átadni kész, kiváló pedagógus egyéniség. Mindez nem az elfogult tanítvány szubjektív megnyilatkozása. Bizonyítja ezt

az, hogy pedagógusként kezdte pályáját, már egyetemi hallgató korában szemináriumok és gyakorlatok vezetőjeként részt vett az egyetemi oktatásban, s eredményekben gazdag, rövid életét az MKKE rekoraként fejezte be.

Az egyetemi oktatás egész életét végigkísérte. 1950-1956 és 1967-1971 között, majd életének utolsó kilenc évében előbb a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen, majd a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen főállású tanár volt. Amikor az állami és pártapparátusban dolgozott, félállású oktatóként tartotta fenn kapcsolatait a felsőoktatással. Széles körű politikai és tudományos elfoglaltsága mellett is készségesen nyújtott segítséget a Közgazdasági Egyetem Agrárgazdasági Tanszékének oktató-nevelő munkájához.

Pedagógusként, egyetemi oktatóként a mezőgazdasági és a közgazdasági szakemberek egész nemzedékét ismertette meg az agrárközgazdaságtan és a szövetkezetelmélet tudományával, formálta ifjú és kevésbé ifjú hallgatóinak közgazdasági gondolkodását, világnézetét, hatott emberi magatartásuk fejlődésére. Pedagógiai munkásságát alapvetően a sokoldalúság jellemezte. Oktatói munkája az agrárgazdaságtan, a szövetkezetelmélet és a mezőgazdasági irányítás, mezőgazdasági politika tárgyához kapcsolódott. Többször hirdetett szemináriumot és irányította a Közgazdasági Egyetem első éves hallgatóinak agrárközgazdasági proszemináriumát is.

Oktató-nevelő munkáján belül nem szabad megfeledkeznünk a vezetőképzésben és a tudományos utánpótlás nevelésében kifejtett tevékenységéről. Az államigazgatási és termelőszövetkezeti vezetőképzés tanfolyamainak tekintélyes, közkedvelt előadója volt. Vállalta a vidéki előadások utazásokkal terhes fardalmait az 1960-as évek végén, amikor a gazdaságirányítási rendszer reformja fokozottan igényelte mezőgazdasági vezetőink szervezett továbbképzését. Később is, éveken át közreműködött az állami gazdasági vezetők továbbképző tanfolyamain, a MÉM Mérnök- és Vezetőképző Intézete, valamint a Közgazdasági Továbbképző Intézet mezőgazdasági jellegű programjaiban. Tanári munkája nem korlátozódott előadások tartására: jelentős volt tananyagírási, tananyagfejlesztési tevékenysége is. Társ-szerzője volt az első hazai agrárgazdaságtan tankönyvnek;

Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanba című könyvét nem egy helyen tankönyvként is használták. Ezenkívül szerzője, társszerzője több egyetemi jegyzetnek, tanfolyami tananyagának.

Évekig vezette a TMB Agrárközgazdasági Szakbizottságát, irányította több hazai, valamint külföldi - chilei, vietnami - aspiráns felkészülését. Aspiránsvezetői munkájának sikerét bizonyítja, hogy tanítványai közül jó néhányan ma már az agrárközgazdaságtan tudományának hazánkban és külföldön egyaránt elismert művelői.

Nem lenne teljes a pedagógusról alkotott kép egyetemi vezetői tevékenységének bemutatása nélkül. Csizmadia Ernő több alkalommal állt magas egyetemvezetői poszton. 1968-1971 között tudományos rektorhelyettese, 1976-1979 között egyik dékánja, 1979-től haláláig pedig rektora volt a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemnek. Nehéz időben, talán történetének egyik legproblematisabb időszakában került egyetemünk élére. Olyan korszakban, amikor az épület állagának leromlása és a nehezedő gazdasági körülményekből eredő gondok együttesen különösen kedvezőtlené tették az egyetemi munka feltételeit.

Az egyetem élén támogatott minden jó szándékú kezdeményezést, megkülönböztetett figyelmet fordított a tananyagok tartalmának felülvizsgálatára, az egyetemi képzés törzsanyagainak kialakítására. Óvakodott a minden áron való formai változtatásoktól, az elsietett lépésektől. Bölcs előrelátásával felismerte, hogy az anyagi és a személyi feltételek még nem teszik lehetővé a képzési rendszer lényeges átalakítását, egy újabb, egyetemen belüli reform megvalósítását. Az egyetem hallgatói, az oktatók fiatalabb nemzedéke először nem fogadta túlzott lelkesedéssel, teljes megértéssel ezt az álláspontot. Ma azonban őszintén el kell ismerünk, hogy az elmúlt évek őt igazolták. Az egyetem közvéleménye egységes abban, hogy Csizmadia Ernő helyesen döntött. Rektorsága idején az oktatási rendszer stabilitása kedvező feltételeket teremtett a munkák tartalmi fejlesztésére. Ez az óvatos, mértéktartó, ésszerű kompromisszumokra kész, de határozott vezetési stílus számottevő eredményeket hozott a közgazdászképzés számos területén e nem könnyű években is. Ezek közül jó néhány külön is megemlítendő:

- Csizmadia Ernő irányítása alatt az egyetem kapui szélesebbre tárultak a közgazdasági főiskolát végzettek számára, kibővült az üzemgazdászok egyetemi továbbképzésének lehetősége, jelentős lépés történt a felsőfokú közgazdászok képzés integráltabb rendszerre irányában.

- Megvalósult az egyetemi nyelvoktatás tantervi reformja, melynek eredményeként az egyetem valamennyi hallgatója számára bővültek a nyelvtanulás lehetőségei.

- Megindult a szociológia kiegészítő szak, továbbfejlődött és hatékonyabbá vált az egyetemen az alternatív blokkok rendszere.

- Hosszú évek után elmozdult a holtpontról a számítástechnika ügye, megkezdődött az oktatási módszerek fejlesztése, a számítógépek, az audiovizuális technika szélesebb körű hasznosítása.

Ki kell emelni Csizmadia Ernő szerepét az egyetemi épület rekonstrukciójának megszervezésében és megindításában. Érdemei elvülhetetlenek abban, hogy az egyetemi rekonstrukció programja kialakult, és végül is a szükséges anyagi alapok az ország jelenlegi gazdasági helyzetében is rendelkezésre állnak. Ma már ennek a rekonstrukciónak nemcsak a kellemetlenségei, hanem első eredményei is kézzelfoghatók. Csizmadia Ernő arra törekedett, hogy az egyetem épületének rekonstrukciója párosuljon az egyetemen folyó oktató és tudományos munka megújulásával.

Hagyatéka rendkívül értékes az egyetemi munkák hosszabb távú fejlesztésének megalapozásában is. Aktív részese, egyik fő irányítója volt 1984 nyarán a közgazdasági felsőoktatás fejlesztési irányelvei kidolgozásának, több minisztériumi bizottság elnökeként és tagjaként is foglalkozott a felsőoktatás fejlesztésével. Gondolatai, elképzelései meghatározták az elmúlt évek egyetemi képzés korszerűsítési vitáinak anyagait és e viták konklúzióit. Mindezek a dokumentumok értékes iránymutatással, alternatívákkal, szempontokkal segítették az egyetem képzésfejlesztési tervének kidolgozását, az egyetemi közgazdászok képzés távlati céljainak megfogalmazását.

Hitte, hogy a korszerű közgazdászok képzés követelményeinek csak a világot ismerő, nemzetközi tapasztalatokat alkalmazni tudó, jól felkészült egyetemi oktatók tudnak eleget tenni. Új szakaszt nyitott az egyetem nemzetközi kapcsolatainak történetében. A szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió egyetemeivel

fennálló hagyományos kapcsolataink erősítése mellett számottevően bővítette a nyugati egyetemekkel fenntartott kapcsolatainkat. E tekintetben elsősorban az amerikai egyetemekkel, a Rutgers és a Chicagói Egyetemmel megkötött szerződéseket kell kiemelni, amelyek a továbbképzés új lehetőségeit nyitották meg fiatal oktatóink számára, és amerikai hallgatók egyetemünkön történő részképzésével egyértelműen növelik intézményünk nemzetközi tekintélyét.

Csizmadia Ernőt, a tanárt mindenekelőtt széles körű, alapos, elmélyült tudás és ismereteinek magabiztos használata jellemezte. Távol állt azonban tőle az elvont elméletieskedés. A legbonyolultabb problémákhoz is mindig a gyakorlat talaján, a való világ problémáival összefüggésben közelített. *Bevezetés az élelmiszergazdaságtanba* című könyve előszavában írta a következőt, jól jellemzve ezzel oktatói stratégiáját, az ismeretek átadásában követett módszereit: "Az agrárszakemberek és az élelmiszergazdasági pályára kerülő fiatalok érdeklődését azzal igyekszem lekötni, hogy az élelmiszergazdasági kérdéseket egész gazdasági fejlődésünkbe ágyazva, az időszerű problémákhoz kapcsolva mutatom be ..."

Tanítványai Csizmadia Ernőt, a tudós professzort nyílt, őszinte, segítőkész, az újért, a haladásért lelkesedő embernek ismerték meg. Elismerték elmélyült tudását, tisztelték megfontoltságát, emberszeretetét, a dolgokat széles összefüggéseikben, történelmi tapasztalatok alapján szemlélő bölcsességét, puritanizmusát. Kapcsolata a fiatalokhoz, egyetemünk hallgatóihoz, tanítványaihoz, általában a fiatalabb nemzedékhez mindig nyílt, őszinte volt. Nyitott volt problémáik számára, mint ahogyan mindig nyitva állt ajtaja az egyetem bármely dolgozója számára is.

Csizmadia Ernő pedagógusként is újat kereső, a szocialista közgazdászokképzés és a szocialista társadalom ügye iránt elkötelezett tudós volt, aki 1978-ban a következőket írta tudományos hitvallásáról: "Mindenekelőtt az újat kutatjuk ... az agrárfejlődésben akkor is, ha ez a megoldás göröngyösebb utat ígér is, és esetenként tévedésekkel is párosul. Vállaljuk az ezzel járó kockázatot és felelősséget. Vállaljuk, sőt örömmel üdvözljük a vitát, amelyet különösen az új jelenségekre vonatkozó megállapítások kiválthatnak, hiszen az elvi vita csak előreviheti a

kérdések lényegének tisztázását, mindnyájunk közös nagy ügyét, a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi rendszerének teljes kiépítését és továbbfejlesztését."

Jelentős tudós, politikus és pedagógus volt egy személyben. Volt tanítványai azonban Csizmadia Ernőre elsősorban mint tanárra emlékeznek. A szó legnemesebb értelmében vett professzor volt, akinek magas színvonalú elméleti és gyakorlati tudása hatalmas emberi értékekkel, mindenekelőtt szerénységgel, megfontoltsággal, őszinte segítőkészséggel és emberséggel párosult.

III.

Az e kötetben közreadott Csizmadia-publikációk átfogják a szerző közírói-szakírói tevékenységének teljes ívét, pontosan 37 évre kiterjedő távot. Az első publikáció a Valóság 1947 júniusi számában jelent meg Okányról *A viharsarok egy falva a földreform után* címmel. A legkésőbbi publikáció a Népszabadság 1984. februári számában jelent meg a nagyüzemek és a kistermelés egységéről *Ezer szállal összekötve* indító címmel. A feldolgozott könyvek körébe beletartoznak négy nagy kiadónk: a Tudományos Akadémia (Akadémiai Kiadó), az MSZMP (Kossuth), valamint a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó és a Mezőgazdasági Kiadó kiadványai. A folyóiratcikkek forrásai - egyebek között - a Társadalmi Szemle, a Közgazdasági Szemle, a Gazdálkodás és a Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, az utóbbi a KGST Mezőgazdasági Állandó Bizottságának a részt vevő országok nyelvén kéthavonként megjelenő szakkiadványa. A több mint 160 publikáció és egyéb írás tematikai összetettsége és a jelen kötet hasznosításának megkönnyítése nyomatékkel indokolhatja a válogatás és a szerkesztés elveinek felvázolását.

A kiválasztás egyik szempontja volt az, hogy az egyes témakörökből a lehető legteljesebb, egyszersmind a mai problémáinkhoz legközelebb álló változatot adjuk közre. Már csak kötetünk megszabott terjedelme miatt sem törekedtünk a magyar valóság és Csizmadia Ernő erről alkotott nézetei történeti változásainak, fejlődésének bemutatására. A tematikus szerkesztési elv ugyanakkor szükségszerűen épült Csizmadia Ernő alapvető publikációira, elsősorban könyveire, noha - a már említett megfontolásból - eltért a megjelenési időrend követésétől.

Csizmadia Ernő elméleti kutató munkásságának és publikációs tevékenységének fő vonulatát hét, magyar nyelven megjelent könyve jelzi.

A korabeli recenziók felhasználásával a megjelenés sorrendjében helyénvaló e munkák szakmai jelentőségével és belső szerkezeti felépítésével külön foglalkoznunk.

Az 1962-ben a Kossuth Könyvkiadónál "A mezőgazdaság nagyüzemi átalakításának tőkés és szocialista útja" alcímmel megjelent *Két út - két világ* c. 400 oldalas könyv négy fejezetre tagolódik. Az első a világ mezőgazdaságában végbemenő változások irányait és főbb jellemzőit rendszerezi. A második a tőkés mezőgazdaság fejlődéstörvényeinek új vonásait vázolja. A harmadik a mezőgazdaság nagyüzemi átalakításának szocialista szövetkezeti útját vizsgálja. A negyediknek címe: *A termelőszövetkezeti rendszer győzelme és társadalmi-gazdasági hatása hazánkban*. Külön is megemlíthetjük a harmadik részből a szocialista földtulajdon-viszonyok kialakításáról, a negyedik részből a gépállomásokról és a termelőszövetkezeti "saját" gépesítésről szóló alfejezeteket. A *Két út - két világ* határozottan törekszik hazánk és a világ-gazdaság szoros összefüggéseinek érzékeltetésére. A bevezetésben olvashatjuk: „Mezőgazdaságunk szocialista átalakulása szerves része a világ mezőgazdaságában napjainkban végbemenő folyamatnak. ... Ezért nagyon fontos, hogy szövetkezeti mozgalmunk sürgető kérdéseire feleletet keresve, a magyar fejlődés problémáit nem szakítsuk ki, hanem ágyazzuk bele ebbe a fő folyamatba s így jussunk olyan következtetésekre, amelyek segíthetik továbbhaladásunkat.” (I.m. 9. old.)

A gazdasági mechanizmus reformja és a mezőgazdaság c., másfél száz oldalnyi könyv a Kossuth Könyvkiadónál 1967-ben, tehát gazdaságirányítási reformunk intézményes megkezdése előtt látott napvilágot. Előszavában a szerző hangsúlyozza: „az új mechanizmus főbb elemeinek sikeres bevezetéséhez nemcsak a tárgyi feltételeket kell megteremtenuünk, hanem a *gondolkodásmód korszerűsítését szolgáló, széles körű eszmei, politikai nevelő munkát is kell végeznuünk*. Küzdenünk kell a reform megértéséért, mert ez egyik igen fontos előfeltétele a helyes megoldásnak.

Ezt a célt szolgálja könyvünk is ...". (I.m. 3-4. old.)

A szovjet és a hazai reformprogramok érvényesülési tapasztalatai szerint ma is nagyon időszerű, idézett célját a könyv hét fejezetben igyekszik elérni. Az első fejezet „A gazdasági mechanizmus reformjának fő kérdései” összefoglaló címmel tárgyalja a gazdaságpolitika és a gazdasági mechanizmus fogalmát, a gazdasági mechanizmus reformjának szükségességét és lényegét. A második fejezet - "A gazdasági mechanizmus reformjának alapkérdései a mezőgazdaságban" címmel - választ keres - egyebek között - a következő kérdésekre: hogyan tükröződik a mezőgazdaság szerepe a nemzeti jövedelem termelésében? Miért szorulnak támogatásra mezőgazdasági nagyüzemeink?

A harmadik fejezet a mezőgazdasági tervezés fejlesztésével, a negyedik pedig a mezőgazdaság ár- és pénzügyi rendszerének reformjával foglalkozik. Az ötödik fejezet témája: beruházás, beszerzés, értékesítés, feldolgozás az új gazdasági mechanizmusban. A hatodik fejezet az anyagi ösztönzés rendszerének fejlesztése címmel külön vizsgálja a munkadíjazást és az anyagi ösztönzést az állami gazdaságokban és a termelészövetkezetekben. A hetedik fejezet a vezetési, szervezési kérdések és az új gazdasági mechanizmus összefüggéseit elemzi.

A gazdasági mechanizmus reformja és a mezőgazdaság c. könyv merített a gazdasági mechanizmus reformjának előkészítésében részt vevő bizottságoknak, főképpen a termelészövetkezetekkel foglalkozó munkacsoportnak gazdag anyagaiból; az utóbbi munkálataiban maga is részt vett. Számottevő erénye a könyvnek, hogy a mezőgazdasági irányítás fejlesztési problémáit a gazdasági mechanizmus reformjának egész komplexumába beillesztve tárgyalja.

Az 1970-ben a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál *Gazdasági koncepcióink és az élelmiszergazdaság* című, csaknem két és fél-száz oldalas könyv négy fejezetből tevődik össze. Az első fejezet, „Új kiindulópontok a mezőgazdasági fejlődés alapkérdéseinek a megítélésében”, foglalkozik a gazdasági fejlődésünkből adódó tanulságokkal, a korszerű élelmiszergazdaság kiépítésének igényével, valamint a korszerűsítés és a kooperáció mezőgazdaságunkban kibontakozó folyamataival. A második fejezet népgazdaságunk kiegyensúlyozott fejlesztésének és az élelmiszer-

gazdaság összekapcsolódásainak elemzése során külön tárgyalja a mezőgazdasági és az élelmiszer-exportot, valamint az importforrások igénybevételét. A harmadik fejezet a fejlesztés pénzügyi alapjainak és a jövedelmeknek a tárgyalását a bővített újratermelés alapvető jövedelmi követelményeivel kezdi. A negyedik fejezet - „Iparosodás és integráció a mezőgazdaságban” - külön alfejezetben vizsgálja a termelőszövetkezeti vállalati gazdálkodás sajátos jegyeiben várható változásokat, a háztáji gazdaság problematikáját és a mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági tevékenységének bővülését.

A *Gazdasági koncepciónk és az élelmiszergazdaság* c. könyv tartalma „Az intenzív gazdasági fejlődés és a mezőgazdaság” c. akadémiai doktori értekezésre épül. Ezért Erdei Ferencnek az értekezéséről írt opponensi véleménye alapján kifejezetten összefoglaló jelleggel ismertethetjük közvetlenül a könyv és tárgyában értelmezve Csizmadia Ernő szakmai munkásságának tudományos és gazdaságpolitikai jelentőségét. Erdei Ferenc átfogó értékelése: „Egészében véve a tanulmány színvonalas és gazdag, az egész problémakört sok tekintetben új módon közelíti meg, számos olyan tétele van, ami új tudományos eredménynek ítéltető ...”. Az opponensi vélemény a továbbiakban a következőket állapítja meg: „Tételei és következtetései érdemét illetően lehet és van is vita. Azt azonban mindenesetre elérte a szerző, hogy népgazdaságunk helyzetének történeti megítélésében és a legkedvezőbb gazdasági fejlesztési koncepciók kialakításában megállapításai és következtetései mellőzhetetlenek. Egyszerűen szólva: nem lehet megalapozott gazdaságpolitikai koncepciót kialakítani a disszertációban feltártak figyelembevétel nélkül.” A korszerűsítés ma különösen aktuális és összetett követelményéről külön is szól Erdei Ferenc: „Népgazdaságunk történeti helyzetének a megítélése és a népgazdasági ágak egybevetése alapján Csizmadia Ernő arra a fő következtetésre jut, hogy a mezőgazdaságot, illetve az élelmiszer-gazdaságot nagyobb mértékben és gyorsabb ütemben kell fejlesztenünk s ennek *kulskérdése a korszerűsítés*. ... Végül is, hogy milyen mértékű és ütemű korszerűsítés lehetséges a mezőgazdaságban, az gazdaságpolitikai mérlegelés kérdése, egybevetve a lakásépítés, a vegyipar és a gépipar fejlesztésével és általában az összes többi

ágazatokkal. A lényeg az, hogy népgazdaságunk eddigi fejlődése és a fejlesztés reális lehetőségei alapján a mezőgazdaság nem sorolható a "maradék"-ágazatok közé, hanem ellenkezőleg, az elsősorban versenyző ágazatok közé. Ennek sokoldalú alátámasztása Csizmadia Ernő elvitathatatlan érdeme."

Az *Élelmiszer-gazdaságunk a hatékonyabb gazdálkodás útján* c. a Kossuth Könyvkiadónál 1972-ben megjelent több mint 250 oldalas könyv mondanivalóját kilenc fejezetben fejti ki. Átfogóan elemzi a szocialista mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban, valamint a falusi életmódban egy évtized során bekövetkezett változásokat és a fejlődés irányait. Bemutatja a magyar népgazdaság helyzetét, hangsúlyozza a hatékony, intenzív fejlesztés fontosságát, s azt, hogy milyen szerepe van a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak hazánk közgazdaságában.

A könyv kitér a mezőgazdaság termékeit feldolgozó iparágakra, valamint az agrárvállalatok és az iparvállalatok kapcsolatának kérdéseire is. Részletesen vizsgálja az élelmiszergazdaság kulcsgazatait, elsősorban a kenyérgabona-termelést, összefüggésben a malom- és a sütőiparral, az állati termékek termelését és feldolgozását, a kertészeti termelést és a tartósító ipart. Felvázolja a falu társadalmi szerkezetének alakulását, az urbanizálódást, a mezőgazdasági termelészövetkezetek műszaki fejlesztésének és ipari tevékenységének (melléküzemágainak) gazdasági és társadalmi problémáit is. Teljes mértékben oszthatjuk a recenzornak, Sipos Jánosnak a könyvről alkotott véleményét: "Az érdekes tartalom, a logikus szerkezet és okfejtés, az igényes, mégis népszerű stílus egysége olyan átfogó munkát eredményezett, amely nemcsak a szakemberek, hanem az élelmiszer-gazdaság sorát szívükön viselő valamennyi olvasó hasznos segítőeszköze." (Közgazdasági Szemle, 1972. 9.sz. 1126. old.)

A *Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanba* c. könyvet 1973-ban az Akadémiai Kiadó jelentette meg. 16 fejezete három részre tagolódik. Az első rész a magyar élelmiszergazdaság fejlődésének főbb vonásait, a második rész az élelmiszergazdaság irányítási rendszerét, a harmadik rész pedig a vállalatgazdasági alapkérdéseket foglalja össze. A Függelék a szocialista és a tőkés agrárfejlődés jellemző adatait összegzi. A könyv három fejezetét a szerző felesége, Székely Magda írta.

Az Előszó megállapítja, hogy a könyv a mezőgazdaság és az élelmiszeripar fejlődésének legalapvetőbb összefüggéseibe igyekszik bevezetni az olvasót és egyúttal betekintést ad a gazdaságirányítás módszereibe is. "Címe jól kifejezi egyfelől a szerző szerény törekvéseit, másfelől azokat a reális lehetőségeket, amelyeket a könyv tartalmát tekintve a gazdasági fejlődés, illetve az agroökonómiai kutatások és tudományos eredmények eddig elért színvonala szigorúan behatárol." (I.m. 6. old.)

A könyvről a Társadalmi Szemle 1973. 11. számában írt recenziójában Benet Iván helytállóan állapítja meg a következőket: "példamutató a szerző történeti szemlélete. ... Nagy figyelmet fordít a közgazdaságtanban is oly fontos közvetett hatások nyomkövetésére. ... A könyvet áthatja a gyakorlattal való szoros kapcsolat. A mű egyik általános jellemzője: életközelsége. A tématerület legkülönbözőbb oldalait felölelő hatalmas irodalmi anyagot használ fel mondanivalójának kifejezéséhez." (I.m. 79. old.) Idézzük az elemző recenzió összefoglaló értékelését: "Csizmadia Ernő könyve nemcsak a tárgykör alapján, hanem a kifejtés alapkonceptiója miatt is kiemelkedő helyet érdemel a hazai ágazati gazdaságtanok történetében. Fontos előrelépés ..." (U.o.). Az előbbiekkal teljes összhangban Forgács Katalin a Közgazdasági Szemle 1973. évi 9. számában a következőket állapítja meg: "Az olvasó átfogó képet kap Csizmadia Ernő könyvéből a magyar élelmiszergazdaság jelenlegi helyzetéről és a megoldásokra váró feladatokról. Ebben a témakörben ez az első igényes és színvonalasan megírt munka." (I.m. 1119. old.)

A Mezőgazdasági Kiadó 1978-ban tette közzé *Vállalati gazdálkodás és gazdaságirányítás a mezőgazdaságban* címmel Csizmadia Ernő és felesége, Székely Magda együttes munkáját, amelyben - mint a szerzők írják - "a mezőgazdasági vállalatoknak, főképpen a szocialista nagyüzemeinknek a 70-es évtized közepéig bekövetkezett fejlődését, továbbá a termelési tényezők hatékony alkalmazását, az ezt meghatározó közgazdasági környezet alakulását igyekszünk bemutatni". (I.m. 10. old.) A mintegy 270 oldal terjedelmű könyv három részből "A mezőgazdasági termelés és az alapvető termelési tényezők" című második rész Csizmadia Ernő munkája. Az első rész címe: "A vállalati fejlődés jellemzői", a harmadiké: "A gazdaságirányítás alapkérdései a mezőgazdaságban".

A könyvről a *Gazdálkodás* 1979. évi 6. számában írt recenziójában Lehoczky Judit a következő, különösen figyelemreméltó összefüggéseket emeli ki: "A szocialista mezőgazdaság két tulajdonformájának párhuzama lehetőséget nyújt arra, hogy - implicitte - kifejeződjön az a változás, amely leginkább a szövetkezeti szektorban következett be, és a tulajdonosok kollektívájának kollektív tulajdonosokká válását eredményezte. E minőségiátalakulás jegyeit hozdozzák a vállalati gazdálkodás és a gazdaságirányítás elemei is. A termelőerők fejlődése előnyösen befolyásolja a szocialista tulajdonviszonyok alakulását, mégsem törli el a szocialista tulajdon két formája közötti különbséget." (I.m. 76. old.) Egészében véve a recenzor szerint a könyv "gondolatgazdag, további gondolatokra serkentő".

Az *MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság* c., utolsó könyvét Csizmadia Ernő 1983 nyarán fejezte be, és a Kossuth Könyvkiadó 1984-ben publikálta. A mintegy 300 oldalnyi könyv első fejezetének témája: a társadalmi-gazdasági változások; a második fejezeté: a magyar gazdasági élet és az élelmiszergazdaság; a harmadiké: a vállalati struktúra alappillérei az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek; a negyediké: a vállalati együttműködés, a társulások, a közös vállalatok és a termelési rendszerek; az ötödik fejezeté: a mezőgazdasági kistermelés, a háztáji és a kiegészítő gazdaságok; a hatodiké: a termelés és a termelési struktúra; a hetediké: a föld, a munkaerő, az anyagi-műszaki alapok; és a nyolcadik fejezeté: a gazdaságirányítás rendszere a mezőgazdaságban.

E könyvről tájékoztatott a *Népszabadság* és a *Gazdálkodás*, valamint a *Közgazdasági Szemle* (1984. évi 6. számában) és a Művelődési Minisztérium *Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztályának Tájékoztatója* (1984. évi 6. számában).

A *Npszabadság* 1984. október 4-i számában Tóth Benedek hangsúlyozza: "Hiányt pótol ez a mű. A tudományos elemzés és rendszerezés igényével veszi sorra azokat a tényezőket, tapasztalatokat, döntéseket, amelyek végül is a magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar rugalmasságához, sokszínűségéhez, sajátos mai arculatának a kialakulásához vezetett. Nem kerül meg egyetlen lényeges kérdést sem a szerző, és ami igen rokonszenves: érvel, tényekre, adatokra, meggyőző tapasztalatokra hivatkozik. ...

Gazdag tapasztalatokat összegez ez a könyv, szinte izgalmas olvasmány, főként azoknak, akik tudják, hogy egyik-másik tapasztalatért milyen drága árat fizettünk."

Romány Pál a *Gazdálkodás* 1984. 4. számában írja a könyvről: "Csizmadia Ernő munkája megbízható kalauza minden érdeklődőnek mai agrárviszonyainkban, a vállalati struktúra alakulásában, a gazdasági-műszaki feltételekben, a közgazdasági szabályozó rendszer működésében, s több más fontos agrárkérdésben való eligazodásban". (I.m. 77. old.) Általánosítható, egyszersmind Csizmadia Ernő publikációira pozitívumként konkretizálható Romány Pálnak "Az MSZMP agrárpolitikája ..." c. könyvre vonatkozó megállapítása: "A valóság minden leírtnál gazdagabb, és a legtisztább háttérben is elmosódnak a körvonalak. S tudjuk, akad félreértés, vagy talány sőt hamis beállítás is. Ez a könyv segít apasztani egyiket is, másikat is." (I.m. 78. old.)

* * *

A négy elkülöníthető részre tagolt mostani válogatás első része - "Mezőgazdaságunk fejlődésének társadalmi jellemzői" címmel - négy publikációt egyesít. Az első a már említett szociográfiai karakterű írás a Valóság 1947. évfolyamából egy vi-harsarki falu helyzetéről és változásairól az 1945. évi agrárreform után. A legkésőbbi, az első rész utolsó tagjaként megjelenő írást a Nemzetközi Mezőgazdasági Szemlében kereken 35 évvel később publikálták, a termelészövetkezeti mozgalom hazai győzelmének 20. évfordulója alkalmából.

Az első részben találhatunk egy részletet *Az MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság* c. könyvből, amely behatóan elemzi a két világháború közötti és az azóta szinte apjainkig végmebent változásokat a közgazdasági szerkezetben, a foglalkoztatottságban, az osztályviszonyokban és a települési helyzetben. Itt olvashatunk még egy, példás tömörséggel összegzett írást mezőgazdaságunk szocialista átalakításának tapasztalatairól.

A Válogatott Művek "Az agrárgazdaságtan alapproblémái" című második, érthetően legterjedelmesebb része 11 publikációt tartalmaz. Ma már történelmi dokumentum értékű írással kezdődik,

amely az agrárgazdaságtan tárgyáról 1954 őszén a Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemlében jelent meg. Ezt követi a Közgazdasági Szemle induló (1954. évi) számában közölt cikk, amelynek címe: "A mezőgazdasági nagyüzem fölénye és a termelészövetkezetek erősítése népi demokráciánk fejlődésének új szakaszában". Az 1974-ben és az 1980-ban elhangzott akadémiai székfoglaló előadások szövege követi a sort.

A második részbe tartozik egy-egy tanulmány-részlet a szövetkezetekről, népgazdaságunk társadalmi-gazdasági rendszeréről, az élelmiszergazdaság közgazdasági helyéről. Hozzájuk csatlakozik az állami gazdaságokról és a termelészövetkezetekről mint a hazai vállalati struktúra alappiléreiről, valamint a vállalati együttműködésről és új szervezeti formáiról írt könyvrészlet.

Az agrárgazdaságtan klasszikus területeiről a termelési tényezőkről, társításuk elveiről és hasznosításuk hatékonyságáról külön részletes tanulmány szól. "A termelészövetkezeti gazdálkodás újabb tapasztalatai" c. cikkel zárul a Válogatott Művek második része, amelyet a Társadalmi Szemle 1984. 11.száma közölt.

Az *Agrárpolitika és gazdaságirányítás* c. harmadik rész 10 munkát tartalmaz. Az első Csizmadia Ernő felszólalásait adja közre az 1950-es évek történelmének értékeléséről egy kerekasztal beszélgetésből. Itt olvashatjuk Csizmadia Ernő akadémiai doktori értekezésének 1969-ben írt téziseit, amely - e rész néhány más tagjával együtt-először jelenik meg nyomtatásban. Az 1982-ben írt "Gazdasági kérdésekről - illúziók nélkül" c. rövid lélegzetű gondolatsor a Figyelő 1982. augusztus 26-i számában megjelent „A halogatás veszélye” c. cikk kézírata.

Agrárpolitikánk alapkérdéseiről, a mezőgazdaság eredményeiről és fejlesztési lehetőségeiről, az emberi tényező szerepéről, az agrárstruktúra társadalmi-gazdasági sokszínűségéről és vállalati nagyság, vállalati forma gazdagságáról szól a Fehér Lajosra emlékező tanulmány és egy könyvrészlet. Ide illeszkedik a mezőgazdasági nagyüzemek és a kistermelés egységével foglalkozó, "Ezer szállal összekötve" című napilap-cikk (Népszabadság, 1984. február 7.).

A gazdaságirányítás rendszerét és reformját közvetlenül három, most közreadott írás vizsgálja. Az egyik a MTA 1980. évi közgyűlésén elhangzott felszólalás szövege, a másik pedig a

gazdaságirányítás fejlesztéséről készült előterjesztéshez fűzött észrevételek kézírata. A harmadik publikáció a Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle 1983. évi 4. számában jelent meg gazdaságirányítási rendszerünk főbb jellemzőiről, a mezőgazdasági irányítás sajátosságairól és fejlesztési irányáról.

A negyedik rész Csizmadia Ernő életútjának 10 dokumentumát foglalja egységbe. Az önéletrajz után három az akadémiai tagsággal (ajánlások és nyilatkozat), három pedig az egyetemi rektorsággal (interjúk és a művelődési miniszter hosszabbítási ajánlása) kapcsolatos.

Az életútról emlékezik a Közgazdasági Szemle és a Gazdálkodás nekrológja, az előbbi Sipos Aladár, az utóbbi pedig Vági Ferenc tollából.

A Válogatott Művek utolsó, 35. tétele Csizmadia Ernő általunk ismert publikációinak teljes körű bibliográfiája.

Köszönetünket fejezzük ki mindazoknak, akik a Válogatott Művek elkészítéséhez közreműködésükkel segítséget nyújtottak; külön is a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárából Dr. Huszár Ernőné főigazgatónak, Hegedűs Péter főosztályvezetőnek, Kovács Annabella könyvtárosnak, az Agrárközgazdasági Tanszékről Puskásné Stach Katalin és Kovács Imréné munkatársaknak, a Politikai Gazdaságtan Tanszékről Dévényi Györgyné könyvtárosnak.

DIMÉNY IMRE
akadémikus

CSÁKI CSABA
akadémikus

FEKETE FERENC
*a közgazdaságtudomány
doktora*

A kötet a korán — 60 éves korában — elhunyt kiváló tudós, agrárközgazdasági szakember munkáiból válogat. A kutatásban, az oktatásban és a társadalmi-politikai közéletben való tevékeny részvétel elválaszthatatlanul összefonódott pályáján. Munkásságának központi kérdése mindvégig a mezőgazdaság, az élelmiszergazdaság szocialista rendszerének megismerése, törvényszerűségeinek feltárása s ennek révén egy országunk viszonyaira alkalmazható, hatékonyan működő, öntörvényei szerint állandóan megújulásra képes szocialista agrárszervezet kialakítása volt.

Műveiben gazdag örökséget hagyott ránk, amelynek tanulságai tovább hatnak a szocialista mezőgazdaság fejlesztésében.

OSIZAMADIA

BERNÓ

VALOGGATOTT

MÚVEI

507.622